Dostoievski Dostoievski
Opere în 11 volume
Bucureşti — 1974
BIBLIOTECA JI?
— G L li J — FILIALA MĂNĂŞTUR
Volumul 11
Traducere şi aparat critic de Leonida Teodorescu
Studiu introductiv de
Ion Ianoşi
501047H
Editura UNIVERS

JURNALUL UNUI SCRIITOR
(pagini alese)

Studiu introductiv

DOSTOIEVSKI ŞI „DOSTOIEVSKISMUL"

1.

Întreaga literatură din secolele al 19-lea şi al 20-lea, iar literatura rusă cu deosebire ne convinge de crescută si crescînda pondere a componentelor extraestetice, prin intermediul cărora anume renaşte şi se consolidează inegalabilul farmec estetic al acestei literaturi. Dacă nu ar fi să remarcăm decît programaticul interes al unora dintre cei mai de seamă şi mai apreciaţi scriitori moderni pentru problematica socială, filozofică, etică sau eventual religioasă a epocii lor, opţiune corelată uneori cu un tot atît de programatic dezinteres pentru dezbaterile în prim plan „artistice", adică tendinţa unor clasici ai literaturii mai noi de a fi sociografi, moralişti sau filozofi înainte de a fi artişti şi pentru a fi artişti, şi tot ar fi suficient pentru a pune la îndoială posibilitatea şi dreptul unor investigaţii „pur estetice".

Tolstoi şi Dostoievski sînt probele supreme ale acestor mutaţii în secolul al 19-lea. Artişti geniali, ei vor să devină totodată gînditori, filozofi, profeţi: discuţiile lor se duc (vorba lui Ivan Karamazov) „numai şi numai în jurul problemelor de importanţă universală". Această universalitate problematică (şi în sensul investigării unor probleme reale şi esenţiale, şi în sensul caracterului îndoielnic al soluţiilor propuse) a contribuit decisiv la inegalabila lor faimă ulterioară şi la valorificarea lor de pe poziţii diverse pînă la inverse.

Lenin a analizat „contradicţiile de care suferă operele, con-

cepţiile, teoriile şi şcoala lui Tolstoi..." *, adică măsura în care contrarietăţile epocii au fost absorbite în arta şi în filozofia tolstoiană, gradul de concordanţă şi de neconcordanţă dintre
* V. I. Lenin, Opere complete voi. 17, E.P. 1963, p. 214.
p
contradicţiile imaginii şi ale obiectului ei, respectiv dintre zonele practic-artistice si cele teoretic-conceptuale ale operei. Relativa independenţă a artei provine, în orice caz, dintr-o dependenţă bivalentă : ideile autorului pot corecta observaţii culese din viaţă şi invers, „logica vieţii" îl poate susţine în detoăsirea imperfectei sale. lnoirî tirnhrii AA tnt,™ -.,i•
cuiese am viaia şi invers, „logica vieţii" U poate susţine în depăşirea imperfectei sale logici proprii. Nu putem subscrie aşadar concepţiei cu privire la autocorectivele total inconştiente, obţinute absolut spontan şi în ciuda tuturor concepţiilor profesate de autor. Nu întîmplător se referă Lenin la contradicţiile lui Tolstoi „ca artist, ca gînditor şi ca propovăduitor" * şi chiar cînd analizează precumpănitor „ideile", „concepţia", „doctrina" tolstoismului, exemplifică aceste contradicţii şi prin romanele sau povestirile tîrzii ale scriitorului. Prejudecăţile pot fi decon-spirate într-o formă mai nudă şi lineară de meditaţiile teoretice (din Jurnalul lui Tolstoi sau Jurnalul unui scriitor al lui Dostoievski), aceasta pentru că arta beneficiază de presiunea mai directă şi adesea binefăcătoare a vieţii; pînă la urmă însă îşi vor găsi locul în structura intimă a imaginilor artistice şi judecăţile şi prejudecăţile teoreticianului. Va trebui să ţinem în consecinţă seama şi de deplasările relative, succesive sau concomitente, dintre diversele activităţi profesate de un creator, de modificările unei traiectorii scriitoriceşti mai îndelungate, ca şi de eventualele ei diferenţieri în acelaşi moment istoric — convinşi fiind totodată de unicitatea şi de unitatea fiecărui destin artistic, în cele din urmă fidel fundamentalelor sale opţiuni filozofice.

Dostoievski a avut un dureros şi fascinant destin personal şi literar. El a fost descoperit şi consacrat de către spiritele cele mai înaintate ale timpului său — împotriva cărora s-a răzvrătit ulterior. Iniţial raliat revoluţionarilor vremii, el s-a ataşat apoi forţelor obscurantiste şi retrograde. Pătimaş pînă la orbire şi totodată unul dintre diagnosticienii cei mai clarvăzători ai tarelor sociale, intelectuale şi morale din tragicul său veac, Dos-

toievski a împletit previziunea cu prejudecata, revolta cu resemnarea, zborul cu prăbuşirea. Şi a avut parte de comentatori şi ucenici diferiţi şi opuşi, începînd cu critici animaţi totuşi de autentică veneraţie şi pînă la adepţi dispuşi să-i conserve şi sa-i prelungească tocmai servitutile, în detrimentul unor copleşitoare virtuţi. „Procesul Dostoievski", cu şirul său nesfîrşit de

1 TT -«■ -

V. I. Lenin, Opere complete, voi. 20. E.P. 1963, p. 21.

martori ai apărării şi ai acuzării, cu nenumăraţii săi judecători strîmbi şi drepţi, continuă să se desfăşoare pasionat şi pasionant.

Pasiunea pro şi contra este nucleul artei lui Dostoievski. De unde rezultă şi imperativul unui alt pro şi contra — al cititorului şi al comentatorului. Dostoievski nu poate fi înregistrat cu indiferenţă, natura sa exclude imperturbabila constatare de fapte, ea se adresează unui cititor activ, polemic, gata de acord şi dezacord, de acceptare şi refuz. Marxiştii îi rămîn în acest sens fideli lui Dostoievski, lor înşişi fideli, în hotărîrea de a pătrunde aceste violente confruntări şi înfruntări între eroi, în sufletul fiecăruia dintre ei, în conştiinţa romancierului însuşi, între el şi comentatorii săi, între acest întreg univers contradictoriu şi idealurile contemporane ale umanismului socialist.

Fie că am admite periodizarea operei dostoievskiene în trei faze (pînă în 1849, anii de tranziţie 1859—1862, epoca marilor romane), fie că am opta pentru o unică cezură despărţitoare între numai două etape, inegale ca însemnătate (pînă la deportare şi după întoarcerea din Siberia), Însemnările din subterană marchează în mod neîndoielnic începutul împlinirilor artistice, împliniri pe care le încheie Jurnalul unui scriitor (din 1873, 1876—1877, 1880—1881). Gen liber şi sincretic, la plămădirea căruia colaborează reporterul şi sociograful, literatul şi filozoful, alternînd şi îmbinînd optica obiectiv-scriitoricească cu cea subiectiv-publicistică şi aruneînd revelatoare punţi între Demonii, Adolescentul şi Fraţii Karamazov — Jurnalul unui scriitor resintetizează, laconic şi explicit, toate obsesiile lui Dostoievski. In lot cursul anului 1873 şi la începutul celui următor, Dostoievski redactează revista conservatoare a prinţului Meş-

cerski, Grajdanin. Tot de acum datează şi prietenia scriitorului cu fraţii Vsevolod şi Vladimir Soloviov, ca şi funesta sa legătură cu Konstantin Pobedonoşţev, unul dintre stîlpii reacţiunii feudale, educator al marilor duci şi viitor procuror al Sfîntului Sinod. Diagnosticianul lucid al contradicţiilor vremii nu dispare însă prin colaborarea cu redactorul unei publicaţii proguverna-mentale. Mărturie stau neînţelegerile tot mai accentuate cu prinţul Meşcerski, sfidarea cenzurii ţariste, soldată cu o condamnare la amendă şi detenţiunea de trei zile, din 21—23 aprilie 1874, dar mai-lales însemnările, articolele, povestirile înserate de el într-o rubrică specială a revistei, care-i va fi adus o binemeritată faimă naţională : Jurnalul unui scriitor.

Publicistica ocupase un rol însemnat în activitatea lui Dostoievski încă din 1861, cînd scrisese o serie de articole despre literatura rusă; în 1873, ea devine forma sa de manifestare principală, compensînd creaţia artistică si prelungind-o. Confesiunii eroilor Jurnalul unui scriitor îi adaugă, mai explicit j decît în articolele timpurii şi mai detaliat decît în scrisori, confesiunea autorului, mărturisirea propriilor gînduri asupra mutaţiilor politice, economice, militare, morale, religioase, filozofice petrecute în al optulea deceniu al secolului trecut. Personajele obiectivaseră şi ele convingerile scriitorului, dar într-o manieră complicată, mediată; de astă dată opiniilor intime li s-a găsit un corespondent direct prin desăvîrsita sa francheţă şi onestitate, în stare să risipească multe incertitudini şi mistificări. Se va spune că publicistul şi povestitorul îşi păstrează fiecare independenta, fără ca unul să poată fi făcut integral răspunzător pentru acţiunile celuilalt. Dar nu doresc ei oare să se înfăţişeze pe deplin înfrăţiţi, într-o uniune programatic afirmată, într-o reciprocă şi neîncetată transfuzie a substanţelor, într-o totală osmoză valorică ? ! Publicistul îşi propune, în Introducerea la Jurnalul anului 1873, să vorbească despre tot ce-l va interesa sau îl face să reflecteze, în primul rînd despre absenţa stabilităţii în societatea rusă a timpului. „La noi toate s-au răsturnat şi abia se rînduiesc din nou" — gîndul atribuit de Tolstoi lui Levin îl priveşte îndeaproape pe Dosto-ievski, transfigurînd năruirea vechilor temelii şi şubrezimea noilor zidiri cu şi mai multă acuitate, violenţă, brutalitate, cu un mai ascuţit simţ dramatic decît confratele său.

Laitmotive ale epocii, incertitudinea, labilitatea, criza devin laitmotivele articolelor lui Dostqievski. El se ştie într-o epocă de tranziţie, poate cea mai frămîntată, mai grea şi mai fatală epocă din istoria Rusiei, asemănătoare tuturor epocilor de tranziţie, cînd viaţa oamenilor este tulburată de îndoială, negare şi scepticism, iar convingerile se clatină din temelii. Simptomele triste şi grave ale acestei „epoci de tranziţie", şansele reaşezării vieţii pe o mai solidă bază etică (şi religioasă) — iată axa de susţinere şi ordonare a Jurnalului, ca şi „ideea generală" a romanelor, povestirilor, scrisorilor lui Dostoievski. 10

Jurnalul din 1873, situat între Demonii şi Adolescentul, îl prelungea pe primul şi îl pregătea pe cel de al doilea. încheind publicarea Adolescentului, Dostoievski solicită cenzurii la 22 decembrie 1875 aprobarea de a reedita, sub forma unei publicaţii redactate în exclusivitate, Jurnalul unui scriitor — „o trecere în revistă a tot ce am văzut, auzit, citit...". Apărut lunar, din ianuarie 1876 pînă în decembrie 1877, şi apoi în august 1880 şi în ianuarie 1881, Jurnalul a devenit acum mai ales unul dintre cele mai viu receptate şi comentate acte scriitoriceşti ale epocii. El marchează o altă zonă distinctă în activitatea romancierului, dezvăluie variate şi grave gînduri, preponderent politice, etice şi filozofice, subordonează programatic arta acestor preocupări, o integrează dezbaterii totale şi vitale asupra destinului uman, deduce esteticul din premise extraestetice şi îl consideră o cale posibilă către obiective su-praestetice, privind războiul şi pacea, soarta individului, a familiei şi a naţiunii, perspectivele Rusiei şi ale Europei. Ne-cantonarea în estetic favorizează însă tocmai continuarea travaliului ascuns asupra romanului următor şi ultim, Fraţii Ka-ramazov, distanţarea dovedindu-se în cele din urmă o neîncetată apropiere de problemele fundamentale ale acestuia.

Răspunzînd obiecţiei, potrivit căreia prin Jurnal şi-ar dispersa preocupările, Dostoievski explică intima legătură a oricărui „poem" autentic cu înţelegerea realităţilor istorice şi cotidiene, legătura pe care în literatura vremii ar fi obţinut-o doar Lev Tolstoi: „Iată de ce, pregătindu-mă să scriu un roman foarte întins, m-am gîndit să mă cufuţid special în studiul —- nu al realităţii, pe care, de fapt, o cunosc şi aşa, ci a amănuntelor momentului curent. Una din problemele cele mai importante ale

acestui moment curent este, de pildă, pentru mine, generaţia tînără şi totodată familia rusă contemporană, care, presimt acest lucru, e departe de ceea ce era în urmă cu numai douăzeci de ani. Dar şi afară de asta, mai sînt încă multe de spus." Ser. * , 206

Vizitarea coloniei delincvenţilor minori, cazul Kroneberg, procesele Kairova, Kornilova, Djunkovski, meditaţiile despre consecinţele beţiei, depravării, cinismului, sau asupra nenumăratelor sinucideri, opiniile despre Nekrasov sau Anna Kare-

* Ser. Scrisorile, după ediţiile Pisma I 1832—67 (1928), Pisma II 1867—71 (1930), Pisma III 1872—77 (1934), Pisma IV 1878—81 (1959).

nina. povestirile proprii, precum Mujicul Marei, Smerita sau Visul unui om ridicol pot fi privite toate şi prin valoarea lor implicită, şi ca „fişe ilustrative" ale constituirii familiei Karamazov. Jurnalul e întregit, la rîndul său, de scrisorile vremii. De scrisoarea în care Dostoievski susţine, spre pildă, incompatibilitatea libertăţii şi a egoismului: „... a spune omului: nu există generozitate, există doar lupta spontană pentru existenţă (egoismul) — înseamnă a-l priva pe om de personalitate şi de libertate. Iar la aceste lucruri omul renunţă întotdeauna cu greu şi cu disperare." Ser. III, 214 Sau de o alta, în care — ca o concretizare inacceptabilă a precedentei opoziţii — compară idealul creştin cu cel socialist, ilustrînd punctul de vedere violent tendenţios şi al publicisticii şi al romanului în pregătire : „...creştinul, adică cel deplin, superior, ideal, spune : eu trebuie să împart averea mea cu fratele meu mai mic şi să-i slujesc lui întru totul. Iar comunardul spune : da, tu trebuie să împărţi cu mine, cel mic şi sărac, averea ta, şi trebuie să-mi • slujeşti. Creştinul va avea dreptate, iar comunardul nu va avea." Ser. III, 256 In Fraţii Karamazov, Dostoievski va căuta să demonstreze această „paralelă" prin învăţătura „călugărului rus" şi a „marelui inchizitor"; iar în Jurnal o va exemplifica prin apologia idealului creştin şi prin anatemizarea idealurilor burghez şi socialist, în mod abuziv suprapuse şi împreună învinuite de imoralitate, cinism, nihilism. Tăişul violent antisocialist al demonstraţiilor lui Dostoievski poate fi probat prin alte cîteva fragmente din scrisori, în care preocu-

parea pentru hrana reală e opusă idealului frumuseţii, iar tentativa de a obţine şi pîinea şi frumosul e identificată cu depersonalizarea omului: „Actualul socialism din Europa, şi chiar şi de la noi, îl înlătură pretutindeni pe Hristos şi se preocupă în primul rînd de pîine, invocă ştiinţa şi afirmă că izvo,rul tuturor nenorocirilor umane este unul singur — mizeria, lupta pentru existenţă, «mediul ne-a devorat»" Ser. III, 212; „dar dacă se dă şi frumuseţe şi pîine totodată ? Atunci omul va fi privat de muncă, de personalitate, de posibilitatea de a-şi jertfi bunurile de dragul aproapelui — într-un cuvînt va fi privat de întreaga viaţă, de idealul vieţii. Iată de ce e mai bine să proclami numai idealul spiritual." Ser. III, 212 O asemenea opinie trebuia să-i mulţumească, prin unilateralitatea ei, pe Pobedonosţev sau dinastia Romanovilor, din ce în ce mai binevoitoare faţă de activitatea scriitorului. -l.**•• . ■,
De altfel, la 13 noiembrie 1876, Pobedonosţev îi cere lui Dostoievski să-i trimită moştenitorului tronului, Alexandr Alexandrovici, Jurnalul u;nui scriitor ; trei zile mai tîrziu, în scrisoarea către ţarevici, romancierul elogiază „ideea rusă", întruchipată în familia domnitoare Ser. , 252. Ulterior, el ajunge educator al marilor duci şi, în ultimii ani ai vieţii, frecventează cele mai înalte cercuri ale aristocraţiei petersburgheze.
Moartea lui Dostoievski a survenit într-un moment de apogeu al activităţii creatoare, după publicarea Fraţilor Karama-zov şi rostirea multlăudatei şi controversatei alocuţiuni la comemorarea lui Puşkin. Este vorba de manifestările literare şi sociale cu ocazia dezvelirii monumentului Puşkin la Moscova. Invitat să participe la această festivitate, Dostoievski şi-a întrerupt romanul, a elaborat la Staraia Russa cuvîntarea plănuită mai de mult, a plecat la Moscova unde, după ce a citit la o serată literară episodul cu Pimen din Boris Godunov şi după ce a ascultat discursul lui Turgheniev despre întemeietorul literaturii ruse moderne, a rostit la 8 iunie 1880 propriul său cuvînt, întîmpinat cu o adevărată explozie de entuziasm şi indignare. Cuvîntarea rostită la şedinţa Societăţii Iubitorilor Literelor Ruseşti, tipărită şi comentată în ediţia singulară din august 1880 a Jurnalului (şi cu ecouri prelungite în fascicolul final al acestei publicaţii, din ianuarie 1881, apărut o zi după moartea

autorului) a fost privită de scriitor, auditoriu şi comentatori (printre care de Gradovski, Kavelin, Gleb Uspenski) ca un manifest programatic de însemnătate naţională; şi i-a fost dat să fie ultima mărturie sintetică a unor constante, dar neîmpietrite idealuri filozofice, politice, etice şi estetice, să li se adauge nenumăratelor mărturisiri făcute de eroi şi de creatorul lor pe parcursul deceniilor, asemenea unei ultime „spovedanii a lui Dostoievski".

2.

Vom trece acum, după schiţarea contextului istoric în care a apărut Jurnalul unui scriitor, la reproducerea mozaicată a principalelor obsesii ale acestuia, pe baza unor citate (comentate), în măsură să circumscrie „dostoievskismul", ca ideologie pe deplin constituită şi sistematizată tocmai în ultima perioadă a vieţii şi activităţii lui Dostoievski:

1WJ0TECA
?t [Ut CLUJ —

13

a) Publicistul descoperă cauza răului exact acolo unde o vede romancierul, în depravarea şi imoralitatea generalizate, în scepticismul şi cinismul care au subjugat gîndurile prea multor oameni, în destrămarea legăturilor familiale, în relaţiile mercantile, cu tot cortegiul lor de interese meschine şi abuzuri, în ruperea tuturor legăturilor stabile, în fenomenele de „dezmembrare", „delimitare", specifice Europei occidentale şi, în ultimul timp, şi Rusiei:

— îl preocupă „toţi aceşti avortoni ai societăţii, membrii «întîmplători» ai unor familii «întîmplătoare»" J.:;-l X, I, 6j, aflăm la capătul unei ample caracterizări a lui Arkadi Dol-goruki.

— „...înşelătoria, crima, toate se înfăptuiesc cu sînge rece ; te omoară, ca să-ţi ciupească măcar o rublă din buzunar." X, I, 36

— „...la noi a început epoca unei totale «delimitări». Toţi se delimitează, se însingurează, fiecare doreşte să invente ceva numai al său, nou şi nemaiauzit .... Aproape că nu mai în-tîlneşti în nimic concordanţa morală; totul s-a spart şi se sparge, şi nici măcar în grupuri, ci în indivizi izolaţi." IX, 1,97—98

—■ „Rusul s-a dedat îngrozitor, în ultimele decenii, la des-f.rîu, lăcomie, cinism, materialism..." jX, I, 202

—■ „Şi cîţi dintre tinerii cu inima cea mai curată nu dau din nou bir cu fugiţii din societate! Din nou dezmembrare, din nou nehotărîre !" X, II, 335
—• „...indiferentismul nostru, boala rusească contemporană, a ros toate sufletele." X, II, 427
— „...fără discuţie, avem de-a face cu o viaţă în descom-punere şi deci şi cu o familie în descompunere." XI, I, 151 —■ epoca noastră „e atît de instabilă, atît de trecătoare, atît de plină de schimbări..." XI, I, 151
— „...dezordinea, fărîmiţarea şi caracterul întîmplător al familiei ruse..." XI, I, 219; „o lene cinică, înrăită" 219; „orice stare instabilă, de descompunere a societăţii, generează apatie şi lene..." 220; „...cu toţii au pierdut întregul, au irosit ceva ce au avut comun, s-au rupt în bucăţele..." 1222.
]. z Jurnalul unui scriitor, după ed. Polnoe Sobranie Socinenii (Opere complete), voi. IXI, II, XII, II, S.-Petersburg, Ed. A. F. Marks, 1895 — în continuare specificîndu-se doar volumul, partea (prin două cifre romane) şi pagina (printr-o cifră arabă).

— „...lenea generează întotdeauna sălbăticie, se încheie cu sălbăticie..." XI, I, 227 Etc. etc.
Toate aceste observaţii sînt pe larg exemplificate în Jurnalul unui scriitor. Un anume Petrov îi taie beregata soţiei sale, de faţă cu copiii lor; ca în scena visată de Raskolnikov, un birjar îşi omoară calul în bătăi; tatăl Kroneberg îşi chi-nuie fetiţa de şapte ani, iar avocatul îşi foloseşte talentul spre a defăima victima ; Ekaterina Kornilova îşi aruncă pe fereastră copilul vitreg; dintr-o lene egoistă vecină cu crima, părinţii Djunkovski îşi maltratează la rîndul lor, copiii ş.a.m.d. Pe Dostoievski îl obsedează toate aceste întîmplări „banale şi com-■ plicate", relatate de presă sau dezbătute în răsunătoare procese, cu avocaţi şi judecători asemănători celor ce-l vor osîndi pe Dmitri Karamazov, şi ale căror pledoarii publicistul le analizează minuţios şi neiertător. In urma articolelor consacrate Ekaterinei Kornilova, demonstrînd consecinţele unui punct de vedere juridic simplificator, el obţine rejudecarea şi în cele din urmă achitarea femeii, cu şanse de reintegrare într-o viaţă de familie sănătoasă, prezise de pătrunzătorul psiholog. Soarta copiilor rămîne una dintre

principalele preocupări ale acestor intervenţii (scriitorul vizitează o „colonie de delincvenţi minori" şi îşi comunică observaţiile despre „micuţii prieteni impertinenţi ai omenirii", recomandările sale asupra „transformării sufletelor viciate în suflete pure"); pentru a-i feri de nedreptate, autorul adoptă fie postura acuzatorului (în cazurile Kroneberg şi Djunkovski), fie a apărătorului (în al Kate-rinei Kornilova, fiinţă temporar dezumanizată de condiţii vitrege, dar capabilă de o „renaştere" morală, ca atîtea personaje dostoievskiene).

b) Dintre simptomele descompunerii, nici unul nu l-a urmărit cu atîta insistenţă pe Dostoievski ca „epidemia de sinucideri". Formula, citată în Adolescentul (roman cu patru sinucigaşi, doi secundari şi doi de însemnătate capitală) şi în Jurnalul unui scriitor, fusese constant invocată în presa vre- ■ mii, în relatările din ce în ce mai numeroase şi mai alarmante despre sinucigaşi. Scriitorul a căutat de mult să dezlege cauzele pentru care oamenii îşi curmă viaţa; în deceniul al optulea preocuparea aceasta devine centrală, pe temeiul agravării produse de capitalizarea forţată a economiei, al accentuării pauperizării şi al amoralismului; Jurnalul anilor 1876—77 generalizează învăţămintele „cazurilor" surprinse în Demonii

şi în Adolescentul, din nou cu acelaşi tăiş dublu, antiburghez şi antisocialist.

Primul număr din 1876 al Jurnalului — an în care sinuciderile, acest „fatum al vieţii ruseşti" XI, II, 333, capătă proporţii deosebit de îngrijorătoare —■ îl deschisese un pasa] intitulat în loc de introducere despre Ursa Mare şi Ursa Mică, despre rugăciunea marelui Goethe şi în general despre deprinderi urîte. înainte de a-şi lua viaţa, ne spune autorul, Werther suferea că nu va mai contempla stelele Ursei Mari, de care se simţea atit de legat. Sinucigaşilor mai noi nu le vine în minte să-şi ia rămas bun de la o constelaţie, fie ea şi minusculă, pe ei nu-i mai frămîntă întrebările unui Hamlet, ei nu mai sînt în stare să înlocuiască, precum Diderot sau Voltaire, credinţa respinsă cu alta nouă — „ce Voltaire ! La ai noştri nu e decît o totală tabula rasa: n-au bani să-şi ia o amantă şi nimic mai mult" X, I, 4. Acum omul e ros de amor-propriu, convins că totul trebuie să-i aparţină, gata să-şi zboare creierii dacă-i scapă vreo plăcere lumească.

Numărul din octombrie 1876 al Jurnalului cuprinde două materiale deosebit de importante pentru tema dată, intitulate Două sinucideri şi Sentinţa. La începutul celui dinţii, Dos-toievski atrage atenţia asupra profunzimilor shakespeareane ale unor fenomene curente, neinteresante pentru mulţi, dar infinit de complexe pentru observatorul atent; după aceea el evocă suferinţele ce au împins două tinere la distrugerea de sine : fiica unui emigrant, ucisă din pricina „beznei îngheţate şi a plictisului", a lipsei de aer proaspăt, a simplismului şi unilateralităţii mediului, şi o croitoreasă petersburgheză care, negăsind de lucru, se aruncă de la etaj cu o icoană în mîini. Con-fruntînd o moarte „rece" cu alta „fierbinte", raţiunea sceptică (atribuită mediului democrat-revoluţionar) şi emoţia autentică, păstrată de cei „umiliţi şi obidiţi" (anume prin credinţa religioasă), autorul rămîne fidel dicotomiei „demon"—„idiot". Sinuciderea smerită a Măriei Borisova el o înalţă, în numărul următor al Jurnalului, din planul unei realităţi nemijlocite în acela al povestirii fantastice Smerita. Cazul fetei de emigrant a fost de asemenea reluat de Dostoievski în articolul Despre sinucidere şi îngîmfare, care se declară în dezacord cu bătaia de joc a unui publicist la adresa victimei: „Suferinţa e în cazul de faţă evidentă, şi ea a murit fără îndoială din cauza tristeţii sufleteşti şi după îndelungate chinuri." X, II, 432 16
CU priveşte Sentinţa („cugetările unui sinucigaş din plictiseală"), ea exprimă concis şi exact filozofia subteranei. Raţionamentul acestui sinucigaş „teoretic", urmaş direct al lui Ippolit Terentiev, este modelul logic al tragediei înfăţişate de romancier în zeci de variante. In numele armoniei — meditează personajul fără nume şi identitate — natura m-a creat funciar dizarmonios, cu conştiinţa suferinţei, dornică de plăceri, dar convinsă de imposibilitatea fericirii; iar dacă omul nu poate fi fericit, dacă mîine el nu va mai fi, dacă omenirea se va transforma în neant, înseamnă că existenţa trebuie renegată, în primul rînd existenţa pe care individul este în stare să o renege X, II, 351—352. -l Răspunzînd răstălmăcirilor unui hebdomadar moscovit, Dostoievski îşi lămureşte pe deplin intenţiile în articolul Aserţiuni neîntemeiate (decembrie 1876). „...am avut impresia că am exprimat în mod clar formula sinucigaşului logic, că am găsit-o" X, H, 422. Ea este, după opinia ■ publicistului, r consecinţă a

lipsei de credinţă în nemurirea sufletului, a ideii -absurdităţii existenţei, existenţă posibilă doar la nivel animalic, dar neacceptată ca atare de conştiinţa umană, „...totala ■ necredinţă în sufletul său şi în nemurirea acestuia" 423J îl caracterizează pe omul contemporan, dornic de bani sau de putere, „bolnav de un straniu indiferentism faţă de această idee înălţătoare a existenţei umane", „faţă de tot ce este viu, faţă de adevărul vieţii, faţă de tot ce dă şi întreţine viaţa, îi dă sănătate şi distruge descompunerea..." 424 Acest indiferentism a pătruns în familiile intelectuale ruseşti şi le-a distrus în mod fatal, deoarece nemurirea sufletului este unioai idee superioară, din care şi numai din care pot decurge toate celelalte idei „superioare". Tragedia sinucigaşului „N.N." (a mai tuturor locuitorilor subteranei, de fapt) constă în neputinţa acceptării propriului indiferentism ; el se chinuie pentru că a pierdut sensul vieţii, pentru că, fără credinţa în imortalitatea sufletului, dragostea de umanitate se transformă în ură, pentru că omenirea nu poate fi iubită abstract, „în general", ci numai prin sentimentul susţinut de credinţă. „într-un cuvînt, ideea nemuririi este viaţa însăşi, formula ei definitivă şi principalul izvor al adevărului şi al conştiinţei drepte a omenirii" 426.

Acest dens text explicativ (la capătul căruia e evocată experienţa lui Kirillov) precizează temeiurile filozofiei dostoiev-

skiene. Omul nu poate trăi fără ideal, vreo altă instanţă superioară în afara celei transcendentale neexistînd însă, omul devine neom în lipsa credinţei religioase! Pentru Dostoievski raţionamentul este indivizibil, pentru noi, cei convinşi de autenticitatea şi de valoarea unor idealuri netranscendentale, el se compune din două premise opuse şi se încheie de aceea printr-o aserţiune justă şi falsă în acelaşi timp. Că lipsa idealului generează indiferentismul, dezumanizează şi împinge la crime este un adevăr incontestabil, demonstrat de istoria individualismului modern, de probe pe care le furnizează Dostoievski însuşi; că ateismul ar echivala cu lipsa obligatorie a oricărei „idei superioare", deci s-ar confunda cu individualismul burghez, este o gravă prejudecată, pe care luptele, jertfele, idealurile

revoluţionarilor consecvenţi le-au infirmat în repetate rînduri.

c) In Jurnalul anilor 1876—77 Dostoievski afirmă că Europa bîntuită de furtuni este obligată să aleagă una dintre perspectivele oferite omenirii de Franţa, Germania sau Rusia, adică fie „ideea catolică", corelată în mod anacronic mişcărilor proletare („...socialismul francez nu e altceva decît unirea forţată a oamenilor — idee provenind încă din Roma antică şi ulterior integral păstrată în cadrul bisericii catolice", XI, -II, 6), fie „ideea protestantă", nici ea capabilă să ofere-„cuvîntul nou" („această credinţă e protestatară şi doar negatoare, şi cum va dispare de pe faţa pămîntului catolicismul, va dispare cu siguranţă şi protestantismul, pentru că nemai-existînd obiectul împotriva căruia să protesteze, se fa transforma în ateism curat şi se va termina", XI, I, 7), fie „ideea slavă", bazată pe coeziunea religioasă a poporului şi unirea lui cu monarhul (,,...o a treia viitoare posibilitate a rezolvării problemelor omeneşti în Europa", XI, I, 9). Jurnalul optează pentru „soluţia rusească a problemei", pe care o opune for-inulelor vesteuropene, îndeosebi celei „franceze", rezultată, chipurile, din confluenţa papalităţii cu socialismul, a „stării a patra" cu ordinul iezuiţilor. „Armată neagră", „status in stătu", iezuiţii doresc să nimicească „tot ce e în dezacord cu ei — civilizaţia, societatea, ştiinţa !" XI, I, 197 Bestialitatea catolicismului medieval şi mai recent va fi denunţată şi în Marele inchizitor de către un pravoslavnic convins, care nu pierde nici o ocazie în Jurnal de a ţintui papalitatea la stîlpul

i

infamiei. Dostoievski preferă acţiunile contrarevoluţionare ale lui Bismarck, propune chiar coalizarea „Răsăritului reunit" cu Germania împotriva Franţei catolico-revoluţionare : „Două mari puteri sînt astfel predestinate să schimbe faţa lumii acesteia" XI, II, 392. Civilizaţia occidentală, burghezo-proletară, catolică, protestantă şi atee îi repugnă însă, de fapt, autorului în totalitatea ei, ca şi elementele „străine" din cadrul propriei sale naţiuni, generatoare de inevitabile discordii (dovadă atitudinea sa în „problema evreiască") ; unica ieşire din impas el o

întrevede în ortodoxismul rus, sub patronajul ţarului. Războiul ruso-turc constituie un excelent prilej pentru exaltarea sentimentelor naţionale si etnice, iar articolele consacrate acestui conflict (Foma Danilov, un erou rus martirizat; încă o dată despre faptul că mai devreme sau mai tîrziu Constanti-nopolul trebuie să devină al nostru ; Sîntem mai puternici decît toţi ; Nu totdeauna războiul e o calamitate, cîteodată este şi o salvare ; Niciodată Rusia n-a fost mai măreaţă decît acum ş.a.) se remarcă nu atît prin sublinierea năzuinţelor drepte ale mişcării de eliberare antiotomană, cît prin apărarea expansionismului ţarist, prin întreţinerea unei atmosfere slavofile belicoase, prin chemarea la contopirea ortodoxistă a tuturor seminţiilor slave. Din cauza naţionalismului i-a recomandat Po-bedonosţev lui Dostoievski să trimită articolele sale prinţului moştenitor Alexandrovici, din aceeaşi cauză au consimţit autorităţile să suprime cenzura prealabilă a Jurnalului.

Este adevărat că alături de violentele prejudecăţi politice, întîlnim şi intuiţii profunde, ca aceasta de pildă : „...la urma urmei, îndelungata pace burgheză generează ea singură, aproape totdeauna, nevoia de război, o extrage din interiorul său ca pe o consecinţă jalnică, nu însă în numele unui ţel măreţ si drept, demn de o naţiune mare, ci pentru nişte oarecare mizerabile interese de bursă, pentru pieţe noi, necesare exploatatorilor, pentru dobîndirea mai multor sclavi, de care au nevoie posesorii sacilor de aur..." XI, I, 119. In Jurnal „apres moi le deluge" este numită „deviza adevăratului om de afaceri al timpului nostru !" IX, II, 283. Să fim însă atenţi: aceeaşi lozincă nihilistă a fost şi este în continuare atribuită democraţilor revoluţionari şi socialiştilor timpului. Pînă la urmă deci haosului burghezo-proletar occidental (infiltrat şi în Rusia) i se opune din nou şi din nou ordinea pravoslavnică.

d) Şi totuşi, Dostoievski a fost capabil să recunoască adesea calităţile oponenţilor săi, pe care cu alte prilejuri nu s-a dat în lături să-i calomnieze. în Jurnalul din 1873, stima pe care fostul deportat politic o poartă soţiilor decembriştilor este dublată de încercarea de a-şi lămuri raporturile cu N. G. Cernîşevski. în ciuda violentelor sale resentimente, Dostoievski adoptă de astă dată un ton calm şi obiectiv faţă de conducătorul socialiştilor ruşi, recunoscînd că se poate nutri

un profund respect pentru exponentul unor opinii adverse, şi respinge, drept calomniatoare şi prin nimic întemeiată, părerea potrivit căreia povestirea sa Crocodilul ar fi fost o alegorie împotriva lui Cernîşevski. Un alt articol, din acelaşi an, îl descrie pe Bielinski ca pe o personalitate ■—- în opoziţie cu Herzen — nereflexivă (în acest context, o indiscutabilă calitate), un entuziast incurabil, care ştia că principiile morale sînt temelia tuturor lucrurilor. Opunînd „furnicarului-l-l dez-umanizant, simbol al Însemnărilor din subterană, încrederea în „noile baze morale ale socialismului", Dostoievski operează o extrem de preţioasă delimitare — şi în raport cu perma-nenta [confuzie de adrese din romanele sale — pe care n-o mai poate anihila iluzia imposibilităţii unei moralităţi exterioare idealului creştin, respectiv a zădărniciei eforturilor lui Bielinski. învăţătorul repudiat şi admirat este ulterior recunoscut în Jurnal drept european printre ruşi şi rus printre europeni, naţional în infinit mai mare măsură decît toţi naţionaliştii slavofili, un exponent autentic al năzuinţelor dezinteresate către „frumos şi sublim" (nici această formulă „schil-leriană" a romanelor nu poate lipsi din publicistică) : „...să fi fost mulţi oameni de reală suferinţă, curaţi şi sinceri, asemenea lui Bielinski ... (fără să mai vorbim de mintea lui)" X, I, I25j.

în ianuarie 1877, Amintiri vechi evocă primirea înflăcărată, din 1845, a povestirii Oameni sărmani de către Bielinski şi Nekrasov. Poetului grav bolnav i se consacră în continuare numeroase însemnări, învăluite parcă de regretul fiului rătăcitor, revenit după decenii Ungă părintele lui spiritual. Dostoievski îl vizitează pe muribund de cîteva ori, după deces îi reciteşte într-o zi şi o noapte întreaga operă, şi în discursul său funerar depune o importantă mărturie în favoarea lui Nekrasov, îl situează în rînd cu Puşkin şi Lermontov, îl celebrează ca pe un ilustru „poet şi cetăţean", glas îndurerat şi

plin de speranţe al poporului său. „Năzuinţa sa spre popor e atit de înaltă, incit îl situează ca poet pe cea mai înaltă culme" XI, II, 437.

e) Adolescentul, cum ne-o deconspiră epilogul său, a fost

conceput de pe poziţii polemice cu Tolstoi, ca o replică pe de-a întregul contemporană, în tematică şi spirit, faţă de reconstituirile istorice, relativ statice şi inactuale, ale vieţii nobiliare. Comparaţia este reluată în Jurnalul din ianuarie 1877, hi legătură cu scrisoarea unui sinucigaş de doisprezece ani, asemănător eroului descris în Copilărie şi adolescenţă, şi format totuşi într-un mediu mult deosebit de al familiilor aristocrate moscovite, calme şi stabile, istoricul cărora este Lev Tolstoi (personajul tolstoian visa despre sinucidere, „fără să transforme visul în fapt, aci însă a visat şi a făptuit", XI, I, 37). Numeroşi beletrişti s-au ocupat de starea nobilimii mijlocii şi mari, „un colţ mult prea neînsemnat şi delimitat al vieţii ruseşti. Cine va deveni însă istoricul celorlalte colţuri, pare-se extreyn de numeroase" XI, I, 37, al acelui „haos" contemporan, în lămurirea şi depăşirea căruia tocmai scriitorilor le incumbă obligaţii majore ? ! Ascuţişul polemic al acestor remarci nu poate scăpa nimănui şi, referindu-se o lună mai tîr-ziu la Anna Karenina {publicat în ianuarie în revista Russki Vestnik), Dostoievski mărturiseşte că la început a citit romanul confratelui său fără un prea viu interes, ca pe o nouă şi poate mai puţin proaspătă variantă a vieţii aceloraşi familii nobiliare. Atitudinea lui s-a modificat însă brusc, arată el, atunci cînd, prin intermediul unei discuţii dintre Stiva Oblonski şi Levin, a fost confruntat cu „una dintre principalele chestiuni contemporane" privind viitorul însuşi al Rusiei. Şi de astă dată pe Dostoievski îl pasionează nu „literatura", ci „problemele" ei sociale, etice, filozofice. El reproduce amintita discuţie, în care Stiva exprimă poziţia egoistă, cinică a lui „apres moi le deluge" (...recunosc că sînt un escroc, dar rămîn escroc spre propria-mi satisfacţie. Apres moi le deluge", XI, I, 62) ; Levin în schimb ştie că nu-i „este permis totul", că lumea are „nevoie de adevăr, numai de adevăr, fără minciuni convenţionale..." [63], el aparţine acelor oameni care, dacă nu ştiu să-şi rezolve dilemele, doresc măcar acest lucru cu ardoare, doresc să se lămurească dacă sînt sau nu vinovaţi şi să afle ce trebuie să facă pentru a nu ajunge vinovaţi. Dostoievski îl mustră deo-camdătă pe Levin pentru dorinţa de a se încadra

în „postularea europeană a problemei", burgheză sau proletară ; esenţiale, îl învaţă el pe eroul lui Tolstoi şi pe Tolstoi însuşi, sînt nu tezele occidentale despre libertate, egalitate, fraternitate, şi nici împărţirea pămînturilor la ţărani — posibilă sau nu — ci programul iluminist-creştin al răspîndirii cunoştinţelor şi al „dragostei active", adică „rezolvarea rusească a problemei" („...adevărata libertate e numai în biruinţa de sine şi asupra propriei voinţe, în aşa fel ca pînă la urmă să atingi o asemenea poziţie morală, încît să-ţi devii propriul stăpîn autentic tot timpul, în orice moment", XI, 1, 70). Ulterior, după ce a citit noile părţi ale romanului, Dos-toievski îşi exprimă decepţia în legătură cu evoluţia lui Levin, cu neînţelegerea „războiului popular" de către el şi autorul lui (în Jurnalul din iulie—august). El apreciază Anna Karenina „ca pe un fapt de o deosebită semnificaţie" pentru întreaga Europă, diminuat, în ochii lui, prin atitudinea lui Levin faţă de „problema răsăriteană", prin „căderea unui asemenea autor, ruperea sa de marea şi generală problemă rusească" XI, I, 250. Comentînd pe larg personajul, el îl consideră un suflet cinstit, dar tot „trîndav-haotic", un „boier moscovit din cercurile mijlocii-superioare, al căror istoric a fost contele * Tolstoi" 253. Şi apărînd „poporul împotriva Levin-ilor", apă- f rîndu-şi concepţiile politice extremiste de ale lui Tolstoi, mai echilibrate şi mai raţionale, exclamă: „Pe el vrea oare să ni-l prezinte autorul ca pe un exemplu de om drept şi cinstit ? Oameni ca autorul Annei Karenina sînt învăţătorii noştri, iar noi nu sîntem decît elevii lor. Dar ce ne învaţă ei la urma urmei ?" XI, I, 276.

3.

Teoreticianul şi artistul, publicistul şi romancierul se înfrăţesc în Dostoievski. De aceea trecerea dintr-o ipostază într-alt a este la el cît se poate de firească. Şi chiar pînă la a lua în discuţie povestirile propriu zise, inserate în Jurnalul unui scriitor, icîteva exemple mai limitate vor avea poate darul să ilustreze continua metamorfozare a ideii în imagine. Convingerile rămîn aceleaşi pe parcurs. Presiunea şi opresiunea pe care le exercită ideologul par să slăbească totuşi în desfăşurarea multor scene vii. Engels vorbea în cazul lui Bal-zac de „unul dintre cele mai mari triumfuri ale realismului"

asupra prejudecăţilor politice. Oare în cazul artei lui Dostoievski nu am fi în drept să vorbim de un alt asemenea exemplar triumf ? !

a) Autorul articolului Mediul se ridică împotriva judecătorilor dispuşi să găsească oricărui criminal circumstanţe atenuante, obişnuiţi să „explice" cele mai inumane fapte şi să-i absolve pe criminali. Opunînd viziunea sa creştină liberalismului burghez, Dostoievski cere ca şi de acum înainte crima şi criminalul să fie numiţi pe nume, în spiritul acelei echităţi populare străvechi, care îl deplînge pe vinovat, îl consideră un „nenorocit", dar care nu va pronunţa niciodată verdictul : „nevinovat, deoarece nu există crimă!" Ambiguă în partea ei teoretică, împletind argumente elevate cu un indiscutabil conservatorism, pledoaria sporeşte nespus în intensitate tragică, graţie „micilor scene" cu care se încheie. Povestea femeii ■—■ o virtuală Julietă, Beatrice sau Gretchen — stîlcită în bătăi şi care se spînzură într-o dimineaţă de mai sub privirile îngrozite ale fiicei sale, sau întîmplarea cu pruncul de un an, opărit cu apa clocotită din samovar chiar de maică-sa, pentru a nu-l mai auzi plîngînd, sînt pilde din îngrozitorul panopticum al cruzimii, completîndu-le pe cele înfăţişate de către Ivan Kara-mazov fratelui său, iar reacţia lui Dostoievski — din al cărui suflet nu a putut fi extirpată setea „schillerianã" de tot ce-i „frumos şi sublim" — este similară cu a lui Aleoşa: nici o indulgenţă faţă de monştri care chinuie copii şi femei, care îşi ucid cu sînge rece semenii lipsiţi de apărare !

b) Numărul din mai—iunie 1877 al Jurnalului amplifică tema „scrisorilor anonime injurioase" în „planul unei povestiri demascatoare din viaţa contemporană". Un fapt concret oarecare, scrisoarea unui anonim iritat şi arogant, trimisă romancierului, îi declanşează imaginaţia creatoare. El şi-l închipuie pe tînărul provenit dintr-o familie „întîmplătoare", sceptic, orgolios, indiferent, rece, amoral, convins de genialitatea lui şi incapabil să se realizeze, convins că „astăzi e vremea dedublării gîndurilor şi al lărgimii de gîndire, astăzi cu idei lineare nu ajungi departe" şi că „ruşinea e o prostie, de ruşine se tem azi numai spiţerii" şi trimiţînd de aceea tuturora înrăite scrisori anonime,

căutîndu-şi împlinirea în calomnierea semenilor, în nimicirea lor. E dezvăluit încă o dată un mecanism psihologic tipic „subteran", se povestesc scrisorile, conţinutul şi scopul lor, torturile morale ale expeditorului care — de

frica demascării — sfîrşeşte prin a se demasca singur superiorului său. „într-un cuvînt — conchide autorul — mi se pare că tipul calomniatorului anonim nu este de loc o temă proastă pentru o povestire. Şi este serioasă. Aici ar trebui, desigur, un Gogol... dar sînt bucuros că cel puţin am dat în-tîmplător peste ideea asta. Poate chiar voi încerca s-o înserez în roman" XI, I, 163.

c) Peisajul petersburghez dominant din Crimă şi pedeapsă renaşte în Micile tablouri, articol-reportaj din 1873. Pe vreme de vară (praf si căldură, căldură şi praf) autorul se plimbă prin oraşul din care cei înstăriţi evadaseră. Scrutează feţele trecătorilor, încercînd să ghicească cum trăieşte fiecare şi cu ce se ocupă. Descrie tristeţea duminicală a acestor străzi morocănoase, viaţa copiilor nemîncaţi din văgăunile sordide, beţivii întîlniţi în cale. Arhitectura Petersburgului i se pare extrem de caracteristică şi de originală prin lipsa totală a vreunui caracter şi a vreunei personalităţi. Toate epocile, toate stilurile, toate modelele sînt îngrămădite inform în această arhitectură. Palatele stau chezăşie a caracterului negativ al „perioadei pe-tersburgheze"[, iar construcţiile contemporane corespund pe deplin unei epoci haotice. Povestea aceasta, a oraşului ostil pe toate planurile, prea fierbinte sau prea friguros, cu prea mult praf sau cu prea multă zloată pentru o normală viaţă de om, a oraşului care naşte visători paradoxali, virtuali ucigaşi sau suflete chinuite pur şi simplu, l-a obsedat pe Dostoievski în majoritatea povestirilor şi romanelor sale. Căci „petersburghez-l-l a fost el însuşi, visător fantast al cuceririi Constantinopolului întru împlinirea destinului istoric al ortodoxiei slave şi totodată om cu privirea lucid aţintită asupra suferinţelor neîndoielnice din acest „Petersburg finlandez", dispreţuit şi de nepărăsit, d) Reinterpretind în iunie 1873 eroul lui Nekrasov, Vlass, care şi altminteri l-a preocupat intens, Dostoievski incifrează într-o singură parabolă faustică esenţa întregii sale creaţii. Este vorba de o

variantă atemporală şi acut contemporană, metafizică şi cu adinei rădăcini social-istorice a temei „crimă şi pedeapsă". Vlass—Faust şi Vlass—Mefisto, personaje devenite prin excelenţă ruseşti, sînt căutători ai absolutului, gata să sfideze ordinea şi, înfruntîndu-şi destinul, să împingă aventura la limita extremă. Ei sînt mînaţi de nevoia de a depăşi orice graniţă, nevoia de a merge pînă la buza prăpastiei şi acolo, cuprinşi de o mortală senzaţie de angoasă, să se atolece 24
pentru a vedea pînă la fund şi, în unele cazuri, chiar să se arunce ţn ea cu capul înainte. Este nevoia de a nega, ce se poate manifesta chiar la omul cel mai pios, cel mai puţin înclinat spre negare, nevoia de a-şi renega cele mai sacre sentimente, propriul ideal, crezurile populare cele mai venerabile, în faţa cărora se prosterna şi care acum îl apasă ca o povară insuportabilă. Ceea ce frapează însă în primul rînd — îşi continuă Dostoievski meditaţia — este graba, înfricoşarea cu care ii place rusului să se etaleze în minutele cele mai caracteristice [din viaţa sa, ori din viaţa ţârii sale, să se etaleze în bine şi în rău, uneori fără să se mai poată opri. Nu e greu să recunoaştem în această tentaţie de a renega totul, diabolică, cosmică, supraterestră, ca şi în aspiraţia — tot hipertrofiată — de a renaşte prin şi din suferinţă, problematica romanelor dostoievskiene, tipologia eroilor săi, încleştarea faustică fatală, investigată din felurite unghiuri.
Mefisto în ipostaza sa rusă nu a putut inventa un lucru mai insolent decît să-şi oblige jertfa să blasfemeze ceea ce în ochii poporului e învăluit în sfinţenie, s-o rupă cu pământul -lîntreg, să se autodistrugă în vecii vecilor din cauza negării şi a trufiei, pentru un singur minut de triumf. Teza o ilustrează din nou povestea relatată de un stareţ, căruia i s-a spovedit un „mare păcătos" din familia celor predestinaţi să încheie pacte cu diavolul. Care dintre noi ar fi dispus să comită actul cel mai temerar, se întreabă tinerii mujici ai unui sat oarecare ? Unul dintre ei, din orgoliu, face prinsoarea. El este conjurat să ia hostia de pe Sfînta masă, să o pună într-o prăjină, să-şi încarce puşca şi să ţintească sacrul însemn. Dar în clipa în care se pregăteşte să tragă, în faţa lui se înalţă Isus crucificat. După exemplul lui Raskolnikov, Vlass-Faust este salvat, pleacă în lumea largă şi caută suferinţa! Legenda, adine împlîntată în etosul popular rusesc (vezi străvechea poveste a lui Vasili

Bu,slaev, variantă arhaică a temei răzvrătirii, faţă în faţă cu întrebarea dacă „totul este permis ?" — admirată şi reactualizată de către Gorki), se petrece iniţial în afara timpului şi a spaţiului concret, ca un corespondent etern ,al dedublării speciei umane, al tentaţiilor şi . chinurilor *e-l veşnice, dar se încheie prin trimiteri cit se poate de exacte : nu este superfluu — conchide Dostoievski — de a sonda sufletul vreunui Vlass modern, pentru că el se schimbă cu

perioada istoriei ru arie 1861, s-a sjîrşit şi de , Vlass se dedă la cele mai oribile orgii cazuri extreme de banditism, cinism, dezo -l pietate; nu ne rămîne decît iui Vlass, care se va salva el pas!
in care a căzut !
ar
Luciditatea lui Dostoievski în caracterizarea criminalilor ,.puternici", lipsiţi de scrupule, incapabili de remuşcâri, gata sa comită cu sînge rece noi fărădelegi, este profund dezaprobatoare, şi dimpotrivă, toată simpatia sa se îndreaptă spre păcătoşii „slabi", care şi-au recunoscut smerit vina şi vor să se lepede de ea. Binele şi răul sînt pentru creştinul Dostoievski imperative categorice ale comportării şi, surprinzînd legătura sau inter penetrarea lor derutantă, el continuă să urmărească încăpăţînat delimitarea lor finală. Dostoievski îşi păstrează speranţa într-o purificare creştinească a celor căzuţi în păcat ; criminalul apare în ochii lui valoros tocmai fiindcă poartă în sine germenele unui Hristos; el nu doreşte să restituie omului rău şi puternic conştiinţa împăcată, ci tocmai să-i trezească conştiinţa încărcată, adică să-i redea calitatea de om bun, identic adesea în concepţia sa cu un om — aparent, cel puţin —■ slab ! Atributele religioase ale moralităţii dostoievskiene pot fi considerate drept principala ei scădere, acest lucru nu schimbă însă cu nimic incompatibilitatea structurală a întregului eşafodaj cu imoralismul nietzschean. In acest sens se cuvine interpretată şi mărturisirea următoare, răspuns la atacurile violente ce i-au fost adresate: „...despre «slăbiciunea mea faţă de manifestările bolnăvicioase ale voinţei», vă voi spune doar că am impresia de a fi reuşit într-adevăr uneori în romanele şi povestirile mele să demasc pe unii ce se consideră

sănătoşi, să le demonstrez că sînt bolnavi. Ştiţi oare, că foarte mulţi oameni suferă tocmai de boala sănătăţii, adică de o încredere nemărginită în faptul că sînt normali şi tocmai prin asta contaminaţi de o grozavă îngîmfare, de o inconştientă ■autoadmiraţie, care ajunge uneori aproape de convingerea, că ar fi infailibili ?" (XI, II, 412).

i

26

Dovezi noi în sprijinul amintitei incompatibilităţi creştine cu imoralismul „puternic" aduc şi povestirile de mică întindere înserate în Jurnalul din 1876. „Ascultaţi: în comparaţie cu copiii n-ar trebui să ne lăudăm pentru că sîntem mai răi decît ei. (...) Ei ne umanizează sufletul cu simpla lor apariţie printre noi. De aceea ar trebui să-i stimăm, să ne apropiem cu respect de ei, de faţa lor îngerească (chiar dacă am avea ce să-i învăţam), de nevinovăţia lor, chiar dacă ar avea anumite obiceiuri vicioase, de iresponsabilitatea lor şi de mişcătoarea lor lipsă de apărare" (XI, I, 83—84). Dostoievski îşi mărturiseşte sentimentele tandre şi îndurerate faţă de copii şi bătrîni, la fel de neputincioşi şi nevinovaţii în Un băiat la bradul lui Hristos şi în „tabloul fără subiect" Centenara. Băieţelul îngheţat „într-un oarecare oraş mare, pe un ger grozav", în timp ce visa să aibă şi el un pom de Crăciun, „bradul lui Hristos", împodobit mirific, şi Măria Maximovna, care, precum, milioane, a trăit neobservată şi moare neobservată, la o vîrstă matusalemică, ne reintroduce în lumea sărăcimii petersbur-gheze, evocate în povestirile de debut, în Crimă şi pedeapsă şi în Adolescentul. „Milueşte, Doamne, viaţa şi moartea bunilor oameni simpli!" Un astfel de om simplu şi bun fusese şi Marei, care îl liniştise odată pe micul Fedia, speriat de un lup închipuit, întîmplarea din copilăria scriitorului este descrisă în Mujicul Marei ca o „amintire în amintire". Acel zîmbet tandru al sărmanului mujic iobag îi apăruse lui Dostoievski douăzeci de ani mai tîrziu, după una din groaznicele încăierări dini Casa morţilor, ca echivalent suprem al certitudinilor populare. „Je hăis ces brigands !" — exclamaţiei condamnatului politic dintre nobilii polonezi (trei atribuite „străine"), romancierul îi opusese de pe atunci încrederea în Marei, mujic rus şi creştin, care chiar în postura ocnaşilor beţivi rămîne „acelaşi Marei". Poveste simplă, Mujicul Marei este şi simbolul sugestiv al convingerilor etic-religioase invocate de

Dostoievski întotdeauna cînd „halucinaţiile" sale i-au scos „lupul" în cale, simbolul în care este incifrată din nou întreaga lupie antinomică a romanelor şi prin care poate fi înţeleasă mîntuirea preconizată a lui Raskolnicov, ajuns şi el printre mujicii ocnaşi.
întemeindu-şi studiul său tocmai pe Mujicul Marei, teologul elveţian Walter Nigg evidenţiază, în cazul lui Dostoievski, antinomia religiozităţii şi a nihilismului. „Dostoievski şi-a apropriat întregul nihilism şi i-a încercat din plin toate varian-
27
tele" *-l-l, arată el, dar, într-o polemică directă cu Chestov, arată că „autorul lui «Raskolnikov», al «Demonilor» şi al «Karamazovilor» percepe nihilismul fără echivoc ca pe un duşman care, după părerea sa, îl face pe om nestatornic. Pentru Dostoievski, nihilismul este învăţătura cu care este confruntat omul modern, este acel abis care se deschide în faţa lui şi în hăul căruia priveşte cu spaimă. Pentru nihilist totul a fost pus sub semnul întrebării; el a sfărîmat toate valorile moştenite (■■■). Acesta este motivul pentru care Dostoievski a văzut în nihilism o descompunere generalizată, o putrezire lentă. El îl consideră o boală sufletească-spirituială a omenirii, şi încă o boală foarte gravă, aşa că nu degeaba încearcă Dostoievski în faţa extinderii nihilismului o spaimă vecină cu panica." **
Acest diagnostic este confirmat şi de către cele trei povestiri de bază ale Jurnalului.
Nimic nu poate fi mai fantastic şi mai neaşteptat decît realitatea, în Rusia adevărul are mai totdeauna un caracter fantastic, „în faţa romancierului nu s-au ridicat niciodată atîtea imposibilităţi, ca acelea pe care realitatea ni le pune cu miile în faţă în fiecare zi, în forma celor mai banale lucruri (X, I, 112), repetă cu insistenţă Dostoievski o convingere care şi justifică alăturarea unor materiale „reale", subliniat reportericeşti, şi a unor scrieri „fantastice". Împletirea dintre real şi imaginar, verosimil şi absurd, fizic şi metafizic, împletire rezultată nu din neutralizarea celor două laturi, nu din anihilarea lor reciprocă într-o „ţară a nimănui"-l, ci din concomitenta lor exacerbare, este semnul distinctiv al tuturor „povestirilor fantastice". Nici o realitate nu i se pare scriitorului mai autentică decît visul, nici un adevăr atît de incontestabil ca acel intuit în stare de halucinaţie. Estetica aceasta paradoxală corespunde unei

situaţii paradoxale obiective, pe care scriitorul o asimilează în cel mai adecvat mod cu putinţă în trei „povestiri fantastice", care alcătuiesc laolaltă un triptic perfect: Bobok (februarie 1873), Smerita (noiembrie 1876) şi Visul unui om ridicol (aprilie 1877).

„Bobok" este o onomatopee, reproduce zgomotul unei bule de aer ce pocneşte la suprafaţa unei mlaştini. „însemnările unui * Walter Nie-ff- R*Unlz*- n-.

....., ,.„„s,n«£. „însemnările unui

* Walter Nigg, Religiose Denker, Bern, Veriag Haupt, 1942, p. 130. ** Ibidem, p. 125.

oarecare" poartă deci un titlu fantastic, şi acest oarecare Ivan Ivanîci îşi începe confesiunea ridiculizînd „realismul", exph-cînd dispariţia idealurilor iluministe („Voltaire") şi a caracterizărilor univoce (cel măi deştept dintre noi se consideră măcar o data pe lună un prost!). întf-un cuvînt, el se recomandă ca un locuitor al „subteranei", refugiat de mizeriile materiale şi sufleteşti în băutură, şi care, într-o acută stare de ebrietate, ajuinge să „audă" şi să „vadă" aievea grotesc-înfricoşătoarea împărăţie a morţii. Fantasticul rezultă din chiar „realitatea" subteranei: în căutare de amuzamente, Ivan Ivanîci poposeşte într-un cimitir, unde, graţie creierului său îmbibat de alcool, „asistă" la discuţiile de curînd decedaţilor general-maior Per-voiedov, consilier intim Tarasevici, baron Klinevici, Avdotia Ignatievna, Katiche Berestov... Pe urmele lui Gogol, farsa se transformă într-o abisală parabolă a necredinţei. Ştiind că pînă la totala lor putrefacţie le-a mai rămas doar puţin timp, ei hotărăsc să se elibereze de toate frînele convenţionale, să le fie „totuna", să nu se mai „ruşineze" de nimic. Oricum, dvpă două luni rămîne doar un „bobok", îşi învaţă Klinevici vecinii, de aceea să ne organizăm „viaţa" pe temelii noi şi raţionale, să nu ne mai jenăm, să ne povestim cu glas tare cele mai intime intim plări ale biografiei, să ne despuiem de toate, să ne dezgolim, să „trăim" astea două luni în cel mai neruşinat adevăr !

Viziwiea lumii de dincolo de mormînt, numai a corpurilor şi numai atît timp cit o permite procesul dezagregării lor, continuă dezbaterea dostoievskiană preferată asupra „sufletelor moarte" din lumea de aici, indiferente şi cinice, lipsite de ideal şi ca atare convinse că totul le este permis. Intre două-trei luni şi două-trei

sau şase decenii nu există diferenţe, şi dacă acest răstimp se goleşte de sens şi de justificare superioară, atunci devine asimilabil morţii, iar oamenii, din capul locului decedaţi, încep să semene unor organisme primare, cu perspectiva putrefacţiei ineluctabile. Vizată este şi de rîndul acesta necredinţa ateistului, dar totodată a oricărui imoralist, dispus, în dementul său solipsism, să identifice lumea cu jalnica sa existenţă de cîteva luni sau ani, şi predispus-l tocmai de aceea să dinamiteze, la capătul acestei efemere şi aparente existenţe, universul. Dansul macabru al morţilor vii şi al vieţuitoarelor moarte este întrerupt, după legile plăsmuirilor groteşti, de strănutul neaşteptat al „observatorului" Ivan Ivanîci; scriitorul nu pierde însă ocazia ca prin intermediul reflexiilor finale ale eroului să-şi exprime

cu sub pe atît
despre ooişnumţa oamenilor din mediul intt neîncetat. Minciuna generalizată acoperă senti al oamenilor, dorinţa lor de a părea altfel decît de sub diferite măşti fizionomia lor adevărate ceasta autorul o socoteşte deosebit de "
femeile doresc să şi facă ceva, nu r.
? a Jicarea a-
Exemplu de perfecţiune nuvelistică, nestemata psihologică, culme a măiestriei, Smerita nu face decît să prelungească dez-baterea inaugurată de însemnări din subterană şi reluată în Bobok. Un cămătar de patruzeci şi unu de ani ia de soţie o fată săracă de numai şaisprezece (diferenţa e oare întîmplă-tor identică aceleia dintre scriitor şi soţia sa a doua, Anna Gri-gorievna ?), aparent din milă, de fapt, pentru a se răzbuna pe o societate ce-l nedreptăţise, dar şi pentru a căuta refugiul într-un sentiment firesc; el este însă exprimat într-un chip nefiresc, orgolios, tiranic, şi trezeşte împotrivirea din ce în ce mai dîrză a docilei fiinţe, pînă la tentativa neizbutită de a-şi ucide bărbatul şi cea izbutită de a se sinucide... Privită în datele . ei lăuntrice, povestea năzuinţelor pure şi a ispitelor impure, a coruperii şi a incoruptibilităţii, a tentaţiei abisale şi a setei pa-radisiace — inversate sau chiar confundate —- a unor chinuitoare nepotriviri izvorîte din ungherele tainice ale sufletului, de caracter, structurale, filozofice devine cu atît mai complicată cu cît e povestită la căpătîiul sinucigaşei, sub forma unui abrupt, isteric monolog interior de cîteva ceasuri al

celui care, fără voie şi cu o consecvenţă dementă, îşi împinsese soţia adorată în prăpastie şi ratase astfel singura lui şansă de mîntuire...
Smerita reactualizează antinomia tragediei clasice (astfel nu se poate — altfel nu se poate !) în planul înstrăinărilor moderne, de provenienţă reală (raporturile mercantile, efectele distrugătoare ale banului) şi ideală (setea de putere, orgoliul nemăsurat), reface o străveche situaţie ambiguă într-o ipostază nouă, întreţesută de întîmplări necesare, luciditäţi tenebroase şi virtuţi vicioase. Eroul se contrazice şi logic şi sentimental, cum se în-ii-»

tîmplă în delirantele confesiuni ale oamenilor din subterană. Că el face parte din categoria acestor oameni, o indică planul iniţial al povestirii, din 1869 („tip al subteranei, care n-a suportat gelozia (...); el însuşi autentic subteran, în viaţă —-palme. înfuriat, nemărginită înfumurare"), dar chiar dacă nu am cunoaşte aceste intenţii preliminare, sau dacă nu am şti de existenţa reală a cămătarului Popov, căpitan în retragere şi el, ucis în 1866 de studentul Danilov (caz folosit şi în plăsmuirea lui Raskolnikov), am putea uşor descifra filiaţia eroului, exclusiv pe temeiul textului povestirii. Personajul e îngrozit mai ales de clarvizivmea cu care îşi recunoaşte atributele definitorii, în hăţişul depoziţiilor sale agravante şi atenuante : este „un visător" şi „un destin de ieftin egoist", „sever în problemele morale" şi cu „un orgoliu diabolic", visează primăvara, soarele, o călătorie fericită la Boulogne, şi se comportă în acelaşi timp fără milă, e „un meşter de a vorbi prin tăcere", care „a trăit în tăcere, cu sine însuşi, nenumărate tragedii" şi care acum se îmbată de posibilitatea de a se uita la o fiinţă vie „ca la ceva al meu", de a o poseda ca un stăpîn atotputernic, în drept de a o umili după ce el însuşi îndurase umilinţa. „Cămătarul care îl citeşte pe Faust" este şi el un om din subterană, ce îşi bate joc de Liza lui nu gonind-o din casă, ci luînd-o de nevastă şi aşteptînd să fie divinizat de cea pe care mizeria ar fi condamnat-o altminteri cu siguranţă la prostituţie ; este Svidrigailov, cel ce dă bani logodnicei sale şi-i cere în schimb o nemărginită recunoştinţă ; este Versilov, pomana căruia o nenoroceşte pe Olia ; este Stavroghin, persecutat de amintirea unei copile sinucigaşe ; este Raskolnikov, în postura cămătăresei Aliona

Ivanovna şi care ar fi ucis-o pe Sonia. Toate datele coincid, inclusiv sinceritatea cinică a opţiunii pentru ruşine, pentru dezonoare. Bineînţeles, coincide şi dedublarea, de aceea torturarea partenerei e şi o neîncetată tortură de sine. în faţa noii Gretchen, noul Mefisto nu poate rîvni — precum. Ivan Karamazov — decît la condiţia unui diavol de duzină, contrafăcut. Măreţ sau mizer, Mefisto este însă blestemat să perpetueze răul, să nu nască lumină din întuneric, şi chiar dacă doreşte sincer acest lucru, el este sortit înfrîngerii, unei înfrîngeri, ce-i drept, tragice. Nici unul dintre nihiliştii lui Dostoievski nu-şi poate lepăda acest stigmat, îl poate doar detesta sau iubi, detesta şi iubi; iar „smeritele" îl iubesc în măsura în care este în stare anume să deteste acest stigmat şi îl detestă în măsura în care este în stare să-l iubească! Prin

„ironia crudă a soartei şi a naturii" dragostea naşte ură, cel ce se mîngîie cu gîndul că mîntuieşte, devine un ucigaş. In final, eroului îi vin în minte cuvintele evanghelice, „oameni, iubiţi-vă", dar ele nu-l mai pot ajuta sub soarele mort, pe un pămînt sterp unde „totul e mort şi pretutindeni sînt morţi". Vina îl depăşeşte cu mult pe vinovat, nu îi mai aparţine lui ci întregului univers strîrnb întocmit, clădit pe suferinţe, pe care nimeni, niciodată, nicăieri nu le va putea răscumpăra. Aleoşa Karamazov nu va răspunde întrebărilor şfichiuitoare ale lui Ivan, cum nici Dostoievski nu are ce replica exclamaţiei „totul mi-e egal", cu care se încheie şi această spovedanie zadarnică, adresată tuturor şi nimănui...

Şi totuşi, răspunsul trebuia căutat; pierdut, el trebuia regăsit. Infrîngerile nu sînt la Dostoievski definitive, cum nici victoriile nu pot fi socotite finale. Nu există decît neîntrerupta mişcare, în toiul neîntreruptelor furtuni. Pentru moment, eşecului nu-i putea urma decît succesul, care, iluzoriu, netezea calea noilor insuccese. Visul unui om ridicol ne introduce din nou în eden, ca pe urmă, împreună cu Ivan Feodorovici Karamazov, să fim azvîrliţi din nou în iad...

Laconica şi densa nuvelă filozofică însumează (pentru a cîta oară ?) motivele creaţiei lui Dostoievski. Deosebirea, pînă la urmă comună şi ea situaţiilor de acest gen, ar fi neexteriorizarea dedublării eroului principal în două personaje sau două şiruri de personaje opuse, adică limitarea strictă la un erou cu două feţe,

„orgolios" şi „smerit", cu sufletul omuhii subteran şi al Lizei. S-ar putea obiecta pe drept că Însemnări din subterană şi Smerita au fost concepute tot sub forma cîte unui monolog, şi acolo povestitorul a însemnat totul, antinomiile lui reale faţă de altcineva au fost proiecţiile unei antinomii ideale cu sine însuşi; că, pe de altă parte, „visul", chiar dacă visat, se obiectivizează şi aci în descrierea unei alte lujmi decît cea în care trăieşte naratorul, unicul se bifurcă deci în entităţi distincte şi contrare. Aşa este, dar poate nicăieri altundeva Dostoievski n-a subordonat cu atîta consecvenţă dedublările exterioare celor lăuntrice, n-a accentuat pînă într-atîta caracterul derivat al ambelor lumi din acelaşi suflet. Existenţele multiple şi relativ de sine stătătoare ale romanelor se topesc într-un unic nucleu 32
nuvelistic, Aleoşa şi Ivan nu mai sînt fraţi, uniţi, dar detaşabili : ei sînt o singură persoană !
Deoarece însă adevărurile rămîn la Dostoievski inversabile, iar unicul îşi are părţile lui, prin care e asimilat, laturile concomitente ale psihologiei „omului ridicol" ni se dezvăluie în relativa lor succesiune. La început, eroul e un exponent pursînge al „subteranei". Ca unui „progresist rus contemporan şi petersburghez odios", îi sînt proprii „mîndria" din ce în ce mai accentuată şi convingerea că niciodată nu se va întîmpla ceva, „pe lume pretutindeni totul e egal". în nici o altă scriere dostoievskiană, acest motiv nu este subliniat cu atîta insistenţă, de, la logic pînă la tipografic, în nesfîrşite variante. Fără speranţe, totul fiindu-i indiferent şi egal, el s-a hotărît de două luni să-şi pună capăt zilelor, a şi cumpărat un revolver pentru a-şi lua viaţa. Prilejul se iveşte în seara povestirii cînd, la întoarcere în cămăruţa sa mizeră, unde îl mai aşteaptă încă o nesfîrşită noapte de veghe (ca pe Kirillov), „omul ridicol" zăreşte pe cerul înnorat o stea strălucitoare, semn tainic că a sosit momentul. Şi pentru că a sosit, şi poate că lumea toată va dispărea o dată cu el-l, o mai şi goneşte brutal din drumul lui pe acea fetiţă de opt anişori, îngrozită de ceva şi care îşi cheamă mama cu un strigăt deznădăjduit. Indiferenţa naşte cruzime, şi — ca. de atîtea ori — tot faţă de o copilă nevinovată. Fetiţa îl salvează însă, de fapt, pe cel care o obidise, ca şi îndepărtata stea, gră-bindu-i şi aminîndu-i totodată sinuciderea. Cu revolverul încărcat, el adoarme pentru prima oară în acea noapte peters-burgheză de

trei noiembrie, rece şi umedă, şi se mîntuieşte prin vis. Visează că s-a sinucis cu adevărat, că a fost îngropat în pămintul rece şi umed şi, după ce şi-a conjurat stăpînul să-i insufle speranţa, este purtat de fiinţa necunoscută prin infinitele spaţii spre îndepărtata stea zărită printre nori, purtat precum Dante de Beatrice, spre un soare asemănător cu al nostru, spre un pămînt întocmai ca acesta, într-un ţinut asemănător cu o insulă din Arhipelagul elin, unde „copiii soarelui" trăiesc în deplină armonie, neîntinaţi, iubind natura, vieţuitoarele şi iubindu-se precum copiii, cu o dragoste veselă şi senină. După Stavroghin şi Versilov, „omul ridicol" îşi imaginează pentru a treia oară consecutiv acelaşi paradis, pierdut prin căderea oamenilor în păcat, prin vina lor şi prin vina lui, deoarece — secret cumplit, intuit de predecesori, destăinuit acum — el este

acel nedorit „virus al ciumei", care contaminează acest întreg pămînt „fericit şi fără de păcat". Fazei prime, negativ-reale, i-a urmat una pozitiv-închipuită, succedată acum de o alta, negativ-închipuită, transformată după trezire într-o a patra, pozitiv-reală. Fiinţele paradisiace au cunoscut, datorită vizitatorului, minciuna şi „frumuseţea minciunii", senzualitatea, voluptatea, gelozia, cruzimea, apoi a ţîşnit sîngele, s-au închegat grupurile unul împotriva celuilalt, au apărut stindarde, a început lupta pentru delimitare, pentru individualitate, pentru „al meu şi al tău", oamenii au început să vorbească limbi diferite şi nu s-au mai înţeles între ei, în răutatea lor criminală au invocat frăţia şi dreptatea, pentru „apărare" ei au inventat ghilotina, necredincioşii au fondat biserici, de care mai înainte nimeni nu avusese nevoie, şi au zeificat ştiinţa, punînd cunoştinţele mai presus de sentimente, ideea vieţii — mai presus de viaţă, înţelegerea legilor fericirii — mai presus de fericire. A apărut robia şi chiar robia de bună voie, sîngele sacru curgea şiroaie pe pragul templelor, „înţelepţii" îi nimiceau pe „neînţelepţii" care nu le acceptau ideile, orgolioşii voiau deschis „totul sau nimic", s-a recurs la nelegiuire, nefiinţă şi autodistrugere, în fine oamenii „au decretat că suferinţa este frumuseţe, deoarece în suferinţă este o idee" (iată şi un semnificativ accent autocritic al scriitorului, accent potrivit căruia Zosîma ar fi ■— cum şi este —-înrudit cu

Ivan Karamazov)... Eroul îi jeleşte amarnic pe cei prăbuşiţi atît de adînc şi îi imploră — el care le-a adus desfrîul, molima şi minciuna — ca să-l „răstignească pe cruce" şi îi învaţă pentru asta cum să facă o cruce; e însetat de chin şi doreşte ca sîngele să i se verse picătură cu picătură, dar ei l-au absolvit de orice vină, spunînd că nimic nu se putea întîvipla altminteri, şi atunci l-a cuprins o şi mai cumplită disperare, a simţit că moare — şi s-a trezit...

Dostoievski canalizează întreaga această descriere apocrifă a păcatului spre programul „dragostei active", numai ea în stare să readucă pe drumul cel drept o umanitate pervertită de individualism... de civilizaţia tehnico-ştiinţifică... de ideile „progresiste". Viaţa el o opune ideii de viaţă, fericirea — „cunoaşterii legilor fericirii", şi îl mîntuieşte, prin intuirea groaznicei sale damnări, pe ucenicul care de acum va trebui să propovăduiască mîntuirea. Ippolit se trezeşte ca un nou prinţ Mîşkin, incapabil să-şi ordoneze logic sentimentele, şi de aceea considerat 34

nebun", adică „idiot", unul care acceptă batjocura cu Smerenie, fiindcă ştie că nimic altceva nu este important, decît „să-ţi iubeşti aproapele ca pe tine însuţi"...

Jurnalul invocă de cîteva ori pe cea mai tristă şi mai sublimă dintre cărţi, Don Quijote, pe care omul nu va uita s-o ia cu sine la Judecata de apoi, spre a dovedi misterul cel mai profund şi mai fatal al său, spre a proba că frumuseţea, puritatea, castitatea, candoarea, virtutea, curajul, inteligenţa pot fi toate zadarnice şi luate în derîdere. Dintr-un „Hamlet rus", „omul ridicol" ajunge un creştin Don Quijote, el îi cere iertare fetei pe care a jignit-o, ştiind că alţi trecători insensibili îl vor jigni pe el — copil nevinovat — îl vor umili, batjocori şi lovi cu pietre. Prin tristul său apostolat va răzbate de acum speranţa că nu răul este „condiţia umană normală" !

Cum este însă această condiţie normală ? într-o scrisoare din 11 aprilie 1880, Dostoievski mărturiseşte propria sa dedublare, interpretînd-o de astă dată ca sursa unor suferinţe bine-făcătoare, proprii celor mai evoluate şi deci mai chinuite con-ştiinţe : „Scrieţi despre dedublarea Dvs. ? Dar este cea mai obiş-nuită trăsătură a oamenilor... de fapt, nu chiar a celor cu totul obişnuiţi. Este o trăsătură proprie naturii umane în general, dar întîlnită rar în orice natură cu atîta forţă ca la Dvs. Iată de ce îmi

şi sînteţi atît de dragă, pentru că această dedublare a Dvs. este absolut identică cu cea care se manifestă la mine şi s-a manifestat toată viaţa. Ea este un nemăsurat chin, dar în acelaşi timp şi o mare desfătare : ea reprezintă o conştiinţă puternică şi nevoia de autocontrol şi prezenţa în propria natură a nevoii datoriei morale faţă de sine şi faţă de omenire. Dacă aţi avea o gîndire mai puţin dezvoltată, dacă aţi fi mai limitată, aţi fi totodată şi mai puţin scrupuloasă şi nu s-ar mai manifesta nici această dedublare. Ar apare, dimpotrivă, o mare îngîmfare. Şi totuşi, această dedublare este un mare chin". (Ser. IV, 136-7) Iată un exemplu caracteristic de atitudine „pro şi contra" : confesiunea de mai sus putea fi foarte bine şi a „omului ridicol", urmaş şi vrăjmaş totodată al „omului din subterană! Romanele şi povestirile confirmaseră o constantă certitudine a lui Dostoievski: „...la noi, totul se trage doar de la Puşkin" (X, 52), certitudine reafirmată simbolic în finalul creaţiei sale.

35

Nota explicativă cu privire la Cuvîntul despre Puşkin (XI, II, 446-7) rezumă în patru puncte sensul întregii demonstraţii : în primul rînd, Puşkin „a depistat şi a remarcat fenomenul cel mai important şi morbid al societăţii noastre intelectuale, ruptă istoriceşte de temei şi ridicată deasupra poporului", dovadă Aleko şi Oneghin şi apoi Peciorin, Cicikov, Rudin, Lavreţki, Bolkonski; în al doilea rînd, a fixat tipul frumuseţii ruse, de oricine populară, tipul Tatianei şi al călugărului din Boris Godunov ; în al treilea rînd, a demonstrat „capacitatea unei reacţii universale şi a celei mai depline metamorfozări" „în geniile unor alte naţionalităţi"; în al patrulea rînd, a explici-tat natura „rusească" a acestei capacităţi şi temelia ei morală, chezăşie sigură a împăcării slavofililor cu occidentaliştii... Elaborarea cuvîntării despre Puşkin a premers cu doar cî-leva săptămîni descrierea celor trei întrevederi cu Smerdeakov şi a vedeniei lui Ivan, cel de al doilea „nod" filozofic al Fraţilor Karamazov, de după cartea Pro şi contra ; nu este deci de mirare că acest cuvînt a absorbit şi completat ideile centrale din ultimul roman dostoievskian.

Postulîndu-şi de la început convingerea după care Puşkin este „o profeţie şi o indicaţie", Dostoievski demonstrează detaliat acest lucru, în planul celor ce se cuvin respinse cu ho-

tărîre pe mai departe, ca şi al idealurilor acceptate de el drept pozitive. Pentru noi, interesante cu deosebire sînt remarcile din prima parte a eseului, anume caracterizarea „martirului istoric rus", a „omului fantastic şi nerăbdător", a „omului orgolios", în care îi recunoaştem pe predecesorii întru deşartă suferinţă şi revoltă eşuată ai lui Ivan Karamazov. Puşkin e invocat pentru reafirmarea unui punct de vedere cunoscut : intelectualitatea rusă, ruptă de izvoarele populare, se află în căutarea adevărului pierdut, a „armoniei universale", pe care nu o poate redobîndi prin nici una dintre experienţele sale, nici prin socialism, ci doar pe calea „înţelepciunii" smerit-creştine. Asemenea lui Zosima, oratorul vede rezolvarea „problemei blestemate" în stîrpirea orgoliului şi a revoltei, în preceptul invocat de atunci fără răgaz de către adepţii capitulării, resemnării, coietismului „dostoievskist" (şi întrucîtva „tolstoist") : „Smereşte-te, om orgolios, şi înainte de toate înfrînge-ţi orgoliul. Smereşte-te, om leneş, şi înainte de toate munceşte pe ogorul tău natal. (...) Dacă te vei învinge, dacă te vei linişti

de tine însuţi, vei deveni liber cum nici nu ţi-ai imaginat vreodată..."

Oneghin, acest „embrion moral", „om abstract" şi nu din întîmplare petersburghez, „visător nelinişţit", „străin" printre ai săi şi printre locuitorii întregului pămînt, ucigaş „din dorul după un ideal universal", adică acelaşi Stavroghin sau Ivan, se află la antipodul eroinei principale a poemului, „tip al frumuseţii pozitive", „femeia rusă", „ţăranca Tania", sora mai mare şi mai echilibrată a Soniei Marmeladova şi a Sofiei Andreievna. Remarcînd „tipul pribeagului nostru, pribeag pînă în zilele noastre şi în zilele noastre" şi „tipul unei frumuseţi pozitive" feminine, Puşkin a delimitat două structuri istorice şi naţionale; în dezvăluirea lor antinomică şi-a recunoscut şi .Dostoievski misiunea, în dezvăluirea intelectualului care, deşi se chinuie neîncetat, nu iubeşte pe nimeni şi nici nu este în stare iă iubească pe cineva, pentru că „îşi iubeşte fantezia", „el insuşi este o fantezie", „un fir de iarbă purtat de vînt", şi a „smeritei" de o neobişnuită tărie sufletească, „rusească", „populară" şi „evanghelică".

Pînă aici totul corespunde tipologiilor ştiute, într-o coordonare

strictă, deşi nemărturisită explicit, cu polarizările romanelor sale. Remarcabila capacitate a lui Dostoievski de a se cenzura şi de a împleti extremele pînă la răsturnarea schemelor iniţiale, nu putea să nu se manifeste însă şi cu acest prilej. Apărînd fidelitatea Tatianei faţă de soţul ei „bătrîn" (prin acest calificativ, Dostoievski a emis printre primii ipoteza deosebirii considerabile de vîrstă dintre soţi, contestată de unii specialişti), refuzul ei principial de a se întoarce la Oneghin, de a-l nedreptăţi pe general, autorul întemeiază această opţiune, pe care o consideră de o moralitate impecabilă, în termeni care reiau întocmai, aproape textual, concluzia răzvrătirii lui Ivan Karamazov, argumentul fundamental al neaccep-tării lumii „plăsmuite" de Dumnezeu. Dostoievski consideră hotărîrea Tatianei conformă „armoniei superioare a spiritului", dar exact pe baza aceloraşi argumente Ivan exclamă : „nu vreau să primesc deci armonia..." Înseamnă că răzvrătitul Ivan are dreptate, ca şi Tatiana, care în smerenia ei nu are dreptate — şi invers. Iată cum se adînceşte Dostoievski în argumentele pro şi contra, surprinse concomitent : revolta e imorală pentru

că generează nedreptatea, revolta e morală pentru că înfierează nedreptatea; smerenia e morală pentru, că „nu primeşte" nedreptatea, smerenia e imorală, pentru că renaşte, sub alte forme, nedreptatea. Cu alte cuvinte, asemenea diavolului închipuit de Ivan, toţi doresc să facă numai bine şi fac, în pofida voinţei lor, numai rău : Tatiana-Mîşkin-Zosima şi Oneghin-Rodion-Ippolit-Ivan „nu acceptă" şi „acceptă" o lume plină de păcat. Occidentul burghez şi „socialist", susţine Dostoievski cu o furie din ce în ce mai violentă, urmăreşte să construiască un edificiu („turnul lui Babei") cu lacrimi la temelie. Dar „arhitectul" creştin şi „rus", ciim ne-a dovedit-o Ivan, cum a fost la un moment dat nevoit să o recunoască Aleoşa, nu ridică în slăvi o armonie viitoare întemeiată pe nenumărate chinuri prezente ?! „în momentul de faţă burghezia franceză se uneşte tocmai în vederea «salvării burticii-» în faţa stării a patra care-i sparge uşile. Dar «salvarea burticii-» este ultima şi cea mai neputincioasă dintre toate ideile în stare să unească omenirea. Asta înseamnă începutul sfîrşitului, presimţirea sfîrşitului. Se unesc, dar au şi început să ciulească urechile, pentru ca la prima

primejdie să se poată risipi cît mai repede". „Se ridică starea a patra, bate şi bate la uşă, iar dacă nu i se va deschide, va sparge uşa. Nu mai are nevoie de vechile idealuri, reneagă orice lege pînă în prezent în vigoare. Nu se va preta la compromis şi concesii, cu proptele nu veţi salva edificiul" (XI, II, 494-5). Iată o excelentă intuire, în ianuarie 1881, a luptelor de clasă de atunci şi de mai tîrziu ; dar denunţării viguroase a meschinăriei burgheze („chacun pour soi et Dieu pour tous") i se adaugă neîncrederea şi în idealurile proletare, iar înnoirilor revoluţionare li se substituie imaginea Apocalipsei!

Dostoievski n-a fost în stare să-şi depăşească tragicele antinomii, cărora le-a dat glas şi în cuvîntarea despre Puşkin. In finalul ei, eseistul s-a oprit asupra „ideilor universale" alei creaţiei puşkiniene tîrzii, asupra capacităţii neobişnuite a poetului, unică în autenticitatea şi în intensitatea ei, de a duce la identificare cu spiritul popoarelor străine şi de a se păstra creatorul cel mai naţional al Rusiei, tocmai în virtutea acestei universalităţi. Misiunea omului rus este una europeană şi general-umană, aceea de a deveni frate al tuturor oamenilor, „un om universal". Dar din nou sîntem în drept să întrebăm :

oare nu tocmai „rusul european" Versilov, urmaşul veşnicilor pribegi Aleko şi Oneghin, a fost acela care a visat o asemănătoare unire a pornirilor opuse ? Unde trece linia exactă de demarcaţie între el şi Mîşkin, între Kirillov, în sens negativ ,,oni ufniversal" şi acest ideal creştinesc, între eroul „abstract" Stavroghin sau Ivan şi dorinţa abstractă a împăcării „rusismului "cu „europeismul" ? ! Iar dacă ar fi să înmulţim întrebările, cum se împacă apologia „rusului european" Puşkin cu extremismul „asiatic" (fidel misticismului retrograd al şchioapei şi „idioatei" Măria Lebiadkina, al lui Makar Dolgoruft sau al aceluiaşi Zosima) din Jurnalul unui scriitor ? !

Alocuţiunea despre Puşkin se încheie prin „acordul final frăţesc al tuturor neamurilor, după legea evanghelică a lui Hristos!", iar ultimele gîndiuri ale Jurnalului din 1881 reafirmă aceeaşi „însănătoşire" a poporului, patronată de două mari forţe şi speranţe —■ Dumnezeu şi ţarul. Dar alături de amăgitoarea stabilizare, aceste ultime însemnări descriu şi efectiva instabilitate înconjurătoare (XI, II, 510-l1). Constatările sînt dureroase şi, în intenţie, reprobatoare. Dar nu privesc ele însăşi

esenţa creaţiei lui Dostoievski, în care totul este în întrebări şi totul nerezolvat, în care nu există şi nici nu poate exista vreo linişte sufletească, liniştea minţii, a convingerilor şi a nervilor ? ! Dostoievski este, precum Puşkin, un „profet", dar nicidecum al „împăcării", cum, de fapt, dorise să fie, ci al veşnicelor întrebări şi răzvrătiri. De aceea neîmpăcatul Ivan Karamazov, fiul său rătăcitor şi vrăjmaş neîmpăcat, ră-mîne oglinda fidelă, poate cea mai fidelă, a rătăcitorului său spirit, veşnic vrăjmaş sieşi. Iar la despărţire nu avem decît să punem numele lui Dostievski în fruntea cuvintelor sale profetice de adio : „Puşkin a murit în plină dezvoltare a forţelor sale şi a dus cu siguranţă în mormînt o mare taină. Iar noi căutăm să dezlegăm acum, fără el, această taină".

Dostoievski a simţit el însuşi tentaţia acţiunilor nesăbuite, a gustat din fructul oprit al desfrîului intelectual şi moral — de aceea, probabil, a şi putut întruchipa în fiinţe de o neasemuită perfecţiune artistică aceste vicii, tot mai răspîndite în epoca sa. Cu deosebire important ni se pare însă faptul că el

le-a considerat anume drept vicii, că deşi le-a cunoscut intim si le-a filtrat prin străfundurile propriului său suflet, li s-a împotrivit cu o conştiinţă mereu trează, cu o vigilenţă şi tenacitate neslăbite. Nu ar fi cazul să considerăm scepticismul şi cinismul, indiferenţa şi cruzimea mai degrabă prieteni decît duşmani ai omului, exclamă în numele romancierului adepţii tîrzii ai „dostoievskismului" ?! Nicidecum, le răspunde prin întreaga lui operă Dostoievski, în vremea noastră aceşti monştri îi dau tîrcoale omului, îl împresoară din toate părţile, îl îmbie să li se încreadă, îi promit delicii nicicînd bănuite, eu însumi am auzit cîntecul lor ademenitor, dar ascultare nu le-am dat, cum nici voi nu trebuie să-i ascultaţi, pentru a scăpa de mrejele acestor noi şi infinit mai ademenitoare sirene. Şi dacă totuşi nu şi-a astupat urechile cu ceară, ci a înfruntat tentaţiile toate, rînd pe rînd, cu vajnică bărbăţie, a fost poate anume pentru a ne uşura nouă, celorlalţi, trecerea nevătămată între Scylla şi Caribda gîndirii europene moderne.

Strălucit dialectician, Dostoievski a invocat mai întîi toate argumentele posibile în favoarea negativismului filozofic şi etic, pentru a-l discredita apoi în cunoştinţă de cauză şi fără drept de apel. El şi-a atins scopul nu numai şi nu atît opunînd indiferenţei

învăţătura creştinească a lui Zosima, bunătatea ineficace şi smerenia nevertebrată a „idioţilor" Mîşkin, Makar Dolgoruki, Aleoşa Karamazov, ci mai ales demonstrînd eşecul obiectiv imparabil al cinismului, decăderea treptată şi inevitabilă a celui ce se vinde diavolului numit „după mine potopul", chiar dacă acest diavol a fost identificat de el nu întotdeauna acolo unde se găsea cu adevărat.
Nu ne gîndim să-l absolvim pe Dostoievski în întregime de răspunderea unei „posterităţi infidele", a însăşi posibilităţii unei atari posterităţi. Această responsabilitate seamănă întru-cîtva cu a prinţului Mîşkin, vinovat de o oarecare complicitate cu adversarii săi. Ca şi bunătatea lui Mîşkin, bunătatea scriitorului caută să-i înţeleagă şi pe cei vinovaţi, ceea ce poate echivala cu absolvirea lor temporară. S-a gîndit Dostoievski, cu pătrunderea şi cu luciditatea sa, cîtă fascinaţie poate exercita asupra omului modern înţelegerea, -justificarea — chiar provizorie —■ a nihilismului şi a eului anarhic ? ! Dostoievski a explorat conştiincios toate hăurile infernului uman, care evident pot stîrni şi milă, iar compasiunea — multă, mult prea 40
multă — putea fi ulterior înlocuită prin acceptarea răului, identificarea cu el, apologia lui. Dostoievski ar fi analizat migălos toată furtuna şi durerea din sufletul lui Jago, tot dispreţul lui faţă de om, inclusiv faţă de el însuşi, dispreţ care ar fi acompaniat acţiunea răzbunării sceleratе; Shakespeare a acţionat mai tranşant şi mai salutar. în cazul său, opţiunea fusese indiscutabilă, iar omenirea, în epocile sale de răscruce cu deosebire, simte nevoia clarităţii. Complexitatea lui Dostoievski nu este suficient de limpede ; ea relativizează uneori determinările, permite deci comentarii „infidele". Tentativa de a găsi ceasul de sfinţenie în viaţa celui mai abject dintre oameni poate prevesti, ca şi în cazul bunătăţii lui Mîşkin, capitularea. Sîntem conştienţi de această vină parţială şi involuntară a lui Dostoievski pentru posteritatea „dostoievskismului"; în opoziţie cu această posteritate nihilistă, „ceasul de sfinţenie" nu t-a făcut însă niciodată pe romancier să uite abjecţia şi s-o califice ca atare.
Într-un cuvint, recunoaştem in Dostoievski nu doar criticul raţiunii şi al moralităţii pure, dar şi criticul criticii raţiunii şi moralităţii pure, nu doar luptătorul împotriva evidenţelor, ci şi

luptătorul pentru evidenţe sau, în orice caz, împotriva lipsei de evidenţe. El şi-a dat seama de criza preceptului mecanic şi cuminte „doi ori doi fac patru" şi, în acelaşi timp, a pătruns şi a denunţat, cu o rară cutezanţă, criza preceptului nonevidenţei, al haosului şi al absurdului, al lui „doi ori doi fac cinci". Tragedia lui a constat în incapacitatea de a rezolva dilema : Viaţa raţională i se părea destinată morţii, viaţa iraţională era moartea însăşi ! In nici un caz nu poate fi trecută cu vederea încăpăţînarea cu care Dostoievski s-a împotrivit morţii, refuzul său de a pactiza cu destrămarea — veche şi nouă, reală şi închipuită. Dostoievski a înţeles moartea, dar n-a vrut să-i fie aliat, el a căutat să o biruie, şi chiar cînd îşi simţea eforturile zadarnice, nu contenea să o numească pe adevăratul său nume, odios şi inuman. El a cunoscut subterana şi a urît-o, a prezis haosul şi s-a temut de el, a înţeles şi a detestat absurdul. Dacă a avut tentaţii mortale, el a ştiut să se lepede de ele, transmiţîndu-le personajelor sale, denunţîndu-le ca străine şi inacceptabile, sau poate în ascuns denunţîndu-se pe sine şi pu-rificîndu-se de păcat, oricum, însă, fortifieîndu-se pe poziţii po-
trivnice subteranei şi morţii. Dostoievski şi „dostoievskismul" ne apare, în aceasta înţelegere, drept precursor al iraţionahs- mului şi al antiiraţionaliimului, al literaturii amorale şi al li- i teraturii ireconciliabil opusă amoralismului, al celor care ad- I miră şi al celor care detestă actul gratuit, al celor ce doresc -l absurdul şi al celor care îi denunţă absurditatea, al cîntăretilor haosului şi al îndrăgostiţilor de ordine.

ION IANOŞI

Jurnalul unui scriitor din anul 1873

INTRODUCERE

Pe douăzeci decembrie am aflat ca totul e hotărît şi că sînt redactor al revistei Grajdanin * (...)

S-ar părea că pentru literatul rus e cu atît mai uşor cu cît nimeni mu vrea să gîndească. E mai uşor într-adevăr şi e vai de literatul şi de editorul care se apucă să gîndească în vremea noastră. Şi e şi mai vai de cel care ar vrea el însuşi să înveţe şi să înţeleagă şi dacă mai şi declară că a înţeles cît de puţin şi că ar vrea să-şi expună gîndul va fi părăsit imediat de toată lumea. Nu-i rămîne decît să găsească un omuleţ potrivit, eventual să-l angajeze şi să nu vorbească decît cu ăsta ; ! poate chiar să scoată o revistă

pentru el. E o situaţie mizerabilă, pentru că e ca şi cum ai vorbi de unul singur sau ai edita o revistă pentru propria ta plăcere. Tare mă tem că Grajdanin va mai trebui să vorbească multă vreme de unul singur pentru propria sa plăcere. Că dacă e să te iei măcar după medicină şi chiar şi atunci vorbitul cu tine însuţi reprezintă o predispoziţie pentru nebunie. Grajdanin de aia e grajdanin (cetăţean) că trebuie să discute neapărat cu cetăţenii şi în asta e toată nenorocirea lui !
Şi uite tocmai asta e treaba la care m-am angajat. Situaţia mea e mai muit decît nedefinită. Ei bine, o să vorbesc şi eu de unul singur şi pentru propria mea plăcere în chipul jurnalului de faţă, iar încolo ce-o fi să fie. Despre ce să vorbeasc ? Despre tot ce mă impresionează sau Imă pune pe gînduri. Dacă am să găsesc un cititor sau, Doamne fereşte, un oponent, în cazul ăsta, înţeleg şi eu, trebuie să ştii să vorbeşti şi să ştii şi

cu cine vorbeşti. Asta e greu să deprinzi, pentlru că ăsta e lucrul cel mai greu la noi, adică în literatură. Şi oponenţii sînt şi ei fel de fel ; nu poţi să te apuci să discuţi chiar cu oricine. Am să vă povestesc o fabulă pe care am auzit-o zilele acestea. Se spune că e o fabulă veche, că-şi trage seva din India, ceea ce e cu totul liniştitor.
Odată un porc s-a certat cu un leu şi l-a provocat la dujel. După ce s-a întors acasă s-a mai gîndit puţin şi l-a apucat frica. S-a adunat toată turma, s-au gîndit ce s-au gîndit şi au hotărît aşa :
— Uite, porcule, avem o groapă... pe aici prin apropiere, du-te de te tăvăleşte bine în groapa aia şi apoi prezintă-te la duel.
Porcul a procedat întocmai. A venit Leul, l-a mirosit, s-a strîmbat şi a plecat. Mult timp după asta s-a lăudat porcul că leului i s-a făcut frică şi că a fugit de pe cîmpui de bătaie.
Asta-i fabula. Evident, lei n-avem — nu ne permite clima şi e şi prea măreţ. Dar puneţi în locul leului orice om corect, cum ar fi obligat să fie oricare dintre noi, şi morala o să fie aceeaşi.
Dar, apropo de asta, să vă mai spun o istorioară :
Discutând odată cu răposatul Herzen, i-am lăudat din plin una din lucrările sale — De pe malul celălalt 2. Despre cartea asta, spre marea mea satisfacţie, a avut cele mai bune aprecieri şi Mihail Petrovici Pogodin3, în excelentul şi originalul său articol despre întîlnirea sa cu Herzen în străinătate. Cartea e scrisă sub formă de dialog între Herzen şi oponentul său.

— Qeea ce-mi place cu precădere, i-aim spus eu printre altele, e că oponentul dumitale, e un om inteligent. Cred că eşti de acord că nu o dată te strînge cu uşa.
— Asta e totul, a rîs Herzen. O să-ţi spun o anecdotă. Pe vremuri, cînd eram la Petersburg, m-a dus odată Bielinski la el şi m-a pus să ascult un articol pe care-l scria cu pasiune : Convorbirea dintre domnul A. şi domnul B. 4 (Articolul a intrat în culegerea de apere). în articolul ăsta dl. A., adică Bielinski însuşi, apare ca un om foarte deştept, iar oponentul său, dl. B. e mai simpluţ. După ce a terminat, m-a întrebat teribil de nerăbdător :
- Ei, ce zici ?
.. De bine e bine şi se vede că eşti un om foarte deştept, dar nu ştiu ce plăcere ai avut să-ţi pierzi timpul cu un prost ca ăsta ?
a a w .
BielinSki s-a aruncat pe divan, şi-a vint ţaţa in perna şi a început să rîdă şi să strige din răsputeri :
. M-ai omorît ! M-ai omorît!

Anecdota despre Bielinski mi-a amintit debutul meu literar ; Dumnezeu mai ştie cîţi ani au trecut de atunci. O vreme tristă şi tragică pentru mine. Mi-am amintit mai ales de Bielinski, cum m-am întîlnit cu el atunci şi cum m-a primit. Îmi amintesc adesea de oameni de demult, evident pentru că fală întîlnesc cu cei de acum. A fost omul cel mai exaltat din cîţi am văzut vreodată. Herzen e cu totul altceva, el e produsul aristocratismului nostru, gentilhomme russe et citoyen du monde înainte de toate, un fenoimen care a apărut numai în Rusia şi care nici nu putea să apară altundeva. Herzen n-a emigrat, n-a pus bazele emigraţiei ruse, nu, el s-a născut emigrant. Toţi cei de felul lui se năşteau la noi emigranţi, deşi majoritatea dintre ei nici n-au depăşit graniţele Rusiei. în ultimul secol şi jumătate, aristocraţiei ruse — cu unele mici excepţii — i-au putrezit rădăcinile, i s-au făcut praf ultimele legături cu temeiul rus şi cu spiritul de justiţie al poporului rus. Herzen a. fost parcă predestinat de istoria însăşi să exprime cît mai izbitor această ruptură cu poporul a marii majorităţi a păturii noastre; culte. Şi în sensul acesta e un tip istoric. îndepăr-tîndu-se de popor, ei, la modul cel mai firesc, s-au

îndepărtat şi de Dumnezeu. Cei neliniştiţi au devenit ateişti, cei potoliţi şi liniştiţi au devenit indiferenţi. Pentru poporul rus ei nu încercau decît un sentiment de dispreţ şi în acelaşi timp îşi imaginau şi credeau că-l iubesc şi că nu-i doresc decît binele. Dar l-au iubit negativ, îmaginîndu-şi în locul lui un popor ideal, aşa cum ar fi trebuit să fie în reprezentarea lor poporul rus.
43
Acest popor ideal era întrujchipat pe atunci, pentru unii din reprezentanţii lor de frunte, în lumpenul parizian al anului nouăzeci şi trei. Acesta era pe atunci idealul de popor, cu cea mai mare forţă de atracţie. Evident, Herzen trebuia să devină socialist şi să realizeze asta ca un aristocrat rus, adică fără nici o necesitate şi fără nici un scop, ci numai aşa, „prin desfăşurarea logică a ideilor", şi din cauza vidului spiritual din patria sa. El s-a dezis de bazele vechii societăţi, a negat familia, dar a fost, se pare, un bun tată şi soţ. El a negat proprietatea privată, dar, pînă una, alta, a apucat să-şi aranjeze afacerile şi s-a bucurat în străinătate de propria sa bunăstare. El începea revoluţii şi aţîţa şi pe alţii să le facă, şi în acelaşi timp îi plăcea confortul şi tihna familială. A fost un artist, un gînditor, un scriitor strălucit, un om de o cultură excepţională, un om de spirit, un uimitor interlocutor (vorbea chiar mai bine decît scria) şi un uimitor tip reflexiv. Reflecţia, capacitatea de a face din cel mai intim sentiment al său un obiect, pe care să-l pună în faţa sa, să i se închine şi poate chiar în aceeaşi clipă să-şi bată joc de el, reflecţia această o avea dezvoltată în gradul cel ;mai înalt. Era, fără îndoială, un om neobişnuit, dar fie că-şi scria memoriile, fie că edita împreună cu Proudhon o revistă, fie că apărea pe baricadele Parisului5 (lucru pe care l-a descris atît de ridicol), fie că suferea, sau se bucura, fie că trimitea în Rusia în şaizeci şi trei, pentru a le face pe plac polonezilor, o chemare adresată revoluţionarilor ruşi, fără să creadă în polonezi, ştiind că l-au înşelat, ştiind că chemarea lui va însemna pieirea a sute de aceşti tineri nefericiţi ; fie că recunoştea cu o nemaiauzită naivitate acest lucru într-unui din articolele sale (de mai tîrziu, fără să bănuiască măcar în ce lumină se pune prin propria sa mărturisire, mereu, pretutindeni şi toată viaţa lui a fost înainte de toate gentilhomme russe et citoyen du monde sau mai simplu : un produs al iobăgiei, pe care a urît-o şi din care-şi trage originea, nu numai ca fiu al tatălui său, dar ;mai ales prin

ruptura cu pamîntul natal şi cu idealurile patriei sale. Bielinski, dimpotrivă, n-a fost de fel gentilhomme, o nu ! (Dumnezeu mai ştie ce origine avea. Se pare că tatăl lui a fost medic militar.) Bielinski n-a fost de loc un tip reflexiv, dimpotrivă a fost cu precădere un exaltat, aproape toată viaţa lui. Prima mea povestire, Oameni sărmani l-a entuziasmat (mai tîrziu, cam după un an de zile, ne-am înstrăinat din motive dintre cele

totul de altfel, neimportante ; dar atunci, în mai variate, cu -ld ; noastre, el s-a legat de mine din tot
primele zile ale .. q
sutletui i iţească la credinţa lui). Nu exagerez cu nimic arsimpltie pe care mi-a purtat-o cel puţin în primele luni 1 stintei noastre; l-am cunoscut oa pe un socialist pătimaş ae ?U si început-o cu ateismul. Pentru mine acesta e un fapt de Cmare semnificaţie şi anume uimitoarea lui intuiţie şi ne-obişnuita sa capacitate de a se lăsa cuprins de o idee. Acum vreo doi ani, Internaţionala, într-unui din manifestele sale, în-cepea direct cu o declaraţie dintre cele mai semnificative : Sîntem în primul rînd o organizaţie ateistă", adică începea cu esenţa, tot aşa a început şi Bielinski. Preţuind mai presus de orice raţiunea, ştiinţa şi realismul, el înţelegea totodată mai profund ca toţi că numai raţiunea, ştiinţa şi realismul nu pot crea decît un furnicar şi mu o „armonie" socială, la care omul s-ar putea adapta. El ştia că fundamentul fundamentelor e dat de principii morale. în noile baze morale ale socialismului (care, de altfel, n-a indicat pînă acum mai nimic), Bielinski credea pînă la dementă şi fără nici un fel de reflecţie. Era cuprins de o exaltare totală. Dar ca socialist el trebuia înainte de toate să detroneze creştinismul ; el ştia că revoluţia trebuia neapărat să înceapă cu ateismul. El trebuia să detroneze acea religie din care au ieşit fundamentările morale ale societăţii negate de el. El nega radical familia, proprietatea privată, responsabilitatea morală a omului (vreau să remarc că şi el, ca şi Herzen, a fost un bun soţ şi părinte). Fără îndoială că Bielinski înţelegea că, negînd responsabilitatea morală a individului, neagă în acelaşi timp şi libertatea acestuia, dar Bielinski credea cu toată fiinţa sa (mult mai orbeşte decît Herzen, care a avut,, se pare,

pînă la urmă îndoieli) că socialismul nu numai că nu desfiinţa libertatea individului, ci dimpotrivă, o restabilea cu o măreţie nemaiauzită, pe baze noi, de data asta de nezdruncinat. Rămînea însă personalitatea luminoasă a lui Hristos. cu care este aproape imposibil să te lupţi. El ca socialist era
obligat să desfiinţeze învăţătura iui Hristos, s-o califice drept o falsă şi ignorantă iubire pentru om, o învăţătură condamnată de ştiinţa contemporană şi de principiile economice, rămînea însă chipul prealuminos al Omu(lui-Dumnezeu, moralitatea sa de-
săvîrşită, frumuseţea sa minunată şi făcătoare de minuni. Dar 50
în exaltarea sa necontenită şi nestinsă Bielinski nu s-a oprit nici jn faţa acestui obstacol insurmontabil, cum a făcut-o Renan6 în cartea sa de o desăvîrşită necredinţă — Vie de Jesus, în care a proclamat că Hristos este totuşi idealul frumuseţii umane, un ideal inaccesibil şi irepetabil, chiar şi în viitor.
—■ Ştii, dumneata, a ţiuit el într-o seară (uneori dacă se aprindea prea tare tiuia nu ştiu cum), adresîndu-ţmi-se mie, că nu este admisibil să-i socoteşti omului păcatele şi să-l încarci cu obligaţii şi cu datoria de a-şi întoarce şi obrazul celălalt, atîta timp cît societatea este făcută aşa de nemernic, că omul nu poate să nu comită crime, că este împins economiceşte la crimă şi că este stupid şi crud să-i pretinzi omului să facă un lucru, pe care nu poate să-l realizeze, datorită legilor naturii, chiar dacă ar vrea...
în seara aceea nu eram singuri, mai era unul din prietenii lui Bielinski, pe care acesta îl respecta mult şi de opinia căruia ţinea cont în multe privinţe ; mai era un scriitor tinerel şi începător care a căpătat mai tîrziu notorietate în literatură.
— Mă şi înduioşează cînd mă lîit la el, şi-a întrerupt brusc Bielinski exclamaţiile sale furioase, adresîndu-se prietenului său şi arătîndu-mă pe mine : De fiecare dată cînd abia amintesc de Hristos, se schimbă la faţă de parcă e gata să plîngă... Crede-mă, om naiv ce eşti, s-a năpustit el din nou asupra mea, crede-mă că Hristos al dumitale dacă s-ar fi născut în vremea noastră ar fi fost omul cel mai neobservat şi cel mai obişnuit, ar fi fost cu totul estompat de ştiinţa de azi şi de forţele motrice ale omenirii.

— Ei, nu, nu ! a sărit prietenul lui Bielinski (ţin minte că stătea jos, iar Bielinski umbla de colo-colo prin cameră), ei, nu, dacă Hristos -lax fi apărut acum, s-ar fi ataşat mişcării şi s-ar fi pus în fruntea ei.
— Da, sigur, sigur, a căzut brusc de acord, cu o uimitoare uşurinţă, Bielinski. Asta e, s-ar fi ataşat imediat socialiştilor şi i-ar fi urmat.
Aceste forţe motrice ale omenirii, la care trebuia să se ataşeze Hristos, erau cu toţii francezi: întîi de toate era George Sand, Cabet,7 uitat astăzi cu desăvîrşire, Pierre Leroux8 şi Proudhon, care abia-şi începea activitatea. Pe aceşti patru, după cîte mi-aduc aminte, Bielinski îi respecta cel mai mult. Fourier nu era nici pe departe aşa de respectat. Despre ei se
51
■ * * r la el acasă. Mai era şi un neamţ pe care-l discuta sen intrgatunci Feuerbach. (Bialinski, care toată admira mu p - nvete nici o limbă străină pronunţa Fier-viaţa n-a PJ*USS 9 s-le vorbea cu evlavie.
bach.) LJespre fierbinte în ideea sa Bielinski a lost, , elesC omul cel mai fericit. O, s-a scris degeaba mai tîr-ziu că-lVBielinski, dacă ar fi trăit mai mult, ar fi trecut de par-slavofililor. El n-ar fi ajuns niciodată la slavofilie. Poate că ar fi ajuns la emigraţie, dacă ar fi trăit mai mult şi dacă ar fi reuşit să emigreze, şi ar fi peregrinat şi acum, un bă-trîneJ mărunţel şi exaltat, cu vechea sa credinţă caldă, care nu admitea nici o îndoială, undeva pe la congresele din Germania şi Elveţia, sau s-ar fi făcut adjutant undeva prin Ger-mania, un fel de curier încărcat cu vreo problemă feminină. Acest om fericit, care avea o conştiinţă ulufitor de liniştită, era cuprins şi el cîteodată de tristeţe, dar era o tristeţe de un soi special, nu era dată de îndoieli sau de deziluzii, o, nici vorbă, doar de gîndul — de ce nu azi, de ce nu mîine ? Era omul cel mai grăbit din toată Rusia. Odată l-am întîlnit pe la trei după masă pe lîngă biserica Znamenskaia. Mi-a spus că a ieşit să se plimbe şi că se duce acasă.
— Trec des pe aici, să văd cum mai merg lucrările (ale gării Nikolaevskaia, care se construia pe atunci). Măcar cu asta să mă mîngîi, mai stau şi mai mă uit la lucru : în sfîrşit, o să avem şi noi măcar o cale ferată. N-o să mă crezi cît mă linişteşte gîndul

ăsta.
A spus-o cu foc şi a spus-o bine ; Bielinski nu poza niciodată. Am plecat împreună. Ţin minte că mi-a spus pe drum : — O să mă îngroape (ştia că e bolnav de tuberculoză) şi abia atunci se vor trezi şi-şi vor da seama ce om au pierdut. In ultimul său an de viaţă nu, l-am mai vizitat. I-am displăcut brusc10, dar i-am preluat pe atunci întreaga sa credinţă. După încă uin an, la Tobolsk, cînd noi toţi stăteam în curtea închisorii de tranzit şi ne aşteptam destinul, soţiile de-cembriştilor ll l-au înduplecat pe supraveghetorul închisorii şi au aranjat acasă la el o întîflnire secretă cu noi. Atunci le-am văzut şi noi pe aceste martire incomparabile, care şi-au urmat de bună voie soţii în Siberia. Ele au renunţat la tot : nume, avere, relaţii şi rude, au jertfit totul pentru cea mai înaltă datorie morală, pentru cea mai liberă datorie din cîte pot exista. Fără să fie vinovate absolut cu nimic, ele au su-52
portat timp de douăzeci şi cinci de ani tot ce au suportat şi soţii lor condamnaţi. întîlnirea a durat o oră. Ne-au bine-cuvîntat pentru noul nostru drum şi ne-au dat fiecăruia cîte o Evanghelie, singura oarte permisă în puşcărie. Timp de patru ani a stat cartea asta sub perna mea la ocnă. Uneori o citeam şi o citeau şi alţii. Pe cartea asta l-am învăţat să citească pe unul din ocnaşi. în jurul meu erau chiar oamenii, care, după credinţa lui Bielinski, nu puteau să nu-şi comită crimele şi, ca atare, erau justificaţi, erau doar mai nefericiţi decît alţii. Ştiam că tot poporul rus ne spune — „nefericiţii", şi am auzit de multe ori spusa asta şi de la muJţi oameni. Dar aici era cu totul altceva decît ceea ce spunea Bielinski şi decît ceea ce se aude, de pildă, astăzi .prin unele sentinţe pronunţate de juraţii noştri. în cuvîntul acesta, „nefericiţii", în această sentinţă a poporului era o altă idee. Patru ani de ocnă au constituit o şcoală de lungă durată : am avut tot timpul să mă conving... Acum aş vrea să vorbesc tocmai despre asta.

III MEDIUL12

Se pare că una din senzaţiile comune tuturor juraţilor din lume13 şi mai ales alor noştri trebuie sa fie (în afara altor senzaţii, bineînţeles), senzaţia puterii sau, mai bine zis, a unei puteri absolute, E un sentiment ticălos uneori, vreau să spuţn atunci cînd le domină pe celelalte. Dar sentimentul acesta, chiar

dacă e sufocat de o sumedenie de sentimente ■nobile, nu sq poate să nu scoată capul în tot sufletul de jurat, chiar dacă e vorba de cea mai elevată conştiinţă a datoriei cetăţeneşti. Cred că asta decurge cumva din legile naturii şi de aceea, ţin jminte, am fost într-un anume sens teribil de curios cînd s-a instaurat la noi noua formă de judecată — curtea cu; juri. în visurile mele se conturau nişte procese la care ca juraţi nu erau, de pildă, decît ţărani, foştii iobagi. Procurorul, avocaţii li se vor adresa, îi vor flata, vor căuta să le intre pe sub piele, iar ţăranii noştri vor sta pe locurile lor şi-şi vor spune : „Uite ce-am ajuns, va să zică dacă vreau îl achit, dacă nu vreau, în Siberia cu el".
Dar ceea ce este remarcabil astăzi e că ei nu pedepsesc, nu fac decît să achite. E, desigur, şi aici un abuz de putere şi încă unul excesiv, dar într-un anume sens, oarecum sentimental, e greu să-ţi dai seama ; în orice caz e ceva general, aproape premeditat în toate regiunile de Ja noi, de parcă s-ar fi înţeles cu toţii. Caracterul general al „tendinţei" nu se poate pune la îndoială. Problema constă în faptul că mania achitării cu orice preţ i-a cuprins nu numai pe ţărani, obidiţii şi umiliţii de ieri, ci absolut pe toţi juiiaţii ruşi, chiar din

sferele cele mai înalte — noblemeni şi profesori universitari. Chiar şi această comuniune reprezintă o temă teribil de interesantă pentru meditaţie şi te duce la presupuneri variate şi poate chiar şi stranii !
De curînd, într-unui din ziarele noastre cele mai influente, într-un articolaş, modest şi foarte bine intenţionat, a fost sugerată printre rînduri o supoziţie : juraţii noştri, ca oameni care s-au trezit peste noapte cu atîta putere (căzută parcă din cer) şi încă după o umilinţă şi după o abrutizare seculară, nu sînt ei oare tentaţi, cu orice prilej, să joaoe !rtlnghiu,ri „administrative", măcar şi numai de fason sau, ca să zic aşa, de dragul contrastului cu trecutul ? Supoziţia nu e rea şi nici nu e lipsită de un oarecare haz, dar evident nu explică totul.
„Pur şi simplu ţi-e milă de viaţa altuia ; oameni sînt şi sei. Poporul ruis e milos", decid alţii, după cum ne e dat să auzim cîteodată.
iAm crezut totuşi întotdeauna că şi în Anglia, de pildă, poporul e tot milos şi chiar dacă acolo nu îmtîlneşti disponibilitatea asta de compătimire ca la noi, în orice caz întîlneşti umanism ; există o

conştiinţă, este viu sentimentul datoriei de creştin faţă de aproapele şi poate că toate astea sînt ridicate la un nivel înalt, la o convingere fermă şi independentă, poate chiar mai fermă decît la noi, dacă luăm în consideraţie cultura de acolo şi independenţa seculară. Acolo nu s-au trezit „din, senin" cui atîta putere. Şi chiar curtea cu juri a fos! inventată de ei, n-au preluat-o de la nimeni, au afirmat-o de-a lungul veacurilor, au ajuns la ea în urma experienţei, n-au primit-o în chip de dar. Şi cu toate acestea, în momentul în care juratul îşi ocupă Iqcul în sala de judecată, înţelege că nu mai e doar un om sensibil şi o inimă tandră, dar că înainte de toate e cetăţean. Consideră chiar (indiferent dacă e bine sau nu) că îndeplinirea datoriei de cetăţean este superioară unei fapte particulare. Nu cu multă vreme în urmă a fost o frămîntare în întregul lor regat, cînd juraţii iau achitat un hoţ evident. Mişcarea a cuprins întreaga ţară şi a demonstrat că chiar dacă sînt posibile şi acolo sentinţe ca la noi, se înregistrează rar, ca nişte excepţii, şi provoacă indignarea opiniei publice. Acolo juratul înţelege înainte de toate că el ţine steagul întregii Anglii, că încetează de a mai fi o persoană particulară şi că e obligat să exprime opinia ţării. Capacitatea de a fi cetăţean

nu înseamnă decît capacitatea de a te ridica pînă la opinia întregii ţări. O, sînt şi acolo sentinţe „miloase", se ia şi acolo în consideraţie „mediul sufocant" (se pare că asta este acum teoria noastră preferată), dar pînă la o anumită limită, cît permite opinia sănătoasă a ţării şi nivelul de influenţă a moralităţii creştine (şi se pare că nivelul acesta este destul de ridicat). Destul de frecvent, însă, juratul englez îşi pronunţă sentinţa de condamnare, călcîndu-şi pe inimă, dar înţelegînd înainte de toate că obligaţia lui constă cu precădere în faptul că trebuie, prin sentinţa sa, să aducă mărturie, în faţa tuturor concetăţenilor săi, că în bătrîna Anglie, pentru care fiecare din ei e gata să-şi dea viaţa, viciul rămîne ca pe vremuri viciu, crima rămîne crimă şi că bazele morale ale ţării sînt tot aceleaşi ca pe vremuri, tot puternice, neschimbate şi că sînt la fel de solide şi de neclintite ca pe vremuri.

— Chiar dacă e să -admitem,-l aud eu, că bazele dumitale ferme (adică cele creştine) sînt tot alea şi că trebuie să

fii înainte de toate cetăţean şi, mă rog, să mai ţii şi steagul etc, aşa cum ne-ai spus dumneata, pînă una, alta să admitem asta fără rezerve, dar gîndeşte-te şi dumneata, de unde să apară cetăţeni la noi ? Gîndeşte-te numai ce-a fost ieri ! Păi drepturile astea cetăţeneşti (şi ce drepturi !) s-au prăvălit pe omul nostru ca din cer ! L-au strivit şi nu sînt pentru el decît o povară şi ce povară !

— E desigur o doză de adevăr în remanca dumitale, îi răspund eu vocii, dezumflat — dar mai e şi poporul rus, care...

—■ Poporul rus ? O clipă, aud o altă voce, uite, se spune că darurile astea i-au picat din cer şi că l-au strivit. Dar poate că el simte nu numai cîtă putere a primit în dar, dar mai simte şi că a primit-o degeaba, că, adică, nu o merită pînă una, alta. Reţineţi, că asta nu înseamnă deloc că într-adevăr nu o merită şi că nu trebuia sau era prea devreme s-o primească, chiar dimpotrivă : dacă poporul însuşi în conştiinţa sa smerită recunoaşte că nu e demn de darurile astea, această conştiinţă smerită, dar înaltă, a propriei sale lipse de merit nu reprezintă decît chezăşia faptului că e demn de aceste daruri. Acum, însă, în smerenia sa, poporul e derutat. Cine a pătruns în ascunzişurile cele mai intime ale inimii sale ? Poate cineva să afirme că ştie întru totul poporul rus ? Ei, nu, aici nu e vorba numai că e milos şi că e apt de compăti-

jjjire, cum ai binevoit dumneata să ironizezi. Puterea însăşi e înfricoşătoare, asta e ! Ne-a speriat această putere înfricoşătoare asupra vieţii omeneşti, asupra vieţii fraţilor noştri, şi pînă vom atinge nivelul sentimentelor dumitale cetăţeneşti, — o să-i iertăm pe toţi. Sîntein juraţi şi poate că ne frămîntă şi pe noi întrebarea dacă sîntem mai buni decît acuzatul. Sîntem bogaţi, avem traiul asigurat, dacă însă ne-am trezi în situaţia lui, poate că am face şi mai rău — şi atunci îl iertăm. Poate ca e şi bună înduioşarea asta creştină. Poate că e o chezăşie pentru o formă superioară de creştinism, cum n-a mai fost pe lume !

„Parcă e o voce de slavofil", mă gîndesc eu. Ideea este într-adevăr liniştitoare, iar supoziţia cu privire la smerenia poporului în faţa unei puteri primită degeaba şi dăruite celui încă „nedemn" e desigur mai răsărită decît supoziţia cu privire la dorinţa de „a-i juca renghiuri" procurorului, deşi supoziţia asta

îmi place totuşi prin realismul ei (luată, desigur, mai mult ca un caz particular, cum a făcut, de altfel, şi autorul ei), dar... iată ,ce mă intrigă mai mult : de ce a început poporul nostru să se teamă atît de propria sa milă ? „E totuşi dureros să condamni un om". Ei bine, o să rămîneţi cu durerea asta în suflet. Adevărul e mai presus de durerea voastră.

— Păi, dacă noi înşine socotim că uneori sîntem mai răi decît criminalul, -lînseamnă că şi noi recunoaştem că sîntem pe jumătate vinovaţi de crima lui. Dacă el a încălcat legea pe care i-a dat-o pămîntul, înseajmnă că noi sîntem vinovaţi că se .află în faţa noastră. Dacă noi toţi am fi fost mai buni şi el ar fi fost mai bun şi nu s-ar fi aflat în faţa noastră...

— Şi atunci să-l achităm ?

Ei nu, dimpotrivă, tocmai aici trebuie rostit adevărul şi răului să-i spunem pe nume ; în schimb însă jumătate din greutatea sentinţei trebuie s-o luăm asupra noastră. Să intrăm în sala de judecată cu gîndu(l că şi noi sîntem vinovaţi. E o durere sufletească de care acum se teme toată lumea, cu ea vom ieşi din sala de judecată, şi asta ne va fi pedeapsa. Dacă durerea aceasta este adevărată şi puternică ne va purifica şi ne va face mai buni. Dacă noi vom deveni mai buni, vom îndrepta şi vom îmbunătăţi şi mediul. Mediul nici nu poate fi corectat altfel. Pe cînd aşa e uşor să fugi de propria ta milă şi, ca să nu suferi, să achiţi în dreapta şi în stînga. Aşa vom ajunge încet-încet la conoluzia că nu există crimă,

că în toate „mediul e de vină". Şi tot desfăcînd ghemul vom ajunge să socotim crima ca o datorie, ca un protest nobil împotriva „mediului". „întrucît societatea e prost alcătuită, nu ipoţl să trăieşti în ea fără protest şi fără crimă". „întrucît societatea este prost alcătuită nu poţi să răzbeşti fără să pui mîna pe cuţit". Iată ce ne spune teoria despre mediu, în opoziţie cu creştinismul, care, recunoscînd întru totul apăsarea mediului şi proclamînd milă pentru cel care a păcătuit, consideră totuşi ca o datorie morală a omului lupta cu mediul, trasează o limită acolo unde se termină mediul şi începe datoria.

Făcîndu-J pe om responsabil, creştinismul i-a recunoscut prin asta libertatea. Făcîndu-l pe om dependent de

orice eroare în alcătuirea socială, teoria despre mediu îl aduce pe om pînă la despersonalizare totală, pînă la deplina sa eliberare de orice îndatorire morială personală, de orice independenţă, îl aduce la cea mai ticăloasă sclavie din cîte se pot imagina. Dacă o luăm aşa, un om vrea tutun, dar n-are bani, atunci trebuie să omoare un alt om ca să-şi facă rost de tutun. Staţi piţţin : „un om evoluat, care suferă mai mult decît unul neevoluat din pricina nesatisfacerii necesităţilor sale şi are nevoie de bani ca să le satisfacă, de ce mă rog să nu-l omoare ,pe neevoluat, dacă nu poate să-şi procure altfel banii ?" Nu i-aţi auzit oare pe avocaţi ? „a încălcat, desigur, legea, e, desigur, io crimă că l-a omorît pe neevoluat, dar, domnilor juraţi, vă rog să luaţi în consideraţie şi faptul că..." etc. etc. Aproape că s-au şi auzit voci din astea şi cînd spun aproape încă nu spun totul...

—• Lasă, dom-lle, aud eu o voce veninoasă, dumneata, idacă nu mă-mşel, îi atribui poporului filozofia asta nouă a mediului, poate ne spui şi cum a ajuns la ea ? Cîteodată mai toţi cei doisprezece juraţi sînt ţărani şi fiecare dintre ei consideră un păcat de moarte să mănînce de dulce în post. Mai bine i-ai acuza direct de tendinţe sociale.

„N-au, sigur, de unde să ştie de mediu, chiar toţi, adică — mă gîndesc eu, dar ideile plutesc totuşi în aer, ideea are ceva penetrant..."

— Te-am încuiat ! rîde vocea veninoasă...

— îŞi dacă poporul nostru are o înclinaţie deosebită pentru teoria despre mediu, chiar prin fiinţa sa, măcar, să zicem,

prin predispoziţiile sale slave ? Şi dacă el este cel mai bun material din Europa pentru unii propagatori ?

Vocea veninoasă rîde şi mai tare, parcă însă cam artificial.

Nu, în ceea ce priveşte poporul nu e atît o „filozofie a mediului", cît mai ales uln tertip. E o greşeală aici, o minciună şi o minciună foarte ispititoare.

Minciuna asta poate fi explicată aşa, cel puţin prîntr-un exemplu.

Să spunem că poporul le spune condamnaţilor „nefericiţi", le dă bani şi pîine. Ce vrea să spună cu. vorba asta pe care o zice poate de secole ? Adevărul creştin sau adevărul „mediului" ? Aici e piatra de încercare, aici se ascunde pîrghia pe care ar

putea-o mîinu} cu succes un adept al teoriei „mediului".
Sînt unele idei nespuse, sufoconştiente şi doar puternic simţite, multe din ideile acestea sînt parcă contopite cu s,ufletul omului. Dacă le găsim la un popor, le găsim şi la omenire, luată ca un întreg. Cît timp ideile astea sînt subconştiente şi sînt doar simţite jputernic, poporul poate să trăiască din plin. In năzuinţa sa de arşi elucida ideile astea ascunse rezidă întreaga sa energie vitală. Cu cît le păstrează poporul mai trainic, cu cît este mai puţin capabil să-şi trădeze sentimentul primar, cu cît este mai puţin înclinat să se supună diverselor şi falselor interpretări ale acestor idei, cu atît e mâi puternic, mai ferm, mai fericit. De aceste idei ascunse ale poporului rus ţine şi denumirea crimei drept nenorocire şi a criminalilor drept nefericiţi.
E o idee pur rusească. N-a fost remarcată la nici unul dintre popoarele europene. In occident e vehiculată acum doar de filozofi şi de teoreticieni.
Poporul nostru, însă, a proclamat-o cu mult înaintea filozofilor şi a teoreticienilor săi. De aici nu rezultă, însă, că nu poajte fi derutat, cel puţin pentru un timp de o falsă dezvoltare a acestei idei făcută de vreun teoretician. Sensul definitiv, cai şi -lultimul cuvînţ, îi vor aparţine fără nici o îndoiială! poporului, dar pentru un timp lucrurile pot deveni altfel.
Pe scurt : prin cuvîntul „nefericiţi" poporul parcă le-ar spuţie „nefericiţilor" : „Aţi păcătuit şi suferiţi, noi însă la rîn-dul nostru sîntem nişte păcătoşi. Dacă am fi fost în locul vostru ,am fi făcut poate şi mai rău. Dacă am fi fost mai buni

poate că nici voi n-aţi fi stat prin puşcării. V-aţi primit sufe-xânţa voastră ca o pedeapsă pentru crimele voastre, dar şi pentru fărădelegile tuturor. Rugaţi-vă pentru noi şi-o să ne rugăm şi noi pentru voi şi pînă atunci luaţi, „nefericiţilor", obolul nostru, vi-l dăm ca să ştiţi că nu v-am uitat şi că n-am rupt legăturile noastre frăţeşti".
Trebuie sa fiţi de acord că nu e nimic mai uşor decît să aplici unui asemenea punct de vedere teoria despre „mediu" : „societatea e ticăloasă şi de asta sîntem şi noi ticăloşi, dar noi sîntem bogaţi, îndestulaţi şi n-am fost feriţi decît întîmpiător de ceea ce v-a*ţi izbit voi. Dacă ne-am fi izbit şi noi, .am fi făcut acelaşi lucru. Cine e vinovat? Vinovat e mediul. Şi ca atare, exista doar o alcătuire ticăloasă a mediului, crimă însă ,nu

există."
în concluzia asta sofistică e tot tertipul de care am vorbit. Nu, . poporul nu neagă crima şi ştie că criminalul e vinovat. Poporul mai ştie însă că odată cu fiecare criminal e vinovat şi el însuşi. Acuţzîndu-se, însă, demonstrează prin asta că nu crede în „mediu", dimpotrivă, crede că mediul depinde întru totul de el, de pocăinţa sa necontenită şi de autoperfec-ţionarea sa. Energia, munca şi lupta — iată ce transformă mediul. Numai prin muncă şi luptă se obţine un profil propriu şi sentimentul propriei demnităţi. „Dacă vom obţine asta, vom fi mai buni şi mediul va fi şi el mai bun". Lucrul acesta, nemărturisit, poporul rus îl afirmă, cu un puternic sentiment, prin ideea sa ascunsă despre «nefericirea criminalului. Inchipuiţi-vă acum că criminalul, auzind că poporul îi spune că e „nefericit", se va considera doar nefericit, dar nu şi criminal. Atuinci poporul se va îndepărta de la această falsă interpretare şi o va socoti ca pe o trădare a ideii sale de dreptate şi a credinţei sale.
Aş putea să dau şi exemple, dar să le lăsăm deocamdată şi să spunem următoarele :
[Criminalul şi cel care intenţionează să comită crima sînt două persoane diferite, dar ţin de aceeaşi categorie. Ce se va întîmpa dacă un criminal care se pregăteşte conştient să comită o crimă îşi va spune : „Nu există crimă !" Ii va mai spune poporul „nefericit" ?
Poate că-i va şi spume, îi va sputoe aşa cu siguranţă, poporul e milos şi nu e nimeni mai nefericit decît criminalul care a încetat să se considere criminal : e un animal, o fiară. Şi

cei cu asta, că nu înţelege că e animal, că şi-a înăbuşit COI1ştiinţa ? Nu e decît ide două ori mai nefericit. De două ori mai ntsfericit, dar şi de două ori mai criminal. Poporului ţi va fi milă şi de el, dar nu se va dezice de dreptatea sa. Spunîndu-i criminalului că e „nefericit", poporul n-a încetat niciodată să-l considere criminal ! Şi n-ar fi o nenorocire mai mare, dacă poporul ar cădea de acord cu criminalul şi i-ar răspunde : „Nu, nu eşti vinovat, deoarece nu există crimă !"
Asta e credinţa noastră, credinţa noastră comună, aş vrea să spun ; credinţa tuturor celor care speră şi aşteaptă. Vreau să mai adaug două cuvinte.

Am fost la ocnă şi am văzut criminali, criminali „învete-raţi"- Repet, a fost o şcoală care a ţinut multă vreme. Nici •unul dintre ei n-a încetat să se considere criminal. La prima vedere erau nişte oameni înspăimîntători şi cruzi. De altfel, nu se fandoseau decît cei mai prostuţi şi mai novici, iar ceilalţi rîdeau de ei. în cea mai mare parte erau nişte oameni sumbri şi î.ngînduraţi. Nimeni nu vorbea despre crimele sale. N-am auzit niciodată nici un protest. Nici nu se admitea să vorbeşti despre crimele ipe care le-ai comis. Se întîmpla uneori ,să mai auzi cîte o vorbă spusă cu tupeu şi sfidare, ei bine, ..toată ocna", ca un singur om, îl punea la punct pe individ. Despre asta nu se cădea să vorbeşti. Dar, vă rog să mă credeţi, că poate (nici unul dintre ei n-a scăpat de grele suferinţe sufleteşti, suferinţe dintre cele mai purificatoare şi mai întăritoare. I-am văzut singuri şi îngînduraţi, i-am văzut cum se roagă în biserică înainte de spovedanie, le-am auzit cîte o vorbă scăpată, exclamaţiile lor, mi-aduc aminte de feţele lor, o, credeţi-mă, nimeni dintre ei nu se considera în adîncul său un nedreptăţit !

N-aş vrea ca vorbele mele să fie considerate drept cru-zîme. Am să îndrăznesc totuşi să spun ceea ce cred. O să spun direct : printr-o pedeapsă aapră, prin închisoare şi ocnă poate c-aţi salva jumătate dintre ei. I-aţi uşura. Autopurifi-carea prin suferinţă e mai uşoară, vă spun eu că e mai uşoara, decît destinul pe care voi îl hotărîţi pentru mulţi dintre ei prin aceste achitări în masă. Nu faceţi decît să le sădiţi în suflet cinismul, îi lăsaţi pradă unei întrebări viclene şi sentimentului că şi-au bătut joc de voi. Nu credeţi ? De voi, de judecata voastră, de judecata întregii ţări ! Le inoculaţi în suflet necredinţă în dreptatea poporului,. în dreptatea Dom-

nuilui, îi lăsaţi derutaţi... Omul pleacă de la proces şi se gn-deşte : „Ei, va să zică iaşa-i acum, s-a zis cu asprimea. S-or fi făcut mai deştepţi. Sau le-o fi frică. Se mai poate va-l s-lzică face şi alt-ldată. E clar că dacă n-aş fi avut trebuinţa asta mare, cum era să pun mîna."

Şi chiar credeţi că făcîndu-i pe toţi nevinovaţi sau „demni de toată indulgenţa" le daţi prin asta o şansă de îndreptare ? Cum să se îndrepte el ! De ce ?" Înseamnă că n-am avut nici d vină", asta o să spună la ufma urmei. iŞi chiar dumneavoastră o să-l împingeţi la concluzia asta. Şi ceea ce e mai grav, dispare

încrederea în lege şi în dreptatea propriului său popor.
Pînă de curînd am stat dîţiva ani în străinătate. Cîfid am plecat din Rusia, curtea cu juri era abia la începutul ei. Cu cît interes citeam acolo în ziarele noastre tot ce privea tribunalele ruseşti. In străinătate mă uitam cu tristeţi: la absenteiştii inoştrii, la copiii lor care nu cunosc limba maternă sau încep s-o uite. Mi-era limpede că jumătate dintre ei se vor transforma prin forţa lucrurilor în emigranţi. Asta m-a durut întotdeauna : cîte forţe, cîţi oameni, poate dintre cei mai buni, şi ce lipsă de oameni e la noi ! Uneori, însă. ieşind din gala de lectură, vă rog să mă credeţi, domnilor,, că mă împăcăm fără să vreau cu absenteismul şi aibsenteiştii. Mă durea inima. Citeşti acolo că a fost achitată o nevastă care şi-a omorît bărbatul. Crima e evidentă, demonstrată ; o recunoaşte şi ea ; „Nu, nu e vinovată". Dincolo um om forţează o casă de bani şi fură banii. „Era teribil de îndrăgostit, vedeţi dumneavoastră, a avut nevoie de bani ca să-i dea o atefnţie amantei." „Nu, nu e vinovat !" Şi dacă măcar cazurile astea s-ar fi justificat prin milă, prin compasiune, dar totul era că nu înţelegeam motivele achitărilor şi asta mă deruta. Rămîneajn cu o impresie tulbure, aproape jignitoare. In clipele acelea rele Rusia îmi apărea uneori ca o mlaştină, ca o mocirlă pe care cineva s-a apucat să clădească un palat. Pe din afariă solul parcă e tare, de fapt însă, toată suprafaţa nu e decît un fel de terci şi cum faci un pas, cum aluneci în abis. Mi-aim făcut multe reproşuri pentru laşitatea mea şi mă încuraja gîndul că de departe totuşi mă pot înşela, că pînă una. alfja Isînt şi eu un absenteist, nu privesc de aproape, nu aud bine...
iŞi iată-mă de o bună bucată de vreme din nou în ţară.., „Chiar o fi vorba de milă ?" asta e, de fapt, întrebarea ? Să nu rîdeţi că-i acord o atenţie atît de mare. „Mila", cel puţin; explică măcar ceva, măcar te scoate din încurcătură, pe cînd fără această explicaţie finală totul nu e decît o uluire, ca întunericul în care trăieşte un nebun.
Un {ţăran îşi rupe nevasta în bătaie, o chinuieşte ani în şir, îşi Date Joc de ea mai rău decît de un cîine. Disperată, hotărîtă fiind să se sinucidă, se duce înnebunită la judecătoria rurală. Acolo o lasă să plece, după ce i se mormăie eu indiferenţă : „Trebuie să trăiţi într-o mai mare înţelegere". Asta e milă ? Sînt nişte vorbe tîmpe spuse de un beţiv la trezie, un beţiv care (abia

dacă-şi dă seama că te afli în faţa lui, care-şi agită stupid mîna spre tine ca să nu-l deranjezi, care abia dacă-şi mişcă limba în gură, în capul căruia nu e decît abur şi nebunie.
Istoria acestei femei, cunoscută, de altfel, e prea proaspătă. A fost publicată în toate ziarele şi poate că n-a fost încă uitată. Mai simplu nici că se poate — o femeie s-a spîn-zurat ca să se scape de maltratările bărbatului ei ; bărbatul a fost judecat şi găsit demn de indulgenţă. Dar întîmplarea asta ,m-a urmărit multă vreme şi mă mai urmăreşte şi acum...
Tot îmi imaginam figura ăstuia — s-a spus că e înalt, bine făcut, voinic, blond. Aş mai adăuga ceva — are părul rar. Un trup albicios, plinuţ, mişcările sînt încete şi importante, are o privire concentrată, vorbeşte puţin şi rar, îi scapă vorbele din gură ca nişte mărgele inestimabile şi e cel dintîi care le apreciază. Martorii au arătat că e o fire crudă : prinde cîte o găină şi o spînzură de picioare, cu capujl în jos, aşa de plăcere, îl amuză treaba asta : o trăsătură minunată, teribil de caracteristică ! îşi bătea nevasta cu ce nimerea, ani în şir — cu frînghia, cu bîta. Scotea o scîndură din duşuţnea, vîra în gaură picioarele femeii, o strîngea cu scîndură şi o bătea şi o bătea... Cred că nici el nu ştia de ce o bătea, o făcea, probabil, după aceleaşi considerente după care-şi spîn-zura găina. O şi înfometa, nu-i dădea să mănînce cîte trei zile-n şir. Punea pîinea pe o poliţă, chema femeia şi-i zicea : ţSă nu îndrăzneşti să te atingi de pîine, e pîinea mea", tot o trăsătură caracteristică ! Femeia cerşea prin vecini cu copilul ei de zece ani : dacă le dădeau o bucată de pîine — mîncau, dacă nu — răbdau de foame. îi pretindea să muncească mult
62
63
s; ea i se supunea speriată, fără să spună o vorbă şi a ajuns, pînă la urmă, în pragul nebuniei. Mi-o închipui cum arăta ; probabil că a fost o femeie măruntă, slabă ca un băţ. Se întî.niplă uneori ca bărbaţii foarte voinici şi bine-ndesaţi, cu un -ltrijjp plinuţ şi albicios să se însoare cu femei mici şi slabe (alm observat că au chiar o predilecţie pentnu asta) şi, e, ciudat să-i vezi cum stau sau merg împreună. îmi pare că dacă ea ar fi rămas gravidă chiar în timpul din urmă, asta ar mai fi constituit încă o trăsătură caracteristică şi necesară ca să completeze împrejurarea, aşa parcă lipseşte ceva. Aţi văzut vreodată cum

îşi bate un ţăran nevasta ? Eu am văzut, începe cu, frînghia sau cu cureaua. Viaţa de ţăran e lipsită de plăceri estetice — de muzică, de teatre, de reviste, şi, finesc, trebuie să fie umplută cu ceva. După ce-şi lega nevasta sau îi vîra picioarele în gaura de la duşumea, ţăranul nostru începea s-o bată, metodic, probabil, cu sînge rece, chiar puţin adormit, cu gesturi egale, fără să-i asculte ţipetele şi rugăminţile, ba nu, dimpotrivă, ascultîndu-le, ascultîndu-le cu plăcere, altfel ce chichirez mai avea s-o bată ? Ştiţi, domnilor, oamenii se nasc în împrejurări diferite : nu puteţi admite că femeia asta, în alte împrejurări, ar fi putut fi Iulia sau Beatrice din Shakesipeare, Grătehen din Faust ? Evident, nu spuin că ar fi fost, e şi caraghios s-o spun, dar pu,tea foarte bine să aibă, într-o stare incipientă, ceva foarte nobil ■ în sufletul ei, cu nimic mai prejos decît în păturile cele mai înalte : o inimă iubitoare, poate chiar elevată, un caracter de o frumuseţe originală. Chiar şi faptul că a durat atît de mult pînă să se sinucidă ne-o arată Sfioasă, timidă, iubitoare. Şi iată că această Beatrice sau Grătchen e snopită în bătaie ca o javră ! Loviturile curg tot mai des, sînt tot mai dure, tot mai nenumărate, el începe să se aprindă, prinde gust. S-a făcut ca o fiară şi-şi dă seama cu plăcere de asta. Strigătele animalice ale martirei îl îmbată ca vinul : „picioarele am să ţi lei spăl, apa asta am s-o beau", strigă Beatrice cu o voce inumană şi, în sfîrşit, încetează să mai ţipe, nu mai face decît să geamă sălbatic, respiraţia i se întrerupe mereu, iar loviturile sînt şi mai dese, şi mai aprige... Brusc îşi aruncă el cureaua, smulge ca un dement o bîtă, un ciot, orice-ar fi, o rupe din trei lovituri îngrozitoare pe spinarea femeii şi basta ! O lasă, se aşază la masă, respiră adînc şi începe să-şi bea cvasul. Fetiţa, fiica lor (pentru că au avut

şi o fiică), tremură în colţ (pe cuptor şi se ascunde : a auzit curn ţipa mama ei. El pleacă. în zori, mama se trezeşte, se scoală, igemînd la -lfiecare mişcare, se duce să mulgă vaca, se. duce după apă, se duce la lucru.

Iar el, cînd pleacă, îi spune cu o voce egală şi importantă : ,,Să nu îndrăzneşti să mănînci pîinea asta, e pîinea tnea."

La urmă, i-a făcut plăcere s-o spînzure de picioare, cum făcea cu găinile. O mai spînzura, se mai ducea la masă, începea să-şi mănînce casa, termina de mîncat, pe urmă-şi]ua din nou cureaua şi dă-i şi bate-o pe spînzurata... Iar fetiţa tremură din

nou şi se face mică acolo pe cujptor, mai aruncă cîte o privire sălbatică la mama ei spînzurata de picioare şi iar se ascunde...
Femeia sia spînzurat în mai, într-o dimineaţă, trebuie să fi fost o zi senină de primăvară. înţ ajun a fost văzută bătută măr, aproape înnebunită. în ajunul morţii se dusese la judecătoria rurală, acolo i-au fost spuse vorbele astea : „trebuie să trăiţi într-o mai mare înţelegere".
După ce s-a spînzurat şi a început să horcăie, fetiţa i-a strigat din colţul odăii : „Mamă, de ce te spînzuri ?" Pe urmă s-a apropiat timid, a chemat-o pe spînzurata, a privit-o în-grozită, şi în dimineaţa aia s-a apropiat de cîteva ori s-o vadă, ■ pînă să se întoarcă tatăl.
Şi iată-l la proces, important, durduliu, concentrat, neagă totul; „Am trăit într-o mare înţelegere", lasă el să-i scape vorbele rare, ca nişte mărgele preţioase înşirate pe aţă. Juraţii părăsesc saila şi după o „scurtă deliberare" anunţă sentinţa :
„E vinovat, dar e demn de indulgenţa-l.
Reţineţi că fetiţa a depus mărturie împotriva tatălui ei. A povestit totul şi se spune că a stors lacrimile celor de faţă. Dacă n-ar fi fost „indulgenţa" juraţilor ar fi fost trimis în Siberia. în urma „indulgenţei", însă, n-o să stea decît opt luni în închisoare, după aceea se va întoarce acasă şi o va lua la el pe fetiţa care a depus mărturie împotriva lui şi pentru maică-sa. Iar1 o să aibă pe cine să spînzure de picioare.
„E demn de indulgenţă !" Şi sentinţa a fost dată în cunoştinţă de cauză. Ştiau doar ce-l aşteaptă pe copil. Indulgenţă, dar pentru cine, pentru ce ? Te simţi ca-ntr-un vîrtej : te-a prins şi te-nvîrteşte, te-nvîrteşte.

gfj
Staţi să vă mai spun un caz.
Cîndva, înainte de noile curţi cu juri (dar nu cu multă vreme înainte), am citit în ziarele noastre următoarea chestiune : o mapiă ţinea în braţe un copil de un an sau de paisprezece luni. E vîrsta la care cresc dinţişorii, copiii sînt bolnăviori. Plîng şi suferă mult. Mama s-a mai şi săturat de copil, jpoate că avea şi multă treabă, şi mai trebuia să care şi copilul în braţe şi să-l asculte cum plînge din tot sufletul său. S-a înfuriat. Dar poţi să baţi pentru asta un copil atît de mic ? Nu poţi parcă nici să te a.tingi de el, şi pe urmă ce pricepe copilul ? E atît de neajutorat, că

depinde şi de un fir de praf... Şi nici n-ai să-l potoleşti cu bătaia, tot pe tine o să te prindă cu minutele lui, o să te pupe şi-o să plîngă, o să plîngă. Ea nici nu l-a bătut. în camera aia fierbea un samovar. Femeia a dus mînuţa copilului chiar sub robinet şi a dat drumul la apă clocotită. Cam zece secunde a ţinut femeia mînuţa copilului sub apă clocotită.
Cazul acesta l-am citit. Ei bine, închipuiţi-vă că aşa ceva s-ar fi întîmplat acum şi că femeia ar fi fost judecată. Juraţii se retrag şi „după o scurtă deliberare" îşi pronunţă sentinţa :
„E demnă de toată indulgenţa".
Ei, închipuiţi-vă asta, în orice caz le invit pe mame să-şi închipuie. Ce s-ar mai fi dat peste cap avocatul la proces : — Domnilor juraţi, înîtîmplarea nu poate fi, sigur, calificată întru totul umană, dar luaţi lucrurile în ansamblul lor, imaginaţi-vă mediul, împrejurările. E o femeie săracă, ea face totul acasă, are tot felul de neplăceri. N-a avut bani de dădacă. A fost firesc ca într-un moment ca ăsta, cînd răul provenit din mediul ăsta sufocant pătrunde, ca să zic aşa, în ea, domnilor, a fost firesc ca să ducă mînuţa copilului sub robinetul samovarului... da, şi... şi... O, fără îndoială că-mi dau seama de întreaga utilitate şi măreţie a profesiei de avocat, respectată de toată lumea. Dar nu te poţi uneori abţine să n-o priveşti şi altfel, mai superficial, sînt de acord, dar e aproape fatal s-o faci : totuşi ce meserie de ocnaş mai e şi asta cîteodată, te gîndeşti, ce se mai suceşte şi se răsuceşte, îşi trişează conştiinţa, îşi trişează propriile sale convingeri, trişează orice moralitate, tot ce c uman. Da, avocaţii nu-şi iau banii de pomană.

-— Ia mai lasă ! se aude deodată vocea aceea veninoasă jg mai înainte. Astea-s prostii şi -lnu există decît fantezia dur jnitale. Juraţii n-au dat niciodată o sentinţă ca asta. Nici avocatul nu s-a dat peste cap. Asta-i fantezia dumitale.
Dar nevasta spînzurată, ca o găină, cu picioarele în sus, dar „asta e pîinea mea, să nu îndrăzneşti să te atingi de ea", dar fetiţa care tremura pe sobă ascuiltînd ţipetele mapei, dar „mapiă, de ce te spînzuri ?" — astea nu-s acelaşi lucru ca şi mînuţa copilului aşezată sub apă clocotită ? E aproape acelaşi lucru !
„E vorba de înapoiere, de obtuzitate, fie-vă milă, mediul", a tot insistat avocatul ţăranului. Dar sînt milioane ca el şi doar nu-şi

spînzură toţi nevestele de picioare ! Trebuie să piai fie şi altceva aici... Pe de altă parte, mai spînzură şi cîte un om cultivat. N-o mai tot răsuciţi, domnilor avocaţi, cu mediul dumneavoastră.
1
IV
O CHESTIUNE PERSONALĂ
De cîteva ori am fost îndemnat să-mi scriu amintirile inele literare. Nu ştiu, dacă am să le scriu, nici memoria nu prea mă ajută. Amintirile sînt şi ele triste, în general, nu-mi plac amintirile. Dar unele din episoadele existenţei mele literare îmi apar deosebit de clar în minte, cu toată memoria mea slabă. Iată, spre exemplu, o istorie :
într-o dimineaţă, primăvara, am .trecut pe la răposatul Egor Petrovici Kovailevski14. îi plăcuse foarte mult romanul meu Crima şi pedeapsă15 care a fost tipărit atunci în Russki vestnik. L-a lăudat cu căldură şi mi-a transmis şi aprecierea, preţioasă pentru mine, a unei persoane, al cărei nume nu-l pot face public. în timpul ăsta au intrat în cameră unul după altul doi editori a două reviste. Una din reviste a căpătat mai tîrziu un număr de abonaţi cum n-a avut mici una din revistele noastre lunare, pe atunci însă era abia la început. Cealaltă revistă îşi încheia existenţa ei remarcabilă, de o mare influenţă asupra literaturii şi a publicului, pe atunci, însă, în dimineaţa aceea, editorul încă nu ştia că revista lui se apropie de sfîrşit.16 Cu editorul acesta m-am dus într-o altă cameră ca să rămînem între patru ochi.
Fără să-l numesc, am să spun doar că prima mea întîl-nire cu el a fost teribil de călduroasă, neobişnuită, o întâlnire memorabilă. Poate o mai ţine minte şi dl. Pe atunci nu era încă editor. Mai tîrziu s-au iscat multe neînţelegeri între noi. După ce m-am întors din Siberia, ne-am întîlnit rar, o dată, însă, mi-a spus în treacăt o vorbă deosebit de caldă şi apropo
68
e o împrejurare mi-a arătat nişte versuri, cele mai bune din cîte a scris vreodată. Ţin să adaug că nici prin felul în care arăta, nici prin deprinderile sale, el nu aducea a poet, şi cu atît mai puţin a poet „frămîntat". Şi cu toate astea e unul dintre poeţii noştri cei mai pătimaşi, mai sumbri şi mai fră-mîntaţi.
— Ei, uite c-ai fost înjurat de noi, mi-a spus el (adică în revista lui, pentru Crimă şi pedeapsă).

— Ştiu, i-am spus.
— Ştii şi de ce?
— Din principiu, probabil.
— Pentru Cernîşevski. Am rămas înmărmurit.
— N.N., cel care a scris recenzia17, continuă editorul, mi-a spus aşa : „Romanul e bun, dar pentru că acum doi ani, într-o povestire de-a lui nu i-a fost ruşine să-şi bată joc. şi să caricaturizeze un deportat nefericit, am să-i înjur romanul".
■— E vorba tot de bîrfa aia stupidă cu Crocodilul18 ? am exclamat eu, dîndii-mi seama despre ce era vorba. Şi chiar crezi şi dumneata ? Ai citit povestirea asta a mea, Crocodilul?-l
— Nu, n-am citit-o.
-— Totul e o bîrfă, o bîrfă dintre cele mai ordinare din cîte există. Trebuie să ai mintea şi simţul poetic al unui Bul-garin19, ca în fleacul ăsta, într-o povestire amuzantă şi atîta tot să citeşti, printre noduri o asemenea alegorie „civică" şi încă despre Cernîşevski ! De-ai şti cît e de imbecilă calomnia asta ! N-am să mi-o iert, însă, niciodată că acum doi ani n-am protestat împotriva acestei clevetiri nemernice, chiar atunci cînd au lansat-o !
Discuţia mea cu editorul revistei de mult dispărute a avut loc acum şapte ani şi uite că nici pînă acum m-am protestat împotriva „clevetirii" — ba am neglijat, ba „n-am avut timp". Ticăloşia asta, însă, trecută în contul meu, a rămas în amintirea unor persoane ca un fapt cert, a circulat prin cercurile literare, a pătruns în public şi nu o dată mi-a adus neplăceri. E timpul să spuin măcar cîte ceva, cu atît mai mult cu cît e un moment potrivit şi deşi n-o să fie decît vorbe, o să dea peste cap o calomnie care nu conţine nici ea altceva. Prin tăcerea mea îndelungată, ca şi prin neglijenţa mea, n-am făcut decît s-o afirm.
Cu Nikolai Gavrilovici Cernîşevski m-am întîflnit pentru prima dată în cincizeci şi nouă, chiar în primul an de după întoarcerea mea din Siberia, dar nu mai ţin minte unde şi cînd. Ne-am mai întîlnit pe urmă, dar foarte rar şi am stat de vorbă, dar foarte puţin. De altfel, întotdeauna ne-am dat mîna. Herzen îmi spunea că Cernîşevski i-a produs o impresie neplăcută20, prin înfăţişarea şi manierele sale. Mie şi înfăţişarea şi manierele lui Cernîşevski îmi plăceau.

Într-o dimineaţă, am găsit pe mînerull uşii apartamentului meu una din proclamaţiile cele mai ieşite din comun din toate cîte apăreau pe atunci şi apăreau destule. Se numea Către tînăra generaţie 21. Nu se poate imagina nimic mai stupid şi mai imbecil. Un conţinut revoltător în cea mai ridicolă formă, pe care numai un răuvoitor de-al lor o putea inventa, ca să-i ducă de rîpă pe ei înşişi. Toată ziua am fost teribil de înciudat şi de trist. Pe vremea aceea toate astea erau atît de noi, că pînă şi oamenii respectivi erau încă greu de; -lînţeles. Era greu, pentru că nu prea-ţi venea să crezi că toată forfota asta ascunde un lucru de nimic. Nu vorbesc despre mişcarea de atunci, în ansamblul ei, vorbesc numai de oameni. In ceea ce priveşte mişcarea va fost un fenomen apăsător, bolnăvicios, dramatic însă prin consecinţa sa istorică, un fenomen care-şi va avea pagina sa remarcabilă în perioada pe-tersburgheză a istoriei noastre. Şi nici pagina asta se pare că nha fast încă scrisă pînă la capăt.
Şi iată-mă pe mine, un om care se află de mult într-un dezacord intim cu oamenii aceştia şi cu mişcarea lor, iată-mă devenit brusc înciudat şi aproape ruşinat pentru nepriceperea lor : „de ce le iese totul aşa de prost şi de stîngaci ?" Şi ce mă priveşte pe mine ? De fapt, îmi părea rău nu de insuccesul lor. în fond, nu cunoşteam pe nici unul dintre cei care împărţeau proclamaţiile şi nu-i cunosc nici pînă în ziua de azi, dar tocmai asta mă întrista, faptul că fenomenul nu-mi apărea ca ceva izolat, ca o şotie prostească a unor persoane anume cu care n-am nici o treabă. Era aici ceva deprimant : nivelul de cultură, de evoluţie şi de cunoaştere cît de cît a realităţii, toate astea erau teribil de deprimante. Deşi locuiam de trei ani în Petersburg şi urmăream cu atenţie unele fenomene, proclamaţia asta m-a uluit, a fost ca o revelaţie bruscă : nu mi-am imaginat niciodată atîta nimicnicie. Ceea ce mă înspăimînta era tocmai gradul de nimicnicie. Spre

eară, m-am decis deodată să mă duc la Cernîşevski22. Nu nai fusesem niciodată -lla el şi nici nu mă gîndisem să mă c, dpă cum nici el nu se gîndise să vină la mine.
După cîte ţin minte, era cam cinci după masă. Pe Nikolai Javrilovici l-am găsit cu totul singur, nu era acasă nici măcar vreunul dintre servitori, şi uşa mi-a deschis-o chiar el. M-a privit extrem de bucuros şi m-a condus în cabinetul său de ucru.

— Ce-i asta, Nikolai Gavrilovici ? am scos eu proclamaţia. A luat-o ca pe un lucru absolut necunoscut şi a citit-o. Erau cu totul vreo zece rînduri.
•— Şi ce-i ? m-a întrebat el, zîmbind uşor.
— Oare sînt chiar atît de imbecili şi de caraghioşi ? Chiajr nu pot fi opriţi nici ei, nici toată porcăria asta ?
Mi-a răspuns extrem de grav şi de convingător :
— Se poate să presupuneţi c-aş fi solidar cu ei şi să redeţi că aş fi putut participa la elaborarea hîrţoagei ăşteia ?
— N-am presupus deloc, i-am răspuns eu, şi nici măcar au găsesc necesar să mă conving de asta. Oricum, însă, trebuie să fie opriţi, cu orice preţ. Cuvîntul dumneavoastră are mare greutate pentru ei şi, desigur, le e teamă de opinia dumneavoastră. 11 — Nu cunosc pe nimeni dintre ei.
— Sînt convins şi de asta. Dar nici nu-i nevoie să-i cunoaşteţi şi să discutaţi personal cu ei. E suficient să vă
-lexprimaţi undeva dezacordul şi o să afle ei.
— Poate că n-o să aibă nici un efect. Şi fenomenele astea, ca nişte fapte colaterale, sînt inevitabile.
— Şi cu toate astea fac mult rău.
Atunci a mai sunat in oaspete, nu mai ţin minte cine. Am plecat. Mă simt dator să remarc că am vorbit sincer cu Cernîşevski şi că am fost pe deplin încredinţat, după cum sînt încredinţat şi acum, că n-a fost „solidar" cu distribuitorii ăştia. Mi s-a părut că lui Nikolai Gavrilovici nu i-a displăcut vizita mea, după cîteva zile a şi confirmat asta făcîndu-mi la rîndul său o vizită. A petrecut cam o oră la mine şi trebuie să recunosc că rar am întîlnit oameni atît de plăcuţi, de binevoitori, aşa că am fost chiar atunci surprins de unele aprecieri cu privire la firea lui, că ar fi dur şi necomunicativ. Mi-a fost clar că vrea să ne apropiem şi ţin minte că asta mi-a făcut plăcere. Pe urmă am mai fost odată la el

şi a mai fost şi el la mine. In curînd, forţat de unele împrejurări, m-ajn mutat la Moscova, unde am locuit vreo nouri luni. Şi astfel relaţia noastră abia începută s-a întrerupt. După aceea a avut loc arestarea lui Cennîşevski şi deportarea sa. N-am putut să aflu niciodată nimic despre cazul lui şi nu ştiu nimic nici pînă-n ziua de azi.

Cam cu, un an şi jumătate mai tîrziu, mi-a venit în cap să scriu o poveste fantastică, ceva în genul povestirii lui Go-ajoil — Nasul. N-am mai încercat pînă atunci să abordez genul fantastic. A fost o glumă pur literară, scrisă exclusiv pentru amuzament. Am avut la dispoziţie cîteva situaţii comice pe care am vrut să le dezvolt. Deşi nu merită, am să povestesc subiectul, ca să fie limpede ce s-a scos pe urmă din asta. Pe atunci, la Petersburg, în Pasaj, un neamţ expunea, contra cost, un crocodil. Un funcţionar petersburghez, înainte de a pleca într-o călătorie în străinătate, se duce cu tînăra sa soţie şi cu .nedespărţitul său prieten în Pasaj şi, printre altele, intră cu toţii să vadă crocodilul. Funcţionarul e dintr-o pătură mijlocie, dintre cei însă care au o situaţie independentă, e încă tînăr, dar mîncat de ambiţie, în primul rînd şi înainte de toate, e un imbecil, ca şi neuitatul maior Kovaliov23 care şi-a pierdut nasul. Are o încredere comică, în meritele sale. e semidoct, dar se consideră aproape geniu, în ministerul său e socotit un om cu totul redus şi e în permanenţă jignit de lipsa generală de atenţie. Ca să se răzbune într-un fel, îşi muştruluieşte şi-şi tiranizează prietenul cam slab de înger şi-şi etalează faţă de acesta inteligenţa sa. Prietenul îl urăşte, dar suportă totul, pentru că în taină-i place soţia acestuia. în Pasaj, în timp ce cuconiţa, tînără şi drăguţă, tip pur de petersburgheză, o femeie cochetă şi prostuţă din pătura mijlocie, privea nişte maimuţe care erau expuse împreună cu crocodilul, soţul ei genial a reuşit să întărite crocodilul, pînă atunci somnoros şi nemişcat ca o bîtă ; crocodilul îşi cască deodată botul şi-l înghite cu totul. în curînd se descoperă că marele om n-a păţit nimic, dimpotrivă, afirmă cu caracteristica lui încăpăţînare că se simte foarte bine în crocodil. Prietenul şi soţia pleacă să intervină pe la cei mari ca să-l elibereze. Pentru asta era .absolut necesar ca crocodilul să fie omorît, tăiat, numai aşa putea să fie eliberat marele om, trebuia, însă, să fie recompensat şi patronul neamţ şi nelipsita sa Mutter. La început, neamţul e indignat şi disperat de teamă că crocodilul

iuj care l-a înghiţit pe „gatiz funcţionar", poate să moară, dar îşi dă seama în curînd că acest membru al administraţiei

petersburgheze, care a fost înghiţit şi care a rămas totuşi în viaţă, poate să-i aducă mari încasări în întreaga Europă. Cere pentru crocodil o sumă uriaşă şi în plus gradul de colonel rus. Pe de altă parte şi ăi mari sînt destul de încurcaţi, că şi întîmplarea e din cale-afară de nouă pentru minister şi că n-a mai existat nici un precedent. „Dacă ar mai fi fost măcar ceva în genul ăsta, atunci s-ar pujtea porni o acţiune, dar aşa ce putem face ?" Mai intră şi la bănuială că funcţionarul s-a vîrît în crocodil ca urmare a unor tendinţe interzise, (liberale. între timp, soţia găseşte că situaţia ei de „un fel de văduvă" nu e lipsită de interes. Soţul înghiţit îi afirmă şi el categoric prietenului său că e incomparabil mai bine în crocodil, decît să fie la slujbă, pentru că acum, vrînd, nevrînd, o să atragă atenţia, ceea ce nuj izbutise să obţină mai înainte. Insistă ca nevastă-sa să organizeze serate şi ca la aceste serate să fie adus şi el împreună cu crocodilul, într-o ladă. E convins că la seratele astea va năvăli tot Petersburgul şi toţi demnitarii ca să vadă un fenomen nou. Ei, aici vrea să-şi joace cartea : „Le voi spune adevărul şi-i voi învăţa, unui bărbat de stat îi voi da sfaturi, unui ministru îi voi arăta de ce sînt capabil", spune el şi se consideră ca de pe altă lume şi în drept să dea sfaturi şi să pronunţe sentinţe. La întrebarea prudentă, dar veninoasă a prietenului : şi dacă deodată, prin cine ştie ce proces acolo, la care, de altfel, trebuie să te aştepţi, se va transforma totul în ceva neaşteptat" — -marele om răspunde că s-a şi gîndit la asta, dar că se va împotrivi cu indignare acestui fenomen că totul e posibil din punctul de vedere al legilor naturii. Soţia, însă, nu vrea să dea serate cu scopul ăsta, deşi nu-i displace ideea unor serate : „Cum adică o să-mi aducă soţul într-o ladă ?", spune ea. în afară de asta situaţia ei de -lun fel de văduvă îi surîde din ce în ce mai mult. Prinde gust, se bucură de atenţie. Şeful bărbatului ei îi face vizite, îşi joacă şi el cartea... Asta e prima parte a acestei povestiri bufonarde, rămasă neterminată. Oîndva am s-o termin, neapărat, deşi am uitat-o şi ca să mi-o amintesc a trebuit s-o recitesc.

Şi iată ce-au făcut din această mică încercare. Abia a apărut povestirea în revista Epoha (în 1865), că imediat într-un foileton din Golos s-a şi făcut o remarcă ciuldată. Nu

o mai ţin minte cuvînt cu cuvînt, şi era şi complicat să caut acum, dar sensul era aproximativ acesta : „In zadar, se spunea

acolo, autorul Crocodilului a apucat-o pe un asemenea drum : asta n-o să-i aducă nici onoare, nici beneficiul scontat" etc. etc. Urmau cîteva înţepături disimulate şi duşmănoase. Am citit-o în fugă, n-am înţeles nimic, am observat doar că e mult venin, dar nu ştiam apropo de ce. Se înţelege că atacul ăsta disimulat şi foiletonistic nu putea să-mi facă nici un rău, nici un cititor tot n-ar fi înţeles nimic, după cum n-am înţeles nici eu, dar cu o săptămînă mai tîrziu îmi spune N.N.S. 24 : „Ştii ce cred cei de acolo ? Sînt convinşi că Crocodilul dumitale e o alegorie, că e vorba de istoria deportării lui Cernîşevski şi că ai vrut să-ţi baţi joc de el". M-am mirat, dar nu m-am neliniştit prea mult ; cîte presupuneri nu se fae pe lumea asta ? Opinia mi s-a părut prea singulară şi trasă de păr ca să aibă trecere şi am considerat aproape inutil să protestez. N-am să mi-o iert niciodată, pentru că opinia a prins cheag şi a început să circule. Calomniez — ii en restera loujours quelque chose *.

De altfel, sînt convins şi acum că n-a fost de loc vorba de o calomnie, şi de ce ar fi fost ? Nu m-am certat aproape cu nimeni din lumea literară, în orice caz nu m-am certat prea tare. Acum, în clipa asta, e pentru a doua oară în decursul celor douăzeci şi şapte de ani de activitate literară, cînd vorbesc despre mine personal. A fost pur şi simplu o tîmpenie, o tîmpenie sumbră şi suspicioasă care şi-a făcut loc într-un cap „cu tendinţă". Sînt sigur că ,acest cap plin de idei e convins şi acum că nu s-a înşelat şi că e mai presus de orice îndoială că mi-am bătut joc de bietu,l Cernîşevski. Sînt sigur de asemenea că n-o să-i schimb, cu nici un fel de explicaţii opinia în favoarea mea, nici măcar acum. (Nu vorbesc bineînţeles, despre Andrei Andreevici 25, ca redactor şi editor al ziarului său e, în cazul acesta, ca şi în toate celelalte, pe dinafară).

în ce constă alegoria, la urma urmei ? Ei, crocodilul reprezintă, desigur, Siberia, funcţionarul îngîmfat şi uşuratec îl reprezintă pe Cernîşevski. A nimerit în crocodil şi tot mai speră să dea lecţii omenirii. Prietenul său slab de înger, pe care îl terorizează, îi reprezintă pe toţi prietenii de aici ai lui

Calomniaţi — oricum ne rămîne ceva. (Fr.).

74

Cernîşevski. Nevasta drăguţă, dar prostuţă, a funcţionarului, încîntată de situaţia ei de „un fel de văduvă" e,... Dar aici e o asemenea murdărie că nu vreau să mă mînjesc şi să continui

explicarea alegoriei. (Deşi alegoria a prins cheag şi poate că a prins cheag tocmai ultima aluzie ; am dovezi incontestabile în privinţa asta.)
Au presupus, deci, că eu, care am fost la rîndul meu deportat şi ocnaş, m-am bucurat de deportarea altui „nefericit", jxiai mult — am scris cu ocazia asta un pamflet vesel. Dar unde sînt dovezile ? Puteţi să-mi daţi tot ce doriţi : Însemnările unui nebun 26, oda Dumnezeul27, Iuri Milodavski28, poeziile lui Fet — tot ce vreţi — şi mă oblig să vă indic pe loc, în primele zece rînduri că e vorba de o alegorie despre războiul franco-prusac sau un pamflet împotriva actorului Gor-bunov29, într-un cuvînt, despre ce vreţi. Aduceţi-vă aminte, cum analizau pe vremuri, chiar la sfîrşitul anilor (patruzeci, de pildă, cenzorii manuscriselor şi transparenţele : nu era un rînd, nu ena un punct, care să nu fie suspectat de ceva, de vreo alegorie. Mai bine să mi se arate măcar ceva din viaţa mea care să demonstreze că aduc a pamfletar crud şi neomenos şi că din partea mea te poţi aştepta la asemenea alegorii.
Chiar graba şi pripeala unor concluzii gratuite de felul acesta demonstrează, dimpotrivă, o anume meschinărie spirituală a acuzatorilor, trivialitatea şi lipsa de omenie a concepţiei lor. Aici nu e. scuzabilă nici chiar naivitatea unei presupuneri. Ei şi ce dacă e naivă ? Poţi să fii şi un ticălos naiv.
Poate că i-am purtat la Cernîşevski o ură personală ? Ca să previn o asemenea acuzaţie am povestit despre relaţia noastră scurtă şi binevoitoare. O să se spună că asta e prea puţin şi că am nutrit o ură ascunsă. Atunci să se spună şi care ar fi pricinile acestei uri, dacă ele există. Pentru că n-au fost de nici un fel. Pe de altă parte, sînt convins că Cernîşevski însuşi va confirma exactitatea relatării mele despre întîlnirea dintre noi, dacă o va citi vreodată. Şi să dea Dumnezeu s-o poată face. O doresc la fel de fierbinte, pe cît de sincer am regretat şi regret nenorocirea lui.
Poate, însă, că e vorba de o ură provenită din deosebirea de convingeri ?
Dar de ce ? Cernîşevski nu m-a jigniit niciodată cu convingerile sale. Poţi să respecţi foarte mult un om şi să ai convingeri radical opuse. în cazul acesta, de altfel, nu e vorba

numai de afirmaţii gratuite, am şi o mică dovadă. într-unui

din ultimele numere ale revistei Epoha, care şi-a încheiat pe atunci existenţa (poate chiar în ultimul ei număr), a fost publicată o amplă recenzie despre „celebrul" roman al lui Cernîşevski Ce-i de făcut ? Un articol remarcabil, semnat de un nume cunoscut, in articol s-a dat toată aprecierea inteligenţei şi talentului lui Cernîşevski. De fapt, despre roman s-a vorbit chiar cu prea multă pasiune. In ceea ce priveşte inteligenţa sa cu totul remarcabilă, de asta nu s-a îndoit nimeni niciodată. In articolul nostru s-a vorbit numai despre particularităţile şi despre abaterile acestei inteligenţe, dar seriozitatea însăşi a articolului era o mărturie a respectului cuvenit pe care-l avea criticul nostru pentru meritele autorului analizat. Trebuie să fiţi de acord, că dacă aş fi nutrit o ură provenită din convingeri n-aş fi publicat niciodată articolul în care s-ar fi vorbit de Cernîşevski cu toată consideraţia cuvenită ; într-adevăr, doar eu eram redactorul revistei Epoha şi nimeni altul.

Poate că publicînd o alegorie veninoasă am căutat să am un beneficiu undeva en haut lieu. Dar cine şi cînd poate să spună despre mine că am profitat în vreun haut lieu, adică mi-aş fi vîndut pana. Cred că nici chiar autorul ipotezei nu s-a gîndit la asta, cu toată naivitatea sa. Şi oricum n-ar fi prins cheag în lumea literară, dacă în asta ar fi constat acur zaţia.

In ceea ce priveşte posibilitatea de a fi acuzat de un pamflet alegoric despre unele împrejurări din viaţa de familie a lui Nikolai Gavrilovici, repet din nou că nici nu vreau măcar să mă ating de asta pentru „apărarea" mea, ca să nu mă mînjesc... Sînt foarte necăjit că de data asta am vorbit despre mine. Iată ce înseamnă să scrii memorii literare ; cred că n-am să le mai scriu niciodată. îmi pare foarte rău că mi-am plictisit atît cititorii, dar scriu un jurnal, în parte un jurnal al impresiilor mele literare şi am avut chiar de curînd o impresie „literară", care mi-a amintit indirect şi această anecdotă uitată despre uitatul meu Crocodil.

Zilele acestea unul dintre oamenii pe care-i respect foarte mult şi părerea cărora are pentru mine o mare greutate mi-a spus :

— Tocmai am citit articolul dumitale despre Mediu şi despre sentinţele juraţilor noştri (Grajdanin, nr. 2). Sînt cu totul de acord cu dumneata, dar articolul poate să producă o confuzie neplăcută. O să se creadă că eşti

împotriva curţii cu juri Şi ca eşti pentru vechea imixtiune a tutelei administrative...
Am rămas stupefiat şi amărît. Mi-o spunea un om obiectiv în gradul cel mai înalt şi care se afla în afara oricăror partide literare şi a oricăror „alegorii".
— Se poate să mi se interpreteze aşa articolul ! După asta nu mai avem despre ce să vorbim ! Situaţia economică şi morală a poporului după eliberarea din iobăgie e îngrozitoare. O mărturisesc întruna nişte fapte incontestabile şi alarmante în gradul cel mai înalt. Decăderea moralităţii, mediocritatea, cîrciumarii-jidovi, furturile şi tîlhîrie ziua-n amiază — toate astea sînt fapte incontestabile şi toate astea sporesc mereu. Ei, şi dacă cineva, frămîntat de asta, punie mîna şi scrie — o să i se strige oare că e pentru iobăgie şi că vrea ca ţăranii să fie din nou înrobiţi ?
— în orice caz, e de dorit ca poporul să aibă întreaga libertate să iasă singur din situaţia tristă în care se află, fără nici un fel de tutelă şi de întoarcere în trecut.
— Neapărat, asta e şi ideea mea ! Şi chiar dacă ar fi o decădere naţională (ţăranii înşişi, privindu-se uneori, îşi spun : „Am cam slăbit, am cam slăbit !"), chiar dacă s-ar petrece o adevărată şi incontestabilă nenorocire naţională, o prăbuşire uriaşă, o catastrofă, şi în cazul acesta poporul se va salva şi ne va salva şi pe noi, a demonstrat-o cu întreaga sa istorie. Asta e ideea mea. Aşa e — ajunge cu imixtiunile !... Şi totuşi cum pot fi înţelese şi interpretate cuvintele ! Te pomeneşti că iar dai de o alegorie !

VI

BOBOK

De astă dată public Însemnările unei persoane. Nu sînt eu aceea, e cu totul altcineva. Cred că de o altă introducere nu mai e nevoie.
însemnările unei persoane
Acum vreo trei zile, Semion Ardalionovici mi-o trînteşte :
— Ascultă, Ivan Ivanîci, ai de gînd să fii vreodată lucid ? Ciudată pretenţie. Eu nu mă supăr, sînt un om timid, dar
uite că m-au făcut şi nebun. Aşa, din întîmplare, ani-a făcut un pictor portretul : „oricum, zice, eşti şi tu scriitor". Eu m-am lăsat şi el i-a dat drumul. Citesc : „Duceţi-vă să vedeţi pe individul

ăsta bolnăvicios, aflat la un pas de nebunie".
Să zicem, dar chiar aşa, o şi dai la tipar ? în presă trebuie să fie ceva înălţător, e nevoie de idealuri, şi cînd colo... Zi-le cel puţin, ;mai pe ocolite, că de aia ,ai stil. Dar nu, pe ocolite nu mai vrea. In ziua de azi se duce şi umorul şi stilul subţire şi cum înjură unul cum se zice că-i spiritual. Nu mă supăr, nu • sînt cine ştie ce scriitor ca să mă apuce nebunia. Am scris o nuvelă — n-au publicat-o. Am scris dn foileton — l-au respins. Am dus o mulţime de foiletoane din astea prin fel de fel de redacţii, nu le-au primit nicăieri : sare, zic, n-,ai sare.
— Şi ce fel de sare ai vrea, îl întreb eu ironic, atică ? Nici nu pricepe. Mai mult, de asta mă ocuip că le traduc librarilor din franţuzeşte. Şi scriu şi reclame pentru negustori : „O raritate ! Ceai roşu, de pe plantaţiile proprii !" cică... Pentru

panegiricul excelenţei-saile răposatul Piotr Matveici am înhăţat un ciubuc gras. „Cucoanelor le place arta", asta am făcut-o la comanda unui librar. Ei, cărţi din astea am scos vreo şase bucăţi în viaţa ,mea. Vreau să adun bons-mots*-urie lui Vol-taire, dar mi-e teamă că ai noştri o să spună că-s cam fade. Ce Voltaire, azi e cu bîta, nu e cu Voltaire ! Şi-au sfărîmat unul altuia ultimii dinţi din gură. Ei, asta e toată activitatea mea literară. Doar că mai trimit pe gratis scrisori prin redacţii, cu semnătura mea întreagă. îi îndrum, le dau şi sfaturi, îi critic şi le arăt cum şi pe unde să meargă. La o redacţie am trimis săptămîna trecută a patruzecea scrisoare din ultimii doi ani. numai pe timbre am cheltuit patru ruble. Am un caracter parşiv, asta e.
Cred că pictorul nu mi-a făcut portretul de dragul literaturii, ci ca am doi negi simetrici pe frunte : e un fenomen. Idei n-au, aşa că au început să călărească fenomene. Şi ce bine j-au ieşit negii, ca vii ! Asta numesc ei realism.
Şi dacă e s-o dăm pe nebunie, anul trecut la noi au fost o mulţime făcuţi nebuni. Şi cu ce stil : „Ou un asemenea, cică, talent original... şi uite ce-a ieşit pîn-lla urmă... de altfel, de alt-fel, se cam prevedea de mai multă vreme..." asta e încă făcută cu viclenie, aşa că dacă e s-o iei ca artă pujră, poţi să şi lauzi. Da, şi deodată se întorc ăia şi mai deştepţi. Asta e, că de în-nebunit te înnebunesc la noi, dar mai deştept încă n-au făcut pe nimeni.
Cel mai deştept, zic eu, e ăla care cel puţin o dată pe lună zice

despre el că e prost — e o aptitudine de care n-a mai ,auzit nimeni astăzi ! înainte, cel puţin, un prost ştia măcar o idată ipe an că e pnost ; ei da, dar acum nimic. Şi aşa au încurcat lucrurile că nu mai ştii care e prost care e deştept. Au făcut-o special. Mi-amintesc o glumă spaniolă, cînd au făcut fraţujii, acum două secole jumate, prima casă de nebuni : „Şi-au băgat toţi proştii într-o casă specială ca "să se convingă că ei sînt oameni deştepţi". Aşa e : îl bagi pe altul într-o casă de nebuni, asta nu înseamnă că eşti deştept. „K. a înnebunit, înseamnă că acum noi sîntem deştepţi." Nu, încă nu înseamnă.
De altfel, dracu să... ce tot mă sucesc cu mintea asta, tot bombănesc şi bombănesc. Că s-a săturat şi servitoarea de mine.
* Vorbele de spirit. (Fr.).
79
A dat aseară un prieten pe la mine : „ţi s-a schimbat stilul, zice. c. cam tăiat, aşa. Tot tai, tai şi iese o propoziţie incidentala, pe urmă de incidenţa asta mai lipeşti o incidenţă, pe urmă bagi ceva în paranteze, pe urmă iar tai şi tai...
Prietenul are dreptate. Se întîmplă ceva cu mine. Mi se schimbă şi caracterul, mă doare şi capul. încep să văd şi sa aud nişte chestii ciudate. Parcă n-ar fi chiar voci, ceva aşa : „bobok, bobok, bobok."
Ce bobok ? Trebuie să mă şi distrez.
M-am dus să mă distrez, şi am nimerit la o înmormîntare O rudă îndepărtată. Oricum, un consilier de colegiu. Văduva, cinci fiice, toate nemăritate. Dacă e să socoteşti numai ghetele şi cît te costă ! Răposatul mai ciugulea, dar acum pensioara şi gata. O să-şi mai vîre coada-ntre picioare. Pe mine întotdeauna m-au primit prost. Nu m-aş fi dus nici acikn, dacă nu era un caz mai special. Pînă la cimitir m-am dus în rînd cu alţii, mă evită şi-şi dau aere. Uniforma mea e într-adevăr destul de prăpădită. Cred că n-am mai fost la cimitir de vreo douăşcinci de ani ; ce locşor ! în primul rînd e odoarea. S-au dus vreo cincişpe -răposaţi. Linţolii de fel de fel de calităţi, erau şi două catafalcuri — la un general şi la nu ştiu ce cucoană. Multe feţe triste, şi multa tristeţe ipocrită, dar şi mujltă bucurie sinceră. Duhovnicii n-au de ce să se plîngă — sînt venituri bune. Dar ce miros e... N-aş vrea să fiu faţă bisericească pe-aici.
M-am uitat cu prudenţă la faţa răposaţilor, nu prea mă bizui pe sensibilitatea mea. Sînt unele expresii blînde, sînt şi unele

neplăcute. în general, zîmbetele nu prea sînt bune, iar la unii chiar de loc. Nu-mi plac, îi visez noaptea.
în timpul liturghiei am ieşit din (biserică. la aer : era o zi cam cenuşie, dar uscată. Şi mai era şi frig, oricum e octombrie. M-am plimbat printre morminte. Sînt de diverse ranguri. Rangul trei costă treizeci de ruble : e şi onorabil şi nu e nici prea scump. Primele două ranguri sînt în biserică şi sub pridvor, ei, da, dar astea te frig. în ziua aceea s-au făcut şase înmormîn-tări de rangul trei, printre care şi a generalului şi a cucoanei.
M-am uitat în morminte — e groaznic : o apă, şi ce apă ! E cu totul verde şi... Ei, da ce să mai vorbim ! Groparul tot timpul o scotea cu un ispol. Cît a mai ţinut slujba am ieşit să mă plimb pe afară. Cum ieşi e imediat un azil şi puţin mai încolo e şi un local. Cîrciumioara nu e prea rea, merge — poţi să iei

si o gustare şi altceva. Erau o groază din cei veniţi da înmormîn-tare. Am observat multă veselie şi însufleţire sinceră. Am luat o gustare şi un aperitiv.
pe urmă am luat parte personal la ducerea coşciugului din biserică la imormînt. De ce-or fi răposaţii aşa de grei în coşciug ? Se spune că e din cauza nu ştiu cărei inerţii, că trupul nu mai e dirijat de... sau o altă prostie de asta, e în contradicţie cu mecanica şi cu bunul simţ. Nu-mi place cînd oamenii care n-au decît o cultură generală se bagă să rezolve tot felul de treburi de specialitate, şi la noi asta se întîmplă în tot locul. Civilii vor să discute despre treburi militare şi chiar feldmareşale, iar oamenii cu o pregătire inginerească discută cu precădere despre filozofie şi econqmie politică.
La masă nu m-am dus. Sînt un om mîndru şi dacă ăştia mă (primesc numai în cazuri extraordinare, ce să mai mă fîţîi pe la mese, fie ele şi de înmormîntare ? Nu pricep însă de ce am mai rămas la cimitir ; m-am aşezat pe monument şi am căzut corespunzător pe gînduri.
Am început cu expoziţia din Moscova şi am terminat-o cu ujimirea, luată în general, ca o temă. Uite la ce concluzie am ajuns cu „uimirea" :
„E, desigur, o prostie, să te miri de orice, e mult mai elegant să nu te miri de nimic, pentru că asta e socotit de bon-ton. Dar nu cred că e chiar aşa. Cred că a nu te mira de nimic e o prostie şi mai mare decît a te mira de orice. Şi mai e ceva : dacă nu te

miri de nimic e aproape acelaşi lucru ca şi cum n-ai respecta nimic. Un prost nici nu poate să respecte."
— Da, înainte de toate vreau să respect. Rîvnesc să respect, mi-a spus acum cîteva zile un cunoscut.
Rîvneşte el să respecte ! Doamne Dumnezeule, m-am gîndit eu, ce s-ar alege de tine, dacă ai îndrăzni să publici asta.
Şi-atunci am aţipit. Nu-mi place să citesc inscripţiile de pe morminte, sînt şi ele veşnice. Pe o lespede de lîngă mine era un sandviş din care s-a mîncat o bucată — e şi idiot şi mai e şi nelalocul său. Lam aruncat pe pămînt, că nu e pîine. nu e decît un sandviş. De altfel, mi se pare că nu e păcat să arunci pîinea pe pămînt, e păcat s-o arunci pe duşumea. Trebuie să mă uit în almanahul lui Suvorin30.
Cred că am stat mult, chiar prea mult, adică m-am întins pe o piatră lungă în chip de coşciug de marmură. Şi cum s-o fi făcut că ajm început să aud fel de fel de lucruri ? Mai întîi

le-am tratat cu indiferenţă şi dispreţ. Discuţia însă a continuat Aud că sînt nişte sunete surde, de parcă ile sînt gurile acoperite cu nişte perne. Mă trezesc, mă aşez şi încep să ascult cu atenţie
— Aşa nu se poate, excelenţă. V-aţi anunţat cupele, eu o iau de bună şi deodată se dovedeşte că aveţi un şapte de carou. Trebuia să ne fi înţeles înainte în privinţa carourilor.
— Adică să jucăm pe dinafară, nu ? Ce plăcere e asta !
— Nu se poate, excelenţă, nu se poate aşa, fără nici un fel de garanţii. Trebuie neapărat să fie o mînă moartă.
— De unde mînă moartă aici ?
Ce aroganţă ! E şi ciudat şi neaşteptat. O voce era aşa, gravă şi solidă, ailaltă parcă puţin îndulcită, n-aş fi crezut, dacă n-aş fi auzit cu urechile mele. La masa de după înmormîntare parcă n-am fost. Atunci cine joacă preferanţă aici şi cine e generalul ? Că se auzea din morminte, în asta nu era nici o îndoială. M-am aplecat şi am citit următoarea inscripţie pe mormînt :
„Aici odihneşte trupul general-maioruilui Pervoedov... cavaler al ordinelor... şi al ordinelor... Hm. A decedat în luna august anul curent... în vîrstă de cincizeci şi şapte... Odihniţi-vă, oseminte dragi, pînă la dimineaţa cea fericită !"
Hm, drace, chiar e uin general ! Pe un alt mormînt, de unde venea vocea aia linguşitoare, nu se pusese încă monumentul,

nu •era decît o lespede, probabil că era vreunul nou. După voce trebuia să fie vreun consilier.
— Oh-ho-ho-ho ! se auzi o voce cu totul nouă de data asta, la vreo cinci stînjeni de general şi dintr-un mormînt proaspăt de tot — o voce bărbătească şi cam din popor, dar dreasă într-o manieră evlavioasă şi smerită.
— Oh-ho-ho-ho !
— Ah, ăsta iar sughiţe ! s-a auzit deodată o voce nemulţumită şi arogantă, parcă a unei doamne din lumea mare. Ce pedeapsă pentru mine să stau lîngă negustorul ăsta !
— Nici măcar n-am sughiţat, că nici de mîncat n-am mîn-cat nimic aici ; aşa mi-e felul. Şi dumneata, cucoană, tot nu poţi să te laşi de mofturile dumitale !
— La ce te-ai mai aşezat aici ?
■— M-au pus, m-a pus soţia, şi copiii mei ăi mititei, că nu m-am aşezat singur aici. E marea tainä a morţii ! Şi nu m-aş fi aşezat lîngă dumneata să mă-mbraci în aur, sînt aici că am

plătit cu capitalul meu, dacă e s-o iei după preţ, că la noi tîtal lucru se poate ca să plătim un mormînt de rangul trei.
.— Ai făcut bani, i-ai înşelat pe oameni ?
.—- Te-nşală omul pe dumneata, că dacă din ianuarie nu. mi-ai plătit nici un fel de sumă ! E trecută acolo în prăvălie toată datoria dumitale.
-— Ei, asta e o prostie, să cauţi să-ţi strîngi datoriile aici,, chiar că e prostie ! Du-te sus. Vorbeşte cu nepoată-mea : ea e moştenitoarea.
— Unde să mai vorbeşti acu şi unde să te mai duci ? Am. păşit amîndoi pragul şi în faţa judecăţii Domnului sîntem egali cu păcatele noastre.
— Păcatele noastre ! îl îngînă cu dispreţ răposata. Şi să. nu mai îndrăzneşti să discuţi cu mine !
— Oh-ho-ho-ho !
— Dar negustorul ăsta ascultă de cucoalnă, excelenţă.
— Şi de ce să n-asculte ?
— Nu se ştie de ce, excelenţă ? Ce, nu e altă ordine aici ?-l
— Care altă ordine ?
— Păi, ca să zic aşa, sîntem morţi, excelenţă.
— Ah, da ! Totuşi ordinea e...
Ei, da, ce să zic, m-au liniştit cu asta ! Dacă ăştia de aicL au

ajuns aşa, ce să mai vorbim de cei de deasupra ? Ce chestie, domnule ! Am continuat totuşi să ascult, dar cu o mare-indignare.
—- Ei, da eu aş mai trăi ! Ei, da... ştiţi... eu aş mai trăi ! s-a auzit deodată o voce nouă, de undeva dintre general şi cucoana aceea nervoasă.
— Auziţi, excelenţă, ăsta al nostru iar a dat-o pe-a lui. Tace cîte trei zile-n şir şi deodată-i dă drumul : „Eu aş mai trăi, ei da, eu aş mai trăi !" Şi o spune, ştiţi, cu o poftă, hi-hi !
— Şi cu neseriozitate.
— îl dă gata, excelenţă, şi ştiţi începe să adoarmă, începe să adoarmă de tot, e aici din aprilie şi deodată iar o dă pe a lui „Aş mai trăi !"
— E mare plictiseală, totuşi, remarcă excelenţa-sa.
— Este, excelenţă, poate să ne luăm iar de Avdotia Igna-tievna, hi-hi ?
— Ei, nu, te rog. Nu pot s-o sufăr ;pe scandalagioaica asta îngîmfată.
83-
— Iar eu, dimpotrivă, nu pot să su,făr pe nici unul din voi,]e răspunse cu dispreţ scandalagioaica. Sînteţi amîndoi nemai-pomenit de plictisitori şi nu ştiţi să povestiţi nimic sublim. Cunosc eu, excelenţă, şi te rog să nju mai faci pe grozavul, o istorioară despre dumneata, cum te-a măturat într-o dimineaţă un lacheu cu o perie de sub un pat de oameni căsătoriţi.
— Ce femeie ticăloasă ! mormăie generalul printre dinţi.
— Scumpă Avdotia Ignatievna, începu deodată să se vaite din nou negustorul, cuconiţa mea dragă, spune-mi te rog şi mă iartă : pentru păcatele mele ispăşesc eu ceva eu aici sau e altă-ceva care se petrece ?...
— Iar o dă pe-a lui, am presimţit eu asta, că-i simt mirosul, că miroase şi se mai şi suceşte.
— Nu mă sucesc eu, coniţă scumpă, şi nu e nici un fel de miros special de la mine, că m-am păstrat întreg cu tot trupul meu, dumneata, însă, coniţă, ai şi început să fii atinsă şi de asta e şi mirosul ăsta de nu se mai poate, chiar şi pentru locurile astea. Din politeţe numai nu zic nimic.
— Ah,-l calomniator ticălos ! El miroase de te trăsneşte şi mai zice de mine.

— Oh-ho-ho-ho ! Ah, de s-ar face odată patruzeci de zile : Voci înlăcrimate aujd de deasupra mea, vaietul soţiei şi plînsul încet al copiilor...
— N-au de ce să plîngă : o să-şi umple burţile cu colivă şi-o să plece. Ah, măcar de s-ar trezi cineva !
— Avdotia Ignatievna, începu funcţionarul linguşitor. Mai staţi puţin c-o să-nceapă ăştia noi.
— Sînt şi tineri printre ei ?
— Sînt şi tineri, Avdotia Ignatievna. Chiar şi tineri de tot.
— Ah, ce bine ar fi !
— Dar ce, n-au început încă ? se interesă excelenţa-sa.
— Păi nici ăi de acum două zile nu s-au trezit încă, excelenţă, ştiţi dumneavoastră cum e, uneori tac cîte o săptămînâ întreagă. Că altfel pe vreo zece stînjeni de lîngă noi nu-s decît tot de ăştia de anul trecut.
■— Da, e interesant.
— Uitaţi-vă, excelenţă, astăzi l-au îngropat pe consilierul intim titular Tarasevici. Mi-am dat seama după voce. Îi cunosc nepotul, el i-a coborît coşciugul.
— Hm, şi unde e ?
- La vreo cinci paşi de dumneavoastră, excelenţă, mai la stînga, să faceţi cunoştinţă.
— Hm, nu prea, n-o să-ncep eu primul.
-— Lăsaţi că-ncepe el, excelenţă. O să fie chiar flatat, însărcinaţi-mă pe mine, excelenţă, şi eu...
-— Vai, vai... vai, ce-am păţit. începe deodată să geamă o voce nouă şi speriată.
— E unul nou, excelenţă, unul nou, slavă Domnului, şi ce repede ! Uneori tac şi cîte o săptămînă.
— Ah, mi se pare că e un bărbat tînăr ! chiţcăi Avdotia Ignatievna.
— Eu... eu... eu am avut o complicaţie şi deodată aşa de brusc ! a început să gîngurească din nou tînărul. Chiar în ajun mi-a spus Schultz : ai, zice, o complicaţie, şi deodată spre dimineaţă am şi imurit. Vai ! Vai !
— Ei, nu-i nimic de făcut, tinere, spuse binevoitor generalul, bucurîndu-se probabil de un om nou, trebuie să te împaci cu asta. Fii binevenit în, ca să zic aşa, valea noastră din Iosafat. Sîntem oameni buni, o să ne cunoşti şi-o să ne preţuieşti. General-maior Vasili Vasilici Pervoedov la dispoziţia

dumitale.
— Vai, nu ! Nu, nu, nu vreau. Am fost la Schultz, ştiţi, am avut o complicaţie, mai întîi m-a apufcat pieptul şi am început să tuşesc, pe urjmă ,am răcit : şi pieptul şi gripa şi deodată, cu totul şi cu totul neaşteptat... mai ales asta e, că a fost cu totul şi cu totul neaşteptat.
— Zici că mai întîi te-a luat cu pieptul, se amestecă în discuţie cu blîndeţe funcţionarul, dorind parcă să-l încurajeze pe cel nou.
— Da, pieptul şi flegma, şi pe urmă deodată n-a mai fost flegmă, şi pieptul... şi nu pot să respir... şi ştiţi...
— Ştiu, ştiu. Dacă a fost pieptul, mai bine te-ai fi dus la Ek, nu la Schultz.
— Eu ştiţi m-am tot gîndit să mă duc la Botkin 31... şi deodată...
— Ei, nu, Botkin te arde ! remarcă generalul.
— Vai, nu, nu, te arde de loc, am auzit că e aşa de atent Şi-ţi prezice tot ce o să fie.
— Excelenţa-sa se referă la preţ, remarcă funcţionarul.
— Vai, nu-i aşa, nu-ţi ia decît trei ruble, şi te examinează Şi-ţi dă reţetă... şi am vrut neapărat, pentru că mi s-a spus... Ce să fac, domnilor, să mă duc la Ek sau la Botkin ?
85
— Ce ? Unde ? începu să se agite generalul, rîzînd cu plăcere. Funcţionarul îl .acompania în falset.
— Băiatul meu drag, băiat scump şi drag, vai cît te iubesc ! chiteai entuziasmată Avdotia Ignatievna. Să-l fi pus pe unul ca el lîngă mine.
Ei, nu, asta nu mai pot să permit ! Şi mortul ăsta de acum ! Dar trebuie să mai aştept şi să nu mă grăbesc cu concluziile.
Mucosul ăsta nou — îl ţin minte de azi din coşciug, avea o figură de pui de găină speriat, cea mai scîrboasă cu putinţă ! Dar, să vedem mai departe.
Mai departe însă a început o aiureală că nici n-am mai reţinut totul, că s-au trezit mai mulţi deodată, s-a trezit un funcţionar, fusese consilier de stat, şi a început imediat să discute cu generalul despre proiectul noii subcqmisii din ministerul de... şi despre posibila transferare a unor persoane de răspundere în urma subcomisiei, şi asta l-a distrat mult pe general. Recunosc că am aflat şi eu o mulţime de lucruri noi, de m-am şi mirat pe ce căi poţi să afli noutăţi administrative în capitala noastră. Pe

urmă s-a trezit pe jumătate un inginer, care, însă, multă vreme a mormăit tot felul de prostii, aşa că ai noştri nici nu s-au mai legat de el şi l-au lăsat să mai stea. In fine, a manifestat simptome ale însufleţirii de mormînt doamna aceea din lumea bujnă, care a fost ţinută de dimineaţă pe catafalc. Lebeziatnikov (pentru că ăsta e numele consilierului linguşitor şi nevăzut de mine care a fost plasat lîngă generalul Pervoedov) s-a agitat mult şi s-a tot mirat ce repede se trezeşte toată lumea de data asta. Recunosc că m-am mirat şi euf de altfel, unii din cei treziţi au fost îngropaţi încă de alaltăieri, cum a fost cazul cu o fetişcană tînără de tot, cam de vreo şaişpe ani, care tot chi-cotea... chicotea abject şi senzual.

— Excelenţă, se trezeşte domnia-sa consilierul intim Tara-sevici ! anunţă deodată Lebeziatnikov cu o grabă extremă.

— Cum ? Ce ? a molfăit dispreţuitor cu o voce sîsîită consilierul intim brusc trezit. în sunetul vocii sale era ceva capricios şi poruncitor. Am început să ascult cu multă curiozitate, pentru că în ultimile zile am auzit cîte ceva despre acest Tarasevici, seva cu totul ispititor şi alarmant.

— Eu mi-s, excelenţă, deocamdată nu-s decît eu.

— Care e obiectul cererii şi ce doriţi ?

-— Nu doresc decît să aflu cum e sănătatea excelenţei-voa-stre. la început, din neobişnuinţă, fiecare se simte aici ceva jjjai la strîmtoare... Generalul Pervoedov ar fi vrut să aibă onoarea să facă cunoştinţă cu excelenţa-voastră şi speră ca..-

-— Nu cunosc.

— Vai de mine, excelenţă, generalul Pervoedov, Vasili Va-silievici...

— Dumneata eşti generalul Pervoedov ?

— Nu, excelenţă, eu nu sînt decît consilierul Lebeziatnikov şi sînt la dispoziţia dumneavoastră, iar generalul Pervoedov...

— Prostii ! şi te rog să mă laşi în pace.

— Lasă, întrerupse, în fine, cu demnitate, generalul Per-voedov graba scîrboasă a vecinului său de mormînt.

— Domnia-sa nu s-a trezit încă, excelenţă, trebuie să avem asta în vedere ; din neobişnuinţă, înţelegeţi ; domnia-sa o să se trezească şi atunci o să primească altfel...

— Lasă, i-a răspuns generalul.

— Vasili Vasilievici ! Hei, excelenţă ! a început deodată să ţipe

tare şi pătimaş, chiar de lîngă Avdotia Ignatievna, o voce cu totul nouă — o voce boierească şi impertinentă, cu o pronunţie la modă, puţin obosită şi scandată obraznic ; de două ore mă tot uit la voi toţi, sînt de trei zile aici, mă ţii minte Vasili Vasilievici ? Sînt Klinevici, ne-am întîlnit la Volkonski, unde, nu ştiu de ce, erai primit şi dumneata.
— Cum, contele Piotr Petrovici... şi dumneata... atît de tînăr... Ce rău îmi pare.
—■ Şi mie-mi pare rău, numai că mie mi-e egal şi vreau să scot de aici tot ce se poate. Şi nu sînt conte, sînt baron, numai baron. Sîntem nişte baroni rîioşi, din lachei, habar n-am de ce, mă doare-n cot... Eu nu sînt decît un ticălos din societatea pseudo-înaltă şi toată lulmea mă considera un „dulce polisson". Taică-meu e un generălaş pe undeva, iar maică-mea a fost cîndva primită en haut lieu. împreună cu jidovul Siefel am dat drumul anul trecut la hîrţoage false de cinci zeci de mii şi pe urmă tot eu l-am denunţat, iar lulka Qharpentier de Lusignan a plecat cu toţi banii la Bordeaux. Şi închipuiţi-vă, am fost aproape logodit, cu Şcevalevskaia, mai avea trei luni şi împlinea şaişpe ani, încă pe cînd era la institut i se dădea o zestre de nouăzeci de mii. Avdotia Ignatievna, mai ţii minte cum mai stricat acum vreo cinşpe ani, cînd eram un paj de paişpe ani ?
87
Ah, tu eşti, nemernicule, e bine că te-a adus Dumnezeu măcar pe tine, că altfel aici e...
Degeaba l-ai bănuit pe vecinul dumitale, comerciantul. de miros urît... Tăceam şi rîdeam. E de -lla mine, că m-au în-gropat într-un coşciug închis, cum m-au ţinut.
Ah, ce mizerabil ! Dar tot îmi pare bine, n-o să mă crezi, Klinevici, n-o să mă crezi de loc ce lipsă de viaţă şi de spirit...
Bine, bine, am de gînd să aranjez ceva original. Excelenţă, nu dumneata Pervoedov, cealaltă excelenţă, domnul Ta-rasevici, consilierul intim ! Răspunde ! Sînt Klinevici, ăla care te ducea în timpul postului la m-lle Furie, m-auzi ?
-— Te aud, Klinevici, şi-mi pare foarte bine şi te rog să mă crezi...
— Nu te cred nici de doi bani şi mă doare-n cot. Eu, scumpe patriarh, te-aş strînge-n braţe, dar, slavă Domnului, nu se poate. -lŞtiţi, domnilor, ce-a trîntit acest grand-pere ? A murit acu două sau trei zile şi, imaginaţi-vă,

a lăsat o lipsă de patru sute de mii. Bani pentru văduve şi orfani, şi nu ştiu de ce era el singurul stăpîn, aşa că vreo opt ani nu i s-a făcut nici o revizie. Îmi închipui ce mutră fac ăia şi cum îl pomenesc. Aşa-i că e un gînd voluptos ? Mă miram eu tot anul din urmă, de unde are atîta putere desfrânată boşorogul ăsta de şapteş-l de ani, podagros şi găunos — şi uite, s-a dezlegat misterul ! Văduvele şi orfanii ăştia, păi numai ideea asta şi tot trebuia să-l aprindă !... Eu am aflat mai demult toată tărăşenia, eram singurul care ştiam, mi-a spus Charpentier, şi cum ani aflat, de săptămîna sfîntă, am şi năvălit prieteneşte peste el : „Să te faci cu douăşcinci de mii, că altfel îţi pică mîine o revizie pe cap" şi închipuiţi-vă că n-a avut decît treişpe mii, aşa că se pare că a murit la timp. Grand-pere, grand-pere, m-auzi ?

—• Cher Klinevici, sînt absolut de acord cu dumneata şi degeaba te-ai... băgat în amănunte de astea. în viaţă e atîta suferinţă, durere şi e atît de puţină răsplată... am dorit să mă odihnesc, în fine, şi după cîte-mi dau seama, sper să scot şi de aici tot ce...

— Pun pariu că a şi mirosit-o pe Catiche Berestova !

— Care... Care Catiche, tremură libidinos vocea bătrînului.

— A-a, care Catiche ? Uite-o aici, în stînga, la cinci paşi de mine şi la zece de duimneata. De patru zile e aici şi dacă ai ştii, grand-pere ce ticăloasă mică e... de casă bună, educată, da-l uu monstru, un monstru că nu se mai poate ! Acolo n-am arătat-o la nimeni, numai eu ştiam de ea... Catiche, nu răspunzi ?

—• Hi-hi-hi ! răspunse cu sunet spart un glăscior de fată, jar s-a auzit în el ceva ca o înţepătură de ac. Hi-hi-hi !

•— Şi-i blon-du-ţă ? gînguri abrupt în trei silabe grand-pere.

— Hi-hi-hi !

— Mie... mie mai demult, gînduri, înneeîndu-se bătrânul, îmi plăcea gîndul unei blonduţe... aşa de vreo cincişpe am... şi chiar într-o împrejurare ca asta...

— Ce monstru ! exclamă Avdotia Ignatievna.

— Gata ! hotărî Klinevici, văd că avem un material excelent. O să ne aranjăm aici cum nu se poate mai bine. Totul e să ne petrecem vesel restul de timp, dar ce fel de timp ? Hei, dumneata, care eşti funcţionar acolo, Lebeziatnikov parcă-ţi zice !

— Lebeziatnikov, consilierul Lebeziatnikov, Semion Evseici, la

dispoziţia dumneavoastră, şi-mi pare foarte-foarte-foarte bine.
— Mă doare-n cot că-ţi pare bine, dar mi se pare că le ştii toate pe aici. Spune-mi, în .primul rînd (de ieri mă tot mir), cum se face că vorbim ? De murit — am murit, şi totuşi vorbim şi parcă ne şi mişcăm şi în acelaşi timp parcă nu vorbim şi nu ne mişcăm ? Ce panglicărie e asta ?
— Dacă aţi dori, baroane, Platon Nikolaievici ar putea să vă explice mai bine decît mine.
— Care Platon Nikolaievici ? N-o mai întinde, treci la chestiune.
— Platon Nikolaevici, filozoful nostru de ocazie, de-aici, e naturalist şi magistru. Are vreo cîteva cărţi de filozofie, dar uite că are trei luni şi e gata să adoarmă de tot, aşa că n-ai nici cum să-l mai mişti. O dată pe săptămîna mormăie cîteva cuvinte, dar care n-au nici o legătură.
— Treci la chestiune, treci la chestiune !...
— El explică totul foarte simplu şi anume că acolo sus, cît am mai trăit, consideram greşit că moartea de acolo e moarte. Aici trupul parcă se mai însufleţeşte o dată, rămăşiţele vieţii se concentrează, dar numai în conştiinţă. Nu ştiu cum să vă spun, viaţa continuă, parcă din inerţie. Totul e concentrat, după părerea lui, în conştiinţă şi continuă aşa două, trei luni, uneori chiar şi o jumătate de an... E, de pildă, unul aici, care s-a des-

compus aproape de tot, dar o dată la vreo şase săptămîni mai mormăie deodată cîte un cuvînt, un cuvînt lipsit de orice sens. nu ştiu ce bobok : „Bobok, bobok"... înseamnă că mai pîlpîie o scînteie nevăzută de viaţă şi în el.
— Ce prostie. Şi cum se face că eu, care n-am simţul olfactiv, simt totuşi mirosul ?
— Asta e... he-he... In chestia asta filozoful nostru a luat-o razna. Cînd a venit vorba de miros, a zis că duhoarea care se simte e o duhoare morală, he-he ! Cică e o duhoare a sufletului, ca în vreo două, trei luni să mai apuci să-ţi dai seama... şi că asta e, ca să zic aşa, ultima clemenţă... Dar mi se pare, baroane, că totul nu e decît o aiureală mistică, scuzabilă, sigur, în situaţia lui...
— Ajunge, sînt convins că şi restul e tot o prostie. Principalul e că avem două sau trei luni de viaţă şi pe urmă e bobok. Vă

propun să petrecem lunile astea două cît se poate de plăcut şi de aceea să ne organizăm pe baze noi. Domnilor, propun să nu ne ruşinăm de nimic !
— Ah ! Da, da, să nu ne ruşinăm de nimic ! s-au auzit mai multe voci şi, ceea ce e curios, s-au auzit şi voci noi, ale celor care s-au trezit între timp, adică. Cu multă convingere şi-a dat consimţămîntul basul răsunător al inginerului care s-a trezit de tot. Puştoaica Catiche a chicotit vesel.
— Ah, cît doresc să nu mă ruşinez de nimic ! a exclamat cu entuziasm Avdotia Ignatievna.
— Aţi auzit ? Dacă nici Avdotia Ignatievna nu mai vrea să se ruşineze de nimic !...
— Nu, nu, nu, Klinevici, m-am mai ruşinat eu, totuşi acolo m-am mai ruşinat, dar e teribil cît vreau să nu mă ruşinez aici de nimic !
— înţeleg, Klinevici, se auzi basul inginerului, dumneata propui să organizăm, ca să zic aşa, viaţa de-aiei, pe baze noi şi raţionale.
— Ei, nu mai pot eu de asta ! Pentru chestia asta o să-l aşteptăm pe Kudeiarov, l-au adus ieri. O să se trezească şi o să vă explice totuil. Ce figură e ! O figură uriaşă ! Mîine, mi se pare, o să mai care aici un naturalist, probabil şi un ofiţer şi dacă nu mă înşel după vreo trei, patru zile şi un foiletonist, se pare cu redactorul-şef cu tot. De altfel, dracu să-i ia, dar o să ne strîngem un grup aici şi totul o să se aranjeze de la sine. Pînă

una, alta vreau ca nimeni să nu mintă. Asta e tot ce vreau, pentru că ăsta e principalul- Pe pămînt nu poţi să trăieşti fără să rninţi, pentru că viaţa şi minciuna sînt sinonime, ei, dar aici, ji-o să minţim şi gata. Ei, drăcia dracului, trebuie să însemne si mormîntul ăsta ceva ! O să ne povestim cu voce tare istoriile şi n-o să ne ruşinăm de nimic. Eu am să povestesc primul. Ştiţi, eu sînt un tip senzual. Toate astea sînt legate acolo sus cu nişte sfori putrede. Jos sforile şi să trăim lunile astea două în adevărul cel mai neruşinat ! Să ne dezbrăcăm, să ne dezgolim !
— Să ne dezgolim, să ne dezgolim ! au început să ţipe toate vocile !
— E îngrozitor, e îngrozitor cît vreau să mă dezgolesc, chiţ-căia Avdotia Ignatievna.
— Ah... ah... ah, văd că o să fie vesel aici, nu mai vreau la Ek !

— Ei, nu, eu aş mai trăi, ei, nu, ştiţi, eu aş mai trăi !
— Hi-hi-hi ! chicotea Catiche.
— Principalul e că nimeni nu poate să ne interzică nimic şi, deşi văd că Pervoedov s-a supărat, dar aici n-are ce să-mi facă. Eşti de acord, grand-pere ?
— Cu totul şi cu totul de acord şi chiar cu o mare plăcere, dar cu condiţia ca prima să înceapă Câtiche să ne spună bi-o-grafia ei.
— Protestez ! Protestez din răsputeri, zise ferm generalul Pervoedov.
— Excelenţă ! începu să gîngurească şi să convingă, coborîndu-şi vocea, ticălosul de Lebeziatnikov, cuprins de o emoţie pripită. Excelenţă, aşa e chiar mai bine pentru noi, dacă o să fim de acord. Aici, ştiţi, e fata asta... şi, în sfîrşit, toate figurile astea...
— Să zicem că fata, dar...
— E mai bine, excelenţă, zău că e mai bine ! Ei, încercaţi şi dumneavoastră aşa, măcar de exemplu...
— iNici în mormînt nu te lasă-n pace...
— în primul rînd, generale, în mormînt dumneata joci preferanţă iar, în al doilea rînd, ne doare pe toţi în cot de dum-neata, scanda Klinevici.
— Stimate domn, te rog să păstrezi măsura.
— Ciim ? Nici n-ai cum să mă atingi, iar eu pot să te-ntărît ca pe căţeluşa Iujlkăi. Şi, în primul rînd, domnilor, ce fel de general e el aici ? Acolo a fost general, aici e vax !

— Nu sînt vax... şi aici am rămas tot...
— Aici o să putrezeşti în coşciug şi o să rămînă din dumneata şase nasturi de alamă.
Bravo, Klinevici, ha-ha-ha ! au început să urle în cor vocile.
Eu mi-am servit împăratul... am o spadă...
E bună de-nţepat şoareci spada asta a dumitale şi pe urmă n-ai scos-o niciodată din teacă. : ;
— N-are importanţă, făceam parte dintr-un întreg. i
— Sînt fel de fel de părţi ale întregului. M.
— Bravo, Klinevici, bravo, ha-ha-ha ! •-l*
— Nu înţeleg ce-i cu spada, anuînţă inginerul. :
— O să fugim de prusaci ca nişte şobolani, o să ne facă praf !

ţipă o voce îndepărtată şi necunoscută mie, literalmente înecată de entuziasm.
— Domnule, spada este onoarea! ţipă generalul, dar în afară de mine nu l-a mai auzit nimeni. S-a ridicat un lung şi neobosit urlet, scandal şi vuiet şi nu se auzeau decît ţipetele nerăbdătoare pînă la isterie ale Avdotiei Ignatievna.
— Dar mai repede odată, mai repede ! Ah, cînd o să-n-cepem odată să nu ne mai ruşinăm de nimic !
— Oh-ho-ho ! Adevăr grăit-a că e un calvar al sufletului ! se auzi vocea unui om simplu şi...
Şi aici, am strănutat. S-a-ntîmplat brusc şi neintenţionat, efectul însă a fost uluitor : s-a lăsat o tăcere mormîntală şi totul a dispărut ca un vis. Era într-adevăr o linişte ca de mormînt. Nu cred că li s-a făcut ruşine de mine — s-au hotărît doar să nu le fie ru,şine de nimic ! Am aşteptat vreo cinci minute, dar n-a mai fost nimic, nici un cuvînt, nici un sunet. Nu se poate presupune nici să li s-ar fi făcut frică de un denunţ ila poliţie, pentru că ce poate să facă poliţia în cazul acesta ? Conchid fără voia mea că trebuie să fi avut ei totuşi o taină, necunoscută unui muritor, şi pe care o ascund cu grijă.
„Ei, mă gîndii eu, drăguţilor, o să vă mai vizitez eui", şi cu vorba asta am părăsit cimitirul.
Nu, asta nu pot să admit, nu, adevăr vă spun, nu ! Bobok nu mă intimidează (vedeţi cum s-a dat de gol !)
Desfrîu într-un asemenea loc, desfrîul ultimilor speranţe, des-frîul unor cadavre vestejite şi intrate în putrefacţie, şi fără măcar să cruţe ultimile clipe ale conştiinţei ! Li s-au dat, li s-au

păruit clipele acestea şi... Şi mai ales, mai ales într-un asemenea loc ! Nu, asta nu pot să adlmit.
O să mă duc şi la alte ranguri de morminte, o să ascult peste tot. Asta e că trebuie să asculţi peste tot şi nu numai dintr-un unghi, dacă vrei să-ţi faci o idee. Poate c-am să dau şi de ceva Hiai liniştitor.
Iar la ăştia mă-ntorc eu neapărat. Au promis să-şi spună biografiile şi diverse anecdote acolo. Ptiu ! Dar mă duc, mă duc neapărat, e o problemă de conştiinţă !
Să duc asta la Grajdanin, că şi acolo au publicat portretul unui redactor. Dacă mă publică...
VII

UN CHIP TULBURAT

Am citit cîte ceva din literatura de ultima oră şi simt că Grajdanin trebuie să se refere la ea în paginile sale. Dar ce fel de critic sînt eu ? Am vrut într-adevăr să scriu un articol critic, dar nu pot să spun decît ceva „apropo de". N-am citit decît Îngerul sigilat al d-lui Leskov,32 poemul lui Nekrasov şi articolul d-lui Şcedrin. Am mai citit articolele d-lui Skafoicev-ski33 şi N. M. 34 din Otecestvennîe zapiski. Amândouă articolele au constituit într-un sens o revelaţie pentru mine, va trebui neapărat să vorbesc cîndva despre ele. Acum, însă, voi începe cu începutul, adică în ordinea în care am citit, şi anume cu Îngerul sigilat. Povestirea d-lui Leskov a apărut în Russki vestnik. Se ştie. că - llucrarea a plăcut multora aici la Petersburg şi că foarte mulţi au citit-o. O merită, într-adevăr — e şi originală şi captivantă ! E o povestire narată de un fost rascolnic, într-o gară, în ajun de Crăciun, despre modul în care tot grupul lor de o sută cincizeci de rascolnici au trecut ila ortodoxism, ca urmare a unei minuni. Grupul acesta de muncitori construjia un pod într-un mare oraş rus şi timp de vreo trei ani a locuit în barăci separate, pe malul mării. Au. avut şi o capelă a lor, în care erau o mulţime de icoane vechi, sfinţite încă înainte de patriarhul Nikon 35. Se povesteşte foarte interesant cum un domn, un funcţionar de fel neînsemnat, a vrut să ia de la grupul de rascolnici o mită de vreo cincisprezece mii. Sosind pe neaşteptate cu poliţia în capelă, a cerut drept răscumpărare cîte o sută de ruble de icoană. N-au putut să-i dea. Atunci acesta a arestat icoanele.

î,e-au sfredelit găuri, le-au înşirat pe nişte spiţe de fier, ca pe njşte covrigi, şi le-au dus undeva într-un ibeci. Era, însă aici, şi - lcoana- îngerului, o icoană veche şi foarte respectată, socotită Je rrup drept miraculoasă. Ca să-i uluiască, să se răzbune şi să-i jignească, funcţionarul, enervat de încăpăţînarea sectanţilor care refuzau să plătească, a luat ceară roşie şi de faţă cu toată lumea a picurat-o pe faţa icoanei şi a pus ştampila oficială. Arhiereul je prin partea locului, cînd a văzut că e sigilat sfîntul chip, a spus : „Un chp tulburat" şi a dispus ca icoana batjocorită să fie pusă pe fereastra bisericii. Dl. Leskov ne convinge că vorbele arhiereului şi dispoziţia acestuia ca icoana să fie dusă în biserică şi nu în beci le-ar fi plăcut foarte mult rascolnicilor.

Pe urmă începe o istorie încurcată şi captivantă despre furtul

„îngerului" din biserică. Un domn, un englez, se pare, antreprenorul podului aflat în construcţie, a intrat în legătură cu rascolnicii, rascolnicii i-au plăcut şi, pentru că au fost sinceri cu el, englezul s-a angajat să-i ajute. Sînt cu totul remarcabile în povestire discuţiile dintre rascolnici şi englez despre pictura de icoane. E un pasaj cu adevărat bun, cel mai bun din povestire. Totul se termină cu faptul că, în timpul slujbei de noapte, icoana a fost, în sfîrşit, furată din biserică, îngerul a fost des-sigilat, a fost înlocuit cu o icoană nouă, încă nesfinţită, pe care soţia englezului s-a angajat s-o sigileze, ca pe cea dintîi. Şi iată că în momentul critic se produce o iminune : icoana cea nouă şi sigilată a emanat lumină (e drqpt, lumina n-a fost văzută decît de un singur om), iar icoana cealaltă, odată adusă, s-a dovedit a fi nesigilată, adică fără sigiliu pe faţa îngerului. Rascolnicul care a adus-o a fost atit de uluit, încît s-a dus imediat în biserică, la arhiereu, şi s-a pocăit, iar vlădica l-a iertat şi i-a spus :
„Asta trebuie să-ţi arate unde anume e credinţa cea adevărată : voi, zici tu, aţi scos prin viclenie sigiliul de pe îngerul vostru, iar el singur şi l-a dat jos şi te-a adus aici."
Minunea i-a uluit în asemenea măsură pe rascolnici că tot grupul lor, de vreo sută cincizeci de oameni sau aşa ceva, au trecut la ortodoxism.
Aici autorul n-a mai rezistat şi a încheiat povestirea destul de stîngaci. „Dl. Leskov are o înclinaţie pentru stîngăciile astea, să ne amintim de sfîrşitul diaconului Ahilla din povestirea sa Uliţa popimii". Se pare că s-a speriat că o să fie învinuit de prejudecăţi şi s-a grăbit să explice minunea. Chiar povestitorul,

adică ţăranul, recunoaşte „cu voioşie", că a,doua zi, după trecerea lor la ortodoxism, rascolnicii şi-au dat seama de ce s-a des-sigilat îngerul. Englezoaica n-a îndrăznit să aplice sigiliul chiar pe icoană, deşi nu era sfinţită, şi l-a aplicat pe o hîrtie pe care a introdus-o sub marginea ferecăturii. Evident, pe drum, hârtia a alunecat şi îngerul s-a dessigilat. Aşa că în parte e şi de neînţeles de ce au mai rămas rascolnicii ortodocşi, în ciuda dezlegării minunii ? Datorită milostovirii şi a blîndeţii arhiereului care i-a iertat ? Luînd, însă, în consideraţie fermitatea şi puritatea vechilor lor convingeri, luînd în consideraţie profanarea icoanei lor şi batjocorirea sentimentelor lor celor mai sfinte, luînd în consideraţie, în generail, caracterul schizmei

noastre, e greu de explicat trecerea rascolnicilor la ortodoxism doar printr-un sentiment de înduioşare şi faţă de ce, faţă de cine ? Doar ca mulţumire pentru faptul că au fost iertaţi de arhiereu ? Doar ştiau ei, poate chiar mai bine decît alţii, ce anume ar trebui să reprezinte puterea unui arhiereu într-o biserică şi din pricina asta nu puteau să fie cuprinşi de un sentiment de înduioşare pentru acea biserică, arhiereul căreia, după o asemenea profanare, nemaiauzită, samavolnică şi făcută cu neruşinare în faţa tuturor, profanare care-i afectează în egală măsură şi pe rascolnici, dar şi pe toţi ortodocşii, se .mărgineşte să spună cu un oftat „Un chip tulburat" şi n-are putere să oprească nici măcar un funcţionar de mîna a doua de ila nişte acţiudii atît de sălbatice şi de batjocoritoare la adresa religiei.

Şi, în general, în acest sens, povestirea d-lui Leskov mi-a lăsat o impresie stînjenitoare şi o anume neîncredere faţă de veridicitatea celor descrise. E, desigur, excelent povestită şi merită multe elogii, dar problema e — chiar ăsta o fi adevărul ? Chiar s-a putut petrece asta la noi ? E vorba mai ales de faptul, că, povestirea, după cîte se spune, se bazează pe o întîmplare reală. Să ne imaginăm următoarea întîmplare : să presupunem că astăzi undeva într-o biserică ortodoxă se găseşte o veche icoană făcătoare de minuni, respectată de întregul ortodoxism. Să presupunem că un grup de rascolnici fură, printr-o înţelegere comună, icoana din biserică, pentru a avea, de fapt, această relicvă sfîntă în lăcaşul lor de rugăciune. Evident, toate astea sînt posibile. Să ne închipuim că după vreo zece ani vreun funcţionar găseşte icoana, se tîrguieşte cu rascolnicii ca să obţină o mită mai mare, ei n-au de unde să-i dea atîţîa bani şi atunci acesta ia ceara, o picură pe chipul icoanei şi pune un sigiliu

oficial. Oare, însă, simplul fapt că icoana a fost un timp în miinile rascolnicilor a dus la pierderea caracterului ei sfînt ? Doar s; icoana „îngerului", despre care vorbeşte dl. Leskov, era o veche şi sfinţită icoană ortodoxă, cinstită, pînă la schizmă, de toţi ortodocşii. Şi oare într-o împrejurare ca asta arhiereul de prin partea locului n-a avut dreptul să intervină pentru apărarea icoanei şi n-a putut decît să spună cu un oftat : „Un chip tulburat" ? întrebările mele pot părea oamenilor noştri cultivaţi mărunte şi pline de prejudecăţi, dar am convingerea că jignirea unui sentiment al poporului, în tot ce are el mai sfînt, reprezintă

un îngrozitor act de violenţă, un act extrem de inuman. Chiar nu le-a trecut prin cap rascolnicilor gînduil : „Oare cum şi-ar fi apărat acest vlădică ortodox biserica, dacă pîngăritorul ar fi fost o persoană mai însemnată ?" Ar mai fi putut ei să respecte o biserică a cărei cea mai înaltă putere duhovnicească, după cum ni se descrie în povestire, are o atît de mică putere ? Pentru că altfel cum poate fi explicată fapta arhiereului, decît prin puterea sa cu totul redusă ? Oare chiar prin indiferenţă, lene şi incredibila presupunere că arhiereuJ, uitînd de îndatoririle rangului său, s-a transformat într-un funcţionar de stat ? Dacă o inepţie ca asta va poposi în capul fiilor săi spirituali, atunci se va ajunge la cea mai proastă situaţie cu putinţă: fiii săi ortodocşi vor pierde treptat orice energie a credinţei, orice dragoste şi fidelitate faţă de biserică şi rascolnicii vor privi Biserica ortodoxă cu dispreţ. Un păstor trebuie să însemne ceva -l. Rascolnicii înţeleg şi ei atîta lucru, nu-i aşa ?

Acestea au fost, deci, gîndurile care m-au năpădit după lectura minunatei povestiri a d-lui Leskov, aşa că, repetăm, sîntem înclinaţi să socotim povestirea aproape incredibilă în uhele amănunte ale ei. între timp, într-unui din numerele recente din Golos, am citit următoarea ştire :

„Unul din preoţii de ţară din gubernia Orei scrie ziarului Sovremennost : «M-am ocupat de instruirea copiilor enoriaşilor mei aproape chiar din momentul abolirii iobăgiei şi mi-am lăsat această obligaţie numai atunci cînd zemstva noastră a preluat fondurile şi a hotărît să aibă nişte învăţători liberi de alte obligaţii. Dar la începutul anului şcolar 1872—1873 în judeţul nostru s-a văzut că nu există suficienţi învăţători de ţară. Eu, nedorind să închid şcoala din satul meu, am hotărît să-mi exprim dorinţa de a ocupa postul de învăţător şi am adresat o

petiţie consiliului de învăţămînt pentru a fi numit în funcţia aceasta. Consiliul mi-a răspuns că voi putea fi numit învăţător, numai dacă obştea îşi va da acordul. Obştea şi-a dat asentimentul şi a întocmit hotărîrea corespunzătoare. Mă adresez la administraţia plasei pentru atestarea hotărîrii, după cum o cerea consiliul de învăţămînt. Administraţia plasei, care are în fruntea ei un secretar ignorant, M. S., şi un administrator care i se supune întru totul, n-a vrut să ateste hotărîrea (afirmînd că n-

am cînd să mă ocup de şcoală), fiind condusă, de fapt, de cu totul alte considerente. Mă adresez mijlocitorului de pace. Mijlocitorul P. îmi spune direct următorul lucru, cu totul remarcabil : Guvernul în general nu e dispus ca instrucţiunea populară să se afle în mîinile clerului. Şi de ce ? întreb eu. Pentru că, răspunde mijlocitorul, clerul propagă misticismul."
Cum vă place, domnilor, concluzia asta ? De fapt, ea aproape că reconstituie indirect veridicitatea povestirii d-lui Leskov, de care ne-am îndoit atît şi de care continuăm să ne îndoim. Tmportant nu e că s-a întîmplat să fie un mijlocitor de pace ca acesta : ce importă dacă un prost trînteşte netam-nesam o vorbă ? Şi ce ne interesează convingerile sale ? Important e că a spus-o deschis şi cu conştiinţa puterii, cu o deplină conştiinţă a puterii, cu o totală lipsă de jenă. îşi spune convingerea sa înţeleaptă direct şi fără să se jeneze, o spune în faţă şi, mai mult, are îndrăzneala să-şi treacă convingerile în contul guvernului şi să vorbească în numele guvernului.
Ei bine, ar fi îndrăznit să spună asta nu vreun mijlocitor de pace, ci o persoană de zece ori mai sus-pusă, vreunui, să spunem, pastor de prin părţile Balticii ? Doamne, ce scandal ar fi făcut pastorul şi ce scandal s-ar fi stîrnit într-adevăr ! La noi preotul îl demască cuminte pe impertinent prin intermediul presei. Mai este, însă, ceva : dacă persoana ar fi ocupat o funcţie mai mare decît mijlocitorul de pace (ceea ce e cu totul plauzibil ; ce nu se poate întîmpla la noi ?...), atunci poate că bunul pastor nici nu l-ar mai fi demascat, ştiind că din toată povestea asta n-o să iasă decît „un chip tulburat" şi nimic mai mult. Şi nici nu i se poate pretinde energia din primele veacuri ale creştinismului, deşi poate că ar fi de dorit. Noi, în general, sîntem înclinaţi să ne acuzăm clerul de indiferenţă faţă de misiunea sa ; dar cum ar putea să fie altfel în atari împrejurări ? Şi cu toate acestea poporul n-a avut niciodată atît de
■fisistent nevoia unui ajutor din partea clerului. Trăim clipa cea mai tulbure, cea mai incomodă, cea mai instabilă şi cea mai dramatică, poate, din întreaga istorie a poporului rus.
De curînd a apărut un fenomen cu totul ciudat într-unui din colţurile Rusiei — protestantismul german într-un mediu de ortodoxism, o nouă sectă a ştundiştilor. Grajdanin şi-a informat la timpul sau cititorii. E un fenomen aproape monstruos, dar are parcă şi ceva profetic.

în gubernia Cherson, unui anume pastor Boneketeberg i s-a făcut milă din toată inima de poporul rus de prin părţile locului, văzînd cît e de neluminat şi părăsit spiritualiceşte, şi a început să propovăduiască creştinismul, dar pledînd pentru ortodoxism şi rngînd poporul să nu părăsească ortodoxismul. S-a intîmplat însă invers : predica a avut un succes deplin, dar primul lucru pe care l-au făcut noii creştini a fost părăsirea ortodoxismului, şi-au făcut din asta o primă condiţie, au renunţat la ritualuri şi icoane, au început să se adune ca luteranii şi să cînte psalmii dujpă carte. Unii chiar au învăţat germana. Secta se răspîndeşte cu o viteză fantastică : trece în alte judeţe şi gubernii. Sectanţii şi-au schimbat modul de viaţă, nu mai beau. Gîndesc, de pildă, aşa :
— La ei (adică la ştundiştii germani luterani), la ei de asta e bine şi de asta trăiesc atît de cinstit şi de plăcut, că nu ţin posturi...
Logica e mizerabilă, dar are un sens, dacă vreţi, mai ales dacă priveşti postul strict ca un ritual. Şi de unde să ştie un om sărac scopul mîntuitor şi profund al postului ? Pînă şi precedenta sa credinţă o cunoştea tot numai ca pe un ritual.
înseamnă, deci, că a şi protestat împotriva ritualului.
Să zicem că e de înţeles. Dar ce l-a făcut deodată să protesteze ? Unde e cauza care l-a împins la asta ?
Cauza poate fi foarte generală — şi anume că de la 19 februarie a strălucit pentru el lumina unei vieţi noi. Putea să se împiedice şi să cadă la primii paşi făcuţi pe noul drum, dar de trezit trebuia neapărat să se trezească ; a văzut deodată cît e de „trist şi sărman, şi orb, şi mic, şi gol". Principalul e că a vrut dreptate cu orice preţ, chiar dacă ar fi trebuit să jertfească tot ce a considerat sfînt pînă atunci. Pentru că nici un fel de desfrîu, nici un fel de opresiuni şi nici un fel de umilinţe
98
99
nu vor distruge, nu vor omorî şi nu vor smulge din inima poporului nostru setea de dreptate, pentru că această sete este pentru el mai scumpă decît orice. Poate să decadă îngrozitor, dar în clipele celui mai mare dezmăţ va ţine minte că nu e decît un neruşinat şi atît, dar că există undeva o dreptate supremă şi că dreptatea asta e mai presus de orice.
Acesta este fenomenul. Fenomenul poate că e încă izolat, de excepţie, dar nu cred că e întîmplător. Poate să se potolească şi să stagneze chiar la începuturile sale şi să se transforme din nou

în ritual, ca şi cele mai multe dintre sectele ruseşti, mai ales dacă sînt lăsate în pace. Dar, orice aţi spune, fenomenul acesta, repet, poate să conţină totuşi ceva profetic. Astăzi, cînd viitorul e atît de enigmatic, e uneori permis să crezi chiar şi în profeţie. Dacă, însă, ceva de genul acesta se va propaga în întreaga Rusie ? Nu neapărat asta, nu ştundiştii (mai ales că, se spune, s-au şi luat măsurile de rigoare), dar ceva asemănător ? „Şi dacă întregul popor îşi va spune brusc, atingînd limitele dez-măţării sale şi dîndu-şi seama de mizeria sa : „Nu vreau dezmăţ, nu mai vreau să beau, vreau dreptatea Domnului şi frica de Dumnezeu şi mai ales — dreptate, dreptate înainte de toate."
Gă-l va copleşi setea de adevăr e, desigur, un fenomen îmbucurător. Dar în locul adevărului poate să iasă între timp o mare minciună, ca în cazul ştundiştilor.
Şi, la urma urmei, ce fel de protestant şi de neamţ e poporul nostru ? Şi de ce să înveţe ca să cînte psalmi ? Oare ortodoxismul nu conţine tot, da, tot ce caută el ? Nu reprezintă oare ortodoxismul spiritul de adevăr şi mîntuirea poporului rus, iar în veacurile viitoare şi ale întregii omeniri ? Nu este oare ortodoxismul singurul care a păstrat chipul divin al lui Hristos în toată puritatea sa ? Şi poate că principala misiune predeterminată a poporului rus în destinul întregii omeniri nu constă decît în a păstra chipul divin al lui Hristos în toată puritatea sa şi, cînd va sosi timpul, a arăta chipul acesta lumii, care şi-a rătăcit drumul !
Da, dar pînă se vor realiza toate astea, pastorul s-a trezit mai devreme, odată cu primele păsări, şi s-a apropiat de popor, ca să-i spună adevărul, adevărul ortodox ; era plin de bune intenţii, dar poporul l-a urmat pe el şi nu ortodoxismul, nu numai din recunoştinţă, dar pentru că primul adevăr l-a aflat

ja pastor. Ei, şi a ieşit că „la ei de aia-i bine, că nu sînt posturi". E o concluzie lesne de înţeles, dacă e implicată o personalitate. Dar apropo : ce-i cu preoţii noştri ? (ie se mai aude cu ei ?
Se spune că preoţii noştri se trezesc şi ei. Clerul nostru, se spune, a început să dea de mult unele semne de viaţă. Citim cu înduioşare recomandările făcute de vlădicile bisericilor lor pentru predici şi un mod de viaţă pilduitor. Păstorii noştri spirituali, după toate informaţiile, se apucă cu hotărîre să facă predici şi se pregătesc să le rostească.

O vor face la timp ? Se vor trezi oare cu primele păsări ? Pentru că oricum pastorul e o altfel de pasăre, venită de prin alte ţări şi are şi altfel de garanţii. Ei, şi e şi o altă slujbă, alţi şefi etc. Cam aşa e, dar, la urma urmei, nici preotul nostru nu e un funcţionar ! Şi nu e oare propovăduitorul unicului mare Adevăr care va înnoi lumea ?
Pastorul i-a luat-o înainte, e drqpt, dar ce poate să facă preotul, de pildă, în cazul ştundiştilor ? Noi sîntem cu toţii înclinaţi să ne acuzăm preoţii, dar să căutăm să pătrundem lucrurile : ce să facă, să se limiteze la un raport pentru şefi ? O, evident că nu, avem mulţi păstori cumsecade, poate chiar mai mulţi decît putem să nădăjduim sau decît o meritäm. Şi, totuşi, ce-ar putea să propovăduiască ? — mă gîndesc eu cîte-odată, laic fiind şi nepriceput —■ despre superioritatea ortodoxismului în raport cu luteranismul ? Ţăranii sînt oameni fără carte : ei n-o să înţeleagă nimic şi probabil că nu vor putea fi convinşi. O bună conduită şi moravuri bune, în general vorbind şi fără iprea multe amănunte. Dar despre ce fel de „bune moravuri" se poate vorbi aici, cînd poporul e beat de dimineaţă pînă seara ? în cazul acesta ar fi vorba de renunţare la băutură, ca răul să fie distrus din rădăcină. Fără îndoială că aşa e, deşi iar fără prea multe amănunte, pentru că... pentru că totuşi trebuie să avem în vedere măreţia Rusiei, în calitatea ei de mare putere, măreţie care costă atît de scump... Şi asta e aproape acelaşi lucru ca şi „un chip tulburat". Aşadar nu mai lămîne să propovăduieşti decît ca poporul să bea ceva mai puţin...
Ei, dar pastorului nu-i pasă de măreţia Rusiei, în calitatea ei de mare putere. Şi nu se teme de nici un fel de „chip tul-Durat" şi are şi o altă slujbă. Şi de asta are şi cîştig de cauză.
tt
■■■-l•c
VIII
O JUMĂTATE DE SCRISOARE A „UNEI PERSOANE"
Public mai jos scrisoarea sau, mai -bine spus, o jumătate de scrisoare a „unei persoane", trimisă la redacţia revistei Grajdanin, scrisoarea în întregime neputînd fi publicată. E aceeaşi „persoană", dar chiar aceeaşi care s-a mai remarcat o dată în Graj-danin în chestiunea „mormintelor". Recunosc că public scrisoarea exclusiv ca să scap de autorul ei. Redacţia e literalmente inundată de scrisorile sale. în primul rînd, „persoana" se erijează

cu hotărîre într-un apărător al meu împotriva „duşmanilor" mei literari. A şi scris întru apărarea mea trei „anti-cronici", două „notiţe", trei „note întîmplătoore", un „apropo de" şi în fine o „povaţă despre cum să ne purtăm". în ultima sa creaţie polemică, persoana, sub chipul „poveţei" pe care o dă „duşmanilor" mei, mă atacă pe mine însumi şi o face pe un ton atît de energic şi de furios cum n-au făcut-o nici „duşmanii" mei. Şi vrea ca eu să-i public toate astea ! I-am declarat hotărî t că, în primul rînd, n-am nici un fel de „duşmani", că nu e vorba decît de ceva fantomatic, în al doilea rînd, că nu mai e nici momentul, pentru că toată zarva ziaristică care s-a dezlănţuit, odată cu apariţia primului număr din Grajdanin din anul în curs 1873, cu atîta furie literară, lipsă de jenă şi nişte procedee atît de naive, s-a potolit nu se ştie de ce acum vreo două sau chiar trei săptămîni, după cum nu se ştie de ce s-a şi iscat. în sfîrşit, dacă mi-ar trece prin cap să răspund cuiva aş face-o singur, fără ajutorul lui.

Omul s-a supărat şi după ce s-a certat cu mine a plecat-Asta m-a şi bucurat. E un tip maladiv... Chiar în articolul pe care i-am publicat mai înainte şi-a dezvăluit în parte unele trăsături ale biografiei sale : e un mîhnit şi care se şi „mîhneşte" zilnic pe sine însuşi. Dar, mai ales mă sperie la acest colaborator excesiva sa „energie civică". Imaginaţi-vă, mi-a declarat chiar de la începutul discuţiei noastre, că nu cere nici un fel de onorariu şi că nu scrie decît dintr-un sentiment de „datorie cetăţenească". Mi-a şi recunoscut, cu o sinceritate mîndră, dar dăunătoare lui, că n-a scris deloc ca să mă apere, ci numai ca să-şi lanseze ideile, întrucît ideile astea nu sînt primite de nici o redacţie. Pur şi simplu s-a mîngîiat cu speranţa că o să pună mîna, chiar dacă fără nici o retribuţie, pe un colţişor permanent al revistei noastre, ca să aibă permanent posibilitatea de a-şi expune ideile. Care sînt ideile astea ? Scrie despre toate, la toate reacţionează cu amărăciune, cu furie, cu venin şi cu „lacrimi de înduioşare". „Nouăzeci la sută pentru venin şi un procent pentru lacrimi de înduioşare", afirmă chiar el într-unui din manuscrisele sale. Cum începe să se editeze o nouă revistă sau un nou ziar hqp şi el : învaţă şi povăţuieşte. E absolut adevărat că a trimis unui ziar aproape patruzeci de scrisori povăţuitoare, adică cum trebuie să editezi, cum trebuie să te porţi, despre ce să scrii, ce anume să priveşti cu atenţie. în două luni şi jumătate în redacţie

s-au adunat două zeci şi opt de bucăţi din scrisorile lui. Semnează întotdeauna cu numele întreg şi nu numai că-şi cheltuieşte ultimii gologani pe francarea scrisorilor, dar mai pune timbre şi în scrisori, sperînd că-şi va atinge scopul şi că va porni o corespondenţă „cetăţenească" cu redacţiile. Ceea ce mă miră mai mult e că n-am putut nicicum, nici măcar din cele douăzeci şi opt de scrisori, să descopăr de ce tendinţă ţine şi ce vrea, la urma urmei ! E un fel de haos... Alături de vulgaritatea procedeelor, de cinismul „beţivului", de „aerul mîhnit", de un stil exaltat şi de cizme rupte, transpare o dorinţă disimulată de tandreţe, de ceva ideal, credinţa în frumos, de Sehnsucht după ceva pierdut şi toate astea-i ies din cale-afară de respingător. Şi, în general, m-am săturat de el. E adevărat că obrăznicia lui e sinceră şi că nu cere bani pentru asta, aşa că, în parte, e o persoană onorabilă, dar mai dă-l încolo cu onorabilitatea lui cu tot ! Nici la trei zile după cearta noastră, s-a înfăţişat din nou, cu „o ultimă încercare" şi mi-a adus această „scrisoare a unei persoane". N-am avut încotro, am luat-o şi acum trebuie s-o public.

102

103

Prima parte a scrisorii n-ai cum s-o publici. Nu e vorba decît de atacuri personale şi de injurii, dincolo de orice limită, adresate aproape tuturor periodicelor din Petersburg şi din Moscova. Nici unul dintre periodicele atacate de el nu s-a ridicat pînă la cinismul injuriilor lui. Şi culmea e că el nu le atacă pentru nimic altceva decît pentru cinism şi pentru tonul ne-corespunzător al polemicilor lor. Am tăiat pur şi simplu cu foarfecă toată prima parte a scrisorii şi i-am înapoiat-o. Partea finală o public numai pentru faptul că e, ca să zic aşa, o temă generală : sînt nişte sfaturi date unui foiletonist imaginar, nişte sfaturi atît de generale, că sînt bune pentru foiletoniştii tuturor timpurilor şi ai tuturor popoarelor. Stilul e înălţător, iar forţa acestui stil e egalată doar de naivitatea ideilor expuse. Dîndu-i sfaturi foiletonistului, omul nostru îl tutuieşte, ca în vechile ode. N-a vrut în nici un chip ca să încep cu un aliniat şi a insistat ca publicarea jumătăţii de scrisoare să înceapă de la mijlocul frazei, chiar aşa cum s-a tăiat cu foarfecă : „ca să se vadă ce au făcut din mine !" Tot el s-a bătut şi pentru titlu : am vrut totuşi să scriu „Scrisoarea unei persoane", el însă a cerut neapărat ca

titlul să fie : „O jumătate de scrisoare a unei persoane". Aşadar, iată această jumătate de scrisoare...
„O jumătate de scrisoare a unei persoane".
„-l... şi chiar are cuvîntul „porc" un sens atît de magic şi de atrăgător, că-l treci întotdeauna în contul tău ? Am observat de mult că în literatura rusă cuvinţelul acesta are un sens special, într-un fel, mistic chiar. Chiar şi bunicuţul nostru Krîlov, înţelegînd treaba asta, a folosit cu dragoste „porcul" în apologurile sale. Un scriitor care citeşte, chiar şi în singurătate, chiar şi în gînd, cum dă de cuvîntul amintit, tresare imediat şi cade pe gînduri : „N-o fi cumva vorba de mine ?" „N-o fi scris cumva de mine ?" Sînt de acord că vorbuliţa asta e energică, dar de ce trebuie să te vezi pe tine, şi numai pe tine ? Mai sînt şi alţii. N-ai cumva nişte motive tainice ? Altfel, cum se explică susceptibilitatea ta * "
* E, indiscutabil, o exagerare, dar în parte e şi adevărat. E, de fapt, o aluzie la nefericita mea inspiraţie de a publica în primul număr din Grajdanin o foarte veche fabulă indiană despre duelul dintre

Un al doilea lucru pe care vreau să ţi-l spun, o prietene foiletonist, e că nu ai măsură cînd îţi organizezi foiletoanele. Vîri în coloanele tale atîţia generali, acţionari, prinţi, care au nevoie de tine şi de vorbele tale ascuţite, că, după ce citeşti, tragi vrînd-nevrînd concluzia că, avînd atît de mulţi, n-ai nici unul- în foiletoanele tale participi la o şedinţă importantă a consiliului, spui cîte o vorbă de duh, arogant şi neglijent, dar prin asta arunci o rază de lumină şi consiliul se schimbă imediat şi în mare grabă spre mai bine. în foiletoanele tale îi rîzi în faţă unui prinţ bogat că te invită imediat la un supeu, dar tu treci mîndru pe lingă el şi refuzi supeul din consideraţii .liberale. îi spui unufi mylord într-o doară, într-o discuţie intimă, tot substratul secret al Rusiei ; îngrozit şi entuziasmat, acesta tele-grafiază la Londra şi chiar a doua zi cade guvernul reginei Victoria. în foiletoanele tale, în timpul unei plimbări pe Nevski, între două şi patru, solicitat de trei ex-miniştri care aleargă după tine, rezolvi o problemă de stat. întîlneşti un căpitan de gardă care a pierdut totul la cărţi şi-i arunci două suite de ruble împrumut şi te duci cu el la Fifina pentru o nobilă (chiar ?) indignare... într-un cuvînt, eşti aici, eşti acolo, eşti pretutindeni, eşti risipit în întreaga

societate, eşti rupt în bucăţi, înghiţi trufe, mănînci bomboane, mergi numai cu trăsura, eşti prieten cu chelnerii de pe Palkin, într-un cuvînt nu se face nimic fără tine. Situaţia asta înaltă a ta devine, pînă la urmă, suspectă. Un cititor aşezat din provincie poate să te considere într-adevăr un nedreptăţit sau cel puţin un fost ministru care vrea să-şi recapete funcţia prin mijlocirea presei de opoziţie. Dar locuitorul versat al celor două capitale ştie altceva : ştie că nu eşti decît
un leu şi un porc, făcînd în acelaşi timp o mişcare abilă de a îndepărta chiar şi posibilitatea presupunerii că prin cuvîntul leu m-aş referi la mine. Şi ce credeţi că s-a întîmplat ? într-adevăr, foarte mulţi au manifestat o susceptibilitate extremă şi grăbită. A fost chiar un fel de fenomen : redacţia a primit scrisoarea unui abonat dintr-un colţ îndepărtat al Rusiei, abonatul învinuieşte cvi îndrăzneală şi patimă redacţia că prin cuvîntul porc subînţelege cu cea mai mare siguranţă pe toţi abonaţii săi, e o presupunere atît de stupidă, încît pînă şi foiletoniştii petersburghezi nu s-au hotărît s-o folosească în acuzaţiile lor... şi asta spune totul.
Red.
105
un scribulaş angajat de un editor-antreprenor ; te-a angajat şi eşti obligat să-l aperi. El (şi nimeni altul) te întăritä împotriva cui îi trece prin cap.
Şi aşa, toată această furie şi patimă, tot lătratul tău, totul nu este decît ceva plătit şi aţîţat de altcineva. Şi măcar de te-ai fi apărat pe tine ! Dar e invers şi ce mă miră mai mult la tine e că te aprinzi cu adevărat, de parcă ar fi vorba într-adevăr de o cauză a ta, te cerţi cu foiletonistul rival, de parcă ar fi vorba de o idee intimă, de o convingere la care ţii. Şi ştii foarte bine că n-ai nici un fel de idei şi cu atît mai mult nici un fel de convingeri. Sau poate că în urma acestui delir care a durat atîţia ani şi în urma încîntării pe care ţi-a adus-o murdarul tău succes ţi-ai închipuit că ai şi tu în fine idei şi că eşti în stare să ai convingeri ? şi dacă lucrurile stau aşa, cum de mai poţi conta pe respectul meu ?
Ai fost cîndva un tînăr onest şi moral. O, adu-ţi aminte de nişte versuri avle lui Puşkin, dacă nu mă înşel, traduse din persană : un bătrîn onorabil îi spune unui tînăr nerăbdător să se arunce în luptă :

Mă tem că-n timpul luptei Vei pierde pentru totdeauna Modestia timidă a gestului, Frumuseţea desfătării şi a pudorii.
Dar vai, ai şi pierdut de mult toate astea ! Uită-te şi tu cum te cerţi cu duşmanul tău foiletonistic şi o să înţelegi în ce hal aţi ajuns ! Pentru că nu sînteţi chiar atît de ticăloşi după cum vă descrieţi. Adu-ţi aminte că copiii mici se bat pentru că n-au învăţat încă să-şi expună raţional ideile. Iar tu, copil cărunt, în lipsă de idei, înjuri cu toate vorbele odată ; e un procedeu prost ! Tocmai pentru că n-ai convingeri şi nici o cultură adevărată cauţi să pătrunzi şi mai mult în viaţa intimă a rivalului tău ; cauţi cu patimă să-i afli păcatele, le deformezi şi le predai tiparului generos. Nu-i cruţi nici soţia, nici copiii. Fiecare dintre voi zice despre celălalt că a răposat şi scrie epi-tafe în chip de pamflet. Spune şi tu, cine să te creadă ? Cînd îţi citesc foiletonul, stropit de scuipat şi de cerneală, vrînd, ne-vrînd, sînt înclinat să cred să n-ai dreptate, că foiletonul tău are un sens special şi secret, că v-aţi bătut probabil undeva în vilegiatură şi că nu puteţi uita. Conchid fără să vreau în fa-
voarea adversarului tău şi efectul tău e nul. Dar asta ai vrut tu să obţii ?
Şi mai eşti şi de o stîngăcie copilărească ! După ce-ţi înjuri rivalul, îţi închei foiletonul cu cuvintele : „Te văd, domnule j, N., după ce ai citit aceste rînduri, cum alergi prin cameră, îţi smulgi părul din cap, ţipi la nevasta care a apărut îngrozită, îţi alungi copiii, scrîşneşti din dinţi şi baţi cu pumnul în perete pradă a furiei dumitale neputincioase..."
Prietene naiv, dar şi frenetic martir al propriei tale tur-burări, fictive şi afectate, făcute în folosul antreprenorului, o, prietene foiletonist ! Spune-mi : după ce am să citesc în foiletonul tău nişte rînduri de-alde astea, scrise, cică, despre rivalul tău, crezi că n-am să-mi dau seama că tu, tu însuţi, şi nu rivalul tău, alergi prin cameră, îţi smulgi părul din cap, îţi baţi lacheul care a venit îngrozit, dacă-l mai ai şi dacă după 19 februarie nu şi-a pierdut naivitatea sa primitivă, te sui pe pereţi cu ţipete şi scrâşnete şi dai în pereţii aceia cu pumnii pînă ţi-i umpli de sînge ! Pentru că cine o să creadă că poţi să trimiţi rîndurile astea rivalului fără ca în prealabil să-ţi fi umplut proprii tăi pumni de sînge ! Şi astfel te trădezi.
Trezeşte-te şi te ruşinează ! După ce te vei ruşina, vei învăţa să scrii foiletoane — iată şi avantajul.

îţi propun o alegorie. Dai un anunţ că săptămîna viitoare, joi sau vineri (într-un cuvînt imaiginează-ţi ziua în care-ţi scrii foiletoanele), ila teatrul Berg sau într-o altă sală, amenajată anume, o să te arăţi în pielea goală, mă rog, în toată splendoarea ta. Cred că o să se găsească amatori, reprezentaţiile astea prezintă un mare interes pentru societatea de azi. Bănuiesc că o să fie chiar o mulţime de amatori, dar crezi că lumea o să vină ca să te respecte ? Şi dacă e aşa, atumci în ce constă triumful tău ?
Acum judecă şi tu dacă poţi : nu reprezintă oare şi foiletoanele tale acelaşi lucru ? Nu apari oare în fiecare săptămîna, într-o zi anume, în pielea goală în faţa publicului, în toată splendoarea ta ? tŞi de ce şi pentru cine te zbaţi ?
Ceea ce e mai caraghios e că publicul ştie tot secretul războiului vostru, ştie, dar nu vrea să ştie. Trece indiferent pe lîngă voi, iar voi vă daţi peste cap şi credeţi că toată lumea ia parte la asta ! Om naiv ce eşti ! Publicul ştie prea bine că antreprenorul unui ziar din capitală, cînd vede că a mai apărut un ziar după.chipul şi asemănarea ziarului său, îşi spune, apu-

cîndu-se de buzunar : „Acest mizerabil nounăscut poate să mă lipsească de două mii sau de două mii cinci sute de abonaţi. Ia să angajez un căţel şi să-l pun să-l muşte pe rival." Tu eşti căţelul !
Antreprenorul e mulţumit de tine, îşi mîngîie favoriţii şi-şi spune zîmbind după masa de dimineaţă : „Ce l-am mai aţîţat !"
îl mai ţii tu minte pe Antropka lui Turgheniev ? Această lucrare a scriitorului nostru cel mai iubit este cu adevărat genială. Antropka este un băiat de provincie, sau mai bine zis fratele unui alt băiat de provincie, care e mai rău decît Antropka (iar pe primul să zicem că-l cheamă Nefed), care a fugit de acasă într-o noapte caldă de vară din cauza unei ştrengării. Părintele sever l-a trimis pe băiatul mai mare să-l aducă acasă pe frăţiorul care a făcut ştrengăria. Şi iată că peste rîpă răsună nişte strigăte disperate :
— Antropka ! Antropka !
Multă vreme n-a răspuns ştrengarul cel vinovat, dar, în sfîrşit, se aude ca „de pe altă lume" un glăscior tremurat şi timid, din partea cealaltă a xîpei.
— Ce-i, mă ?

— Păi, tăticu vrea să-ţi tragă o bă-ta-ie ! îi răspunde fratele mai mare cu o bucurie răutăcioasă şi grăbită.
Vocea ,,de pe altă lume" nu se mai, aude, bineînţeles. Dar în noaptea întunecată tot se mai aud strigătele nesfîrşite, pline de îndîrjire şi de o răutate neputincioasă şi sfîşietoare :
— Antropka-a ! Antropka-a !
Această chemare genială a lui Antropka şi — mai ales — îndîrjirea neputincioasă, dar rea a chemării poate să se repete nu numai în rîndul băieţilor din provincie, dar şi între oamenii maturi, cu un respectabil păr cărunt, membri ai societăţii contemporane, dar agitată de reforme. Şi oare inu-ţi aminteşte asta de Antropka din capitală ? Şi nu vezi nimic „antropik" la cei doi antreprenori ai presei de provincie ? Şi nu v-au trimis oare pe voi doi, pe tine şi pe rivalul tău, patronii voştri să-i descoperiţi pe diverşi Antropka ? Şi nu sînt oare Antropka aceia dintre noii, presupuşii voştri abonaţi, care ar putea să creadă în nevinovăţia voastră ? Ştiţi amîndoi că toată furia voastră, toată patima şi zbuciumul vostru vor răsuna în deşert, că Antropka nu va răspunde la chemare, că n-o să reuşiţi să vă răpiţi unul altuia nici un abonat, că fiecare o să aibă destui şi fără asta, dar aţi intrat în asemenea hal în hora asta şi vă place atît de mult pa-

urna voastră foiletonicească ce vă zgîndăre inimile pînă la sînge, că nu vă mai puteţi abţine ! Şi săptămînal, în nişte zile fixe, în noaptea de beznă ce a cuprins literatura noastră, răsună pătimaş şi furios : „Antropka ! Antropka !" Şi noi vă ascultăm strigătul.
O să-mi permit încă o alegorie.
închipuie-ţi că ai fost invitat într-o societate onorabilă, pentru că presupun că vizitezi şi tu cercurile onorabile ale societăţii. Ai venit la o recepţie dată chiar de tyn consilier de stat, de onomastica lui. Oaspeţii au şi fost preveniţi de gazdă că eşii un om de spirit. Intri ca un om de onoare, eşti bine îmbrăcat. te înclini în faţa stăpînei casei şi spui amabilităţi. Simţi cu plăcere că eşti privit şi te pregăteşti să te remarci. Şi deodată, ce groază ! într-un colţ al salonului îl vezi pe rivalul tău literar, care a, sosit înaintea ta şi despre care n-ai bănuit pînă-n clipa asta nici măcar că e cunoscut aici. Te-ai schimbat la faţă, dar stăpînul casei crede că nu e vorba decît de o indispoziţie trecătoare şi se grăbeşte, din naivitate, să-ţi facă cunoştinţă cu duşmanul tău

literar. Voi doi mîrîiţi şi vă întoarceţi imediat spatele. Stăipînul casei e jenat, dar îşi revine, presupunînd că nu e decît un nou procedeu literar pe care nu-l ştie. între timp s-au grăbit pregătirile pentru jocul de cărţi şi stăpîna casei te invită, cu amabilitatea care o caracterizează, să joci cărţi. Ca să scapi de rival, treci Ja cărţi, cu bucurie, urmează însă un alt moment de groază : jucaţi amîndoi la aceeaşi masă ! Nu mai poţi să refuzi din cauza celor două doamne volubile şi amabile, partenerele voastre. Cele două doamne se aşază în grabă, iar în jurul lor stau cîteva rude şi cunoştinţe şi toţi aşteaptă să-i audă pe cei doi literaţi, toţi vi se uită în gură, toţi caută să nu scape primul vostru cuvînt, toţi îşi ţin aţintite privirile asu-lpra voastră. Rivalul tău se adresează liniştit partenerei sale şi-i zice : „Cred că rîndul e al dumneavoastră, doamnă". Toată lumea zîmbeşte, îşi aruncă priviri unul altuia, spiritul are succes şi inima ta e cuprinsă de invidie. Dar e rîndul tău să joci. îţi priveşti cărţile : doiuri, treiuri, şesari, cea mai mare e valetul. Scrîşneşti din dinţi, iar rivalul tău zîmbeşte. I-a venit o carte bună şi anunţă «rîndru un „regal". Privirea ţi se tulbură. Pui mîna pe un sfeşnic greu de bronz, o piesă de familie, cu care se mîn-dreşte stăpînul casei şi care tot anul e păstrată în dulap şi care nu se scoate de acolo decît de onomastici, pui mîna pe sfeşnic şi-! arunci în capul rivalului tău. Ţipete şi nedumeriri.

109

Toată lumea sare în picioare, dar voi v-aţi şi aruncat unui asupra altuia şi cu spume la gură v-aţi şi apucat de păr.* Pentru că, judecind după nerăbdarea ta în literatură şi după incapacitatea de a te stăpîni, am dreptul să conchid că eşti la fel de nerăbdător şi într-o ambianţă particulară. Partenera ta, o tînără doamnă care nu aştepta din partea ta decît vorbe de spirit, ţipă şi se salvează sub aripa soţului ei, uii important in-giner-locotenent-colonel. Acesta, arătîndu-vă pe voi doi, care vă trageţi de păr, îi spune : „Te-am prevenit, draga mea, la ce te poţi aştepta de la beletristica contemporană". Dar voi aţi şi fost tîrîţi pe scări şi aruncaţi în stradă. Stăpînul casei, sărbătoritul, se simte vinovat faţă de invitaţi, se scuză şi recomandă să fie dată uitării literatura rusă şi să se continue jocul de cărţi. Iar tu te-ai lipsit de o seară într-o societate aleasă, de cîteva clipe plăcute, deşi nevinovate, în compania unei doamne din Petersburg şi de cină. Dar vouă nu vă arde de asta : vă aruncaţi imediat în cîte o

birjă, zburaţi pe străzile urît mirositoare ale Petersburgului spre casele voastre, ca să vă apucaţi imediat să vă scrieţi foiletonul. 11 zoreşti pe birjar, invidiindu-l în treacăt pentru candoarea lui, dar ai şi început să-ţi gîndeşti articolul. Ai ajuns acasă. Iţi apuci pana şi începi să povesteşti, fix pe fix şi cu cele mai mici amănunte, tot ce ţi s-a întîmplat la consilier.
11 demaşti pe sărbătorit, îi demaşti soţia, trataţia lor, te ridici împotriva obiceiului onomasticii, împotriva inginerului-locotenent-colonel, împotriva doamnei care ţi-ta fost parteneră şi, în fine, ajungi şi la rivalul tău. O, aici spui absolut totul, conform manierei voastre de acum de a etala toate intimităţile. Povesteşti cum te-a bătut şi cum l-ai bătut şi tu pe el, promiţi c-o să-l mai baţi, şi spui cum a promis şi el c-o să te bată. Vrei să anexezi la articolul tău un smoc de păr pe care l-ai smuls din chica lui. Dar iată că s-a făcut dimineaţă... Alergi prin cameră şi aştepţi să se facă ora la care ziarul îşi începe activitatea. Te prezinţi la redactor şi acesta, deodată, cu o figură liniştită, te anunţă că s-a împăcat încă în ajun cu antreprenorul-rival, care şi-a încetat publicaţia şi care i-a cedat abonaţii şl-că şi-au cinstit împăcarea cu o sticlă de şampanie la Dussot. Pe urmă îţi mulţumeşte pentru serviciu şi te anunţă că nu mai are nevoie de tine. Spune-mi şi mie în ce situaţie te afli ?
* Redacţia consideră că tabloul este puţin exagerat (N. aut.).
Cel mai mult nu pot să sufăr ultimele zile ale lăsatei secului, cînd prostimea se îmbată în ultimul hal. Mutrele tîmpe ale beţivilor îmbrăcaţi în halate şi în haine rupte se înghesuie pe lîngă cîrciumi. Iată doi care s-au oprit pe stradă, unul insistă că e general, iar celălalt îi zice : „Minţi, mă !" Ăla se înfurie şi înjură, iar ălălalt : „Minţi, mă !" Ăla se înfurie şi mai mult, iar ăsta o ţine pe a lui : „Minţi, mă !" şi uite aşa pînă au repetat-o de două sute de ori ! Amîndoi găsesc ceva frumos în repetarea neputincioasă şi nesfîrşită a aceluiaşi cuvînt, şi, ca sa zic aşa, se cufundă în mlaştina plăcerii pe care le-o dă neputinţa propriei lor umilinţe. Citind foiletoanele voastre, îmi imaginez fără să vreau un fel de nesfîrşită lăsata secului, beată, stupidă şi care ţine de atîta vreme în literatura noastră. Căci nu se petrece oare cu voi acelaşi lucru care se petrece cu cei doi zdrenţăroşi care s-au oprit la colţ de stradă ? Nu insistă oare rivalul tău în fiecare foileton că e general şi nu-i răspunzi tu oare, ca şi ăla din colţul străzii :

„Minţi, mă !". Şi toate astea de un număr infinit de ori fără să vă treacă prin cap că de toate astea ni s-a făcut lehamite. Voi doi apăreţi în imaginaţia mea chiar ca de lăsata secului, cuprinşi de dementă şi de beţie, într-o ultimă zi (iertată de păcat !), vă văd cum vă tăvăliţi fiecare în faţa ferestrei redacţiei sale şi vă foiţi în zăpada murdară, neagră a capitalei, strigîndu-vă unul altuia cu nişte voci răguşite :
— Ajutor ! Aju-tor ! Aju-tor !
Dar nu zic nimic şi mă grăbesc să trec mai departe...
Un observator tăcut.
N. B. „Un observator tăcut" este pseudonimul „unei persoane", am uitat să vă previn.

IX

APROPO DE O EXPOZIŢIE

Am vizitat expoziţia36. La expoziţia mondială vieneză se trimit destul de multe tablouri ale pictorilor noştri. Asta s-a mai făcut şi pictorii ruşi încep să fie cunoscuţi în Europa. Şi totuşi te gîndeşti la un lucru : pot fi oare înţeleşi acolo pictorii noştri şi din care anume punct de vedere vor fi ei apreciaţi. După părerea mea, dacă veţi traduce o comedie a lui Ostrovski, să spunem O mină spală pe alta, şi chiar orice comedie de-a lui, şi o veţi traduce cît mai bine cu putinţă în germană sau în franceză şi o veţi pune undeva pe o scenă din Europa, nu ştiu. zău, ce va ieşi din asta. O să se înţeleagă, desigur, cîte ceva şi, cine ştie, poate că va fi gustată în parte, dar cel puţin trei sferturi din comedie va fi absolut inaccesibilă receptivităţii europene. Ţin minte că în tinereţe am fost teribil de interesat de ştirea că dl. Viardot (soţull celebrei cîntăreţe care cînta pe atunci la noi la opera italiană) 37, un francez care nu ştie nici un cuvînt rusesc îl traduce pe Gogol, sub îndrumarea d-lui Tur-gheniev. Viardot avea desigur o înclinaţie artistică şi critică şi în plus o sensibilitate în înţelegerea poeziei altor naţiuni, ceea ce a şi demonstrat cu excelenta sa traducere a lui Don Quijote în limba franceză. Domnul Turgheniev îl înţelegea, fără îndoială, pe Gogol cu multă subtilitate, îl iubea, bănuiesc, cum îl iubea pe atunci toată lumea pînă la extaz, şi în plus el însuşi era poet, deşi pe vremea aceea nu-şi începuse încă activitatea poetică. (N. B. Turgheniev tocmai scrisese cîteva poezii38, am .uitat care anume, şi nuvela Trei portrete, o lucrare deja importantă). Astfel

că putea să şi iasă ceva ca lumea. Trebuie să
J12
jai spun că dl. Turgheniev cunoştea, probabil, excelent limba franceză. Şi ce credeţi ? Traducerea a ieşit atît de ciudată, încît, deşi am presimţit că Gogol nu poate fi tradus în franceză, nu-am aşteptat totuşi la un asemenea rezultat. Traducerea aceasta mai poate fi găsită şi acum — vedeţi şi dumneavoastră ce-a ieşit. Gogol a dispărut cu totul. Tot umorul, tot comicul, toate detaliile şi momentele principale ale deznodămintelor, care şi acum, cînd ţi le aminteşti în intimitate (şi adesea în momentele cele mai neliterare ale vieţii), îţi provoacă hohote de rîs, totul a dispărut, de parcă nici n-a fost. Mă întreb ce concluzie or fi tras pe atunci francezii cu privire la Gogol, jude-cîndu-l după traducerea asta, de altfel, se pare că n-au tras-nici o concluzie. Dama de pică, Fata căpitanului, care au fost traduse tot pe atunci în franceză, aproape că s-au pierdut şi ele, fără îndoială, deşi conţin mult mai multe lucruri de înţeles decît la Gogol. într-un cuvînt, tot ce este caracteristic, tot ce este cu precădere al nostru, naţional (şi, prin urmare, tot ce este cu adevărat artistic), este, după părerea mea, de neînţeles pentru Europa. Traduceţi romanul Rudin al lui Tungheniev (vorbesc despre dl. Turgheniev pentru că este cel mai tradus din scriitorii ruşi, iar despre romanul Rudin pentru că acesta, mai mult decît oricare alta din lucrările d-lui Turgheniev, aduce a ceva nemţesc), în orice limbă europeană, şi nici măcar acest roman n-o să fie înţeles. Esenţialul n-o să fie nici măcar bănuit. Iar Povestirile unui vînător n-o să fie înţelese, la fel cum n-a fost înţeles nici Puşkin, nici Gogol. Aşa că impresia mea este că toate marile noastre talente sînt, poate, condamnate pentru multă vreme să fie cu totul necunoscute pentru Europa : şi chiar cu cît e talentul mai mare şi mai original, cii atît o să fie mai de neînţeles. Şi cu toate acestea noi îl înţelegem pe Dickens în ruseşte, poate în aceeaşi măsură cu englezii, poate chiar cu toate nuanţele sale şi poate chiar ţinem da el nu mai puţin decît concetăţenii săi. Şi totuşi cît e Dickens de tipic, de original şi de naţional ! Ce concluzie se poate trage de aici ? O asemenea înţelegere a altor naţiuni e un dar special al ruşilor în raport cu Europa ? Poate că într-adevăr e vorba de un dar special şi dacă acest dar (ca şi darul de a vorbi limbi străine, într-adevăr mai mare decît ila alţi europeni) există, este de o mare semnificaţie şi e plin de

promisiuni pentru viitor, îi predestinează la multe pe ruşi, deşi nu ştiu ce să spun — dacă e un dar într-adevăr bun sau are şi ceva rău în el... E mai plauzibil (o să.
Opere, voi. 11 — c. L-l1434
113
spună mulţi) faptul că europenii cunosc încă puţin Rusia şi viaţa rusească, pentru că n-au avut de ce s-o cunoască prea amănunţit. E drept, Europa n-a avut nici o nevoie specială să ne cunoască prea amănunţit. Şi totuşi pare un fapt cert că un european, oricare ar fi naţionalitatea lui, învaţă întotdeauna mai uşor o altă limbă euhropeană şi pătrunde mai uşor în sufletul altei naţiuni europene, decît învaţă limba rusă şi înţelege esenţa noastră rusească. Chiar şi europenii care ne-au studiat special pentru anume scopuri (şi au fost scopuri dintr-astea) şi care au cheltuit multă muncă pentru aceasta, au plecat de regulă de la noi, deşi du-lpă un studiu îndelungat, fără să înţeleagă pînă la capăt unele fapte şi se poate spune că nu le vor înţelege încă o bucată de vreme, în orice caz generaţiile actuale şi cele imediat următoare. Toate acestea ne sugerează încă o lungă şi foarte tristă însingurare în familia europeană a popoarelor. încă o îndelungată perioadă de erori ale europenilor în judecăţile lor asupra Rusiei, evidenta lor înclinaţie de a vedea răul din noi şi poate că explică o permanentă şi generală duşmănie a Europei faţă de noi, bazată pe un fel de senzaţie puternică, nemijlocită, de repulsie, în parte chiar un fel de teamă mistică faţă de noi, şi o eternă, cunoscută şi veche sentinţă pe care ne-au dat-o : că nu sîntem de fel europeni... Bineînţeles, că noi ne supărăm şi ne ieşim din piele ca să demonstrăm că sîntem europeni...
Nu spun, evident, că în Europa n-o să fie înţeleşi peisa-jiştii noştri : vederile din Crimeea, Gaucaz şi chiar din stepele noastre vor trezi, desigur, interes şi acolo. In schimb, peisajul nostru rusesc, cu precădere cel naţional, adică al zonei nordice şi centrale a Rusiei noastre europene, cred că nu va produce un efect prea mare la Viena. „E o natură săracă", tot specificul căreia constă, ca să zic aşa, în lipsa ei de specific ; nouă ne e totuşi dragă şi scumpă. Ei, dar ce le pasă lor de sentimentele noastre ? Iată, de pildă, cei doi mesteceni din peisajul d-lui Kuindji (Vedere din Valaam) : în prim-plan e o baltă şi o vegetaţie de baltă, în planul îndepărtat e o pădure, acolo se vede parcă un nor, parcă n-ar fi nor, dar e întuneric, e ume-

zeală, te şi pătrunde umezeala asta, aproape că o simţi, iar între pădure şi tine sînt doi mesteceni albi, viguroşi şi expresivi — punctul forte al tabloului. Ei, şi ce are special tabloul ăsta ? Ce are caracteristic ? Şi totuşi ce plăcute sînt toate lucrurile astea ale lui : poate că mă înşel, dar unui neamţ aşa ceva nu poate să-i placă prea mult.

114

Despre tablourile istorice nici n-ai ce să spui : nu mai strălucim de multă vreme în pictură pur istorică şi, prin urmare, jjici Europa n-are cum să fie prea încîntată, după cum n-o să fie prea încîntată nici măcar de scenele noastre de luptă, nici rnăcar transmutarea cerchezilor (un tablou uriaş şi pestriţ, poate cu mari calităţi, mi-e greu să judec) nu va produce, cred, în străinătate o prea mare impresie. Dar pictura noastră de gen, ce-o să se înţeleagă din pictura noastră de gen ? La noi, de atîţia ani de zile, pictura asta domină aproape în exclusivitate şi dacă e să ne mîndrim cu ceva şi să arătăm ceva, atunci nu poate fi vorba decît de pictură de gen. Iată, de pildă, un tablou mic (al lui Makovski), Amatori de cîntec de privighetoare, parcă, nu ştiu exact. Priviţi : o cameră de tîrgoveţ sau a vreunui soldat în retragere, vînzător de păsări cîntătoare, care e probabil şi păsărar. Se văd cîteva colivii, bănci, o masă pe care e pus un samovar, la masă stau oaspeţii, doi negustori sau prăvăliaşi, amatori de cîntec de privighetoare. Privighetoarea, într-o colivie atârnată la fereastră, fluieră, cîntă, ciripeşte, iar oamenii ascultă. Amîndoi par a fi oameni serioşi, nişte negustori strînşi la pungă şi speculanţi, oameni în vîrstă şi poate nişte zurbagii acasă (pentru că aşa se consideră, că toată această „împărăţie a întunericului" e alcătuită neapărat din nişte zurbagii care trebuie să-şi facă de cap acasă), şi totuşi cei doi s-au şi topit de plăcere, de o plăcere dintre cele mai nevinovate, aproape mişcătoare. Se petrece ceva mişcător, pînă la prostie. Cel care stă la fereastră şi-a lăsat puţin capul în jos, şi-a ridicat o mînă şi o ţine aşa, ascultă, se topeşte, pe faţa lui e un zîmbet extaziat, ascultă ultimele triluri... Vrea să prindă ceva, i-e frică să nu piardă ceva. Un altul stă la masă, la o ceaşcă de ceai, stă aproape cu spatele la noi, dar ştii că „suferă" nu mai puţin decît prietenul lui. în faţa lor e gazda care i-a chemat să asculte şi să le vîndă, desigur, tot lor privighetoarea. E un bărbat înalt şi uscăţiv, cam de patruzeci de ani, îmbrăcat cam prea fără jenă,

în nişte haine de casă (şi la ce să te mai formalizezi acum) : le spune ceva negustorilor şi simţi că o face cu autoritate. Faţă de prăvăliaşi el, ca poziţie socială, adică după gologanii pe care-i are, e, desigur, o nulitate, dar acum are o privighetoare şi o privighetoare bună şi de aceea priveşte cu mîndrie (de parcă el ar fi cel care cîntă) ; se adresează negustorilor chiar cu un fel de obrăznicie, cu severitate (să n-o luăm nici aşa...) e interesant că negustorii cu siguranţă gîndesc că aşa şi trebuie să fie.
ca el să le frece puţin ridichea, că „prea are o privighetoare bună !" Cum se termină cu ceaiul începe tîrgul... Ei bine, vă întreb eu, ce-o să înţeleagă din tabloul ăsta un neamţ sau un evreu vienez (se spune că Viena, ca şi Odesa, e plină de evrei) ? Poate că cineva o să le explice despre ce e vorba şi o să afle că negustorul rus de condiţie mijlocie are două patimi — trăpaşii şi privighetorile şi că în asta-i tot hazul ; şi ce-o să iasă de aici ? Asta e o informaţie abstractă şi neamţului o să-i vină foarte greu să-şi dea seama unde-i hazul. Noi însă privim tabloul şi zîmbim, ne amintim de el şi încercăm din nou un sentiment vesel şi plăcut. Sînt sigur, cu riscul de a fi ridicol, că în tablourile astea mici se remarcă chiar un sentiment de dragoste pentru oameni, nu numai pentru ruşi în particular, ci pentru oameni în general. Tabloul acesta nu l-am dat decît ca un exemplu. Dar ceea ce e mai ciudat e faptul că un tablou de acest fel. făcut de un neamţ, din viaţa lor nemţească, noi o să-l înţelegem ca şi ei înşişi şi chiar o să ne entuziasmeze ca şi pe ei înşişi sentimentele nemţeşti, nemţii, însă, n-o să ne înţeleagă de loc. De altfel, poate că într-un anume sens împrejurarea asta e convenabilă pentru noi.
Dar iată-l un joc de cărţi într-o cabină a unei nave esto-niene sau lituaniene ; asta desigur vor înţelege toţi, mai ales figura băiatului care participă la joc ; toată lumea joacă cărţi şi ghiceşte în cărţi, aşa că Decarul de pică (aşa se numeşte tabloul) va fi înţeles, dar nu cred că vor fi înţeleşi de pildă. ,,Vînătorii" lui Perov. Am numit special unul din tablourile cele mai lesne de înţeles ale picturii noastre naţionale de gen. E un tablou cunoscut de multă vreme : Popas vînătoresc. Unul din vînători minte cu patimă şi cu bună ştiinţă, un altul ascultă şi crede din toată inima, iar un al treilea nu crede nimic, stă pe jumătate culcat şi rîde... Ce minunăţie ! Sigur, dacă e să explici, o să înţeleagă şi nemţii, dar n-o să înţeleagă aşa cum înţelegem

noi, că e acolo un mincinos de rus şi că minte ruseşte. Noi aproape că auzim şi ştim ce anume spune, ştim şi cum minte, îi ştim şi stilul şi sentimentele. Sînt convins că dacă dl. Perov ar fi zugrăvit (şi ar fi putut-o face cu siguranţă) nişte vînători francezi sau nemţi (evident, altfel şi cu alte chipuri), noi ruşii am fi înţeles şi minciunile nemţeşti şi cele franţuzeşti, cu toate subtilităţile lor, cu toate nuanţele naţionale, am fi ghicit, numai şi numai privind tabloul, şi stilul şi tema minciunii. Ei bine. neamţul însă n-o să ne înţeleagă minciunile oricît s-ar sforţa.

tfu pierde, evident, mare lucru şi pentru noi poate că e mai convenabil aşa. în schimb însă n-o să înţeleagă pe deplin tabloul s; prin urmare, n-o să ne aprecieze cum trebuie, ei şi asta e păcat, pentru că mergem acolo ca să fim lăudaţi.
Nu ştiu cum o să fie priviţi la Viena Cîntăreţii de psalm ai lui Makovski. După părerea mea ăsta nu e un tablou de gen, e un tablou istoric. Glumesc, desigur, dar priviţi cu atenţie : nu sînt decît nişte corişti, într-un sens un cor oficial, care interpretează un concert de liturghie. Toţi aceşti domni sînt îmbrăcaţi în costume oficiale şi au bărbiile ibine rase. Priviţi-l, de pildă, pe acest domn cu favoriţi, e clair că e, ca să zic aşa, travestit într-un costum pe care nu-l poartă decît cu ocazia slujbei. E adevărat, toţi coriştii de biserică îşi pun haine dintr-astea numai cu ocazia slujbei, e un obicei vechi din vremuri patriarhale, aici însă travestiul e parcă mai izbitor. Un asemenea funcţionar model ne-am obişnuit să-l vedem doar în uniformă şi la minister ; un om modest şi serios, tuns cuviincios, un om dintr-o pătură de mijloc. El intonează ceva în genul cunoscutului „tulburat" !, dar cînd te uiţi la el, „tulburat"-ul se transformă şi el în ceva oficial. Nu e nimic mai ridicol decît gîndul că acest cetăţean serios, împăcat cu slujba sa, ar putea fi „tulburat" ! Dacă nu te uiţi la ei, dacă priveşti în altă parte şi nu faci decît să-i asculţi, impresia e minunată, dacă însă priveşti figurile lor, ţi se va părea că .psalmul se cîntă numai aşa, de formă... şi că în realitate se petrece cu totul altceva...
Mă tem teribil de „tendinţă", mai ales cînd cuprinde un artist tînăr şi mai ales dacă-l cuprinde la începutul activităţii sale şi iată de ce mi-e teamă : mi-e teamă că scopul tendinţei nu se va realiza. Nu ştiu dacă o să mă creadă un critic simpatic, pe care l-am citit de curînd, dar pe care nu vreau să-l numesc acum, nu

ştiu dacă o să creadă că orice lucrare de artă lipsită de o tendinţă premeditată, o lucrare realizată nuimai dintr-o necesitate artistică şi chiar pe un subiect lipsit de orice aluzie la vreo „tendinţă", nu ştiu dacă o să mă creadă criticul, dar o asemenea lucrare se va dovedi mult mai eficientă sub aspectul scopului urmărit decît toate „cîntecele despre cămaşă" (nu ale lui Hood, ale scriitorilor noştri), deşi, superficial, ar părea, Poate, să nu reprezinte decît „satisfacerea unei curiozităţi gratuite". Dacă nici oamenii învăţaţi nu-şi dau seama, pe cît se Pare, de asta, atunci ce trebuie să se petreacă uneori în inima

şi în capul tinerilor noştri scriitori şi pictori ? Ce haos de concepţii şi de simţiri premeditate... De dragul opiniei publice, un poet tînăr îşi sufocă necesitatea firească de a se exprima în imagini personale, se teme că va fi condamnat pentru „satisfacerea unor curiozităţi deşarte", striveşte imaginile care izbucnesc spontan din sufletul lui, nu le lasă să se dezvolte, nu le ia în seamă, şi-şi smulge, chinuit, o temă care va satisface o opinie comună, o opinie „în uniformă", liberală şi socială. O greşeală pe cît de naivă, pe atît de grosolană. Una dintre cele mai grosolane erori constă în ideea că demascarea viciului (sau a ceea ce liberalismul consideră a fi viciu) şi aţîţarea la ură şi la răzbunare se consideră a fi singurul drum posibil pentru atingerea scopului ! De altfel, chiar şi pe acest drum îngust un mare talent ar avea cum să se lanseze la începutul activităţii, ar trebui doar să ne amintim mai des că un cuvînt spus e de argint, iar un cuvînt nespus e de aur. Sînt talente cu totul şi cu totul remarcabile, care au promis atît, dar care au fost într-un asemenea hal mîncate de tendinţă, că pînă la urmă s-au trezit îmbrăcate în uniformă. Am citit ultimele două poeme ale lui Nekrasov — e cert, stimatul nostru poet umblă în uniformă. Şi chiar şi în poemele acestea sînt lucruri bune, care ne amintesc talentul de altădată al lui Nekrasov39. Dar, din păcate, totul e în uniformă : subiectul, procedeul, ideea, stilul, firescul... Da, chiar şi firescul. Ştie oare venerabilul nostru; poet că nici o femeie, chiar dacă e copleşită de sentimentele cetăţeneşti cele mai elevate, care a trecut prin atîtea chinuri ca să se întîl-nească cu soţul ei „nefericit", care a făcut şase mii de verste în căruţă şi care „a gustat plăcerea căruţei" şi care, după cum vreţi să ne convingeţi, a coborît în zbor „de pe înalta culme a Altaiului"

(ceea ce, între noi fie spus, e cu totul imposibil), ştii oare, dumneata, poete, că această femeie nu va săruta pentru nimic în lume mai întîi lanţurile omului pe care-l iubeşte, ea-l va săruta neapărat mai întîi pe el însuşi şi abia după aceea îi va săruta lanţurile, dacă avîntul generos al sentimentelor cetăţeneşti va izbucni chiar atît de puternic şi de neaşteptat în sufletul ei ; şi aşa va proceda absolut orice femeie. E, desigur, o observaţie măruntă, pentru că şi poemul acesta e scris numai aşa, ca să scapi de o obligaţie de întîi ianuarie... Dl. Nekrasov, însă, e un nume literar de rezonanţă, un nume consacrat şi are la activul său multe versuri frumoase. E un poet al suferinţei
şi aproape că-şi merită acest atribut. Ei, şi totuşi îmi pare rău de cei tineri : nu i-e dat oricui să aibă un talent atît de puternic, încît să nu se supună la începutul activităţii unei idei în uniformă şi să se ferească de oftica şi de moartea literară. Ce poţi sa-i faci : uniforma e frumoasă şi ce bine e brodată, şi cum mai sclipeşte... Şi ce convenabilă e ! Vreau să spun, că astăzi e deosebit de convenabilă.
Cînd am citit în ziare despre edecarii d4ui Repin, am simţit că rriă cuprinde teama. Subiectul însuşi e îngrozitor : la noi e un fel de tradiţie, edecarjii sînt cei mai apţi să exprime cunoscuta idee socială despre acea datorie pe care clasele suspuse n-o vor putea plăti niciodată poporului. M-am şi pregătit să-i văd pe toţi în uniformă şi cu etichete pe frunte. Şi cînd colo !... Spre bucuria mea, teama mi s-a dovedit a fi nefondată : edecarii sînt nişte edecari adevăraţi şi nimic mai mult. Nici unul din ei nu strigă de pe tablou : „Uite cît sînt de nenorocit şi uite în ce hal eşti tu de îndatorat poporului !" Şi măcar şi acest lucru constituie un mare merit al pictorului. Figurile sînt simpatice şi bine cunoscute : doi dintre edecarii din faţă sînt gata aproape să rîdă, în orice caz nu sînt gata să plîngă şi nu se gîndesc de fel la situaţia lor socială. Soldăţelul umblă cu cioara vopsită, vrea să-şi aprindă luleaua. Puştiul face pe seriosul, ţipă, se ceartă — e o figură uimitoare, aproape cea mai reuşită din întregul tablou, agală prin concepţie cu edecarul ultim, un ţăran adus din spate, care se tîrăşte separat de ceilalţi, nici măcar nu i se vede faţa. E greu să-ţi imaginezi că vreo idee despre îndatoririle politico-economice şi sociale ale claselor suspuse faţă de popor ar putea să pătrundă vreodată în capul sărman, lăsat în jos al acestui ţăran strivit de o suferinţă seculară... şi, ştii, dumneata,

simpaticul meu critic, această inocenţă smerită a ţăranului realizează mult mai mult scopul, de-cît ai putea crede, şi e vorba chiar de scopul dumitale, diriguitor, liberali ! Vor fi oameni care vor pleca cuprinşi de durere şi de dragoste (şi ce dragoste !) pentru acest ţăran sau pentru acest puşti sau pentru acest escroc de soldat ! Nu poţi să nu-i iufeeşti pe aceşti oameni lipsiţi de apărare, nu poţi, să pleci fără să începi să-i iubeşti... Nu poţi să nu te gîndeşti că le eşti îndatorat, că eşti într-adevăr îndatorat poporului... Acesta „partidă" de edecari o să-ţi apară şi în vis, o să-ţi aminteşti de ea §i după cincisprezece ani ! Şi dacă n-ar fi fost atît de fireşti, de inocenţi şi de simpli, n-ar fi lăsat o asemenea impresie şi n-ar
118
119
flp-l
fi creat un asemenea tablou. Pentru că este un tablou aproape desăvîrşit ! Scîrboase sînt toate aceste gulere de uniformă, ori. cît le-ai broda cu fir de aur ! De altfel, ce să mai vorbim, nici n-ai cum să povesteşti tabloul, e prea dificil să redai în cu. vinte un tablou. O să spun pur şi simplu că sînt nişte figuri g0. goliene. E un cuvînt mare, dar nu afirm că dl. Repin este un Gogol în arta sa. Pictura noastră de gen nu s-a ridicat încă pinii la nivelul unui Gogol sau al unui Dickens.
De altfel, o anume exagerare se poate observa şi la dl. Repin. e vorba de costume şi observaţia afectează numai doua figuri. Zdrenţe de astea nici nu există. Cămaşa, de pildă, a nimerit parcă într-o albie ufnde se toca să zicem carne cu satîrul. Evident, edecarii nu strălucesc prin eleganţă. Toată lumea ştie ce fel de oameni sînt edecarii : în orice caz, după cum s-a scris în repetate rînduri, aca.să la ei, spre-l sfîrşitul iernii se hrănesc cu coajă de copac şi cel puţin unii dintre ei se duc primăvara să tragă şlepul numai pentru casă, fără nici un fel de altă plată. Au fost cazuri cînd edecarii au murit din primele zile chiar lingă casă. Se înfige în casă de foame şi se îneacă, „plesneşte". Se spune, că doctorii care le-aui făcut autopsie n-au găsit decît casă, casă pînă-n gît. Iată ce fel de oameni sînt edecarii uneori. Şi totuşi cuvîntul nerostit e de aur, cu atît mai mult cu cît o cămaşă de asta nici nu poate fi îmbrăcată, poate fi cel mult scoasă : nu poţi s-o tragi pe tine. De altfel, în raport cu calităţile şi cu originalitatea concepţiei tabloului, această minusculă

exagerare a costumelor e insignifiantă.
îmi pare rău că nu) cunosc nimic despre dl. Repin. Aş fi curios să ştiu dacă e tînăr sau nu. Aş vrea foarte mult să fie un om foarte tînăr şi un pictor aflat la început de drum. Cu cîteva rînduri mai sus m-am grăbit să spun că totuşi nu e încă un Gogol. Da, d-le Repin, mai aveţi îngrozitor de mult pînă la Gogol şi succesul dumneavoastră meritat nu trebuie să vă ameţească. Pictura noastră de gen se află pe un drum bun. Sînt şi talente, dar îi mai lipseşte ceva ca să se facă mai-l cuprinzătoare, mai largă. Şi la Dickens nu e vorba decît tot de gen şi atît, dar Dickens l-a creat pe Pickwick pe Oliver Twist, a creat Bunicul şi nepoata în romanul Magazinul de antichităţi; pictura noastră de gen mai are mult pînă la asta, ea tot mai stă în „Vînători" şi „Privighetori". Dickens are şi el o mulţime de „Privighetori" şi „Vînători", dar în planul doi. Cred chiar că pentru pictura noastră de gen, în momentul actual al artei
noastre, un Pickwick sau Nepoata apar ca ceva ideal, iar după cjţe mi-am dat seama din discuţiile cu unii dintre pictorii noştri cei mai remarcabili, aceştia se tam de ideal ca dracu je tămîie. E o teamă nobilă, nu încape nici o îndoială, dar sUperstiţioasă şi nedreaptă. Pictorii noştri au nevoie de mai jjjult curaj, de mai multă independenţă a gîndirii şi poate de juai multă cultură. Iată de ce, cred, suferă genul nostru istoric, care parcă s-a stins. Probabil, pictorii noştri de astăzi se tem de pictura istorică şi de asta au evadat în pictura de gen, ca unica manifestare autentică şi legitimă a oricărui talent. Im- , presia mea este că pictorul pancă presimte că (după concepţia. sa) în pictura istorică va trebui neapărat să afişeze „idealul" şi, prin urmare să mintă. „Realitatea trebuie să fie descrisă aşa cum e", spun ei ; de fapt, însă o asamenea realitate nu există şi nici n-a existat vreodată, pentru că esenţa lucrurilor este inaccesibilă omului şi natura este receptată de om aşa cum se reflectă ea în ideea sa, după ce trece prin sentimentele sale şi ca atare trebuie să lăsăm mai mult spaţiu ideii şi să nu ne temem de „ideal". Un portretist, de pildă, îşi aşază subiectul ca să facă un portret după el, se pregăteşte, îl cercetează. De ce o face ? Pentru că, din practică, ştie că un om nu seamănă întotdeauna cu sine însuşi şi de asta şi caută „ideea esenţială a fizionomiei lui", acel moment cînd subiectul seamănă mai mult cu sine însuşi. Talentul portretistului constă tocmai în ştiinţa depistării şi a fixării acestui

imoment, şi, prin urmare, pictorul nu face decît să se încreadă mai. curînd ideii sale (idealului său), decît realităţii în faţa căreia se află. Impresia mea e că la noi sînt destui care nu cunosc asta. Iată, de pildă, Imnul Pitagorenilor al lui Bronnikov ; un pictor de gen (chiar dintre cei mai talentaţi) se va şi mira cum poate un pictor contemporan să se apuce de asemenea teme. Şi totuşi temele acestea (aproape fantastice) sînt la fel de reale şi de necesare artei şi omului, ca şi realitatea curentă.
Ce este în fond genul ? Genul este arta descrierii realităţii contemporane, curente, pe care pictorul a trăit-o personal şi pe care a văzut-o cu ochii lui, spre deosebire, de pildă, de realitatea istorică, pe care n-ai cum s-o vezi cu ochii tăi şi care e reprezentată nu în curgerea ei, ci într-o imagine terminată. O nota bene : spunem „a văzut cu ochii lu!i". Dickens însă nu î-a văzut niciodată pe Pickwick cu ochii lui, l-a observat doar *n diversitatea realităţii cercetate, a creat un chip şi l-a pre-

zentat ca pe un rezultat ai observaţiilor sale. Astfel, chipul e la fel de real, ca şi unul autentic, deşi Dickens n-a luat decît ideea realităţii. La noi, însă, se face confuzie în jurul conceptelor de realitate. Realitatea istorică în artă, de pildă, e desigur alta, decît cea curentă (genul), prin însuşi faptul ca e finită şi nu se află într-un proces de constituire. Întrebaţi ce psiholog vreţi şi o să vă explice că dacă-ţi imaginezi un eveniment teitaiinat, istoric (şi ou se poate trăi fără să-ţi imaginezi trecutul), evenimentul acesta îţi va apare neapărat ca o imagine încheiată, cu adaosul, adică, al întregii sale evoluţii ulterioare, evoluţie care nici n-a avut încă loc în acel moment istoric în care pictorul caută să-şi situeze personajul sau evenimentul. Din cauza asta esenţa fenomentului istoric nici nu poate fi reprezentată de pictori exact aşa cum, poate, a avut loc în realitate. Astfel, pictorul va fi cuprins de un fel de teamă superstiţioasă că se va vedea, fără voia lui, obligat să ,,idealizeze", ceea ce, conform concepţiei sale, înseamnă să mintă. Ca să scape de o eroare închipuită el încearcă (au fost cazuri) să amestece două realităţi, cea istorică şi cea curentă, şi din acest amestec nefiresc rezultă o minciună mai mare ca toate. După părerea mea, această eroare dăunătoare se remarcă în unele tablouri ale domnului Ghe. Din tabloul său Cina

cea de taină, de pildă, care a produs pe vremuri atîta vîlvă40, a făcut cea mai desăvîrşită pictură de gen. Priviţi cu mai multă atenţie : e o ceartă obişnuită a unor oameni cu totul obişnuiţi. Iată-l pe Hristos, dar Hristos e oare ? E un tî-năr oarecare, poate într-adevăr un om foarte bun, întristat de cearta sa cu Iuda, care se află şi el aici şi se îmbracă pentru a merge să4 denunţe, dar nu e acel Hristos pe care-l cunoaştem noi. La Învăţător s-au repezit toţi prietenii săi ca să-l liniştească, dar se pune întrebarea : unde sînt optsprezece veacuri de creştinism ? Cum se poate ca din această ceartă obişnuită a acestor oameni atît de obişnuiţi, precum cei care s-au întîlnit la dl. Ghe ca să cineze, să fi ieşit ceva atît de uriaş ?
Aici nu se explică nimic, lipseşte adevărul istoric, lipseşte pînă şi adevărul picturii de gen. Totul e fals.
Din orice punct de vedere aţi dori să judecaţi, evenimentul, nu s-a putut petrece aşa : tot ce se petrece aici e nepotrivit şi neproporţionat cu viitorul. Tizian cel puţin i-ar fi dat învăţătorului acea figură cu care L-a zugrăvit în tabloul său Să-i dăm Cezarului ce-i al Cezarului; atunci multe lucruri ar fi de-venit imediat clare. In tabloul d-lui Ghe, însă, pur şi simplu s-au certat nişte oameni de treabă ; şi a rezultat ceva fals şi o idee preconceputâ, iar tot ce e fals e minciună şi nu e nici Un fel de realism. D-l Ghe, însă, s-a zbătut pentru realism.
Am uitat, însă, de expoziţie... De altfel, nu sînt bun de reporter, am vrut să fac doar unele adnotări „apropo de". Cu atît mai mult, redacţia promite să publice o cronică amănunţită despre acele tablouri ale pictorilor noştri care vor fi trimise la expoziţia vieneză sau, poate că şi mai bine, va încerca să vorbească despre asta din expoziţie trecînd în revistă şi impresiile pe care le vor produce, asupra străinilor care vor veni acolo.

XIII
MICI TABLOURI

Vară, vacanţă : praf şi căldură, căldură şi praf. E greu să rămîi în oraş. Toată lumea e plecată. Acum cîteva zile m-am apucat să recitesc manuscrisele care s-au îngrămădit în redacţie... Dar despre manuscrise mai tîrziu, deşi cîte ceva s-ar putea spâne şi despre ele... Vrei aer, vrei libertate, dar în loc de aer şi de libertate umbli singur fără nici un scop pe străzile acoperite de nisip şi de var şi te simţi, zău, de parcă te-ar fi jignit cineva, cam

ăsta e sentimentul. Se ştie că ai scăpat de jumătate de necaz dacă găseşti vreun vinovat, dar asta e durerea că n-ai pe cine să găseşti...
Acum cîteva zile traversam Nevski Prospekt de pe partea însorită pe cea umbrită. Se ştie că Nevski Prospekt trebuie să fie traversat cu mare grijă, altfel te calcă imediat — te strecori, te uiţi cu atenţie să prinzi momentul, înainte de a porni pe drumul jplin de pericole, şi aştepţi ca să se răărească măcar cît de cît trăsurile care trec în goană, pe două sau trei rînduri. Iarna, de pildă, cu vreo două, trei zile înainte de Crăciun, e deosebit de interesant să traversezi : rişti din plin, mai ales dacă de dimineaţă se lasă peste oraş o ceaţă albă, geroasă, că nu vezi un trecător la trei paşi de tine. Ai trecut cumva de primele rînduri de căleşti şi de birje care gonesc spre podul Po-liţeiski şi te bucuri că nu mai ai de ce să te temi de ei : tropăitul, huruitul şi strigătele răguşite ale birjarilor au rămas în urma ta, dar n-ai timp să te bucuri : n-ai ajuns decît la mijlocul periculoasei străzi şi mai departe te aşteaptă riscul şi necunoscutul deplin. Te uiţi repede şi cu teamă în jur şi te gîndeşti
iute cum să te strecori şi pe lîngă cel de-al doilea şir de trăsuri, care gonesc de data asta spre podul Anicikov. Simţi, însă, că n-ai cînd să te gîndeşti şi mai e şi ceaţa asta infernală, nu se aud decît ţipete şi tropăit, iar de văzut nu vezi decît la un pas de tine. Şi deodată răsună din ceaţă nişte sunete rapide, dese, ferme, care se apropie tot mai mult de tine, nişte sunete înspăimântătoare şi monstruoase, care iaduc foarte mult cu acea împrejurare cînd şase sau şapte oameni toacă varza cu şatîrul într-o albie. „încotro s-o iau ? Înainte sau înapoi ? O să am timp sau nu ?" Şi ai avut noroc că ai rămas pe loc : din ceaţă, nici la un pas de tine, răsare deodată botul cenuşiu al unui trăpaş cu răsuflare fierbinte, care trăpaş goneşte turbat cu viteza unui expres : zăbalele sînt pline de spumă, arcul s-a aplecat într-o parte, hăţurile sînt întinse, iar picioarele zvelte şi puternice măsoară iute, egal şi ferm cîte un stînjen cu fiecare bătaie. O clipă, strigătul disperat al vizitiului şi — totul a zburat pe lîngă tine din ceaţă în ceaţă şi pe urmă totul, şi tocatul şi ţipetele au dispărut din nou ca o fantomă. O adevărată fantomă petersburgheză ! îţi faci cruce şi, aproape dispre-ţuind cel de al doilea şir de trăsuri care te speria atît cu o clipă în urmă, ajungi repede pe trotuarul dorit, tremurînd încă tot de emoţia prin care

ai trecut şi — curios — simţind în acelaşi timp nu se ştie de ce şi un fel de satisfacţie, nu pentru că ai scăpat de pericol, ci tocmai pentru că ai fost în pericol. E. o plăcere retrogradă, nu zic nimic, şi mai e şi inutila în veacul nostru, cu atît mai mult cu cît ar trebui să protestezi şi nu să simţi plăcere, pentru că trăpaşul e neliberal în gradul cel mai înalt şi aminteşte de husari sau de negustori puşi pe petrecere şi, prin urmare, inegalitatea, obrăznicia, la tyrannie etc. Ştiu şi recunosc, acum însă nu vreau decît să închei. Şi aşa zilele trecute, cu obişnuita prudenţă de iarnă, m-am apucat să traversez Nevski şi deodată mă trezesc din gînduri şi mă opresc uimit chiar în mijlocul traversării : nu e nimeni, nici o caleaşca, nici măcar vreo birjă zdrăngănitoare ! Locul e pustiu pe o rază de cincizeci de metri cel puţin şi e atît de lipsit de pericol că n-ai decît să te opreşti cu un prieten şi să te apuci să discuţi despre literatura rusă ! E şi neplăcut. Cînd s-a mai văzut asta ?

Praf şi căldură, nişte mirosuri uluitoare, străzi săpate şi case care se renovează. Se lucrează mai mult la faţadă, se modernizează, pentru mai mult şic şi originalitate. Mult mă ui-

meşte arhitectura asta a timpului nostru. Şi în general întreaga arhitectură a Petersburgului e extrem de caracteristică şi de originală şi întotdeauna rh-a uluit prin faptul că exprimă întreaga lipsă de caracter şi de personalitate a oraşului, din tot timpul existenţei sale. Caracteristice în sensul pozitiv al termenului, propriu-zis ale lui nu sînt decît aceste căsuţe putrede de lemn, care s-au păstrat încă pe cele mai elegante străzi, alături de nişte clădiri uriaşe şi care te uluiesc ca o grămadă de lemne lîngă un palazzo de marmoră. In ceea ce priveşte palazzo-urie, ele sînt tocmai cele în care se şi reflectă întrcajjn lipsă de personalitate a concepţiei, întreaga esenţă negativă a perioadei petersburgheze, de la început şi pînă la sfîrşit. în sensul acesta nu există un oraş ca Petersburgul, în privinţa arhitecturii el e o reflectare a tutulror arhitecturilor lumii, a tuturor perioadelor şi a tuturor modelor, pe rînd totul a fost împrumutat şi deformat într-o manieră proprie. în clădirile acestea veţi citi ca într-o carte tot fluxul de idei şi ideuţe, care au venit din Europa la noi firesc sau neaşteptat şi care, treptat, ne-au învins şi ne-au înrobit. Iată lipsa de personalitate a

arhitecturii bisericeşti din secolul trecut, iată o copie jalnică a stilului roman de la începutul secolului nostru şi iată şi epoca renaşterii şi tipul vechiului stil bizantin, descoperit zice-se de arhitectul Ton, pe vremea precedentei domnii. Iată apoi cî-teva clădiri-spitale, institute şi chiar palate din primul şi din cel de al doilea deceniu al secolului nostru, e stilul epocii lui Napoleon I, totul e uriaş, fals majestuos şi incredibil de monoton, ceva forţat şi inventat special atunci, odată cu albinele de pe porfirele napoleoniene, pentru exprimarea măreţiei epocii care tocmai începea pe atunci şi a nemaiauzitei dinastii care pretindea să dureze la nesfîrşit. Iată apoi casele acestea, aproape nişte palate, ale unor familii nobiliare de la noi, de mai tîrziu. Aici e vorba de altceva, de maniera unor palazzo-uri italiene sau de un stil franţuzesc nu prea curat din perioada prerevoluţionară. Acolo, însă, în palazzo-urile veneţiene sau romane şi-au trăit traiul sau şi-l mai trăiesc şi acum generaţii întregi de vechi familii, o familie după alta în decursul secolelor. La noi, însă, s-au făcut palazzo-urile astea în trecuta domnie, dar, se pare, tot cu pretenţie de secole : prea părea fermă şi încurajatoare ordinea de lucruri instaurată atunci şi prin apariţia acestor palazzo-uri s-a manifestat toata credinţa în ea : s-au pregătit oamenii să trăiască secole. S-au făcut, însă, toate

astea aproape în ajunul războiului Crimeii, pe urmă a venit şi eliberarea ţăranilor... O să-mi pară foarte rău dacă am să văd vreodată pe aceste palazzo-uri vreo firmă de circiumă cu o d-rădină de vară sau vreo firmă de hotel franţuzesc şi, în ■sfîrşit, iată arhitectura unui uriaş hotel de acum — aci domneşte un spirit întreprinzător, americanismul, sute de camere, o uriaşă întreprindere industrială : se vede imediat că au apărut şi la noi căile ferate şi ne-am trezit şi noi în chip de oameni întreprinzători. Şi acum, acum... zău că nici nu ştii cum să defineşti arhitectura noastră de astăzi. E un fel de haos, care, de altfel, consonează cu haosul nostru de azi. Sînt o mulţime de clădiri înalte (în primul rînd înalte) făcute pentru locuinţe, cu nişte ziduri, se spune, extrem de subţiri şi construite cu o mare zgîrcenie, cu o uluitoare arhitectură a faţadei: e şi Rastrelli şi rococoul tîrziu, balcoane şi ferestre în maniera dogilor : neapărat oeil-de-boeuf şi neapărat cinci nivele şi toate astea pe aceeaşi faţadă. „Să-mi pui neapărat, frăţioare, nişte ferestre

dogeşti, ce-s eu mai rău decît dogele ăla al lor cu fundul gol, iar etajele să mi le faci pe toate patru ca să iau chiriaşi, fereastra e fereastră, iar etajul e etaj, că nu poci ca din cauză de prostii să ni se ducă de rîpă capitalul". Nu sînt însă foiletonist petersburghez şi nu despre asta am vrut să vorbesc. Am început-o cu manuscrisele aflate în redacţie şi am terminat-o cu nişte lucruri care nu mă privesc.

Praf şi căldură. Se spune că pentru cei rămaşi în Petersburg s-au deschis cîteva grădini şi localuri de distracţie, unde se poate „respira" aer curat. Nu ştiu dacă ai ce să respiri acolo, n-am fost încă nicăieri. în Petersburg e mai cald, mai sufocant, mai trist. Şi s-au mai şi deschis în oraş o mulţime de grădini prin nişte locuri unde nu le-ai fi bănuit niciodată. Aproape pe fiecare stradă întîlneşti acum firme atîrnate pe porţi, uneori acoperite de var şi de cărămizi, pe care scrie : „intrare în grădina localului". Acolo, în curte, undeva în faţa unei clădiri vechi era o grădiniţă împrejmuită cu un gard cu zăbrele, ei bine, asta e acum „grădina localului"-l, Spuneţî-ani de ce în * etersburg e mai trist duminică decît în cursul săptămînii ?

Din pricina vodcii ? De beţie ? Pentru că ţăranii beţi se tavă-lese şi dorm pe Nevski seara-n... amiaza mare ? Nu cred. Chefliii din rîndul muncitorilor nu mă deranjează şi eu, care am rămas acum în Petersburg, m-am obişnuit cu ei, deşi înainte nu puteam să-i sufăr, pînă la repulsie. Aceştia umblă beţi de sărbători, uneori în grupuri, se înghesuie şi dau peste oameni — nu puşi pe scandal, ci pentru că un om beat nu poate să nu se înghesujie şi să nu dea peste oameni, înjură cu voce tare fără să ia în seamă grupuri întregi de copii şi de femei —• nu din nesimţire, ci aşa, pentru că omul beat nici nu poate să aibă un alt limbaj decît înjurătura. E vorba chiar de un limbaj. un limbaj întreg, m-am convins de curînd de asta, un limbaj foarte comod şi original, cu totul adaptat pentru un om beat sau doar grizat, aşa că nici n-avea cum să nu apară, şi daca i!-ar fi fost — ii faudrait l-linventer. Nu glumesc de loc. Judecaţi şi dumneavoastră : se ştie că atunci cînd te grizezi în primul rînd şi mai întîi de toate ţi se leagă limba şi ţi se întoarce greu în gură, fluxul de gînduri însă, la un om ameţit sau la oricine care nu e beat turtă, e de zece ori mai imare. Şi din cauza asta se cere firesc depistarea unui limbaj care să satisfacă cele două stări opuse. Limbajul acesta a

fost descoperit şi instaurat în Rusia din vremuri străbune. E vorba pur şi simplu de un substantiv absent în dicţionare, un substantiv foarte comod de pronunţat. într-o seară tîrzie de duminică mi-a fost dat să fac vreo cincisprezece paşi împreună cu un grup de şase meşteri beţi şi m-am convins deodată că toate gîndurile, toate simţirile şi chiar cele mai profunde judecăţi pot fi exprimate prin simpla rostire a acestui substantiv, care mai este şi extrem de scurt. Un flăcău pronunţă dur şi energic substantivul ca să-şi exprime dispreţuitoarea sa negare a ceva despre care s-a vorbit mai înainte. Un altul, drept răspuns, pronunţă acelaşi substantiv, dar într-un cu totul alt sens şi ton şi anume, în chip de mare îndoială în justeţea negării primului flăcău. Un al treilea e cuprins de indignare faţă de primul flăcău, intră în vorbă brusc şi pătimaş şi-i strigă în faţă acelaşi substantiv, dar de data asta în sens de ocară şi de injurie. In momentul acesta se amestecă din nou al doilea flăcău, ţpe care l-a indignat cel de1 al treilea, cel cu ocara, şi-l opreşte aproximativ aşa : „şi tu, cică, ce sări aşa ? Noi discutăm liniştit şi tu te apuci să-l ocă-răşti pe Filka !" Şi toată ideea asta a rostit-o cu acelaşi cuvînt tainic, cu aceeaşi determinare monosilabică a unui obiect, doar
că ŞÎ"a ridicat mâinile şi l-a luat de umeri pe al treilea flăcău. Deodată, însă, un al patrulea flăcău, cel mai tînăr din grup. care tăcuse pînă atunci, găsind, probabil dezlegarea acelei dificultăţi primare din care s-au apucat să se certe, ridică mina şi strigă... Credeţi că strigă evrica ? Sau : am găsit, am ffăsit ! Ei, nu, nici „evrica" şi nici „aim găsit", repetă doar acelaşi substantiv absent din dicţionare, un singur cuvînt, doar un singur cuvînt, dar cu entuziasm, cu un strigăt de îneîntare, cu o îneîntare prea mare parcă, pentru că celui de al şaselea, carie e şi cel mai bătrîn şi mai mohorît dintre ei, nu j s-a „părut" aşa şi a temperat entuziasmul de papă-laţpte al flăcăiaşului, spunîndu-i cu voce moralizatoare de bas... ei, da, acelaşi substantiv interzis întru pronunţie în familie, exprimînd dealtfel clar şi precis : „ce urli, mă, vezi să nu răguşeşti". Şi aşa, fără să pronunţe nici un alt cuvînt, ei au repetat unul după altul de şase ori la rînd doar acest cuvînt şi s-au înţeles perfect unul pe altul. E o întîmplare la care am fost martor. „Hei ! le-am strigat eu nitam-nisam (eram chiar în mijlocul grupului), n-aţi făcut nici zece paşi şi aţi spus de şase ori cu-vîntul (i-am zis pe nume) ! E ceva de

groază ! Nu vă e ru-
sine r
Toţi s-au holbat deodată la mine, ca la ceva cu totul neaşteptat, şi au tăcut pentru o clipă ; m-am gîndit că o să mă-n-jure, dar nu m-au înjurat, doar flăcăiaşul cel tînăr, după ce a a mai făcut vreo zece paşi, s-a întors brusc la mine şi mi-a strigat din mers :
— Dar dumneata la ce-l mai zici a şaptea oară, dacă tot ai numărat că noi am zis de şase ori ?
A explodat un hohot de rîs şi grupul s-a îndepărtat, fără să-şi mal bată capul cu mine.
Dar nu despre chefliii ăştia vorbesc şi nu sînt ei pricina tristeţii mele duminicale. Am descoperit de curînd că există în Petersburg ţărani, orăşeni şi meseriaşi absolut nebăutori, care nu lasă să le „scape" nimic, nici măcar duminica, şi nu atît asta m-a uimit cît faptul că sînt, se pare, infinit mai mulţi decît am presupus pînă acum. Ei bine, la ăştia mă uit cu şi mai

multă tristeţe decît la cheflii, nu din vreun sentiment de compătimire pentru ei, n-ai nici un imotiv să-i compătimeşti, dar aşa-ţi intră-n cap o idee stranie... Dumineca seara (în cursul săptămînii nu-i vezi de loc) foarte mulţi oameni dintr-ăştia. care sînt ocupaţi toată săptămîna, ies, absolut treji pe stradă. Ies special ca să se plimbe. Am remarcat că pe Nevski nu vin niciodată, se plimbă mai mult în jurul casei, sau vin pe-ndelete din cîte o vizită pe care au făcut-o cu familia. (Se pare că în Petersburg sînt multe familii de meseriaşi). Umblă sobru, cu nişte figuri îngrozitor de serioase, de parcă nici nu s-ar plimba, discută foarte puţin între ei — mai ales bărbaţii cu nevestele aproape de loc, dar sînt întotdeauna îmbrăcaţi de sărbătoare. Hainele sînt proaste şi vechi, cele ale femeilor sînt pestriţe, dar totul e spălat şi curăţat de sărbătoare, poate chiar anume pentru ora aceasta. Sînt cîţiva care umblă în haine ruseşti, cei mai mulţi însă sînt îmbrăcaţi nemţeşte şi-şi rad bărbile. Faptul cel mai enervant e că ei par a-şi imagina într-adevăr şi cu toată seriozitatea că plimbîndu-se aşa îşi fac o mare plăcere duminecală. Ce plăcere poţi să ai pe strada asta largă, pustie, prăfuită, prăfuită chiar şi după apusul soarelui ? Dar şi asta le pare un paradis ; fiecăruia, deci, ce-i place.

Adesea sînt cu copiii, sînt foarte mulţi copii în Petersburg, şi se mai spune că aici mor îngrozitor de mulţi copii. Cei mai mulţi dintre copii sînt mititei de tot, abia umblă sau nici nu ştiu încă să meargă, de asta or fi aşa de puţini copii mai mari, că nu rezistă şi mor ? Observ în mijlocul unui grup un meseriaş — e singur, dar e cu un copil, un băiat — sînt amîndoi singuri şi au amîndoi o expresie singuratică. Meseriaşul, om la vreo treizeci de ani, are o faţă suptă şi nesănătoasă. S-a îmbrăcat de sărbătoare : o haină nemţească roasă pe la cusături, nişte nasturi şterşi şi un guler soios, pantalonii sînt „de ocazie", cumpăraţi la mîna a treia la vreo piaţă de vechituri, totul, însă, e curăţat cît mai bine cu putinţă. Plastron de percal, un cilindru teribil de şifonat, barbă rasă. Probabil că lucrează undeva într-o lăcătuşerie sau în vreo tipografie. Expresia feţei e posomorită şi sumbră, îngîndurată, aspră, aproape rea. îşi ţine copilul de mînă, iar acesta se zbate în urma lui şi-i ţine oarecum pasul. E un băieţel de vreo doi ani şi ceva, foarte slab, foarte palid, dar îmbrăcat cu caftan, are în picioare nişte cizmuliţe cu o margine roşie şi are o pană de păun la pălărie. A obosit, tatăl i-a spus ceva, poate că n-a făcut decît într-adevăr să
spună ceva, dar a ieşit că l-a repezit. Băiatul a tăcut. Dar au jnai făcut vreo cinci paşi şi tatăl s-a aplecat, a ridicat cu grijă copilul, l-a luat în braţe şi s-a dus cu el aşa. Băiatul s-a jipit de el, cu încredere şi cu multă obişnuinţă şi, după ce i-a înconjurat gîtul cu mînuţa dreaptă, a început să mă privească cu o uimire copilărească : „De ce, adică, mă ţin după ei şi mă uit aşa ?" I-am făcut un semn cu capuil şi i-am zîmbit, dar el s-a încruntat şi s-a apucat şi mai tare de gîtul lui taică-său. Trebuie să fie mari prieteni, ei doi.
îmi place, cînd umblu pe străzi, să imă uit atent la unii trecători cu totul necunoscuţi, să le studiez chipurile şi să caut să ghicesc : cine sînt, cum trăiesc, cu ce se ocupă şi ce-i interesează mai mult în clipa asta. Despre meseriaşul cu băieţel m-am gîndit atunci că i-a murit nevasta, că nu-i nici o lună de atunci şi că a murit neapărat de tuberculoză. De băieţelul orfan (tatăl lucrează toată săptămîna) are grijă o bătrînică undeva într-un subsol, unde cei doi închiriază o cămăruţă sau poate numai şi numai un colţ de cameră. Şi acum, duminica, văduvul şi băiatul au fost undeva departe în Vîborg, la singura rudă pe care o mai au, cel mai probabil sora răposatei, la care nu prea mergeau înainte şi

care e măritată cu. vreun subofiţer cu galon şi care locuieşte neapărat într-o uriaşă casă de stat, tot într-un subsol, dar singură. Ea poate că a şi suspinat după răposată, dar nu prea mult, văduvul n-a suspinat nici el prea mult cît a stat acolo, dar tot timpul era posomorit, vorbea rar şi puţin, a dat-o sigur pe vreo temă da meserie, dar culrînd n-a mai vorbit nici despre asta. Probabil că au încins samovarul şi au băut ceai muşcînd din bucăţica de zahăr. Băiatul a stat tot timpul într-un colţ, pe o ladă, se-ncrunta şi se ţinea deoparte, iar spre sfîrşit a aţipit. Şi mătuşa şi bărbatul ei nu prea i-au acordat atenţie, pînă la urmă, însă, i-au dat totuşi lapte şi pîine, cu care prilej subofiţerul, care nici nu-l băgase în seamă pînă atunci a glumit, în chip de alint, ceva pe socoteala copilului, ceva foarte sărat şi nelalocul său şi a iris (singur de altfel) de gluma sa ; văduvul, însă, chiar atunci l-a repezit aspru şi fără motiv pe băiat, iar acesta drept urmare a vrut imediat pîn-lafară şi atunci tatăl l-a scos, fără nici o vorbă şi cu o figură serioasă din cameră... S-au despărţit la fel de sobru şi de posoimorît, după cum au şi discutat, cu respectarea întregului ritual de politeţe şi convenienţe. Tatăl a luat băiatul în braţe şi l-a

dus acasă, din Vîborgskaia în Liteinaia. Mîine se duce din nou Ja atelier, iar băiatul la bătrînică. Şi uite umbli aşa şj inventezi imaginile astea stupide pentru propria ta distracţie. N-au nici un sens şi „nu conţin nimic educativ". De asta te şi apucă ipohondria în duminicile de vacanţă pe străzile posomorite şi prăfuite ale Petersburgului. Ce, nu v-a trecut prin cap că în Petersburg sînt nişte străzi posomorite ? Cred că e cel mai posomorit oraş din lume !

E adevărat că şi în cursul săptămînii sînt scoşi mulţi copii în stradă, iar duminică seara sînt aproape de zece ori mai mulţi. Cît sînt ei toţi de slabi, de palizi, de debili, de anemici şi ce feţişoare triste au, mai ales cei care sînt încă ţinuţi în braţe, iar cei care au învăţat să meargă au cu toţii nişte pi-cioare strîmhe şi eînd merg se leagănă dintr-o parte într-alta. Aproape toţi, altfel, sînt îmbrăcaţi cu grijă. Dar, Dumnezeule, cqpilul e ca o floare, ca 6 frunză care a înverzit primăvara pe un pom : are nevoie de lumină, de aer, de spaţiu, de hrană proaspătă, şi în loc de1 asta i se oferă un subsol sufocant cu miros de varză sau de cvas, o

duhoare îngrozitoare în timpul nopţii, o hrană nesănătoasă, gîndaci şi purici, igrasie, iar în curte — praf, var, cărămizi.
Ei, însă, îşi iubesc copiii palizi şi debili. Uite o fetiţă de vreo trei ani, drăguţă, îmbrăcată cu o rochiţă proaspătă, se grăbeşte la mama, care stă la poartă, într-o mare societate, să pălăvrăgească o oră, două. Mama pălăvrăgeşte, dar cu coada ochiului îşi supraveghează copilul care se joacă la vreo zece paşi de ea. Fetiţa s-a aplecat să ridice ceva, o pietricică, şi-a călcat imprudentă pe poala rochiei şi nu poate nicicum să se ridice, a încercat de vreo două ori, a căzut şi a început să plîngă. Mama a dat să se scoale, dar eu am şi ridicat-o pe fetiţă. Aceasta s-a îndreptat, m-a privit repede, curioasă, cu ochii încă plini de lacrimi, şi deodată a fugit la -mama ei, puţin speriată, puţin aprinsă de o sfială copilărească. M-am apropiat şi m-am interesat politicos cîţi ani are fetiţa, mama ei mi-a răspuns amabil, dar foarte reţinut. Am spus că am şi eu 6 fetiţă de aceeaşi vîrstă, dar nu mi s-a mai răspuns nimic) : „Oi fi tu om bun, m-a privit în tăcere mama ei, dar n-ai de ce să stai aici vezi-ţi de drum". Tot poporul care pălăvrăgise pînă atu(nci a tăcut, gîndind parcă acelaşi lucru. Mi-am dus imîna la pălărie şi mi-am văzut de drum.
Uite o altă fetiţă, într-un colţ de stradă aglomerat, a ră-în urma mamei sale, care pînă atunci o ţinea de mînă. g drept, femeia a văzut deodată, la vreo cincisprezece paşi de ea o prietenă venindu-i în vizită şi, nădăjduind că fetiţa ştie drugul, a lăsat-o şi a fugit în întîmpinarea musafirei ; copiluL jnsâ, rămas deodată singur, s-a speriat, a început să plîngă şj a luat-o la goană după mama.
Un trecător cărunt, necunoscut, un tîrgoveţ cu barbă, o opreşte deodată pe femeie şi o apucă de mînă :
— Ce-ai luat-o la goană ! Nu vezi că-ţi plînge copilul, aşa nu se poate, că dacă se sperie...
Femeia a vrut să-i zică repede ceva, dar s-a abţinut, şl--.i luat în braţe, fără nici un fel de ciudă şi de nerăbdare, fetiţa, şi s-a apropiat calm de musafira ei. Tîrgoveţul a aşteptat sever pînă la capăt şi şi-a văzut de druim.
Stupide, cele mai stupide tablouri, pe care ţi-e şi jenă să le publici în jurnal. De acum încolo am să caut să fiu mult mai serios.

institutele de învăţămînt din şapte districte poate să afirme că (ân ultimii ani tineretul se ocupă incomparabil mai serios de ştiinţă şi că lucrează incomparabil mai mult şi mai substăn-
Unii din criticii noştri au remarcat că în ultimul meu roman, Demonii, m-am folosit de cunoscutul caz al lui Ne-ceaev41, dar au declarat imediat că n-am tăcut, de lapt, por-trfcte jşi că nici n-am reprodus istoria lui Neceaev, că am luat numai fenomenul şi că am căutat doar să explic posibilitatea acestui fenotaen în societatea noastră, în sensul unui fenomen social şi nu doar într-un plan factologic, nu ca o simplă descriere a unui caz particular petrecut la Moscova. Foarte adevărat, voi adăuga eu. în romanul meu nu mă ating de celebrul Neceaev, nici de victima acestuia, Ivanov. Figura eroului meu Neceaev nu seamănă cu figura adevăratului Neceaev. Prin intermediul .romanului am vrut să ridic o problemă, pe cît se poate mai clar şi să dau un răspuns : cura e posibil ca în uluitoarea noastră societate de trecere să apară nu un Neceaev, ci Neceaevii şi cum de se întîmplă că aceşti Neceaevi adună în jurul lor nişte neceaevieni ?
Şi de curînd, cu o lutiă în urmă, am citit în Russki mir urtnătoarele rînduri teribil de interesante : „...Credeam că chestiunea Neceaev a putut să demonstreze că tineretul nostru studios nu se amestecă în treburile astea demente. Un fanatic idiot, de tipul lui Neceaev, îşi poate găsi prozeliţi doar în rîndurile unui tineret parazitar, neevaluat şi cu totul în afara studiilor".
Şi mai departe :
„...cu atît mai mult cu cît acum cîteva zile ministrul instrucţiunii publice a declarat (la Kiev) că după ce a studiat

Rîndurile acestea luate în sine, adică fără nici un fel de referinţă, sînt destul de insignifiante (sper ca autorul să mă scuze). Au ceva tras de păr, e o minciună veche de care ni s-a făcut lehamite. Ideea de bază în toată splendoarea ei constă în faptul că şi dacă apar cîteodată la noi nişte Neceaevi, toţi aceşti Neceaevi sînt neapărat idioţi şi fanatici şi dacă reuşesc sâ-şi facă prozeliţi asta se întîmplă „numai în rîndurile unui tineret parazitar, neevoluat şi cu totul în afara studiilor". Nu ştiu ce

anume a vrut să demonstreze cu asta autorul articolaşului din Russki mir : a vrut să flateze tineretul studios ? Sau. dimpotrivă, a vrut, printr-o manevră vicleană şi, ca să zic aşa, mimînd duioşia, să-i tragă puţin pe sfoară, dar cu cele mai respectabile intenţii, adică tot întru folosul tineretului, şi,, pentru a-şi atinge scopul, a apelat la un procedeu atît de cunoscut al dădacelor şi al guvernantelor : „Uite, adică, copilaşi scumpi, vedeţi cum strigă şi se bat obraznicii ăia, o să-şi încaseze sigur porţia lor că sînt atît de «neevoluaţi», voi însă sînteţi nişte copilaşi atît de cuminţi, la masă staţi frumos, nu ;daţi -ldin picioruşe pe sub masă şi pentru asta o să primiţi sigur un cadou". Sau, în fine, autorul a vrut pur şi simplu „să apere" tineretul nostru studios faţă de guvern şi pentru asta a apelat la un procedeu pe care-l consideră, probabil, nemaipomenit de viclean şi de rafinat ? O spun direct : deşi am pus întrebările astea, scopurile personale ale autorului articolaşului din Russk-li mir nu mă interesează de loc. Şi ca s-o spun pînă -lla capăt, adaug că minciuna şi vechiul mod de a eluda lucrurile, de care ni s-a făcut lehamite şi care şi-a găsit expresie în ideea din Russki mir, sînt gata să le consider ca ceva accidental şi nepremeditat, că autorul, adică, a crezut în propriile sale cuvinte şi le-a luat drept foujne cu acea naivitate totală, care ar fi şi de lăudat şi te-ar şi mişca într-o altă împrejurare. Dar în afară de faptul că minciuna luată drept adevăr are întotdeauna o înfăţişare dintre cele mai periculoase (chiar dacă apare în Russki mir), in afară de asta îţi sare în ochi şi faptul că minciuna n-a apărut niciodată atît de nudă, atît de exactă şi atît de sim-

plută ca în articolaşul ăsta. într-adevăr, sînt unii făcuţi să dea în gropi. E interesant să analizezi minciuna prezentată în chipul acesta şi pe cît se poate s-o scoţi la lumină, că altfel cine ştie cînd mai poţi să dai de ea, exprimată cu o atare naivă sinceritate !

Din vechile vremuri pseudoliberale în ziaristica noastră, s-a luat drept regulă „apărarea tineretului" — împotriva cui ? Împotriva a ce ? — asta rămîne uneori acoperit de mister şi astfel apărarea capătă o alură dintre cele mai stupide şi mai comice, mai ales cînd sînt atacate alte organe de presă în sensul că „noi sîntem mai liberali, iar voi atacaţi tineretul va să zică sînteţi mai retrograzi". în paranteză fie spus, in acelaşi articolaş din Russki

mir există acuzaţia îndreptată direct împotriva revistei Grajdanin, care, zice-se, atacă tot tineretul nostru studios din Petersburg, Moscova şi Harkov. Tre-cînd peste faptul că autorul articolaşului ştie perfect că în r;evista noastră n-a avut loc nici un fel de acuzaţie globală, aş vrea pur şi simplu să-l întreb pe acuzatorul nostru : ce înseamnă să acuzi global tineretul ? Nu înţeleg de loc. Asta, evident, ar însemna să nu iubeşti, din vreo pricină oarecare, tot tineretul luat la un loc şi nici măcar atît tineretul cît o anume vîrstă a oamenilor noştri tineri ? Ce aiureală e asta ? Cine poate să creadă într-o asemenea acuzaţie ? E clar că şi apărarea şi acuzarea sînt făcute pe negîryiite, fără prea multă bătaie de cap. Parcă - merită să-ţi mai şi baţi capul cu asta : „am arătat că sînt liberal, că laud tineretul, că-i atac pe cei care nu-l laudă şi e-n regulă, pentru abonaţi e destul şi aşa — ce să-mi mai" bat capul". Chiar aşa — ce să-mi mai bat capul — pentru că numai cel mai răul duşman al tineretului nostru ar putea să-l apere aşa şi să întoarcă lucrurile în halul în care le-a întors (accidental, sînt mai sigur de asta ca ori-cînd) naivul autor al articolaşului din Russki mir.

Important e că procedeul în cauză nu este o invenţie doar a revistei Russki mir, e un procedeu comun mai multor organe ale presei noastre pseudoliberale şi prin asta poate că devine ceva mai puţin naiv. Esenţa lui constă, în primul rînd, în elogierea nediferenţiată a tineretului, absolut în toate împrejurările, şi în atacurile brutale îndreptate împotriva celor ca-re-şi permit, în anumite situaţii, să facă şi referiri critice ia. adresa tineretului. Procedeul se bazează pe ridicola presupunere că tineretul e atît de necopt şi că e atît de amator de elogH că n-o să se descurce în toate astea şi-o să le ia drept bune. E drept că s-a obţinut ca o bună parte din tineret (sînt ferm convins că nu e vorba nici de departe de întregul tineret) să capete o slăbiciune reală pentru elogii grosolane, pretinde să fie linguşit şi este gata să acuze fără nici un discer-nămînt pe toţi cei care nu-l încurajează la tot pasul şi mai ales în unele împrejurări. De altfel, nu e vorba încă decît de un prejudiciu efemer, odată cu experienţa şi cu anii se schimbă şi punctul de vedere al tineretului. Mai este, însă, şi un alt aspect al minciunii, care atrage după sine un prejudiciu direct şi substanţial.

E cel de al doilea aspect al procedeului „Apărării tineretului faţă de societate şi de guvern" şi constă pur şi simplu în negarea

japtului, o negare uneori dintre cele mai grosolane şi impertinente : n-a fost nici un fapt, n-a fost şi nici n-a putut să fie şi cine zice că a fost, ăla calomniază tineretul, deci e un duşman al tineretului !
Ăsta e procedeul. Repet, nici cel mai mare duşman al tineretului nostru n-ar inventa ceva mai dăunător propriilor sale interese. Vreau neapărat s-o demonstrez.
Prin negarea faptului cu orice preţ se pot atinge unele rezultate uimitoare.
Ei bine, ce o să demonstraţi, domnilor, şi cum o să contribuiţi la rezolvarea lucrurilor, dacă veţi încerca să convingeţi (Dumnezeu mai ştie pentru ce) că tineretul care s-a „pasionat", adică cel care se poate „pasiona" (fie şi de Ne-ceaev), e format neapărat din „paraziţi neevoluaţi", din cei care nu studiază de loc, într-un cuvînt din puşlamale cu cele mai urîte veleităţi. Izolînd astfel lucrurile, scoţîndu-le din sfera , tineretului studios, reducîndu-le doar la „paraziţii neevoluaţi", voi îi acuzaţi anticipat pe toţi aceşti nenorociţi şi vă deziceţi de ei : „voi singuri sînteţi de vină, leneşi şi obraznici ce sînteţi, n-aţi ştiut să staţi cuminte la masă". Izolînd întîmplarea şi lipsind-o de dreptul de a fi analizată în raport cu întregul (şi în asta constă singura posibilitate de apărare a nefericiţilor „rătăciţi"), prin asta nu numai că subscrieţi la condamnarea lor definitivă, dar îi îndepărtaţi de orice caritate, pentru că afirmaţi direct că rătăcirile lor s-au produs exclusiv din cauza calităţilor lor respingătoare şi că tinerii ăştia trebuie să provoace un sentiment de dispreţ şi de repulsie, chiar şi cînd nu comit nici o crimă.
136
137
Pe de altă parte, se întîmplă ca într-o chestiune să fie amestecaţi nu neevoluaţii, nu obraznicii, nu cei care dau din picioare pe sub masă, nu numai leneşii, ci, dimpotrivă, tineretul harnic, aprins, care studiază şi o face din toată inima, dar este prost orientat ? (vă rog să înţelegeţi cuvîntul : orientat. Unde în Europa o să găsiţi astăzi mai multă instabilitate în tot felul de orientări, decît astăzi la noi!). Şi iată, după teoria voastră a „leneşilor şi a neevoluaţilor", aceşti noi „nefericiţi vor -lfi de trei ori mai vinovaţi : „li s-au dat mijloace, şi-au făcut stuidiile, au lucrat serios — n-au nici o scuză ! Sînt de trei ori mai puţin demni de îngăduinţă decît paraziţii neevoluaţi !" Iată

rezultatul teoriei voastre.
Ei bine, domnilor (mă adresez în general, nu numai colaboratorului de la Russki mir), dumneavoastră pe baza „negării faptului" afirmaţi că „Neceaevii" trebui :să fie neapărat nişte idioţi, nişte fanatici idioţi". Aşa o fi ? E drept să spui asta ? în cazul de faţă fac o derogare de la cazul Neceaev şi vorbesc despre „Neceaevi" la plural. Da, printre Neceaevi pot fi nişte fiinţe cu totul sumbre, cu totul dezolante şi deformate, cu o geneză foarte complicată a setei de intrigă, de putere, cu o pătimaşă şi maladivă necesitate de a-şi etala personalitatea, dar de ce să fie „idioţi" ? Dimpotrivă, chiar şi cei care sînt nişte monştri adevăraţi pot fi nişte oameni foarte evoluaţi, vicleni şi chiar cultivaţi. Sau poate credeţi că titlurile, foile matricole, atestatele (fie şi universitare) formează definitiv sufletul tînărului şi că odată cu primirea diplomei capătă pentru totdeauna şi un talisman care să-i permită să recunoască adevărul, să fie scutit de ispite, de patimi şi de vicii ? Astfel, toţi tinerii care şi-au încheiat studiile devin, după dumneavoastră, o mulţime de paipi mai mititei nesupuşi greşelii.
.Şi de ce credeţi că Neceaevii sînt neapărat nişte fanatici ? Adesea nu sînt decît nişte escroci. „Sînt escroc, nu sînt socialist", spune un Neceaev, e drept în romanul meu Demonii, dar vă rog să mă credeţi că poate s-o spună şi în realitate. Sînt nişte escroci foarte vicleni care au studiat tocmai latura generoasă a sufletului omenesc, cel mai adesea a unui suflet tînălr, ca să-l poată juca aşa cum ar dori. Şi chiar credeţi că prozeliţii pe care i-a putut aduna la noi vreun Neceaev trebuie să fie neapărat nişte puşlamale ? Nu cred, nu sînt toţi

asa ; sînt şi eu un vechi neceaevian, condamnat fiind la moarte ani fost şi eu pe eşafod şi vă rog să mă credeţi că am fost într-o companie de oameni culţi. Aproape toţi şi-au terminat studiile în cele mai bune facultăţi. Mai tîrziu, după ce toate astea au trecut, unii dintre ei s-au afirmat prin cunoştinţe deosebite şi lucrări cu totul remarcabile. Nu, domnilor, Neceaevii nu provin întotdeauna dintre leneşii care n-au învăţat nimic
Ştiu, sînt sigur că o să-mi replicaţi că nu sînt de loc un neceaevian, că n-am fost decît un „petraşevist" 42. Fie şi petraşevist (deşi, după părerea mea e o denumire inexactă, pentru că de un număr cu mult mai mare de petraşevişti, decît noi cei

care eram pe eşafod, nu s-a atins nimerii şi nu au fost incomodaţi cu nimic. E drept, nici nu l-au cunoscut niciodată pe Petraşevski, dar nu de Petraşevski fusese vorba în toată această istorie veche, asta e tot ce am vrut să spun).
Dar fie şi petraşevist. De unde ştiţi că petraşeviştii n-ar fi putut să devină neceaevieni, adică să meargă pe un drum „neceaevian", daca lucrurile ar fi luat un alt curs ? Evident, pe atunci nici nu puteai să-ţi imaginezi ■ cum adică ar fi luat un alt curs ? Erau cu totul alte timpuri, dar vă rog să-mi permiteţi să vorbesc numai despre mine: Un Neceaev, probabil, n-aş fi putut deveni niciodată, dar neceaevian nu ştiu, poate că în tinereţea mea...
Am vorbit acum despre mine ca să am dreptul ă voroesc despre alţii. Cu toate astea voi continua numai despre mine şi dacă am să amintesc despre alţii, am s-o fac la modul abstract şi fără să pomenesc vreun nume. Chestiunea petraşeviştilor e atît de veche, ţine de o istorie atît de veche, încît, probabil, n-o să fie nimic rău, dacă amintesc de ea, mai ales că o fac într-un sens abstract şi fără referiri prea precise.
Printre „petraşevişti" nu erau nici „monştri", nici „escroci" (e vorba în egală măsură şi de cei care au fost pe eşafod şi de cei de care nu s-a atins nimeni). Nu cred că cineva m-ar combate în privinţa asta. Că printre noi au fost oameni culţi, nici asta, după cîte-mi dau seama, n-o să fie combătut. Dar, evident, puţini dintre noi ar fi putut să lupte cu un anume ciclu de idei şi de noţiuni adînc înrădăcinate pe atunci în tînăra noastră asociaţie. Am fost contaminaţi de ideile socialismului teoretic al vremii. Pe vremea aceea nu exista în Eu-

flpp
ropa un socialism politic şi capii europeni ai socialiştilor îl şj renegau.
Lui Louis Blanc degeaba i-au dat palme şi l-au tîrît de păr (ca un făcut, avea un păr foarte des, lung şi negru) colegii săi, membri ai Adunării Naţionale, din mîinile cărora l-a smuls atunci Arago (astronom, membru al guvernului, decedat între timp) în dimineaţa aceea nefericită din mai 1848, cînd în parlament a năvălit mulţimea de muncitori nerăbdători şi flămînzi. Sărmanul Louis Blanc, care fusese o vreme membru al guvernului provizoriu, nu i-a provocat prin nimic : n-a făcut decît să le

vorbească, în palatul Luxemburg, acestor oameni amărîţi şi înfometaţi despre „dreptul lor la muncă". E adevărat, fiind totuşi membru al guvernului, lecţiile sale erau în sensul acesta teribil de nepolitke şi, desigur, ridicole. Iar revista lui Considerant, ca şi articolele şi broşurile lui Proudhon, au căutat să răspîndească în rîndul aceloraşi muncitori flămînzi şi lipsiţi de orice avere, printre altele şi o profundă repulsie faţă de dreptul de moştenire la proprietate. Evident, din toate astea, (adică din nerăbdarea oamenilor flămînzi, animaţi de teoriile viitoarei bunăstări) a ieşit mai tîrziu socialismul politic... (Pentru că, de fapt, încă nu e hotărît nimic asupra modului în care se va schimba societatea viitorului, e hotărît numai că societatea actuală trebuie să se ducă de rîpă şi în asta e deocamdată întreaga formulă a socialismului politic.)

Pe atunci însă lucrurile mai erau încă văzute într-o lumină roz şi de o moralitate paradisiacă. într-adevăr, pe atunci socialismul care se năştea era comparat chiar de liderii lui cu creştinismul şi era receptat doar ca o perfecţionare a acestuia din urmă, în conformitate cu timpul şi cu civilizaţia. Toate aceste idei noi de atunci ne plăceau foarte mult la Petersburg, ne apăreau sfinte şi morale în gradul cel mai înalt şi, mai ales, ne apăreau general-umane. Ne apăreau oa o viitoare lege a întregii omeniri, fără excepţie. Cu mult înainte de revoluţia pariziană a anului 48 am fost cuprinşi de influenţa irezistibila a acestor idei. încă în anul 46 am fost iniţiat chiar de Bie-linski în justeţea absolută a acestei „înnoite lumi" viitoare şi în tot ce are mai sfînt viitoarea societate comunistă. Toate convingerile despre imoralitatea chiar a fundamentului (creştin) al societăţii contemporane, despre imoralitatea religiei, a familiei, despre imoralitatea dreptului la proprietatea privată,

toate ideile despre desfiinţarea naţionalităţilor în numele unei fraternităţi generale, despre dispreţul faţă de patrie, considerată ca o frînă în dezvoltarea generală etc. etc. : toate acestea au fost nişte influenţe pe care nu le-am putut depăşi şi care, mai mult, ne-au cuprins inimile şi mintea în numele unei generozităţi necunoscute. în orice caz, tema ne apărea măreaţă si plasată mult deasupra nivelului noţiunilor dominante de atunci, şi asta ne şi ispitea. Acei dintre noi — vreau să spun nu numai dintre petraşevişti, ci, în general, dintre cei contaminaţi, care au

respins radical mai tîrziu tot acest vis dăunător, toată această beznă şi oroare pregătită pentru omenire în chipul reînnoirii şi al renaşterii sale, toţi aceştia nu cunoşteau pricina propriei lor maladii şi ca atare nici nu puteau să lupte cu ea. Şi atunci ce vă face să credeţi că pînă şi un asasinat ă la Neceaev ne-ar fi oprit, chiar dacă nu pe toţi, cel puţin, evident, pe unii dintre noi, în acea epocă fierbinte, în mijlocul învăţăturilor care-ţi copleşeau sufletul, în mijlocul zguduitoarelor evenimente europene ale vremii, pe care noi, uitînd cu totul de patrie, le urmăream cu o tensiune febrilă. Monstruosul şi respingătorul asasinat al lui Ivanov a fost, fără îndoială, prezentat de asasinul Neceaev victimelor sale „neceaeviene" ca o chestiune politică şi utilă pentru „marea cauză generală". Altfel, nu se poate înţelege cum de au putut să fie de acord cîţiva tineri (oricine ar fi fost ei) cu o crimă atît de sumbră. Tot în romanul meu Demonii am încercat să descriu diversitatea şi varietatea motivelor care au făcut ca şi oamenii cei mai puri şi mai naivi să fie atraşi la comiterea unei crime la fel de monstruoase. Toată grozăvia constă în faptul că se poate întîmpla ca acţiunea cea mai oribilă şi mai respingătoare să fie făcută de cineva care nu e citi fel un ticălos ! Şi asta nu e numai la noi, în toată lumea c la fel, din totdeauna, de la începutul începuturilor, cînd e vorba de perioade de trecere, de perioade de zguduiri, petrecute în viaţa oamenilor, de îndoială şi de negare, de scepticism şi de instabilitate a convingerilor sociale fundamentale. La noi, însă, lucrurile acestea sînt mai posibile decît oriunde şi asta e trăsătura cea mai dureroasă şi mai tristă a vremii noastre de acum. Nenorocirea noastră de acum constă în posibilitatea de a nu te socoti un ticălos, şi, în fond, aproape nici să nu fii, dar în acelaşi timp să comiţi o ticăloşie vădită şi indiscutabilă !

Şi atunci prin ce anume e apărat cu precădere tineretul, în raport cu alte vîrste, că dumneavoastră, domnilor apărători, cu-lm îl vedeţi că învaţă cu sîrguinţă şi îi cereţi imediat o fermitate şi o maturitate a convingerilor, pe care nu le-au avut nici taţii lor, şi cu atît mai puţin le au ei astăzi. Tinerii noştri din păturile intelectuale, crescuţi în familiile lor, în care se întîlneşte acum tot mai des nemulţumirea, nerăbdarea, grosolănia ignoranţei (cu toată intelectualizarea claselor) şj unde, aproape peste tot, o autentică instrucţie e înlocuită doar cu o impertinentă negare

făcută după ureche, unde impulsurile materiale domină orice idee sublimă, unde copiii sînt educaţi în afara oricăror tradiţii şi în afara oricărei idei de firesc, într-o lipsă de respect sau într-un spirit de indiferenţă faţă de ţară şi de dispreţ faţă de popor, dispreţ care s-a răs-pîndit atît de mult în ultimul timp — de aici, din izvorul acesta va afla oare tineretul nostru criteriile de orientare a primilor paşi în viaţă ? Iată unde începe răul : în tradiţii, în perenitatea acelor idei care au dus la o seculară înăbuşire naţională a oricărei independenţe a gîndirii, în înţelegerea calităţii de european prin condiţia sine qua non a lipsei de respect faţă de sine însuşi, ca rus !

Dar, se pare, n-o să credeţi în lucrurile acestea generale, ti t.ot daţi înainte cu „cultura-l-l, tot repetaţi „sîrgujinţa", „paraziţi neevoluaţi". Reţineţi. însă, domnilor, că toţi aceşti marii voştri dascăli europeni, speranţa şi lumina voastră, toţi aceşti Mill-i, Darwin-i, şi Strauss-i privesc uneori cu totul curios obligaţiile morale ale omului contemporan. Şi nu sînt de fel nişte leneşi, care n-au studiat nimic şi nici nişte neastîmpăraţi care dau din picioare pe sub masă. O să rîdeţi şi o să mă întrebaţi ce mi-a venit să vorbesc despre oamenii aceştia ? Pentru că ţi-e greu să-ţi şi imaginezi, cînd vorbeşti despre tineretul nostru, intelectual, aprins şi studios, că va ocoli de pildă, aceste nume la primii paşi ai vieţii. Poate oare un tînăr rus să rămînă indiferent la influenţa acestor diriguitori ai gîndirii europene progresiste şi a altora ca ei, mai ales în ceea ce priveşte aspectul rusesc al învăţăturii lor ? Rog să mi se ierte ridicolul expresiei „aspectul rusesc al învăţăturii lor", măcar şi pentru faptul că aspectul rusesc al învăţăturii lor există în mod real şi constă în acele concluzii în chip

de axiome ferme extrase din învăţăturile acestea, la care se ajunge numai în Rusia ; se spune că în Europa, nici nu se bănuieşte posibilitatea -lunor atari concluzii. O să mi se spună, probabil, că domnii aceştia nu îndeamnă la crimă şi că, de pildă, dacă Strauss îl şi urăşte pe Hristos şi şi-a făcut un scop în viaţă din batjocorirea creştinismului, asta nu înseamnă ca nu adoră omenirea în totalitatea ei şi că învăţătura lui e cum nu se poate mai elevată şi mai nobilă. Se poate în-tîmpla să fie şi aşa şi scopurile actualilor lideri ai gîndirii europene progresiste să fie umanitare şi măreţe. Un fapt, însă, îmi pare indiscutabil : dă-le

tuturor acestor înalţi dascăli contemporani posibilitatea să distrugă vechea societate şi s-o reconstruiască din nou şi o să iasă o asemenea beznă, un asemenea haos, ceva atît de nepus la punct, orb şi grosolan că tot edificiul se va prăbuşi sub blesteimele omenirii înainte de a se desăvîrşi. Renegîndu-l pe Hristos, mintea omenească poate să ajungă la rezultate dintre cele mai uimitoare. Asta e o axiomă. Europa, în orice caz prin cei mai mari reprezentanţi ai gîndirii sale, îl reneagă pe Hristos, iar noi, se ştie, sîntem obligaţi să imităm Europa.
Există unele momente istorice în viaţa oamenilor cînd o nelegiuire evidentă, impertinentă, grosolană poate fi considerată drept măreţie a sufletului, drept un nobil curaj al omenirii care se smulge din cătuşe. Chiar e necesar să dau exemple, nu sînt oare mii, zeci de mii, sute de mii de exemple ? ... E o temă dificilă, evident, şi e greu s-o tratezi într-un foileton, dar, în concluzie, cred că poate fi admisă şi presupunerea mea ca şi dintr-un băiat cinstit şi naiv, chiar şi dacă învaţă bine, poate să iasă un neceaevian, bineînţeles dacă dă de un Ne-ceaev, asta e o condiţie sine qua non...
Noi, petraşeviştii, stăteam pe eşafod şi ascultam citirea condamnării noastre la moarte fără nici un regret. Fără îndoială, nu pot să pun mărturie pentru toată lumea, dar cred că n-o să mă înşel, dacă am să spun că-l atunci, în clipa aceea, dacă nu chiar fiecare dintre noi, în orice caz marea Imajori-tate ar fi considerat ca o dezonoare să se dezică de convingerile lor. E o chestiune de demult şi de aceea, poate, devine posibilă întrebarea : această încăpăţînare şi lipsă de regrete a fost doar o problemă a unor naturi rele, a unor neisprăviţi Şi zurbagii ? Nu, n-am fost zurbagii, poate că n-am fost . nici

măcar nişce băieţi răi. Sentinţa de condamnare la moarte p împuşcare, care ne-a fost citită înainte, n-a fost de fel citiţii în glumă, aproape toţi cei condamnaţi iau fost convinşi că sentinţa va fi dusă la îndeplinire şi au! trăit cel puţin zece minute îngrozitoare, nemăsurat de îngrozitoare, în aşteptarea. morţii. în aceste ultime minute unii dintre noi (o ştiu precis) s-au adîncit instinctiv în sine şi, trecîndu-şi în revistă viaţa, atît de tînără, poate că au şi regretat unele fapte aie lor (din rînidul acelor fapte, pe care orice om le ţine ascunde toată viaţa în conştiinţa sa), dar chestiunea pentru care aiu fost judecaţi, gîndurile,

concepţiile care ne stăpîneau spiritul ne apăreau nu numai ca ceva în afara regretului, dar chiar ca ceva purificator, de martir, pentru care ni se vor ierta multe ! Asta a ţinut multă vreme. Nici anii de deportare, nici suferinţele nu ne-au înfrînt. Nimic nu ne-a înfrînt şi convingerile noastre n-au făcut decît să ne susţină spiritul prin conştiinţa datoriei împlinite. Nu, a fost altceva care a schimbat viziunea noastră, concepţiile noastre şi inimile noastre (îmi permit sa vorbesc, evident, numai despre aceia dintre noi, ale căror noi convingeri au devenit cunoscute şi sînt într-u;n fel sau altul atestate de ei înşişi). S-a întîmplat altceva — a avut loc un contact nemijlocit cu poporul, o unire frăţească cu el într-uu moment de nenorocire comună, faptul că ai devenit la iei ca el, că eşti pus pe aceeaşi treaptă cu el şi chiar pe treapta lui cea mai joasă.

Repet, asta nu s-a întîmplat chiar atît de repede, ci treptat şi după o perioade foarte, foarte lungă de timp. Nu ne-au împiedicat să înţelegem nici mîndria, nici ambiţia. Şi poate ca eu am fost unul dintre cei (vorbesc din nou doar despre mine) pentru care revenirea la temeiul naţional, cunoaşterea sufletului rus, recunoaşterea spiritualităţii naţionale au fost muie mai uşoare. Provin dintr-o familie rusească şi cuvioasă. De cînd mă ţin minte, ţin minte şi dragostea părinţilor faţă de mine. în familia noastră se ştia Evanghelia aproape din primii ani ai copilăriei. N-aveam decît zece ani şi ştiam aproape toate episoadele importante ale istoriei ruse după Karamziniâ. pe care-l citea seara tatăl meu. Orice vizită făcută la Kremlin şi la bisericile din Moscova avea ceva solemn. Poate că alţii n-aveau amintiri de genul celor ale mele. M-am gîndit adesea şi mă întreb şi acUm : cu ce amintiri iese din copilărie cea rnai mare parte ,a tineretului de acum ? Şi dacă până şt jjiie, care prin firea lucrurilor n-am putut să privesc de sus aCel mediu tragic în care ne-a aruncat nenorocirea şi n-am putut să privesc de sus şi superficial spiritualitatea poporului nostru pe care o descopeream atunci, deci dacă pînă şi mie mi-a fost atît de greu să mă conving pînă la urmă că e o minciună aproape iot ceea ce am socotit noi lumină şi adevăr, atunci cum le-a fost altora, rupţi şi mai profund de popor, celor pentru care ruptura a fost tradiţională şi moştenită din moşi strămoşi ?

Mi-ar fi foarte greu să povestesc istoria renaşterii convingerilor mele, cu atît mai mult, cu cît asta probabil nici nu prezintă un

prea mare interes şi nici nu se prea potriveşte cu un foileton.....
Domnilor apărători ai tineretului nostru, luaţi, în sfîrşit, acel mediu, acea societate în care creşte tineretul nostru şi puneţi-vă întrebarea : poate fi în timpul nostru ceva mai puţin apărat de anumite influenţe ca tineretul ?
înainte de toate puneţi-vă întrebarea : dacă nici taţii acestor tineri n-au nişte convingeri mai bune, mai ferme şi mai sănătoase, dacă din primii ani ai copilăriei lor aceşti copil au întîlnit în familiile lor doar cinismul şi negări arogante şi (de cele mai multe ori) indiferente, dacă cuvîntul patrie nu s-a pronunţat în faţa lor decît cu o nuanţă de ironie, dacă faţă de cauza Rusiei toţi cei care i-au educat au avut o atitudine de dispreţ sau de indiferenţă, dacă cei mai generoşi dintre părinţii şi educatorii lor n-au repetat decît ideile „general-umane", dacă dădacele sînt alungate pentru că spun rugăciuni lîngă leagănele copiilor, spuneţi-mi : ce se poate-cere de la aceşti copii şi dacă e uman ca în cazul apărării lor, dacă va fi nevoie de o apărare, să te rezumi doar la negarea faptului ?
Acum cîtva timp am dat în ziare peste următorul entre-filet : Kamsko-Voljskaia gazeta ne informează că acum cî-teva zile trei liceeni din clasa a treia a gimnaziului nr. 2 din Kazan au fost deferiţi justiţiei, acuzaţi fiind de un delict în legătură cu prezumtiva lor fugă în America (Sankt Peters-burgskie vedomosti din 13 noiembrie).
144
10 — Opere, voi. 11 — c. 11454
145
Acum douăzeci de ani o ştire despre nişte liceeni din clasa a treia care vor să fugă în America mi s-ar fi părut o aiureală. Dar chiar şi faptul că aciim nu mi se imai pare o aiureală, ci un lucru pe care, dimpotrivă, îl înţeleg, măcar Ş1 în asta îi văd justificarea.
Justificarea ! Dumnezeule, se poate spune asta i
Ştiu că liceenii aceştia nu sînt primii : au mai fugit şi alţii şi au făcut-o pentru că înaintea lor au fugit fraţii lor mai mari şi taţii lor. Mai ţineţi minte nuvela lui Kelsiev44 despre un ofiţeraş sărac care a fugit -lpe jos, prin Torneo şi Stockholm, la Londra, la Herzen, unde acesta din urmă l-a angajat în tipografia sa ca zeţar ? Mai ţineţi minte şi acea nuvelă, de data asta chiar a lui

Herzen, despre cadetul care a plecat, s* pare, în insulele IFilipine ca să facă o comună acolo şi i-a lăsat lui Herzen 20.000 de franci pentru viitorii emigranţi ? -lŞi toate astea nu sînt acum decît istorie ! De atunci au fugit în America pentru a cunoaşte „munca liberă" într-un „stat liber" bătrîni, taţi, fraţi, fete tinere, ofiţeri de gardă... poatt numai seminariştii n-au fugit. Şi să-i învinuim pe aceşti copii, pe aceşti trei liceeni că marile idei despre „munca liberă într-un stat liber", despre comună şi despre conceptul de eui Lipcan le-au împuliat capul, să-i învinuim că toată aiureala .asta le apare ca o religie, iar absenteismul şi trădarea patriei ■o virtute ? Şi dacă-i învinuim, care este gradul lor de vină ? Aceasta-i întrebarea.
Autorul articolaşului din Russki mir, pentru a-şi susţine ideea că* în „nebuniile acestea" sînt amestecaţi la noi doar leneşii şi neisprăviţii care nu fac nimic toată ziua, citează vorbele atît de cunoscute şi de îmbucurătoare ale ministrului instrucţiunii publice, spuse la Kiev, şi anume că acesta din urmă a putut să se convingă, după ce a vizitat instituţii de învăţămînt din 7 districte de învăţămînt, că în „ultimii ani tineretul se ocupă incomparabil mai serios de ştiinţă şi că lucrează incomparabil mai mult şi mai temeinic".
Sînt, desigur, nişte constatări îmbucurătoare, în care rezidă poate, singura noastră speranţă. In reforma învăţămîn-tului promulgată de administraţia de azi se află aproape tot viitorul nostru şi noi ştim asta. Dar chiar ministrul învăţă-mîntului, după cîte ţin minte, a afirmat în aceeaşi cuvîntare că mai trebuie să aşteptăm multă vreme rezultatele decisive
;Je reformei. Am crezut întotdeauna că tineretul nostru e foarte capabil de o atitudine mult mai serioasă faţă de ştiinţa de carte. Dar deocamdată mai pluteşte în jurul nostru ceaţa falselor idei, sîntem înconjuraţi de atîtea miraje şi prejudecăţi, noi şi tineretul nostru, iar toată viaţa noastră socială, viaţa taţilor şi a mamelor acestui tineret, capătă tot mai mult o înfăţişare atît de ciudată, că vrînd, nevrînd cauţi uneori tot felul de mijloaice ca să ieşi din nedumerire. Unul din mijloacele acestea este isă devii tu însuţi cît de cît mai puţin ne-cimenos, să nu te ruşinezi măcar uneori cînd cineva te va numi cetăţean şi... măcar cîteodată să spui adevărul, chiar dacă ţi s-ar părea insuficient de liberal.

DOUĂ NOTE ALE REDACTORULUI

Publicăm cu mare plăcere în Grajdanin, scrisoarea unei studente din Moscova. Nu vom contrazice prea mult unele convingeri particulare ale autoarei, cu privire, de pildă, la „atmosfera sănătoasă" a Moscovei. Autoarea însăşi mărturiseşte că Ha Moscova nu poţi să scapi de bîrfă şi chiar şi asta nu reprezintă o trăsătură dintre cele mai sănătoase ale atmosferei moscovite. Sîntem întotdeauna gata să cădem de acord că Moscova e mai bună decît Petersburgul, dar că e bună la modul absolut, asta e cu totul altceva.

în orice caz, înainte de toate, aducem mulţumiri pentru o anume simpatie exprimată de stimata noastră corespondentă moscovită la adresa revistei noastre. In pofida simpatiei, însă, scopul scrisorii este cel de a combate, pe baza unor fapte, afirmaţia noastră din numărul 22 al Grajdaninului despre ,.nereuşita" unor experienţe de pînă acum de a admite in corpore femeile în învăţămîntul universitar şi medical. Autoarea ne aduce la cunoştinţă cazul particular al fondării unor cursuri feminine la Moscova şi, după ce-şi exprimă sentimentele sale frumoase şi nobile, se bucură pentru bunul început al treburilor. Noi o să mergem, poate, şi mai departe în încrederea noastră : credem şi sîntam convinşi de pe acum că majoritatea studentelor din Moscova îşi vor duce studiul la bun sfîrşit. Susţinem cu tărie că nimeni nu e mai convins decît noi de puritatea sentimentelor şi de sinceritatea dorinţei de cultură a femeilor noastre care vor să studieze. Ne gîndim doar că sinceritatea şi puritatea bunelor intenţii pot fi adesea

prost îndrumate, pot să cadă sub influenţa unei idei preconcepute, care să n-aibă nimic cu o instrucţie autentică. Dacă lr Roşcova nu s-a întîmplat asta, dacă toată lumea, de la stu-jelite la profesori, a fost rjreocupată doar de obiectivele studiului, sîntem primii care ne bucurăm şi salutăm acest eveniment minunat. Vă asigurăm, stimată autoare a scrisorii, că ne bucurăm chiar mai mult decît alţii, pentru că s-a întîmplat lucrul pe care l-am dorit, la care am făcut apel, pe care l-am susţinut. Vă amintim doleanţele noastre, pe care le-am anunţat în nr. 22 din Grajdanin :

„1. O disciplină severă a studiului poate fi introdusă şi trebuie să aibă drept scop a pretinde femeilor să înveţe riguros, fără nici un fel de facilitări în favoarea lor, iar cele care nu învaţă sau

învaţă prost să fie imediat excluse.
2. Cea mai mică încălcare a regulilor moralităţii să ducă neapărat la aliminarea femeii din rîndul studenţilor.
3. Examenele anuale trebuie să fie de o severitate indiscutabilă."
Şi pentru aceste doleanţe sau pentru altele asemănătoare sîntem de obicei taxaţi în presă şi în societate drept retrograzi. Cel puţin acum, după cele spuse de dumneavoastră despre cursurile din Moscova, n-o să mai fim numiţi numai noi retrograzi ; ci. în primul rînd, profesorii moscoviţi ai cursurilor pentru femei, care şi-au făcut datoria exact aşa cum am dorit-o ; în al doilea rînd, studentele care au venit doar pentru studiu şi pentru nimic altceva, şi, în sfîrşit, dumneavoastră însevă, care vă manifestaţi bucuria pentru profesori cît şi pentru studente.
E drept, am scris în articolul din nr. 22 al Grajdaninului, că la noi : „făţărnicia morală izbeşte pe oricine a avut ocazia să observe mai aproape acea lume a femeilor care se detaşează din masă pentru a face studii superioare" şi că j,ferneile capătă convingerea că, studiind la un nivel superior Ştiinţele sau medicina, devin în acelaşi timp şi în consecinţa acestui fapt militante întru rezolvarea vreunei probleme feminine contemporane".
Ei, aici e toată nenorocirea, că am scris-o. De asta s-au p legat şi cum era să nu se lege : deocamdată lucrurile stau ln aşa fel, în chestiunea respectivă, încît pot fi înţelese cum Vfei, poţi să te legi de ce vrei şi să le pui în ce lumină vrei.
149
S-a pronunţat cuvîntutl cel mai nedefinit şi mai discutabil astăzi : „problema feminină", şi cum erau să nu se încurce lucrurile ?
Despre „nenorocirea" asta n-o să discutăm acum, o să spunem un singur lucrui corespondentei noastre : Aţi vrut să ne demonstraţi cu scrisoarea dumneavoastră că la cursurile pentru femei din Moscova n-au fost asetaienea studente, că nici una din ele nu şi-a fixat drept scop să „devină o combatantă în rezolvarea vreunei probleme feminine contemporane", că toate nu fac decît să înveţe, că, prin urmare, pot -fi studente fără „făţărnicie" şi că, în fine, poate că o mare parte din studentele ruse se vor dovedi a fi „fără făţărnicie" şi că, deci, am exagerat. Dacă am exagerat, noi vom fi cei dintîi care ne vom bucura. Că

în viitorul cel mai apropiat vor apare la noi studente fără nici un fel de „făţărnicie", de asta sîntem şi noi convinşi, dar puteţi nega că pînă acum a fost destulă făţărnicie ? Dacă am spus-o direct, fără să înfrumuseţăm lucrurile, am făcut-o tocmai pentru că dorim pentru femeile noastre o instruire adevărată şi nu una falsă. în ceea ce priveşte visul „de a deveni militantă pentru rezolvarea vreunei probleme feminine", vrem să facem următoarea remarcă : să devii studentă cu gîndul şi cu speranţa de a te instrui, de a căpăta forţe spirituale superioare, de a obţine mijloacele de a fi, mulţumită instruirii, mai asigurată şi mai înarmată pentru situaţiile nefericite ale vieţii, mai mult, să te ridici pînă la nobila concepţie că învăţămîntul general al femeilor va aduce o nouă şi imare forţă intelectuală şi morală în definirea destinului societăţii şi al omenirii — e o idee, mai mult, o speranţă nu numai elevată, frumoasă şi dorită, în sufletul fiecărei studente a viitoarelor facultăţi din Rusia, dar este chiar începutul singurei şi autenticei rezolvări a „problemei feminine" şi la noi şi în Europa şi pretutindeni, începutul unui mod autentic de a pune această problemă ! în sensul acesta fie ca orice studentă care-şi ocupă locul pe banca studenţească să viseze la activitatea ei viitoare privind rezolvarea problemei feminine. Dar sînteţi oare convinsă, vă întrebăm din nou, că toate studentele, chiar şi la dumneavoastră la Moscova, îşi ocupă locul pe banca studenţească, avînd o reprezentare clară a năzuinţelor lor şi că nu se încurcă în tot felul de teorii stupide ? Şi numai din aceste considerente am şi cerut, prin cele trei puncte pe care le-am extras din articolul nos-

tru, ca femeile să vină în primul rînd pentru învăţătură, ca să li se pretindă un studiu riguros, în chipul cel mai sever. în acest caz ne vom pune speranţa în ştiinţă. O ştiinţă adevărată, severă va alunga orice fals, orice idee colaterală şi falsa, care şi-a făcut loc în cîte un cap de femeie încă neobişnuit cu idei, şi care idee este inspirată de vreo influenţă străină, de obicei una masculină ! Ce altceva dorim, prin urmare, decît independenţă feminină şi înainte de toate independenţa minţii şi a inimii ? Deci, sîntem noi, aşa cum am fost calificaţi, adversari ai instrucţiei feminine, da sau nu ?

îmi spuneţi într-unui din pasajele scrisorii dumneavoastră că v-aţi hotărît să vă expuneţi gîndul „fără teama de a pierde

popularitatea". Vai, noi sîntem absolut convinşi că am pierdut-o ! Dar noi preţuim doar faptul că ne bucurăm de o anumită simpatie a cîtorva oameni cu cap, care, în vremurile noastre ale lacheismului general al gîndirii, au îndrăznit : Părere proprie să aibă

Şi speranţa noastră constă doar în faptul că cercul acestor oameni se măreşte vădit şi indiscutabil. Vă mulţumim încă o dată pentru scrisoare şi vă rugăm ca şi în viitor să ne daţi de ştire despre soarta cursurilor feminine din Moscova. Nu sîntem de fel indiferenţi faţă de succesele lor.

II

Acum se împlineşte exact o jumătate de an de la apariţia revistei noastre pe anul în curs. Am putea, profitînd de ocazie, să spunem ceva despre activitatea noastră şi despre eforturile noastre redacţionale, să facem planuri şi mărturisiri, să întrebăm cu voce tare : ce am făcut şi ce n-atn făcut, ce am spus şi ce n-am putut spune ? etc. etc. —■ cum se face întotdeauna cînd se scriu anunţurile privind editarea revistei în anul viitor. Dar noi o să lăsăm asta şi o să răspundem numai la o întrebare care ne-a fost propusă din afară. De ce răspundem atît de puţin sau chiar de loc la critica, atacurile şi injuriile care se revarsă într-una asupra noastră, care s-au revărsat mai ales la începutul anului şi care, probabil, se vor revărsa din nou la sfîrşitul anullui, înainte de a se face abonamentele pentru anul următor ? Acum s-a ajuns în situaţia

că am devenit o soluţie pentru toţi foiletoniştii : n-au despre ce să scrie — „ei, bine, există Grajdanin, ia să-l înjurăm, e şi o tema liberală !" Şi încep să înjure.

De ce nu răspundem ? în primul rînd şi mai presus de toate : doar n-o să răspundem oricărui bufon !

O, fără nici o îndoială, nu toţi sînt bufoni : sînt şi oameni inteligenţi şi uneori şi spirituali, sînt şi dintre cei cu q bună cultură literară, ceea ce-i o raritate acum şi trebuie preţuit. Unora dintre ei, însă, ţi-e imposibil să le răspunzi, chiar dacă uneori o doreşti — nu poţi pentru că, la urma urmei, nu ştii ce vor. Nu înţelegi de ce-şi cailcă pe conştiinţa, de ce se contrazic în halul în care se contrazic, care e scopul lor, ce urmăresc, upde sînt tradiţiile lor, în ce constă viitorul lor ? Scriu vioi şi uneori chiar bine şi deodată pe aceeaşi pagină autorul începe să

se combată şi se combate ştiind bine ce face, ştiind că se contrazice. La ce bun ? Care e scopul ? Oare chiar numai aşa, de dragul artei literare ? La urma urmei, nici nu ştii la ce să răspunzi şi de ce să răspunzi.
Sînt şi dintr-ăştia : mă refer la literatura noastră.- Dar sînt şi scriitori care nu sînt efemeri ; sînt chiar unii foarte sinceri. In acest sens nu pot să-l uit pe dl. N.M. de la Ote-cestvennîe zapiski şi ,,datoriile" pe care le am faţă de el. N-am avut onoarea să-l cunosc personal şi n-am avut plăcerea să aud absolut nimic despre el ca om. Dar sînt convins din tot sufletul că este unul din publiciştii cei mai sinceri din toţi cîţi există la Petersburg. Nu e treaba mea, dar nu reuşesc de loc să înţeleg duşmănia pe care i-o poartă stimatul dl. Z. de la Sankt-Petersburgskie vedomosti46, o duşmănie atît de îndîrjită şi de stăruitoare. Am regretat adesea şi cu toată sinceritatea această împrejurare. Sînt convins că cei doi publicişti s-ar fi putut apropia mult unul de altul, dacă nu şi-ar purta o asemenea duşmănie. Dl. N.M. mi-a atras pentru prima dată atenţia, prin recenzarea opiniilor mele despre Bielinski, despre socialism şi ateism şi mai tîrziu a romanului meu Demonii. Am cam întîrziat cu răspunsul în legătură cu romanul meu, deşi am vrut s-o fac, dar în legătură cu socialismul am să-i răspund neapărat. Şi, în general, am să scriu despre socialism în cel de al doilea semestru al activităţii mele de redactor. N-am înţeles mai ales ce a vrut să spună dl. N.M., cînd a căutat să mă convingă că în Rusia socialismul va fi neapărat conservator ? O fi vrut să mă li-

Oştească, presuipunînd că sînt conservator cu orioe preţ ? în-drăznesc să-l asigur pe, dl. N.M. că „chipul lumii acesteia" jiu-mi place nici mie, şi chiar de loc. Dar să scrii şi să de-uionstrezi că socialismul nu este ateu, că socialismul nu este deloc o formulă a ateismului, că ateismul nu este conţinutul său principal, de bază, asta m-a uluit la un scriitor, care, după cum se vede, este atît de preocupat de temele acestea. Despre toate astea scriu numai fiindcă veni vorba, tocmai ca să demonstrez prin exemplificare cît e de greu în literatura noastră sa gîndeşti şi să discuţi cu oricine şi despre orice, chiar cu oamenii cei mai sinceri şi mai naivi (N.B. Naivitatea nu exclude de fel nici inteligenţa, nici talentul). Iar despre dl. N.M. mi-am amintit

tocmai pentru că tot am vrut să-i răspund şi n-am reuşit s-o fac. Sînt, însă, şi dintre cei cărora n-ai cum să le răspunzi. Nu mă supară injuriile lor — şi cum au mai înjurat ! Dar sînt şi injurii care nu-ţi fac decît cinste şi atît! Mă supără... dar, nu, nu mă supără... nici n-ai cum să te superi pe ei. E o întreagă cohortă de scriitori care au moştenit cîndva de la moşi-stră-moşii lor cîteva idei liberale, cte o inconsistenţă şi de o naivitate desăvîrşite, lipsite de orice sens. Ceea ce la Bielinski şi la Dobroliubov se etala totugi cu o oarecare consecvenţă a pierdut la aceştia orice logică. Sînt convins că dacă ar fi să apară acum Bielinski şi dacă n-o să li se spună, arătînd cu degetul că uite ăsta e Bielinski, o să se repeadă imediat la el. Şi chiar dacă li se va spune, poate că o să se abţină o vreme, dar după cel mult vrea lună tot o să se repeadă la el. Sînt lipsiţi de orice sens. Grija lor principală este, evident, ca totul să fie liberal. Dar cum să scrii liberal ? —- nu mai ştiu, au uitat, pentru că n-au avut niciodată o idee de-a lor şi habar n-au(ce anume înseamnă, în fond, a fi liberal. Cei mai mulţi dintre ei scriu la noroc, pentru orice eventualitate. O fetiţă a vîrît un ac în capul unui alt copil şi ei găsesc că e foarte bine, pentru că e liberal : a protestat împotriva despotismului. Habar n-au cum să procedeze cu cazurile de sinucideri, tot mai numeroase acum, sau cu teribila beţie de azi. Nu riscă să scrie despre asta cu repulsie şi groază, „că dacă n-o să iasă liberal ?", şi pentru orice eventualitate o dau pe zeflemea. Şi pentru asta şi-au elaborat un ton dintre cele mai scîrboase şi mai groteşti. A fost cucerită Hiva47 şi omul se pierde imediat — nu ştie, o fi liberal, n-o fi liberal ? Dacă

te apuci să lauzi, poate că n-o să iasă liberal. Dacă te entuziasmezi, sigur n-o să fie liberal. Să huleşti ? Nici asta n-o fi liberal —. Vambery a lăudat48. Şi uite aşa se aruncă de colo-colo. „Mă bucur... dar, de altfel, cred că nu mă bucur, de altfel, de ce nu m-aş bucura, de altfel, nici n-ai de ce să te bucuri" etc., etc, pe trei coloane. O iau în zeflemea, pentru orice eventualitate, totuşi parcă e mai liberal.

Mai amuzant e că în cazurile astea dificile, îşi scoate capul dorinţa lor de a arăta că ştiu ceva : „Numai de-am putea scrie, de-am putea spune ce vrem, ce-am mai zice atunci ! Dar aşa, vrînd, nevrînd, o dăm pe zeflemea ! Dar cîte le ştim !... Pss ! Nici nu vă trece prin cap !"

Merită oare să Je răspunzi ăstora, să intri cu ei în polemică ? Numai să calci în furnicar şi începe nenorocirea ! De altfel, le-ar fi plăcut asta, am remarcat-o după multe simpto-me. Şi cît m-au întărîtat ! M-au taxat drept „scriitor al poliţiei secrete", altă dată mi-au spus că sînt iobăgist, care suspină „după orînduirea feudală". Ce să le răspunzi la asta ?

Iată o întîmplare recentă care surprinde destul de bine mediul acesta.

De curînd, în ziarul nostru a apărut povestea, cunoscută acum de toată lumea, a preotului călugăr Nil, şi se aminteau unele din aventurile sale tainice.

Cu aceeaşi ocazie am menţionat că există la noi un tip special de cucoane, foarte evlavioase altfel, care însă au în acelaşi timp tendinţa de a fi într-un sens din cale-afară de îngăduitoare faţă de slujitorii bisericii. De altfel, iată şi cuvintele noastre ; pentru că aici e vorba tocmai de modul în care le-a înţeles foiletonistul : „...mai bine zis, flacăra evlavie) începe să capete necesitatea cu totul nefirească, dacă pot să spun aşa, de a îndulci, mîngîia şi iubi, personal şi pămîntean, pe cel mai respectat, de ele, slujitor al Domnului. Aţi ru-• marcat, că în catolicism, întâmplările astea sînt mai frecvente decît la noi, la noi sînt chiar cu totul rare... La început, de pildă, se trimit, dintr-o cuvioşie dintre cele mai fierbinţi, slujitorilor Domnului bomboane, dulciuri, fără să le treacă prin cap că, oricît ar fi de nevinovate aceste atenţii, ele tot sînt o ispită a diavolului, iar mai tîrziu ideea bomboanelor se lărgeşte pînă la limite dintre cele mai nepermise. Ceea ce e mai curios, o spunetai din nou:, e faptul că toate aceste lucruri nefireşti se nasc aproape din sentimentul cel mai lăudabil şi înşală într-o asemenea măsură natura, că în clipa celui mai ţnare păcat convieţuiesc cu rugăciuni, cu tedeumuri, cu posturi etc. Adăugăm că pentru popor aceste rafinamente sînt cu totul necunoscute, ele nu se întîlnesc decît la doamne şi numai la, unele dintre ele. Dacă se şi întîmplă ca uneori călugării să păcătuiască cu femei din popor, atunci păcatul c păcat — sincer şi fără nici o falsă tentă de cuvioşie".

E un tip respingător, dar toarte interesant şi care merita atenţie, ca o excrescenţă maladivă a societăţii noastre civiii-zate. Daca un scriitor l-ar descrie bine, într-un roman, ae pildă, s-ar acoperi de glorie. Şi ce credeţi că s-a întîmplat r Foiletonistul n-a înţeles nici tipul, nici ironia expunerii noastre. Şi-a închipuit că le

lăudăm pe aceste cucoane ! Ei, şi a început imediat să ne atace : uite o temă liberală !
— Te asigur, mi-a spus unul din cunoscuţii mei, căruia i-am arătat uimit pagina, te asigur că a înţeles exact cum a scris, fără nici un gînd de intrigă. Dimpotrivă, e, ca să zic aşa, o firească abrutizare a sentimentelor, a ideilor şi a oricărei judecăţi foiletoniste — o abrutizare care durează de zece ani şi care provine din liberalismul pe care-l ştiu după ureche de zece ani şi cu care capdl lor n-are nimic comun. E o desăvîrşită pierdere a capacităţii de a înţelege tot ce este în afara procedeielor, obiceiurilor şi a stilului lor foiletonist, oficial şi chinuit... E aproape o pierdere a limbajului omenesc...
.-lCred. Aşa că e scuzabil. Ei, cum să le răspunzi ăstora ?
154
Jurnalul unui scriitor din anul 1876
Ianuarie CAPITOLUL ÎNTÎI
în loc de introducere : despre Ursa Mare şi Ursa Mică, despre rugăciunea marelui Goethe şi în general despre deprinderi urîte.
...Hlestakov minţea — minţea în casa primarului, dar tot se mai temea un pic că-l iau de guler şi-l dau afară din salon. Hlestakovii de acum nu se mai tem de nimic şi mint absolut liniştit.
Acum totul e absolut liniştit. Toţi sînt liniştiţi şi poate chiar şi fericiţi. Nu cred că e cineva care să-şi bată capul prea mult, fiecare acţionează „pur şi simplu aşa" şi asta e cea mai deplină fericire. Acum, ca şi înainte, toţi sînt mîncaţi de amor propriu, amorul propriu de dinainte, însă, intra timid, se uita febril în jurul său, cerceta cu atenţie fizionomiile : „Am intrat bine ? Am vorbit bine ?" Acum însă oricine e convins înainte de orice că oriunde ar intra totul i se cuvine lui şi numai luS. Dacă nu, nici -lmăcar nu se mai supără, hotărăşte totul într-o clipă; aţi auzit de bileţele din astea :
„Dragă tată, ani douăzeci şi trei de ani şi n-am făcut mcă nimic ; convins fiind că n-o să iasă nimic din mine, am hotărît să mă sinucid..."
Şi se împuşcă. Aici parcă mai pricepi ceva : „ce alt sens mai are viaţa în afară de orgoliu ?" Un altul; însă, se uită încolo, încoace, umblă de colo-colo şi se împuşcă numai şi
159

numai că n-are bani să-şi ia o amantă. Asta e chiar o porcărie. Presa caută să ne convingă că asta li se întîmplă pentru că gîndesc prea mult. „Gîndeşte ce gîndeşte şi deodată se manifestă exact acolo unde şi-a puS în gînd." Eu, însă, sînt convins că nu gîndeşte nimic, că nu e în stare să-şi formeze o concepţie, că e neevoluat ca un sălbatic şi, dacă vrea ceva, nu e decît o dorinţă instinctivă, cu totul inconştientă, pur şi simplu o porcărie şi nu e nimic liberal aici.
Şi în plus nu e nici măcar întrebarea hamletiană :
„Dar teama de ceva de după moarte..."
Şi asta e teribil de straniu. E vorba oare de o lipsă de raţiune a firii ruse ? Spun lipsă de raţiune, şi nu lipsă de sens. Ei bine, de crezut nu crezi, dar măcar gîndeşte-te puţin. Sinucigaşul nostru n-are nici măcar o umbră de bănuială că e şi el un eu şi că e fiinţă nemuritoare. Parcă nici n-a auzit niciodată de aşa ceva. Şi cu toate astea nu e nici ateu. Amintiţi-vă de vechii atei : pierzîmdu-şi speranţa în ceva, începeau imediat să creadă cu patimă în altceva. Amintiţi-vă de credinţa pătimaşă a lui Diderot. a lui Voltaire... La ai noştri e o desăvîrşită tabula rasa, şi ce Voltaire : pur şi simplu n-au bani ca să-şi ia o amantă şi cu asta basta.
Sinucigaşul Werther, încheindu-şi socotelile cu viaţa, regretă în ultimile rînduri pe care le lasă că nu va mai vedea „minunata constelaţie a Ursei mari" şi-şi ia adio de la ea. O, cît de bine s-a definit Goethe, aflat încă la început de drum, în trăsătura asta ! De ce-i erau atît de dragi tînărului Werther constelaţiile astea ? Pentru că de fiecare dată cînd le contempla era conştient de faptul că nu e un simplu atom şi că nu e un nimic în raport cu ele, că toată această imensitate a tainicelor minuni dumnezeieşti nu este cu nimic mai presus de gîndirea lui, nu e mai presus de conştiinţa lui, nu e mai presus de idealul de frumos sălăşluit-lîn sufletul lui şi, prin urmare, îi este egală şi-l înrudeşte cu infinitul... că toată fericirea de a simţi acest mare gînd, oare-i relevă propria sa fiinţă, nu o datorează decît propriului său chip uman.
„Marele Spirit, îţi mulţumesc pentru chipul uman pe caie mi l-ai dat."
Aşa trebuie să fi fost rugăciunea marelui Goethe în decursul întregii sale existenţe. La noi însă se alege praful de acest chip

dăruit omului şi asta se face foarte simplu şi fără nici un fel de farafastîcuiri nemţeşti şi nimeni nu se gîndeşte să-şi ia rămas bun de la Urse, nu numai de la cea Mare, dar nici măcar de la cea Mică şi chiar dacă i-ar trece prin cap, n-ar face-o că prea i-ar fi jenă.

— Despre ce-i tot zici acum ? o să mă întrebe cititorul mirat.

— Am vrut să scriu şi eu o prefaţă, că nu se poate chiar aşa, fără nici un fel de prefaţă.

— Atunci explică-ne mai bine orientarea dumitale, convingerile durnitaile, explică-ne ce fel de om te afli şi cum de-ai îndrăznit să anunţi un Jurnal al scriitorului.

Dar asta e calm greu de făcut şi, după cîte văd, nu prea mă pricep să scriu prefeţe. O prefaţă poate că e la fel de greu de scris ca şi o scrisoare. Iar în ceea ce priveşte liberalismul (în locul cuvîntului „orientare" am să folosesc cuvîntul „liberalism"), în ceea ce priveşte liberalismul, Necunoscutul, pe care-l ştie toată lumea, într-unui din foiletoanele sale recente, vorbind despre modul în care presa noastră a întîmpinat noul an 1876, spune, printre altele, nu fără ironie, că totul s-a petrecut destul de liberal. îmi pare bine că a făcut-o cu irpnie. într-adevăr, liberalismul nostru s-a transformat în uiltima vreme fie într-o meserie, fie într-o deprindere urîtă. Adică n-ar fi în sine chiar o deprindere urîtă, dar nu ştiu cum de s-a făcut la noi că s-a ajuns la asta. E şi ciudat : s-ar părea că liberalismul nostru ţine de categoria liberalismelor liniştite, care au fost liniştite şi s-au şi liniştit, ceea ce e, după mine, cu totuA mizerabil, pentru că, s-ar părea că quietistmul n-ar prea avea de ce să se împace cu liberalismul. Ei bine, dar în pofida alcastei linişti apar peste tot simptome sigure care ne spun că în societatea noastră, încet, încet, dispare cu totul diferenţierea între ce e liberal şi ce nu e liberal deloc şi aici încep încurcăturile, sînt chiar şi cazuri de încurcături extreme. Pe scurt, liberalii noştri în loc să devină mai liberi s-au încătuşat singuri cu, liberalismul lor precum cu sfori, iar eu, profitînd de o situaţie atît de nostimă, n-am să intru în amănuntele care privesc liberalismul meu. Dar o să spun că în general mă socotesc mai liberal decît toţi, măcar pentru faptul că nu vreau să mă liniştesc deloc. Ei, ajunge cu asta. în ceea ce priveşte chestiunea ce fel de om sînt eu, m-aş defini astfel : „]e suiş un homme heureux qui n-la pas l-lair

content", adicăi în traducere : „Sînt un om fericit, dar nemulţumit de cîte ceva".
Şi cu asta-mi termin prefaţa. De fapt, n-am scris-o decît de formă.

II Viitorul roman. Din nou „O familie întâmplătoare".
La clubul pictorilor s-a făcut un pom de crăciun şi un ba] pentru copii şi m-am dus acolo ca să mă uit la copii. Mă uitam şi înainte la copii, acum, însă, mă uit cu o atenţie deosebită. Mi-am făcut mai demult un ideal dintr-un roman despre copiii ruşi de acum şi desigur şi despre taţii lor de acum şi despre raporturile lor reciproce. Romanul nu e scris, dar e gata făcut, aşa cum şi trebuie să se întîmple cu un romancier. O să iau taţi şi copii pe cît se poate din toate straturile sociale şi am să urmăresc copiii chiar din primii ani ai copilăriei.
Acum un an şi jumătate, cînd Nikolai Alexeevici Nekrasov m-a invitat să scriu un roman pentru Otecestvennîe zapiskiid era cît pe-aci să mă apuc să scriu şi eu Părinţi şi copii, dar slavă Domnului m-am abţinut : nu eram încă pregătit. Şi pînă una, alta n-am scris decît Adolescentul, ca o primă încercare a ideii mele. Aici, însă, copilul a ieşit din copilărie şi e doar un un om nepregătit şi care vrea, timid, dar îndrăzneţ totodată, să facă mai repede primul pas în viaţă. Am luat un suflet lipsit de păcate, dar murdărit deja de îngrozitoarea posibilitate a desfrîului, de ura timpurie pentru existenţa sa mizeră şi „întîmplătoare" şi de acea largheţe cu care sufletul său curat permite conştient viciului să pătrundă în gîndurile sale, viciul pe care-l alintă în inima sa, îl admiră în visele sale încă sfioase, care însă încep să devină îndrăzneţe şi furtunoase ; toate astea au fost lăsate doar în grija lui şi, e drept, a Domnului. Toţi aceşti repudiaţi ai societăţii sînt nişte membri „întîmplători" ai unor „familii întîmplătoare".
162
De curînd s-a scris în ziare despre asasinarea tîrgoveţei Perpva şi despre sinuciderea asasinului ei. Ea trăia cu el, el fusese lucrător într-o tipografie, dar îşi pierduse slujba, ea dădea

camere Cu chirie. Au început neînţelegerile. Perova l-a rugat s-o lase. Asasinul avea un caracter dintre cele mai moderne : „dacă nu e pentru mine, nu e pentru nimeni". l-a dat cuvîntul că „o lasă" şi noaptea a omorît-o sălbatic cu cuţitul, gîndit şi premeditat, şi după asta s-a sinucis şi el. în urma Perovei au rămas doi copii, doi băieţi, de 12 şi de 9 ani, copii nelegitimi, făcuţi cu un altul, nu cu asasinul şi înainte de a-l cunoaşte pe acesta. Ea îi iuibea pe băieţi. Ei au fost martori cum, de cu seară, asasinul, făcînd o scenă îngrozitoare, a chinuit-o cu reproşuri şi a adus-o pînă la leşin şi au rugat-o să nu se ducă în camera lui, ea, însă, nu i-a ascultat şi s-a dus.
Ziarul Golos lansează un apel pentru ajutorarea „sărmanilor orfani", dintre care cel mai mare urma cursurile liceului nr. 5, iar celălalt nu mergea încă la şcoală. Din nou „o familie în-tîmplătoare", din nou copii cu o imagine sumbră în sufletul lor tînăr. Amintirea tragică va rămîne pentru totdeauna în sufletele lor şi va putea să submineze morbid mînidria tinerească încă din zilele acelea.
...cînd sînt atît de vii -l
Impresiile toate ale vieţii.
şi de aici nişte greutăţi care-i depăşesc, o timpurie încălcare a amorului propriu, o falsă ruşine pentru trecut şi o ură surdă, închisă în sine, faţă de oameni, şi asta va ţine, poate, toată viaţa. Să binecuvînteze Dumnezeu viitorul acestor copii nevinovaţi şi fie ca ei să nu înceteze toată viaţa lor s-o iubească pe mama lor sărmană, fără să-şi reproşeze acest sentiment şi fără să se ruşineze de el. De ajutat, însă, trebuie să fie ajutaţi — neapărat. în cazurile acestea societatea noastră e nobilă şi sensibilă. E necesar oare ca băieţii să lase liceul, odată ce l-au început ? Se spune că cel mai mare nu va lăsa liceul şi că treburile lui parcă s-au aranjat, dar băiatul mai mic ? Oare totul se va rezuma la vreo şaptezeci sau o sută de rulble care se vor strînge şi pe urmă băieţii vor fi uitaţi ? îi mulţumim ziarului Golos că ne aminteşte de cei nefericiţi.

III
Pomul de crăciun de la clubul pictorilor. Copii care gîndesc şi copii scutiţi. „Tineretul mîncăcios". Uicele. Adolescenţii care dau din coate. Un căpitan moscovit grăbit.
Evident, n-o să descriu pomul de erăciujn şi balul de la clubul

pictorilor, totul a fost descris de mult şi la timpul potrivit şi am citit şi eu descrierile astea cu multă plăcere în alte foiletoane. O să spun doar că mult timp înainte de asta n-am fost pe nicăieri în societate şi că am trăit retras vreme îndelungată.
Mai întîi au dansat copiii, toţi îmbrăcaţi în nişte costume admirabile. E interesant să urmăreşti cum noţiunile cele mai complicate prind pe neobservate rădăcini la copii şi astfel, fără să poată încă să lege două idei, copilul înţelege tneori perfect cele mai profunde lucruri ale existenţei. Un savant german a spus că orice copil care a atins vîrsta de trei ani stăpîneşte o treime din acele idei şi cunoştinţe, cu care va intra, bătrîn fiind, în mormînt. Aici au -lfost chiar şi copii de şase ani, dar ştiu precis că aceştia au înţeles perfect de ce, în ce scop au venit aici îmbrăcaţi în nişte hăinuţe atît de scumpe, în timp ce acasă umblă ca nişte cenuşerese (în condiţiile actualelor venituri ale păturilor mijlocii n-au cum să fie decît cenuşerese). Mai mult, probabil că înţeleg că aşa e şi firesc, că nu e o stare de excepţie, ci o lege normală a naturii. Nu vor putea, desigur, să exprime asta, dar o ştiu în sinea lor, deşi e o idee extrem de complicată. Dintre copii mi-au plăcut cu precădere cei mititei de tot, erau foarte drăguţi şi siguri de ei. La cei mai mari siguranţa aceasta avea şi ceva impertinent. Evident că cei mai siguri şi mai veseli erau viitoarele elemente mediocre şi incapabile, dar asta e o lege generală : mediocritatea e întotdeauna sigură de ea şi cînd e vorba de copii şi cînd e vorba de părinţi. Copiii cei mai înzestraţi şi cu cea mai evidentă personalitate sînt şi cei mai reţinuţi, şi cînd se distrează, latunci caută neapărat să-i conducă şi să-i comande pe ceilalţi. E păcat că astăzi copiii sînt scutiţi de tot felul de eforturi, nu; numai în ceea ce priveşte învăţătura şi tot felul de cunoştinţe pe care le capătă, dar şi în ceea ce priveşte jocurile şi jucăriile lor. Abia începe să gîngu-rească un copil primele cuvinte, că s-au şi pornit înlesnirile.

Toată pedagogia e dominată aciim. de grijă pentru înlesnire. Două, trei gînduri, două, trei impresii trăite mai profund în copilărie printr-un efort propriu (şi dacă vreţi şi prin suferinţă) îl vor introduce pe copil mult mai adînc în viaţă decît cea mai lesnicioasă şcoală din care iese ceva care nu e nici carne, nici peşte, nici bun, nici rău, nici măcar vicios în viciu şi nici virtuos în virtute.

Venit-au stridiile ? Ce bucurie ! *■
Cum zboară tineretul mîncăcios
Să le înghită... *■ *■•**
„Tineretul" ăsta „mîncăcios" (singurul vers stupid al lui Puşkin,, pentru că e spus aproape ca un elogiu, fără nici un fel de ironie), tineretul ăsta mîncăcios se face şi el din ceva, nu -l*. E un tineret mizerabil şi nedorit şi sînt sigur că o educaţie de prea mari înlesniri contribuie la făurirea lui şi noi numai de asta nu ducem lipsă.
Fetiţele înţeleg totuşi mai multe decît băieţii. De ce oare fetele aproape pînă la majorat (dar nu mai imult) sînt întotdeauna mai dezvoltate sau par mai dezvoltate decît băieţii de vîrsta lor ? Fetele sînt cu precădere lesne de înţeles în timpul dansului : se vede imediat la cîte una că e o viitoare Uică, ce, în pofida marei ei dorinţe, n-o să reuşească nicicum să se mărite. Prin Uice înţeleg acele fete care pînă aproape de treizeci de ani du vă răspund decît : oui şi non. Pe unele dintre ele se vede de pe acum că se vor mărita foarte repede, imediat cum vor dori s-o facă.
Dar e şi mai cinic, după mine, să îmbraci pentru dans o fata-l aproape matujră într-un costum de copil, zău câ nu e bine. Unele din fetele astea, aşa au şi rămas să danseze cu oaimerrii mari, — la miezul nopţii cînd s-a terminat balul pentru copii şi s-au apucat să danseze părinţii — cu rochiţe scurte şi picioarele dezgolite.
Dar totul mi-a plăcut foarte mult şi dacă nu s-ar li tot înghesuit adolescenţii ar fi fost perfect. într-adevăr, oamenii mari erau de o politeţe festivă şi rafinată, iar adolescenţii (nu copiii, ci adolescenţii, viitori tineri, îmbrăcaţi în diverse uniforme şi au fost o mulţime dintr-ăştia) se înghesuiau enervant, nu se scuzau şi treceau foarte siguri de ei. M-au înghiontit de vreo cincizeci de °ri, poate că sînt învăţaţi s-o facă, pentru dezvoltarea siguranţei 165
de sine. Şi totuşi, poate pentru că n-am mai ieşit de mult în lume, mi-a plăcut foarte mult, în ciuda zăpuşelii, a soarelui electric şi a disperatelor strigăte de comandă ale măiestrului de dans.
Acum cîteva zile am citit în Petersburgskaia gazeta o co-respondenţă din Moscova despre scandalurile-l la festivităţile de la cercul nobilimii, de la cercul artistic, de la teatru, de la mas-

caradă etc. Dacă e să-l crezi pe corespondent (că şi corespondentul, denunţînd viciul, poate foarte bine să nu spună nimic despre virtute), societatea noastră n-a fost niciodată mai aproape de scandal ca acum. Şi e curios : de ce oare, din copilărie şi în decursul întregii mele vieţi, cum nimeream într-o adunare festivă rusească, mi se părea că toţi se poartă numai aşa de ochii lumii, şi că odată o să se scoale şi o să trîntească un tămbălău exact ca la ei acasă. E un gînd stupid şi fantastic; şi cîte reproşuri mi-am făcut şi cît m-aim mai ruşinat pentru gîndul acesta, copil fiind încă ! Gîndul nu rezistă la nici o critică. O, sigur, negustorii şi căpitanii despre care vorbeşte corespondentul justiţiar {şi pe care-l cred întru totul) au fost şi înainte, au fost întotdeauna, e un tip nemuritor, şi totuşi se temeau mai mult şi-şi mai ascundeau sentimentele, acum însă odată se dă peste cap, undeva la vedere, unul din domnii ăştia, care socoteşte că acum are alte drepturi. E în afara oricărei discuţii că în ultimii douăzeci de ani foarte mulţi ruşi şi-au închipuit cine ştie de ce, că au tot dreptul la necinste şi că acum e bine să faci aşa şi că o să fie şi lăudaţi pentru asta şi că n-o să-i Idea nimeni afară. Pe de altă parte, înţeleg că e şi deosebit de plăcut (o, pentru multă, multă lumea !) să te ridici în mijlocul unei adunări, unde toţi din jurul tău — doamnele, cavalerii şi chiar şi şefii spun vorbe atît de dulci, sînt atît de politicoşi cu toată lumea de parcă într-adevăr ai fi în Europa -— să te ridici în mijlocul acestor europeni şi să răcneşti deodată ceva în cel mai curat grai naţional, să-i arzi cuiva o labă, să trînteşti o mojicie vreunei fete tinere şi, în general, să-ţi dai zdravăn în petic chiar acolo în mijlocul salonului : „Na-vă pentru europenismul vostru de două secole, iar noi ăştia aşa cum am fost aşa am şi rămas şi tot aici sîntem !" E plăcut. Şi totuşi sălbaticul se înşală : n-o să fie acceptat şi-o să fie dat afară. Cine o să-l dea afară ? Forţa poliţienească ? Nu, domnii mei, nici un fel de forţă poliţienească, ci tot nişte sălbatici ca el ! Aici e forţa. Să mă explic.

166:

- Ştiţi dumneavoastră pentru cine e mai plăcut şi mai drag aspectul acesta europenesc şi sărbătoresc al urnei societăţi ruse care se adună europeneşte ? Tocmai acestor Skvoznik-Dmuhanovski, Cicikovi şi poate chiar Derjimorde 50, adică tocmai acelor persoane care în viaţa cea de toate zilele, în viaţa lor particulară, sînt naţionali în gradul cel mai înalt. O, au şi ei, acolo la

ei acasă, adunările şi dansurile lor, dar nu le preţuiesc şi nu le respectă, ei respectă balul guvernatorului, balul înaltei societăţi despre care au auzit de la Hlestakov. De ce ? Tocmai pentru că ei înşişi nu seamănă cu o societate ca lumea. De asta-i sînt şi dragi formele europene, deşi ştie foarte bine că nu se va schimba şi că se va întoarce acasă de la balul european acelaşi bătăuş, dar e mulţumit la gîndul că măcar în vis, dar tot a văzut virtutea. O, ştie prea bine că totul e un miraj, dar luînd parte la bal se convinge că mirajul continuă, că tot se mai menţine, datorită unei forţe invizibile, dar excepţionale, şi că uite nici măcar el însuşi n-a îndrăznit să iasă în mijlocul adunării şi să răcnească ceva în graiul naţional, şi gîndul că nu i s-a permis să facă asta şi că nici nu i se va permite de acum încolo e un gînd teribil de plăcut. N-o să credeţi cît de mult poate să iubească un barbar din ăsta Europa, totuşi parcă participă şi el la un cult. Sigur, adesea nici nu e în stare să spună în ce constă cultul. Hlestakov, de pildă, presupunea că tot cultul constă în pepenele ăla care costă o sută de ruble şi care se serveşte la balurile înaltei societăţi. Poate că Skovznik-Dmuhanovski a rămas şi pînă acum cu ideea asta a pepenelui,51 deşi l-a mirosit pe Hlestakov şi-l dispreţuieşte, dar e bucuros să simtă măcar în pepene gustul virtuţii. Şi nu e de loc vorba de ipocrizie, e cea mai desăvîrşită sinceritate, mai mult ■— o necesitate. Dar chiar şi ipocrizia funcţionează bine aici, pentru că ce e ipocrizia ? Ipocrizia este tributul pe care viciul trebuie să-l plătească virtuţii, e un gînd teribil de liniştitor pentru un om care vrea să rămînă vicios în practică şi în acelaşi timp să nu rupă măcar în sufletul său cu virtutea. O, viciului îi place teribil să plătească tribut virtuţii şi asta e foarte bine : pînă una, alta ne ajunge şi asta, nu-i aşa ? Şi de aceea căpitanul care a răcnit la Moscova în mijlocul sălii a continuat să fie un om de excepţie şi prea grăbit, cel puţin pînă, una, alta, dar şi pînă „una, alta" e ceva liniştitor în vremurile noastre nesigure.

Şi astfel balul este, hotărît, un lucru conservator în sensul cel mai bun al cuvîntului şi nu glumesc de loc cînd afirm asta.

IV

Secolul de aur din buzunar.

De altfel, m-am şi plictisit, adică n-am fost pe atît de plictisit, pe cît am fost de înciudat. S-a terminat balul copiilor şi a început

balul părinţilor şi, Doamne, ce explozie de mediocritate ! Toată lumea are haine noi şi nimeni nu ştie să le poarte, toată lumea se distrează şi nu e nimeni vesel, toţi sînt plini de ambiţie şi nimeni nu se pricepe să se impună, toţi sînt invidioşi şi toată lumea tace şi se trage deoparte. Nici măcar nu ştiu să danseze. Priviţi-l pe acest ofiţer care se învîrteşte, unul foarte mic de statură (un ofiţer dintr-ăsta foarte mic de statură şi care se învîrteşte sălbatic o să întîlniţi neapărat la toate balurile păturilor de mijloc). Tot dansul lui, toată maniera lui constă doar în faptul că-şi învîrteşte partenera cu un fel de furie, cu un fel de sacade şi e în stare să învîrtească aşa treizeci, patruzeci de cucoane una după alta şi se mai şi mîn-dreşte cu asta, ei, dar ce e frumos aici ? Dansul e aproape o declaraţie de dragoste (amintiţi-vă menuetul) şi ăsta parcă s-ar bate. Şi mi-a venit în cap un gînd fantastic pînă la absurd : „Ce-ar fi, m-am gîndit eu, dacă toţi aceşti oaspeţi drăguţi şi respectabili ar dori, măcar pentru o clipă, să devină sinceri şi simpli ? Ce s-ar întîmpla dacă fiecare dintre ei ar descoperi deodată tot secretul ? Ce-ar fi dacă fiecare dintre ei ar afla cît e de franc, de cinstit, de cîtă veselie sinceră e capabil, cîtă puritate are în el, cîte sentimente generoase, dorinţi bune, cîtă minte — şi ce minte — o minte dintre cele mai ascuţite, dintre cele mai remarcabile, şi asta e în fiecare dintre ei, dar absolut în fiecare ! Da, domnilor, oricare dintre voi are toate acestea şi nimeni, nimeni dintre voi n-o ştie ? O, oaspeţi dragi, vă jur că oricare dintre voi e mai inteligent decît Voltaire, mai sensibil decît Rousseau, incomparabil mai atrăgător decît Alci-biade, Don Juan, Lucreţiile, Julietele şi Beatricele ! Nu credeţi că sînteţi atît de superbi ? Vă spun pe cuvînt de onoare că nici la Shakespeare, nici la Schiller, nici la Homer, chiar dacă-i aduni la un loc, n-o să găseşti nimic egal în frumuseţe cu ce s-ar putea găsi acum, în clipa asta, printre voi, în sala asta de bal. Ce Shakespeare ! Ar apare ceva ce nici n-au visat înţelepţii noştri. Dar nenorocirea voastră constă în faptul că nici voi înşivă nu, ştiţi cît sînteţi de superbi! Ştiţi că fiecare

dintre voi, dacă ar dori, ar putea să-i facă fericiţi pe toţi cei care se află în sală şi să-i ducă după el ? Şi această forţă e în fiecare dintre voi, dar e ascunsă aşa de adînc, că a devenit de înultă vreme incredibilă. Şi oare, oare secolul de aur nu există decît pe

ceştile de porţelan ?
Nu vă încruntaţi, excelenţă, apropo de cuvîntul secolul de aur : vă dau cuvîntul de onoare că n-o să vă oblige nimeni să umblaţi în veşmintele secolului de aur, cu frunza pudorii, o să vi se lase întregul dumneavoastră costum de general. Vă asigur că în secolul de aur pot ajunge chiar şi oamenii care au gradul de general. încercaţi numai, excelenţă, chiar şi acum — doar sînteţi cel mai mare în grad şi iniţiativa e a dumneavoastră şi o să vedeţi şi singur ce spirit de Piron, ca să zic aşa, aţi manifesta cu totul şi cu totul neaşteptat pentru dumneavoastră. Rîdeţi ? Nu vă vine să credeţi ? îmi pare bine că v-am amuzat şi totuşi tot ce am exclamat acum nu e paradox, e adevărul gol goluţ... Toată nenorocirea dumneavostră constă în faptul că nu puteţi crede în asta.

CAPITOLUL AL DOILEA

Băiatul cu mîna.

Copiii sînt nişte oameni ciudaţi, te uitmăresc şi în vis, ca nişte vedenii. înainte de pomul de Crăciun şi chiar şi în ziua pomului, în Ajun, am tot întîlnit pe stradă. în acelaşi colţ, un puşti nu mai mare de şapte anişori. Pe un ger groaznic era îmbrăcat aproape ca de vară, dar la gît era legat cu nişte cîrpe vechi — înseamnă că totuşi cineva, cel care l-a trimis, l-a îmbrăcat. Umblă cu „mîna", e un termen tehnic, care înseamnă să cerşeşti. Termenul a fost inventat chiar de puştii ăştia. Sînt o mulţime ca el. Se învîrtesc pe lîngă tine şi miaună ceva învăţat pe dinafară, acesta, însă, nu mieuna şi-ţi vorbea nu ştiu cum nevinovat şi lipsit de experienţă şi te privea cu încredere în ochi — era, deci, la începutul meseriei. La întrebările mele mi-a spus că are o soră fără slujbă şi bolnavă. Poate că era şi adevărat, dar am aflat mai tîrziu că sînt o groază de puşti dintr-ăştia şi că sînt trimişi „cu mîna" chiar şi pe gerul cel mai aspru şi dacă vin fără nimic, probabil că sînt şi bătuţi. După ce-şi adună copeicile, băiatul se întoarce cu mîinile roşîi şi înţepenite într-un subsol unde bea vreo bandă de vagabonzi, din cei care „intrînd în grevă sîmbătă nu se mai întorc la lucru mai înainte de miercuri seara". Acolo, în subsoluri, beau cu ei şi nevestele lor, nevestele lor flămînde şi bătute, şi tot acolo ţipă pruncii lor. Vodcă şi murdărie şi desfrîu, dar mai ales vodcă. Cu banii aduşi puştiul e trimis imediat la circiuma după băutură. De distracţie îi toarnă şi puştiului cîteodată bău-

tuarâ ,pe gît şi se prăpădesc de rîs cînd acesta, cu respiraţia tăiată, cade aproape leşinat ;
şi vodca cea scîrboasă în gură fără milă mi-o turna...
Cum creşte, cum îl dau mai repede la o fabrică, dar tot ce cîştigă e obligat din nou să le aducă vagabonzilor şi ăştia îi beau din nou banii. Dar şi pînă la fabrică copiii ăştia devin nişte delincvenţi desăvîrşiţi. Vagabondează prin oraş şi cunosc acele locuri din diversele subsoluri în care te poţi strecura şi dormi nevăzut de nimeni. Unul dintre ei a dormit cîteva nopţi Ja rînd la un portar într-un coş şi portarul nici nu l-a observat. Evident că se fac hoţi. Furtul devine o patimă chiar şi la copii de opt ani, cîteodată fără nici un fel de conştiinţă a fărădelegii. Pînă la urma trec prin taate —r foame, frig, bătăi, numai şi numai ca să fie liberi, îşi lasă vagabonzii ca să poată „lucra" independent. Această fiinţă sălbatică nu ştie uneori nimic —• nici de ce popor ţine, nici dacă există Dumnezeu, nici dacă există un ţar ; se spun despre ei nişte lucruri incredibile, dar, din păcate, absolut reale.

II Un băiat la bradul lui Hristos

Dar sînt romancier şi o „istorie" cred că am născocit-o eu însumi. De ce scriu „cred", doar sînt sigur că alm născocit-o, dar tot mi se pare că asta s-a întîmplat cîndva şi undeva, şi anume s-a întîmplat chiar în ajun de Crăciun, într-un oare- - care mare oraş, pe un ger îngrozitor.
Văd un băiat, încă mititel de tot, de vreo şase ani. poate chiar şi mai puţin. Băiatul s-a trezit dimineaţa într-un subsol umed şi rece. Era îmbrăcat numai într-un hălăţel şi tremura. Scotea aburi pe gură de frig, şi, tot stînd în colţ pe o ladă, de plictiseală, sufla într-una din gură şi se amuza privind aburii cum zboară. îi era, însă, tare foame. De dimineaţă s-a apropiat de cîteva ori de pat, unde pe un aşterqut subţire ca o foiţă şi Pe; o bocceluţă care ţinea loc de pernă zăcea mama lui bol-

navă. Cum de-a ajuns aici ? Probabil că a venit cu băieţelul ei dintr-un alt oraş şi s-a îmbolnăvit pe neaşteptate. Pe stîpîna casei au luat-o încă de acum două zile la poliţie, locatarii au pornit-o de sărbători care încotro, iar vagabondul care a rămas zace beat-mort de o zi şi o noapte — n-a avut, pesemne, răb-dare să aştepte sărbătorile. într-un alt colţ al camerei suspină

chinuită de reumatism o bătrînică de optzeci de ani, care fusese cîndva dădacă, acum însă moare în singurătate, oftînd, mormăind şi bombănindu-l4 pe (băiat, aşa că i s-a făcut şi frică să se apropie prea mult de colţul ei. A găsit apă de băut undeva în tindă, dar n-a găsit nici o bucată de pîine pe nicăieri şi acum se apropie pentru a zecea oară de mama sa ca s-o trezească. I s-a făcut pînă la urmă frică de întuneric, se lăsase seara de mult şi nimeni n-a aprins lumina. Pipăind faţa mamei, băieţelul s-a mirat că mama nu se mişcă de loc şi că a devenit la fel de rece ca şi zidul. „Tare mai e frig aici", s-a gîndit el, a stat puţin, uitîndu-şi inconştient mîna pe urmărul moartei, pe urmă a suflat în degetele sale, ca să le încălzească şi dînd deodată pe pat de şepcuţa lui, a ieşit încet, pe pipăite, din subsol. Ar fi ieşit şi mai înainte, dar îi era frică de cîinele ăla mare de sus, de pe scară, care a urlat tot timpul lîngă uşa stă-lpînilor casei. Dar cîinele nu mai era şi băiatul a ieşit deodată în stradă.

Doamne, ce oraş ! Băiatul nu văzuse încă nimic asemănător. Acolo, de unde a venit el, noaptea e atît de întuneric, nu e decît un singur felinar pentru o stradă întreagă. Casele joase de lemn se închid cu obloane ; cum se întunecă, nu mai e nimeni pe stradă, toată lumea se încuie în casă şi n-auzi decît urletul haitelor de cîini. în schimb, acolo era atît de cald şi-i dădeau să şi mănînce, pe cînd aici — Doamne, ce bine ar fi să mănînce ceva ! Şi ce zgomot şi tropăit e aici, ce lumină şi ce oameni, cai şi trăsuri şi ce ger, ce ger ! Aburul îngheţat iese în valuri din caii obosiţi, din boturile lor care suflă atît de fierbinte, prin zăpada afinată potcoavele lor se izbesc de pietre şi toată lumea se înghesuie şi, Doamne, ce bine ar fi să mă-nînci, măcar o bucăţică de ceva, şi deodată degetele au început să-l doară tare, tare de tot. Trecu păzitorul ordinii şi-şi întoarse capul ca să nu-l vadă.

Iată din nou o stradă — uf, ce largă e ! Aici sigur te calcă; cum strigă toată lumea şi aleargă şi se grăbeşte şi ce lumină, ce lumină ! Dar asta ce o mai fi ? Uf, ce geam mare, iar din-

cOlo de geam e o cameră, iar în cameră e un pom pînă la tavan ■;—■ -l* un brad, iar pe brad sînt atîtea luminiţe, e atîta poleială şi, sînt mere aurite, iar în jurul bradului sînt păpuşi, nişte căluţi mititei, iar prin cameră aleargă capiii, eleganţi, curaţi, rîd şi se joacă şi mănîncă şi beau ceva. Uite-o pe fetiţa

aceea, care a început să danseze cu un băieţel, ce fetiţă drăguţă ! Uite şi muzica, se aude prin fereastră. Băieţelul priveşte, se porneşte să rîdă, dar au, început să-l doară şi degetele de la picioare, iar cele de la mîini s-au făcut roşii de tot, nici nu mai poate să le imai îndoaie şi-l dor chiar şi atunci cînd vrea să le mişte. Şi băieţelul şi-a adus deodată aminte că degetele îl dor tare de tot, a început să plîngă şi a fugit mai departe, şi iată-l că vede din nou printr-un alt geam o cameră şi sînt brazi şi acolo, dar pe masă sînt tot felul de prăjituri — cu migdale, roşii, galbene, iar în jurul mesei stau patru cucoane bătrîne şi cum vine cineva îi dau prăjituri şi uşa se deschide într-una şi în casa lor intră o mulţime de domni. S-a strecurat şi băieţelul, a deschis brusc uşa şi a intrat. Of, cum au început să ţipe la el şi să dea din mîini! Una din cucoane s-a apropiat repede de el, i-a băgat în mînă o copeică şi tot ea i-a deschis uşa ca să iasă în stradă. Ce s-a mai speriat băieţelul ! Şi a. scăpat şi bănuţul din mînă, iar bănuţul a început să sune pe trepte ! Băieţelul n-a putut să-şi îndoaie degeţelele sale roşii şi să-l prindă. A ieşit în fugă şi a pornit-o repede, cit mai repede, nici el nu ştie încotro. Ar vrea să plîngă, dar i-e frig, şi-i este şi teamă acum, aleargă, aleargă şi-şi suflă în mînuţe. Şi s-a şi întristat, pentru că s-a simţit atît de singur şi de speriat ,şi deodată, Doamne ! Asta ce-o mai fi ? Stau o grămadă de oameni şi privesc cu multă curiozitate pe fereastră, dincolo de geam, sînt trei păpuşi, mititele, îmbrăcate în rochiţe roşii şi verzi şi parc-ar fi vii, vii de adevărat ! Un bătrînel parcă ar sta şi ar cînta la o vioară mare, iar alţi doi stau tot acolo şi cîntă la nişte viori mititele şi-şi mişcă capul în ritm şi se uită unul la altul şi li se mişcă buzele, vorbesc, e sigur că vorbesc, numai că nu se aude din cauza geaimului. Şi băieţelul a crezut mai îndni că sînt vii, dar pe urmă cînd şi-a dat seama că sînt păpuşi a izbucnit în rîs. N-a văzut niciodată nişte pă-Puşi ca astea şi nici n-a ştiut că există ! Şi ar vrea să şi plîngă. dar îi vine să rîdă, din cauza păpuşilor. Deodată, i s-a părut că cineva din spate l-a apucat de hălăţel : un băiat mare şi rău stătea lîngă el şi deodată i-a trăsnit una-n cap, i-a smuls

şepcuţa şi i-a pus piedică. Băieţelul căzu, oamenii începură să strige ; dar el sări în picioare şi începu să fugă, să fugă, fără să ştie unde şi nimeri într-un gang care dădea într-o curte străină şi s-a ascuns după lemne : „aici n-o să dea de mine, şi mai e şi

întuneric". . .
S-a aşezat şi s-a ghemuit că nu-şi putea trage sufletul de frică şi deodată i s-a făcut atît de bine : mînuţele şi picioarele au încetat să-l mai doară şi s-a făcut atît de cald, atît de cald, ca lîngă sobă, şi deodată a tresărit, vai, era cît pe-aci să adoarmă. Ce bine e să adormi aici ! O să mai stau aici şi pe urrnă o să imă uit la păpuşi, îşi spuse băieţelul şi zîmbi, amintindu-şi de ele : „parc-ar fi vii" ! (Şi deodată o auzi pe mama lui care începu să-i cînte un cîntecel. „Dorm, mamă, ce bine e să dormi aici!"
— Hai cu mine, băieţelule, să mergem Ia un pom de Crăciun, şopti deodată deasupra lui o voce înceată.
Băieţelul a crezut mai întâi că e tot mama lui, dar nu, nu era ea, atunci cine l-o fi strigat, că nu vede nimic, cineva însă s-a aplecat deasupra lui şi l-a îmbrăţişat pe întuneric, iar el i-a întins mîna şi, deodată, ce ilumina ! Ce brad ! Şi nici nu e brad. nici n-am văzut copac ca ăsta ! Unde-o fi acum : totul străluceşte, totul sclipeşte şi peste tot sînt păpuşi, ba nu, sînt băieţei şi fetiţe, dar atît de luminoşi şi toţi se învîrtesc în jurul lui, zboară, îl sărută, îl iau în braţe, îl duc cu ei şi zboară şi el o vede pe mama lui că se uită la el şi rîde bucuroasă.
— Mamă ! Mamă ! Ah, ce bine-i aici, rnamă ! îi strigă el şi iarăşi se sărută cu copiii şi ar vrea să le povestească mai repede despre păpuşile acelea de după geam. „Cine sînteţi voi, băieţi ? Cine sînteţi voi, fetiţelor ? li întreabă el, rîzînd, îndrăgostit de ei.
— E „bradul lui Hristos", îi răspund ei. Hristos face în-totdeauna astăzi un brad pentru copilaşii care n-au un brad al lor...
Şi află că băieţii şi fetiţele au fost toţi nişte copii ca şi el,-dar unii mai îngheţau în coşurile în care au fost părăsiţi pe lîngă scările de la uşile funcţionarilor din Petersburg, alţii au fost în orfelinate şi au murit sufocaţi pe lîngă sobe, alţii au murit la pieptul secat al mamelor lor (în timpul foametei din Samara), alţii s-au sufocat din cauza duhorii în vagoanele de clasa a treia, dar ei toţi sînt acum aici şi toţi sînt ca nişte îngeri, toţi sînt la Hristos şi El însuşi e in mijlocul lor şi le

mîna şi-i binecuvîntează pe ei şi pe mamele lor căzute jn păcat... Şi mamele acestor copii sînt şi ele aici, stau mai retrase şi plîng, fiecare dintre ele îşi recuinoaşte băieţelul sau fetiţa, iar

aceştia vin în fugă spre ele şi le sărută şi le şterg lacrimile cu mînuţele lor şi le roagă să nu mai plîngă, pentru ca lor le e atît de bine aici...
Iar jos, dis-de-dimineaţă, măturătorii au găsit trupul micuţ al băieţelului care s-a ascuns şi a îngheţat pe după lemne, a fost o-ăsită şi mama lui... Ea murise înaintea lui, şi amîndoi s-au întîlnit în cer la Domnul nostru. Şi la ce am mai compus istoria asta care nu se potriveşte de loc cu un jurnal lucid, care mai e încă şi un jurnal de scriitor ! Şi am mai şi promis să scriu cu precădere povestiri despre evenimente reale. Dar mi se pare mie că tot ce-am povestit s-ar fi putut în-tîmpla în realitate, vreau să spun ceea ce s-a întîmplat în subsol şi pe după lemne, iar cît priveşte bradul lui Hristos, nici nu ştiu ce să vă spiţn, dacă s-ar fi putut întîmpla asta sau nu ! ? De aia şi sînt romancier, ca să inventez.
III
Colonia micilor delincvenţi. Soiuri sumbre de oameni. Transformarea unor suflete vicioase în suflete nevicioase. Mijloace considerate a fi cele mai bune. Micuţii şi îndrăzneţii prieteni ai omenirii.
A treia zi de Crăciun i-am văzut pe toţi aceşti îngeri ,.căzuţi", 52 cincizeci la un loc. Să nu credeţi că-mi bat joc cînd îi numesc aşa, dar că sînt mişte copii „obidiţi" în asta nu e nici o îndoială. Obidiţi de cine ? Cum, prin ce, cine e de vină, toate astea sînt deocamdată nişte întrebări inutile, la care nici n-ai ce să răspunzi şi e mai bine să trecem la fapte.
Am fost în colonia delincvenţilor minori, cea de dincolo de Pulberărie. Aon vrut de multă vreme să mă duc acolo, dar tot nu izbuteam s-o fac, am avut însă dintr-o dată şi timp liber şi nişte oameni cumsecade care s-au oferit să-mi arate totul. Ne-am dus într-o zi călduroasă, puţin mohorîtă, şi cum am trecut de Pulberărie, am intrat imediat în pădure, în pă-
175
durea asta se şi află colonia. Ce frumoasă e pădurea iarna acoperită de zăpadă, ce aer proaspăt şi curat, şi cît e de linişte aici. Aproape cincisute de desiatirxe de pădure au fost jertfite pentru colonie, care constă din cîteva case de lemn construite irumos şi aflate la o oarecare distanţă unele de altele. Totul s-a făcut prin donaţii, fiecare casă a costat în jur de trei mii de ruble şi în fiecare casă locuieşte o „familie". Familia e un grup de doisprezece pînă la şaptesprezece băieţi şi fiecare fa,milie îşi

are educatorul ei. Aici ar trebui să fie pînă la şaptezeci de băieţi, dacă e să socotim după mărimea coloniei, deocamdată, însă, nu ştiu de ce, nu sînt decît cincizeci de elevi. Trebuie să recunoaştem că s-au pus la dispoziţie fonduri mari şi că fiecare din delincvenţii minori costă destul de mult pe an. E ciudat că starea sanitară a coloniei, după cum s-a scris de curînd în ziare, nu e chiar în regulă, în ultima vreme au fost mulţi bolnavi, şi totuşi ce bun e aerul de-aici şi bună e şi întreţinerea copiilor ! Am petrecut cîteva ceasuri în colonie, de la unsprezece dimineaţa pînă s-a făcut întuneric, dar m-am convins că într-o singură vizită nu poţi să cercetezi toate lucrurile şi nici să înţelegi totul. Directorul instituţiei m-a invitat să stau vreo două zile cui ei, e o invitaţie tentantă.

Director este P.R.-ski şi e un nume cunoscut în presă, articolele sale apar cîteodată în Vestnik Evropî. Ne-a făcut o primire dintre cele mai calde şi mai prevenitoare. în cancelarie e un registru, în care vizitatorii, dacă doresc, pot să-şi scrie numele. Printre cei care s-au iscălit am văzut multe nume de notorietate, prin urmare colonia e cunoscută şi oamenii se interesează de ea. Deşi e atît de prevenitor, directorul pare a fi un om foarte rezervat ; deşi ne-a demonstrat aproape cu entuziasm laturile pozitive ale coloniei, dar a şi estompat oarecum tot ce e neplăcut şi nepus încă la punct. Mă grăbesc să adaug că această rezervă îşi află sursa într-o dragoste dintre cele mai exigente pentru colonie şi pentru treaba începută.

Toţi cei patru educatori (se pare că sînt patru, după numărul familiilor) nu sînt de fel bătrîni, sînt chiar tineri, primesc un salariu de trei sute de ruble şi aproape toţi sînt absolvenţi ai seminariilor. Locuiesc împreună cu elevii lor, se şi îmbracă aproape la fel — poartă ceva în genul unei bluze strînse în talie cu o curea. Cînd am trecut prin camere, acestea erau pustii, era zi de sărbătoare şi copiii se jucau pe undeva, dar a fost cu atît tmai comod să vizităm clădirile. Nici un fel

de lux inutil, exoesiv, rezultat al unei bunătăţi şi al unui umanism excesiv al fondatorilor şi al donatorilor instituţiei — asta s-ar fi putut întîmpla şi ar fi dup la o mare greşeală. Paturile, de pildă, sînt dintre cele mai simple, de fier, pliante, rufărie de pat dintr-o pînză destul de grosolană, nici plăpumile nu sînt din cale-afară de cochete, sînt, însă, călduroase. Elevii se

scoală devreme şi strîng singuri prin cameră, fac curat şi, cînd e cazul, spală duşumelele. Lîngă unele paturi se simţea un miros nqptăcut şi am aflat un lucru aproape incredibil, că unii dintre elevi (puţini, dar tot sînt vreo opt sau zece), şi nu prea mici, chiar de doisprezece şi treisprezece ani, îşi fac nevoile în somn, fără să se scoale din pat. La întrebarea mea dacă nu e vorba de vreo boală mai specială, mi s-a răspuns că nici gînd, că o fac pur şi simplu din sălbăticie, vin atît de sălbatici, că nici nu sînt în stare să înţeleagă că ar putea şi ar trebui să se poarte altfel. Dar pe unde au umblat pînă au ajuns aici, prin ce văgăuni au crescut şi ce exemplu li s-a dat ? ! Aproape că nu există familie de ţărani, chiar dintre cele mai sărace, unde copilul să nu fie învăţat cum trebuie să se poarte în asemenea cazuri şi unde pînă şi băieţii cei mai mici să nu ştie lucrurile astea. Ce fel de oameni, aşadar, au fost cei de care s-au izbit copiii şi cît de fioroasă a fost atitudinea de indiferenţă cu care au fost trataţi ! E totuşi un fapt real şi, cred, de o mare importanţă şi vă rog să nuţ rîdeţi că „umflu" atît de mult o chestiune destul de murdară : e mult mai serioasă-decît pare la prima vedere. E o mărturie că sînt, prin urmare, nişte soiuri de oameni sumbri şi întunecaţi, în care dispare orice urmă de sentiment uman şi de spirit cetăţenesc. E limpede, chiar şi din cele spuse pînă acum, în ce se va transforma pînă la urmă un suflet mititel şi sălbatic în condiţiile unor atari manifestări din partea celor de care s-au izbit. Da, aceste suflete de copil au cunoscut lucruri întunecate şi s-au obişnuit cu impresii tari, cu care, vor rămîne pentru totdeauna şi care îi vor urmări ca nişte coşmaruri îngrozitoare. Aşadar, cu aceste impresii teribile trebuie să lupte edujcatorii copiilor, să le smulgă din rădăcini şi să sădească altele noi; e o misiune grea.

— N-o să credeţi cît de sălbatici vin aici unii dintre ei, îmi zise dl. P : cîte unul nu ştie .-nimic nici despre el, nici despre starea lui socială. A vagabondat aproape inconştient şi singurul lucru pe care-l ştie şi pe care poate să-l înţeleagă e liber-

tatea, libertatea de a vagabonda, de a muri de frig şi de foame, dar numai şi numai să vagabondeze. Avem aici un băieţel, nu-i imai mare de zece ani, nici pînă acum nu poate să trăiască fără să fure. Fură chiar fără nici un scop şi fără nici un folos, fură

mecanic, numai ca să fure.
— Şi cum speraţi să-i reeducaţi pe copiii aceştia ?
— Prin muncă, printr-un mod de viaţă cu totul diferit şi printr-o atitudine corectă faţă de ei, în fine, mai există şi speranţa că vechile lor patimi şi deprinderi se vor uita cu timpul de la sine.
M-am informat dacă la băieţi nu se observă şi alte deprinderi vicioase copilăreşti ? Apropo de asta, ţin să amintesc că băieţii de aici sînt de la zece şi pînă la chiar şaisprezece ani.
— O, nu, aici nu pot fi deprinderi din astea vicioase, se grăbi să-mi răspundă dl. P. : educatorii sînt tot timpul cu ei şi-i urmăresc într-una.
Asta, însă mi s-a părut imposibil. în colonie sînt şi cîţiva proveniţi din fosta secţie a micilor delincvenţi din castelul Litovski, desfiinţată, acum. Am fost în închisoarea aceea şi i-aim văzut pe băieţi. Apoi am aflat cu toată certitudinea că în mijlocul lor e un desfrîu cu totul neobişnuit, că acei vagabonzi care au ajuns în castel fără să fie viciaţi şi cărora la început viciul le repugna, ajungeau să i se supună aproape forţaţi de glumele pe care le făceau ceilalţi cu privire la ne-prihănirea lor.
— Dar au fost mulţi recidivişti ? m-am informat eu.
— Nu prea mulţi : din toţi cei care au ieşit din colonie n-au fost decît vreo opt (e totuşi un număr destul de mare).
Trebuie să spun că băieţii părăsesc colonia mai ales ca meseriaşi şi că li se caută „în prealabil" un loc de muncă. Actele de identitate care li se dădeau înainte din partea coloniei le răceau mult rău. Acum s-a găsit mijlocul de a le elibera nişte acte din care, cel puţin la prima vedere, nu poţi să-ţi dai seama că acela căruia îi aparţin provine dintr-o colonie de delincvenţi.
— în schimb, se grăbi să adauge dl. P., avem şi dintre cei care nici pînă acum nu pot uita colonia şi cum e o sărbătoare ne fac neapărat o vizită şi petrec un timp cu noi.
Deci, mijlocul cel mai eficient de reeducare, de transformare a unui suflet obidit şi viciat într-unui senin şi cinstit este munca. Cu muncă îşi încep ziua în camerele lor, apoi elevii se

duc în ateliere. în ateliere — de lăcătuşerie, de tîmplărie — jni-au fost arătate lucrările lor. Sînt nişte mărunţişuri executate după puterile lor, dar vor fi cu siguranţă cu mult mai bune cînd copiii vor stăpîni meseria. Produsele lor se vînd în propriul lor

folos şi astfel pentru fiecare dintre ei se strîng nişte bani pentru momentul cînd vor părăsi colonia. Cu munca copiii sînt ocupaţi şi dimineaţa şi după masă, fără să fie extenuaţi, însă, şi se pare într-adevăr că munca are o influenţă destul de puternică asupra moralităţii lor : fiecare dintre ei caută să lucreze mai bine decît ceilalţi şi se mîndresc cu succesele lor.
Un alt mijloc al dezvoltării lor spirituale îl constituie, desigur, faptul că se judecă singuri. Fiecare din cei care au greşit este judecat de întreaga familie din care face parte şi băieţii, ori îl achită, ori îl sancţionează. Singura sancţiune este eliminarea lui din jocuri. Cei care nu s-au supus judecăţii colegilor sînt sancţionaţi cu eliminarea din viaţa coloniei. Pentru asta există şi o „Petropavlovka" a lor, 53 aşa au denuSnit băieţii o casă specială şi izolată unide există nişte camere pentru cel eliminaţi temporar. Se pare, de altfel, că izolarea în „Petropavlovka" dqpinde exclusiv de director. Am vizitat „Petropavlovka" asta, erau atunci acolo numai doi băieţi şi trebuie să spun că-i aduc aici cu multă grijă şi numai pentru o faptă deosebit de gravă şi de serioasă. Cei doi stăteau fiecare în cîte o cameră mică, închişi, şi nu ne-au fost arătaţi.
Judecata asta e, în fond, o treabă bună, dar are ceva livresc în ea. • Sînt mulţi copii mîndri, şi rriîndri într-un sens bun, care pot fi jigniţi de această putere colectivă tot a unor băieţi şi delincvenţi ca şi ei, aşa că se poate întîmpla să nu înţeleagă cu adevărat sensul acestei puteri. Se pot ivi personalităţi cu mult mai talentate şi mai inteligente decît ceilalţi din „familie" şi aceste personalităţi pot fi atinse în amorul propriu şi pot să înceapă să urască hotărârile colectivului — iar colectivul reprezintă aproape întotdeauna ceva mediu. Dar şi băieţii care judecă, îşi înţeleg ei oare cum trebuie misiunea ? Nu se va întîmpla, dimpotrivă, să se ivească printre ei partide de copii, ai unor băieţi rivali, mai puternici şi mai dezgheţaţi, care apar întotdeauna în toate Şcolile, care dau tonul şi-i comandă ,pe toţi ceilalţi ? Totuşi e vorba de copii, nu de oameni maturi. în sfîrşit, cei care au fost judecaţi şi sancţionaţi îi mai vor privi tot aşa de simplu

şi de frăţeşte pe foştii lor judecători, nu se va distruge oare prin această judecată colegialitatea lor ? Evident, mijlocul acesta educativ e gîndit şi se bazează pe ideea că aceşti copii, cîndva

delincvenţi, se vor învăţa, prin intermediul acestei judecăţi, cu legea, cu autocontrolul, cu dreptatea, despre care habar n-au avut înainte, şi că îşi vor dezvolta, în fine, sentimentul datoriei. Toate aceste idei sînt minunate şi rafinate, dar sînr cu două tăişuri. în ceea ce priveşte sancţiunea, s-a ales desigur cea mai eficientă dintre toate sancţiunile restrictive, adică privarea de libertate.
Apropo de asta, aş vrea să înregistrez o ciudată nota bene. întîmplător mi-a fost dat să aud o remarcă cu totul neaşteptată în legătură cu interzicerea în toate şcolile noastre a pedepsei corporale ; „în toate şcolile s-au interzis pedepsele corporale şi foarte bine s-a făcut, dar ce s-a obţinut, fie vorba între noi, prin aceasta ? Faptul că în rîndul tineretului nostru au apărut extrem de mulţi fricoşi în raport cu ce era înainte. Au început să se teamă de cea mai mică durere fizică, de orice suferinţă, de orice lipsă, de orice jignire, de orice lezare a amorului propriu şi s-a ajuns la situaţia că unii dintre ei, după cum o demonstrează exemplele, se spînzură sau se împuşcă chiar cînd e vorba de o ameninţare cu totul neînsemnată, chiar din cauza "unor lecţii sau examene grele." într-adevăr, e mai lesne, să explici cîteva cazuri din astea, reale, exclusiv prin frica tineretului nostru faţă de o ameininţare sau de o neplăcere, şi totuşi e un ciudat punct de vedere asupra acestei chestiuni şi re-remarca asta e cel puţin originală. O menţionez pentru ţinere de minte.
I-am văzut pe toţi la masă, o mîncare dintre cele mai simple, dar sănătoasă, săţioasă şi excelent gătită. Am gustat-o cu o mare plăcere înainte de sosirea elevilor, cu toate acestea mîncarea zilnică a elevilor nu costă decît cincisprezece copeici de persoană. Se serveşte supă sau ciorbă cu carne de vacă, iar la felul doi casa sau cartofi. Dimineaţa se dă ceai cu pîine, iar între masa de prînz şi cea de seară pîine cu cvas. Băieţii sînt sătui, la masă servesc cei care sînt de serviciu. Odată aşezaţi la masă, toţi au cîntat excelent rugăciunea „Naşterea Ta, Hris-toase, Dumnezeul nostru". Unul dintre educatori îi învaţă să cînte rugăciuni.
Aici, la masă, cînd erau toţi la un loc, m-a interesat cel mai mult să le cercetez feţele. Nu s-ar zice că au nişte figuri

obraznice sau impertinente, numai că nu ic sfiesc de loc. Nu ■ e aproape nici o figură prostească (deşi, mi s-a spus, că sînt si

prosti primitre ei şi aici se remarcă mai ales foştii elevi ai casei de corecţie), sînt, dimpotrivă, chiar şi figuri foarte inteligente. Sînt destule feţe urîte, dar nu fizic -— aproape toţi au nişte trăsături regulate — în unele figuri, însă, e ceva parcă prea închis în sine. Puţine sînt figurile vesele, cu toate că elevii sînt foarte dezgheţaţi faţă de superiorii lor, ca şi faţă de oricine, deşi oarecum altfel decît sînt dezgheţaţi copiii cu o inimă mai deschisă. Şi probabil că foarte muţiţi dintre ei ar fi vrut s-o şteargă imediat din colonie. Mulţi dintre ei vor probabil să nu se trădeze, se vede asta pe feţele lor.
Atitudinea educatorilor faţă de băieţi, umană şi extrem de prevenitoare (deşi, altfel, ştiu şi ei să fie severi cînd trebuie), îmi pare că nu ajunge în toate cazurile pînă la inima şi mai ales pînă la înţelegerea lor. Li se vorbeşte cu dumneata chiar şi celor mai mici. Acest dumneata mi s-a părut aici parcă puţin forţat, parcă ceva în plus. Poate că băieţii care au nimerit aici consideră asta ca o năzbîtie boierească. într-un cuvînt, acest dumneata poate fi o greşeală şi chiar una destul de serioasă. Îmi pare că-i îndepărtează oarecum pe copii de educatori, acest dumneata conţine parcă ceva formal şi birocratic şi nu e bine dacă vreun băiat va considera asta drept un dispreţ faţă de el. Doar n-o să creadă înitr-iadevăr că el, care e trecut prin ciur şi prin dîrmon şi a auzit cele mai fantastice înjurături şi care, în fine, a furat de n-a mai putut, îşi merită deodată o asemenea adresare domnească. într-un cuvînt, tu, după părerea mea, s-ar potrivi în cazul de faţă mai mult, ar fi mai firesc, iar altfel parcă toată lumea se preface niţel. E cu mult mai bine ca copiii să priceapă pînă la urmă că educatorii lor nu sînt nişte guvernori, că sînt nişte părinţi pentru ei şi că ei înşişi nu sînt decît nişte copii răi care trebue să fie îndreptaţi. De altfel, poate că acest dumneata n-o să-l strice pe băiat şi dacă mai tîrziu, poate chiar în ziua cînd va putea să plece de aici, o să-l rîcîie cînd o să audă tu sau chiar vreo înjurătură, în cazul acesta îşi va aminti cu şi mai multă dragoste de colonie.
Din lucrurile nepuse la punct iese mai ales în evidenţă cititul. Mi s-a spus că copiilor le place foarte mult să citească, adică să asculte cînd li se citeşte, de sărbători sau în timpul liber, şi că printre ei sînt şi băieţi care citesc foarte frumos ; am

ascultat pe unul dintre ei —■ citea într-adevăr bine şi mi s-a

spus că-i place să citească cu voce tare şi să-l asculte toată lu-inea, dar sînt printre ei şi copii cu prea jpuţină ştiinţă de carte sau chiar analfabeţi. Dar ce citesc ? Am văzut într-una din „familii" pe masă, după ce au mîncat, nu ştiu ce carte, a nu ştiu cărui autoiy şi ■ băieţii citeau cum Vladimir discuta cu nu ştiu care Olga despre tot felul de lucruri profunde şi ciudate şi cum mai tîrziu inevitabilul mediu „lea distrus existenţa". Le-am văzut „biblioteca" —• e un dulap în care există Turgheniev, Ostrovski, Lermontov, Puşkin etc, sînt şi cîteva descrieri de călătorie folositoare etc. E vorba de cărţi adunate întîmplător, tot nişte donaţii. Cititul, bineînţeles, dacă e admis, e un lucru care va contribui extrem demult la formarea lor, dar mai ştiu şi faptul că dacă forţele iluministe ale Rusiei, în cap cu toate consiliile pedagogice, s-ar întruni să hotărască şi să indice ce anume trebuie recomandat acestor copii să citească şi în ce împrejurări, bineînţeles că s-ar despărţi fără să găsească nimic, pentru că e o treabă extrem de dificilă şi care.nu poate fi hotărîtă în şedinţe. Pe de altă parte, în literatura noastră lipsesc cu desăvîrşire nişte cărţi care să fie pe înţelesul poporului. Nici Puşkin, nici Povestirile din Sevasto-pol54, nici Serile în sat 55 nici povestea despre Kalaşnikov56, nici Kolţov57 (mai ales Kolţov) nu sînt de loc pe înţelesul poporului. Desigur, băieţii aceştia nu sînt poporul, ci ca să zic aşa, Dumnezeu mai ştie ce, un fel de soi special de fiinţe umane, că ţi-e şi greu să spui de ce anume clasă şi tip ţin ei. Şi chiar dacă ar înţelege ceva, ar face-o fără să preţuiască, pentru că toate aceste valori le-au picat din cer şi ei nu sînt pregătiţi de loc pentru ele prin evoluţia lor anterioară. în ceea ce-i priveşte pe scriitorii denunţători şi satirici, problema e dacă acestea sînt impresiile de care au nevoie aceşti copii sărmani care au văzut şi aşa destulă murdărie. Poate că aceşti oameni mititei nu vor de loc să rîdă de oameni. Poate că aceste suflete acoperite de întuneric s-ar deschide cu bucuţrie şi înduioşare impresiilor celor mai naive, primordiale, cu totul simple şi copilăreşti, de care ar zîmbi cu atîta preţiozitate un licean de astăzi, de vîrsta acestor copii delincvenţi.

Şcoala se află şi ea într-un stadiu de infantilism total, dar se speră să fie pusă la punct într-un viitor apropiat. Desenul şi desenul tehnic nu se predau de loc. Nu se predă nici religia : n-au preot. Dar o să aibă un preot al lor cînd o să li se

construiască biserica. E o biserică de lemn aflată în construcţie. Şefii coloniei şi constructorii bisericii sînt mîndiri de ea. Arhitectura într-adevăr nu e rea, deşi e făcută într-un stil oficial rusesc, de care ne-am cam plictisit. Apropo de asta, vreau să remarc că predarea religiei în şcoli -— de delincvenţi sau în altfel de şcoli — nu poate fi încredinţată nimănui în afară de preoţi. Dar de ce n-ar putea şi învăţătorii să povestească în-lîmplări mai simple din Sfînta Scriptură ? Indiscutabil că în marea «iasă a învăţătorilor se vor găsi oameni cu adevărat răi, dacă însă vor dori să predea ateismul, o vor putea face şi în afara Sfintei Scripturi pur şi simplu povestind despre raţă şi despre „cu ce e acoperită". Pe de altă parte, ce se mai aude cu clerul nostru ? O, nu vreau nicicum să jignesc pe nimeni şi sînt convins că în şcoala delincvenţilor va fi un preot dintre cei mai buni şi totuşi ce au publicat în ultima vreme, cu mult zel, ziarele noastre ? S-au publicat fapte dintre cele mai neplăcute despre profesorii de religie care au lăsat cu zecile şcolile şi n-au mai vrut să predea fără un spor de salariu. E în afara oricărei discuţii că „cel care munceşte e demn de a fi remunerat", dar această nesfîrşită văicăreală despre sporul de salariu te zgîrie pînă la urmă la ureche şi te uimeşte. Ziarele noastre ţin partea celor care se vaită, de altfel, şi eu le ţin parte şi totuşi parcă începi să te gîndeşti la acei asceţi şi propovăduitori ai Evangheliei, care umblau dezbrăcaţi şi desculţi, suportau bătăi şi chinuri şi-l propăvăduiau pe Hristos fără nici un fel de spor de salariu. O, nu sînt idealist şi înţeleg prea bine că trăim alte vremuri, dar n-ar fi fost plăcut să afli că luminătorilor noştri spirituali le-a mai sporit un pic bunătatea spirituală chiar şi înaintea sporului de salarii ? Repet, nu vreau să supăr pe nimeni, toată lumea ştie perfect că clerul nostru nu şi-a secat rezervele spirituale şi că avem militanţi pasionaţi. Şi sînt convins de pe acum că un asemena om va veni în colonie, dar cel mai bine ar fi ca să li se povestească pur şi simplu nişte istorii sfinte, fără vreo morală oficială, şi să limiteze la asta deocamdată predarea religiei. O serie de imagini curate, sfinte, frumoase ar influenţa puternic sufletele lor însetate de impresii frumoase...

De altfel, m-am despărţit de colonie cu o impresie plăcută. Sînt şi unele lucruri „nepuse la punct", dar sînt şi fapte care mărturisesc rezultate dintre cele mai remarcabile. In încheiere o să vă povestesc două dintre ele. în perioada aceea la „Petro-

pavlovka" era închis unul dintre elevi, cam de vreo cincispre-zece ani ; înainte a stat un timp în închisoarea din castelul Litovski, cînd mai era acolo secţia pentru micii delincvenţi. Condamnat să intre în colonie, acesta a fugit de acolo şi se pare că a făcut-o în două rînduri, în ambele cazuri a fost prins, o dată în afara coloniei. în sfîrşit, a declarat direct că nu vrea să se supună şi pentru asta a fost izolat. De Crăciun, rudele i-au adus dulciuri, fiind însă închis nu i s-a dat voie să le primească şi dulciurile au fost confiscate de educator. Asta l-a supărat şi l-a uimit teribil pe băiat şi cînd a fost vizitat de director a început să se plîngă cu amărăciune, acu-zîndu-l cu patimă pe educator că acesta din urmă a confiscat pachetele şi dulciurile pentru sine însuşi, pentru propriul său folos, şi cu aceeaşi ocazie începu să vorbească cu răutate şi ironie despre colonie şi despre codegii lui şj să acuze pe toată lumea. „M-am aşezat şi am discutat serios cu el, îmi povestea dl. P. A tăcut încruntat tot timpul. După vreo două ore, trimite deodată după mine şi mă imploră să vin la el : mi se aruncă în braţe cu lacrimi în ochi, zguduit şi schimbat, începe, să se căiască, să-şi facă reproşuri şi să-mi povestească nişte lucruri pe care înainte vreme le ţinuse ascunse faţă de toată lumea ; mi-a spus în secret faptul că s-a dedat mai de mult unei deprinderi urîte, de care nu poate să scape şi că asta-l chinuie, într-un cuvînt a fost o confesiune în toată regula. Am petrecut vreo două ceasuri cu el, adăugă dl. P. Am stat de vorbă, i-arn recomandat unele mijloace ca să-şi învingă deprinderea şi altele şi altele."
Cînd mi-a povestit toate astea dl. P. n-a vrut să-mi spună cu cine anume a stat de vorbă ; trebuie să fiţi de acord că există o ştiinţă de a pătrunde într-un suflet bolnav, de delincvent tînăr, profund înrăit şi care pînă atunci habar n-a avut ce este adevărul. Recunosc, aş fi vrut să ştiu în amănunt cum a decurs convorbirea. Iată şi un alt fapt : fiecare educator urmăreşte în fiecare familie nu numai ca elevii să strîngă în cameră, s-o spele şi s-o cureţe, dar chiar el însuşi participă cu ei la munca asta. Acolo se spală pe jos sîmbătă : educatorul nu numai că le arată cum trebuie să spele, dar el însuşi spală cu ei duşumeaua. Asta reprezintă adevărata înţelegere a chemării tale şi a demnităţii tale umane. Unde o să întîlniţi la funcţio-nărime, de pildă, o asemena atitudine faţă de muncă ? Şi dacă

oamenii aceştia înţeleg într-adevăr să contopească obiectivele coloniei cu scopul propriei lor existenţe, atunci, desigur, lucrurile vor fi „puse la punct", în pofida oricăror greşeli teoretice care ar apare la început.

-— Eroi, tot căutaţi eroi, domnilor romancieri, mi-a spus zilele acestea un om trecut prin multe, şi fiindcă nu-i găsiţi la noi vă supăraţi şi începeţi să mormăiţi împotriva întregii Rusii, dar eu am să vă spun o poveste : a fost odată, de mult, încă în timpul domniei răposatului ţar, un funcţionar care şj-a făcut slujba mai întîi la Petersburg şi apoi, îmi pare, la Kiev, unde a şi murit, cam asta ar fi toată biografia lui. Şi ce să vezi : omul acesta modest şi tăcut suferea atît de mult din cauza existenţei iobăgiei, din cauză că la noi omul, care este chipul şi asemănarea Domnului, poate depinde ca un sclav de un alt om ca şi el, că a început să strîngă bani din salariul său mai mult decît modest, refuzîndu-şi aproape totul, şi lui şi soţiei şi copiilor, şi cum strîngea o sumă de bani răscumpăra libertatea eîte unui iobag, cîte unul în zece ani, bineînţeles. Şi astfel, în decursul întregii sale existenţe a răscumpărat trei, patru oameni, iar cînd a murit n-a lăsat nimic familiei sale. Toate astea s-au petrecut anonim, pe tăcute. Sigur, ce fel de erou e ăsta, e „un idealist al anilor patruzeci" şi atît, poate e şi ridicol, stîngaci, pentru că-şi închipuia că printr-un caz particular poate să învingă tot răul ; şi totuşi cred că Potughinii noştri ar putea fi mai buni cu Rusia şi ar putea să nu arunce în ea cu noroi cu orice ocazie."

Am inclus aici povestea aceasta (care pare-se că nu se potriveşte de loc cu ceea ce am vorbit) numai pentru că n-am nici un motiv să mă îndoiesc de autenticitatea ei. Şi totuşi cîtă nevoie avem de oameni dintr-ăştia! îmi place teribil tipul acesta de mici omuleţi, care cred serios că prin faptele lor microscopice şi prin încăpăţînarea lor pot să dea un ajutor cauzei comune, fără să aştepte un avînt şi o mişcare generală. Uite tipul acesta de omuleţ ar fi necesar, poate, în colonia micilor delincvenţi... o, evident, sub conducerea unor oameni mai luminaţi şi, ca să zic aşa, mai elevaţi...

De altfel, am petrecut în colonie numai cîteva ceasuri şi Poate că multe lucruri mi le-am imaginat altfel, poate că n-am observat totul cum trebuie şi în multe privinţe m-am înşelat. In orice caz socotesc că mijloacele de transformare a sufletelor vicioase în nevicioase sînt insuficiente.

184
185
CAPITOLUL AL TREILEA

Societatea rusă pentru protecţia animalelor. Curier special. Basamac. Microbul desfrîului şi Vorobiov. De la coadă sau de la cap ?

în Golos nr. 359 mi-a fost dat să citesc despre sărbătorirea solemnă a jubileului primului deceniu al Societăţii ruse pentru protecţia animalelor. Ce societate plăcută şi umană ! Din cîte am înţeles, ideea principală a societăţii se află cuprinsă aproape în întregime în următoarele cuvinte din discursul prinţului A. A. Suivorov, preşedintele societăţii :

„Şi într-adevăr misiunea noii noastre societăţi filantropice părea cu atît mai grea cu cît cei mai mulţi nu voiau să vadă în protecţia animalelor acele avantaje morale şi materiale pentru om care decurg din atitudinea sa raţională şi de bunăvoinţă faţă de animalele domestice."

Chiar aşa, doar nu numai căţeii şi căluţii sînt atît de dragi „Societăţii", dar şi omul, care trebuie să-şi afle chipul şi să se umanizeze, şi în chestiunea asta „Societatea pentru protecţia animalelor" poate să-şi aducă aportul său. învăţînd să aibă milă de animale un ţăran va începe să aibă milă şi de nevastă. Şi ăsta e motivul pentru care, deşi iubesc foarte mult animalele, mă bucur mult că stimatei noastre „Societăţi" îi sînt dragi nu atît animalele, cît mai ales oamenii, înrăiţi, neumani, pe jumătate barbari, care însă vor lumină ! Orice mijloc de iluminare este scump şi dorit şi nu rămîne decît ca şi ideile „Societăţii" să devină într-adevăr nişte mijloace de

186

jlurninare. Copiii noştri cresc şi se educă ciocnindu-se de imagini respingătoare. Ei văd cum ţăranul, după ce-şi încarcă excesiv căruţa, îşi bate calul împotmolit în noroi cu biciul peste ochi sau, am văzut nu chiar aşa demult, cum un ţăran, care ducea la abator viţei într-o căruţă mare, să fi fost vreo zece viţei, se aşezase liniştit în căruţa asta pe un viţel. I-o fi fost moaie, de parcă se aşezase pe un divan cu arcuri, dar viţelul şi-a scos limba şi şi-a holbat ochii şi poate că a şi murit pînă să ajungă la abator. Sînt convins că imaginea asta n-a indignat pe nimeni dintre cei de pe stradă : „tot îl duce la tăiere", dar imagini de soiul acesta îl abrutizează pe om si au o influenţă nefastă, mai

ales asupra copiilor. E drept că stimata noastră „Societate" a fost atacată, am auzit nu o dată şi glume pe socoteala ei. Se amintea, de pildă, că acum vreo cinci ani, „Societatea" a tras la răspundere un birjar pentru modul în care se purtase cu calul său şi birjarul a fost condamnat să plătească, dacă nu mă-nşel, cincisprezece ruble, a fost, desigur, o gafă, pentru că, într-adevăr, după o sentinţă de asta nu ştii de cine să-ţi pară mai rău, de birjar sau de cal. E drept, acum, după noua legislaţie amenda nu poate fi mai mare de zece ruble. Pe urmă am auzit de unele acţiuni excesive ale „Societăţii" şi anume — ca acei cîini vagabonzi, şi prin urmare dăunători, care şi-au pierdut stăpînii, să fie omorîţi cu cloroform. S-a făcut observaţia că atîta timp cît la noi oamenii mor de foame în guberniile înfometate, grijile acestea duioase faţă de căţei sînt oarecum nelalocul lor. Toate aceste rezerve, însă, nu rezistă la critică. Scopul „Societăţii" este mai durabil decît accidentele trecătoare. E o idee luminoasă şi cu temei şi care, mai tîrziu sau mai devreme, trebuie să-şi facă loc şi să triumfe. Cu atît mai mult, dacă privim lucrurile şi dintr-un alt punct de vedere, ar fi de dorit ca acţiunile „Societăţii" şi „accidentele trecătoare" amintite mai sus să intre, ca să zic aşa, într-un echilibru reciproc, atunci s-ar defini mai limpede acea cale salvatoare şi binefăcătoare capabilă să ducă „Societatea" la rezultate fertile şi, mai ales, practice, la o autentică realizare a scopurilor... Poate că nu mă exprim prea clar ; am să povestesc o întîmplare, o întîm-plare reală, şi sper ca prin expunerea ei să redau mai clar ceea ce vreau să spun. Mi s-a întîmplat asta mai demult, în vremurile mele preistorice, ca să zic aşa, şi anume în treizeci şi şapte, cînd n-a-

veam decît cincisprezece ani, pe drumuil de la Moscova ia Petersburg. Veneam cu fratele meu mai mare şi cu răposatul nostru tată, la Petersburg ca să ne înscriem la Şcoala superioară de ingineri. Era luna mai, era cald. Călătoream încet, aproape la pas, şi aşteptam în staţii cîte două şi chiar cîte trei ore. Ţin minte cum ne-am plictisit pînă la urmă de călătoria asta care a ţinut aproape o săptămînă. Fratele meu şi cu mine ne avîntam atunci într-o viaţă nouă, ne făceam fel de fel de visuri, despre lucruri „elevate şi sublime", expresia asta era pe atunci proaspătă şi se spunea fără ironie. Şi cîte vorbe de astea minunate circulau pe atunci. Credeam cu pasiune în ceva şi deşi

ştiam perfect tot ce se cerea la examenul de matematică, nu visam decît poezie şi poeţi. Fratele meu scria poezii, cîte trei poezii pe zi, chiar şi în timpul călătoriei, iar eu compuneam în minte, fără o clipă de odihnă, un roman din viaţa Veneţiei. Abia cu două luni în urmă murise Puşkin58 şi ne-atm înţeles pe drum, fratele meu şi cu mine, ca, odată ajunşi la Petersburg, să mergem imediat la locul duelului şi să ne strecurăm în fosta casă a lui Puşkin ca să vedem camera în care şi-a dat sufletul. Odată, pe înserate, stăteam în hanul upei staţii de poştă, nu mai ţin minte în ce sat, cred că era gubernia Tver ; era un sat mare şi bogat. Peste o jumătate de oră trebuia să pornim şi pînă atunci mă uitam pe fereastră şi am văzut următorul lucru : Chiar în faţa hanului, peste drum, era casa poştei de cai. Deodată, s-a apropiat în goană de intrare o troică, din care a sărit un curier îmbrăcat într-o uniformă completă, cum era ea ;pe atunci, cu pulpană, cu o mare pălărie-tricorn, cu nişte pene albe, galbene şi, se pare, verzi (am uitat amănuntul, dar aş putea să mă interesez, ţin minte că se zăreau şi nişte pene verzi). Curierul era un flăcău înalt, robust şi puternic, cu o faţă roşie-vineţie. A intrat în fugă în casa poştei de cai şi probabil că „a dat peste cap" un păhărel de votcă. Ţin minte că vizitiul nostru ne-a spus atunci că un curier bea aproape la fiecare staţie cîte un păhărel de votcă, pentru că altfel n-ar putea să suporte „chinul ăsta".

Intre timp, de staţie s-a apropiat o nouă troică de schimb, o troică iute, şi un vizitiu tînăr, un flăcău de vreo douăzeci de ani, cu sumanul în mînă, îmbrăcat cu o cămaşă roşie, a sărit pe capră. Imediat a apărut şi curierul, a coborît în goană scările şi s-a urcat în troică. Vizitiul a pornit troica, dar

n.a apucat bine s-o facă şi curierul s-a ridicat puţin în picioare şi în tăcere, fără să spună vreun cuvînt, şi-a înălţat pumnul său drept, un pumn iţriaş, şi l-a lăsat să cadă de sus, cu toată forţa, chiar pe ceafa vizitiului. Acesta s-a lăsat brusc în faţă, a ridicat biciul şi a lovit rotaşul cu toată puterea. Caii au pornit în galop, dar asta ;nu l-a liniştit de fel pe curier. Aici era vorba de metodă şi nu de enervare, ceva preconceput şi verificat de o lungă experienţă, şi pulmnul îngrozitor s-a ridicat din nou în aer şi a lovit în ceafă. Pe urmă din nou şi din nou şi a ţinut aşa pînă a dispărut troica la orizont. Se înţelege că vizitiul, care abia se mai

ţinea din cauza loviturilor, îşi biciuia într-una caii, ca un om scos din minţi şi, în fine, i-a biciuit într-un asemenea hal, încît caii au luat-o la goană ca turbaţi. Vizitiul nostru ne-a explicat că aproape toţi curierii fac la fel, dar că ăsta e cel mai înverşunat şi că a ajuns de pomină, că el, după ce-şi bea votca şi se suie în goană în trăsură, începe întotdeauna cu bătaia şi că bate „uite-aşa", fără nici o vină, bate egal, îşi ridică pumnul şi-l lasă, şi-l „ţine pe vizitiu în pumni cam preţ de-o verstă şi pe urmă se potoleşte. Dacă-l apucă urîtull poate să dea cu pumnul şi în mijlocul drumului, dar cum se apropie de staţie se ridică din nou şi cam cu o verstă înainte începe să-şi ridice şi să-şi lase pumnul, uite-aşa ca atunci cînd vine la staţie ; tot satul se holbează la el, şi după aia te doare gîtul cel puţin o lună de zile." Cînd se întoarce flăcăul toată lumea rîde de el : „Şi, zi, ţi-a strîmbat curierul gîtul", iar flăcăul poate că în ziua aceea o să-şi rupă în bătaie nevasta : „Măcar cu tine să mă răcoresc" sau poate pentru că „s-a pus şi ea pe privit".

Desigur, din partea vizitiului e inuman să-şi tot biciuiască caii : se. înţelege că la staţia următoare caii au ajuns abia tră-gîndu-şi sufletul, rupţi de oboseală. Dar cine din „Societatea pentru protecţia animalelor" s-ar hotărî să-l tragă la răspundere pe acest ţăran pentru purtarea lui inumană cu caii ? Acest tablou respingător a rămas în sufletul meu pentru toată viaţa. N-am putut să-l uit niciodată pe curier, multe lucruri ruşinoase şi crude ale poporului rus am fost înclinat să le explic oarecum unilateral. înţelegeţi, e vorba de ceva din trecut. Acest tablou era ca un fel de emblemă, ceva care etalează vădit legătura dintre cauză şi efect. Aici, ca să zic aşa, fiecare lovitură aplicată animalului ieşea dintr-o lovitură aplicată omului. Spre sfîrşitul anilor patruzeci, în epoca visu-

rilor mele celor mai generoase şi mai pătimaşe, mi-a venit o dată ideea că dacă mi-ar fi fost dat să înfiinţez o societate filantropică, aş fi dispus neapărat ca această troică de curier să fie gravată pe ştampila societăţii, ca o emblemă şi o indicaţie. O, evident, astăzi nu mai e ca acuttn patruzeci de ani şi curierii nu mai biciuiesc poporul, acum poporul se biciuieşte singur, rezervîndu-şi nuielile pentru propria sa judecată. Dar nu e vorba de asta, e vorba de cauzele care generează consecinţele. Nu mai e curierul, în schimb e basamacul. Cum poate fi comparat

basamacul cu curierul ? Foarte simplu, prin faptul că-l animalizează pe om şi-l transformă într-o fiară. îl înrăieşte, îl sustrage de la gîndurile luminoase, îl face inapt pentru orice influenţă pozitivă. Unui om beat nu-i arde să compătimească animalele, un om beat îşi lasă nevasta şi copiii. Un soţ beat a venit la nevasta pe care a lăsat-o şi pe care n-a hrănit-o, nici pe ea, nici pe copii, timp de mai multe luni, şi a cerut votcă şi a început s-o bată ca să mai scoată votcă de la ea, iar sărmana „ocnaşă" (gîndiţi-vă la munca de femeie şi cum este apreciată munca asta la noi), nemaiştiind cu ce să-şi hrănească copiii, a luat un cuţit şi l-a vîrît în bărbatul ei. Asta s-a întîmplat de curînd şi femeia a fost judecată. Am amintit-o degeaba, pentru că sînt sute şi mii de cazuri din astea, e de ajuns să răsfoieşti ziarele. Dar asemănarea principală dintre basamac şi curier constă în faptul că basamacul e la fel de inevitabil şi de irezistibil, mai presus de voinţa omenească.

Stimata „Societate pentru protecţia animalelor" este compusă din şapte sute cincizeci de membri, oameni care pot avea o influenţă. Şi ar fi bine ca „Societatea" să contribuie măcar cît de cît la micşorarea beţiei în rîndul poporului şi la diminuarea otrăvirii cu alcool a unei generaţii întregi. Pentru că se epuizează forţa poporului, secătuieşte izvorul viitoarelor bogăţii, sărăceşte mintea, se frînează dezvoltarea ; şi cu ce-o să se aleagă copiii de acum ai poporului, crescuţi în atmosfera de spurcare a părinţilor lor ! ? A luat foc un sat şî biserica din sat, a ieşit cîrciumarul şi a strigat oamenilor că dacă vor lăsa biserica şi vor salva circiuma pune la bătaie un butoi de votcă. Biserica a ars, iar cîrciuma a fost salvată. Exemplele acestea sînt însă mărunte, în raport cu grozăviile ce ne aşteaptă în viitor. Stimata „Societate" dacă ar dori să con-

jrîbuie măcar puţin la anihilarea cauzelor primordiale şi-ar uşura şi propaganda ei minunată. Pentru că altfel cum poţi 5a apelezi la compasiune dacă lucrurile s-au aranjat astfel, Je parcă ar urmări să anuleze în om tot ce e omenesc ? Şi parcă numai alcoolul bîntuie şi depravează poporul în vremurile noastre uimitoare ? Peste tot parcă ar pluti o ceaţă, un morb al dezmăţului. în popor a început o nemaiauzită deformare a ideilor, însoţită de o prosternare generală în faţa - materialismului. Prin materialism denumesc în cazul de faţă

prosternarea poporului în faţa banilor, în faţa puterii sacului cu aur. In popor a izbucnit parcă ideea că acum sacul c totul, că acesta deţine întreaga putere, iar tot ce i-au spus şi l-au învăţat părinţii nu sînt decît nişte prostii. E o nenorocire dacă în popor se vor consolida astfel de idei ; şi nici n-are cum să nu gîndească aşa. Recentul accident de tren, pe linia Odesei, un tren cu recruţi, unde au fost omorîţi mai mult de o sută de oameni — credeţi că manifestarea puterii autorităţilor în cazul respectiv nu va avea un efect depravant asupra poporuluii ? Poporul vede şi se miră de o atare putere : „ce vor, aia fac", şi vrînd, nevrînd începe să fie cuprins de îndoială — „adică uite unde e adevărata putere, acolo a şi fost de cînd lumea ; dacă eşti bogat totul e-al tău şi poţi să faci ce vrei". Nici nu există o idee mai depravantă decît asta. Şi ideea asta pluteşte în aer şi pătrunde încet, încet peste tot. Poporul, însă, nu e apărat cu nimic de ideile astea, de nici un fel de instrucţie, de nici un fel de propovăduire a unor alte idei, opuse acestora. în întreaga Rusie s-au întins acum aproape douăzeci de mii de verste de cale ferată şi peste tot chiar şi cel din urmă funcţionar al lor este un propagator al acestei idei şi te priveşte, în momentul în care ai nimerit la el, pe calea ferată, de parcă ar avea o putere supremă asupra ta şi asupra destinului tău asupra familiei şi asupra onoarei tale. De curîrud un şef de gară a smuls din vagon cu propria «a mînă cu de la sine putere o doamnă, care călătorea undeva, ca s-o predea unui domn, care i s-a plîns că doamna e soţia lui şi că a fugit de la el, şi toate astea au fost făcute fără nici un fel de judecată, fără măcar să se gîndească că n-are dreptul să facă una ca asta ; e clar că şeful de gară, chiar dacă nu era nebun, era aproape înnebunit de propria sa putere. Toate aceste întîmplări şi exemple răzbesc în popor ca o tentaţie neîntreruptă, poporul le vede zilnic şi trage nişte

concluzii imbatabile. Mai înainte îl condamnam pe dl. Su. vorin pentru accidentul său cu dl. Golubev. Mi se părea că un om nevinovat nu poate fi pus la stîlpul infamiei şi peste asta să mai şi descrii tot zbuciumul său sufletesc. Acum, însă, mi-am schimbat oarecum punctul de vedere chiar şi asupra acestui caz. Şi ce mă priveşte, dacă dl. Golubev nu e vinovat ! Dj Golubev poate fi curat ca o lacrimă, în schimb Vorobiov e vinovat. Cine e Vorobiov ? Habar n-am, mai mult. sînt convins că

nici nu există, dar e acelaşi Vorobiov care bîntuie pe toate căile ferate, care pune nişte taxe arbitrare, care scoate cu forţa pasagerii din vagon, care provoacă accidente de tren, care face să putrezească luni în şir mărfurile în gări, care aduce fără nici o ruşine prejudicii oraşelor, guberniilor imperiului şi care strigă cu o voce sălbatică : „Faceţi loc, vin eu !" Dar vina principală a acestui venetic dăunător constă în faptul că s-a înălţat deasupra poporului ca o ispită, ca o idee de corupere. Dar ce m-am pornit eu împotriva lui Vorobiov, nu e el singurul care întruchipează o idee de corupere. Repet, e ceva care pluteşte în aer, ceva plin de mercantilism şi de scepticism ; a început adularea cîştigului uşor, a plăcerii obţinute fără muncă ; orice înşelăciune, orice crimă se comite cu sînge rece, oamenii sînt omorîţi chiar şi pentru un profit de o rublă. Ştiu prea bine că şi înainte au fost multe lujcruri rele, acum, însă, parcă sînt de zece ori mai multe. Şi esenţial e că în aer pluteşte nu ştiu ce gînd, ce învăţătură, sau credinţă. La Petersburg, acum două, trei săptămîni, un flăcăiaş tînăr, birjar, minor-l încă, probabil, ducea într-o noapte un bătrîn şi o bătrînă şi, observînd că bătrînul e beat mort, şi-a scos briceagul şi a început s-o taie pe bătrînă. A fost prins şi prostuţul şi-a recunoscut pe loc întreaga vină : „Nu ştiu cum s-a întîmplat şi cum de m-am trezit cu briceagul în mînă". Şi e adevărat că n-a ştiut. Ei, aici e vorba într-adevăr de mediu. Flăcăul a fost prins şi tras ca de un vîrtej în bulboana dezmăţului de astăzi, de tendinţa generală de acum ; dacă-i vorba de un cîştig nemuncit, ei bine, de ce nu ţî-ai încerca şi tu norocul, fie şi cu un briceag.

„Nu, în zilele noastre nu ne aride de protecţia animalelor, e un capriciu de boieri" — asta e fraza pe care am auzit-o, pe care, însă, o resping din adîncul sufletului. Nefiind eu însumi membru al „Societăţii", sînt gata, cu toate astea s-o ajut şi cred că am şi început s-o fac. Nu ştiu dacă am exprimat destul de clar dorinţa mea de realizare a acelui „echilibru dintre acţiunile «Societăţii» şi accidentele trecătoare" despre care am scris mai sus, dar, înţelegînd scopul uman şi umani-zant al „Societăţii", îi sînt profund credincios. N-am putut să înţeleg niciodată ideea că numai a zecea parte din oameni trebuie să capete o educaţie superioară, iar restul de nouă zecimi nu trebuie să servească decît drept material al acestei evoliiţii, iar ei înşişi să rămînă în întuneric. Nu vreau să mă gîndesc şi să

trăiesc altfel decît cu credinţa că toate cele nouăzeci de milioane ale noastre de ruşi (sau cîţi s-or mai naşte de acum încolo), vor fi, cîndva nişte oameni instruiţi, umanizaţi, fericiţi. Cred chiar că domnia gîndirii şi a luminii poate să se instaureze la noi, în Rusia noastră, poate chiar mai repede decît oriunde în altă parte, pentru că la noi nimeni nu va lupta nici acum pentru sălbăticirea unei părţi a omenirii în vederea bunăstării celeilalte părţi, exponentă a civilizaţiei, aşa cum se întîmplă acum peste tot în Eutropa. La noi iobăgia a fost distrusă de bunăvoie de către pătura cea mai sus pusă, în frunte cu voinţa ţarului ! Şi din cauza asta salut încă o dată din toată inima „Societatea pentru protecţia animalelor" şi aş vrea să spun doar că ar fi de dorit ca să nu se acţioneze numai şi numai de la coadă, ci măcar în parte şi de la cap.

II

Spiritismul. Ceva despre draci. Marea viclenie a dracilor, dacă, bineînţeles, e vorba de draci.

Dar iată că am umplut tot spaţiul şi nu mai am loc, dar aş mai fi vrut să vorbesc despre război, despre periferia noastră, aş vrea să discut despre literatură, despre decembrişti şi despre alte vreo cincisprezece teme cel puţin. Văd că trebuie să scriu mai strîns şi mai concis, e o indicaţie pentru viitor. Apropo, un cuvînt despre decembrişti, ca să nu uit : anunţînd moartea unuia dintre ei, revistele noastre au afiranat că, după cîte se pare, ar fi unul dintre ultimii decembrişti, ceea ce nu e prea exact. Dintre decembrişti se mai află în viaţă Ivan

192

-l3 — Opere, voi. 11 — c. 11434

193

Alexandrovici Annenkov, cel a cărui istorie iniţială a dena-

1 să

turat-o răposatul Alexandre-Dumas-tatăl în cunoscutul său roman : Les Memoires d-lun maître d-larmes. Trăieşte Matvei Ivanovici Muraviov-Apostol, fratele celui care a fost executat 59. Trăiesc Svistunov şi Nazimov, poate că mai sînt şi alţii în viaţă. într-un cuvînt, sînt multe lucruri pe care trebuie să le amîn pentru numărul din februarie. Aş vrea, însă, să-mi închei jurnalul din ianuarie cu ceva mai vesel. Există o temă comică şi mai ales la modă : dracii, tema dracilor, a spiritismului. într-adevăr, se

petrec lucruri uimitoare : mi se scrie, de pildă, că un bărbat tînăr se aşază într-un fotoliu, îşi trage picioarele sub el şi fotoliul începe să sară prin cameră şi asta se în-tîmplă la Petersburg, în capitală ! Şi de ce, mă rog, altă dată nimeni nu sărea după ce-şi trăgea picioarele sub el în fotoliu şi toată lumea îşi vedea cu modestie de servici şi făcea carieră ? Se susţine că în casa unei doamne din nu ştiu ce gubernie sînt mai mulţi draci decît în coliba unchiului Eddi. La noi să nu dai de draci ! Gogol scrie de pe lumea cealaltă la Moscova că sînt într-adevăr draci. Am citit scrisoarea, e stilul lui. Insistă să nu-i chemăm pe draci, să nu învîrtim mese, să nu ne facem de lucru cu ei : „Nu-i aţîţaţi pe draci, nu vă-nculrcaţi cu ei, e un păcat să-i aţîţi pe draci"... „Dacă noaptea începe să te chinuiască o insomnie neurastenică, nu te înfuria, roagă-te, — au apărut dracii, fă-ţi semnul crucii peste cămaşă, rosteşte o rugăciune". Se fac auzite vocile preoţilor, aceştia sfătuiesc chiar şi ştiinţa să mu: se încurce cu magia, să n-o cerceteze. Dacă au început să vorbească şi preoţii înseamnă că lucrurile iau amploare. Dar întrebarea e — chiar draci să fie ? Asta e problema pe care ar trebui s-o rezolve comisia de revizie a spiritismului constituită la Petersburg ! Pentru că dacă e să decidem definitiv că nu e vorba de draci, ci de nu ştiu ce electricitate, de vreo nouă formă a forţei universale, îndată se va instaura cea mai deplină dezamăgire : „Mare scofală ! Uf, ce plictiseală !" Şi în acelaşi moment toată lumea va lăsa şi va uita spiritismul şi-şi va vedea din nou de treburi. Dar ca să cercetezi dacă sînt draci sau nu, trebuie ca. măcar cineva dintre savanţii care fac parte din comisie sa vrea şi să poată admite existenţa dracilor, măcar şi ca o prezumţie. Dar e greu de presupus că se va găsi măcar cineva printre ei care să creadă în draci, deşi mulţi oameni care nu

cred în Dumnezeu cred în draci, prompt şi cu plăcere. Şi de aceea comisia nu e competentă în problema în cauză. Toată nenorocirea mea constă în faptul că nu pot nicicum să cred în draci, că-mi pare şi rău, pentru că am inventat cea mai clară şi mai uimitoare teorie a spiritismului, bazată, însă, exclusiv pe existenţa dracilor : fără ei teoria mea se autodesfiin-ţează. Ei bine, teoria asta vreau s-o comunic în încheiere cititorilor. Totul constă în faptul că eu îi apăr pe draci : de data asta lumea degeaba se năpusteşte pe ei şi-i ia de proşti. N-aveţi nici o grijă,

îşi cunosc ei meseria ; ceea ce şi vreau sa demonstrez.
În primul rînd, se scrie că spiritele sînt proaste (adică dracii, necuratul, pentru că altfel despre care spirite mai poate fi vorba ?), că atunci cînd sînt chemate şi întrebate (prin învîrtirea mesei), spun fel de fel de fleacuri, nu cunosc gramatică, n-au comunicat nici o idee nouă, nici o descoperire. Dacă e să judecăm aşa, înseamnă să facem o mare greşeală. Ei bine, ce-ar fi dacă dracii şi-ar demonstra imediat marea lor putere şi ar copleşi omul cu descoperiri ! Să descopere deodată telegraful electric, de pildă (vreau să spujn, în cazul cînd n-ar fi fost descqperit), să comunice omului diverse taine —. „Sapă acolo, o să găseşti o comoară sau zăcăminte de cărbune (.şi n-ar fi o treabă de lepădat, lemnele sînt atît de scumpe)". Şi toate astea nu sînt decît fleacuri ! înţelegeţi, desigur, că ştiinţa umană se -află încă în leagăn, abia îşi începe existenţa, şi dacă a obţinut ceva ferm pînă acum e faptul că stă pe picioarele ei ; şi deodată ar începe să curgă un şir de descoperiri de genul celor că soarele stă pe loc, iar pămîntul se învîrteşte în jurul său (pentru că mai sînt sigur multe descoperiri de proporţiile astea, descoperiri pe care nu ie-a. descoperit încă nimeni şi pe care înţelepţii noştri nici nu le visează), deodată toate cunoştinţele ar da năvală peste om şi, mai ales, aşa pe degeaba, în chip de cadou ? O, desigur, mai întîi toată lumea ar fi în extaz. Oamenii s-ar îmbrăţişa încîritaţi, s-ar apuca imediat să studieze noile descoperiri (şi asta ar lua ceva timp), s-ar simţi, ca să zic aşa, plini de fericire, acoperiţi de bogăţii materiale, poate că oamenii ar începe să umble sau să zboare prin aer, ar parcurge în zbor distanţe uriaşe de zece ori mai repede decît acum pe calea ferată, ar scoate din pămînt nişte recolte fabuloase, ar crea cu ajutorul chimiei organisme şi s-ar ajunge la- cîte un chil şi ceva de carne de vacă pentru

fiecare, aşa cum visează socialiştii noştri ruşi — într-un cuvînt, mănîncă, bea şi te veseleşte ! „Priviţi, ar începe să strige filantropii, acum cînd omul e asigurat, acum va arăta el de ce e în stare ! Nu mai sînt lipsuri materiale, nu mai există mediul sufocant, care a fost cauza tuturor viciilor, şi acum omul va deveni minunat şi drept ! Nu -lmai există muncă fără răgaz, ca să te poţi Ihrăni cît de cît, acum toată lumea va fi preocupată de idei înalte, adînci, de fenomene generale. Acum, abia acum

începe o existenţă superioară ! „Şi ce de oameni, poate inteligenţi şi buni, ar începe să strige asta într-un glas şi poate că ar atrage de partea lor, din cauză de noutate, pe toţi ceilalţi şi ar începe să cînte în cor un imn al tuturor : „Care este numele fiarei ? Slavă ei, ea ne aduce focul de pe cer!"
Dar e greu de crezut că entuziasmul va ajunge măcar şi pentru o singură generaţie ! Oamenii ar observa deodată că nu mai au viaţă, n-au libertatea spiritului, n-au voinţă şi personalitate, că cineva le-a furat totul deodată, că a dispărut chipul omului şi că a apărut chipul animalic al robului, un chip de vită, cu diferenţa că vita rţu ştie că e vită, pe cînd omul ar afla că a devenit vită. Şi omenirea s-ar descompune, oamenii s-ar acoperi de plăgi şi ar începe, înnebuniţi de durere, să-şi anuşte limba, văzînd că li s-a luat viaţa pentru pîine, pentru „pietrele transformate în pîine"60. Oamenii ar înţelege că nu există fericire în inactivitate, că o minte care nu lucrează se stinge, că nu poţi să-ţi iubeşti aproapele dacă nu-i aduci în jertfă truda ta, că e mârşav să trăieşti fără să faci nimic şi că fericirea nu constă în fericire, ci în dobîndi-rea ei. Va începe plictiseala şi tristeţea : totul e făcut, nu mai e nimic de făcut, totul e cunoscut, nu mai e nimic de aflat. O să fie mase de sinucigaşi, şi nu se vor sinucide ca acum, în taină, de unul singutr, oamenii se vor aduna, se vor apuca de mîini şi se vor sinucide într-un mod nou, descoperit odată cu toate descoperirile. Şi atunci poate că ceilalţi îşi vor înălţa glasul lor către Domnul : „Ai avut dreptate, Doamne, nu e pîinea totul !" Atunci se vor ridica împotriva dracilor şi vor azvîrli magia... O, niciodată nu ar trimite Dumnezeu un asemenea chin oamenilor! Şi prăbuşi-se-va împărăţia dracilor ! Nu, dracii nu vor comite niciodată o eroare politică atît de gravă. Sînt nişte politicieni de prima mînă şi caută să-şi atingă

scopul pe nişte căi dintre cele mai rafinate şi mai încercate (bineînţeles, dacă e vorba într-adevăr de draci !).
Ideea împărăţiei lor este discordia, adică pe discordie vor să-şi întemeieze ei împărăţia. De ce tocmai de discordie au ei nevoie aici ? Altfel cum : să luăm măcar faptul că discordia în sine e o forţă uriaşă, după o luptă îndelungată discordia îi aduce pe oameni pînă la absurd, pînă la întunecarea şi deformarea inteligenţei şi a sentimentelor. Intr-o discordie cel care a jignit, înţelegînd că a jignit, nu se duce să se împace cu cel jignit, ci

spune : „L-am jignit, prin urmare trebuie să mă răzbun." Principalul, însă, e că dracii cunosc excelent istoria universală şi ţin minte mai ales tot ce s-a întemeiat pe discordie. Cunosc, de pildă, că dacă există în Europa secte care s-au rupt de catolicism şi mai rezistă şi pînă acum ca religie asta se întîmplă numai pentru că pe vremuri s-a vărsat sînge pentru asta. Dacă ar dispare, de pildă, catolicismul, s-ar prăbuşi în consecinţă şi sectele protestante : împotriva cui le-ar mai rămîne să protesteze ? Sectele acestea sînt înclinate şi acum să treacă la un soi de „umanism" sau pur şi simplu la ateism, ceea ce, de altfel, se observa de mult la ele, şi dacă tot mai rezistă ca religie asta se întîmplă pentru că mai protestează şi astăzi. Au protestat şi anul trecut şi încă cum : au căutat să se războiască chiar şi cu papa.

O, bineînţeles, dracii pînă la urmă vor triumfa şi-l vdr strivi pe om cu „pietrele transformate în pîine" ca pe o muscă, ăsta e scopul lor principal, dar nu se hotărăsc s-o facă fără să-şi asigure din vreme împărăţia împotriva unei revolte omeneşti şi astfel s-o consolideze pentru o vreme îndelungată. Dar cum să-l potoleşti pe am ? E clar cum : „divide et impera" (dezbină-ţi duşmanul şi vei triumfa)... Şi pentru asta e nevoie de discordie. Pe de altă parte, oamenii o să se plictisească de pietrele transformate în pîine şi de aceea trebuie să le găseşti o ocupaţie. Şi dacă nici discordia nu e o ocupaţie pentru oameni... Acum să urmăriţi cum introduc dracii discordia la noi şi, ca să zic aşa, de la primul lor pas, spiritismul îl încep cu discordia. Şi tocmai aici îşi aduc contribuţia vremurile noastre agitate. Gîndiţi-vă cîţi oameni au şi fost jigniţi, dintre cei care au crezut în spiritism. Lumea ţipă la ei şi rîde de ei că. au ajuns să creadă în mese care se învîrtesc, de parcă au făcut sau au conceput ceva necinstit ; aceştia, însă, continuă cu în-

căpăţînare să-şi cerceteze domeniul, în pofida discordiei. Şi cum ar putea să-şi înceteze cercetările: dracii o iau pe de departe, aţâţă curiozitatea, te încurcă şi-ţi rîd, în faţă. Omul, inteligent şi demn de toată stima, stă, se încruntă şi multă vreme-şi bate capul : „Ce-o fi asta ?" în fine, dă din umeri şi e gata să se lase păgubaş, publicul, însă, rîde, rîde şi mai tare, şi lucrurile se întorc de asemenea manieră că adeptul, fără să vrea, nu se mai lasă, din ambiţie.

Iată comisia de revizie a spiritismului, înarmată cu ştiinţă pînă peste cap. Lumea aşteaptă şi ce credeţi : dracii nici nu se gîndesc să se apere, dimpotrivă, lasă totul baltă în modul cel mai ruşinos : şedinţele nu mai reuşesc, înşelătoriile şi scamatoriile ies. la iveală. Răsună de peste tot u!n hohot de rîs răutăcios, comisia se retrage cu privirile încărcate de dispreţ, adepţii spiritismului sînt făcuţi de ocară, dorinţa de răzbunare se naşte în ambele părţi. Aici s-ar părea că ar fi momentul ea dracii să piară, ei, nu ! Abia îşi întorc capul oamenii sobri şi învăţaţi şi dracii iar trîntesc vreo figură şi mai supranaturală foştilor lor adepţi şi aceştia sînt şi mai convinşi ca înainte. Iar ispită, iar discordie ! Astă vară la Paris a fost judecat un fotograf pentru escrocherii spiritiste — îi chema pe răposaţi şi le făcea poze. A primit o grămadă de comenzi. Dar a fost descoperit şi la proces a recunoscut totul, a şi prezentat-o pe cucoana care-l ajuta şi care interpreta rolul umbrelor rechemate. Şi credeţi că cei pe care i-a înşelat fotograful au fost convinşi ? Nici vorbă, se spune că unul dintre ei ar fi afirmat următoarele : „Mi-au murit trei copii şi n-am avut nici un portret de-al lor şi uite fotograful le-a făcut fotografii, toate seamănă, i-am recunoscut. Şi ce-mi pasă că şi-a recunoscut în faţa dumneavoastră escrocheria ? O fi avut socotelile lui, iar eu am dovada mea şi să mă lăsaţi în pace." Aşa s-a relatat în presă, nu ştiu dacă am redat exact detaliile, dar asta e esenţa. Şi dacă la noi, de pildă, se va întîmpla următorul caz : abia-şi va termina comisia ştiinţifică treburile şi, după ce va demasca scamatoriile şi-şi va întoarce capul, dracii îl vor apuca pe cel mai încăpăţînat dintre membrii ei, să spunem chiar pe dl. Mendeleev care a demascat spiritismul în lecţii publice61, şi-l vor prinde deodată în mrejele lor, cum i-au prins la vremea lor pe Crookes 62 şi pe Alcott63, o să-l ducă puţin deoparte, o să-l ridice pentru cinci minute în aer, o să-i materializeze pe răposaţii pe care-i cuinoaşte şi toate astea

vor fi făcute în aşa fel, ca să nu mai ai nici un dubiu — ei, bine, ce-o să se întîmple atunci ? Ca un adevărat om de ştiinţă, va trebui să recunoască faptul -— chiar el, cel cu lecţiile ! Ce situaţie, ce ruşine, ce scandal, ce strigăte şi răcnete de indignare ! Glumesc, evident, şi sînt convins că nimic din toate astea

nu se va întîmpla cu dl. Mendeleev, deşi se pare că, în Anglia şi în America dracii au acţionat exact după planul ăsta. Ei, şi dacă dracii, după ce-şi pregătesc terenul şi după ce seamănă destulă discordie, vor dori să-şi lărgească la nesfîr-şit acţiunile — şi vor trece la fapte adevărate, serioase ? Sînt nişte indivizi cu umor şi cu surprize şi de la ei te poţi aştepta la orice. Ce-o să se întîmple, de pildă, dacă vor răzbi în popor chiar, să zicem odată cu ştiinţa de carte ? Şi poporul nostru e atît de neapărat, atît de părăsit în întuneric şi dezmăţ şi are atît de puţini mentori spirituali ! Poate să creadă cu patimă în fenomenele astea noi- (doar îi crede pe Iyani Filippovici) şi atunci ce stagnare spirituală, ce stricăciune şi pentru cît timp ! Ce prosternare idolatrică în faţa materialismului şi ce discordie, o discordie de o sută, de o mie de ori mai mare decît cea de dinainte, iar dracii nici nu vor altceva, şi discordia va începe cu siguranţă, dacă spiritismul va fi îngrădit şi prigonit (ceea ce va urma inevitabil chiar din partea acelor oameni din popor care nu vor împărtăşi credinţa în spiritism) —■ atunci se va întinde într-o clipă, ca petrolul aprins, şi totul va lua foc. Ideilor mistice le place să fie prigonite, prigoana le şi creează. Fiecare din ideile astea prigonite e ca petrolul cu care au stropit incendiatorii podelele şi zidurile de la Tuileries înainte de a le da foc şi care la vremea -l sa nu va face decît să aţîţe incendiul din dlădirea păzită. O, dracii cunosc forţa credinţei interzise şi poate că aşteaptă de multe veacuri ca omenirea să se împiedice de astfel de mese ! Sînt conduşi, desigur, de un mare demon, teribil de puternic şi ceva mai deştept decît Mefisto, care l-a făcut celebru pe Goethe, după cum caută să ne convingă Iakov Petrovici Po-lonski64.

: -l -l

N-am făcut, evident, decît să glumesc şi să mă amuz de la primul şi pînă la ultimul cuvînt, dar iată ce aş vrea să spun în concluzie : dacă privim spiritismul drept un purtător al unei noi credinţe (şi aproape toţi spiritiştii, chiar şi dintre cei mai lucizi, sînt înclinaţi măcar cît de cît spre acest punct de vedere),-l atunci cîte ceva din cele spuse mai sus ar putea

fi luat în serios. Şi de aceea să ne ajute Dumnezeu sa obţinem, cît mai curînd, succes în cercetarea libera făcuta de ambele părţi ; numai această cercetare poate sa ne ajute sa stir-pim cît mai repede acest spirit nefast care se raspindeşte tot mai mult

şi, eventual să şi îmbogăţească ştiinţa cu descoperiri noi Dar să strigăm unul la akul, să ne facem de ocara unu pe alţii şi să excludem din societate pentru spiritism înseamnă, după părerea mea, să fortificăm şi să răspîndim ideea de spiritism în sensul ei cel mai rău. Acesta e începutul mtoleran-ţei şi al prigoanei. Şi dracii atîta aşteaptă !

HI Un cuvînt în legătură cu biografia mea.

Cu cîtva timp în urmă mi-a fost arătată biografia mea inclusă în Dicţionarul Enciclopedic rus editat de I. N. Bere-zin, profesor al Universităţii din Sankt-Petersburg (anul al doilea, seria V, caietul 2, 1875), biografie scrisă de dl. V.Z. E greu să crezi că pe o jumătate de pagină se pot face atîtea greşeli. Nu m-am născut în 1818, ci în 1822. Răposatul meu frate, Mihail Mihailovici, editor al revistelor Vremea şi Epoha era fratele meu mai mare şi nu mai mic cu patru ani. După ce mi-am ispăşit condamnarea la ocnă, unde am fost trimis în 1849 drept criminal de stat (despre caracterul delictului nu se spune nici un cuvînt la dl. V.Z., se spune doar că am fost „amestecat în cazul Petraşevski", deci, Dumnezeu mai ştie în ce caz, pentru că nimeni nu e obligat să ţină minte cazul Petraşevski, iar Dicţionarul Enciclopedic este destinat unei in-formări generale şi se poate crede că am fost condamnat pentru tîlhărie), prin voinţa răposatului ţar, am fost făcut soldat, iar după trei ani de slujbă am fost avansat ofiţer ; domiciliu forţat însă în Siberia, aşa cum spune dl. V.Z., n-am avut niciodată. S-a încurcat ordinea cronologică a lucrărilor mele ! Nuvelele care ţin de prima perioadă a activităţii mele literare sînt trecute ca ţinînd de ultima perioadă. Sînt o mulţime de greşeli de acest fel, n-am să le înşir pe toate, ca să nu-l obosesc pe (Cititor, dar în cazul cînd voi fi solicitat le voi
I?
indica. Dar mai există pur şi simplu invenţii. Dl. V.Z. susţine că am fost redactor al ziarului Russki mir ; afirm că n-am fost niciodată redactor al ziarului Russki mir, mai mult, n-am publicat nici un rînd în această stimată publicaţie. Indiscutabil, dl. V. Z. (dl. Vladimir Zotov ?) 65 poate să-şi aibă punctul său de vedere şi poate să considere un lucru de nimic ca, într-o notă biografică a unui scriitor, să se dea data exactă a naşterii, întîmplările prin care a trecut, unde, cînd şi în ce ordine şi-a publicat lucrările, care dintre lucrările sale trebuie să fie considerate de început şi

care de sfîrşit, ce publicaţii a editat, pe care le-a redactat şi la care anume doar a colaborat ; cu toate acestea, măcar pentru acurateţe, ar fi de dorit să fie mai multă exactitate, pentru că altfel cititorii ar putea crede că toate articolele din dicţionarul d-lui Berezin sînt scrise la fel de neglijent.

IV

Un proverb turcesc.

Pentru orice eventualitate inserez aici un proverb turcesc (un proverb cu adevărat turcesc şi nu unul inventat) :

„Dacă ai pornit-o spre un ţel şi începi să te opreşti pe drum ca să arunci cu pietre în orice cîine care latră la tine, n-ai să ajungi niciodată la ţelul tău."

In Jurnalul meu am să urmez acest proverb înţelept, deşi n-aş prea vrea să mă constrîng prin promisiuni făcute dinainte.

Februarie CAPITOLUL ÎNTÎI

Despre faptul că toţi sîntem nişte oameni de treabă. Asemănarea dintre societatea rusă şi mareşalul Mac-Mahon.

Primul număr din Jurnalul unui scriitor a fost bine primit, aproape că nimeni, n-a ocărit, vreau să spun nimeni din iiteratură, mai încolo nu ştiu nimic. Dacă a şi, fost vreo injurie literară, a trecut neobservată. Petersburgskaia gazeta s-a grăbit să amintească cititorilor într-un articol de fond că nu iubesc copiii, adolescenţii şi tînăra generaţie, şi fel acelaşi număr a .publicat, în spaţiul rezervat foiletoanelor, din Jurnalul meu o întreagă povestire. Un băiat la bradul lui Hristos, care, In orice caz, e o mărturie că nu-i urăsc pe copii. De altfel, as-tea-s fleacuri şi mă preocupă o singură întrebare : e bine sau mi e bine că am plăcut la toată lumea ? E un semn bun sau e un semn rău ? Că poate fi şi rău, nu ? Dar nu, mai bine să fie un semn bun decît rău şi cu asta termin.

într-adevăr ; doar toţi sîntem nişte oameni buni, bineînţeles, afară de cei răi. Apropo de asta vreau să fac o observaţie : la noi nici nu sînt oameni răi, eventual sînt ticăloşi. Pînă la oameni răi n-am ajuns încă. Nu rîdeţi de mine, gîndiţi-vă : am ajuns în situaţia că, neavînd oameni răi (deşi avînd excesiv de mulţi ticăloşi), am fost gata, de pildă, să preţuim din cale-afară la vremea lor tot felul de omuleţi răi, întruchipaţi în tipurile noastre literare şi care au fost împrumutaţi în mare parte din străinătate. Mai mult, nu numai că i-am preţuit, dar am căutat să-i şi imităm, cu slugărnicie, în viaţa noastră

reală, să-i copiem, şi în sensul acesta ne dădeam peste cap Amintiţi-vă cîţi Peciorkii am avut, care ;au făcut într-adevăr o mulţime de ticăloşii după ce au citit Un erou al timpului nostru. Fondatorul acestor omuleţi răi a fost în literatura noastră Silvio din povestirea lui Puşkin Duelul, luat de naivul şi minunatul nostru Puşkin de la Byron. Dar şi Peciorin însuşi l-a omorît pe Gruşniţki numai pentru că nu era prea arătos în uniforma sa şi la balurile înaltei societăţi din Petersburg nu prea trecea drept erou în ochii sexului frumos. Dacă, însă, noi la timpul nostru i-am apreciat şi i-am stimat pe aceşti omuleţi răi, am făcut-o numai pentru că ei apăreau ca oameni care urăsc trainic. în opoziţie cu noi, ruşii, care, după cît se ştie, urîm cuţ totul netrainic şi trăsătura asta a noastră am dispreţuit-o întotdeauna şi din tot sufletul. Ruşii nu ştiu să urască multă vreme şi la modul serios şi nu e vorba numai de ură pentru oameni, dar şi pentru vicii, pentru întunericul ignoranţei, despotism, obscurantism, mă rog, şi pentru altt lucruri din astea retrograde. La noi şi acum toată lumea e gata să se împace cu prima ocazie, nu-i aşa ? într-adevăr, gîndi-ţi-vă — de ce să ne urîm unii pe alţii ? Pentru fapte urîte ? Dar tema asta e deosebit de labilă, teribil de delicată şi de nedreaptă, într-un cuvînt — cu două tăişuri şi, cel puţin în vremea noastră, e mai bine să n-o abordezi. Rămîne ura din pricina convingerilor, dar în cazul acesta nu cred nici pe atît în seriozitatea duşmăniilor noastre66. I-am avut, de pildă, pe vremuri pe slavofili şi pe occidentalişti şi ne-am luptat foarte. Acum, însă, odată icu desfiinţarea iobăgiei, s-a terminat reforma lui Petru şi a început un general sauve qui peut *. Şi uite că slavofilii şi occidentaliştii cad de acord pe o idee, că acum trebuie să aşteptăm totul de la popor, că poporul s-a ridicat, că s-a pornit şi că el şi numai el o să aibă ia noi ultimul cuvînt de spus. S-ar părea că pe chestiunea asta slavofilii şi occidentaliştii ar fi putut să se împace, dar s-a întîmplat altfel. Slavofilii cred în popor, pentru că admit că acesta îşi are principiile sale, proprii numai lui, pe cînd occidentaliştii sînt de acord să creadă în popor numai cu condiţia ca acesta să-l n-aibă nici un fel de principii de-ale sale. Ei şi uite aşa continuă să se bată şi, vreţi să vă spun ceva ? Nu cred nici în bătaia asta ; bătaia e bătaie, iar amo-

* Salveazăse cir.e poate. (Fr.).

rUl e amor. Şi de ce n-ar putea cei care se bat să se şi iubească în acelaşi timp ? Dimpotrivă, la noi asta se întîmplă prin tot locul, cînd se iau la bătaie oameni din cale-afară de buni. Şi de oe n-am fi oameni buni (repet, în afară de ăi ticăloşi) ? Că de bătut ne batem cu precădere şi numai în urma faptului că acum nu mai e timpul teoriilor, al greşelilor gazetăreşti, ci al acţiunii şi al rezolvărilor practice. A trebuit deodată să ne spunem cuvîntul nostru ferm în legătură cu educaţia, cu pedagogia, cu căile ferate, cu zemstva, cu medicina etc, etc, în legătură cu sute de teme şi mai ales acum, imediat, cît se poate mai repede, ca să nu ţinem treburile în loc ; şi pentru că noi, care de două sute de ani ne-am dezobişnuit de orice fel de treburi, ne-am trezit cu totul incapabili de a rezolva chiar nişte treburi mai mărunte, şi, firesc, am tăbărît unii pe alţii şi s-a întîmplat chiar că omul care s-a simţit cel mai puţin capabil să se repeadă primul la bătaie. Şi ce e rău în asta ? Vă întreb. E doar ceva mişcător şi atîta tot. Uitaţi-vă la copii : copiii se bat tocmai pentru că n-au învăţat să-şi exprime gîndurile, ei, la fel e şi cu noi, şi nu e nimic trist în asta, dimpotrivă, asta nu face decît să demonstreze prospeţimea şi, ca să zic aşa, neprihănirea noastră. Să zicem că în literatura noastră, din lipsă de idei, oamenii se înjură cum le vine la gură ; e un procedeu imposibil, naiv, pe care-l întîlneşti doar la popoarele primitive, dar zău că şi aici e ceva aproape mişcător : chiar lipsa asta de experienţă, această nepricepere infantilă, că nici măcar să te înjuri ca lumea nu ştii. Nu rîd de fel şi nici nu-mi bat joc : există pretutindeni la noi o aşteptare cinstită şi senină a binelui (orice aţi spune, dar asta aşa e), dorinţa unei acţiuni comune şi a unei bunăstări generale şi asta mai presus de orice egoism ; e o dorinţă dintre cele mai naive şi mai încărcate de credinţă, fără nici un sentiment de izolare, fără nimic de castă şi chiar dacă aşa ceva se şi întîlneşte în unele fenomene, rar şi neînsemnat, se întîlneşte ca ceva insignifiant şi e de dispreţuit de toată lumea. Asta e foarte important şi ştiţi de ce — pentru că nu numai că nu e puţin, dar e chiar foarte mult. Ei, şi asta ne ajunge : la ce ne mai trebuie nu ştiu ce „ură trainică". Cinstea, sinceritatea societăţii noastre nu numai că nu sînt Puse la îndoială, dar sînt chiar de o mare evidenţă. Priviţi cu atenţie şi o să vedeţi că la noi înainte de toate e vorba de credinţă în idee, într-un ideal ; şi mai apoi vine gîndul

bunăstarea personală şi materială. O, omuleţii cei răi reuşesc şi la noi să-şi aranjeze trebuşoarele-l chiar într-un sens cu totul opus şi se pare că în vremea noastră infinit mai mult decît înainte, dar aceşti omuleţi ticăloşi nu domină şi nu, comandă niciodată opinia noastră publică, dimpotrivă, fiind chiar pe treapta superioară a onorarilor au fost obligaţi nu d dată sa se adapteze servil tonului dat de oamenii idealişti, tineri, cu idei abstracte, ridicoli din punctul lor de vedere şi săraci. în sensul acesta societatea noastră se aseamănă cil poporul, care pune şi el credinţa şi idealurile sale mai presus de ce e lumesc şi trecător, şi ăsta e punctul principal de contact al societăţii cu poporul. Idealismul acesta este plăcut şi ici şi colo : dacă-l pierzi, nu-l mai poţi cumpăra cu tot aurul din lume. Poporul nostru, chiar fiind cuprins de dezmăţ, acum mai mult ca ori-cînd, n-a fost niciodată lipsit de principii şi nici cel mai mare ticălos din popor n-a spus : „Aşa trebuie să faci, cum fac eu", ci, dimpotrivă, a crezut şi a regretat întotdeauna că face prost ce face şi că sînt multe lucruri mai bune decît el şi decît faptele sale. Şi sînt şi idealuri ferme în popor şi asta e lucrul principal : se vor schimba împrejurările, lucrurile se vor îmbunătăţi şi poporul poate că va renunţa ia dezmăţ : principiile luminoase, însă, vor rămîne mai ferme şi mâi sfinte ca niciodată. Tineretul nostru e însetat de fapte de eroism şi de sacrificii. Tînărul de acum, despre care se vorbeşte mult şi în sensuri dintre cele mai diferite, face adesea un cult pentru cel mai naiv paradox şi sacrifică pentru acest paradox orice, destinul şi viaţa ; dar asta se întîmplă numai şi numai pentru că ia paradoxul drept adevăr. Aici nu e vorba decît de ignoranţă : o să vină lumina şi odată cu ea şi alte puncte de vedere, iar paradoxurile vor dispare, nu vor dispare însă puritatea inimii, setea de eroism şi de sacrificiu, care-l luminează acum — şi asta este lucrul cel mai bun. O, cu totul altfel stau treburile cu o altă chestiune : prin ce anume noi, cei care căutăm o bunăstare generală şi care ne întîlnim în dorinţa de succes a cauzei generale, prin ce anume mijloace contribuim la asta Trebuie să recunoaştem că la n6i în sensul acesta mai e pînă la unison şi, mai mult, că în sensul acesta societatea noastră aduce mult cu mareşalul Mac-Mahon67. într-o călătorie recentă prin Franţa, stimatul mareşal, într-urna din

cuvîntările sale solemne de răspuns adresată nu ştiu cărui primar (şi francezii sînt atît de amatori de tot felul de cuvîntări de întîmpi-
■nare şi de răspuns), a declarat că, după părerea lui, toată» politica se rezumă pentru el în cuvintele „dragoste pentru patrie"- Opinia asta a fost rostită într-un moment cînd toată Franţa, ca să zic aşa, s-a încordat în aşteptarea vorbelor lui. £ o părere stranie, indiscutabil onorabilă, dar uimitor de imprecisă, pentru că primarul i-ar fi putut replica excelenţei-sale că există iubiri care pot să şi îngroape patria. Primarul, însă, n-a replicat nimic, evident de frică să nu i se răspundă „J-ly suiş et jJy- reste i" şi mai departe de fraza asta se pare că mareşalul n-are de gînd să meargă. Şi dacă ar fi aşa, ar fi exact ca în societatea noastră : sîntem toţi de acord dacă nu cu dragostea pentru patrie, în orice caz cu dragostea pentru cauza comună (cuvintele nu înseamnă nimic), dar cum ne închipuim mijloacele de realizare şi nu numai mijloacele dar chiar şi cauza asta generală, aici lucrurile sînt la fel de tulburi ca şi la mareşalul Mac-Mahon. Şi de aceea, deşi le-am fost pe plac unora şi-mi pare bine că mi s-a întins mîna, mă bucur chiar foarte mult, presimt totuşi mari disensiuni în următoarele detalii, pentru ca nu pot nici eu să fiu de acord cu totul şi cu toată lumea, orick aş fi eu om de înţeles.

Despre dragostea pentru popor. Necesitatea unui contact cu poporul.

Am scris, de pildă, în numărul din ianuarie al Jurnalului, că poporul nostru e grosolan şi ignorant, că e lăsat în beznă şi în depravare, că e „un barbar care aşteaptă lumină". Iar acum cîtva timp am citit în Bratska pomoci (Culegere editată de Comitetul Slav pentru ajutorarea slavilor care luptă pentru eliberare) într-un articol al neuitatului şi scump nouă tuturor ruşilor Konstantin Aksakov68, că poporul rus e demult iluminat şi „instruit". Ei şi ? Credeţi că m-am pierdut din cauza acestei, se pare, contradicţii dintre opinia mea şi «a a lui Konstantin Aksakov ? Nici vorbă, îi împărtăşesc întru totul părerea şi sînt de multă vreme şi din toată inima de Partea lui. Atunci cum mai împac contradicţia asta ? Aici e

aici, că după părerea mea e foarte uşor de împăcat,, iar după alţii, spre uimirea mea, temele acestea sînt ireconciliabile. ln

omul rus din popor trebuie să ştii sa disociezi frumuseţea luj de barbaria suprapusă. Prin împrejurările aproape întregii sale istorii, poporul nostru a fost pînă într-atît lăsat pradă dez. mâţului şi a fost atît de pervertit, de ispitit şi de chinuit, încît e de mirare că a izbutit să-şi păstreze măcar şi chipul omenesc şi nu frumuseţea acestui chip. El a păstrat însă şi frumuseţea propriului său chip. Un adevărat prieten al omenirii, inima căruia a tresărit măcar o dată la suferinţa poporului, va înţelege şi va ierta tot-l acest noroi de netrecut şi suprapus în care s-a înfundat poporul nostru şi va şti să găsească în noroiul acesta briliante. Repet : judecaţi poporul rus nu după ticăloşiile p» care le face atît de des, ci după lucrurile acele măreţe şi sfinte, după care năzuieşte mereu chiar şi în ticăloşia sa. Şi doar nu toţi oamenii din popor sînt nişte ticăloşi, mai sînt şi sfinţi, şi ce sfinţi ! Sînt ca o lumină şi ne luminează drumul nostru. Am o convingere oarbă în faptul că nu există un ticălos sau un ne-mernic în poporul rus care să nu ştie că e ticălos şi nemernic, pe cînd la alţii se întîmplă ca omul, după ce face o ticăloşie, îşi mai aduce şi elogii pentru asta, face din ticăloşia sa un principiu, afirmă că ea conţine l-lOfdre şi lumina civilizaţiei şi nefericitul termină prin aceea că începe să creadă în toate astea sincer, orbeşte şi chiar cinstit. Da, judecaţi poporul nostru nu după cum este, ci după cum ar dori să fie. Idealurile sale au fost ferme şi sfinte şi l-au mîntuit în secolele de chinuri, s-au contopit din totdeauna cu sufletul său şi i-au dat ca răsplată naivitate şi cinste, sinceritate şi o minte largă şi toate astea într-o îmbinare armonioasă dintre cele mai plăcute. Şi dacă aici întîlnim şi foarte mult noroi, trebuie să spunem că omul rus suferă cel mai mult din cauza asta şi crede că toate astea nu sînt decît ocazionale şi trecătoare, că nu sînt decît de la diavol, că întunericul se va risipi şi. că va răsări cîndva o lumina veşnică. N-o să mă apuc să amintesc idealurile sale istorice, de nenumăraţi Serghei 69, Fedosi Pecerski 70 şi nici măcar de Tihon Zadonski71. Dar apropo : sînt mulţi cei care ştiu de Tihon Zadonski ? De ce să nu ştim chiar de loc şi să ne jurăm să nu citim ? N-avem timp ? Vă rog să mă credeţi, domnilor, ca aţi afla, spre uimirea dumneavoastră, nişte lucruri minunate. Dar să mă refer mai bine la literatura noastră : tot ce e cu adevărat frumos în ea e luat de la popor, începînd cu tipul
modest şi naiv al lui Belkin, creat de Puşkin. La noi totul începe

cu Puşkin. Întoarcerea lui către popor într-o perioadă atît de timpurie a activităţii sale a fost atît de uluitoare şi fără precedent, reprezenta pentru vremea aceea un cuvînt atît de nou şi de neaşteptat, că poate fi explicată, dacă nu printr-o minune, atunci prin măreţia neobişnuită a geniului, pe care, aş vrea să menţionez, n-am avut nici pînă acum suficientă putere s-o apreciem. N-o să amintesc tipurile pur populare apărute în vremea noastră, dar amintiţi-vă de Oblomov, dar amintiţi-vă Un cuib de nobili al lui Turgheniev. Aici, evident, nu apaie poporul, dar tot ce este frumos şi etern în aceste tipuri ale lui Goncearov şi Turgheniev, totul provine din faptul că cei doi au realizat un contact cu poporul şi acest contact le-a dat nişte forţe neobişnuite. Ele au împnmutat de la popor naivitatea,, puritatea, sfioşenia, larga deschidere a minţii şi lipsa de răutate, în opoziţie cu tot ce este artificial, fals, străin şi servil împrumutat. Să nu vă miraţi că am început să vorbesc deodată despre literatura rusă. Dar literatura noastră are tocmai meritul de a-şi fi plecat capul, aproape în întregime, prin cei mai buni reprezentanţi ai săi şi mai ales prin intelectualitatea noastră în faţa ideii noastre naţionale de dreptate, de a fi recunoscut idealurile poporului drept nişte idealuri într-adevăr frumoase. De altfel, ea a fost oarecum şi obligată să le ia ca model. E adevărat, aci se pare că a funcţionat mai curînd o intuiţie artistică decît o dorinţă premeditată. Dar ajunge deocamdată cu literatura, de altfel, am şi început să vorbesc despre ea numai în legătură cu poporul.

Chestiunea poporului şi a punctului nostru de vedere asupra lui, a înţelegerii lui constituie acum cea mai importantă problemă a noastră, în care stă tot viitorul nostru şi chiar, ca să zic aşa, problema noastră cea mai practică de acum. Şi totuşi poporul continuă să rămînă pentru noi toţi doar o teorie şi o enigmă. Noi toţi, cei care iubim poporul, îl priivim ca pe o teorie şi se pare că absolut nimeni dintre noi nu-l priveşte aşa cum e el cu adevărat, ci aşa cum ni-l reprezentăm. Şi dacă s-ar întîmplă ca poporul rus să se arate vreodată altfel decît ni-l reprezentăm, se pare că noi, în pofida dragostei noastre pentru el, ne-am dezice de el fără nici un regret. Mă refer la toată lumea, fără să-i exclud pe slavofili, aceştia poate că s-ar dezice şi mai abitir. In ceea ce mă priveşte, n-am să-mi ascund convingerile anume ca să definesc orientarea Jurnalului meu şi

ca să evit neînţelegerile, ca fiecare să ştie bine dacă merită să-mi întindă „mîna lui literară" sau nu. Cred următorul lucru : nu prea s-ar părea că sîntem atît de buni şi de frumoşi ca să ne erijăm într-un ideal pentru popor şi să-i cerem să fie neapărat ca noi. Să nu vă miraţi că am pus problema într-un mod atît de stupid. Dar problema asta nici nu s-a pus vreodată altfel la noi: „Cine -e mai bun — noi sau poporul? Poporul trebuie să ne urmeze pe noi sau noi trebuie să urmăm poporul ?" Despre asta vorbesc acum toţi cei care mai au măcar o idee în cap şi o grijă în inimă pentru cauza comună. Şi de aceea am să răspund sincer : noi sîntem cei care trebuie să ne închinăm în faţa poporului şi să aşteptăm de la el şi gîndire şi simţire, să ne închinăm în faţa ideii sale de adevăr şi să recunoaştem acest adevăr, chiar şi în groaznicul caz cînd a ieşit în parte din Minei. într-un cuvînt, trebuie să ne închinăm, ca nişte fii rătăciţi, care au lipsit timp de două sute de ani de acasă, care, însă, sau întors totuşi ruşi şi în asta e marele nostru merit. Pe de altă parte, trebuie să ne înclinăm cu o singură condiţie, dar cu o condiţie sine qua non : ca poporul să preia şi de la noi multe din cele pe care le-am adus. Doar nu putem să ne desfiinţăm în faţa lui şi nici în faţa oricărui adevăr de-ai lui, ce-i al nostru, trebuie să rămînă cu noi şi nu vom renunţa la asta pentru nimic în lume, nici măcar, în cazul extrem, pentru fericirea contopirii noastre cu poporul. Altfel, mai bine să pierim fiecare în felul său. Altminteri nici nu poate fi, sînt absolut convins că acel ceva pe care l-am adus cu noi există într-adevăr, că nu e un miraj, că are un chip, o formă şi o greutate Şi totuşi, repet, multe din cele ce ne aşteaptă în viitor sînt enigmatice şi încă într-o asemenea măsură că ţi-e şi groază să aştepţi. Ni se prorocește, de pildă, că civilizaţia o să strice poporul, că asta implică o asemenea evoluţie în cadrul căreia, alături de salvare şi de lumină, pătrunde atîta minciună şi falsitate, atîta nelinişte şi atîtea obiceiuri urîte, că doar în următoarele generaţii, deci după alte două sute de ani probabil, va da colţ sămînţa cea bună, pe copiii noştri, însă, şi pe noi ne aşteaptă, poate, ceva îngrozitor. Asta e părerea dumneavoastră, domnilor ? îi e dat oare poporului nostru să mai treacă neapărat prin încă o fază de dezmăţ şi de

minciună, cum am trecut şi noi odată cu inocularea civilizaţiei ? (Cred, şi nimeni n-o să mă combată, că civilizaţia noastră am început-o direct cu dezmăţul.) Aş dori să aud ceva liniştitor în sensul acesta.

210 .

■ . ■ •

Sînt foarte înclinat să cred că poporul nostru, e ceva atît de imens, îneît toate torentele noi, tulburi, dacă vor ţîşni şi vor curge de undeva, se vor distruge de la. sine. Aici să.ne întindem mîna : fiecare dintre noi să contribuie, fiecare cu „microscopica" sa activitate, ca lucrurile să meargă cît mai drept şi rît mai bine. E adevărat că noi înşine nu ne pricepem la nimic,, nu ştim decît să ne „iubim ţara" şi atît : n-o să cădem de acord asupra mijloacelor şi o să ne mai certăm de multe ori dacă însă e cert că sîntem: oameni buni, atunci,, orice s-ar în-tîmpla, lucrurile se vor aranja pînă la urmă. Asta e credinţa mea. Repet, e vorba de o dezobişnuinţă de acţiune, veche de două sute de ani, şi de nimic mai mult. Şi tocmai din pricina acestei dezobişnuinţe am şi încheiat „perioada noastră culturală" prin aceea că am încetat să ne mai înţelegem unul pe altul. Vorbesc, desigur, numai despre oameni serioşi şi sinceri — numai ei nu înţeleg unul pe altul, cu speculanţii e altceva, aceştia s-au înţeles întotdeauna. ..••-. i ■

III

Mujicul Marei.

Cred, însă, că e o mare plictiseală ,să asculţi toate aceste professions de foi şi de asta am să vă povestesc o anecdotă, de altfel, nu e nici anecdotă, ci mai curînd o amintire îndepărtată, pe care aş vrea foarte mult, nu ştiu Ide ce, ,s-o povestesc aici şi acum, în concluzie la tratatul nostru despre popor. N-aveam pe atunci decît nouă ani... dar nu, mai bine-lsă încep cu momentul cînd am avut douăzeci de ani.

Era a doua zi de Paşte72. Aerul era cald, Cerul albastru, soarele înalt, „fierbinte", strălucitor, sufletul meu, însă, era întunecat. M-atn plimbat dincolo de cazărmi, le-am privit pa-lisadele, le-âm numărat, dar nici de asta n-am avut chef, deşi mă obişnuisem s-o fac. De două zile în închisoare era sărbătoare, ocnaşii nu lucrau, mulţi erau beţi, iar înjurăturile şi certurile izbucneau într-iina pe la colţuri. Cîntece scabroase şi neruşinate, maidane de jocuri de cărţi pe sub priciuri, cîţiva ocnaşi aproape omorîţi în

bătaie în urma judecăţii făcute chiar de

tovarăşii lor, pentru scandaluri deosebite, şi acoperiţi cu cojoace în culcuşurile lor, toate astea în cele două zile de sărbătoare m-au chinuit pînă la îmbolnăvire. De altfel, întotdeauna mi-a. fost silă de dezmăţul beţiei, şi cu atît mai mult acolo. In zilele acelea nici şefii nu vizitau închisoarea, nu se făceau percheziţii, nu se căuta băutura, înţelegîndu-se că o dată pe an trebuie să se permită şi acestor mizerabili să petreacă, pentru că altfel poate fi şi mai rău. Pînă ila urmă am fost cuprins de furie. M-am întîlnit cu polonezul M-ki73, un condamnat politic, acesta m-a privit sumbru, ochii i-au strălucit şi buzele au început să-i tremure : „Je hăis ses brigands !" * a scrîşnit el printre dinţi şi s-a dus mai departe. M-am întors în cazarmă, deşi cu un sfert de ceas în urmă ieşisem de acolo ca un nebun, cînd şase zdrahoni s-au năpustit toţi odată să potolească un tătar beat, Gazin, şi au început să-l bată ; îl băteau prosteşte — şi o cămilă ar fi putut fi omorîtă într-o bătaie ca asta, dar ei ştiau că pe acest Hercules e greu să-l omori şi de aceea îl băteau fără frică. Acum, cînd m-am întors, l-am observat pe Gazin în fundul camerei, într-un colţ, pe prici ; zăcea în nesimţire, aproape fără să dea semne de viaţă, acoperit cu un cojoc, şi toată lumea trecea în tăcere pe lingă el. Toţi erau aproape siguri că a doua zi se va trezi, „djar mai ştii ceasul rău, poate să şi moară omul dintr-o bătaie ca asta". M-am strecurat la locul meu, în faţa ferestrei cu gratii de fier, şi m-am culcat pe spate, cu mîinile sub cap şi cu ochii închişi. Îmi plăcea să stau aşa ; dacă dormi eşti lăsat în pace, şi poţi să visezi şi să te gîndeşti. Totuşi nu izbuteam să visez, inima-mi bătea ne-liniştită şi-mi răsunau cuvintele lui M-ki : „Je hăis ses brigands !" De altfel, ce să mai descriu impresiile, şi acum mai sînt nopţi cînd visez vremurile acelea şi nu există pentru mine vise mai chinuitoare. Poate că se va observa că pînă acum n-am vorbit niciodată în scris despre viaţa mea din ocnă, Amintirile div. casa morţilor le-am scris acum cincisprezece ani ca din partea unui criminal imaginar care şi-ar fi omorît nevasta. Vreau să adaug, apropo de asta, un amănunt, că multă lume credea pe atunci şi mai susţine şi astăzi că am fost condamnat pentru omorîrea soţiei mele.

Încet, încet, am uitat de toate şi m-am cufundat în amintiri. In toţi cei patru ani pe care i-am petrecut la ocnă îmi

* Ii urăsc pe aceşti bandiţi. (Fr.) 212
aminteam într-una tot trecutul meu şi cred că în amintirile mele mi-am retrăit din nou întreaga mea existenţă. Amintirile veneau singure, arareori le chemam eu prin voinţa mea. începeam cu vreun punct, cu vreo trăsătură, lipsită uneori de semnificaţie, şi apoi încetul cu încetul apărea un tablou de ansamblu, o puternică impresie de ansamblu. Îmi analizam impresiile, adăugam trăsături noi celor de mult trăite şi, mai ales, îmi corijam neîncetat trecutul, şi în asta consta tot amuzamentul meu. De data aceasta mi-am amintit nu ştiu de ce o clipă neînsemnată din fragedă copilărie, de pe vremea cînd nu aveam decît nouă ani, o clipă ce părea a fi cu totul uitată de mine ; îmi plăceau pe atunci mai ales amintirile din frageda mea copilărie. Mi-am amintit de luna august în satul meu : o zi uscată şi clară, dar puţin rece şi cu vînt ; vara era pe sfîrşite şi în curînd trebuia să plec la Moscova şi să mă plictisesc o iarnă întreagă cu; lecţiile de franceză, şi-mi părea aşa de rău să părăsesc satul. M-am dus pînă dincolo de arie şi, după ce am coborît malul rîpos, m-am suit în hosk — aşa se numea la noi un stufăriş des, care se întindea de partea cealaltă a. rîpei, pînă la pădurice. Am intrat şi mai adînc în tufişuri şi am auzit nu departe de mine, cam la vreo treizeci de paşi, cum ara singuratic un mujic. Ştiu că ara pe o pantă abruptă şi calul mergea greu şi pînă la mine ajungeau din cînd în cînd strigătele ţăranului : „Di-di !" Cunosc aproape pe toţi mujicii noştri, dar nu ştiu care anume e cel ce ară, nici nu mă interesează, sînt cu totul cuprins de treburile mele, că sînt şi eu ocupat : mi-am rupt o nuia de alun ca să pocnesc broaştele, nuielele de alun sînt aşa de frumoase şi aşa de puţin rezistente, nici nu se compară cu cele de mesteacăn. Mă preocupă şi gîzele şi gîndacii — îi adun, sînt printre ei unii foarte frumoşi ; îmi plac şi şopîrlele mici, iuţi, roşii-galbene cu picăţele negre, dar de şerpi mici mi-e frică. De altfel, şerpii se întîlnesc cu mult mai rar dccît şopîrlele. Nu prea sînt ciuperci pe-aici, după ciuperci trebuie să mergi în mestecăniş şi mă gîndesc s-o pornesc într-acolo. Niciodată n-am iubit nimic mai mult ca pădurea cu ciupercile şi cu fructele ei sălbatice, cu gîngăniile şi păsările ei. cu arici şi veveriţe, şi cu mirosul ei de frunze putrezite, care-mi plăcea aşa de mult. Şi chiar şi acum cînd scriu rîndu-nle acestea simt mirosul mestecănişului nostru de la ţară : sînt senzaţii ce rămîn pentru toată viaţa. Deodată, prin liniştea aceea adîncă,

am auzit clar şi distinct un strigăt „Vine lupul!"
213
Am ţipat îngrozit şi tot ţipînd aşa am dat buzna peste mujicul care aia.
Era mujicul nostru Marei. Nu ştiu dacă există numele acesta de Marei,: dar aşa-i spunea toată lumea. Era un bărbat de vreo cincizeci de ani, bine făcut, destul de înalt, cu o barbă castanie, bine încărunţită. îl cunoşteam, dar pînă atunci n-am avut ocazia să stau de vorbă cu el. Şi-a oprit calul, auzind ţipatul meu, şi cînd, venind în fugă, m-am agăţat cu o mînă de plug, iar cu cealaltă de mîneca lui, Marei a înţeles că eram înspăimîntat.
— Vine lupul ! am strigat eu sufocat.
Şi-a ridicat capul şi a privit involuntar în jur; gata pentru o clipă să-mi dea crezare.
— Unde e lupul ? ■■ -l
— A strigat... A strigat cineva acum : „vine lupul".■..
— Lasă-l încolo, ce lup, ţi s-a părut, asta e ! De unde să fie lup aici ! mormăia el, căutînd să mă încurajeze. Dar eu tremuram varga şi m-am agăţat şi mai tare de zeghea lui şi cred că eram palid de tot. M-a privit cu un zîmbet neliniştit, probabil îngrijorat şi alarmat din cauza mea.
— Şi zi aşa —■-■ te speriaşi, vai, vai, vai ! dădea el din cap. Gata, drăguţule, ajunge. Cît eşti de mititel...
Mi-a întins mîna şi m-a mîngîiat deodată pe obraz.
— Ei, gata, ajunge, Domnul să: te apere, închină-te.
Dar eu nu mă închinam, colţurile buzelor îmi tresăreau şi probabil că asta l-a impresionat în mod deosebit. Şi-a întins degetul gros, murdar de pămînt, cu o. unghie neagră, şi a atins uşor buzele mele tremurînde. , -
■■•■
— Păi vezi, vezi, mi-a zîmbit el cu un zîmbet larg şi matern, Doamne Dumnezeule, păi asta e, vai, văi, vai-! .
Am îjnţeieţs, în sfîrşit, că nu a fost nici; un lup şi că strigătul „vine lupul" mi s-a năzărit. Ţipătul a fost, de altfel, -foarte clar şi distinct, dar ţipetele astea (şi nu numai despre lupi) mi s-au mai năzărit o dată sau de două ori şi pînă atunci şi eu ştiam asta. (Mai tîrziu, odată cu copilăria, mi-au trecut şi halucinaţiile.)
;■ :
— Ei, m-am dus, am zis eu, privindu-l întrebător şi timid. ■— Du-te, du-te, iar eu o să mă uit în ; urma ta. Nu te

las eu lupului, adăugă el cu acelaşi zîmbet patern. Ei, Domnul fie eu tine, du-te, du-te! mă binecuvîntâ şi se închină şi el. M-am dus, privind înapoi, aproape la fiecare zece metri.

a:
Cît am mers, Marei a tot stat cu calul lui şi sa uitat în urmai mea, dînd din cap de fiecare dată cînd mă întorceam. Trebuie să recunosc că mina fost puţin jenă de el că m-am speriat în halul ăsta, dar cît am mers tot mi-a mai fost frică de lup, pînă nu m-am ridicat pe la costişa rîpei, pînă la prima şură ; aici am scăpat de frică şi a mai apărut de Undeva şi cîinele nostru de curte Volciok. Cu Volciok mi-am revenit de tot şi m-am întors pentru ultima dată spre Marei, nu-i mai desluşeam clar faţa, dar simţeam că-mi zîmbeşte la fel de duios ea-nainte şi că dă din cap. l-am făcut un semn cu mîna, mi-a făcut şi el şi şi-a pornit calul.
— Di-di ! se auzi strigătul lui îndepărtat şi calul începu din nou să-şi tragă plugul.
Nu ştiu de ce, dar toate astea mi le-am amintit deodată, cu o uimitoare exactitate a detaliilor: M-am trezit brusc şi m-am aşezat pe prici şi ţin minte că pe buzele mele mai stăruia încă zîmbetul liniştit al amintirii. Şi-am mai continuat încă preţ de un minut să-mi amintesc.
Cînd m-am întors atunci acasă de la Marei, n-am povestit nimănui „aventura mea". Şi ce aventură a fost asta ? Cu-rînd l-am uitat pe Marei. Mai tîrziu, cînd îl mai întîlneam din cînd în cînd, nu vorbeam nimic cu el, nu numai despre lup, dar despre nimic altceva, şi deodată acum douăzeci de ani, în Siberia, mi-am amintit de întîlnirea noastră de atunci atît de clar, pînă la cel mai mic detaliu. întîmplarea a pătruns, deci, pe nesimţite în sufletul meu, a pătruns fără voia mea şi mi-am amintit-o deodată atunci cînd am avut nevoie de ea ; mi-am amintit zîmbetul acela duios, patern, al unui iobag sărman, cum se închina, cum dădea din cap : „Şi zi aşa, te speriaşi, mitite-lule !" Şi mai ales degetul lui gros, murdar de pămînt, cu care a atins încet şi cu o duioşie timidă buzele mele tremurînde. Evident, oricine ar fi dat curaj unui copil, aici însă, în această întîlnire singuratică s-a întîmplat parcă cu totul altceva ; nici dacă aş fi fost propriul lui fiu n-ar fi putut să se uite la mine cu o privire mai luminată de dragoste, şi cine-l obliga s-o facă ? Era totuşi

iobagul nostru, iar eu eram totuşi boiernaşul lui, nimeni n-ar fi aflat cum mi-a purtat de grijă şi nu l-ar fi răsplătit pentru asta. Ii plăceau oare aşa de mult copiii ? Se în-tîmplă. A fost o întîlnire singuratică într-un cîmp pustiu, şi numai Dumnezeu, poate, a văzut de sus ce simţire adîncă şi luminată, ce tandreţe delicată, aproape feminină poate fi în
215
inima unui ţăran iobag rus, ignorant pînă la sălbăticie, care pe atunci nici nu visa să fie liber. Spuneţi-mi, nu asta a avut în vedere Konstantin Aksakov cînd a vorbit despre înalta cultură a poporului nostru ?
Şi cînd m-am dat jos atunci de pe prici, ţin minte că am simţit deodată că pot să mă uit altfel la aceşti nefericiţi, că brusc, printr-o minune, a dispărut orice ură şi mînie din inima mea. M-am dus, privind cu atenţie feţele pe care le întîlneam. Acest ţăran damnat, ras în cap, cu faţa stigmatizată, beat, care-şi urla cîntecul său răguşit de beţiv, poate că e acelaşi Marei : cine ştie ce se ascunde în inima luji. în aceeaşi seară m-am mai întîlnit o dată cu M-ki. Nefericitul ! El n-a avut nici un fel de amintiri despre nici un fel de Marei şi nici un fel de alt unghi de vedere asupra acestor oameni în afară de „)e hăis ses brigands !" Ei, da, polonezii aceştia au suferit atunci mult mai mult decît noi! Mai

CAPITOLUL ÎNTÎI

i

Dintr-o scrisoare particulară.

Sînt întrebat dacă am să scriu despre cazul Kairova. Am şi primit cîteva scrisori cu întrebarea asta. Una din ele este deosebit de caracteristică şi, probabil, nu e scrisă pentru presă, dar o să-mi permit să citez de acolo cîteva rînduri, respectând, bineînţeles, cel mai desăvîrşit anonimat. Sper că stimatul corespondent nu se va supăra pe mine, îl citez doar din convingerea absolutei sale sincerităţi, pe care o apreciez în gradul cel mai înalt.

...„Cu un sentiment de profundă silă am citit despre cazul Kairova. Cazul acesta, ca focarul unui obiectiv, surprinde un tablou de manifestare a instinctelor sexuale, al cărui personaj principal (Kairova) a fost „format" cum nu se poate mai civilizat : în timpul sarcinii mama a căzut în patima beţiei, tatăl ei fusese beţiv, fratele ei şi-a pierdut minţile din cauza beţiei şi s-a împuşcat, mama tatălui a fost nebună — şi uite, din această

civilizare a ieşit o personalitate despotică şi neînfrînată în poftele ei sexuale. Chiar şi acuzarea a fost cuprinsă de îndoială şi s-a întrebat dacă Kairova nu e nebună. O parte din experţi a negat categoric, o altă parte a admis nebunia, dar nu a ei, ci a faptelor comise. Procesul acesta, însă, relevă nu o nebună, ci o femeie care a ajuns la limita negării a tot ce e sfînt : pentru ea nu există nici familie, nici dreptul unei altei femei — nu numai asupra bărbatului, dar şi asupra vieţii, totul există doar pentru ea şi pentru desfătarea ei sexuală.

217

A fost achitată, poate, fiind socotită nebună, şi asta e incă. bine ! Cel puţin desfrînul moral n-a fost trecut în contul progresului spiritual, ci în cel al bolilor psihice.

Dar la «parterul sălii, ocupat exclusiv de doamne s-au auzit aplauze» (Birjevîe vedomosti).

Aplauze pentru ce ? Pentru achitarea unei nebune sau pentru triumful unei naturi pătimaşe şi dezlănţuite, pentru cinismul întruchipat în persoana acestei femei ?

Doamnele aplaudă ! Aplaudă soţiile, mamele ! Ele trebuie nu să aplaude, ci să plîngă cînd e vorba de o atare batjocorire a idealului de femeie...

(N.B. Trec peste cîteva rînduri prea dure.)

Oare o să treceţi toate acestea sub tăcere .-l"-l

..... .-

- ■ n ■ ■ ■ ■ . •..•■

, Un nou cuvînt al provinciei.

Să pun iarăşi în discuţie istoria Kairovei (pe care, cred, că o cunoaşte toată lumea) e prea tîrziu şi nici nu acord vreo greutate celor spuse de mine despre nişte evenimente atît de caracteristice ale vieţii noastre de azi şî în condiţiile unor stări de spirit atît de caracteristice ale publicului nostru de azi, dar ■merită, chiar cu întîrziere, să spui măcar un cuvînt în legătură cu acest „caz". Pentru că nimic nu se termină şi de asta nimic nu e prea tîrziu, dimpotrivă orice caz continuă şi se înnoieşte, chiar dacă a trecut de prima sa instanţă, şi-l rog mult din nou pe corespondentul meu să mă scuze pentru citatele din scrisoarea lui. Judecind fie şi după scrisorile pe care le primesc numai eu unul, se poate trage o concluzie în raport cu un fenomen dintre cele mai simptomatice al vieţii noastre ruseşti, fenomen despre care am amintit tangenţial de curînd şi anume : toţi se frămîntă,

toţi participă la toate evenimentele, toţi doresc să-şi exprime opinia şi să se manifeste şi e doar um singur lucru pe care nu mi-l pot lămuri — ce se urmăreşte mai mult : disocierea opiniei personale sau participarea la un cor comun. Scrisoarea aceasta din provincie e o scrisoare particulară, dar trebuie să remarc că provincia noastră sa hotărît să trăiască într-un

niod personal şi chiar să se emancipeze în raport cu capitalele. ;N-am- remarcat-o numai eu, despre asta s-a vorbit cu mult înaintea mea în presă. De două luni de zile stă pe masa mea un întreg almanah literar — Primul pas, editat la Kazan, şi ar fi trebuit de multă vreme să spun cîte ceva despre el, tocmai pentru că e lansat cu intenţia vădită de a spune uri cutvînt nou şi nu un cuvînt al capitalei, ci unul al provinciei, un cuvînt „vădit necesar". Ei bine, toate astea nu sînt decît nişte voci noi într-un vechi cor rusesc şi de aceea sînt utile şi în orice caz interesante. E vorba de un curent nou care nu se naşte chiar din nimic. E drept că din toate cuvintele astea noi nu s-a pronunţat, de fapt, încă nici unul, dar poate că într-adevăr se va auzi ceva nemaiauzit pînă acum din regiunile şi periferiile noastre. Judecind abstract şi teoretic, aşa ar trebui să se şi întîmple. Pînă acum, de pe vremea lui Petru, Rusia a fost condusă de Petersburg şi de Moscova, acum, însă, cînd rolul Petersburgului şi al ferestrei care s-a făcut spre Europa s-a terminat, acum... ei bine, acum se şi pune întrebarea : chiar -a terminat rolul Petersburgului şi al Moscovei ? După mine, chiar dacă s-a schimbat ceva, schimbarea e cu totu-ll neimportantă, pentru că, de fapt, şi înainte, timp de un secol şi jumătate, Rusia a fost condusă oare într-adevăr de Petersburg şi de Moscova ? Chiar aşa au stat lucrurile ? Şi nu s-a întîmplat oare, dimpotrivă, că toată Rusia se scurgea şi se înghesuia la Petersburg şi la Moscova, timp de o sută cincizeci de ani de zile, şi, de fapt, se conducea singură, înnoindu-se permanent prin afluenţa unor forţe noi din regiunile şi periferiile sale, care, printre altele, aveau absolut acelaşi obiective, cu ruşii din Moscova sau Petersburg, din Riga sau din Caucaz sau din orice altă parte. Ce poate fi mai opus decît Petersburgul şi Moscova, dacă e s-o jutdecăm teoretic şi în principiu : Petersburgul a şi fost fondat parcă în opoziţie cu Moscova şi cu întreaga idee moscovită. Şi totuşi aceste două

centre ale vieţii ruseşti au alcătuit, în fond, un singur centru, chiar de la început, chiar din timpul reformelor, fără să se ţină cont în mici un fel de deosebirile dintre ele. Absolut acelaşi lucru care se constituia la Petersburg se constituia şi se forma şi la Moscova şi invers. Era un singur spirit şi nu numai în cele două oraşe, ci în aceste două oraşe ca şi în întreaga Rusie, aşa că peste tot în Rusia, în fiecare colţ al ei, era Rusia toată. O, înţelegem prea bine, fiecare colţ al Rusiei are şi trebuie să aibă particularităţile sale
219
locale şi dreptul deplin de a le dezvolta, dar sînt particularităţile astea chiar atît de mari ca să ameninţe Rusia cu o sciziune pj. rituală sau măcar să genereze o neînţelegere ? în general, viitorul nostru e „învăluit în ceaţă", dar nu cred că în această pri. vinţă. în orice caz, să dea Domnul ca tot ce se poate dezvolta să se dezvolte, evident într-un sens bun, asta în pri. mul rînd, iar în al doilea rînd şi mai presus de orice, să dea Domnul să nu ne pierdem unitatea pentru nici un tel de bogăţii, promisiuni şi comori : e mai bine împreună decît separat şi, ceea ce e esenţial, să fim aşa în orice împrejurări. Că se va spune un cuvînt nou, e indiscutabil, dar nu cred că va fi un cuvînt prea nou cel spus de provincia şi periferia noastră, cel puţin acum, nu cred să fie ceva absolut nemaiauzit şi de mare greutate. Rupul abia acum începe să trăiască, abia se ridică să-şi spună cuvîntul, poate chiar lumii întregi, şi din cauza aceasta Moscovei, acestui centru al rusului, îi e dat mult timp să mai trăiască de acum încolo, şi s-o ajute Dumnezeu. Moscova încă n-a fost o a treia Romă 74, şi prorocirea trebuie să se înfăptuiască pentru că „a patra Romă nu va mai fi", iar omenirea nu poate exista fără Roma. Iar Petersburgul e acum mai aproape de Moscova ca niciodată. Da, recunosc că prin Moscova înţeleg acum nu atît oraşul, cît mai curând o alegorie, aşa că vreun ;Kazan sau Astrahan n-au de ce să se supere. Şi ne bucurăm de almanahurile lor şi chiar dacă va apare şi un Al doilea pas, e cu atît mai bine, cu atît mai bine.

III

Procesul şi d-na Kairova.

Ne-am depărtat însă de cazul Kairovei. Am vrut numai să-i spun corespondentului meu că. deşi sînt de acord cu punctul de vedere asupra „dezmăţului instinctelor şi aî furiei despotice a

dorinţelor", găsesc totuşi în opinia stimatului corespondent prea multă asprime, oarecum fără sens (pentru că el însuşi recunoaşte, aproape, că acuzata este dementă), prea multă exagerare, cu atît mai mult cu cît în încheiere recunoaşte şi el influenţa mediului, o influenţă aproape de neînvins. în ceea
220
19
ce mă priveşte, sînt bucuros că a fost eliberată Kairova, nu mă bucur însă de faptul că a fost achitată. îmi pare bine că a fost eliberată, deşi nu cred nici de doi bani în nebunia ei, în pofida unei părţi a experţilor, las-l să fie asta o opinie personală, o păstrez penitru. mine. Dar, neadmiţînd nebunia parcă ţi-e şj mai milă de această nenorocită. Nebună fiind — „nu ştia ce face..." dar cu o minte zdravănă, încercaţi dumneavoastră să îndurаţi atîta suferinţă ! Omuciderea, dacă n-o face un „derbedeu", e un lucru greu şi complicat. Cele cîteva zile de neho-tărîre ale Kairovei după sosirea soţiei legitime a amantului, acea jignire care creşte într-una, acel sentiment al ultragierii care creşte cu fiecare clipă (o, ea, Kairova, este cea care ultra-giază, doar n-am înnebunit încă), dar cu atît mai mult ţi-e milă de ea, cu cît ea, în prăbuşirea ei, n-a putut să-şi dea seama nici măcar că ea este aceea care ultragiază, că vedea şi simţea absolut invers ! Şi, în fine, acest ultim moment înaintea ,.faptei", noaptea, pe treptele scării, cu un brici în mînă, pe care l-a cumpărat în ajun, da, toate astea sînt greu de îndurat, mai ales pentru un suflet atît de dezordonat şi de instabil ca al Kairovei ! Aici e o povară copleşitoare, se aude parcă vaietul unei femei strivite. Şi pe urmă, zece luni de chinuri, de case de nebuni, de experţi, şi cît au mai tîrît-o şi au tot tîrît-o peste tot, iar nefericita asta de criminală, întru totul vinovată, era, de fapt, ceva atît de neserios, de aiurit, cevia care nu înţelegea nimic, ceva neisprăvit, care se trădează, care nu se poate stă-pîni, ceva atît de mediocru, şi toate astea chiar pînă-n clipa sentinţei, că parcă te-ai simţit mai uşurat cînd i-au dat drumul, îmi pare rău numai că asta nu s-a putut face fără ca ea să fie achitată, pentru că, oricum am lua-o, a ieşit o ruşine. Dl. avocat Utin cred că ar fi putut să prevadă achitarea şi să se rezume doar la o simplă expunere a faptelor şi să nu se apuce să elogieze crima, pentru că a ajuns aproape la elogiul crimei... Nenorocirea e că noi n-avem nici un fel de măsură. In Apus teoria lui Darwin e o ipoteză

genială, iar la noi e de mult o axiomă. In Apus ideea că o crimă este adesea doar o boală are un sens profund, pentru că ideea aceasta este categoric disociativă, la noi însă aceeaşi idee n-are nici un sens, pentru că nu disociază nimic şi orice porcărie făcută chiar şi de un derbedeu este aproape considerată drept o boală şi, vai !, Se remarcă pînă şi ceva liberal în asta. Se înţelege că nu vorbesc despre oamenii serioşi (deşi, chiar om fi avînd oare mulţi

oameni serioşi în sensul ăsta ?). Vorbesc de stradă, de mediocritate, pe de o parte, şi de escrocii care fac comerţ cu liberalismul, pe de alta, şi1 cărora toate le sînt perfect egale numai să aducă a liberalism. în ceea ce-l priveşte pe avocatul ■Utin,. acesta „a elogiat crima", închipuindu-şi probabil că fiind avocat nici nu poate să procedeze altfel, şi uite aşa se lasă furaţi nişte-oameni inteligenţi şi în consecinţă iese ceva cu totul străin de inteligenţă. Cred că dacă juraţii erau într-o altă situaţie, dacă ar fi putut, adică, să pronunţe o altă sentinţă ar fi fost indignaţi faţă de o asemenea exagerare a d-lui Utin şi pînă la urmă acesta ar fi adus un prejudiciu propriei sale cliente. Dar ei literalmente n-au putut să dea o altă sentinţă. In presă unii au lăudat sentinţa, alţii au înjurat-o ; cred, însă, că aici nu e loc nici pentru laude, nici pentru injurii : s-a pronunţat pur şi simplu sentinţa asta din imposibilitate de a pronunţa o alta. Judecaţi şi dumneavoastră, iată ce citim într-o relatare publicată într-un ziar :

„La întrebarea pusă de instanţă, în concordanţă cu cererea acuzării : a pricinuit oare Kairova în mod premeditat, cu scopul de a lua viaţa Alexandrei Velikanova, cîteva răni cu briciul; pe gît, pe cap şi pe piept, oprită fiind de la desăvîrşirea intenţiei s-lale de a o omorî pe Velikanova de Velikanova însăşi şi de soţul acesteia?" — juraţii au răspuns negativ".

. Să ne oprim aici. Acesta este răspunsul la prima întrebare. Ei, bine, ce se poate răspunde la o întrebare pusă astfel ? Cine, a cui conştiinţă îşi va lua răspunderea să răspundă afirmativ la o asemenea întrebare ? (E adevărat, în cazul acesta nu se poate răspunde nici negativ, dar noi nu discutăm decît despre hotărîrea afirmativă a juraţilor). La o întrebare astfel pusă nu se poate răspunde afirmativ decît dacă eşti înzestrat cu o atotcunoaştere divină. Pînă şi Kairova însăşi n-a putut să ştie cu cer-

titudine dacă „ar fi mers pînă la oapăt sau nu, în cazul cînd n-ar fi fost oprită de nimeni". Chiar cînd îşi cunpăra briciul cu o zi înainte, ştiind pentru ce-l cumpără, putea foarte bine să nu ştie dacă „are să-şi taie sau nu victima, darmite dacă are s-o omoare". Şi probabil că n-a ştiut nimic despre asta nici măcar atunci cînd şedea pe trepte, cu briciul în mînă. iar undeva în casă erau în ,pat amantul şi rivala ei. Nimeni, nimeni din lume nu putea să ştie nimic despre asta. Mai mult, deşi poate părea absurd, afirm că nici atunci cînd o tăia, Kairova putea încă să nu ştie dacă vrea s-o omoare sau nu şi dacă-l

- R
taie cu acest scop. Vă rog să ţineţi seama că nu afirm de joc că ea era într-o stare de inconştienţă, nu admit nici măcar o cît de vagă nebunie. Dimpotrivă, probabil că în momentul cînd o tăia, ştia că o taie, dar putea să nu ştie de loc dacă-şi va omorî sau nu rivala, să nu fi avut dinainte, conştient, crima drept scop, şi, pentru Dumnezeu, să nu socotiţi că asta e absurd : ea putea să taie sub imboldul urii şi al furiei, fără să se gîndească la consecinţe. Probabil că aşa a şi fost, dacă e să judecăm după caracterul acestei femei dezordonate şi canonite, şi vă rog să reţineţi că de răspunsul juraţilor, de un răspuns afirmativ, de pildă, deci, că ar fi omorît-o, c-a tăiat-o cu scopul precis de a o omorî, depindea întreaga soartă a acestei nenorocite. Era vorba de o condamnare grea, de ocnă. Cum pot juraţii să-şi ia o asemenea răspundere asupra conştiinţei lor ? De aceea au şi răspuns negativ, pentru că n-au putut să-şi nuanţeze răspunsul. O să-mi spuneţi că crima Kairovei n-a fost
0 crimă gîndită, cerebrală, livrescă, că a fost pur şi simplu „o treabă de muiere" şi că, în plus, rivala ei era în propriul ei pat. Să fi fost chiar aşa de simplu ? Şi dacă ea, după ce ar fi dat o dată cu briciul în beregata Velikanovei, ar fi început să tremure şi ar fi fugit afară ? De unde ştiţi că nu s-ar fi putut întîmpla aşa ? Şi dacă s-ar fi întîmplat, e posibil ca lucrurile nici să nu fi ajuns la tribunal. Şi acum v-au strîns cu uşa şi vă întreabă categoric : „ar fi omorît-o sau nu", ca s-o „închidă sau nu", în urma răspunsului dumneavoastră. Şi cea mai mică nuanţă din răspunsul dumneavoastră corespunde multor ani de închisoare sau de ocnă ! Şi dacă, după ce ar fi dat o dată cu briciul, s-ar fi

speriat şi ar fi vîrît briciul în ea însăşi şi s-ar fi omorît ? Şi dacă, în fine, nu s-ar fi speriat de loc, ci dimpotrivă, simţind sînge cald, s-ar fi năpustit, cuprinsă de furie oarbă, şi nu numai că ar fi omorît-o pe Velikanova, dar ar fi început să batjocorească cadavrul, i-ar fi tăiat capul, nasul, buzele şi numai mai tîrziu, după ce
1 s-ar fi luat din mînă capul victimei, s-ar fi întrebat : ce-am făcut ? Vă întreb, pentru că toate acestea s-ar fi putut întîmpla şi ar fi putut fi făcute de aceeaşi femeie, de acelaşi suflet, în condiţiile aceleiaşi stări de spirit şi ale aceloraşi împrejurări, o spun asta pentru că simt că nu mă înşel. Şi dacă e aşa, atunci cum s-ar putea răspunde la o întrebare atît de complicată pusă de instanţă ? Pentru că aici nu e vorba de o discuţie de familie în jurul unei ceşti de ceai, aici e vorba de a hotărî un
223
destin. Şi uite aşa se pot pune întrebări, riscînd să nu primeşti nici un răspuns la ele.
Dar, o să mi se replice, atunci nimeni nu poate nici să. acuze, nici să condamne omuciderea sau intenţia de omucidere, dacă crima n-a fost dusă pînă la capăt sau dacă victima a scăpat cu viaţă ? Nu, nu cred că există un motiv de nelinişte, pentru că sînt cazuri de crimă cu totul evidente, în care chiar dacă crima n-a fost dusă pînă la capăt (fie şi din voinţa criminalului), totuşi e absolut clar că fapta a fost făcută numai cu scopul asasinării şi că n-a putut fi vorba de nici un alt scop. Şi, mai ales, repet, pentru asta există conştiinţa juraţilor, şi ăsta e un lucru mare, în asta constă binefacerea noului sistem de judecată şi această conştiinţă le va insufla juraţilor noua lor hotărîre. Dacă într-un moment atît de important omul va simţi că poate răspunde hotărît : „da, e vinovat", atunci, probabil, nu se va înşela de vinovăţia criminalului. In orice caz, greşelile au fost extrem de rare. Un singur lucru e de dorit, ca conştiinţa juraţilor să fie într-adevăr luminată, într-adevăr fermă şi întărită de sentimentul cetăţenesc al datoriei şi să evite exagerările într-o direcţie sau alta, adică exagerări care să frizeze cruzimea sau «n sentimentalism păgubitor. E drept, cel de al doilea deziderat, cel în legătură cu evitarea sentimentalismului, e destul de greu de realizat. Sentimentalismul e ceva de care toţi sînt capabili, sentimentalismul e un-l lucru atît de uşor, sentimentalismul nu cere nici un efort, sentimentalismul e atît de convenabil, un

sentimentalism cu tendinţă dă astăzi şi pînă unui măgar un chip de om onorabil...
Şi la cea de a doua întrebare pusă juraţilor : „A pricinuit ea oare aceste răni, cu acelaşi scop, fiind într-o stare de surescitare sau de iritare ?" — juraţii n-au putut răspunde decît tot negativ, adică „nu, n-a pricinuit", pentru că expresia „cu acelaşi scop" însemna „cu intenţia premeditată de a lua viaţa Velikanovei". A fost deosebit de greu să răspunzi la această întrebare, avînd în vedere că „surescitarea şi iritarea" exclud în marea majoritate a cazurilor o „intenţie premeditată", aşa că în întrebarea pusă de curte era şi o doză de absurd.
In schimb, cea de a treia întrebare a curţii „a acţionat oare Kairova într-o stare de criză de nebunie ferm dovedită ?" conţine o mare doză de absurd, pentru că existînd primele două întrebări, acestea şi cu întrebarea a treia se exclud reciproc ; în cazul unui răspuns negativ la primele două întrebări

fsau rămînînd ele pur şi simplu fără răspuns este de neînţeles — • la ce anume se referă întrebarea şi chiar ce înseamnă cuvîntul „a acţionat", adică la ce fel de faptă se referă întrebarea şi cum este ea calificată ? Juraţii, însă, n-au putut să-şi nuanţeze nicicum răspunsurile, obligaţi fiind să răspundă doar prin nu sau da, fără nici un fel de nuanţări.
Şi, în sfîrşit, cea de a patra întrebare a curţii : „dacă nu a acţionat sub impulsul nebuniei, este ea vinovată de crima menţionată în prima şi a doua întrebare ?" — a fost lăsată de juraţi tot fără răspuns, avîndu-se, desigur, în vedere faptul că nu reprezenta decît repetarea primelor două întrebări.
Astfel, tribunalul a eliberat-o pe Kairova. Răspunsul juraţilor : „nu, n-a pricinuit" era, evident absurd, pentru că se respingea pînă şi faptul rănirii, pe care nimeni nu l-a contestat şi care era vădit pentru toată lumea, dar le-a fost greu să spună altceva în condiţia unei astfel de formulări a întrebării. Cel puţin, însă, nu se poate spune că tribunalul, eli-berînd-o pe Kairova şi chiar, Ga să zic aşa, iertînd-o, a şi ■justificat-o ; dl. Utin, însă, n-a făcut decît să justifice fapta acuzatei, găsind-o aproape dreaptă şi judicioasă. E, desigur, de necrezut, şi totuşi asta a reieşit.
„■-l-. IV
Dl. apărător şi Kairova.
N-am să analizez pledoaria d-lui Utin, de altfel, nici nu e măcar

făcută cu talent. Sînt îngrozitor de multe vorbe elevate, fel de fel de „simţiri" şi acel umanism convenţional-li-beral, la oare recurge acum aproape toată lumea — şi în „vorbire" şi în literatură — chiar şi oamenii cei mai mediocri (ceea ce nu-l flatează de loc pe dl. Utin), ca să dea opuflui lor o înfăţişare decentă, mulţumită căreia ar putea „să treacă". Acest umanism convenţional-liberal se dă tot mai mult de gol la noi. Acuin tot omul ştie că nu e vorba decît de un procedeu ajutător. Aş fi dispus chiar să cred ca astăzi, şi nu acum zece ani, se găsesc puţini cărora să le mai placă aşa ceva şi totuşi cît sînt oamenii de naivi, mai ales la noi, la
15 — Opere, voi. 11 — c. 11454
225
1
Petersburg ! Şi naivitatea noastră îi surîde grozav „omului de acţiune". Omul de acţiune n-are timp, de pildă, să studieze „cazul" de care se ocupă, să-l pătrundă ; şi odată cu trecerea anilor şi acumularea de succese, oamenii de acţiune şi-au mai pierdut din sensibilitate, şi apoi au servit destul umanismului şi au binemeritat, ca să zic aşa, o distincţie pentru umanism, ca să-şi mai bată capul cu nenorocirile unui suflet bolnav şi dezechilibrat al vreunui client nebun de care n-au putut să scape, iar în pieptul multora dintre oamenii de acţiune în loc de inimă bate de mult o bucăţică de ceva sablo-nizat, aşa că ei îşi închiriază, o dată pentru totdeauna, pentru toate cazurile viitoare, o rezervă de fraze, cuvintele, sentimente, gesturi şi concepţii convenţionale, toate, bineînţeles, conform ultimei mode liberale, şi se cufundă pentru multă vreme, chiar pentru toată viaţa, în linişte şi beatitudine. Şi izbutesc aproape întotdeauna. Repet că această definire a omului de acţiune de tip nou n-o refer neapărat la dl. Utin ; el e un om talentat şi sentimentele sale sînt, probabil, fireşti. Şi totuşi a turnat o mulţime de fraze sforăitoare în pledoaria sa şi asta te obligă să-l suspectezi nu atît de lipsă de gust, cît de o atitudine destul de nepăsătoare şi poate chiar nu întru totul umană, faţă de cazul de care ne ocupăm. Trebuie să recunoaştem că avocaţii noştri cu cît sînt mai talentaţi, cu atît sînt mai ocupaţi şi, prin urmare, nu au timp. Dacă dl. Utin ar fi avut mai mult timp, s-ar fi ocupat, după părerea mea, cu mai mult suflet de caz, iar dacă s-ar fi ocupat cu mai mult suflet, s-ar fi manifestat mai gîndit şi nu s-ar

fi apucat să înalţe ditirambi unei intrigi, la urma urmei, extrem de triviale, n-ar fi recurs la cuvinte pompoase despre „leoaicele în-tărîtate cărora li se răpesc puii", n-ar fi atacat cu o asemenea furie naivă pe d-na Velikanova, victima crimei, nu i-ar fi reproşat că n-a fost omorîtă dea binelea (cam aşa a fost !) şi nu şi-ar fi rostit la urmă calamburul neaşteptat pe marginea cuvintelor lui Hristos despre păcătoasa din Evanghelie75. De altfel, poate, că în realitate lucrurile nu s-au petrecut chiar aşa şi dl. Utin şi-a rostit cuvîntul cu un aer foarte serios; n-am fost la proces, dar după relatările din presă reiese că a fost un fel de aroganţă dezmăţată... într-un cuvînt, ceva îngrozitor de lipsit de judecată şi, în plus, destul de ridicol. Aproape chiar de la începutul pledoariei am fost nedumerit şi n-am putut să înţeleg dacă dl. Utin a rîs cînd i-a

i mulţumit procurorului că rechizitoriul rostit de el, în afară -l de faptul că a fost „strălucit şi talentat, convingător şi uman", a fost mai curînd o apărare decît o acuzare. Că discursul procurorului a fost convingător şi uman în asta nu e nici o îndoială, ca şi în faptul că a fost în gradul cel mai înalt liberal, şi în general domnii aceştia se laudă unii pe alţii, iar juraţii îi ascultă. Dar, lăudîndu-l pe procurorul-acuzator pentru cuvîntul său de apărare, dl. Utin n-a vrut să fie original pînă la capăt şi în loc să apere să înceapă s-o acuze pe d-na Kairova, clienta sa. Păcat, asta ar fi fost amuzant şi poate chiar potrivit cu fondul chestiunii. Sînt chiar de părere că juraţii nici nu s-ar fi mirat cine ştie ce, pentru că pe juraţii noştri e greu să-i mai miri cu ceva. Această observaţie nevinovată a mea nu e, desigur, decît o glumă, dl. Utin n-a acuzat, el a apărat, şi dacă au fost unele lipsuri în cuvîntul său aceasta se datorează tocmai faptului că a apărat prea pătimaş şi, ca să zic aşa, a sărit peste cal, ceea ce, după cum am spus mai sus, o explic printr-o neglijenţă prealabilă faţă de „caz". „O scot eu la capăt cu nişte vorbe mai sforăitoare şi va fi prea de ajuns pentru această... „galerie" — iată cum gîndesc probabil tot mai des unii dintre avocaţii noştri cei mai ocupaţi. Dl. Utin, de pildă, se dă peste cap ca să-şi zugrăvească clienta într-un chip cît mai ideal, romantic şi fantastic şi n-a fost de loc nevoie de asta : fără înfloriturî d-na Kairova e mai de înţeles, dar dl. apărător ţintea, desigur, în prostul gust al juraţilor. Totul e ideal în ea, fiecare pas al ei e

neobişnuit, generos, graţios, iar iubirea ei un clocot, un poem ! Kairova, de pildă, care n-a fost niciodată pe scenă, semnează deodată un contract şi pleacă la capătul Rusiei, în Orenburg. Dl. Utin nu spune că în gestul ei „s-au manifestat obişnuita ei bunătate şi puterea de sacrificiu", dar „aici, continuă dl. Utin, e ceva sublim, o anume bizarerie şi mai ales spirit de sacrificiu. Ea trebuie să-şi caute o slujbă ca să-şi ajute mama şi uite că găseşte o slujbă, cu totul nepotrivită pentru ea, lasă Petersburgul şi pleacă singură în Orenburg" etc, etc. Ei şi ce, s-ar părea că nu e nimic special şi uimitor ; cîţi nu pleacă în fel de fel de locuri, cîte fete tinere, sărace, frumoase, nefericite, talentate nu primesc să plece şi încă în condiţii cu mult mai grele decît d-na Kairova. Dar dl. apărător, vedeţi dumneavoastră, scoate de aici un fel de act al renunţării la sine, iar din contractul de angajare la teatru un act de eroism, aproape. Ei, şi mai departe cam tot aşa. Kairova

■""■

,,se apropie" foarte repede de Vclikanov, antreprenorul trupei. Treburile lui Velikanov merg prost : ea se luptă pentru el, obţine o subvenţie, obţine şi eliberarea lui Velikanov". Ei, şi, iar nu-i nimic deosebit ; multe femei, mai ales nişte firi atît de energice şi de active ca d-na Kairova, s-ar fi apucat într-o împrejurare ca asta „să lupte" pentru omul drag, dacă tot s-au lansat într-o aventură cu el. Au început scenele cu soţia lui Velikanov şi, după ce descrie una din ele, dl. Utin observă că din clipa aceea clienta lui l-a socotit pe Velikanov ca fiind ,,al ei", că-l socotea o creaţie de a ei, „copilul ei drag". Apropo, se spune că „copilul drag" e un bărbat înalt şi voinic ca un grenadir, şi cu cîrlionţi pe ceafă. Dl. Utin susţine, în cuvîntul său, că ea îl privea pe Velikanov ca pe „copilul ei", ca pe o „creaţie" a ei, că voia „să-l înalţe, să-l înnobileze". Dl. Utin. probabil, respinge ideea că d-na Kairova ar fi putut să se apropie de Velikanov şi fără scopul acesta special, iar la rîndul său „copilul drag", „creaţia" aceasta nu numai că nu se înnobilează, ci dimpotrivă, se face mai rău pe zi ce trece. într-un cuvînt, la dl. Utin rezultă o atmosferă mult prea nobilă şi nepotrivită pentru persoanele şi împrejurările respective, că uneori te cuprinde şi mirarea. Începe aventura, „copilul drag" şi Kairova vin la Petersburg, pe urmă el pleacă la Moscova să-şi caute o slujbă. Kairova îi scrie nişte scrisori foarte tandre, e plină

de iubire şi simţire, iar dl nu se pricepe de loc să scrie scrisori şi din punctul acesta de vedere e teribil de „neelevat", „în scrisorile acestea, remarcă dl. Utin, începe să mijească nouraşul care a acoperit mai tîrziu tot cerul şi a provocat furtuna." Dl. Utin nici nu ştie să vorbească mai simplu şi peste tot o ţine aşa. In fine, Velikanov se întoarce din nou şi cei doi trăiesc din nou la Petersburg (maritalement * bineînţeles) şi survine brusc cel mai important episod al romanului — soseşte soţia lui Velikanov şi Kairova „se întăritä ca o leoaică, căreia i se ia puiul". Aici urmează multă elocvenţă. Dacă n-ar fi fost atîta elocvenţă, ai fi compătimit-o mult mai mult pe această sărmană şi haotică femeie, care se zbate între soţ şi soţie şi nu ştie ce să întreprindă. Velikanov se dovedeşte a fi „un trădător" sau, mai simplu, un om slab. Ba îşi păcăleşte soţia, spu-nîndu-i că o iubeşte, ba se duce la Petersburg, la Kairova şi o linişteşte, spunîndu-i că soţia va pleca în curînd în străinătate.

* Ca soţ şi soţie. (Fr.)

DL Utin prezintă dragostea clientei sale nu numai captivant, dar chiar povăţuitor şi, ca să zic aşa, într-un spirit de înaltă moralitate. Vedeţi dumneavoastră, ea a vrut chiar să-i vor-bească Veilikanovei şi să-i spună că-i gata să-i lase de tot bărbatul (asupra căruia a considerat, deci, că are drepturi depline) : „Dacă vreţi să-l luaţi — luaţi-d, dacă vreţi să trăiţi cu el — n-aveţi decât să trăiţi, —• dar fie că plecaţi voi de aici, fie ca plec eu. Hotărîţi-vă". Asta a vrut să spună, nu ştiu însă dacă a şi spus-o. Nimeni, însă, n-a luat nici o hotărîre, iar Kairova, în loc să plece (dacă chiar voia să termine într-un fel) fără nici un fel de întrebări şi fără să aştepte nici un fdl de răspunsuri, n-a făcut decît să se zbată şi să fiarbă. „Să renunţe la el fără ■luptă — în cazul acesta n-ar mai fi fost femeie", remarcă deodată dl. Utin. Şi atunci la ce bun să mai vorbeşti despre diverse dorinţe, probleme, „prqpuneri" ? „A fost strivită de pasiune", explică dl. Utin instanţei, „gelozia a distrus-o, i-a luat minţile şi a făcut-o să participe la un joc teribil". Şi pe urmă „gelozia i-a măcinat raţiunea, din care nu i-a mai rămas nimic. Şi atunci cum ar mai fj putut să se controleze ?" Asta a ţinut zece zile. „Se chinuia, era cuprinsă de febră, de frisoane, nu mînca, nu dormea, alerga cînd la Petersburg, cînd la Oranienbaum, şi a ajuns la epuizare în ziua nefericită de luni 7 iulie. în această nefastă i de luni

femeia chinuită soseşte în vila ei din afara oraşului şi i se spune că soţia lui Velikanov e acolo ; ea vine pînă în dormitor şi..."
„Se poate, domnilor juraţi, ca o femeie să rămînă nepăsă-toare ? Pentru asta ar trebui să fii de piatră, ar trebui să n-ai inimă. Omul pe care-l iubea cu atîta pasiune se afla în dormitorul ei, în patul ei, cu altă femeie ! Astai a depăşit-o. Sentimentele ei s-au preschimbat într-un şuvoi clocotitor, care distruge tot ce-i iese în cale ; ea turbează de mînie, e gata să facă praf totul din jurul ei (!!!). Dacă am întreba un astfel de şuvoi ce face, de ce pricinuieşte răul, ne-ar putea răspunde oare ? Nu, el n-ar răspunde nimic." Ce de fraze, domnule, ce „sentimente profunde" ! Baltă să fie că broaşte se găsesc. Să ne oprim însă la frazele astea, prea sînt nefericite şi e cu atît mai rău cu cît aici se află punctul principal al apărării d-lui Utin.
Sînt cu totul de acord cu dumneata, d-le apărător, că d-na Kairova n-a putut să rămînă nepăsătoare la scena pe care ai descris-o, dar numai pentru că e Kairova, adică o femeie slabă,

poate foarte bună, dacă vrei dumneata, poate simpatică, atașabilă (despre calităţile acestea ale ei ştiu, de altfel, doar din pledoria dumitale), dar este în acelaşi timp şi o dezmăţată, nu-i aşa ? Nu mă gîndesc la un dezmăţ moral — e o femeie nefericită şi n-am de gînd s-o jignesc, cu atît mai mult cu cît nu mă simt îndreptăţit să judec în privinţa asta. Mă refer doar la un dezmăţ al minţii şi al inimii, care este, pentru mine, în afara oricărei discuţii. Ei, bine, tocmai datorită acestui dezmăţ ea nici n-a putut să hotărască în clipa aceea altfel decît a făcuft-o şi nu pentru că, „ar fi trebui să fie de piatră, să fie lipsită de simţire", după cum ai precizat d-ta, d-le apărător. Gîndeşte-te, d-le apărător, că afirmînd asta, d-ta nu admiţi posibilitatea unei alte soluţii, mai clare, mai nobile şi mai generoase. Şi dacă s-ar fi găsit o femeie capabilă să arunce briciul într-un asemenea moment, d-ta ai fi spus, prin urmare, că e de piatră, că nu e -lfemeie, că e o femeie fără inimă. Şi astfel „aproape că ai elogiat crima", cum am mai spus. Nu e vorba, desigur, decît de faptul că prea te-ai înflăcărat şi că ai făcut-o cu nobleţe, dar e păcat că atari cuvinte negîndite au început să răsune de la tinerele noastre tribune. O să mă scuzi, d-le apărător, că-ţi analizez vorbele cu atîta seriozitate. Şi pe urmă ar fi bine să te gîndeşti puţin : sînt şi tipuri elevate de femeie. Că ele

există pe lumea asta e un fapt indiscutabil. Şi dacă d-na Kairova însăşi chiar în ultima clipă, cu briciul în mînă, şi-ar fi privit deodată limpede destinul (nu te nelinişti, asta se poate întîmp-lla uneori, mai ales într-o ultimă clipă), ar fi devenit conştientă şi nenorocirea ei (pentru că e o nenorocire să iubeşti un asemenea om), ar fi devenit conştientă de întreaga sa ruşine şi dezonoare, de toată decăderea sa (pentru că nu e vorba chiar numai -lde „bunătate şi de renunţare la sine" la „păcătoasele" acestea, d-le apărător, ci şi de multă minciună, ruşine, viciu şi decădere), ar fi simţit femeia din ea, o femeie care a renăscut pentru o altă viaţă, care-şi dă seama că şi ea e „cea (care a ultragiat" şi, în afară de asta, că, părăsindu-l pe acest om, poate că l-ar fi înnobilat mai mult şi mai sigur şi, după ce a simţit toate astea, s-ar fi sculat şi ar fi plecat plîn-gînd — „în ce hal am ajuns!" Ei bine, dacă toate acestea s-ar fi întîmplat chiar cu d-na Kairova, nu ţi s-ar fi făcut mila de ©a, nu s-ar fi aflat un sentiment lde compasiune în inima dumitale bună, desigur, şi ai fi spus despre această femeie renăscută în inima şi în sufletul ei că e de piatră, că e o fiinţa
230
fără inimă şi ai fi stigmatizat-o cu dispreţul ddmitale, în faţa tuturor, de la tînăra noastră tribună, la care toată lumea îşi apleacă avid urechea ?
Aud totuşi nişte voci : „E inuman să pretinzi orice de la oricine". Ştiu şi nu pretind. M-am cutremurat cînd am citit cum a tras cu urechea la uşă, pot să înţeleg asta prea bine şi să-mi imaginez cît a suferit în clipa aceea finală, cu briciul în mînă, şi am fost foarte, foarte bucuros cînd d-na Kairova a fost eliberată, şi-mi şoptesc în sine mea : „Se pun poveri mari şi greu de purtat", dar Cel Care a spus cuvîntul acesta a adăugat cînd a iertat-o pe păcătoasă : „Du-te şi nu mai păcătui" 76. A spus, deci, despre păcat că e păcat şi nu l-a justificat, iar dl. Utin spune : „n-ar mai fi fost femeie, ar fi fost de piatră, o fiinţă fără inimă" şi refuză să înţeleagă cum s-ar fi purtut proceda altfel. Îndrăznesc doar să «remarc că răului trebuie să i se spună pe nume, în pofida oricărui umanism, şi nu trebuie să fie transformat într-o faptă de eroism.
V
Dl. apărător şi Velikanova.
Şi dacă e să proclamăm umanismul, atunci putem s-o com-

pătimim şi pe d-na Velikanova. Cui îi este prea milă de cel care ultragiază, aceluia probabil că nu-i e milă de cel ultragiat. Şi totuşi dl. Utin îi refuză d-nei Velikanova pînă şi calitatea ei de „victimă". Nu cred de loc că am să greşesc concluzioinînd că dl. Utin de-a lungul întregei sale pledoarii ar fi vrut tot timpul să spună ceva rău de d-na Velikanova. Mărturisesc că e un procedeu din cale-afară de naiv şi de inabil ; prea e primitiv şi grăbit ; şi e posibil să .se afirme, domnule apărător, că dumneata nu eşti uman decît cu clienţii dumitale, deci din obligaţie, şi oare ăsta sa fie adevărul ? Dumneata ai făcut mare caz, de pildă, de scena aceea „îngrozitoare, teribilă", cînd Velikanova, enervată, a spus că „o să sărute mîinile şi picioarele ce-iui care o va scăpa de un bărbat ca ăsta", iar Kairova, fiind de faţă i-a răspuns imediat : ,,îl iau eu", la care Velikanova i-a spus : „n-iai decît să-l iei". Redînd acest fapt, dumneata ai

subliniat că din clipa aceea Kairova a şi început să-l socotească pe acest domn ca fiind ui ei, a început să vadă în el propria ei creaţie şi „copilul ei drag". Totul e foarte naiv. în primul rînd, ce-i aici „îngrozitor şi teribil" ? Scena şi cuvintele sînt, desigur, mizerabile, dar dacă dumneata admiţi să scuzi pînă şi briciul din mîna Kairovei şi să afirmi că n-a putut să rămînă nepăsătoare, lucru de care sînt absolut convins, atunci cum se poate să nu scuzi o exclamaţie involuntară, chiar şi stupidă, a unei soţii nefericite ! Doar dumneata însuţi recunoşti că Velikanov e un om imposibil şi că pînă şi dragostea Kairovei demonstrează eiim nu se poate mai bine sminteala ei. Atunci cum poţi să te mai miri de vorbele Velikanovei : „mîinile şi picioarele" ? Cu un om imposibil, capătă şi relaţiile uneori un caracter imposibil şi-ţi ies din gură nişte fraze imposibile. Dar asta nu se întîmplă decît uneori şi nu e vorba decît de o frază. Şi, trebuie să recunosc, dacă d-na Kairova a luat-o în serios că soţia îi cedează într-adevăr soţul şi că din momentul acela ea poate să-l considere drept al ei, este1 o femeie teribil de poznaşă. Probabil, toate acestea s-au petrecut atfel cumva. Şi nu trebuie să priveşti cu condescendenţă cîte o frază spusă de un om sărman şi deprimat ? în familiile acestea (şi nu numai în ele, de-aţi şti şi în cîte altele !) se spun fraze şi mai şi; apar lipsuri, greutăţi mari ale existenţei şi sub jugul lor relaţiile de familie devin uneori involuntar mai grosolane şi mai izbucneşte

cîte un ouvinţel pe care nu l-ar fi spus, de pildă, lordul Byron lady-ei Byron nici măcar în clipa despărţirii77, şi nici Arbenin Ninei în Mascarada lui Lermontov78. Desigur, această neglijenţă nu e scuzabilă, deşi nu e vorba decît de o neglijenţă, de un ton urk şi nerăbdător, inima, însă, poate să rămînă mai bună chiar decît a noastră, aşa că, zău c-ar fi mai uman dacă am privi lucrurile mai simplu. Şi dacă vreţi, ieşirea doamnei Kairova — „îl iau eu" îmi pare mult mai mizerabilă : aici e vorba de o teribilă jignire adusă unei soţii, de un adevărat supliciu, de batjocorire directă din partea unei amante triumfătoare, care i-a răpit soţiei soţul. Dumneata, d-le apărător, ai cuvinte pline de venin la adresa soţiei. Regretînd, de pildă, că n-a venit la proces şi că a trimis un certificat medical, le spui juraţilor că, în caz că ar fi venit, certificatul acesta şi-ar fi pierdut orice valabilitate,

m

"pentru că juraţii ar fi văzut o femeie sănătoasă, voinică şi frumoasă. Dar ce te interesează, în cazul de faţă, frumuseţea, puterea şi sănătatea ei ? Mai departe spui următorul lucru : „Domniîor juraţi ! Ce fel de femeie e asta, care vine la soţul ei ce trăieşte cu o altă femeie, vine în casa amantei soţului ei, ştiind că acolo, locuieşte Kairova ; se hotărăşte să rămînă peste noapte acolo şi se culcă în dormitorul ei, în patul ei... Asta mă depăşeşte". Las-l să te depăşească, şi totuşi prea eşti aristocratic şi nedrept. Şi ştii, d-le apărător, clienta dumitale poate că a cîşti-gat mult prin faptul că d-na Velikanova n-a apărut la proces, în timpul procesului s-au spus multe lucruri urîte despre Velikanova, despre caracterul ei, de pildă. Nu-i cmnosc caracterul, dar îmi şi place că n-a venit. N-a venit poate dintr-o mîndrie de femeie ultragiată, poate dintr-o compasiune pentru soţul ei. Doar nimeni nu poate să spună de ce anume n-a venit... în orice caz-e clar că nu e dintre cele cărora le place să-şi povestească în public pasiunile şi să-şi descrie faţă de toată lumea sentimentele ei de femeie. Şi .cine ştie, poate dacă ar fi venit i-ar fi fost foarte uşor să explice de ce s-a oprit în casa aman? tei soţului ei, fapt care te miră atît şi cu care o ruşinezi atît. îmi pare că ea s-a oprit nu la Kairova, ci la soţul ei care s-a căit şi care a chemat-o. Şi nu reiese de nicăieri că d-na Velikanova ar fi socotit că d-na Kairova va continua să plătească

pentru casă. Poate că i-ar fi fost şi greu să se dumirească, abia sosită, cine plăteşte şi cine e stăpîn acolo. Soţul a luat-o la el, înseamnă că şi casa e a soţului, probabil că asta i-a şi spus, pentru că pe atunci le minţea pe amîndoujă. Acelaşi lucru e şi cu subtilitatea dumitale cu privire la dormitor şi la pat. Aici, un fir de păr, un detaliu mărunt ar putea să lămurească totul. în general, îmi pare că toată lumea a fost nedreaptă cu această sărmană femeie şi cred că dacă Velikanova ar fi dat peste Kairova în dormitor şi ar fi tăiat-o cu briciul nu s-ar fi ales decît cu murdărie şi cu ocnă, în calitatea ei îngrozitoare de soţie legitimă. E posibil oare să spui, de pildă, cum ai spus d-fca, d-le apărător, că Velikanova n-a suferit, în „cazul" de faţă pentru că la cîteva zile după cele îintîmplate a apărut pe scena teatrului şi că a jucat toată iarna, pe cînd Kairova a stat închisă timp de nouă luni. Pe clienta dumitale n-o compătimim mai puţin decît dumneata, dar trebuie să fii de acord

că şi d-na Velikanova a suferit destul. Fără să mai spunem cît a suferit ,oa soţie şi ca femeie care se respectă (lucru pe care n-am cum să i-l contest), aminteşte-ţi, d-le apărător, dumneata care eşti un jurist atît de rafinat şi care te-ai manifestat atît de uman în cuvîntul d-tale, aminteşte-ţi cît a trebuit să sufere în noaptea aceea îngrozitoare. A trăit timp de cîteva minute (prea multe minute) groaza morţii. Ştii dumneata ce-i aceea groaza morţii ? Cine nu s-a aflat faţă în faţă cu moartea, înţelege greu asta. S-a sculat noaptea, trezită de briciul asasinei, cu beregata tăiată, a văzut deasupra ei o faţă schimonosită de ură, s-a zbă-tut, dar Kairova a continuat să-i dea lovituri cu briciul ; a fost, fără nici o îndoială, convinsă în lacele clipe, primele, sălbatice, de nesuportat, că totul s-a sfîrşit şi că moartea e iminentă ; asta e insuportabil, e un coşmar, dar un coşmar aievea şi, prin urinare, de o sută de ori mai chinuitor, e aproape acelaşi lucru cu o condamnare la moarte citită unui om care a şi fost legat de stîlp şi căruia au şi început să-i pună sacul pe cap... Şi asta, un asemenea supliciu, dumneata, d-le apărător, îl consideri un fleac ! Şi oare n-a zîmbit nici unul dintre juraţii care te ascultau ? Ei şi ce dacă Velikanova juca la teatru după numai două săptămîni ? Asta micşorează groaza prin care a trecut cu două săptămîni în urmă şi vina clientei du-mitale ? Acum cîtva timp o mamă vitregă şi-a aruncat fiica de Sase ani de la etajul trei, iar copilul

— s-a ridicat în picioare absolut sănătos : schimbă asta ceva din cruzimea faptei comise — n-a suferit deloc fetiţa ? Apropo, îmi închipui fără să vreau, cum o vor apăra avocaţii pe mama vitregă : situaţie fără ieşire, soţie tînără a unui văduv, măritată cui de-a sila sau din greşeală, o să urmeze imagini din existenţa săracă a unor oameni săraci, veşnica trudă. Ea, o fiinţă naivă şi inocentă, cînd s-a măritat a crezut, ca o fată lipsită de experienţă ce era (cu o educaţie ca a noastră !), că viaţa de femeie căsătorită nu înseamnă decît bucurie şi cînd colo — spălatul rufelor, gătitul, spălatul copilului — domnilor juraţi, aşadar e firesc că ,a început să urască copilul (cine ştie, poate că se va găsi şi un „apărător" care va începe să ponegrească copilul şi-o să descopere la o fetiţă de şase ani nişte trăsături respingătoare ! ; într-o clipă de disperare, într-o stare de nebunie, aproape de inconştienţă, a luat fetiţa şi... „D-lor juraţi, cine

idintre dumnavoastră n-ar fi făcut la fel ? Cine n-ar fi aruncat copilul pe fereastră ?"

Cuvintele mele sînt, desigur, o caricatură, dar dacă e să compui o asemenea pledoarie, se poate spune într-adevăr ceva [foarte apropiat şi în genul acesta, adică în genul acestei cari-: caturi. Asta e şi revoltător că o să fie în genul caricaturii, pe cînd fapta acestui monstru de mattnă vitregă e cu totul stranie şi poate că ar necesita cu adevărat o analiză subtilă şi profundă, care ar putea să ducă chiar la uşurarea destinului criminalei. Şi de asta ţi-e şi necaz uneori pe naivitatea şi şablonul procedeelor pe care le utilizează, din diverse considerente, cei mai talentaţi dintre avocaţii noştri. Pe de altă parte, te gîndeşti ! şi aşa : tribunele noilor noastre instanţe de judecată reprezintă ;: indiscutabil o şcoală morală pentru societatea şi poporul inostru. Poporul învaţă ce este dreptatea şi moralitatea la această şcoală, atunci cum putem să ascultăm indiferenţi ce se rosteşte cîte-odată de la tribunele acestea ? De altfel, se aud acolo uneori glume dintre cele mai naive şi vesele. Dl. apărător, la sfîrşitul pledoariei sale a apelat, pentru clienta sa, la un citat din Evanghelie : „A iubit mult, o să i se ierte multe". E, sigur, foarte drăguţ. Cu atît mai mult cu cît dl. apărător ştie prea bine că Hristos nu pentru o asemenea dragoste a iertat-o pe „păcătoasă". Consider că este un sacrilegiu să citezi acest acest

pasaj minunat şi mişcător din Evanghelie ; nu pot să mă abţin, însă, să nu menţionez o observaţie mai veche de a mea, o observaţie cu totul măruntă, dar foarte caracteristică. Observaţia aceasta, desigur, nu-l afectează pe dl. Utin. Am observat încă de pe cînd eram copil şi, mai tîrziu, ca iuncher, că la foarte mulţi dintre adolescenţii noştri, la liceeni (cîţiva), la iuncheri (mai mulţi), la foştii cădeţi (şi mai mulţi) se înrădăcinează nu ştiu de ce încă din şcoală convingerea că Hristos a iertat-o pe păcătoasă tocmai pentru dragostea asta, adică tocmai pentru amor sau, mai bine zis, pentru intensitatea amorului, că a compătimit-o, ca să zic aşa, pentru această slăbiciune plină de farmec. Acum convingerea aceasta se întîlneşte la foarte multă lume. Mi-aduc aminte că de vreo două ori mi-am pus foarte serios întrebarea : de ce sînt băieţii atît de înclinaţi să interpreteze în felul acesta pasajul acesta din Evanghelie ? Li se predă neglijent religia ? Totuşi celelalte pasaje din Evanghelie le în-

ţeleg destul de corect. Am conchis că aici e vorba, probabil, de nişte cauze ca să zic aşa mai fiziologice : în condiţiile unei indiscutabile naivităţi a băiatului rus, probabil, că e vorba la el şi de acel exces de putere iuncherească, ce se iscă ori de cîte ori vede o femeie. De altfel, îmi dau seama că sînt prostii şi că n-ar fi trebuit să le menţionez de fel. Repet, dl. Utin ştie, desigur, foarte bine cum trebuie comentat textul şi nu mă îndoiesc de fel că pur şi simplu a glumit în încheierea pledoariei sale, dar nu ştiu pentru ce a făcut-o.

CAPITOLUL AL DOILEA

I

Cîte ceva despre o clădire. Gînduri corespunzătoare. Minciuna şi falsitatea ne înconjoară de pretutindeni şi asta e uneori insuportabil.

Chiar când avea loc procesul d-nei Kairova am nimerit la Orfelinat, în care n-am fost niciodată şi pe oare tot am vrut să-l vizitez. Mulţumită unui doctor pe care-l cunosc am văzut totul. De altfel, am să vorbesc mai tîrziu despre impresiile mele amănujnţite, nu mi-am scris şi nu mi-am notat nimic —• nici ani, nici cifre, de la primul pas a devenit limpede că într-o singură vizită nu poţi să cuprinzi totul şi că merită să te mai întorci. Aşa am şi hotărît să facem, eu şi cu stimatul meu însoţitor, medicul.

M-am gîndit chiar să ,mă duc la ţară, la ţărănci finlandeze, cărora le-au fost încredinţaţi pruncii pentru a fi crescuţi. Prin urmare, voi relata mai tîrziu, acum nu-mi apar în minte decît nişte amintiri fugitive : monumentul lui Beţki 79, un şir de saloane minunate, în care sînt ţinuţi pruncii, o uimitoare curăţenie (care nu deranjează pe nimeni), bucătăriile, o crescătorie unde „se pregătesc" viţeii pentru vaccinul împotriva variolei, sufrageriile, grupe de copii mici care stau la masă, grupe de fetiţe de cinci şi şase ani care se joacă cu căluţii, grupa de adolescente, de şaisprezece poate şi de şap-tespreceze ani, foste pupile, care se pregătesc să fie dădace şi care caută să-şi completeze cultura : ştiu de pe acum cîte ceva, l-au citit pe Turgheniev, au o minte clară şi discută cu

multă amabilitate. Cel mai mult, însă, mi-au plăcut doamnele educatoare : au nişte chipuri atît de blînde (doar nu s-au pre-făcut special pentru vizita noastră), nişte feţe atît de liniştite, bune şi înţelepte. Unele sînt probabil cu şcoală. M-a interesat foarte mult informaţia că mortalitatea pruncilor crescuţi în această casă (adică în această clădire) e incomparabil mai mica decît a celor care trăiesc în libertate, în familii, ceea ce nu se poate spune şi despre pruncii care au fost daţi pe la sate. Am văzut, în fine, şi camera de jos, unde îşi aduc mamele pruncii, ca să-i lase aici pentru totdeaiţna... Dar despre toate astea mai tîrziu. Mi-aduc aminte doar că-i priveam pe copiii ăştia mici cu o privire ciudată, cred eu. Oricît ar fi de -labsurd, dar mie mi s-au părut teribil de „obraznici", ţin minte că în sinea mea am şi zîmbit la ideea asta. într-adevăr, s-a născut el undeva acolo şi l-au adus aici, şi priviţi-l cum ţipă, urlă, anunţă că are un pieptic sănătos, că vrea să trăiască, îşi tot frămîntă picioruşele şi minutele sale roşii şi ţipă şi ţipă, de parcă ar avea dreptul să vă deranjeze, caută pieptul, de parcă ar avea tot dreptul la piept, cere să fie îngrijit, de .parcă ar avea aceleaşi drepturi ca şi copiii care se află dincolo, în familii : că toată lumea o să şi zboare îndată la el — ce obrăznicie, ce obrăznicie ! Şi serios că o spun fără pic de ironie ; te uiţi cît te uiţi prin jurul tău şi-ţi vine, vrînd-nevrînd, ideea asta ! Şi dacă se va întîmpla ca pruncul să supere pe cineva ? Şi dacă cineva într-adevăr se va repezi la el şi--ll va pune la punct : „uite, ce e, găluşcă, ce eşti tu, fiu de prinţ, ai ?" Şi ce, parcă nu se întîmpla să fie ipus la punct ? Asta nu e o

fantezie. îi aruncă uneori şi pe fereastră, iar odată, tot o mamă vitregă cred (am uitat, dar ar fi mai bine să fi fost vitregă), care s-a plictisit să-şi tot bată capul cu copilul provenit din căsătoria precedentă a soţului, şi care tot ţipa într-una din cauza vreunei dureri, s-a apropiat de samovarul care fierbea şi clocotea, a pus sub robinet mîna copilului care o necăjea şi... a dat drumul la apă. Despre asta s-a scris atunci în toate ziarele. Ce l-a mai pus la punct, drăguţa de ea ! Nu ştiu cum a fost judecată şi dacă a fost judecată. Nu-i aşa că „e demnă de toată indulgenţa", că şi copilaşii ăştia taiult mai ţipă uneori, şi mai e şi sărăcia, spălatul rufelor, n-am dreptate ? De altfel, unele mame chiar da-că-şi „pun la punct" pruncul o fac mult mai uman : cîte o îi
fată drăguţă, aflată „într-o situaţie delicată", se vîră undeva într-un colţişor retras, şi o apucă deodată leşinul şi nu-şi mai aminteşte de nimic şi deodată apare, nu se ştie de unde, şi copilaşul, obraznic, cu gura mare, şi nimereşte aşa, din întîmplare, în apă, ei, şi se îneacă, singur. E mai bine totuşi să te îneci, decît să stai sub robinetul ăla, nu-i aşa ? Pe una dintr-astea nici n-ai de ce s-o judeci ! O fată sărmană, înşelată, drăgălaşă, tocmai bună să mănînce bomboane, şi cînd colo o apucă leşinul şi dacă-ţi mai aminteşti şi de Margareta şi de Faust (şi printre juraţi dai cîteodată de oameni teribil de culţi), ce să mai judeci — nici H-ai ce să judeci, ba ar trebui poate să porneşti şi o subscripţie. Şi aşa începi să te bucuri pentru copilaşii care au nimerit în casa asta. Mărturjisesc că uneori mă năpădeau nişte gînduri teribil de deşarte şi nişte întrebări teribil de caraghioase. Mă întrebam, de pildă, şi tare mai eram curios să aflu, cîmd anume încep să-şi dea seaima copiii ăştia că sînt mai răi decît toţi, că, adică, nu sînt nişte copii ca „ăilalţi", ci cu mult mai răi şi că nu trăiesc pentru că ar avea dreptul la asta, că nu trăiesc decît, ca să zic aşa, din umanism ? E greu să înţelegi asta fără o mare experienţă, fără o intensă observare a copiilor, mi-am spus totuşi a priori şi sînt convins că află ei repede despre „umanismul" ăsta, atît de repede că nu-ţi vine să crezi. într-adevăr, dacă un copil s-ar dezvolta numai cu ajutorul materialelor didactice şi al jocurilor instructive, iar lumea ar afla-o stînd pe oliţă, cred că n-ar fi atins niciodată acea înţelegere de o înspăimîntătoare, incredibilă profunzime cu care înţelege, nu se ştie prin ce mijloace, unele idei ce ar fi trebuit să fie absolut

inaccesibile pentru el. Un copil de cinci, şase ani ştie uneori nişte lucruri despre Dumnezeu sau despre rău şi bine atît de uimitoare şi de o profunzime atît de neaşteptată, încît vrînd-nevrînd conchizi că natura l-a înzestrat cu alte mijloace de acumulare a cunoştinţelor, care nu numai că ne sînt necunoscute, dar pe care, bazîndu-ne pe pedagogie, ar trebui să le şi respingem. O, sigur, nu cunoaşte fapte despre Dumnezeu şi dacă un jurist subtil l-ar pune la o încercare, apropo de bine şi rău, s-ar prăpădi de rîs. Dar nu trebuie să fii decît ceva mai răbdător şi mai atent (şi merită s-o faci), să-i ierţi, de pildă, de fapte, să-i admiţi unele absurdităţi şi să cauţi numai esenţa înţelegerii şi o să vezi că ştie despre Dumnezeu poate

la fel de mult ca şi dumneata, iar despre bine şi rău, ca şi despre ce anume e frumos şi ce anume e urît să faci, poate chiar şi mai multe decît dumneata, care eşti un avocat nemaipomenit de subtil, dar, ca să zic aşa, prea prins uneori de grabă. De aceste idei, teribil de dificile şi pe care copilul le află atît de neaşteptat şi într-un fel cu totul necunoscut, ţine, după părerea mea, şi acea primă noţiune, dar fermă şi însuşită o dată pentru totdeaucna, de copiii de-aici că ei sînt „cei mai răi". Şi sînt convins că n-o află de la dădace şi nănace şi că, mai mult, duc un mod de viaţă care nu le permite să-i vadă pe „ceilalţi" copii şi nici să facă vreo comparaţie şi totuşi îi observi şi-ţi dai seama că au aflat îngrozitor de multe lucruri şi că prea au făcut-o cu o grabă cu totul inutilă. Filozofez prea mult, sigur, dar nu pot nicicum să-mi stăpânesc gândurile. Mi-a venit, de pildă, în cap următorul aforism : dacă destinul i-a lipsit pe aceşti copii de familie şi de fericirea de a fi crescuţi de părinţi (pentru că nu toţi părinţii îşi aruncă copiii pe fereastră şi-i opăresc cu apă clocotită), n-ar fi bine să fie răsplătiţi într-un fel pentru asta ? După, ce, de pildă, vor creşte în clădirea asta minunată, să li se dea un nume, pe urmă o şcoală şi chiar cea mai înaltă şcoală — să facă toţi studii universitare şi pe urmă să li se găsească slujbe, să fie rostuiţi, într-un cuvînt, să se aibă grijă de ei un timp cît mai îndelungat, şi asta să fie făcut de statul întreg, să fie consideraţi nişte copii ai tuturor, nişte copii ai statului. Zău, dacă e să ierţi, să ierţi de tot. Şi atunci m-am gîndit că o să se găsească unii care vor spune că asta înseamnă să încurajăm

desfrâul şi se vor revolta. Ce idee stupidă să-ţi imaginezi că toate fetele astea drăgălaşe se vor apuca înadins şi cu zel să facă copii, cum vor afla că vor fi daţi la universitate.
„Da, mă gîndeam eu, trebuie să fie iertaţi şi iertaţi de tot, pentru că dacă e să ierţi, să ierţi de tot !" Pe mulţi însă îi va cuprinde invidia şi este vorba de oameni dintre cei mai serioşi şi mai muncitori : „Cum vine asta, o să se gîndească vreunul dintre ei, eu am muncit toată viaţa ca un bivol, n-am făcut nici o faptă necinstită, mi-am iubit copiii şi toată viaţa m-am zbătut să le dau carte, să-i fac nişte cetăţeni onorabili şi n-ain izbutit, nici liceul n-au putut să-l termine. Şi uite acum tuşesc, gîfîi, mîine poimâine îmi dau sufletul şi adio, copilaşii mei, dragii mei, toate cele opt suflete ! Toţi o să se lase imediat de învăţătură, o s-o ia care încotro pe străzi, pe la fabricile de ţi-
gări, şi asta încă ar fi bine... Iar lepădaţii ăia o să facă universitatea, o să-şi primească slujbele, şi chiar şi eu mi-am dat an de an direct sau indirect bănuţul meu pentru întreţinerea lor !"
Monologul acesta se va rosti precis — şi, într-adevăr, ce contradicţii ! Cum de s-au aranjat lucrurile astea aşa că nu poţi să pui nimic de acord ? Gîndiţi-vă, ce poate fi mai legitim şi mai drept decît monologul acesta ? Şi totuşi e în gradul cel mai înalt nedrept şi nelegitim. înseamnă că e în acelaşi timp şi legitim şi neligitim, ce aiureală !
Nu pot, însă, să nu spun şi altceva, un alt lucru care mi-a trecut prin cap. De exemplu : „dacă-i iertăm noi pe ei, o să ne ierte şi ei pe noi ?" E şi asta o întrebare. Sînt unele firi elevate, aceştia o să ne ierte, alţii, poate, vor căuta să se răzbune — pe cine, pe ce — asta n-o să dezlege şi n-o să înţeleagă niciodată nici ei, dar de răzbunat se vor răzbuna. Dar în legătură cu „răzbunarea pe societate" a acestor „lepădaţi", dacă ea va avea loc, trebuie să vă spun că sînt convins că va fi mai curînd o răzbunare negativă, decît una directă şi pozitivă. Direct şi conştient nu va începe nimeni să se răzbune, nici nu-i va trece prin cap că ar vrea s-o facă, dimpotrivă, daţi-le o educaţie ca lumea şi foarte mulţi dintre cei care vor ieşi din „clădirea" asta vor fi însetaţi de respect, de condiţia de fondator de familie, idealul lor va fi să-şi facă un cuib, să aibă un nume, să capete o greutate, să aibă copii, să-i iubească şi să-i educe fără să apeleze la „clădire" sau la ian ajutor de-al statului. Şi, în ge-era-ll, una din primele lor reguli va fi să uite pînă şi drumul are duce la clădirea asta şi

numele acestei clădiri. Dimpotrivă, cest nou întemeietor al familiei va fi un om fericit dacă copiii ui vor termina universitatea pe socoteala lui. Ei, da, asta e o orinţă care ţine de ordinea dată, de ordinea burgheză, care-i a urmări toată viaţa. Şi asta va fi oare servilism sau un spirit ,e cea mai înaltă independenţă ? Cred că e vorba mai curînd. le independenţă ; sufletul nu-i va dobândi însă niciodată independenţa deplină, domnească, şi din cauza asta nu toate luxurile vor fi dintre cele mai atrăgătoare, deşi toate vor fi institе în gradul cel mai înalt. O deplină independenţă a spi-i ritului e dată de altceva, dar despre asta mai tîrziu, pentru că tot e poveste lungă.
240
16 — Opere. voi. 11 — c. 11454
241
II
O idee necorespunzătoare.
Am spus „independenţă ? Dar e iubită oare independenţa la noi — aceasta e întrebarea. Şi ce se înţelege ia noi prin independenţă ? Sînt oare doi oameni care o înţeleg la fel ? Şi nici nu ştiu dacă există vreo idee în care să se creadă serios la noi. Rutinei noastre, şi celei bogate şi celei sărace, îi place să nu se gîndească la nimic, să se dedea pur şi simplu dezmăţului fără ă-şi bată capul, cît mai are putere şi cît nu s-a plictisit încă. Oameni mai presus ide rutină se „izolează" în grupuri şi se fac că cred în ceva, dar se pare că se forţează să se mîngîie cu asta. Sînt şi nişte oameni mai speciali care au adoptat formula : ..Cu cît e mai rău, cu atît e mai binie" şi care o şi dezvoltă. Sînt, în sfîrşit, şi iparadoxailişti, uneori foarte cinstiţi, dar în marea lor majoritate nişte mediocrităţi; ăştia, mai ales, dacă sînt cinstiţi, o ţin într-o sinucidere în final. într-adevăr, sinuciderile de la noi au luat în ultimul timp o asemenea amploare că nici nu mai vorbeşte nimeni despre ele. Pămîntul rusesc parcă şi-a pierdut puterea de a mai ţine oamenii pe el. Şi cîţi oameni cinstiţi are şi mai ales cîte femei cinstite ! Femeile noastre se ridică şi poate că vor salva multe, o să mai vorbesc despre asta. Femeile sînt marea noastră speranţă şi poate că o să ajute Rusia în clipa cea mai grea : dar care e nenorocirea : avem mulţi, foarte mulţi oameni cinstiţi, adică, vedeţi dumneavoastră, mai curînd de treabă decît cinstiţi, dar nimeni dintre ei nu ştie în ce constă cinstea, nu crede de loc în nici o formulă a cinstei, neagă chiar

cele mai clare dintre vechile formule şi asta se întîmplă mai peste tot şi mai cu toată lumea, ce să mai spui ? Şi aşa numita „forţă vitală", sentimentul viu al existenţei, fără de care nu poate exista nici o societate şi nici pămîntul nu se ţine, numai Dumnezeu mai ştie încotro se îndreaptă. Şi ce mi-a venit să mă gîndesc la sinucideri în clădirea asta, privind instituţia asta, privind copiii aceştia ? Iată, într-adevăr, o idee necores-punzătoare.

Idei necorespunzătoare avem o mulţime şi ele ne şi apasă. Se prăbuşeşte deodată la noi cîte o idee pe cîte un om, ca o piatră uriaşă, şi-l striveşte pe jumătate, şi omul se zbate, dar nu se poate elibera. Cîte unul e de acord să trăiască şi strivit, un altul nu e, şi se omoară. E foarte caracteristică în acest

i sens scrisoarea unei sinucigaşe, o fată tînără — o scrisoare lungă publicată în Novoe vremea. Era în vîrstă de douăzeci şi -l cinci de ani. Se numea Pisareva. A fost fiica unor moşieri înstăriţi cîndva, dar a venit la Petersburg şi şi-a dat tributul progresului, s-a făcut moaşă. I-a reuşit intenţia, a trecut examenul şi şi-a găsit un loc de moaşă de zemstvă ; ea însăşi spune că n-a suferit de nici un fel de lipsuri, că putea să cîştige destul de bine, dar că a „obosit", a obosit, aşa de tare, că a vrut să se odihnească. „Şi unde te poţi odihni mai bine ca în mor-mînt ?" Dar e drept că de obosit a obosit îngrozitor ! Toată scrisoarea acestei sărmane fete trădează oboseală. Scrisoarea e chiar arţăgoasă şi nerăbdătoare — lăsaţinmă în pace, am obosit. „Să nu uitaţi să spuneţi să se tragă de pe mine cămaşa şi ciorapii noi, în măsuţă am cămaşa şi ciorapii vechi. Să fiu îmbrăcată cu ele". Nu spune să se scoată, spune să se tragă şi totul e la fel, adică în toate se simte o îngrozitoare nerăbdare. Cuvintele astea brutale sînt din nerăbdare, iar nerăbdarea e din oboseală, la un moment dat chiar şi ocărăşte : „Şi chiar aţi crezult că am să plec acasă ? Ce dracu să fac acolo ?" Sau „Acum, Lipareva, te rog să mă ierţi şi să mă ierte şi Petrova (a stat în casa acesteia din urmă), mai ales Petrova. Fac o porcărie, o ticăloşie..." E evident că nu-şi iubeşte rudele şi totuşi scrie : „Vedeţi să nu afle Lizanka, pentru că o să spună sorei mele şi asta o să vină să urle aici. Nu vreau să urle nimeni pe cadavrul meu, iar neamurile ulrlă toate, fără excepţie". Urlă şi nu plîng, şi asta e probabil din cauza unei oboseli sîcîi-toare şi nerăbdătoare : mai

repede, numai să fie mai repede şi iăsaţi-mă în pace !... Are teribil de mult scepticism cinic ; nu crede nici în Lipareva, nici în Petrova, pe care le iubeşte atît de mult. Iată cuvintele cu care-şi începe scrisoarea : „Nu vă pierdeţi capul, nu vă apucaţi să oftaţi, faceţi un efort şi citiţi scrisoarea pînă la capăt şi pe urmă judecaţi cum e mai bine să se procedeze. N-o speriaţi pe Petrova. Poate că pînă la urmă n-o să fie decît un caraghioslîc. Actul meu se află în buzunarul din capacul valizei."
Decît un caraghioslîc ! Ideea că o să se rîdă de ea, de trupul ei sărman şi cine — Lipareva şi Petrova, ideea asta i-a trecut prin minte într-o clipă ca asta ! E îngrozitor !
O preocupă ciudat de mult dispoziţiile cu privire la acea sumă infimă care rămîne la ea : „banii aceia să nu-i ia rudele, ceilalţi să fie daţi Petrovei, cele douăzeci şi cinci de ruble pe
243
care mi le-au dat Ceciotkinii pentru drum să le fie înapoiaţi". Această importanţă pe care o dă banilor poate că este ultimul *cou al principalei prejudecăţi din întreaga ei viaţă — „a pietrelor prefăcute în pîine". într-un cuvînt, transpare convingerea diriguitoare a întregii ei existenţe ■— „toată lumea să fie asigurată şi atunci toată lumea o să fie fericită, dacă n-o să fie săraci, n-o să fie nici crime. Nu există crime. Crima este o stare morbidă, care provine din sărăcie şi dintr-un mediu nenorocit" etc, etc. în asta constă tot catehismul, mititel, uzual şi teribil de caracteristic de care se lasă conduşi cu atîta credinţă (şi cu toate astea se plictisesc atît de repede şi de credinţa lor şi de viaţa lor), care le ţine loc şi de viaţa cea adevărată, şi de legătura cu pămîntul, şi de credinţă în adevăr, de toate. Ea a obosit, probabil, pentru că s-a plictisit să mai trăiască, şi-d pierdut credinţa în adevăr, şi-a pierdut orice credinţă în vreo datorie, pe scurt, şi-a pierdut cu totul idealul suprem al existenţei.
Şi biata fată a murit. Nu urlu pe cadavrul tău, biata de tine, dar dă-mi măcar voie să-mi pară rău de tine, dă-mi voie la atîta lucru. Dă-mi voie să-i urez sufletului tău să învie într-o viaţă în care să nu te mai plictiseşti. Oameni buni şi cinstiţi (pentru că-i avem !), unde plecaţi, de ce vi s-a făcut atît de drag mormîntul ăsta întunecat şi orb ? Priviţi, pe cer e soarele strălucitor al primăverii, copacii au înfrunzit, iar voi aţi obosit fără să trăiţi. Şi cum să nu urle mamele voastre, care v-au crescut, care v-au

admirat atît, cînd eraţi încă mici de tot ? Şi un copil mic poartă atîtea speranţe ! Şi mă uit eu, mă uit la „lepădaţii" ăştia de-aici, cum mai vor să trăiască, cum îşi afirmă dreptul la viaţă ! Ai fost şi tu un astfel de copil, şi ai vrut să trăieşti, şi mama ta ţine minte asta, şi cum poate să compare acum faţa ta moartă cu rîsul şi bucuria pe care le-a văzut şi pe care le ţine minte pe feţişoara ta de copil, cum să nu „urle" şi cum poţi să-i reproşezi că urlă ? Chiar acum mi-a fost arătată fetiţa Dunia, s-a născut cu un picioruş strîmb, adică fără picior ! în loc de picior are un fel de şnur. N-are decît un an şi jumătate, e sănătoasă şi teribil de drăguţă, toată lumea o mîngîie şi ea dă din cap oricui, zâmbeşte oricui, plescăie din limbă. Nu ştie încă nimic despre picioruşul ei, nu ştie că e schiloadă, invalidă, dar i-e dat oare şi ei să urască viaţa ? „O să-i punem o proteză, o

jsa-i dam o cirja, o s-o învăţam sa meargă şi n-o sa observe nimic", spune doctorul, mîngîind-o. Să dea Dumnezeu să nu observe. Dar nu, să oboseşti, să începi să urăşti viaţa, să urăşti, ?deci, pe toată lumea, o nu, nu, o să se termine cu soiul ăsta -ljalnic, monstruos, neisprăvit, de oameni striviţi sub pietroaiele prăbuşite peste ei, va străluci ca un soare un nou gînd mare -l.şi se va fortifica mintea cea instabilă şi toţi aceştia vor spune : „Viaţa e bună, noi am fost răi". Doar nu învinudesc pe nimeni jcînd spun răi. Uite, o văd pe muierea asta, o doică necioplită, j „laptele ăsta închiriat" l-a sărutat deodată pe copil, pe copilul jăsta, pe „lepădat" ! Nici nu m-am gîndit că doicile de-aici îi [sărută pe copii, şi măcar numai ca să vezi asta merită să vii aici ! Şi ea -ll-a sărutat şi nici n-a observat, nici n-a văzut că mă uit la ea. Ce, îi iubesc pentru bani ? Le angajează ca să-i hrănească şi nu le cere nimeni să-i sărute. Se spune că la ţară, la finlandeze, copiii o duc mai rău, dar unele dintre ele se ataşează atît de mult de copii, încît atunci cînd îi readuc la orfelinat plîng şi pe urmă vin de departe anume ca să-i vadă, le aiduc cîte ceva de la ţară, şi „urlă". Nu, aici nu e vorba de bani : „neamurile urlă toate", cum a hotărît Pisareva în bileţelul ei de dinainte de moarte, dar uite că vin şi femeile astea să urle şi sărută copilul şi-i aduc un cadou de la ţară, din sărăcia lor. Nu sînt numai nişte sîni închiriaţi, care înlocuiesc pieptul de mamă, e ceva matern, e acea „viaţă vie" de care a obosit atît de mult Pisareva. O fi oare adevărat că

pămîntul rusesc nu poate să-i mai ţină pe el pe ruşi ? De ce atunci chiar aici, alături, viaţa pulsează-l atît de puternic ?
Şi sînt aici, sigur, şi mulţi copii proveniţi de la mamele acelea fenomenale, care stau pe treptele vilelor lor şi-şi ascut bricele pentru rivalele lor. Vreau să spun în încheiere că bricele astea pot fi foarte simpatice în felul lor, dar mi-a părut foarte rău că am nimerit aici, în clădirea asta tocmai cînd urmăream procesul d-nei Kairova. Nu cunosc de loc biografia d-nei Kairova şi nu pot şi nici n-am dreptul să spun despre ea ceva în legătură cu clădirea aceasta, dar tot romanul ei, toată această expunere atît de elocventă a patimilor ei la proces, şi-au pierdut nu ştiu cum pentru mine întreaga lor putere şi mi-au omorît orice simpatie, cum am ieşit din clădire. O recunosc direct şi poate din cauza asta am şi scris atît de rece despre cazul d-nei Kairova.
245
III
Un democratism indiscutabil. Femeile.
ff
Simt că ar trebui să mai răspulnd la scrisoarea unui corespondent, în numărul din aprilie al Jurnalului, vorbind despre chestiunile politice, am inclus, printre altele, şi o, să-i zicem, fantezie :
...„Rusia se va dovedi a fi ţara cea mai puternică din Europa. Asta se va întîmpla pentru că toate marile puteri din Europa se vor distruge dintr-o cauză cu totul simplă : toate aceste puteri vor fi slăbite şi roase prin nesatisfacerea tendinţelor democratice a celei mai mari părţi a cetăţenilor de jos, a proletarilor şi a sărăcimii lor. în Rusia asta nu se poate întîmpla : demosul nostru e mulţumit şi cu cît o să treacă timpul, cu atît va fi mai satisfăcut, pentru că toate merg spre asta, prin-tr-o stare de spirit comună sau, mai bine zis, printr-un acord general. Din cauza asta va şi rămîne un singur colos pe continentul Europei ■— Rusia."
Corespondentul meu, ca răspuns la această opinie, aduce un fapt foarte interesant şi instructiv şi-l etalează ca o pricină a îndoielii privind împrejurarea că „demosul nostru e mulţumit şi satisfăcut". Stimatul * corespondent va înţelege foarte bine (dacă va avea ocazia să citească rîndurile acestea) de ce nu pot să dezvălui acum faptul adus la cunoştinţă de el şi să-i răspund, deşi ,nu-mi pierd speranţa să am posibilitatea să discut chiar

despre faptul acesta într-un viitor apropiat. Acum, însă, aş vrea să spun un singur cuvînt ca explicaţie la demos, cu atît mai mult cu cît am fost informat şi despre unele alte opinii, aflate tot în dezacord cu convingerea mea despre satisfacţia „demos-ului" nostru. Vreau numai să atrag atenţia oponenţilor mei asupra unui rînd din pasajul axtras din numărul din aprilie : ...„pentru că toate merg spre asta, printr-o stare de spirit comună sau, mai bine zis, printr-un acord general". într-adevăr, dacă n-ar exista o stare de spirit comună sau, mai bine zis, un acord general, nici măcar la oponenţii mei, ei ar fi lăsat să treacă cuvintele mele fără replică. Şi astfel, starea asta de spirit există cu certitudine, este cert democratică şi dezinteresată, mai mult •—• este generală. E drept, în declaraţiile democratice de acum e şi multă minciună şi multă escrocherie ziaristică, e multă patimă, de pildă, în exagerarea atacurilor împotriva duş-

manilor democraţiei, care, fiindcă veni vorba, sînt atît de puţini la noi. Cu toate astea cinstea, dezinteresul, caracterul deschis şi sinceritatea democratismului în majoritatea societăţii ruse nu sînt puse de fel la îndoială. în acest sens poate că reprezentăm sau începem să reprezentăm un fenomen necunoscut încă în Europa, unde pînă acum democratismul s-a manifestat pretutindeni, numai de jos, unde mai luptă încă, iar vîrfurile învinse (zice-se) dau pînă acum o replică teribilă. Vîrful nostru n-a fost învins, a devenit pur şi simplu democratic, sau, mai exact, popular, şi cine poate să nege asta ? Şi dacă e aşa, trebuie să fiţi de acord că demosul nostru are în perspectivă un viitor fericit. Şi dacă astăzi multe lucruri sînt neplăcute, poţi măcar să nutreşti o mare speranţă că necazurile temporare ale dernos-ului îşi vor găsi o îmbunătăţire sigură sub influenţa neobosită şi permanentă a unor asemenea surse (pentru că altfel nu poţi să le spui) ca starea de spirit generală democratică şi acordul general al tuturor ruşilor, începând cu vîrfurile cele mai înalte. în acest sens m-am şi exprimat că demosul nostru e mulţumit şi că „va fi şi mai satisfăcut odată cu trecerea timpului". Şi în asta e greu să nu, crezi.

în concluzie, aş vrea să mai adaug un cuvînt în legătură cu femeia rusă. Am mai spus că ea poartă una din marile noastre speranţe, una din chezăşiile înnoirii noastre. în ultimii douăzeci de ani renaşterea femeii ruse e indiscutabilă. Avîntul ei de

afirmare a fost mare, sincer şi curajos. A impus respect chiar de la început, în orice caz ne-a obligat să gîndim, în pofida unor stîngăcii uluitoare care s-au manifestat în mişcarea asta. Acum se poate face bilanţul şi se pot trage concluzii. Femeia rusă a dispreţuit cu înţelepciune piedicile şi ironiile. Şi-a declarat ferm dorinţa de a participa da cauza comună şi a abordat-o nu numai dezinteresat, dar şi cu abnegaţie. Bărbatul nostru a fost cuprins în aceste ultime decenii de dezmăţul cupidităţii, al cinismului, femeia a rămas mult mai fidelă cultullui pur al ideii, servirii ideii. în setea ei de a căpăta o instrucţie superioară a manifestat seriozitate, răbdare şi a dat exemplu de cel mai mare curaj. Jurnalul unui scriitor mi-a dat posibilitatea să văd mai de aproape femeia rusă, am primit cîteva scrisori remarcabile : pe mine, nepriceputul, mă întreabă ele „ce-i de făcut ?" Preţuiesc aceste întrebări şi insuficienţa răspunsurilor mele caut s-o răscumpăr prin sinceritate. îmi pare rău că multe lu-

cruri nu pot şi n-am dreptul să le comunic aici. Văd, de altfel, unele neîmpliniţi ale femeii de azi şi cea mai importantă dintre ele este dependenţa ei excesivă de unele idei pur masculine, capacitatea de a le prelua pe cuvînt şi de a crede în ele fără nici o verificare. Nu vorbesc despre toate femeile, dar neîmplinirea aceasta mărturiseşte şi unele trăsături sufleteşti minunate : ele apreciază cel mai mult un sentiment proaspăt, un cuvînt viu şi, mai presus de -ltoate, sinceritatea, şi crezînd în sinceritate uneori chiar într-o falsă sinceritate, se lasă atrase şi de ideile fluturate şi asta uneori e de prisos. Instrucţia superioară ar putea remedia multe de acum încolo. Admiţînd sincer şi întru totul învăţămîntul superior pentru femei, cu toate drepturile care decurg de-aici, Rusia a mai făcut încă un pas mare şi original înaintea -lîntregii Europe în marea cauză a înnoirii umanităţii. Să dea Dumnezeu ca femeia rusă să „obosească" mai puţin şi să fie mai puţin decepţionată ; cum a „obosit" Pisareva de pildă. Dar fie ca ea să-şi stingă tristeţea asta prin abnegaţie şi dragoste, ca soţia lui Şapov. Amândouă sînt, însă, nişte fenomene copleşitoare de neuitat, una prin energia sa feminină atîît de puţin răsplătită, cealaltă ca o biată femeie obosiiă, însingurată, doborîtă, învinsă...

funie CAPITOLUL ÎNTÎI

I

Moartea lui George Sand.

Numărul trecut, cel din mai, al jurnalului a fost cules şi dat la tipar, cînd am aflat din ziare despre moartea lui George Sand (a murit la 27 mai8 iunie). Şi aşa n-am apucat să spun nici un cuvînt despre moartea ei. Şi totuşi, chiar şi citind numai despre ea, miam dat seama ce a însemnat numele acesta în viaţa mea, cît tribut de admiraţie şi entuziasm şi-a cules poeta aceasta la vremea ei, de la mine, dar şi cită bucurie şi fericire mi-a dat ! Scriu cu curaj fiecare din aceste cuvinte, pentru că lucrurile s-au petrecut literalmente aşa. A fost întru totul una din contemporanele noastre (adică, a noastră) ■— o idealistă a anilor trezeci şi patruzeci. A fost unul din acele nume ale secolului nostru viguros, încrezut şi în acelaşi timp bolnav, plin de cele mai înnegurate idealuri şi de cele mai insolubile dorinţe — numele care o dată apărut acolo la el, în „ţara sfintelor minuni", a cucerit de partea sa, prin părţile noastre, în Rusia noastră aflată într-o eternă formare, prea multe gînduri, iubire, forţe sfinte şi nobile ale avîntului, viaţa cea vie şi convingeri scujnpe. Dar nu trebuie să ne plîngem de asta : glorificînd aceste nume şi închinînîndu-se în faţa lor, ruşii şi-au servit şi continuă să-şi servească direct propria lor menire. Să nu se mire nimeni de cuvintele mele şi mai ales de cele referitoare la George Sand, în jurul căreia se pot naşte dispute şi acum şi care a şi fost pe jumătate, dacă nu chiar într-o proporţie de nouăzeci ila sută, uitată la noi ; dar ea şi-a dus totuşi mi-

I

siunea pină la capăt şi cine altul decât noi, contemporanii ei din lumea întreagă trebuie s-o evocăm pe mormîntul ei. Noi, ruşii, avem două patrii — Rusia noastră şi Europa, chiar şi atunci cînd ne numim slavofili (pe care-i rog să nu se supere pe mine). Aici nu e nimic de discutat. Cea mai mare dintre cele mai mari misiuni, de care ruşii sînt conştienţi ca făcînd parte din viitorul lor, este misiunea general-umană, slujirea generală a umanităţii, nu numai a Rusiei, nu numai a slavilor, ci a umanităţii în ansamblul ei. Gîndiţi-vă şi veţi fi de acord că slavofilii au afirmat acelaşi lucru, de aceea ne şi cereau să fim, în calitatea noastră de ruşi, mai severi, mai fermi şi mai responsabili, în-ţelegînd

tocmai faptul că general-umanul constituie trăsătura şi misiunea principală a rusului. De altfel, asta cere multe explicaţii : chiar şi faptul că servirea unei idei gene-ral-umane şi hoinăritul uşuratec prin Europa, după o părăsire voluntară şi dispreţuitoare a ţării, sînt două lucruri diametral opuse, care mai sînt şi acum confundate la noi. Dimpotrivă, multe, foarte multe din lucrurile pe care le-am luat din Europa şi le-am transplantat la noi, n-au reprezentat nişte imitaţii aservite, cum o cer neapărat alde Potughin, ele au fost altoite pe organismul nostru, pe carnea şi sîngele nostru, iar unele dintre ele au fost trăite şi îndurate de noi independent, aşa cum s-a întîmplat şi acolo, în Apus, unde toate acestea au fost nişte fenomene ale lor. Europenii nu vor crede asta pentru nimic în lume, ei nu ne cunosc şi, pînă uina, alta, e şi mai bine aşa. Cu atît mai neobservat şi mai liniştit se va produce procesul necesar, cu atît mai mult va uimi cîndva omenirea. Procesul acesta poate fi urmărit mai clar şi cu o mai mare evidenţă în raporturile noastre cu literaturile altor popoare. Poeţii lor sînt pentru noi, cel puţin pentru majoritatea oamenilor noştri cultivaţi, la fel de apropiaţi, ca şi lor, acolo în Apus. Afirm şi repet că orice poet, gînditor, filozof european este cel mai bine înţeles, în afara ţării lui, şi receptat în modul cel mai larg în Rusia. Shakespeare, Byron, Walter Scott, Dickens sînt mai apropiaţi şi mai bine înţeleşi la noi, decît, de pildă, la nemţi. Deşi, evident, la noi nu se difuzează nici a zecea parte din traducerile acestor-l scriitori ca în Germania cea plină de cărţi. Convenţia franceză din 93, trimiţînd patentă pentru dreptul Ja cetăţenie au poete allemand Schiller, Vămi de l-lhumanite* deşi a făcut o faptă

* Poetului german Shiller, prieten al umanităţii. (Fr.)

minunată, măreaţă şi profeţită, n-a bănuit că la capătul celălalt al Europei, în barbara Rusie, acelaşi Schiller e mult mai naţional şi mult mai apropiat pentru barbarii ruşi, decît pentru Franţa, şi nu numai în vremea aceea, dar şi de-a lungul întregului secol ; Schiller cetăţean francez şi Vămi de l-lhumanite, era ştiut în Franţa doar de profesorii de literatură şi nici măcar de toţi, ci de cîte unul, ici, colo, şi destul de superficial. La noi, însă, a pătruns în sufletul rus, odată cu Jukovski 80, şi-a lăsat amprenta pe el, a semnificat aproape o întreagă perioadă a evoluţiei noastre. Această atitudine rusească faţă de literatura universală este un

fenomen aproape ireipetalbil, la un asemenea nivel, La alte popoare, în decursul întregii istorii universale, şi dacă această calitate este într-adevăr o particularitate naţional rusească, atunci care patriotism prea susceptibil, care şovinism ar putea să spună ceva împotriva acestui fenomen şi nu ar dori, dimpotrivă, să remarce sensurile cele mai promiţătoare şi cele mai profetice din previziunile noastre cu privire la propriul nostru viitor. O, sînt sigur că mulţi vor zîmbi cînd vor citi despre importanţa pe care i-o acord lui George Sand, dar nu vor avea dreptate, a trecut multă vreme peste lucrurile acestea de mult apuse şi chiar şi George Sand cînd a murit a fost o bătrînică de şaptezeci de ani şi poate că viaţa ei a durat în timp mai mult decît propria ei glorie. Dar tot ce a reprezentat un „cuvînt nou" - lla această poetă, tot ce a fost „general-uman" a găsit imediat un ecou la noi, în Rusia noastră, un ecou puternic şi profund, nu ne-a ocolit, dovedind că orice poet inovator al Europei, oricine s-a ivit cu un gînd nou şi cu o Iforţă nouă, nu poate să nu devină în acelaşi timp şi un poet jrus, nu poate să eludeze gîndirea rusă, nu poate să nu devină jo forţă aproape rusească. De altfel, nu am de gînd de fel să scriu un articol despre George Sand, nu vreau să spun decît îîteva cuvinte de rămas bun pe mormîntul ei.

II Cîteva cuvinte despre George Sand.

I Apariţia lui George Sand în literatură coincide cu anii pri-ei mele tinereţi şi-mi pare foarte bine că asta s-a întîmplat 1 atîta timp în urmă, mai mult de treizeci de ani, pentru că

acum se poate vorbi cu toată sinceritatea. Trebuie să spun că pe atunci nu erau permise decît lucrurile astea, adică romanele,, iar tot restul, aproape orice idee, venită mai ales din Franţa, era interzisă. O, e evident că oamenii adeseori nu ştiau ce să vadă şi nici n-aveau de unde să înveţe : nici Metternich nu ştia ce să vadă, darmite imitatorii noştri. Şi aşa au scăpat „nişte lucruri îngrozitoare" (a scăpat, de pildă, tot Bielinski). Aşa că pînă la urmă, ca să contracareze într-un fel, mai ales ca să nu mai greşească, au început să interzică aproape totul şi lucrurile s-au terminat, după cum se ştie, cu transparente. Romanele, totuşi, erau permise şi la început, şi pe la mijloc, şi chiar şi la sfîrşit, şi atunci, tocmai în cazul lui George Sand, păzitorii au scrin ti t-o. Mai ţineţi minte versurile :

El ştie tot ce-i din Rabaut 81 Şi Thiers s2 pe dinafară, Şi, ca turbatul Mirabeau, *" Slăveşte răsculare a.
Versurile acestea sînt foarte talentate, chiar extrem de talentate şi vor rămîne pentru totdeauna, pentu că sînt nişte versuri istorice, dar sînt cu atît mai valoroase, cu cît sînt scrise de De-nis Davîdov84, poet, om de litere şi un rus dintre cei mai cinstiţi. Dacă, însă, pînă şi Davîdov l-a socotit pe atunci periculos — şi pe cine — pe Thiers (pentru istoria revoluţiei evident) şi l-a pus alături de un oarecare Rabaut (o fi vreun Rabaut, dar n-am auzit de el), atunci se înţelege că au fost prea puţine lucruri care au putut fi admise oficial. Şi rezultatul a fost că ceea ce a pătruns la noi atunci în chip de roman nu numai că a servit tot atît de bine cauza, dar poate că a făcut-o şi în cea mai „periculoasă" formă, după concepţia vremii, pentru că Rabaut poate că n-ar fi găsit cine ştie cîţi admiratori, pe cînd George Sand a găsit cu miile. Trebuie să mai remarcăm şi faptul că la noi, în pofida diverşilor Magniţki85 şi Liprandi86, încă din secolul trecut, orice mişcare intelectuală din Europa devenea imediat cunoscută şi se transmitea din păturile superioare ale intelectualităţii în masele de oameni cît de cît interesaţi şi dispuşi să. gîndească. Acelaşi lucru s-a întîmplat şi cu mişcarea europeana din anii treizeci. Despre ampla mişcare a literaturilor europene de la începutul anilor treizeci am fost foarte repede puşi la curent. Erau cunoscute numele multor oratori no*, ale istoricilor, ale tribunilor, ale profesorilor. S-a ştiut, chiar dacă s-a ştiut 252
Vmţin, dar ,s-a ştiut care sînt tendinţele acestei mişcări. Şi iată că mişcarea s-a manifestat cu o pasiune deosebită în artă — în roman şi mai ales la George Sand. E drept, cititorii ruşi au fost preveniţi de senkovski 87 şi Bulgarin în privinţa lui George Sand încă pînă la apariţia romanelor ei. Mai ales au vrut să le sperie pe cucoanele noastre cu faptul că George Sand umblă în pantaloni, au vrut să le sperie cu desfrîul, au vrut s-o facă ridicolă. Senkovski, deşi se pregătea s-o traducă în revista sa Biblioteca dlea citenia 88, a început s-o numească în presă d-na Egor Sand şi se pare că era mulţumit la modul serios de ironia lui. Mai tîrziu, în 48, Bulgarin scrie despre ea în Severnaia pcela89 că, împreună cu Pierre Leroux90, face în fiecare zi beţii la „Carieră" şi participă la „serile ateniene", la Ministerul de Interne, la ticălosul de ministru de interne Ledru-Rollin 91. Toate

astea le-am citit eu însumi şi le ţin minte foarte bine. Atunci, însă, în 48, George Sand era cunoscută aproape de toţi cititorii noştri şi nu l-a crezut .nimeni pe Bulgarin. Ea a apărut pentru prima dată în limba rusă aproximativ pe la mijlocul anilor treizeci ; îmi pare rău că mu mai ţin minte şi nu ştiu cînd anume şi care a fost prima lucrare tradusă la noi, dar impresia pe care a lăsat-o trebuie să fi fost copleşitoare. Cred că toată lumea a fost uluită, cum am fost uluit şi eu care eram un adolescent pe atunci, de sublinia puritate morală a tipurilor şi a idealurilor, ca şi de farmecul timid şi reţinut al tonului povestirii — deci, asta e femeia care umblă în pantaloni şi se dedă desfrîului ! Cred că am avut vreo şaisprezece ani, cînd am citit prima dată povestirea ei Uscoque, una dintre cele mai fermecătoare lucrări din perioada ei de început. Ţin minte că după lectură am fost cuprins de febră toată noaptea. Cred că n-o să mă înşel dacă o să spun că George Sand, judecind cel puţin după amintirile mele, a ocupat la noi poate chiar primul loc în pleiada noilor scriitori care au ajuns pe atunci atît de celehri în Europa. Nici chiar Dickens, care a apărut la noi aproape în acelaşi timp cu ea, poate că nu s-a bucurat de o atenţie egală din partea cititorilor noştri. Nu mai vorbesc despre Balzac, care a apărut înaintea ei şi care a dat totuşi în anii treizeci nişte lucrări ca Eugenie Grandet şi Moş Goriot (şi faţă de care Bielinski a fost atît ide nedrept 92 şi nu şi-a dat seama de loc de importanţa lui pentru literatura franceză). De altfel, nu vorbesc din punctul de vedere al unei evaluări critice, caut pur §i simplu să amintesc gusturile masei cititorilor noştri de atunci

şi impresia directă produsă asupra ilar. Important e că cititorul a ştiut să extragă chiar şi din romane toate acele lucruri de care era ferit pe atunci. în orice caz, pe la mijlocul anilor patruzeci chiar şi masa cititorilor a aflat măcar şi parţial că George Sand este una din -reprezentantele cele mai strălucite, mai sobre şi mai drepte ale acelei categorii de oameni noi din occident, care şi-au făcut apariţia şi şi-au început activitatea prin negarea directă a acelor realizări „pozitive" cu care şi-a terminat activitatea sângeroasa revoluţie franceză (mai exact, europeană) de la sfîrşitul secolului trecut. După sfîrşitul ei (după Napoleon I) au apărut noi încercări de a exprima noi năzuinţe şi noi idealuri. Minţile înaintate au înţeles prea bine că nu s-a

realizat decît o înnoire a despotismului, că n-a avut loc decît : „Ote toi de la, que je m-ly mette" *, că învingătorii cei noi ai lumii (burgheze) s-au dovedit poate chiar şi mai răi decît vechii despoţi (-nobilii), că „libertatea, egalitatea, fraternitatea" s-a doveldit a fi numai o frază răsunătoare şi atât. Mai mult, au apărut nişte concepţii, potrivit cărora frazele acestea răsunătoare nu sînt decît nişte fraze imposibile. învingătorii rosteau sau mai curînd aminteau de cele trei cuvinte sacramentale cu ironie, şi chiar ştiinţa (economiştii) s-a manifestat, prin reprezentanţii săi cei mai străluciţi, veniţi şi ei, chipurile, cu un cuvînt nou, ca un ajutor pentru batjocorirea şi condamnarea sensului utqpic al celor trei cuvinte, pentru care s-a vărsat atîta sînge. Astfel, alături de învingătorii triumfători, au început să apară şi nişte chipuri mohorîte şi triste, care-i speriau pe cei victorioşi. Şi chiar în această epocă a apărut într-adevăr un cuvînt nou şi au răsunat speranţe noi : au apărut oameni care au proclamat direct că mişcarea a fost oprită pe nedrept şi zadarnic, că nu s-a obţinut nimic prin schimbarea politică a învingătorilor, că mişcarea trebuie să fie continuată, că înnoirea omenirii trebuie să fie radicală, socială. O, este evident că odată cu aceste chemări au apărut şi o mulţime de concluzii dintre cele mai dăunătoare şi mai monstruoase, dar important era că a apărut o speranţă şi că a început să renască credinţa. Istoria acestei mişcări e cunoscută, ea mai continuă şi acum şi se pare că n-are de gînd de loc să se oprească. Nu intenţionez de fel să vorbesc aici nici pro, mici contra, vreau numai să definesc locul real al scriitoarei George Sand în aceasta

* Ridică-te tu, ca să mă aşez eu. (Fr.)

iscare. Locul ei trebuie căutat la începuturile mişcării. Cine o întîlnea pe atunci prin Europa spunea că ea propovăduieşte o nouă condiţie a femeii şi proroceşte despre „drepturile soţiei libere" (expresia lui Senkovski), dar asta n-a fost chiar exact, pentru că ea nu predica numai despre femeie şi .n-a inventat nici un fel de „soţie liberă". George Sand a aparţinut întregii mişcări şi nu numai predicii despre drepturile femeii. E drept, fiind femeie îi plăcea, firesc, să etaleze mai mult eroine decît eroi, evident femeile din întreaga lume trebuie să poarte astăzi doliu după ea, pentru că a murit una dintre cele mai elevate şi mai minunate reprezentante ale lor, şi, mai mult, o femeie

aproape unică prin forţa inteligenţei şi a talentului său, un nume devenit istoric, un nume căruia nu-i este dat să dispară şi să fie uitat de umanitatea europeană.
în ceea ce priveşte eroinele ei, repet, am fost surprins chiar de la început, de pe cînd aveam şaisprezece ani, de strania contradicţie dintre ceea ce se scria şi se vorbea despre ea şi despre ceea ce am văzut eu însumi. într-adevăr, multe, în orice caz unele, dintre eroinele ei au reprezentat un tip de o asemenea puritate morală, încît era imposibil să le imaginezi în afara unei imense sete morale din sufletul poetei, în afara celui mai deplin simţ al datoriei, în afara înţelegerii şi a recunoaşterii celei mai înalte frumuseţi în actul de compasiune, pacientă şi dreptate. E drept, prin compasiune, (pacientă şi recunoaşterea datoriei răzbătea şi un mare orgoliu al cerinţelor şi al protestului, dar tocmai orgoliul acesta era valoros, pentru că decurgea din acel sentiment de dreptate supremă, fără de care umanitatea n-ar fi putut să se menţină niciodată pe culmea ei morală. Orgoliul acesta nu este o duşmănie quand meme, bazată pe eu sînt mai bun ca tine, tu eşti mai rău ca mine, nu este decît sentimentul celei mai pure incompatibilităţi cu nedreptatea şi viciul, deşi, repet sentimentul acesta nu exclude nici iertarea aproapelui, nici compasiunea ; mai mult, în raport direct cu acest orgoliu se implica şi o îndatorire uriaşă. Eroinele ei erau avide de sacrificiu, de fapte de eroism. Mai ales mi-au plăcut atunci, în lucrările ei de început, cîteva tipuri de fete, realizate în aşa-numitele pe atunci povestiri veneţiene (de care ţin şi Uscoque şi Aldini), tipurile care au fost desă-vîrşite în romanul Jeanne, o operă genială, care reprezintă o rezolvare luminoasă şi, poate, indiscutabilă a chestiunii istorice

a Ioanei d-lArc. într-o fată contemporană de la ţară George Sand face să renască, în faţa noastră, figura istorică a Ioanei d-lArc şi confirmă concret posibilitatea reală a acestui mare şi minunat fenomen istoric — un obiectiv cu totul caracteristic manierei lui George Sand, pentru că, poate, nimeni în afară, de ea n-a. creat un ideal atît de pur al unei fete inocente, atît de pur şi atît de viguros prin inocenţa sa. Toate aceste tipuri de fată despre care am vorbit mai sus reiau într-o serie de opere la rînd acelaşi motiv, aceeaşi temă (de altfel, nu e vorba numai de fete, aceeaşi temă este reluată şi în excelenta ei po-

vestire La Marquise, tot una din primele lucrări). Este zugrăvit caracterul drept, cinstit, dar lipsit de experienţă, al unei fete tinere, cu acel orgoliu cast, neînfricat, care nu poate fi murdărit nici chiar de un contact cu viciul, nici chiar dacă fiinţa aceasta s-ar fi trezit în vîrtejul viciului. Nevoia unui sacrificiu generos (aşteptat parcă de la ea) -lrăscoleşte inima tinerei fete şi, fără să pregete şi să se cruţe, ea face, dezinteresat, cu abnegaţie şi curaj, pasul cel mai periculos şi mai dramatic. Tot ce vede şi întîlneşte n-o intimidează şi n-o înspăimîntă cîtuşi de puţin, dimpotrivă sporeşte curajul inimii ei tinere, care abia acum îşi cunoaşte puterea — puterea inocenţei, a cinstei, a purităţii, îi dublează energia şi descoperă căi şi orizonturi noi pentru mintea ei, care nu se cunoscuse pînă atunci destul de bine, care, însă, e o minte vie şi proaspătă, neîntinată de compromisurile vieţii. Totul cuprins într-un poem dintre cele mai desăvîrşite şi mai fermecătoare. Lui George Sand îi plăcea foarte mult pe atunci să dea poemelor ei un sfîrşit fericit, prin-tr-un triumf al inocenţei, al sincerităţii şi al unei naivităţi juvenile lipsite de teamă. Acestea sînt imagini care ar fi putut să tulbure societatea, să nască îndoială şi teamă ? Dimpotrivă, părinţii cei mai severi au început să permită în familiile lor lecturile din George Sand şi nu pridideau să se mire : „ce-o fi cu tot ce se spunea despre ea ?" Dar şi aici au răsunat voci care avertizau : „tocmai în acest orgoliu al pretenţiilor femeii, în această incompatibilitate dintre castitate şi viciu — în acest refuz al oricărui compromis cu viciul, în acest curaj cu care inocenţa se ridică la luptă şi priveşte senin în ochii jignirii rezidă otrava, viitoarea otravă a protestului feminin, a emancipării feminLne." Ei bine, poate că despre otravă s-a vorbit cu dreptate, otravă se năştea cu adevărat, dar ce anume voia sa extermine otrava asta, ce anume trebuia să piară de otrava asta

si ce anume urma să fie salvat — iată ce s-a constituit imediat într-o problemă, o problemă care nu şi-a găsit rezolvare vreme îndelungată.

Toate aceste probleme sînt de multă vreme rezolvate (iasă se pare). Dar apropo de asta, trebuie să remarc că pe la mijlocul anilor patruzeci gloria lui George Sand şi credinţa noastră în forţa geniului ei se aflau la o asemenea înălţime, încît noi, cei

care am fost contemporanii ei, aşteptam de la ea ceva incomparabil mai măreţ în viitor, un cuvînt nou, nemaiauzit, chiar ceva care să dea o soluţie definitivă. Speranţele acestea nu s-au realizat, s-a dovedit că în vremea aceea, adică spre sfîrşitul anilor patruzeci, ea a spus tot ce i-a fost dat şi predestinat să spună, iar acum, pe proaspătul ei. mormânt, se poate rosti într-adevăr un ultim cuvînt despre ea.

George Sand nu e o gînditoare, dar este una dintre cele mai clarvăzătoare „presimţitoare" (dacă îmi este permisă o expresie atît de sucită) a unui viitor mai fericit care aşteaptă omenirea şi în realizarea idealurilor acestui viitor ea a crezut, cu optimism şi generozitate, toată viaţa ei, tocmai ipentru că în sufletul ei a fost capabilă să edifice un ideal. Păstrarea acestui ideal pînă la sfîrşit reprezintă apanajul tuturor sufletelor elevate, tuturor umaniştilor autentici. George Sand a murit ca o deistă, crezînd cu tărie în Dumnezeu şi în nemurire, dar să spui numai asta despre ea e încă pUţin : ea era, poate, cea mai creştină dintre scritorii francezi ai generaţiei sale, deşi formal (fiind catolică) nu se confesa întru Hristos. Fiind franţuzoaică, evident, George Sand nu putea să împărtăşească în mod conştient ideea că „în univers nu e alt mume, în afara numelui Său, prin care te poţi mîntui", care este ideea de bază a ortodoxismului, dar, în pofida contradicţiei aparente şi formale, repet că George Sand a fost, fără să-şi dea seama nici ea însăşi, una din cele mai fervente discipole ale lui Hristos. Şi-a bazat socialismul şi convingerile, speranţele şi idealurile pe simţul moral al omului, pe aviditatea spirituală a umanităţii, pe tendinţa omenirii spre perfecţiune şi puritate şi nu pe o necesitate de furnicar.

A crezut necondiţionat în personalitatea omului (a crezut chiar şi în nemurirea ei), a înălţat şi a lărgit în decursul întregii sale existenţe, în fiecare operă a ei, reprezentarea acestei personalităţi şi prin asta, prin gîndirea şi simţirea sa era în

acord cu una din ideile fundamentale ale creştinismului — recunoaştrea personalităţii umane şi a libertăţii ei (şi, prin urmare, şi a responsabilităţii ei). De aici recunoaşterea datoriei, ca şi severele exigenţe morale care decurg din ea, cît şi deplina recunoaştere a responsabilităţii umane. Şi poate că

n-a existat în Franţa vremii ei nici un scriitor sau gînditor care să înţeleagă cu atîta forţă că „nu numai cu pîine trăieşte omul". în ceea ce priveşte orgoliul pretenţiilor şi al protestului ei, trebuie să spun din nou că orgoliul acesta n-a exclus niciodată caritatea, iertarea jignirii, chiar şi o infinită pacientă bazată pe compasiune pentru cel care jigneşte ; dimpotrivă, în operele ei, George Sand nu o dată s-a dovedit a fi copleşită de frumuseţea acestor adevăruri şi nu o dată a materializat tipuri de cea mai sinceră iertare şi dragoste. Se scrie despre ea că a murit ca o mamă minunată, care a muncit pînă-n ultima clipă, ca un prieten al ţăranilor din împrejurimi, îndrăgită imens de prietenii ei. Se pare că a avut o slăbiciune pentru aristocratismul originii ei (prin mamă îşi trăgea originea din casa regală a Saxoniei), dar se poate afirma cu siguranţă că apreciind aristocratismul la oameni, ea pleca numai de la perfecţiunea sufletelor omeneşti : ea nu putea să nu iubească ce-i măreţ, să se împace cu ce-i josnic, să-şi trădeze ideile şi în sensul acesta era poate de un orgoliu excesiv. E drept, nu-i plăcea să descrie în romanele ei oameni umiliţi, drepţi, dar siabi, săraci cu duhul şi înfricoşaţi, cum se întîmplă aproape în fiecare roman al acelui mare creştin care a fost Dickens, dimpotrivă, ea-şi etala eroinele cu mîndrie, ca pe nişte regine, li plăcea să facă aşa şi e o trăsătură care trebuie să fie reţinută, e foarte caracteristică.
T
O
Octombrie CAPITOLUL ÎNTH
I Un lucru simplu, dar dificil.
Pe cincisprezece octombrie s-a dat sentinţa în cazul acelei mame vitrege, care, dacă vă amintiţi, a aruncat pe fereastră de la etajul trei pe fiica ei vitregă în vîrstă de şase ani, copilul însă, a rămas, printr-o minune în viaţă. Mama aceasta vitregă, ţăranca Ekaterina Kornilova, în vîrstă de douăzeci de ani, a fost măritată cu un văduv, care, după declaraţia ei, se certa cu ea, no lăsa să-şi viziteze părinţii şi nici pe aceştia nu-i lăsa să vină la ea, îi reproşa că pe vremea primei sale soţii gospodăria mergea mai bine etc, etic. Într-un cuvînt „a adus-o într-o asemenea stare, că ea a încetat să-l mai iubească" şi, ca să se răzbune pe el, s-a hotărît să-i arunce pe fereastră fiica pe care a avut-o cu prima soţie, cea cu care îi scotea ochii mereu, ceea ce a şi făcut. Pe scurt, pare a fi o poveste destul de simplă şi de clară,

exceptînd miraculoasa salvare. Din acest punct de vedere, adică din punctul de vedere al „simplităţii" a privit lucrurile şi instanţa şi tot într-un mod dintre cele mai simple a condamnat-o pe Ekaterina, „care, în timpul săvîrşirii delictului, avea între şaptesprezece şi douăzeci de ani", la muncă silnică pe doi ani şi opt luni, iar după ispăşirea pedepsei la deportare pe viaţă în Siberia.

Şi totuşi, în pofida simplităţii şi a clarităţii cazului, rămîne ceva neexplicat. Acuzata (o femeie cu o figură destul de plăcută) se afla. m momentul procesului, în ultima perioadă de graviditate, rişa că în sala de şedinţe a fost adusă, pentru orice

■jPs ictul d s-

eventualitate, şi o moaşă. încă în mai, cînd a avut loc delictul (şi cînd, prin urmare, acuzata era în luna a patra) am scris în Jurnalul meu (printre altele şi în treacăt, vorbind despre rutina şi birocratismul procedeelor „avocaturii" noastre) următoarele cuvinte: „Asta e şi revoltător... pe cînd fapta, acestui monstru de mamă vitregă e cu totul stranie şi poate că ar necesita cu adevărat o analiză subtilă şi profundă, care ar putea să ducă chiar şi la uşurarea destinului criminalei". Asta am scris atunci. Acum vă rog să urmăriţi faptele. în primul rînd, acuzata şi-a recunoscut singură vina, imediat după săvârşirea crimei, şi s-a denunţat singură. A povestit chiar atunci, la secţia de poliţie, că a vrut încă din ajun s-o omoare pe fiica ei vitregă, pe care a început s-o urască din pricina soţului, dar cu o seară înainte prezenţa acestuia a împiedicat-o. A doua zi, după ce soţul a plecat la lucru, a deschis fereastra, a dat la o parte glastrele cu flori şi i-a spus fetiţei să se urce pe pervaz şi să se uite în jos. Bineînţeles fetiţa s-a urcat, poate chiar bucuroasă, gîndindu-se c-o să vadă cine ştie ce, s-a aşezat în genunchi şi a privit, sprijinindu-se cu o mînă de fereastră ; mama ei vitregă a ridicat-o de picioare şi fetiţa a zburat în gol. Criminala, după ce a privit cum a căzut copilul (conform propriei ei mărturisiri), a închis fereastra, s-a îmbrăcat, a încuiat uşa şi s-a dus la secţia de poliţie ca să anunţe cele întîmplate. Acestea sînt faptele şi s-ar părea că sînt dintre cele mai simple şi totuşi cît de fantastic e totul, nu-i aşa ? Juraţii

noştri aii fost acuzaţi pînă acum, şi destul de frecvent, pentru unele achitări într-adevăr fantastice. Uneori, se revolta simţul moral chiar al unor oameni cu totul străini de caz, ca să zic aşa. Am înţeles că poate să-ţi fie milă de răufăcător, dar nu se poate ca răul să fie confundat cu binele într-o instituţie atît de serioasă şi de importantă cum este justiţia, şi totuşi au fost unele achitări făcute aproape la modul acesta, adică răul se confunda aproape cu binele, în orice caz n-a mai lipsit mult pentru asta. Era vorba fie de un fals sentimentalism, fie de neînţelegerea principiului justiţiei, a faptului că lucrul cel mai de seamă, că principiul fundamental al justiţiei constă în definirea, pe cît e posibil, a răului, în identificarea şi în stigmatizarea lui publică. Şi doar mai tîrziu poate fi vorba de uşurarea situaţiei răufăcătorului, de grija pentru îndreptarea lui etc, etc. — toate astea sînt probleme de alt ordin, foarte profunde, uriaşe, dar străine de procedura judecăţii, care ţin de cu totul alte sectoare ale vieţii

-lsociale şi care, trebuie s-o recunoaştem, sînt încă departe de a fi definite sau măcar formulate la noi, aşa că în privinţa lor nu s-a făcut încă nici măcar primul pas. Şi pînă una, alta, în. tribunalele noastre se confundă aceste două idei diferite şi apar tot felul de ciudăţenii. Reiese că crima parcă n-ar fi recunoscută drept crimă ; societatea este oarecum informată, chiar de tribunal, că nu există crimă, că crima, vedeţi dumneavoastră, nu e decît o maladie care provine din starea anormală a societăţii, idee de o exactitate genială în unele aplicări particulare ale ei şi în anumite împrejurări, dar absolut eronată cînd este luată în general, pentru că e aici un prag care nu poate fi depăşit, pentru că asta înseamnă o absoluta despersonalizare a individului, anularea oricărei originalităţi şi chiar şi a existenţei umane, identificarea omului cu un fir de praf care depinde de orice suflare a vîntului, într-un cuvînt înseamnă proclamarea unei noi naturi umane, descoperită abia acum de o ştiinţă nouă. Ştiinţa aceasta, însă, nu există încă şi nici n-a început măcar să se înfiripe. Aşa că toate aceste sentinţe caritabile ale juraţilor, în care uneori o crimă dovedită şi întărită prin mărturisirea completă a acuzatului se neagă direct : „nu e vinovat, n-a făcut, n-a ucis", toate aceste sentinţe caritabile (în afara unor cazuri izolate, cînd au fost într-adevăr drepte şi la locul lor) au mirat

poporul şi au trezit în societate batjocură şi nedumerire. Ei, şi acum, cînd am citit sentinţa oare vizează destinul ţărăncii Kornilova (doi ani-l şi opt luni de ocnă) m-am gîndit că de data asta ar fi fost tocmai cazul să se achite : „crima n-a avut loc ; n-a omorît, n-a aruncat pe fereastră". N-am de gînd să mă lansez în abstracţii sau în sentimente ca să-mi dezvolt ideea. Mi se pare pur şi simplu că aici a existat un motiv dintre cele mai legale pentru achitarea acuzatei şi anume — graviditatea ei. Toată lumea ştie că în timpul graviditătţii (şi mai ales cînd! e vorba de primul copil) femeia trece adesea prin ciudate influenţe şi impresii, cărora spiritul ei li se supune într-un mod ciudat şi fantastic. Aceste influenţe capătă uneori — deşi în cazuri cu totul rare — forme neobişnuite, anormale, aproape absurde. în cazul de faţă contează mai puţin că se întîmplă rar (fenomene extreme), contează însă foarte mult că ele se întîmplă şi chiar şi numai faptul că se pot întîmplă. Doctorul Nikitin, care a examinat-o pe acuzată (după săvîrşirea faptei), a afirmat că, după părerea lui, Kornilova a comis fapta în mod conştient, deşi pot fi admise enervarea şi afectul. în primul

rînd însă, ce poate să însemne aici cuvîntul conştient ? Oamenii fac arareori ceva inconştient, poate doar într-o stare de somnambulism sau de delir. Oare nu se cunoaşte, chiar şi de medicină, că se poate săvîrşi ceva conştient şi totuşi iresponsabil ? Să-i luăm chiar şi pe nebuni : majoritatea actelor lor demenţiale ei le fac conştient şi îşi aduc aminte de ele, mai mult, pot să dea socoteală de ele, să le apere, să intre în dispută pentru ele şi uneori atît de logic, că te pun în încurcătură. Nu sînt, desigur, medic, dar mi-a rămas întipărită în minte o istorie care se povestea pe cînd eram copil despre o doamnă din Moscova, care, de cîte ori era gravidă şi în anumite perioade ale graviditătţii sale era cuprinsă de o patimă neobişnuită şi irezistibilă pentru furt. Fura lucruri şi bani ide la cunoscuţii pe care-i vizita, ide -lla oamenii care-i veneau în vizită, chiar şi în prăvăliile şi în magazinele în care intra să culmpere ceva. Mai tîrziu lucrurile furate erau înapoiate de cei din familie proprietarilor lor. Şi era o doamnă cu totul înstărită, cultivată, dintr-o familie onorabilă, şi duţpă cîteva zile de această patimă ciudată nici nu se mai gîndea să fure. Toată lumea, inclusiv medicina, a

hotărît că nu e vorba decît de un afect temporar al graviditătii. Şi totuşi ea fura conştient, ştiind perfect ce face. Conştiinţa faptului era deplină, atâta doar că nu putea să reziste patimii. Trebuie să presupunem că ştiinţa medicală nici pînă acum nu poate să spună ceva precis despre fenomenele de acest gen, vreau să spun despre latura psihică a acestor fenomene : care sînt legile ce duc sufletul omenesc la aceste schimbări bruşte, la aceste subordonări şi influenţe, la aceste nebunii fără nebunie şi ce anujme poate să însemne aici conştiinţa şi care poate fi rolul ei ?. Dar e suficient şi faptul că posibilitatea unor influenţe, ca şi a unor subordonări excesive în timpul stării de graviditate pare indiscutabilă... Şi ce importanţă are, repet, faptul că influenţele extreme se întîkiesc foarte rar, pentru conştiinţa celui care judecă ajunge, în cazurile de faţă, şi faptul că ele se pot. totuşi întîmpla. Să admitem că ni se va spune că acuzata nu s-a dus să fure ca doamna aceea şi nici n-a inventat ceva neobişnuit, dimpotrivă tot ceea ce a făcut se referea direct la chestiune, adică s-a răzbunat pur şi simplu pe soţul pe care-l ura, omo-rîndu-i fiica, pe care acesta o avea de la prima soţie, cea pentru care primea reproşuri. Cum vreţi, dar lucrurile deşi ■clare nu sînfc şi simple, deşi sînt logice trebuie să fiţi de acord

fcă, nefiind însărcinată, poate că logica asta n-ar mai fi avut ; loc. Iată ce s-ar fi putut întîmpla, de pildă : rămasă singură cu fiica ei vitregă, bătută de soţ şi furioasă pe el, s-ar fi gîndit, într-o amară enervare : „O să-i arunc eu puştoaica asta pe

i fereastră, aşa, ca să-i fac în necaz", s-ar fi gîndit, dar n-ar fi : făcut. Ar fi păcătuit cu gîndul, nu cu fapta. Acum, însă, fiind î însărcinată, a făcut-o. Şi într-un caz şi în altui, logica ar fi fost aceeaşi, deosebirea, însă, ar fi fost uriaşă.

în orice caz, dacă juraţii ar fi achitat-o, s-ar fi putut baza pe ceva: „deşi afectele acestea morbide, se întîmpla rar, se întîmpla totuşi şi e posibil ca în cazull de faţă să fi fost vorba de un afect al graviditătii". Asta. e ideea. Oricum, în cazul de faţă, compasiunea ar fi fost înţeleasă de toată lumea şi n-ar fi provocat derută. Şi dacă s-ar fi comis o eroare, mai bine să se comită o eroare prin iertare, decît prin condamnare, cu atît mai mult cu cît aici e imposibil să verifici ceva. Acuzata e prima care

se consideră vinovată, îşi mărturiseşte vinovăţia imediat după săvîrşirea crimei, o recunoaşte şi la proces, după o jumătate de an. Şi poate că se va duce şi în Siberia cu sufletul împăcat şi considerîndu-se în adîncul ei vinovată, poate că aşa şi va muri, căindu-se în clipa ei din urmă şi isoeotindu-se ucigaşă, şi habar n-o să aibă, nici ea, nici altcineva despre nu ştiu ce afect maladiv, care se întâmplă în timpul sarcinii ; şi poate că tocmai afectul a fost cauza celor întâmplate : de n-ar fi fost gravidă, n-ar fi fost nimic... Ei, da, din două greşeli e mai bine s-o alegi pe cea a caritătii. După asta poţi să dormi mai liniştit... Dar ce tot vorbesc eu — un om ocupat n-are cînd să se gîndească la somn, un om ocupat are o sută de cazuri din astea şi de dormit doarme dus, cînd, în fine, reuşeşte să se bage obosit în pat. Un leneş, care are un caz sau două dintr-astea pe an, are timp berechet să se gîndească. Unuia ca ăsta i se şi năzar, neavînd ce face, tot feluri de lucruri. într-un cu-vînt, lenea este mama tuturor viciilor.

Apropo, la proces era şi o moaşă şi vedeţi dumneavoastră, condamnînd-o pe criminală au condamnat împreună cu ea şi pruncul care încă nu s-a născuit, nu-i aşa că e ciudat ? Să presupunem că nu e adevărat, dar arată de parcă ar fi. Chiar aşa, copilul, încă înainte de a se naşte, e condamnat la Siberia, împreună cu mama care trebuie să-l crească. Dacă va pleca cu rnama, nu va mai avea tată, dacă lucrurile se vor aranja îr

■aşa fel, încît să rămînă la tatăl său (nu ştiu dacă se poate acum), nu va mai avea mamă. într-uln cuvînt, e lipsit de familie încă înainte de a se naşte, iar mai tîrziu, cînd o să crească ■o să afle totul despre mama lui şi va... De altfel, multe se pot întîmpla şi e mai bine să priveşti lucrurile simplu. Le priveşti simplu şi dispar toate fantasmagoriile. In viaţă aşa şi trebuie să fie. Mă gîndesc chiar că lucrurile astea, aparent atît de neobişnuite, se aranjează cum nu se poate mai simplu şi indecent de prozaic. într-adevăr, uitaţi-vă : Kornilov e un văduv, pentru că e liber acum, căsătoria lui a fost desfăcută prin deportarea nevestei în Siberia, iar nevasta, care nu-i mai e nevastă, îi va naşte zilele acestea un fiu (pentru că se va aranja precis să nască înainte de plecare) şi cît o să stea lehuză în spitalul închisorii sau unde s-o nimeri să fie în timpul acesta, Kornilov, pun pariu, are s-o viziteze în chipul cel mai prozaic şi,

cine ştie, poate chiar cu fetiţa care a zburat pe fereastră, ei se vor întîlni şi vor discuta despre nişte treburi simple şi necesare, despre nu ştiu ce pînză de scutece, despre cizme călduroase şi despre pîslarii de drum. Şi cine ştie, poate că se vor întîlni cu toată căldura, acum, cînd au fost despărţiţi ; iar înainte se certau. Şi poate că n-o să-şi spună nici un cuvînt de reproş, o să se vaite de soarta lor şi-o să le fie milă unuia de celălalt şi fiecăruia de sine însuşi. Iar fetiţa aceasta care a zburat pe fereastră, repet, o să alerge probabil toată ziua la „mămuca", trimisă de tatăl să-i ducă colaci : „Uite, mămucă, ţi-a mai trimis tătuca ceai şi zahăr şi a zis c-o să treacă mîine pe la matale". Şi lucrul cel mai tragic o să fie atunci cînd o să înceapă poate, să urle în gară, la despărţire, chiar în clipa cea din urmă, între aii doilea şi al treilea semnal, o să înceapă să urle şi fetiţa, cu gura pînă la urechi, privin-du-i pe cei doi, iar ei, probabil, se vor înclina unul înaintea altuia pînă la pămînt : „iartă-mă, matuşca, Katerina Proko-fievna, şi nu mă pomeni de rău ; şi ea — iartă-mă, batiuşca, Vasile Ivanovici (sau cum îl mai cheamă), vinovată mi-s în faţa ta şi mare e vina mea"...

Şi o să mai plîngă şi pruncul care o să fie probabil tot acolo, fie că-l ia maică-sa cu el, fie că-l lasă la tată. într-un cuvînt, cu poporul ăsta al nostru n-o să iasă niciodată un poem, nu-i aşa ? E cel mai prozaic popor din luîne, că ţi se face şi ruşine pentru el în sensul ăsta. Altfel s-ar fi petrecut toate astea în

fEuropa : ce pasiuni, ce răzbunări şi cu ce demnitate ! încercaţi şi descrieţi cazul acesta într-o povestire, de la început pînă -lla sfîrşit, începînd cu o soţie tînără a unui văduv, apoi cu -l scena de la fereastră, pînă în clipa cînd femeia s-a uitat pe fereastră, să vadă dacă a omorît copilul sau nu, şi pe urmă s-a dus imediat la secţia de poliţie, pînă în momentul cînd stătea în boxa acuzaţilor, cu moaşa lîngă ea şi pînă la clipa despărţirii şi... şi, închipuiţi-vă, am şi vrut să scriu, „dar n-o să iasă nimic", şi totuşi poate că ar fi ieşit mai bine decît toate poemele şi romanele noastre cu eroi „cu viaţa dedublată şi înzestraţi cu o viziune superioară". Ştiţi, pur şi simplu nu reuşesc să pricep ce fac romancierii noştrii : uite un subiect, nu râmîne decît să scrie punct cu punct adevărul gol-goluţ ! Dar am uitat o regulă veche : totul nu e obiectul, totul e ochiul, ai ochi, se va găsi şi

obiectul, nu-l ai, eşti orb şi n-o să descoperi nimic, în nici un obiect. O, mare lucru e ochiul ăsta : ce e pentru cîte un ochi un poem, pentru un altul nu e decît o grămadă de...
Şi chiar nu se poate îndulci într-un fel pedeapsa dată Kornilovei ? Chiar nu se poate nicicum ? Zău, poate că a fost vorba de o greşeală... Pur şi simplu mă obsedează gîndul că e o greşeală !
II
Cîteva cuvinte despre simplitate şi simplificare
Şi acum despre altceva. Aş vrea să spun cîte ceva despre implitate în general. Mi-am amintit de o mică şi veche întîmplare care s-a petrecut cu mine. Acum vreo treizeci de ani, în taemea noastră cea mai „tulbure", dintr-un punct de vedere, ce mai „unilaterală", din alt punct de vedere, într-o seară îe iarnă, am intrat într-o bibliotecă de pe strada Meşceanskaia (aşa i se spunea încă de pe atunci), aflată în vecinătatea mea : na gîndeam să scriu un articol critic şi-mi trebuia un roman lui Thackeray, ca să scot nişte citate. în bibliotecă am fost itîmpinat de o domnişoară (o domnişoară de pe atunci). Am Cerut romanul ; m-a ascultat cu un aer sever.

— Nu ţinem prostiile astea, mi-a retezat ea cu un dispreţ imens, pe care, zău, nu-l meritam.
Nu m-am mirat, evident, şi mi-am dat seama despre ce era vorba. Pe atunci erau frecvente asemenea manifestări declanşate brusc, neaşteptat şi cu entuziasm. Ideea a nimerit în stradă şi şi-a luat chipul cel mai „de stradă" cu putinţă. Atunci a păţit-o zdravăn şi Puşkin şi au fost ridicate în slavă „cizmele" 93 Am încercat totuşi să stau de vorbă.
— Şi chiar îl socotiţi pe Thackery o prostie ? întreb eu. cu o figură dintre cele mai smerite.
— Ar trebui să vă fie ruşine să puneţi asemenea întrebări. S-au dus viremurile de altă dată, acum se cer lucruri raţionale...
Şi aşa am şi plecat, lăsînd-o pe domnişoara foarte mulţumită de lecţia pe care mi-a dato. Dar m-a uluit simplitatea punctului de vedere şi atunci m-am gîndit pentru prima dată la simplitate în general şi la tendinţa noastră rusească pentru generalizare. în particular. Această capacitate a noastră de a fi satisfăcuţi de lucruri simple, mărunte, neînsemnate este cel puţin uimitoare. O să mi se spună că e o întîmplare neînsemnată şi stupidă, că

domnişoara nu era decît o prostuţă, nu prea evoluată şi, mai ales, incultă, că nici nu merita să-mi amintesc în-tîmplarea asta şi domnişoara putea să-şi închipuie foarte bine că pînă la ea Rusia era alcătuită numai din proşti, iar acum au răsărit deodată toţi deştepţii, printre care şi ea. Toate astea le ştiu şi eu şi mai ştiu că domnişoara nu ştia să spună decît ce a spus, adică despre „lucrurile raţionale" apropo de Tha-ckeray, şi chiar şi asta o ştia din auzite, se vedea pe faţa ei, şi totuşi întîmplarea mi ,s-a întipărit în minte ca o comparaţie, ca un apolog şi chiar ca o emblemă. încercaţi să pătrundeţi judecăţile de azi, „cerinţele raţionale" de azi, sentinţele de azi şi nu numai despre Thackeray, ci despre întregul popor rus : cît sînt ele uneori de simple ! Ce unilateralitate, ce capacitate de a fi satisfăcut cu lucruri mărunte şi neînsemnate ştiute după ureche, cît e de generală tendinţa de a te linişti mai repede, de a pronunţa o sentinţă, ca să nu-ţi mai baţi capul, şi vă rog să mă credeţi, asta o să mai dureze mult la noi. Uitaţi-vă : toată lumea crede acum în sinceritatea şi realitatea mişcării populare din acest an şi totuşi nici măcar încrederea nu mai satisface, se cere ceva şi mai simplu. Mi s-a povestit de către unul dintre membrii unei comisii, că a primit destul de multe scrisori cu întrebări de genul ăsta : „De ce neapărat slavii ?

ce îi ajutăm pe slavi, jpemtru că sînt slavi ? Şi dacă ar fi fost scandinavii în situaţia asta, i-am fi ajutat şi pe ei, cum îi ajutăm pe slavi ?" într-un cuvînt, la ce bun rubrica asta a slavilor (mai ţineţi minte preocuparea pentru -lrubrica credinţei unice din Vestnik Evropî 94, despre care am vorbit data trecută în Jurnal). S-ar părea, la o primă vedere, că aici nu e vorba de simplitate, de tendinţa de a simplifica, ci dimpotrivă, că în întrebările astea se desluşeşte o nelinişte, dar în cazul de faţă simplificarea constă tocmai în dorinţa de a ajunge pînă la nih.il şi pînă la tabula rasa şi, deci, tot la un fel de linişte. Pentru că ce poate fi mai simplu şi mai liniştitor decît zero ? Şi, vă xog ;.să remarcaţi, în întrebările astea se desluşesc, deşi nu direct, aceleaşi expresii : „cerinţa raţională" şi „ar trebui să vă fie ru-pşine". Indiscutabil, sînt foarte mulţi dintre oamenii noştri cei mai cultivaţi, şi ca să zic aşa, mai elevaţi, cărora nu le-a plăcut de loc vorba aceasta spusă de popor, o vorbă liniştită şi smerită, Idar fermă şi hotărîtă, şi nu pentru că n-ar fi înţeles-o, dim-

Ipotrivă pentru că au înţeles-o prea bine, atît de bine, încît i-a rpus pe gînduri. în orice caz, se constată cu siguranţă simptome laie unei puternice reacţii. Nu vorbesc despre vocile inocente îcare se auzeau şi înainte în chip de-l-mormăit involuntar şi dezaprobator din cauza vechilor principii atît de îndrăgite şi a vechilor teme, ca, de pildă — „nu trebuie să ne grăbim prea rtare şi să ne lăsăm captivaţi de un lucru totuşi grosolan şi latît de puţin luminat, cum ar fi ajutorarea slavilor, pe motiv ne-ar fi un fel de fraţi etc, etc". Nu, nu vorbesc despre .trîneii ăştia, liberali, raţionali, caire continuă să-şi mestece chile lor fraze, ci despre o reacţie autentică faţă de mişcarea pulară, reacţie, care, după toate aparenţele, îşi va ridica în nd capul. Reacţia aceasta se asociază firesc şi involuntar acei domni care, simplificîndu-şi de multă vreme punctul vedere asupra Rusiei, pînă la limita cea.din urmă a clari-.ţii, sînt gata să spună : „la să interzicem fenomenul, ca to-.1 să rămînă cum a fost". Şi imaginaţi-vă că acestor simplificări „fenomenul" le displace nu pentru că., e fantastic, adică în :nsul că simplitatea ignorantă şi neraţiona-llă s-a apucat deodată ",-şi spună cuvîntul,-lde parcă ar fi fost ceva viu şi conştient, asemenea sens ar fi -l fost de înţeles : s-au simţit oamenii gniţi şi gata. Dimpotrivă, lor nu le-a plăcut fenomenul tocai pentru că din ceva fantastic a devenit ceva înţeles de

toată lumea : „Cum de a îndrăznit să fie înţeles de toată lumea, cum de a îndrăznit să capete o înfăţişare atît de simplă şi de raţională ?" Şi această indignare, după cum am mai spus, şi-a găsit un sprijin la bătrîneii noştri intelectuali, care se străduiesc din răsputeri să „simplifice" şi să coboare „fenomenul" de la ceva raţional ia ceva spontan, primitiv, la ceva care, deşi bineintenţionat, e totuşi ignorant şi capabil să aducă prejudicii, într-un cuvînt, reacţiunea caută din toate puterile şi pe toate căile să simplifice înainte de orice. Cu toate astea, din cauza unei simplificări excesive a concepţiilor cu privire la unele fenomene rămîne în pierdere propria lor cauză. în unele împrejurări simplitatea îi prejudiciază chiar pe simplificatori. Simplitatea nu se schimbă, simplitatea e „unilaterală" şi mai e şi orgolioasă. Simplitatea e duşmanul analizei. Adesea eşuează în faptul că în simplitatea ta începi să nu mai înţelegi obiectul, nici să nu-l mai vezi de loc, aşa că se întîmplă un fenomen kivers,

adică concepţia ta se transformă singură dintr-o concepţie simplă într-urna fantastică. Şi asta se întîmplă la noi din pricina izolării unei Rusii de o altă Rusie. Izolarea noastră a început tocmai din cauza simplităţii concepţiei unei Rusii asupra celeilalte. A început de foarte multă vreme, după cum se ştie, din timpul lui Petru, cînd s-a elaborat ,pentru prima dată o neobişnuit de simplă concepţie a Rusiei aristocratice asupra Rusiei populare şi de atunci, din generaţie în generaţie, concepţia asta n-a făcut decît să se simplifice.

III Două sinucideri 95

Mi s-a întîmplat de curînd să stau de vorbă cu unul dintre scriitorii noştri (un mare artist) despre comicul vieţii, despre dificultatea definirii fenomenului şi a denumirii acestuia cu un termen potrivit. înainte de asta i-am spus că eu, care cunosc de aproape patruzeci de ani piesa Prea multă minte strica, am înţeles ca lumea abia anul acesta unul din tipurile cele mai viguroase ale comediei, pe Molcealin, şi l-am înţeles cînd scriitorul cu care stăteam de vorbă mi l-a explicat pe Molcealin. înfăţişîndu-l într-una din schiţele sale satirice. (Despre Molcealin am să mai vorbesc cîndva, e o temă interesantă).

— Ştii, mi-a spus brusc interlocutorul meu, răscolit, probabil, profund şi de multă vreme de ideea sa, ştii, că orice ai scrie, orice ai descrie, orice ai dezvălui în opera dumitale artistică, niciodată .nu se va putea compara cu realitatea. Orice ai zugrăvi, totul o să iasă mai palid decît în realitate. Uneori crezi, să zicem, că într-o lucrare ai atins esenţa comică a unui fenomen din viaţă, că ai surprins latura lui cea mai monstruoasă ; nici vorbă ! Realitatea îţi va servi imediat şi în aceeaşi manieră ceva la care nici nu te-ai gîndit, ceva care întrece tot ce poate să creeze imaginaţia dumitale !

Asta o ştiu încă din patruzeci şi şase, de cînd am început să scriu, şi poate chiar dinainte, şi faptul acesta m-a pus adesea în dificultate şi mi-a produs nedumeriri cu privire la utilitatea ; artei în condiţia unei neputinţe atît de evidente. într-adevăr, l-dacă veţi analiza un fapt chiar nu prea grăitor, şi dacă aveţi forţele .necesare şi ochiul format, veţi găsi o profunzime pe care -l n-o are nici Shakespeare. Dar asta e întrebarea : cine are ochi {să vadă şi cine e în măsură s-o facă ? Pentru că e nevoie sa ■fii un artist într-un anume sens nu numai ca să creezi şi să -l: scrii literatură, dar şi numai ca să remarci faptul. Pentru cîte ;,

un observator toate fenomentele vieţii se perindă în cea mai -l duioasă simplitate şi sînt atît de lesne de înţeles, că nici n-ai la ce să te gîndeşti, nici măcar nu merită să le priveşti. Pentru ■ un alt observator aceleaşi fenomene .sînt atît de copleşitoare ;că (se întîmplă şi chiar destul de des), în ultimă instanţă, se dovedeşte incapabil să le generalizeze şi să le simplifice, să tragă lo concluzie clară şi cu asta să se liniştească, şi atunci apelează .la o altfel de simplificare şi îşi trage pur şi simplu un glonţ în -l frunte, ca să-şi stingă mintea sa chinuită odată cu toate pro--l, blemele. Sînt două lucruri opuse, dar între ele e cuprins între-îgul sens uman. Evident, nu poţi să epuizezi niciodată fenome-.nul, să ri pătrunzi rădăcinile şi esenţa. Nouă ne este cunoscut -doar ceea ce se petrece vădit în faţa noastră, şi asta numai cît îse vede, iar rădăcinile şi esenţa sînt încă pentru om nişte lu-icruri de domeniul fanteziei.
Apropo, unul din stimaţii mei corespondenţi mi-a comuni- Îcat încă astă-vară despre o sinucidere ciudată şi inexplicabilă, fi tot am vrut să vorbesc despre asta. în sinuciderea asta totul, şi pe din afară şi pe dinăuntru, e o enigmă. Enigma aceasta,

am căutat, desigur, ca tot omul, s-o dezleg cUmva, ca să mă pot opri la ceva şi să mă pot linişti. Sinucigaşa e o fată tînără. de douăzeci şi trei sau de douăzeci şi patru de ani cel mult. fiica unui emigrant foarte cunoscut, născută în străinătate, rusoaică prin origine şi aproape de loc prin educaţie. în ziare, se pare, că s-a amintit cîte ceva nu prea clar despre fata asta. amănuntele sîint însă foarte interesante : „A muiat vată în cloroform şi-a acoperit faţa cu ea şi s-a întins pe pat"... Aşa a murit. Înainte de a muri a scris următorul bileţel :
„Je m-len vais entreprendre un long voyage. Si cela ne reus-sit pas qu-lon se rassemble pour feter ma ressurection avec du Cliquot". 96 Si cela reussit je prie qu-lon ne me laisse enterrer que tout a fait morte, puisqu-lil est tres desagreable de se re-veiller dans un cercueil sous terre. „Ce n-lest pas chic !"
Adică, în traducere :
„întreprind o lungă călătorie. Dacă sinuciderea nu-mi va reuşi, să vă adunaţi ca să-mi sărbătoriţi învierea cu Cliquot Dacă-mz va reuşi, vă rog să nu mă lăsaţi să fiu îngropată, fără să vă convingeţi că sînt moartă, pentru că e cu totul dezagreabil să te

trezeşti într-un coşciug sub pământ. „Nu e de loc şic!"
în acest şic mizerabil, grosolan, se simte, după părerea mea. o provocare, poate o revoltă, o ură, dar împotriva cui ? Fiinţele grosolane se sinucid doar dintr-o cauză materială, vădită, exterioară, iair după tonul biletului se vede că n-a putut fi vorba de o asemenea cauză. Atunci împotriva cui a putut să se revolte ?... împotriva simplităţii existenţei, a lipsei de conţinut a vieţii ? E vorba de aceşti preacunoscuţi judecători şi negatori ai vieţii, care se revoltă împotriva „stupidităţii" apariţiei omului pe pământ, împotriva caracterului întîmplător şi lipsit de sens al acestei apariţii, împotriva tiraniei rutinei cu care nu te poţi împăca ? Aici se simte un suflet care s-a răsculat împotriva ,,unilateralităţii" fenomenelor, care n-a mai .putut suporta această unilateralitate ce i-a fost transmisă în casa părintească încă din copilărie. Şi ceea ce e mai monstruos e că a murit, fără nici o îndoială, lucidă. Probabil că în sufletul ei nu şi-au făcut loc îndoieli lucide, aşa-zisele probleme ; toate astea le ştia încă din copilărie, în toate astea credea pe cuvînt, ăsta era lucrul cel mai sigur. Deci, a murit pur şi simplu din cauza „beznei recl şi a disperării", cu o suferinţă, ca să zic aşa, animalică şi inconştientă, pur şi simplu viaţa a început s-o sufoce, de parcă

nu i-ar fi ajuns aerul. Sufletul ei n-a mai suportat o unilateralitate neconştientă, şi inconştient i-a cerut ceva mai complex... Cam cu o lună în urmă, în toate ziarele petersburgheze au apărut cîteva rînduri culese cu petite despre o sinucidere petersburgheză : o fată tînără, croitoreasă, s-a aruncat pe fereastră de la etajul trei — „pentru că n-am putut să-mi găsesc nicicum o muncă din care să mă întreţin". Se mai adăuga că s-a aruncat şi a căzut pe pământ ţinînd în mîini o icoană. Această icoană în mîini e un fapt ciudat şi nemaiauzit într-o sinucidere ! E un fel de sinucidere sfioasă şi smerită. N-a fost probabil nici un fel de revoltă sau reproş : pur şi simplu nu s-a mai putut trăi. „Domnul n-a mai vrut" şi a murit după ce şi-a spus rugăciunea. La unele lucruri, oricît air părea ele de simple, nu încetezi să te gîndeşti multă vreme, tot îţi mai apare din cînd în cînd în minte şi parcă te simţi şi vinovat. Acest suflet sfios care s-a distrus îţi chinuie fără să vrei gîndul. Şi moartea asta mi-a şi amintit despre sinuciderea fetei de emigrant care mi-a fost comunicată

astă vară. Şi totuşi cît sînt de diferite fiinţele acestea două, de parcă ar fi de pe alte planete ! Şi cît sînt de diferite cele două morţi ! Şi care din cele două suflete s-a chinuit mai mult pe pămînt, dacă este permis şi decent să pun o întrebare ca asta ?

IV

Sentinţa.

Dar, apropo de asta, iată raţionamentul unui sinucigaş din I plictiseală, un materialist, evident,

„...într-adevăr, ce drept a avut natura să mă aducă pe î lume, în urma nu ştiu căror legi eterne ale ei ? Am fost creat teu o conştiinţă şi am devenit conştient de natură : ce drept a avut să mă creeze ca pe o fiinţă conştientă, fără să ţină seamă ! de voinţa mea ? Sînt o fiinţă conştientă, prin urmare, sufăr, dar nu vreau să sufăr — ipentru că de ce aş fi de acord să su--l făr ? Natura îmi proclamă, prin conştiinţa mea, nu ştiu ce ar-krnonie a întregului. Conştiinţa umană a făcut din asta o mulţime de religii. îmi spune, deşi o ştiu prea bine că nu pot să

particip la „armonia întregului" şi că n-am s-o pot face niciodată şi nici n-am să înţeleg niciodată întru totul ce înseamnă, că totuşi trebuie să mă supun acestei proclamări, trebuie să mă supun să accept suferinţa în vederea armoniei întregului şi să fiu de acord să trăiesc. Dacă e însă să faci o alegeire conştientă, atunci se înţelege că am să prefer să fiu fericit doar în acea clipă în care eu exist, şi nu-mi pasă de nici un întreg şi nici de armonia lui după ce eu voi dispare şi dacă va rămîne sau nu întregul ăsta cu armonia lui sau va dispare odată cu mine. Şi de ce ar trebui să mă îngrijesc atît de mult de păstrarea acestei armonii — duipă mine — iată întrebarea ? Mai bine aş fi fost creat ca orice animal, adică să trăiesc, dar să nu fiu conştient de mine, şi conştiinţa mea nu este o armonie, este o •discordanţă, pentru că mă face nefericit. Uitaţi-vă, cine este fericit pe lume şi cine sînt oamenii care acceptă să trăiască ? Cei care se aseamănă mai mult cu animalele şi se apropie mai mult de tipul animalic prin slaba dezvoltare a conştiinţei. Ei acceptă cu plăcere să trăiască, dar cu condiţia să trăiască precum ani-malele, adică să mănînce, să bea, să doarmă, să-şi facă cuibul şi să facă copii. Să mănînci, să bei şi să dormi înseamnă în limba omenească să acaparezi şi să jefuieşti, iar să-ţi aranjezi cuibul înseamnă cu precădere să jefuieşti. O să mi se replice, probabil,

că poţi să te aranjezi şi să-ţi aranjezi cuibul pe nişte baze raţionale, pe nişte principii sociale corecte din punct de vedere ştiinţific, iar nu prin jaf, cum s-a făcut pînă acum, fie şi aşa, atunci, însă, pun o întrebare : pentru ce ? Pentru ce să te aranjezi şi să risipeşti atîtea eforturi ca să te aranjezi într-o societate de oameni şi s-o faci corect, raţional şi moral — la ce bun ? La asta, desigur, nu va putea nimeni să-mi răspundă. Tot ce mi se poate răspunde e atît — „ca să fii fericit". Da, dacă aş fi o floare sau o vacă aş fi fericit. Dacă, însă, îmi pun ca acum o întrebare după alta nu pot fi fericit chiar şi în cazul celei mai înalte şi mai directe fericiri a iubirii pentru aproapele şi a iubirii faţă de mine a întregii omeniri pentru că ştiu că mîine totul va fi distrus : şi eu şi toată fericirea asta şi toată iubirea şi toată omenirea se vor transforma în nimic, în haosul de dinainte. Şi în aceste condiţii nu pot să accept nici un fel de fericire, nu din lipsă de dorinţă de a o accepta, nu din încăpă-ţînare, nu din vreun principiu, ci pentru că pur şi simplu nu voi fi şi nici nu voi putea fi fericit în condiţia zeroului care mă ameninţă mîine. E un sentiment, un sentiment firesc şi nu
pot să mi-l înfrîng. Ei bine, dacă aş fi murit numai eu, iar omenirea ar fi rămas veşnică în locul meu, poate că atunci aş fi fost împăcat. Dar planeta noastră nu e veşnică şi omenirea îşi are şi ea timpul ei — tot o clipă, ca şi mine. Şi oricît ar fi de raţional, drept şi sfînt organizată omenirea pe pămînt totul va fi egal mîine cu acelaşi zero. Şi deşi asta e nu ştiu de ce o necesitate, conform unor legi atotputernice, eterne şi moarte ale naturii, vă rog să mă credeţi că ideea asta conţine o profundă lipsă de respect faţă de omenire, profund jignitoare pentru mine şi cu atît mai insuportabilă, cu cît nu e nici un vinovat aici.
Şi dacă, în sfîrşit, am admite basmul despre organizarea pe pămînt a unei vieţi pe baze raţionale şi ştiinţifice şi am crede în basmul acesta, am crede că va veni, în sfîrşit, un viitor fericit al omenirii, măcar şi numai gîndul că natura a avut nevoie de milenii înainte de a aduce omenirea la o stare de fericire, chiar şi gîndul acesta este insuportabil de revoltător. Şi mai adăugaţi acum, că aceeaşi natură, care lasă pe om să atingă fericirea trebuie nu ştiu de ce să transforme mîine totul în zero, în ciuda j tuturor suferinţelor cu care omenirea a plătit această fericire şi
* mai ales s-o facă fără să ascundă asta de mine şi de conştiinţa mea, cum a ascuns acelaşi lucru de vacă, îţi vine

imediat în minte un gînd teribil de amuzant, dar insuportabil de trist : „şi dacă omul a fost lăsat pe pămînt în chip de experienţă neruşinată, ca să se vadă numai dacă se va adapta o fiinţă ca asta pe pămînt sau nu ?" Tristeţea acestui gînd constă mai ales înfăptui că iarăşi nu există nici un vinovat, că nimeni n-a făcut nici 6 experienţă, că n-ai pe cine să blestemi, că totul a avut loc doar după legile moarte ale naturii, cu totul de neînţeles pentru mine şi cu care nu pot nicicum să fiu de acord. Ergo : întrucît la întrebările mele despre fericire şi prin conştiinţa i mea primesc de la natură doar răspunsul că nu pot fi fericit
* altfel decît în armonia întregului, pe care n-o înţeleg şi pe care, mi-e foarte clar,-l n-am s-o înţeleg niciodată.
întrucît natura nu numai că nu-mi recunoaşte dreptul de Îa-i cere socoteală, dar nici nu-mi răspunde — şi nu pentru că n-ar vrea, ci pentru că nu poate să-mi răspundă.
întrucît m-am convins că natura, ca să-mi răspundă la între-Ibările mele m-a predestinat (inconştient) pe mine însumi şi-mi răspunde prin propria mea conştiinţă, pentru că toate astea mi ! le spun singur.

întrucît, în sfîrşit, într-o asemenea ordine iau asupra mea in •acelaşi timp rolul acuzatului şi al acuzatorului, al celui judecat Ti judecătorului şi găsesc această comed.e, din partea naturi, îuloml stupidă si consider din partea mea, că este umilitor sa suport comedia asta. . , .
în calitatea mea indiscutabilă de acuzator şi acuzat, de ju-d-ători udecat, condamn această natura care m-a destinat cu adu neruşinare şi lipsa de jenă pentru e»f •ei odată cu mine... Şi întrucît nu pot sa distrug natura nu Sstrug pe mine însumi, exclusiv din plictiseala de a suporta o itiranie de care nu e nimeni vinovat.
Noiembrie CAPITOLUL ÎNTÎI
SMERITA (Povestire fantastică)
Din partea autorului.
Cer scuze cititorilor mei că de data aceasta în locul Jurnalului în forma lui obişnuită nu dau decît o povestire. Dar anx Ifost într-adevăr ocupat cu povestirea asta cea mai mare parte lunii. în orice caz, rog cititorul să fie îngăduitor.
Acum despre povestire. Am denumit-o fantastică, deşi eu

pnsumi o socotesc reală în gradul cel mai înalt. Fantasticul,, jjînsă, există cu adevărat aici — e în forma însăşi a povestirii, Ceea ce şi găsesc necesar să explic în prealabil. Toată problema constă în faptul că nu e nici povestire şi iici jurnal. închipuiţi-vă un soţ, în casa căruia, pe masă, se flă soţia lui, o sinucigaşă, care, cu cîteva ceasuri în urmă, s-a ţuruncat pe fereastră. El e tulburat şi n-a apucat încă să-şi adune Rindurile. Umblă prin camere şi caută să înţeleagă cele în-jtîmplate, „să-şi pună gîwdurile la punct". Şi mai e şi un ipohondru înrăit, din cei care vorbesc de unul singur. Ei, şi vorbeşte de unul singur, îşi povesteşte întîmplarea, caută să şi-o jblarifice. în ciuda unei consecvenţe aparente, se contrazice de cîteva ori, şi ca logică şi ca sentimente. Se justifică, o acuză, lansează în exiplicaţii lipsite de noimă ; aici dai şi de o gîn-Idire şi de o simţire grosolană, dar şi de un sentiment profund. ■ Puţin cîte puţin, îşi clartficâ cele întîmplate şi-şi „pune gândurile la punct." Un şir de amintiri stîrnite de el îl conduc, în

fine. la adevăr şi adevărul îi înalţă irezistibil gîndirea şi simţirea. Spre sfîrşit se schimbă chiar şi tonul povestirii, în raport cu începutul ei haotic. Adevărul i se relevă nefericitului destul de clar şi de conturat, cel puţin pentru el însuşi.

Asta e tema. Evident, procesul povestirii durează cîteva ceasuri cu pauze şi intermitenţe şi într-o formă incoerentă : ba vorbeşte de unul singur, ba se adresează parcă unui ascultător nevăzut, un fel de judecător. Dar aşa se întîmplă întotdeauna în realitate. Dacă un stenograf ar fi putut să-l ascute şi să-l înregistreze, ar fi ieşit ceva mai primitiv, mai nefinisat decît la mine, dar, după cîte mi se pare, ordinea psihologică ar fi rămas aceeaşi. Ei bine, această ipoteză a stenografului (după care aş fi prelucrat cele înregistrate) constituie tocmai ceea ce numesc eu fantastic în povestirea asta. l:n parte, însă, lucruri asemănătoare au mai fost admise în artă. Victor Hugo, de pildă, în capodopera sa Ultima zi a unui condamnat la moarte a utilizat aproape acelaşi procedeu şi, deşi n-a vorbit de stenograf, a admis un lucru şi mai neverosimil, presupunînd că un condamnat la moarte poate (şi are şi timp) să-şi scrie jurnalul uu ntmai în cea din urmă zi a vieţii, dar chiar şi în cel din irmâ ceas şi, literalmente, chiar şi în cel din urmă minut. Dacă, însă, nu şi-ar fi permis această fantezie, n-ar fi existat nici opera — cea mai reală şi cea mai

adevărată dintre toate pe care le-a scris.

I

Cine am fost eu şi cine a fost ea

...Ei. da, cît mai e aici — totul mai e încă în regulă, mai mă apropii şi mă uit la ea într-una ; dar mîine au s-o ducă şi cum am să rămîn de unul singur ? Ea e acum în sală, pe masă — s-au pus două mese de joc cap la cap, iar coşciugul o să-l aducă mîine, unul alb, din mesteacăn alb, dar nu asta am vrut să zic... Tot umblu şi umblu şi vreau să-mi clarific asta. Uite că s-au scurs şase ceasuri de cînd tot vreau să mă dumiresc şi tot nu apuc să-mi adun gîndurile. Asta e că eu tot umblu şi umblu şi umblu... Uite cum a fost. O să povestesc

pur şi simplu în ordine. (Ordine !) Eu nu sînt scriitor, domnilor, vă daţi seama de asta„ ei şi ? — Am să vă povestesc aşa cum înţeleg eu. Asta mă şi îngrozeşte, că înţeleg totul ! Dacă vreţi să ştiţi, adică dacă e s-o luăm chiar de la început, ea venea la mine pur şi simplu să-şi amaneteze lucrurile ca să-şi poată plăti anunţurile din polos — că, uite, aşa şi aşa, că e guvernantă, că e gata să plece şi în provincie şi să dea şi lecţii la domiciliu etc. etc. Asta a fost chiar la început şi sigur că n-am deosebit-o de altele : venea şi ea ca toţi ceilalţi, mă rog, şi aşa mai departe. Pe urmă am început s-o deosebesc. Era aşa, blonduţă, destul de înaltă, cu mine a fost întotdeauna stîngace, de parcă ,se fîstîcea (cred că era la fel cu. toţi străinii şi, sigur, pentru ea era tot aia, că eram eu, că era altul, vreau să spun dacă e să mă iei ca om şi nu ca ză-logar). Cum îşi lua banii, se întorcea imediat şi pleca. Şi totul pe tăcute. Alţii se tot ceartă, se roagă, se tîrguiesc ca să le dai mai mult, ea nu, ce-i dai... Cred că mă cam încurc... Da, în primul rînd şi mai întîi de toate m-au uimit lucrurile ei : nişte-cercei de argint, auriţi, un medalion prăpădit, lucruri de trei parale. Ştia şi singură că nu, fac doi bani, dar vedeam pe faţa. ei că pentru ea au o mare valoare şi, într-adevăr, asta e tot ce i-a rămas de pe urna părinţilor, am aflat-o mai tîrziu. O singură dată mi-am permis să zîmbesc ironic de lucrurile ei. Adică, vedeţi dumneavoastră, nu-mi permit asta niciodată, cu clienţii am un ton de gentleman : vorbe puţine, politeţe şi severitate. „Severitate, severitate, severitate". Dar ea şi-a permis să aducă nişte rămăşiţe (chiar aşa) dintr-o scurtă veche de iepure, nu m-

am abţinut şi i-am zis ceva, un fel de spirit. Maică, ce s-a aprins. Avea nişte ochi albaştri, mari, gînditori,. dar cum s-a mai aprins ! N-a zis nici o vorbă, şi-a luat „rămăşiţele" şi s-a dus. Ei, atunci am remarcat-o pentru prima, dată într-un mod special şi m-am şi gîndit la ea în sensul ăsta, adică tot în mod special. Da : mi-amintesc încă o impresie, adică, dacă vreţi, pe cea mai importantă, o sinteză a tuturor : că e teribil de tînără, atît de tînără, de parcă ar avea paişpe ani. Şi totuşi pe atunci nu mai avea decît trei luni şi împlinea şaişpe ani. Dar nu asta am vrmt să spun şi nu asta era sinteza. A doua zi a venit din nou. Am aflat mai tîrziu că a fost cu scurta şi la Dobronravov şi la Moser, dar ăia în afară de aur u primesc nimic şi nici n-au stat de vorbă. Eu, însă, am priit odată o camee de la ea (una prăpădită) şi, după ce m-am

gîndit, cît m-am gîndit, m-a cuprins mirarea : în afară de aur şi de argint nu primesc nici eu nimic, iar de la ea am luat o camee. Ăsta a fost cel de al doilea gînd despre ea, o ţin bine minte. De data asta, adică după ce a fost la Moser, mi-a adus un ţigaret de chihlimbar — o chestie aşa.şi aşa, de amator, n-are nici o circulaţie la noi, că la noi ori e aur, ori nimic. Şi fiindcă veni după revolta de ieri, am primit-o cu severitate. Cînd sînt sever, sînt rece. Totuşi cînd i-am dat cele două ruble, n-am putut să mă abţin şi i-am zis, chipurile, puţin enervat : „o fac numai pentru dumneata, Moser n-o să-ţi ia obiectul". Cuvîntul pentru dumneata l-am subliniat în mod special şi într-un sens anume. Eram furios. Ea s-a aprins din nou, cînd îi ziceam asta : pentru dumneata, dar n-a scos o vorbă, n-a aruncat banii, i-,a luat — eh, sărăcie, sărăcie ! Dar cum s-a mai aprins ! Mi-am dat seama c-am înţepat-o. Iar după ce-a ieşit, îmi pun deodată o întrebare : „Şi chiar face triumful ăsta două ruble ?" He-he-he ? Ţin minte că mi-am pus întrebarea asta exact de -ldouă ori : „Chiar face ? Chiar face ?" Şi, rîzînd, mi-am răspuns într-un sens pozitiv. Tare m-am mai înveselit atunci. Dar nu era un sentiment rău : am făcut-o gîndit, cu intenţie, am vrut s-o încerc, că au început nişte gînduri despre ea. Asta a fost cel de al treilea gînd special despre ea.

...Ei, şi de atunci a început totul. Se înţelege că am căutat să aflu pe căi ocolite toate împrejurările şi am aşteptat-o cu o mare nerăbdare. -lCă am presimţit că o să vină repede. Cum veni,

începui o discuţie amabilă cu o politeţă neobişnuită. Că sînt şi eu bine educat şi am maniere. Hm. Atunci mi-am dat seama că e bună şi smerită. Ăştia bunii şi smeriţii nu rezistă prea mult şi deşi nu ţi se dezvăluie cine ştie ce, nu se pricep să scape de discuţie : răspund scurt, dar răspund, şi cu cît mergi fnai departe, îţi răspund mai mult, numai să nu oboseşti, dacă ăi nevoie de asta. Sigur că nu mi-am explicat nimic atunci. Despre Golos şi despre celelalte ani aflat mai tîrziu. Pe atunci îşi publica anunţurile cu ultimii ei bani, la început, sigur, o lua mai de sus „cică o guvernantă, acceptă şi provincia, condiţiile să fie trimise în plic", şi pe urmă : „accept orice, să dau lecţii, să fiu şi domnişoară de companie, să am grijă şi de gospodărie, şi de o bolnavă, mă pricep şi la cusut" etc.-l, etc, mă rog, lucruri cunoscute ! Sigur la toate astea se adăugau fel de fel de abţibilduri, iar la urmă de tot, cînd treaba a devenit
278
disperată, a fost de acord să fie şi „fără salariu, numai pentru pîine". Ei, nu, nu şi-a găsit slujbă ! Mi-am zis atunci s-o mai încerc pentru ultima dată : iau Golosul de azi şi-i arăt un anunţ : „Persoană tînără, orfană, caut loc de guvernantă la copii mici, de preferinţă la un văduv. Pot să ajut şi la gospodărie".
— Vezi, asta a apărut dimineaţa, iar pînă seara sînt sigur că şi-a găsit slujbă. Aşa trebuie să scrii anunţurile !
Iar s-a aprins, i-au; scăpărat ochii, mi-a întors spatele şi a plecat imediat. Mi-a plăcut foarte mult. Dar eram sigur pe atunci şi nu-mi era frică de nimic : n-o să-i primească nimeni ţigaretele. Şi ea nu mai avea nici ţigaretele. Aşa a şi fost, vine după două zile, palida, emoţionată — mi-am dat seama că i
, s-a întîmplat ceva acasă şi chiar că i s-a întîmplat, O să spun imediat ce i s-a întîmplat, acum vreau numai să-mi aduc
!aminte ce grozav am fost atunci şi cum am crescut în ochii ei. Chestia a fost, că ea a adus icoana aceea (s-a hotărît s-o aducă)... Ah, vă rog să mă ascultaţi ! Vă rog, să mă ascultaţi ! Atunci, de fapt, începuse, că eu tot o încurcam... Chestia e că vreau să-mi amintesc totul, orice mărunţiş, orice punctişor. Tot vreau să-mi adun gîndurile şi nu pot, iar punctele astea, punctele...
Icoana Maicii Domnului. Maica Domnului cu pruncul, o . icoană de casă. de familie, veche, cu ferecătură din

argint aurit — face, ei, vreo şase ruble face. Văd că ţine mult la icoană, o depune toată, fără să-i scoată ferecătură. îi zic : mai
bine ai scoate ferecătură, iar icoana s-o iei cu dumneata, totuşi e icoană, parcă n-ar merge.
— De ce, n-aveţi voie ?
— Ei nu, nu că n-avem voie, dar poate că dumneata...
— Ei, bine, scoate-o.
— Ştii ce. n-am s-o scot, am să pun icoana acolo, în du-lăpior, îi spusei, după ce mă gîndii puţin — împreună cu celelalte icoane, sub candelă (de cînd am deschis casa de amanet, candela o aveam mereu aprinsă) şi-o să-ţi dau pur şi simplu zece ruble.
— N-am nevoie de zece, dă-mi cinci, am s-o răscumpăr neapărat.
— 21ici că zece nu vrei ? Icoana face zece ruble, adăugai eu, după ce am văzut că iar i s-au aprins ochişorii. N-a zis nimic. I-am adus cinci ruble.
279
— Nu trebuie să dispreţuieşti pe nimeni, am fost şi eu ;strîns cu uşa, şi mai rău încă, şi dacă acum mă vezi că mă ocup cu asta... după toate alea pe care le-am păţit...
— Te răzbuni pe societate ? Da ? m-a întrerupt ea deodată cu un zîmbet destul de caustic, în care era, de altfel, multă ne-vinovăţie (vreau să spun, ceva general, pentru că pe atunci nu mă deosebeam în ochii ei de fel de ceilalţi, aşa că a spus-o aproape cu blîndeţe). Aha ! mă gîndii eu, de-astea-mi eşti. îţi scoţi ghearele, eşti cu tendinţa asta nouă.
— Vezi, îi răspund eu imediat, mai în glumă, mai miste-rios : .,Sînt parte din cea parte a întregului, ce rău-l vrea, dav face binele..."
M-a privit repede şi cu multă curiozitate, cu o curiozitate în bună măsură copilărească :
— Stai puţin... Ce idee e asta ? De unde e ? Am auzit-o undeva...
— Nu-ţi bate capul, aşa i se prezintă Mefisto lui Faust. Ai citit Faust ?
— Nu... nu prea atent.
— Adică, nu l-ai citit de loc. Trebuie să-l citeşti. Văd ps buzele dumitale o cută ironică. Te rog să nu crezi că am chiar atît de puţin gust, ca să mă recomand în chip de Mefisto, ca să-mi

ascund rolul meu de zălogar. Zălogarul e zălogar. Cunoaştem.
— Eşti un om cam ciudat... N-am vrut de loc să spun ceva, care...
Ar fi vrut să spună : Nu m-am aşteptat să fii un om cultivat, dar n-a spus, eu, însă, ştiam că ea la asta s-a gîndit ; teribil i-am mai plăcut.
— Vezi, îi remarcai eu, în orice domeniu se pot face lucruri bune. Nu vorbesc, desigur, despre mine, să zicem că eu în afară de alea rele nu mai fac nimic, dar...
— Sigur, lucrurile bune le poţi face în orice loc, zise ea, privindu-mă repede şi pătrunzător. „Chiar în orice loc", adăuga ea brusc.
O, mi le amintesc pe toate, toate clipele astea ! Vreau să mai adaug că atunci cînd tineretul ăsta, tineretul ăsta adorabil, vrea să spună ceva inteligent şi pătrunzător, pe figura lui apare prea clar şi naiv că ,,uite-ţi zic acum ceva inteligent şi pătrunzător" şi asta nu din orgoliu, cum se întîmplă cu alde
noi, dar vezi că ea însăşi apreciază teribil toate astea, şi crede în ele, şi le respectă, şi gîndeşte că toată lurnea le respectă exact cum le respectă şi ea. O sinceritate ! Cu asta şi cîştigâ. Şi cît farmec aveau toate astea la ea !
Ţin minte, n-am uitat nimic ! Cum ieşi, mă hotărîi imediat, în aceeaşi zi rn-am dus să fac ultimile cercetări şi am. aflat tot restul de dedesubturi despre ea, dedesubturi, zic, că pe celelalte le ştiam pe toate de la Lukeria, care lucra atunci la ei şi pe oare o iscodisem cu cîteva zile în urmă. Dedesubturile astea erau atît de îngrozitoare, că nu pricep cum mai putea să rîdă, cum a făcut-o acum, şi să se intereseze de cuvintele lui Mefisto, cînd trăia în halul ăsta. Tinereţea ! Chiar aşa mă gîndii atunci la ea, cu mîndrie şi bucurie, pentru că e şi ceva generos aici : că, uite, mă aflu pe marginea prăpastiei, dar cuvintele marelui Goethe tot strălucesc. Tineretul e întotdeauna generos, chiar dacă o ia razna. Vreau să spun, că nu vorbesc despre ea, nu nifrnai despre ea. Şi principalul e că mă şi uitam pe atunci la ea, de parcă ar fi fost a mea, şi nu mă îndoiam de puterea mea. Ştiţi, e un gînd teribil de voluptos, cînd nu te mai îndoieşti, adică.
Dar nu ştiu ce-i cu mine. Dacă o ţin aşa, cînd le mai adun pe toate ? Mai repede, mai repede — nu e vorba de asta, Dumnezeule !
II Cererea în căsătorie.

„Dedesubturile" pe care le-am aflat -ldespre ea, am să le explic într-un cuvînt : tatăl şi mama ei muriseră de mult, cu vreo trei ani înainte, iar ea a rămas la nişte mătuşi aiurite. Adică, dacă zici că-s aiurite, oi-ai zis nimic. O mătuşă e vă-l duvă, cu o mulţime de copii, şase, cealaltă a rămas fată bă-trînă, rea. Amîndouă-s rele. Tatăl ei fusese funcţionar, dar l dintre cei mărunţi, nobil, dar cu titlul netransmisibil, — ; într-un cuvînt — totul îmi venea la socoteală. Veneam ca dintr-o societate înaltă : oricum eram căpitan în retragere al unui

regiment strălucit, nobil prin origine, un om independent etc. Iar că aveam o casă de credit, mătuşile nu puteau să se uita la asta decît cu respect. La mătuşi a trăit timp de trei ani ca o sclavă şi totuşi şi-a dat examenul undeva ■— a reuşit s-o facă, s-a smuls din truda zilnică şi nemiloasă şi înseamnă şi asta ceva în tendinţa ei spre elevaţie şi nobleţe ! Eu de ce voiam să mă însor ? Dar mă doare-n cot de mine, despre asta mai tîrziu... Despre asta e vorba ? ! Pe copiii mătuşii îi învăţa carte, cosea rufăria, şi pe urmă nu numai atît, dar, bolnavă de piept, mai spăla şi duşumelele. Şi o băteau, uite-aşa, şi-i scoteau ochii pentru o bucăţică de pîine. iŞi pînă la urmă au vrut s-o şi vîndă. Ptiu, săr peste murdăria detaliilor. Pe Ujrmă mi-a povestit ea totul în amănunt. Toate astea le-a urmărit timp de un an de zile un negustor vecin, unul gras, nu era un negustor oarecare — avea două prăvălii de coloniale ; două neveste a şi apucat să vîre în mormînt şi acum o căuta pe a treia şi uite-aşa a dat peste ea : „Liniştită e, în sărăcie a trăit, că eu pentru orfani mă însor". Chiar avea orfani. A cerut-o de nevastă, a început să discute cu mătuşile şi mai avea şi cincizeci de ani ; a apucat-o groaza. Atunci începu să vină la mine pentru anunţurile din Golos. La urmă, le-a rugat pe mătuşi să-i lase măcar un pic de timp ca să se gîndeaseă. I-au dat timpul ăla, dar atît. şi-au început s-o mănînce. „Nici noi mu, ştim ce să băgăm în burtă şi mai avem şi o gură-n plus". Toate astea le şi aflasem, şi în ziua aceea, după discuţia de dimineaţă, m-am şi hotărît. De cu seară venise negustorul, adusese de la prăvălie un funt de bomboane de o jumătate de rublă ; ea şedea cu el, iar eu am chemat-o din bucătărie pe Lukeria şi i-am zis să se ducă la ea şi să-i spună

încet că sînt la poartă şi vreau să-i spun ceva care nu suferă nici o amînare. Am-l rămas mulţumit de mine. Şi, în general, toată ziua am fost foarte mulţumit.
Chiar acolo la poartă -— cum era ea uimită, măcar şi de faptul că am chemat-o — faţă de Lukeria i-am spus că am să fiu fericit şi onorat, dacă... în al doilea rînd, ca să nu se mire de maniera mea că-i vorbeam la poartă, i-am zis, vezi Doamne, „sînt un om deschis şi am studiat cum stau lucrurile". Nu trăgeam minciuni, că-s deschis. Dar n-are nici o importanţă acum. îi vorbeam nu numai decent, ca să se vadă omul bine educat, dar şi original, şi ăsta e lucrul cel mai important. Şi ce, e un păcat să recunoşti asta ? Vreau să mă judec şi mă
şi judec. Trebuie să vorbesc pro şi contra şi asta şi fac. îmi făcea plăcere şi mai tîrziu să-mi amintesc astab deşi e o prostie, i-am zis direct atunci, fără nici un fel de jenă, că în pri-mujl rînld, nu sînt prea talentat, nu sînt prea deştept şi, poate, nici prea bun, că sînt un egoist destul de ieftin (expresia asta o ţin minte, am compus-o pe drum şi am rămas mulţumit) şi că s-ar putea foarte bine să mai am trăsături neplăcute şi în alte privinţe. Toate le-am spus cu un fel de mîndrie, se ştie cum se spume asta. Am avut, sigur, atîta bun simţ, că după ce mi-am dezvăluit, nobil, cusururile, să nu mă apuc să-mi proclam calităţile : „în schimb am asta şi asta şi aia şi ailaltă". O vedeam că-i era încă îngrozitor de frică, dar n-am slăbit-o nici un pic, mai mult cum am văzut-o că se teme, am zis-o şi mai tare, i-am spus direct că sătulă o să fie, dar că rochii scumpe, teatre, baluri, asta nu, poate mai tîrziu, după ce-mi realizez scopul. Tonul ăsta sever m-a pasionat. l-am mai zis, şi pe cît se (poate mai printre altele, că dacă mă şi ocup de ce mă ocup, adică dacă am casa asta, e numai pentru că urmăresc un singur scop, că există o anume împrejurare... Dar am avut dreptul să-i vorbesc aşa : am avut într-ajdevăr scopul meu şi a existat într-adevăr împrejurarea. Staţi, domnilor, sînt primul care am urît casa asta toată viaţa mea, dar, deşi e caraghios să-ţi vorbeşti siingur cu nişte fraze misterioase, „mă răzbunam într-adevăr pe societate", într-adevăr, într-adevăr, într-adevăr! Aşa că ironia de dimineaţă cu privire la faptul că eu „mă răzbun" era nedreaptă. Adică, vedeţi dumneavoastră, dacă i-aş fi 2is direct : „Da, mă răzbun pe societate" şi ar fi izbucnit în rîs cum a făcut-o dimineaţa, ar fi ieşit într-adevăr caraghios. Dar, mai pe departe, cu nişte vorbe

misterioase, s-a dovedit că imaginaţia poate fi cumpărată. Şi în plus pe atunci nu-mi era frică de nimic : ştiam că de negustorul gras îi era în orice ■caz mai silă decît de mine şi că eu, aşa cum stăteam lîngă poartă, apăream ca un eliberator. Că asta înţelegeam eu. O, ce bine înţelege omul ticăloşia. Dar era chiar o ticăloşie ? Cum poţi să judeci omul într-o situaţie din asta ? Că o iubeam chiar de pe atunci, nu ?
Staţi puţin : bineînţeles că nu i-am scăpat nici un cuvînt "despre binefacere : „mie mi se face un birie, mu dumitale". Am şi zis-o, n-am putut să mă abţin, şi poate că a ieşit stupid, am văzut o cută fugară pe faţa ei. Dar în ansamblu am cîştigat

hotărît. Staţi puţin, dacă e să amintesc toată murdăria asta, atunci să pomenesc şi de ultima porcărie — stăteam acolo şi-mi umbla prin minte : eşti înalt, zvelt, bine educat şi, în fine. dacă e s-o spunem fără. fanfaronadă — eşti un bărbat bine. Uite asta-mi juca în cap. Bineînţeles că ea mi-a spus da, chiar acolo, lingă poartă. Dar... dar trebuie să adaug ceva : tot acolo, la poartă, ea s-a gîndit mult înainte de a-mi spune da. S-a gîndit aşa de mult, aşa de mult, că era s-o întreb : „ei bine ?" — şi chiar nu m-am abţinut şi am întrebat-o cu mult şic : „Ei bine, domnişoară ?"
— Staţi, puţin, mă gîndesc.
Şi avea o feţişoară atît de serioasă, că puteam sa-mi fi dat. seama de atunci ! Iar eu mă simţeam jignit: „că stă să aleagă între mine şi negustorul ăla ?" O, cum nu înţelegeam pe atunci !-l N-am înţeles nimic, nimic atunci ! Pînă astăzi n-am înţeles ! Ţin minte, cînd plecam, Lukeria a venit în fugă după mine, m-a oprit în drum şi mi-a spus dintr-o suflare : „O să te răsplătească Dumnezeu, domnule, că o iei pe domnişoara noastră dragă, numai să nu-i zici asta, e mîndră".
Foarte bine că e mîndră ! Mie poate că-mi plac femeile mîndre. Femeile rnîndre sînt bune mai ales atunci... atunci cînd nu te mai înidoieşti de puterea ta asujpra lor, da ? O, om josnic şi stupid. Dar ştiţi, atunci cînd stătea lîngă poartă şi se gîndea ca să-mi zică da, iar eu mă tot miram, ştiţi că i-ar fi putut să-i treacă prin cap şi un gînd din ăsta : „Dacă şi aici şi acolo e vorba de o nenorocire, nu e mai bine s-o aleg pe cea mai rea, adică pe negustorul gras, să mă omoare mai repede în bătaie cînd o fi beat !" Hm ? Cum credeţi, putea să se gîn-deascâ la asta ?

Nici acum mu pricep, nici acum nu pricep nimic ! Chiar acum am spus că putea să aibă gîndul ăsta, adică din două nenorociri s-o aleagă pe cea mai rea, adică să-l aleagă pe negustor ? Şi cine a fost atunci mai rău pentru ea — eu sau negustorul ? Negustorul sau cămătarul care-l citase pe Goethe ? Asta e o întrebare! Ce întrebare? Nici asta nu eşti în stare să înţelegi : răspunsul zace pe masă, iar tu mai vorbeşti de întrebare ! Şi mă doare-n cot de mine ! Nu de mine e vorba... Dar apropo, ce e important pentru! mine acum — că e vorba sau că nu e vorba de mine ? Asta nu pot s-o rezolv de loc. Mai bine m-aş culca. Mă doare capul...
284
III
Cel mai nobil dintre oameni, dar nici eu nu cred în asta.
N-am putut să adorm. Ce să adorm, îmi bate nu ştiu ce puls în cap. Aş vrea să înţeleg totul, toată murdăria asta. O, murdărie ! O, din ce murdărie am scos-o atunci ! Că ar fi trebuit să înţeleagă asta, să-mi aprecieze gestul ! îmi plăceau pe atunci tot feluil de idei, că, de pildă, am patruş-lunu de ani, iar ea n-are decît şaişpe. Asta avea mult farmec pentru mine, sentimentul inegalităţii e teribil de savuros, teribil de savuros. Am vrut, de pildă, să fac o nuntă ă l-langlaise, adică numai şi numai în doi, cel mult cu doi martori, dintre care unul să fie Lukeria şi pe urmă să ne suim imediat în tren şi să mergem, să zicem, la Moscova (unde chiar s-a întîmplat să am o treabă) ; la hotel, pentru vreo două săptărnîni. Ea n-a fost de acord, nu mi-a dat voie şi a trebuit să le fac vizite mătu-şilor cu tot respectul, ca la neamurile de la care o iau de nevastă. I-am cedat şi mătuşile şi-au primit toate cele de cuviinţă. Le-am dat javrelor şi cîte o sută de ruble şi le-am promis, fără să-i spun nimic, bineînţeles, că n-am s-o jignesc cu situaţia ei precară. Mătuşile s-au făcut imediat blînde ca nişte [mieluşei. A fost o discuţie şi cu zestrea : ea n-avea nimic, aproape chiar nimic, dar nici nu voia nimic. Am reuşit totuşi să-i demonstrez că nimic de tot nu se poate şi i-am făcut eu zestrea, altul cine era s-o facă ? Diversele mele idei, însă, am apucat să i le transmit de pe atunci, ca să le ştie, cel puţin. Poate că m-am şi grăbit. Principalul e că de la bun început, -l oricît s-a ţinut ea de tare, întîmpinase cu dragoste, mă primise, cînd o vizitam seara, cu entuziasm, îmi povestise cu gînguritul ei (fermecătorul gîngurit al inocenţei) toată copilăria ei, despre casa părintească, despre tatăl şi mama ei. Dar i-am

tăiat toată încîntarea asta. Asta era ideea mea. Entuziasmul îl întâmpinam cu tăcere, o tăcere binevoitoare, sigur... şi totuşi şi-a dat seama în curînyi că e o diferenţă între noi şi că eu sînt o enigmă. Şi mai ales că am şi vrut să par o enigmă ! Şi poate tocmai pentru a crea enigma am şi făcut toată prostia asta ! în primul rînd, a fost vorba de severitate, cu severitatea asta am şi adus-o în casă. într-un cuvînt, pe atunci, cu toate că eram mulţumit, am creat un sistem întreg. O, fără nici un efort, s-a făcut de la sine. Altfel nici nu se putea şi am fost
285
obligat să creez sistemul ăsta din pricina unei împrejurări teribile .— dar ce tot mă calominez eu ! A fost un sistem autentic. Ei, bine, auziţi, dacă tot e să judeci omul, atunci s-o faci în cunoştinţă de cauză. Ascultaţi. Nu ştiu cum să-ncep, că e foarte dificil. Vedeţi dumneavoastră, „tineretul", de -lpildă, dispreţuieşte banii — atunci am tras pe bani, am apăsat ipe bani. Am tras aşa de tare, că a început să fie tot mai tăcută şi mai tăcută. Făcea ochii mari, mă privea, mă asculta şi nu spunea, nimic. Vedeţi dumneavoastră, tineretul e generos, vreau să spun tineretul bun e generos şi entuziast, dar nu e prea tolerant, cum e ceva, dă-i cu dispreţul. Iar eu am vrut să fie multă largheţe, am vrut să-i inoculez largheţa asta drept în inimă, s-o inoculez în aşa fel, încît să-i influenţez ochii inimii, nu-i aşa ? Să iau un exemplu mizerabil : cum aş fi putut să-i explic, de pildă, unei fiinţe ca ea, casa mea de credit ? Siguy că n-am început să vorbesc direct despre asta, pentru că ar fi ieşit că-mi cer iertare pentru casa de credit, am luat-o, ca să zic aşa, pe mîndrie, am vorbit tăcînd. Sînt un maestru în a vorbi tăcînd şi am trăit adevărate tragedii în tăcere. O, am fost atît de nefericit... Am fost aruncat de toată lumea, aruncat şi uitat şi nimeni, nimeni nu ştie asta ! Şi deodată fata asta de şaişpe ani a aflat fel de fel de detalii despre mine, de la nişte ticăloşi, şi şi-a spus că ştie totul şi cînd colo lucrul cu adevărat esenţial a rămas aici, în pieptul acestui om ! Tăceam într-uma şi mai ales, dar mai ales tăceam cu ea, chiar pînă-n ziua de ieri — de ce tădusem ? Că sînt mîndru. Am vrut să afle singură, fără mine şi după istorisirile ticăloşilor, să-şi dea seama singură ce-i cu omul acesta şi să-l înţeleagă ! Primind-o în casa mea, am vrut să mă bucur de o stimă deplină. Am vrut ca ea să stea în faţa mea şi să se roage pentru suferinţele mele, meritam s-o facă. O,

fusesem întotdeauna un om mîndru, am vrut întotdeauna ori totul ori nimic. Ei, tocmai de aia că nu umblam cu jumătăţi de măsură în fericire şi că voiam totul, tocmai de aia am fost obligat să procedez aşa: „dă-ţi singură seama şi preţuieşte-mă !" Că, trebuie să fiţi de acord şi dumneavoastră, dacă m-aş fi apucat să-i explic şi să-i sugerez, s-o dau cotită şi să-i cerşesc stima, era acelaşi lucru ca şi cusm i-aş fi cerut de pomană... Dar... dar ce-mi veni să vorbesc despre asta !
E stupid, e stupid, e stupid şi încă o dată e stupid ! I-am explicat atunci direct şi fără milă (insist pe chestia asta, că a

fost fără milă), în două vorbe, că generozitatea tineretului e un lucru minunat, dar că nu face o para chioară. De ce nu face ? Pentru că se obţine ieftin, fără să treci prin viaţă, că nu-s, ca să zic aşa, decît „impresiile prime ale vieţii", dar ia să vă văd eu la greu ! Generozitatea ieftină e uşor s-o ai, şi chiar să-ţi dai şi viaţa şi asta e ieftin, pentru că e vorba că-ţi fierbe sîngele şi-s forţe multe, şi doreşti cu atîta patimă frumosul ! Ei, nu, luaţi o faptă generoasă, grea, liniştită, neauzită, fără sclipici, cu calomnie, unde-s multe jertfe şi nu-i nici un pic de glorie, unde dumneata, un om strălucitor, ai să fii arătat tuturor ca un ticălos, în timp ce dumneata eşti cel mai cinstit om de pe pămînt, încercaţi voi să faceţi o faptă din asta, ei, bine, o să daţi înapoi ! Iar eu, eu toată viaţa mea n-am făcut decît să port o faptă ca asta. Mai la început s-a pornit pe discuţie, pe urmă însă începu să tacă, şi chiar de tot, făcea numai nişte ochi îngrozitor de mari, ştiţi, mari de tot şi atenţi. Şi... în afară de asta am văzut deodată un zîmbet, neîncrezător, tăcut, rău. Cu zîmbetul ăsta am şi adus-o în casa mea. E adevărat că nici nu mai avea unde să meargă...

IV

Tot planuri şi planuri.
Cine a început primul atunci ?
Nimeni. Lucrurile s-au pornit singure de la primul pas. Am spus că am introdus-o în casă cu toată severitatea, dar chiar de la primul pas am mai muiat lucrurile. Cînd eram încă logodiţi i s-a explicat că ea se va ocupa de primirea gajurilor şi de plata banilor şi ea n-a spus nimic la asta (vă rog să reţineţi). Mai mult, s-a apucat de treabă chiar cu sîrguinţă. Ei bine, casa, mobila, totul a rămas, desigur, ca-nainte. Era un apartament din două

camere : una era o sală mare, acolo unde era despărţitura cu casa, cealaltă era tot mare, camera noastră comună, tot aici era şi dormitorul. Aveam o mobilă săracă, pînă şi mătuşile o aveau mai bună. Icoana cu candela erau în sala unde era dulapul, cu cîteva cărţi şi cu banii, cheile le ţineam eu, ei şi încolo — pat, mese, scaune. încă de pe cînd

eram logodiţi, i-am spus că cheltuielile de gospodărie, adică pentru hrana mea, a ei şi a Lukeriei, pe care am ademenit-a la mine, se fixează la o rublă pe zi şi nici un ban mai mult : „Eu, zic, trebuie să strîng treizeci -de mii în trei ani şi altfel n-iam cum să fac". Nu mi-a zis nimic, dar am mai adăugat ■ singur treizeci de copeici. La fel şi cu teatrul. Tot cînd am fost logodiţi, i-am spus că n-o să fie nici un fel de teatru şi totuşi am hotărît să mă duc o dată pe lună la teatru şi să iau nişte locuri ca lumea — fotolii rezervate. Ne duceam împreună, am fost de trei ori, am văzut Goana după fericire şi Păsările cîntătoare, cred. (O, nu contează, nu contează!) Plecam în tăcere şi ne întoarcem în tăcere. De ce, de ce ne-am apucat să tăcem chiar de la început ? Că la început nu ne certam, şi totuşi tăcerea era tăcere. Ea, mi-aduc aminte, îmi tot arunca cîte o privire şi cum am observat chestia asta mi-am şi sporit tăcerea. E drept, eu am fost ăla care am tras tare pe tăcere şi. nu ea. Din partea ei a mai fost un elan o dată sau de două ori. a sărit să mă îmbrăţişeze, întrueît, însă, elanurile erau. maladive, isterice, iar eu aveam nevoie de o fericire fermă,, însoţită de respect, am primit cu răceală elanurile. Şi am avut şi dreptate : de fiecare dată după elanuri se lăsa cu ceartă.
Adică nu ne certam, de fapt, dar domnea tăcerea, iar ea. avea o înfăţişare tot mai sfidătoare. „Revoltă şi independenţă"r asta era, numai că ea nu ştia s-o facă. Da, faţa asta sfioasă, devenea tot mai sfidătoare şi mai sfidătoare. Vă rog să mă. credeţi că i se făcea tot mai silă de mine, că am experienţă. Iar că îşi ieşise din fire cu elanurile, în asta nu era nici o îndoială. Ei, cum se poate, de pildă, că după ce ai ieşit din. murdăria şi din mizeria aia, după spălatul duşumelelor, să începi să strîmbi din nas la sărăcia noastră ! Vedeţi dumneavoastră, nu era vorba de sărăcie, ci de economie, iar unde trebuia făceam chiar lux, cu rufăria, de pildă, cu curăţenia. Am crezut întotdeauna că o nevastă este cucerită de curăţenia bărbatului. De altminteri, ea

nu strîmba din nas- la sărăcia mea, ci la aşa-zisa zgîrcenie la economii — „îşi are, cică, scopurile lui, vrea să-şi demonstreze caracterul". La teatru a renunţat deodată ea singură. Şi cuta aia ironică se făcea tot mai adîncâ şi mai adîncă... iar eu tot îmi spoream şi-mi spoream tăcerea.
Doar n-o să mă apuc să mă justific, nu ? Principalul era. ::asa de credit. Mă rog, ştiam că o femeie, mai ales una de

şaişpe ani, nu poate să nu se supună întru totul bărbatului. Femeile sînt lipsite de originalitate, asta e o axiomă, şi chiar şi acum, chiar şi acum e o axiomă ! Şi ce dacă zace acolo în sală : adevărul e adevăr şi în chestia ,asta nici Miile 97 nu poate să facă nimic ! Iar o femeie care iubeşte, o, o femeie care iubeşte va adora chiar şi viciile, chiar şi crimele fiinţei iubite ! Nici el n-o să găsească pentru crimele sale justificările pe care o să i le găsească ea. Asta e generos, dar nu e original. Pe femei le-a pierdut doar lipsa de originalitate. Şi, vă mai zic o dată, şi ce dacă mi-o arătaţi acolo pe masă ? Ce, aista e original că e acolo pe masă ? O-o !
Ascultaţi : de dragostea ei eram convins pe atunci. Că mi se arunca şi atunci în braţe. înseamnă că mă iubea, mai precis voia să mă iubească. Da, asta a fost, voia să mă dubească, căuta să iubească. Şi principalul e că nu erau nici un fel de crime pe-aici, pe care ar fi trebuit să le justifice. îmi spuneţi că-s cămătar şi toată lumea spune la fel. Şi ce dacă-s cămătar ? înseamnă că au fost nişte cauze, dacă pînă şi cel mai generos dintre oameni s-a făcut cămătar. Vedeţi, domnilor, e o idee... vreau să spun că dacă e să rosteşti cîte o idee, s-o spui cu vorbe, iese îngrozitor de stupid. Că ţi se face şi ţie ruşine. Şi de ce ? Aşa. Pentru că sîntem cu toţii nişte ticăloşi şi nu suportăm adevărul sau nu mai ştiu eu nimic. Am zis acum —-„cel mai generos dintre oameni". E ridicol şi totuşi chiar aşa a şi fost. Că e adevărat, vreau să spun, chiar adevărul adevărat ! Da, am avut dreptul atunci să vreau să mă asigur şi să deschid o casă de credit : „Voi m-aţi proscris, voi oamenii, adică, m-aţi s alungat cu o tăcere dispreţuitoare. La elanul meu pătimaş [mi-aţi răspuns jignindu-mă pentru tot restul vieţii. Acum, va să zică, am tot dreptul să mă izolez de voi cu un zid, să-mi ladun cele treizeci de mii de ruble şi să-mi sfîrşesc viaţa un-Şdeva în sudu-ll Crimeii, printre munţi şi vii, pe moşia mea, I

cumpărată cu cele treizeci de mii şi, mai ales, departe de voi, "dar fără o ură împotriva voastră, cu un ideal în suflet, cu o femeie iubită lîngă inimă, cu familie — dacă mă ajută Cd-de-Sus — şi ajuitîndu-i pe ţăranii din împrejurimi." Sigur că e bine că mi le spun toate astea acum mie însumi, că altfel ce putea îi mai stupid decît să i le fi spus toate astea ei ? De aici şi tăcerea mîndră, de asta şi perseveram în tăcere. Că ce putea să înţeleagă ea ? Şaişpe ani, tinereţea cea dintîi, ce putea ea să înţeleagă din justificările mele, din suferinţele mele ? Era nai-

vitate, necunoaşterea vieţii, convingerile ieftine ale tinereţii, orbirea de care suferă „inimile minunate" şi mai ales e casa de credit şi basta (şi parcă aş fi fost un monstru în casa asta de credit, parcă n-a văzut cum mă purtam, luam eu ceva în plus ?) O, cît e de îngrozitor adevărul pe pămînt ! Minunăţia aceasta, smerita aceasta — ea era tiranul, insuportabilul tiran al sufletului meu, călăul meu ! Ar însemna să mă calomniez singur, dacă n-aş spune asta ! Credeţi că n-am iubit-o ? Cine poate să spună că n-am iubit-o ? Vedeţi, aici a fost o ironie, a ieşit cea mai rea ironie a destinului şi a naturii ! Sîntem blestemaţi, viaţa oamenilor, în general, e blestemată ! (Şi a mea în (particular !) Acum înţeleg eu că am greşit-o undeva ! Că a fost ceva care n-a ieşit cum trebuie. Totul a fost limpede, planul meu a fost limpede ca cerul : „E aspru, e mîndru şi n-are nevoie de compătimirea morală a nimănui, suferă în tăcere". Şi -laşa a şi fost, nam minţit, n-am minţit ! „O să înţeleagă pe urmă singură că n-a fost idecît generozitate, dar că n-a ştiut s-o vadă şi cum o să-şi dea seama de lasta, o să mă aprecieze de zece ori mai mult şi-o să se prosterneze, împre-unîndu-şi mîinile a rugăciune". Ăsta era planul. Dar am uitat ceva sau am scăpat din vedere. Mi-a scăpat un amănunt. Dar ajunge, ajunge. Şi de cine să mai mă rog acum să mă ierte ? Dacă s-a sfîrşit, s-a sfîrşit. Mai mult curaj, omule, fii mîndru ! Nu eşti tu de vină !...

Ei, bine, o să spun adevărul, n-o să-mi fie teamă să stau faţă-n faţă cu adevărul : ea e vinovată, ea e vinovată !...

V Smerita se revoltă

Certurile au început de atunci, cînd i-a venit deodată în cap să dea bani după cum credea ea de cuviinţă, să evalueze lucrurile

mai mult decît costă şi de vreo două ori a intrat chiar în dispută cu mine pe tema asta. N-am fost de acord. Şi atunci s-a nimerit căpităneasa aia.
A venit o căpităneasa bătrînă cu un medalion — un cadou de la răposatul ei soţ, un suvenir, se ştie ce-i asta. I-am dat treizeci de ruble. A început să se vaite amarnic să ne roage să-i păstrăm obiectul —• o să-l păstrăm, sigur. într-un cuvînt, vine după vreo cinci zile să-l schimbe pe o brăţară, care nu făcea nici opt ruble, bineînţeles, că am refuzat-o. Probabil că atunci a ghicit ea ceva după privirea neveste-mi, a venit în lipsa mea şi nevastă-mea i-a schimbat medalionul.
în aceeaşi zi, după ce am aflat, i-am vorbit cu blîndeţe, dar ferm şi logic. Ea şedea pe pat, se uita în jos, şi se juca cu piciorul drept pe covoraş (gestul ei), cu un zîmbet rău pe buze. Atunci, fără să ridic de fel vocea, am anunţat-o liniştit că banii sînt ai mei, că am dreptul să privesc viaţa cu ochii fnei şi că atunci cînd am adus-o în casa mea nu i-am ascuns nimic.
A sărit deodată în picioare, a început să tremure şi, — ce credeţi —• a început să dea din picioare ; era o fiară, era o criză, era o fiară în criză. Am înlemnit de uimire, la o ieşire de asta nu m-am aşteptat nicicum. Dar nu m-am pierdut şi nici măcar m-am făcut vreo mişcare şi din inou, cu aceeaşi voce liniştită, am anunţat-o că de acum încolo o lipsesc de dreptul de a participa la treburile mele. Ea mi-a rîs în faţă şi a ieşit din casă.
! Problema e că n-avea voie să iasă din casă. Nici un pas fără mine, aşa ne-a fost înţelegerea încă de pe vremea logod-"nei. S-a întors spre seară : eu nu i-am. zis nici un cuvînt.
A doua zi iar a plecat de dimineaţă, la fel şi a treia zi. • Mi-am închis casa şi m-am dus la mătuşi. Cu mătuşile astea am întrerujpt orice legătură chiar după nuntă, nici ele la mine, nici eu, la ele. Se dovedi că nu fuisese la ele. M-au ascultat cu-Irioase şi mi-au rîs în nas : „Aşa-ţi trebuie !" Dar mă aşteptam f să rîdă. Pe loc aim şi cumpărat-o pe mătuşa mai mică, cea care , era fată bătrînă, cu o sută de ruble, şi i-am dat douăzeci şi cinci !avans. După vreo două zile vine la mine: „Aici, zice, e ameste-i cat un ofiţer, locotenentul Efimovici, fostul dumitale coleg de tregiment". Am fost teribil de surprins. Efimovici ăsta mi-a făcut cel mai mare rău în regiment, iar cu o lună în urmă, de neruşinat ce era, mi-a făcut o vizită în chip de client şi, ţin minte, că a început să se hlizească la nevastă-mea. M-am

apropiat imediat de el şi i-am spus să nu mai îndrăznească să vină la ttine, ţinînd seama de relaţiile dintre noi; nici nu m-am gîndit ila .altceva, m-am gîndit pur şi simplu că e măgar. Şi acum deodată mă anunţă mătuşa că ei doi şi-au fixat şi o întîlnire şi că
290
291
de toate aranjamentele astea se ocupă o fostă cunoştinţă de-a mătuşilor, Iulia Se.mionovna, văduvă, şi încă văduvă de colonel — „la ea, cică, se duce soţia dumitale acum".
Tabloul ăsta îl scurtez. Toată afacerea asta m-a costat vreo trei sute de ruble, dar în două zile lucrurile s-au -aranjat în aşa fel ca eu să stau în camera vecină, după uşa întredeschisă, şi să ascult primul rendez-vous intim între nevastă-mea şi Efimo-vici. Iar în aşteptare, în ajunul evenimentului, a avut loc între noi doi o scenă scurtă, dar teribil de semnificativă.
Se întoarce acasă spre seară, se aşază pe pat, se uită ironic la mine şi-şi joacă piciorul pe covor. Privind-o, îmi trăsneşte deodată o idee prin cap — că toată luna aceasta din urmă, sau mai exact ultimele două săptămîni, ea n-a mai fost ea şi se poate spune chiar că a fost invers, o fiinţă furioasă, agresivă, n-aş putea spune că neruşinată, dar turbulentă, căutînd singură ceartă. Căuta cearta cu tot dinadinsul. O încurca însă faptul că era smerită. Cînd una de asta începe să-şi facă de cap. chiar dacă întrece măsura, tot se vede că e ceva artificial, că se forţează că nu poate sa-şi învingă seriozitatea şi smerenia. De asta şi sar uneori în halul ăsta peste cal, că nu-ţi vine să crezi propriei tale minţi care stă şi observă. Un suflet, însă, obişnuit cu desfrîul o să îndulcească întotdeauna lucrurile, o să facă o porcărie mai mare, dar în chip de ceva firesc şi cumsecade, chiar cu pretenţie de superioritate.
-— Dar e adevărat că ai fost dat afară din regiment pentru că ţi-a fost frică să te duci la duel ? m-a întrebat ea deodată, ca din senin, şi ochii ei au prins să scapere.
•— E adevărat ; în urma sentinţei ofiţerilor am fost solicitat să părăsesc regimentul, deşi înainte de asta mi-am înaintat singur demisia.
— Te-au dat afară ca pe un laş.
— Da, mjau condamnat ca pe un laş. Dar n-am refujzat duelul de frică, l-am refuzat pentru că n-am vrut să mă supun sentinţei

lor tiranice şi să provoc un duel, cînd nu vedeam nimic care să mă fi jignit. Ştii, nu putui eu să mă abţin aici, ca să protestezi cu fapta împotriva unei tiranii ca asta, înseamnă să dai dovadă de mult mai mult curaj decît în orice fel de
duel.
N-am putut să mă abţin, cu fraza asta parcă m-aş fi apucat să mă justific, atîtia aştepta, o nouă umilinţă din partea mea. A izbucnit într-un rîs răutăcios.

— Dar e adevărat că mai tîrziu, timp de trei ani, umblai pe străzile Petersburgului ca un vagabond şi cereai cîte un ban şi dormeai pe sub mesele de biliard ?
■— Am dormit şi pe Sennaia, în casa lui Veazeţmski 98. Da, e adevărat, în viaţa mea a fost mai tîrziu, după armată, multă ruşine şi decădere, dar nu o decădere morală, pentru că eram primul care-mi uram faptele, chiar şi pe vremea aceea. A fost doar o decădere a voinţei şi a minţii mele. Daar toate astea au trecut...
•— O, acum eşti cineva, eşti un financiar !
Adică un apropo la oasa de credit. Dar reuşisem deja să mă siăpînese. Văzusem că aşteaptă din partea mea nişte justificări umilitoare şi nu i le-am oferit. A su(nat chiar la timp un client şi m-am dus la el, în sală. Mai tîrziu, cam după un ceas, cînd s-a îmbrăcat deodată pentru plecare, s-a oprit în faţa mea şi mi-a spus :
— Şi totuşi nu mi-ai spus nimic despre asta înainte de nuntă ?
Nu i-iam răspuns nimic şi ea a plecat.
iŞi aşa, a doua zi, stăteam în camerea aceea, în spatele uşii, şi ascultam cum mi se hotăra destinul, iar în buzunarul meu era un pistol. Ea se îmbrăcase elegant, şedea la masă, iar Efi-movici se dădea peste cap. Şi ce credeţi : a ieşit aşa cum (o spun pe cinstea mea), exact aşa cum am presimţit, fără măcar să-mi dau seama că presimt şi presupun asta. Nu ştiu dacă mă exprim clar.
Uite ce a ieşit. Am ascultat o oră încheiată şi am asistat o oră încheiată la un duel între o femeie dintre cele mai nobile şi mai elevate şi o javră din lumea bună, o javră dasfrînată şi tîmpă, cu un suflet de lingău. Şi de unde, mă gîndeam eu uluit, de unde le ştie toate naiva, smerita, tăcuta asta ? Nici cel mai

spiritual autor de comedii din lumea bună n-ar putea :■ să scrie o scenă atît de reuşită, cu toată ironia ei, cu rîsul ei ,naiv, cu acel dispreţ al virtuţii faţă de viciu. Şi cîtă strălucire i era în cuvintele ei, în fiecare cuvinţel, ce spirit în răspunsurile •(ei prompte şi cît adevăr în judecăţile ei. Şi în acelaşi timp cîtă naivitate a,proape feciorelnică. îi rîdea în nas la toate declara-ţiile lui de dragoste, la gesturile lui, la propunerile lui. Venind cu intenţiile sale vulgare şi fără să bănuiască vreo rezistenţă,. »Efimovici s-a văzut făcut praf. La început aş fi putut crede
293
că nu e vorba decît Ide o cochetărie, „cochetărie, deşi desfrînată, dar spirituală, ca să-i crească preţul". Dar nu, adevărul a început să lumineze ca soarele şi nu mai aveai cum să te îndoieşti. Doar din ura ei faţă de mine, o ură bruscă şi artificială, s-a putut hotărî să aranjeze întâlnirea asta, dar cum a devenit cazul să treacă la fapte i s-au şi deschis ochii. Era pur şi simplu o fetiţă care se zbătea ca să mă jignească, cu orice preţ, după ce s-a hotărît, însă, pentru murdăria asta, n-a mai putut să suporte lipsa de orînduială. Şi pe ea, fiinţa asta curată şi fără păcat, ■ care-şi avea un ideal, ar fi putut s-o seducă Efimovioi sau vreo altă javră din -llumea bună ? Dimpotrivă, n-a provocat decît rîsul. Tot adevărul s-a ridicat din sufletul ei şi indignarea a făcut să ţâşnească rîsul din inima ei. Repet, bufonul ăsta s-a pleoştit de tot pînă la urmă şi stătea încruntat, abia răspunzîn-du-i, aşa că mi s-a făcut şi teamă ca să nu cuteze s-o jignească dintr-o josnică pornire de răzbunare. Şi vă repet din nou : spre onoarea mea am ascultat scena asta aproape fără nici o uimire. ; Parcă aş fi descoperit ceva cunoscut. Parcă m-aş fi dus anume ca să dau de asta. M-am dus fără să cred în nimic, în nici o ; acuzaţie, cu toate că mi-am băgat un pistol în buzunar, ăsta e adevărul ! Şi puteam eu să mi-o închipui altfel ? De ce am mai iubi t-o, de ce am mai apreciat-o, de ce mi-am mai însurat cu ea ?■ O, desigur, m-am convins prea bine de ura ei, dar m-am convins şi de puritatea ei. Am întrerupt brusc scena asta, deschi- ■-l zînd uşa. Efimovici a sărit în picioare, eu am luat-o pe ea de mînă şi am invitat-o să plece eu mine. Efimovici s-a regăsit şi a izbucnit brusc într-un hohot de rîs :
— O, n-am nimic împotriva sfintelor drepturi conjugale, ia-o ! Şi ştii, strigă el în urma mea, deşi un om cinstit nu poate să se bată în duel cu dumneata, din respect pentru doamna dumitale

îţi stau la dispoziţie... Dacă, sigur, te hotărăşti să rişti...
— Ascultă, am oprit-o eu pentru o clipă în prag. Pe urmă tot drumul pînă acasă aiu i-am spus nici un cu-vînt. O duceam de mînă şi ea nu opunea nici o rezistenţă. Dimpotrivă, fusese îngrozitor de uluită şi nu numai pînă am ajuns acasă. După ce am venit acasă s-a aşezat şi şi-a pironit privirea la mine. Era teribil de palidă. Şi deşi buzele ei exprimau un zîmbet ironic, de privit imă privea cu o provocare triumfătoare şi severă şi cred că era într-adevăr convinsă, în primul mo-

ment, că am s-o împuşc. Dar ajn scos în tăcere revolverul şi l-am pus pe masă ! Sia uitat la mine şi la revolver. (Vă rog să reţineţi: ştia de revolverul ăsta. îl aveam de mult şi era încărcat chiar de cînd mi-am deschis casa de credit. Deschi-zînd-o, m-am hotărît să nu ţin nici cîini uriaşi, nici lacheu solid, cum face, de pildă, Moser. La mine bucătăreasa e cea care deschide uşa clienţilor. Dar unul care se ocupă de meseria noas-tră nu se poate lipsi, pentru orice eventualitate, de autoapărare şi de asta mi-am făcut rost de un revolver încărcat. Din primele zile cum a venit în casa mea ea sja interesat de revolver, mi-ia pus şi întrebări şi eu i-am explicat chiar şi mecanismul şi sistemul şi, mai mult, am convins-o o dată să tragă la ţintă. Reţineţi toate astea). Fără să iau seama la privirea ei speriată, m-am culcat, îmbrăcat, în pat. Eram cu totul epuizat, se făcuse aproape unsprezece. Ea continua să stea pe acelaşi loc, fără să se mişte, cam preţ de o oră, pe urmă a stins luminarea şi s-a culcat, tot îmbrăcată, pe divan, lîngă perete. A fost pentru prima dată cînd nu s-a culcat cu mine — vă rog să reţineţi şi asta...
l -l VI
-l. ■■ ■"
O amintire îngrozitoare.
Şi acum această amintire îngrozitoare.
M-am trezit dimineaţa, pe la opt, cred, şi în cameră era aproape lumină. M-am trezit brusc şi (pe deplin lucid şi mi-am deschis deodată ochii. Ea stătea lîngă masă şi ţinea revolverul în mină. -l-lN-a văzut că m-am trezit şi că mă uit la ea. Şi deodată o văd că porneşte spre mine, cu revolverul în mînă. Mi-am închis repede ochii şi m-am prefăcut că dorm tun.
S-a apropiat de pat şi s-a oprit lîngă mine. Auzeam totul deşi s-a

făcut o linişte mormîntală, dar eu auzeam liniştea asta. Aici am făcut o mişcare convulsivă şi am deschis ochii, brusc, fără să mă pot opri. Ea se uita drept la mine, în ochii mei şi revolverul ajunsese lîngă tîmpla mea. Ochii noştri s-au întîlnit. Dar nu înecam uitat unul la altul mai mult de o clipă. M-am forţat să-mi închid ochii din nou şi în aceeaşi clipă m-am ho-

tărît din tot sufletul să nu mai mă mişc şi să nu mai deschid ochii, orice m-ar fi aşteptat.
Se întîmplă, într-adevăr, ca şi un om care doarme profund să deschidă brusc ochii, chiar să ridice capul şi să se uite prin cameră ca după o clipă, să-şi pună din nou, inconştient, capul pe pernă şi să adoarmă, fără să ţină minte nimic. Cînd, după ce i-am întîlnit privirea şi am simţit revolverul la tîmpla mea, mi-am închis brusc ochii şi nu m-am mai mişcat, ca un om care doarme adînc, putea, foarte bine să presupună că dorm într-adevăr şi că n-iam văzut nimic, cu atît mai mult cu cît e greu de crezut că după ce vezi ce am văzut eu, să mai închizi ochii într-o clipă ca asta.
Da, e greu ide crezut. Şi totuşi ea ar fi putuit să ghicească adevărul, asta mi-a şi fulgerat prin minte, în aceeaşi clipă. O. ce vîrtej de gînduxi, de simţiri a trecut în mai puţin de o clipă prin mintea mea : trăiască electricitatea gîndirii umane ! în cazul acesta (mi s-a părut mie) : dacă ea a ghicit adevărul şi ştie că nu dorm, am strivit-o cu hotărârea mea de a muri şi poate că o să-i tremure mîna. O hotărîre poate fi spulberată de o nouă impresie pulternică. Se Sjpune că cei care se află pe o înălţime simt deseori ispita de a se .arunca în jos, în abis. Cred că multe sinucideri şi crime au avut loc numai pentru că pistolul se şi afla în mîna omului respectiv. Aici e tot abisul, acea pantă de patruzeci şi cinci de grade pe care n-ai cum să n-aluneci, şi e ceva de nebiruit care te împinge să apeşi pe trăgaci. Dar conştiinţa că am văzut totul, că ştiu totul şi că-mi aştept în tăcere moartea putea s-o reţină pe pantă.
Stăruia aceeaşi linişte şi am simţit la tîmplă, la rădăcina părului meu, atingerea rece a fierului. O să mă întrebaţi dacă aveam mari speranţe să mai scap. Vă răspund ca-n faţa Domnului : n-aveam nici o speranţă, în afara poate a unei şanse din o sută. De ce atunci aşteptam să mor ? Dar vă întreb eu pe dumneavoastră : la ce era să mai trăiesc după pistolul pe care l-

a ridicat asupra mea fiinţa pe care o adoram ? în afară de asta, ştiam din adîncul fiinţei mele, că între noi doi, chiar în clipa aceea, se duce o luptă, un duel îngrozitor pe viaţă şi pe moarte, duelul acelui laş de mai înainte, care a fost izgonit pentru laşitate de colegii săi. Ştiam şi ştia şi ea asta, idacă şi-a dat cumva seama care este adevărul, că nu dorm.
Poate că n-a fost nimic din toate astea, poate că nici nu m-am gîndit la asta atunci, dar tot ar fi trebuit să fie, chiar

şi fără să mă gîndese, pentru că mai tîrziu n-arn făcut decît să mă gîndese la asta în fiecare clipă a vieţii mele.
Dar o să-mi puneţi din nou o întrebare : de ce n-am scăpat-o atunci de crimă ? O, eu însumi mi-am pus mai tîrziu întrebarea asta de o mie de ori, de fiecare dată cînd mi-a.min-team, cu un fior rece pe şira spinării, clipa asta. Dar sufletul meu era atunci cuprins de o disperare sumbră : eu însumi piream, aşa că pe cine aş mai fi putut salva ? Şi de unde ştiţi că aş fi vrut să mai salvez pe cineva atunci ? De unde se poate şti ce puteam sa simt atunci ?
Şi totuşi conştiinţa mea lucra febril ; clipele treceau, într-o tăcere mormîntală, ea tot mai stătea deasupra mea şi deodată speranţa m-a făcut să tresar ! Am deschis repede ochii. Ea nu mai era în cameră. M-am sculat din pat : am învins, iar ea fusese învinsă pentru totdeauna !
Am ieşit la ceai. La noi samovarul se servea întotdeauna lîn prima cameră şi ea era aceea care turna ceaiul. M-am aşezat în tăcere la masă şi mi-am luat ceaşca de ceai din mîna ei. După vreo cinci minute m-am uitat la ea. Era îngrozitor ie palidă, mai palidă ca ieri, şi se uita la mine. Şi deodată, irăzînd că mă uit la ea, a schiţat un zîmbet palid cu buzele i palide şi cu o întrebare timidă în ochi. „Va să zică tot se mai idoieşte şi se întreabă : ştie el sau nu ştie, a văzut sau n-a yăzut ?" Indiferent, mi-am îndepărtat privirea. După ce mi-am ăut ceaiul, am încuiat casa, m-am dus la piaţă şi am cumpă-it un pat de fier şi un paravan. întors acasă am poruncit să pună patul în sală şi să fie izolat cu paravanul. Patul era entru ea, dar nu i-am spus nici un cuvînt. Dar a înţeles şi fără cuvinte, numai şi numai văzînd patul, că „am văzut şi ştiu totul" şi că nu mai poate fi mici o îndoială. Noaptea am lăsat pistolul ca îintodeauna pe masă ! Ea s-a culcat în tăcere în

(noul ei pat : căsătoria a fost desfăcută, „a fost învinsă, dar n-a fost iertată". Noaptea a început să delireze, iar dimineaţa a făcut febră. A zăcut timp de şase săptămîni.
CAPITOLUL AL DOILEA
SMERITA (continuare)
I Vis de mîndrie.
Lukeria m-a anunţat chiar acum că n-o să mai stea la mine şi că o să se mute cu«i o îngroapă pe cucoană. M-am rugat în genunchi timp de cinci minute şi am vrut să mă rog timp de o oră, dar tot mă gîndesc şi mă gândesc şi-mi vin tot gânduri bolnăvicioase şi capul mi-e bolnav, atunci ce să te mai rogi, nu faci decât să păcătuieşti. E ciudat şi faptul că nu vreau să dorm : cînd ai o durere mare, o durere prea mare, după primele răbufniri puternice întotdeauna vrei să dormi. Se spune că cei care sînt condamnaţi la moarte dorm extrem de adînc în ultima lor noapte. Aşa şi trebuie să fie, asta vine de la natură, pentru că altfel n-ai avea putere să suporţi... M-am întins pe divan, dar n-am adormit.
...Timp de şase săptămîni cît a fost bolnavă am îngrijit-o zi şi noapte, eu, Lukeria şi o infirmieră cu şcoală ide la spital, pe care am angajat-o. Nu mă uitam la bani şi chiar voiam să cheltuiesc bani pe ea. L-am chemat pe doctorul Schroeder şi-i plăteam zece ruble pentru o vizită. Cînd şi-a recăpătat cunoştinţa, am început să mă arăt mai rar. De altfel, ce să mai vorbesc. Cînd s-a vindecat, s-a aşezat liniştită şi tăcută în camera mea, la o masă pe care am cumpărat-o atunci tot pentru ea. Da, asta e adevărat, tăceam amîndoi, adică am început să vorbim mai tîrziu, dar despre nişte lucruri obişnuite. Eu, evident, nu mă avîntam special prea mult, dar am observat foarte

bine că şi ea era parcă bucuroasă să nu spună un culvînt în plus. Mi s-a părut cu totul firesc din partea ei : „Prea e zguduită şi prea e învinsă, mă gîndeam eu, sigur era nevoie de timp ca să uite şi să se obişnuiască". Şi aşa stăteam în tăcere, dar în fiecare clipă mă pregăteam în sinea mea pentru viitor. Mă gîndeam că şi ea face la fel şi ană pasiona teribil să ghicesc : la ce anume se gîndeşte ea acum ?
Vă mai spun ceva : o, nimeni ,nu Ştie cît am suferit, suspi-nînd la căpătîiul ei cît a fost bolnavă. Dar suspinam în sinea mea şi-mi opream suspinele în piept chiar şi faţă de Lukeria. Nu-mi

puteam imagina, nu puteam nici măcar să presupun că ea va muri fără să afle totul. Cînd a scăpat de pericol şi a început să se facă mai bine, ţin minte m-am liniştit repede şi m-am liniştit de tot. Mai mult, am hotărît să amin viitorul nostru pentru un timp cît se poate mai îndepărtat şi să las deocamdată lucrurile aşa cum sînt. Da, s-a întîmplat cu mine atunci ceva straniu şi neobişnuit : am triumfat şi chiar şi numai conştiinţa triumfului m-a mulţumit. Şi aşa a trecut iarna. O, am fost aşa de mulţumit în iarna aceea, cum n-am fost niciodată.

Vedeţi, în viaţa mea a existat o împrejurare îngrozitoare, care pînă atunci, adică chiar pînă la catastrofa cu nevastă-mea, mă apăsa clipă de clipă şi anume — pierderea reputaţiei şi plecarea din armată. în două cuvinte, s-a făcut cu mine o nedreptate tiranică. E drept, tovarăşii mei nu mă iubeau din cauza caracterului meu dificil şi poate ridicol, deşi se întîmplă adesea să-i amuze pe prietenii tăi tocmai ceea ce este sublim pentru tine, ceea ce e profund ,al tău şi stimat de tine. O, n-am fost iubit niciodată nici măcar în şcoală. N-am fost iubit niciodată şi nicăieri. Nici Lukeria nu poate să mă iubească. întîm-plarea din .armată a fost şi o consecinţă a lipsei de dragoste pentru mine, dar a avut şi tun caracter accidental. O spun de aia, că nu e nimic mai jignitor şi mai scîrbos decît să pieri dintr-o întîmjplare, care putea să fie şi care putea să nu fie, din cauza unui concurs nefericit de împrejurări, care puteau să te ocolească precum un nor. Pentru o fiinţă sensibilă e ceva umilitor. E vorba de; următoarea întâmplare :

Odată, la teatru, într-o pauză, m-am dus la bufet. Husarul A-v, intuind şi el acolo, a început să vorbească tare, faţă de

toţi ofiţerii şi spectatorii care erau acolo, cu doi husari de-ai lui, că pe culoar, Bezumţev, un căpitan din regimentul nostru, a trîntit un scandal şi „se pare că e beat". Discuţia nu s-a legat şi apoi a fost vorba de o greşeală, întrucît căpitanul Bezumţev n-a fost beat şi scandalul, de fapt, n-a fost scandal. Husarii au început să vorbească despre altceva şi cu asta s-a şi terminat, a doua zi, însă, istoria a ajuns în regimentul nostru şi au şi început să spună că la bufet eram numai eu din regimentul nostru şi că atunci cînd husarul A-v s-a referit cu impertinenţă la căpitanul Bezumţev, nu m-am apropiat de A-v şi nu l-am oprit. De unde pînă unde ? Dacă el avea un dinte împotriva lui Bezumţev, era

treaba lor personală şi ce rost avea să mă amestec ? Ofiţerii, însă, au început să spună că n-a fost o chestiune personală, că afecta şi regimentul, şi întrucît acolo eram singurul ofiţer din regiment, am demonstrat prin asta că în regimentul nostru pot fi şi ofiţeri nu din cale-afară de seru-pu;loşi în materie de onoare, şi a lor şi a regimentului. Nu puteau fi de acord cu o asemenea insinuare. Mi s-a făcut cunoscut că mai pot îndrepta lucrurile, dacă, fie şi acum, fie şi cu întîrziere, am să vreau să am o explicaţie formală cu A-v. N-am vrut-o şi, deoarece eram enervat, am refuzat cu aroganţă şi imediat mi-am înaintat demisia ; asta e toată povestea mea. Am ieşit mîndru, dar cu moralul distrus. S-a întîmplat tocmai atunci ca bărbatul surorii mele din Moscova să facă praf toată mica noastră avere, inclusiv partea mea, o părticică infimă, şi am rămas pe stradă, fără nici un ban. Aş fi putut să-mi iau un serviciu, dar nu mi l-am luat : după o uniformă strălucitoare nu puteam să mă duc undeva la calea ferată. Şi aşa — dacă e ruşine să fi? ruşine, dacă e dezonoare, să fie dezonoare, dacă e decădere să fie decădere, şi cu; cît e mai rău cu atît e mai bine, iată ce mi-am ales. Sînt aici trei ani de amintiri sumbre şi chiar casa lui Veazemski. Acum un an şi jumătate a murit La Moscova o bătrînă bogată, naşa mea, şi, neaşteptat, mi-a lăsat şi mie, printre alţii, prin testament trei mii-M-am gîndit şi mi-am hotărît pe loc destinul. M-am hotărît la casa de credit, fără să-mi cer iertare de la oameni : o să am bani, pe urmă un colţişor al meu şi o viaţă mouă departe de amintiri, ăsta mi-era planul. Şi totuşi, trecutul sumbru şi reputaţia mea pătată o dată pentru totdeauna mă chinuiau zi

de zi, clipă de clipă. Dar atunci m-am însurat. Intîmplător sau nu, nu ştiu. Dar, aducînd-o pe ea în casa mea, mă gîndeam că-mi aduc un prieten şi aveam mare nevoie de un prieten. Dar am văzut clar că prietenul trebuie să fie pregătit, format şi chiar învins. îŞi puteam eu să-i explic ceva acestei fiinţe de şaisprezece ani şi cu idei preconcepute ? Cum aş fi putut, de pildă, fără ajutorul întîmplător al îngrozitoarei catastrofe cu pistolul s-o conving că nu sînt laş şi că în regiment am fost acuzat pe nedrept de laşitate ? Dar catastrofa a venit la timp. Rezistînd în faţa pistolului, mi-am răzbunat trecutul meu sumbru. Şi deşi nimeni n-a aflat asta, a aflat, însă, ea, şi asta era

totul pentru mine, pentru că ea era totul pentru mine, întreaga mea speranţă pentru viitorul viselor mele ! Era singurul om pe care-l pregăteam pentru mine şi n-aveam nevoie de altul şi uite că ea a aflat totul, a aflat cel puţin că s-a piripit să se alăture duşmanilor mei. Ideea aceasta mă încînta. în ochii ei nu mai puteam să fiu un ticălos, cel mult un om ciudat, dar şi gîndul acesta nu-mi displăcea acum : ciudăţenia nu e un viciu, dimpotrivă, uneori atrage sufletul feminin. Într-un cuvînt, am împins mai încolo cu bună ştiinţă deznodămîntul celor întîmplate, cît aveam îmi era prea destup pentru liniştea mea şi-mi oferea destule imagini şi material pentru visele mele. Asta e nenorocirea, că sînt visător : pentru mine era destul material, iar în ceea ce o priveşte pe ea mă gîndeam că o să mai aştepte.

■ Aşa trecu toată iarna, într-o aşteptare nelămurită. îmi plă-

■ cea să mă uit neobservat la ea, cînd şedea la măsuţa ei. Lucra cîte ceva, se ocupa de rufărie, iar serile uneori citea cărţile pe care le lua din dulapul meu. Şi alegerea cărţilor din dulap trebuia să aducă mărturie în folosul meu. Nu ieşea aproape nicăieri, înainte de a se însera, după dejun, o scoteam în fiecare zi la plimbare, să mai facem puţină mişcare, dar nu în tăcerea aia absolută ca înainte. Eu ,mă forţam să las impresia că nu tăceam şi că discutam în bună înţelegere, dar, cum am mai spus-o, o făceam amîndoi în aşa fel, încît să nu mergem prea departe. Eu o făceam special, iar pentru ea, mă gîndeam eu,

era necesar să „aibă timp". E desiguf ciudat că nu mi-a trecut nici măcar o dată prin cap, pînă aproape de sfîrşitul iernii, că mie îmi place să mă uit pe ascuns la ea, dar că n-am surprins nici o privire a ei asupra mea ! Mă gîndeam că e sfioasă. JŞi chiar arăta atît de timid de sfioasă, atît de neputincioasă după boală. Da, e mai bine să aştepţi şi — ,,şi veni-va într-o bună zi singură la tine...".

Ideea asta mă încînta teribil. O să mai adaug ceva, uneori mă aţîţam parcă special pînă simţeam într-adevăr, cu sufletul şi cu mintea, un fel de ciudă împotriva ei. Şi aşa a ţinut un timp. Ura imeâ, însă, n-a putut niciodată să prindă şi să se cristalizeze în sufletul meu. Pînă şi eu priveam, toate astea ca pe un joc. Dar şi atunci, deşi am desfăcut căsătoria, eumpărînd patul şi paravanul,. n-am putut să văd în ea o criminală. Şi nu pentru*

că aş fi judecat uşuratec crima ei, ci pentru că aveam de ce s-o iert de tot, chiar din prima zi, chiar înainte de a fi cumpărat patul. într-un cuvînt era o ciudăţenie din partea mea, pentru că în privinţa moralităţii sînt un om sever. Dimpotrivă, în ochii mei era atît jde învinsă, atît de umilită, atît de strivită, încît uneori aveam pentru ea un chinuitor sentiment .« de milă, deşi cu toate astea îmi plăcea foarte mult atunci ideea] umilinţei ei. lini plăcea ideea acestei inegalităţi între noi doi... j Mi s-a întîmplat în iarna aceea să fac special cîteva fapte j bune. Am iertat două datorii şi i-am dat bani unei femei săr- ,j mâine fără nici un fel de gaj. Soţiei mu i-am spus nimic despre] asta şi nici n-am căutat s-o afle, dar femeia a venit singură să-mi mulţumească şi încă aproape în genunchi. Şi aşa s-a aflat, mi s-a părut că despre femeia asta a aflat într-adevăr cu plăcere.

Dar se apropia primăvara, eram la mijlocul lui aprilie, s-a scos al doilea rînd de rame şi soarele începu să lumineze cu mănunchiuri de raze strălucitoare camerele noastre tăcute. Un văl, însă, atîrna în faţa mea şi-mi orbea mintea. Un văl fatal şi îngrozitor ! Nu ştiu cum s-a întîmplat că mi s-a luat vălul de pe ochi şi că am început deodată să văd totul şi să înţeleg. A fost o întîmplare, a venit ziua aceea însemnată, sau raza soarelui a aprins în mintea mea anchilozată gîndul şi dezlegarea ? Nu, aici n-a fost vorba nici de gînd, nici de dezlegare, s-a trezit deodată în mine o mică strună pe care am crezut-o amorţită de tot. a început să vibreze şi să-mi lumineze tot sufletul meu anchilozat şi mîndria mea diavolească. Şi s-a întîmplat asta brusc şi neaşteptat. S-a întîmplat spre seară,, cam pe la cinci după masă... .

II .

Vălul a căzut deodată.

Două vorbe înainte de asta. Chiar cu o lună în urmă, am observat la ea o îngîndurare ciudată, nu chiar tăcere, dar îngîndurare. Şi asta am remarcat-o brusc. în momentul acela ea şedea şi lucra. Aplecîndu-şi capul asupra lucrului, nu mă văzuse că o privesc. Şi în clipa aceea m-a ujluit deodată faptul că s-a făcut atît de subţirică, de slăbuţă, că are o faţă palidă, că buzele i s-au albit, toate astea la un loc, ca şi îngîndurarea ei excesivă m-au frapat brusc. Auzisem şi înainte, în toiul nopţii o tuse uşoară şi uscată. M-am sculat imediat şi m-am dus la Schroeder să-l invit

la mine, fără să-i spun ei nimic.
Schroeder a venit a doua zi. Ea s-a mirat mult şi s-a uitat cînd la Schroeder, cînd la mine.
— Dar sînt sănătoasă, spuse ea cu un zîmbet ironic şi nedefinit.
Schroeder n-a consultat-o prea mult (medicii ăştia au uneori o neglijenţă dispreţuitoare) şi mi-a spus doar, în camera cealaltă, că asta i-a rămas după boală şi că primăvara n-ar fi rău să plecăm undeva la mare sau,. dacă nu se poate, să ne mutăm pur şi simplu într-o vilă, în afara oraşului. într-un cu- vînt n-a spus nimic, în afara faptului că e o slăbiciune sau aşa ceva. Gînd Schroeder a ieşit, ea mi-a spus deodată din nou, privindu-mă îngrozitor de serios :
— Sînt cu totul, dar cu totul sănătoasă.
Dar, spunînd asta, a roşit deodată, probabil de ruşine. Pro- babil, na fost ruşine. O, acum înţeleg : i-a fost ruşine că mai sînt încă soţul ei, că mă îngrijesc de ea ca un soţ adevărat. Atunci însă n-am înţeles şi am trecut roşeaţa în contul smereniei. (Vălul !).
Şi iată, la o lună după asta, pe la cinci după-amiază, în aprilie, într-o zi însorită şi strălucitoare, şedeam la casă şi-mi făceam socotelile. Deodată aud cum ea, în camera noastră, la măsuţa ei, luorînd ceva, a început încet, încet... să cînte. Asta mi-a produs o impresie zgduitoare şi nici pînă acum n-am reuşit s-o înţeleg. Pînă atunci n-am auzit-o niciodată cîntînd, poate : doar în primele zi]e cînd am adus-o acasă şi cînd puteam încă [să ne jucăm trăgînd la ţintă cu pistolul. Pe atunci vocea ei fusese destul de puternică, răsunătoare, deşi nu prea sigură, dar

teribil de plăcută şi sănătoasă. Acum insă cîntecul era aşa. firav, o, neapărat ceva melancolic (era nu, ştiu ce romanţă}, dar parcă era ceva "în vocea ei, ceva spart, ceva frînt, de parcă vocea ei nu putea s-o scoată la capăt, de parcă şi cîntecul era bolnav. Cînta în surdină şi, deodată, după ce s-a înălţat, vocea ei s-a întrerupt, un glăscior atît de mititel şi care s-a întrerupt atît de trist ; pe urmă a tuşit şi a început încet-încet, abia-abia să cînte ceva...
Lumea o să rîdă de emoţia mea, dar nimeni n-o să înţeleagă niciodată de ce am fost emoţionat ! Nu, încă nu mi-a fost milă de ea, a fost cu totul altceva. Cel pujţiin la început, în primele

momente, a fost o nedumerire bruscă şi o teribilă uimire, înspâimîntătoare şi ciudată, ceva aproape răzbunător : „cîntă şi încă şi faţă de mine ! O fi uitat oare de mine ?"
Zguduit tot, rămăsesem pe loc, pe urmă m-am sculat, brusc, mi-am luat pălăria şi am ieşit parcă fără să-mi dau seama de nimic. în orice caz nu ştiu de ce şi încotro. Lukeria îmi dădu paltonul.
— Cîntă ? i-am spus fără să vreau Lukeriei. Ea n-a priceput nimic şi mă privea, cantinuînd să nu priceapă, de altfel, eram într-adevăr de neînţeles.
— Cîntă pentru prima dată ?
— Nu, cînd nu eşti dumneata acasă, se întîmplă să cînte. Ţin minte totul. Am coborît scara, am ieşit în stradă şi m-am. dus unde am văzut cu, ochii. Am ajuns pînă la colţ şi am început să privesc undeva. Lumea tăcea, mă împingea, dar nu simţeam nimic. A,m chemat un birjar şi am vrut să-l tocmesc pînă la podul Poliţeiski, nici eu nu. ştiam de ce. Pe urmă însă l-am lăsat brusc şi i-am dat douăzeci de copeici :
— Asta pentru că te-am deranjat, i-am spus eu, cu un rîs dement, dar în inima mea s-a pornit un fel de îneîntare.
M-am întors acasă, grăbind pasul. Nota aceea spartă, mititică, întreruptă a răsunat din nou în sufletul meu. Mi se tăiase răsuflarea. îmi cădea, vălul de pe ochi. Dacă a început să cînte faţă de mine, înseamnă că a uitat de mine, iată ce era clar şi înspăimîntător. Inima mea o simţea. Dar îneîntarea strălucea, în sufletul meu şi înfrîngea spaima.
O, ironie a soartei. Altceva nici nu putea să fie în sufletul meu tot timpul iernii, în afara acestei îneîntări, dar eu, eu unde am fost toată iarna ? Am fost eu cu sufletul meu ? Am urcat scara în goană mare şi nu ştiu dacă am intrat timid sau

nu. Ţin minte că duşumeaua parcă se legăna sub mine parcă pluteam pe rîu. Am intrat în cameră, ea stătea la locul ei obişnuit şi cosea, cu capul plecat, dar nu mai cînta. M-a privit fugitiv, fără mirare şi nici n-a fost o privire, a fost mai curînd un gest : obişnuit şi indiferent, cînd intră cineva în cameră. Mă apropiai direct şi mă aşezai pe un scaun chiar lîngă ea. ca un nebun. Mă privi repede, speriată parcă : am luat-o de mînă şi nu mai ştiu ce i-am spus, adică am vrut să-i spun, pentru că nici nu mai puteam să vorbesc. Vocea mi se frîngea şi nu mai puteam

s-o stăpînesc. Şi nici nu ştiam ce să-i spun, mă sufocam şi atîta tot.
— Să stăm de vorbă... ştii... spune ceva ! am bîiguit eu prosteşte — o, mai îmi ardea de deşteptăciune ? Ea tresări din nou şi, privindu-mi faţa, se dădu înapoi, cuprinsă de teamă : deodată, însă, o mirare severă apăru în ochii ei. Da, era mirare şi era severă. Se uita la mine cu nişte ochi mari. Această severitate, această mirare severă m-au înmuiat deodată : „Va să zică mai vrei şi dragoste ? Dragoste ? se întreba parcă în mirarea asta, deşi ea nu spunea nici un cuvînt. Dar am citit totul, totul. Totul din muie s-a cutremurat şi m-am prăbuşit la picioarele ei. Ea a sărit repede în picioare, dar eu, cu putere,, am apucat-o de amîndouă mîinile.
Şi-mi înţelegeam perfect disperarea, o, mi-o înţelegeam perfect ! Dar vă rog să mă credeţi că în inima mea îneîntarea clocotea atît de năvalnic, îneît credeam că am să mor. îi sărutam picioarele, cuprins de extaz şi de fericire. Da, de fericire, o fericire nemăsurată şi nesfîrşită, şi asta cu toată înţelegerea disperării mele fără de ieşire. Plîngeam, spuneam ceva, dar nu puteam să vorbesc. Teama şi mirarea s-au schimbat la ea în îngrijorare, într-o întrebare deznădăjduită, şi a început să mă privească ciudat, sălbatic chiar, a vrut să priceapă mai repede ceva şi a zîmbit. I-a fost teribil de ruşine că-i sărut picioare-le ; şi le retrăgea, dar eu sărutam imediat locul de pe duşumea unde fusese piciorul ei. Ea a văzut asta şi a început deodată să rîdă de ruşine (ştiţi cuim e, cînd rîde cineva de ruşine). A început isteria, vedeam asta — mîinile au început să-i tremure, nu mă gîndeam la asta şi tot îi mormăiam c-o iubesc, că n-am să mă scol în picioare, „dă-mi să-ţi sărut rochia... să mă rog toată viaţa la tine..." Nu ştiu, nu mai ţin minte... şi deodată a izbucnit în plîns şi a început să tremure ; a început o îngrozitoare criză de isterie. Am speriat-o.
20 — Opere, voi. 11 — c. 11454
305-
Am dus-o în pat. Cînd i-a trecut criza, s-a ridicat în capul oaselor, mi-a apuqat mâinile şi, cu o figură teribil de a-lmărîtă, m-a rugat să mă -lliniştesc : „Ajunge, nu te mai chinui, linişteş-te-te !" începu să plîngă din nou. Toată seara nu m-am depărtat de ea. Tot îi spuneam că -lam s-o duc la Boulogne să facă baie în mare acum, imediat, peste două săptămîni, că are un glăscior atît de

Mnt, că ■ am auzit-o astăzi, că am să închid casa, că am s-o vînd lui Dobronravov şi că vom începe o viaţă nouă, dar mai ales o să mergem ila Boulogne, la Boulogne ! Ea asculta şi tot îi mai era frică. Tot mai mult şi mai mult. Dar pentru mine nu asta conta, ci faptul că voiam tot mai mult să zac din nou la picioarele ei şi să le sărut din nou, să sărut pătmîntul pe care au stat picioarele ei şi să mă rog la •ea şi „nu cer nimic mai mult de la tine", îi repetam eu în-tr-una, „şi nu trebuie să-mi răspunzi nimic, nu mă luia în seamă de loc, numai să-mi dai voie să mă uit la tine de departe, transformă-mă într-uin obiect al tău, într-un căţeluş..." Ea plîngea.

— Şi eu am crezut că dumneata o să mă laşi aşa, i-a scăpat ei fără voie, [atît de fără voie, că-l poajte nici n-a observat că a spus-o şi totuşi, —o, ăsta a fost cuvîntul ei cel mai important, cel imai tragic şi cel mai de înţeles pentru mine din seara aceea, şi mi s-a înfipt ca un cuţit în inimă ! Cuvîntul .acesta mi-a explicat totul, dar. cît mai era lîngă mine, în faţa mea, speram din tot sufletul şi eram teribil de fericit. O, am obosit-o îngrozitor în seara aceea şi înţelegeam asta, dar mă gîndeam într-una că am să schimb totul imediat. în sfîrşit, spre noapte, şi-a pierdut cu totul puterea, am convins-o să adoarmă şi a adormit imediat şi adine. M-"am aşteptat să delireze, şi a delirat, dar a fost un delir dintre cele mai uşoare. Noaptea mă sculam aproape în fiecare clipă şi veneam uşor, în papuci, să mă uit la ea. îmi frîngeaxn mîinile, privind făptura ei bolnavă, culcată pe pătuţul acesta, sărac, pe patul de fier pe care l-iam cumpărat atunci cu trei ruble. Mă aşezam în genunchi, dar nu îndrăzneam să-i sărut picioarele cît era adormită (fără permisiunea ei !). începeam să mă rog Domnului, dar săream din nou în picioare... Lukeria mă urmărea, tot ieşea din bucătărie. M-am dus la ea şi i-am spus să se culce şi că de mîine o să fie „cu totul altfel".

Şi credeam orbeşte în asta, ca un nebun, credeam teribil. O, m-a copleşit încîntarea, încîntarea ! Abia aşteptam ziua de

.! -

mîine. Şi mai ales nu credeam în nici o nenorocire, în ciuda simptomelor. Raţiunea încă nu mi-a revenit toată, în ciuda vă-lului care a căzut şi nu mi-a revenit încă multă, multă vreme, — o, pînă azi, chiar pînă-n ziua de azi ! ! Şi cum putea să-mi revină : ea mai era atunci în viaţă, era în faţa mea şi eram şi eu în faţa

ei ! „Mîine se va trezi şi eu am să-i spun totul şi ea o să vadă totul." Aşa mă gîndeam, simplu şi clar, de unde şi încîntarea ! Şi mai ales era călătoria aceea la Boulogne. Nu ştiu de ce mă gîndeam că Boulogne e totul, că la Boulogne e ceva decisiv. „La Boulogne, la Boulogne !"... Aşteptam dimineaţa ca un nebun. înţeleg prea bine.

Şi a fost numai cu cîteva zile în urmă, cinoi zile, numai cinci zile, marţea trecută ! Da, da, mai trebuia încă un pic de timp, să mai. fi aşteptat, numai puţin, şi aş fi destrămat întunericul. Dar nu se liniştise ea oare ? Chiar a doua zi m-a ascultat cu un zîmbet, în ciuda derutei. Principalul e că în tot acest timp, în toate aceste cinci zile era în ea o derută sau o ruşine. Se mai şi temea, se temea mult. Nu zic nu, n-o să m-apuc să neg ca un nebun : teama exista, dar cum era să nu se teamă ? Că noi de atîta vreme am devenit străini unul pentru celălalt, aşa de mult ne-am dezobişnuit unul de altul şi deodată, toate astea... Dar eu nu mă uitam la teama ei, strălucea ceva nou !... E adevărat, e absolut adevărat, că am făcut o greşeală. Şi poate că au fost chiar multe greşeli. Şi chiar de cum ne-am trezit a doua zi, încă de dimineaţă (era miercuri) am făcut imediat o greşeală : mi-am făcut-o brusc prietenă. M-am grăbit, prea tare, prea tare, dar aveam nevoie de spovedanie, mi-era necesară, ba chiar mai mult decît o spovedanie ! Nu i-am ascuns nici ceea ce mi-am ascuns mie toată viaţa. I-am spus direct că toată iarna n-am făcut nimic altceva decît să fiu convins de dragostea ei. I-am explicat că această casă de credit n-a fost decît o decădere a voinţei şi a inteligenţei mele, o idee personală a autobiciuirii şi a autoelogierii. I-am explicat că atunci

la bufet mi s-a făcut într-adevăr frică, din cauza caracterului meu, din cauza suspiciunii mele : m-a uluit locul, bufetul m-a uluit ; m-a uluit şi asta : cum o să ies aşa deodată şi n-o să iasă totul prosteşte ? Nu de duel mi-a fost teamă, mi-a fost teamă ■c-o să iasă prosteşte... Şi pe urmă n-am vrut să recunosc şi am chinuit jpe toată lumea, şi pe ea tot de asta am chinuit-o şi de asta m-am şi însurat mai tîrziu cu ea, ca s-o chinuiesc pentru asta. în general, am vorbit în mare parte ca-ntr-un delir. Ea singură mă lua de mîini şi mă ruga să încetez : „Dumneata exagerezi totul... dumneata te chinuieşti", şi din nou începeau lacrimile, se ajungea din nou aproape la criză ! Ea mă tot ruga

să nu mai vorbesc nimic despre asta şi să nu-mi mai amintesc.
Nu mă uitam la rugăminţile ei, sau mă uitam prea puţin : era primăvara, era Boulogne ! Am încuiat casa, mi-am transmis afacerile lui Dobronravov. I-am promis deodată să împărţim totul săracilor, în afară de cele trei mii pe care le-am primit de la mătuşă şi cu care vom pleca la Boulogne, şi pe urmă o să ne întoarcem şi o .să începem o viaţă nouă, de muncă. Aşa a şi rămas hotărît, pentru că ea n-a spus nimic... a zîmbit numai. Şi cred că a zîmbit mai mult din delicateţe, ca să nu mă amărască. Vedeam doar că sînt o povară pentru ea, să nu credeţi că eram atît de prost şi de egoist ca să nu văd asta. Vedeam totul, pînă la cel din urmă detaliu, vedeam totul •şi ştiam mai bine decît toţi : toată disperarea mea era la vedere !
li tot povesteam despre mine şi despre ea. Şi despre .Lukeria. I-am spus că am plîns... O, mai schimbam şi eu discuţia şi chiar căutam să nu-i amintesc unele lucruri. Şi ea chiar *s-a şi însufleţit, o dată sau de două ori, că ţin minte, ţin minte ! De ee-mi spuneţi că priveam şi nu vedeam nimic ? Şi dacă nu s-ar fi întîmplat asta, totul ar fi renăscut. Că-mi povestea ea acum două zile, cînd a venit vorba de lectură, ce a citit în iarna asta, că-mi povestea şi rîdea, cînd şi-a amintit scena aceea a lui Gil Blas cu arhiepiscopul de Grenada ". Şi cu ce rîs drag de copil, ca atunci cînd eram logodiţi. (O clipă ! O clipă !) ; cît am fost de bucuros ! M-a uimit însă, îngrozitor treaba cu arhiepiscopul, a găsit va să zică atîta linişte sufletească şi fericire ca să rîdă citind o capodoperă, iarna cînd şedea aici. înseamnă că a început să .se liniştească de tot, că a început să creadă din plin că am s-o

las aşa. „Mă gîndeam că dumneata ai să mă laşi aşa", şi asta a spus atuncd, marţea ! O, judecată de o fetiţă de zece ani 1 Şi chiar credea, credea, că totul va rămîne aşa : ea la masa ei, eu la a mea, şi aşa o să stăm amîndoi pînă la şaizeci de ani. Şi deodată mă apropii ca un soţ şi soţul are nevoie de dragoste ! O, neînţelegere, o, orbire !
Şi am mai făcut o greşeală, că mă uitam la ea cu încîn-tare, trebuia să mă abţin, pentru că încîntarea o speria. Dar m-am şi abţinut, nu i-am mai sărutat picioarele. Nu m-am arătat

niciodată ca... ei, ca un soţ — o, nici nu mi-a trecut asta prin cap, nu făceam decît să mă rog ! Dar nu puteam să tac de tot, nu puteam să nu vorbesc de loc ! I-am spus deodată că mă delectez discutînd cu ea şi că o socotesc incomparabil, incomparabil mai cultivată şi mai evoluată ca mine. Ea s-a roşit toată şi .mi-a spus încurcată că exagerez. Şi atunci, din prostie, fără să mă pot abţine, i-am povestit cît am fost de încîntat atunci, cînd am stat după uşă şi am ascultat duelul ei, un duel al inocenţei cu javra aia, şi cît m-a delectat cu inteligenţa ei, cu spiritul ei strălucitător şi asta la un loc cu o asemenea naivitate copilărească. Ea parcă a tresărit toată, a început să gîngurească din nou că exagerez, dar deodată faţa i s-a Întunecat, şi-a acoperit-o cu mîinile şi a izbucnit în plîns... Aici n-am mai putut să mă abţin : am căzut din nou în faţa ei, am început din nou să-i sărut picioarele şi din nou s-a terminat totul cu o criză la fel ca marţea. Asta fusese aseară, iar a doua zi dimineaţă...
A doua zi dimineaţa ?! Dementule, dimineaţa asta a fost astăzi chiar acum, abia acum !
Ascultaţii şi căutaţi să înţelegeţi : atunci cînd ne-am în-tllnit dimineaţa la samovar (după criza aia de ieri), ea chiar m-a uimit cu liniştea ei, va să zică asta era ! Iar eu toată noaptea am tremurat de frică pentru cele de aseară. Deodată însă, se apropie de mine, se opreşte singură în faţa mea şi, împreunî,ndu-şi mîinile (chiar acum, chiar acum !) începe să-mi spună că e o criminală, că ştie asta, că crima ei a chinuiit-o toată iarna, o mai chinuie şi acum... că ea apreciază foarte mult generozitatea mea... „o să-ţi fiu o soţie credincioasă, o să te respect..." Atunci am sărit în picioare şi am îmbrăţişat-o ca un dement ! Am sărutat-o, îi sărutam faţa şi buzele, ca un soţ după o despărţire atît de lungă. Şi de ce m-am dus de

acasă numai pentru . două ore... paşapoartele noastre pentru străinătate... O, Dumnezeule ! Să mă fi întors numai cu cinci minute, numai cu cinci minute mai devreme... Şi mulţimea asta de oameni llîngă poarta noastră şi privirile astea îndreptate spre mine... o, Dumnezeule !
Lukeria spune (o, acum n-o săni dau drumul Lukeriei pentru nimic în lume, ea ştie totul. A fost toată iarna aici, o să-mi povestească totul), spune că după ce am ieşit din casă şi numai cu vreo douăzeci de minute înainte de a mă întoarce, a intrat

deodată în camera noastră, la doamnă, s-o întrebe ceva, nu mai ţine minte ce, şi că a văzut-o că şi-a scos icoana (aceeaşi icoană a Maicii Domnului), că icoana stătea pe masă în faţa ei, iar doamna parcă se rugase pînă atunci la icoană. „Ce s-a întîmplat, doamnă ? „Nimic, Lukeria, du-te. Stai puţin Lukeria", s-a apropiat de ea şi a sărutat-o. „Sînteţi fericită, zic eu, doamnă ?" „Da, Lukeria". „Domnul ar fi trebuit să vină mai demult la dumneavoastră, doamnă, şi să-şi ceară iertare... Slavă Domnului că v-aţi împăcat"... „E bine, zice, Lukeria, du-nte, Lukeria" şi a zîmbit aşa, ciudat. Atît de ciudat că Lukeria s-a întors brusc după zece minute ca să se uite la ea : „Stătea lingă perete, chiar lîngă fereastră, şi-a pus mîna pe perete, iar capul şi l-a lipit de rnînă, sta aşa şi se gîndea. Şi se gîndea atît de adînc, că nici n-a auzit cum stau şi mă uit la ea din camera cealaltă. O văd parcă zîmbeşte, stă, se gîndeşte şi zîmlbeşte. M-am uitat la ea, m-am întors încet, am ieşit să mă gîndesc şi eu şi .aud deodată că s-a deschis fereastra. M-am dus imediat să-i spun că „e răcoare, doamnă, să nu irăciţi" şi deodată văd că s-a urcat pe fereastră şi că stă dreaptă în fereastra deschisă, cu spatele la mine şi că ţine în mînă icoana. Inima mi s-a oprit în loc, îi strig : „Doamnă, doamnă, doamnă!" Ea m-a auzit, a. vrut parcă să se întoarcă spre mine, dar nu s-a întors, a făcut un pas, şi-a lipit icoana de piept şi s-a aruncat pe fereastră !" .

Ţin minte numai că atunci cînd am intrat pe poartă ea încă mai era caldă. Principalul e că toată lumea se uita la mine. Mai întîi au ţipat, pe urmă au tăcut deodată şi au început să se retragă din faţa.mea şi... ea zăcea cu dcoana. Ţin minte, ca prin beznă, că m-am apropiat în tăcere şi am privit-o multă vreme. Şi toţi m-au înconjurat şi-mi spun ceva, era şi Lukeria, dar eu n-am văzut-o. îmi spune că a vorbit

cu mine. îl ţin minte numai pe individul ăla : tot îmi striga că „i-a ieşit numai un pic de sînge pe gură, numai un pic,, numai un pic !" şi-mi arăta sîngele, care era tot al ei, pe o piatră. Mi se pare că am atins sîngele cu degetul, mi-am murdărit degetul, mă uitam la deget (şi asta ţine minte), iar el tot îmi zbiera : „Numai un pic, numai un pic !"

— Ce pic ? am început eu; cică, să urlu din răsputeri, mi-am ridicat mîinile şi m-am aruncat asupra lui...

O, ce sălbăticie, ce sălbăticie ! De -neînţeles ! Incredibil l Imposibil.
IV
Am întîrziat numai cinci minute
Şi nu-i aşa ? E de crezut ? Se poate oare spune că e posibil ? De ce, pentru ce a murit femeia aceasta ?
O, vă rog să mă credeţi, înţeleg ; dar pentru ce a murit e totuşi o problemă. S-a speriat de dragostea mea, s-a întrebat serios dacă s-o accepte sau nu şi n-a putut să-şi suporte întrebarea şi a preferat să moară. Ştiu, ştiu, n-am de ce să-mi bat capu-ll, a făcut prea multe promisiuni, s-a speriat că nu va putea să le ţină, e clar. Sînt aici, unele împrejurări absolut îngrozitoare. Că pentru ce a murit ? întrebarea asta totuşi rămîne. întrebarea asta îmi ciocăneşte, îmi ciocăneşte în creier. Aş fi lăsat-o numai aşa, dacă ar fi vrut să rămînă aşa. Dar ea n-a crezut-o, asta e ! Nu şi nu, mint, nu e de loc asta. Pur şi simplu pentru că trebuia să fie cinstită cu mine, dacă să mă iubească, să mă iubească de tot şi nu aşa cum l-ar fi iubit pe negustor. Şi pentru că a fost prea integră, prea curată ca să fie de acord cu dragostea de care avea nevoie negustorul, n-a vrut să mă înşele. N-a vrut să mă înşele cu o jumătate de dragoste în chip de dragoste sau cu un sfert de dragoste. Prea multă cinste, asta e ! Am vrut să-i inoculez atunci mai multă largheţe în inimă, mai ţineţi minte ? Ciudată idee.
Sînt teribil de curios să ştiu dacă mă respecta sau nu. Nu ştiu, mă dispreţuia sau nu ? Nu cred că m-a dispreţuit. E te-
3U
ribil de ciudat : de ce nu mi-a trecut niciodată prin capj tot timpul iernii, că mă dispreţuieşte ? Eram absolut convins de contrariu, pînă în clipa cînd m-a privit atunci cu o uimire severă. Chiar că severă. Atunci am înţeles brusc că mă dispreţuieşte. Am înţeles irevocabil pentru totdeauna. Ah, mai bine să mă dispreţuiască, să mă dispreţuiască fie şi toată viaţa, dar să trăiască, să trăiască ! Mai acum cîteva clipe umbla, vorbea. Nu înţeleg de loc cum de s-a aruncat pe fereastră ! Şi cum aş fi putut să bănuiesc asta chiar şi cu cinci minute mai înainte ? Am chemat-o pe Lukeria. Acum n-am s-o las pe Lukeria să plece pentru nimic în lume, pentru nimic în lume ! O, am fi putut să ne înţelegem. Ne-am dezobişnuit doar teribil de mult unul de altul în

timpul iernii, dar n-am fi putut oare să ne obişnuim din nou ? De ce, de ce nu ne-am fi putut apropia, n-am fi putut începe o viaţă nouă ? Sînt generos şi ea e generoasă, dată şi punctul de contact ! încă vreo cîteva cuvinte, două zile — nu mai mult, şi ea ar fi înţeles itotul, ar fi înţeles totul. Şi mai ales e păcat că totul n-a fost decît o întîmplare — o întîmplare simplă, barbară, stupidă. Asta e păcat ! Cinci minute, am întîrziat, numai şi numai cinci minute ! Dacă aş fi venit cu cinci minute mai devreme clipa ar fi ocolit-o ca un nor şi nu i-ar mai fi venit niciodată în cap. Şi s-ar fi terminat, şi ea ar fi înţeles totul. Şi acum din nou camere pustii, sînt din nou singur. Uite, pendula bate, ei nu-i pasă, ei nu-i pare rău de nimic. Nu-i nimeni, asta e nenorocirea ! Tot umblu şi umblu într-una. Ştiu, ştiu, nu-mi mai suflaţi : vă vine să rîdeţi că mă vait de întîmplare şi de cele cinci minute ? Dar nu e clar asta ? Gîndiţi-vă măcar la un lucru : ea n-a lăsat nici măcar un bilet : că uite, „nu e nimeni vinovat de moartea mea," cum lasă toţi. Cum putea oare să nu se gîndească măcar că şi Lukeria o să fie hărţuită : „ai rămas singură cu ea, tu ai şi împins-o". In orice caz ar ii închis-o fără vină, dacă patru oameni n-ar fi văzut de la ferestrele casei şi din curte cum stătea cu icoana în braţe şi cum s-a aruncat singură. Dar şi asta e o întîmplare că oamenii erau acolo şi au văzut-o. Nu, totul n-a fost decît o clipă, o clipă de inconştienţă. A fost ceva subit şi fantezist ! Şi ce dacă s-a rugat în faţa icoanei ? Asta nu înseamnă că s-a rugat înainte de moarte. Totul a ţinut numai o clipă, poate numai vreo zece
minute, toată hotărîrea ei — chiar atunci cînd a stat lîngă perete, cu capul lipit de mînă să se gîndească. I-a intrat o idee în cap, a început să se învîrtă acolo şi ea n-a mai putut .să-i reziste.
Orice aţi spune, aici e o vădită neînţelegere. Cu mine se putea trăi. Şi dacă e vorba de anemie ? Pur şi simplu de anemie, din cauza epuizării energiei vitale ? A obosit ea în timpul iernii, asta e... Am întîrziat !!!
Cît e ea de subţirică în coşciug, cum i s-a mai ascuţit năsucul. Genele îi stau ca nişte săgeţi şi cum a căzut, n-a strivit nimic, n-a frînt nimic ! Numai „picul acela de sînge". Adică o linguriţă de desent. O comoţie internă. Dacă s-ar putea să n-o îngrop. O, ştiu

prea bine că trebuie s-o ducă, nu sînt nebun şi nici nu delirez, - ldimpotrivă, n-am avut niciodată o minte atît de clară, dar cum se poate să nu fie iar nimeni acasă, iar cele două camere şi iar eu singur cu gajurile. Delir, delir, uite unde e delirul ! I-am scos sufletul, asta e !
La ce-mi trebuie acum legile voastre ! La ce-mi trebuie acum obiceiurile voastre, moravurile voastre, viaţa voastră, statul vostru, credinţa voastră ? Las-l să mă aducă la tribunalul vostru, la judecata voastră publică... o să spun că nu recunosc nimic. Judecătorul o să strige : „Tăcere, ofiţer !" şi eu o să-i strig : „Ce putere mai ai tu acum să te ascult ? De ce stupiditatea asta sumbră a distrus tot ce poate fi mai scump ? La ce-mi trebuie acum legile voastre ? Mă dezic de voi. O, totul mi-e egal !"
E oarbă, e oarbă ! E moartă, nu aude ! Nu ştii cu ce paradis te-aş fi răsplătit. Paradisul era în sufletul meu şi l-aş fi sădit în jurul itău ! Ei bine, nu m-ai iubit, fie, şi ce-i cu asta ? Totul ar fi fost aşa, totul ar fi rămas aşa. Mi-ai fi spus numai mie, ca unui prieten, şi ne-am fi bucurat şi am fi rîs cu bucurie, pri-vindu-ne în ochi. Aşa am fi şi trăit. Şi chiar dacă te-ai fi îndrăgostit de un altul, fie şi asta, fie şi asta. Ai fi mers cu el şi ai fi rîs, iar eu v-aş fi privit de pe partea cealaltă a străzii. O, fie orice, numai să deschidă măcar o dată ochii. Pentru o clipă, numai pentru una singură ! Să se uite la mine, cum s-a uitat dimineaţa, cînd stătea în faţa mea şi-mi jura că o să-mi fie o soţie credincioasă ! O, dintr-o singură privire înţelege totul !
313
Stupiditate ! O, natură ! Oamenii sînit singuri pe pămînt, asta e nenorocirea ! „E vreun om viu prin cîmpie ? 100"5 strigă eroul legendei ruseşti. Strig şi eu, care nus un erou, şi nu-mi răspunde nimeni. Se spune că soarele animă universul. O să răsară soarele şi — uitaţi-vă la el, nu e mort ? Totul e mort şi peste tot sînt morţi. Nu sînt decît oamenii, iar în ju,rul lor e tăcere, ăsta e pămîntul ! „Oameni, iubiţi-vă !", cine a spus asta, al cui e preceptul ăsta ? Pendula bate în nesimţire, ca o scîrbă. Pantofiorii ei sînt lingă pat de parcă ar aştepta-o... Ei, nu, serios, după ce au s-o ducă mîine, ce-o să fie cu mine ?
I Jurnalul unui scriitor din anul 1877
Ianuarie CAPITOLUL ÎNTÎI
Trei idei
O să încep noul meu an cu ideea cu care l-am încheiat pe cel

precedent. Ultima frază a Jurnalului meu din decembrie era , despre faptul „că aproape toate contradicţiile şi grupările noastre ruseşti s-au întemeiat doar pe nişte neînţelegeri, şi chiar nişte neînţelegeri dintre cele mai grosolane, care nu !" conţin nimic esenţial şi ineluctabil." O repet din nou : toate disputele şi scindările noastre s-au produs doar ca urmare a mor greşeli ,şi abateri ale minţii şi nici cum ale inimii şi în leterminarea asta constă întreaga esenţă a scindării noastre, snţa asta e încă destul de îmbucurătoare. Erorile şi neînţelegerile provenite din minte dispar mai repede şi mai fără urmă decît erorile provenite din inimă ; şi se vindecă nu atît prin dispute şi explicaţii logice, cît prin logica irezistibilă a faptelor existenţei vii, reale, care adesea conţin în sine concluzia necesară şi adevărată şi indică drumul cel drept, chiar dacă nu imediat, nu chiar în clipa apariţiei lar, în orice caz în nişte termene destul de scurte, uneori chiar şi înaintea generaţiilor următoare. Altceva se întîmplă cu abateri ale inimii. O eroare a inimii este un lucru teribil de grav : e vorba de un spirit infectat, uneori chiar al întregii naţiuni, spirit care poartă cu el adesea un asemenea grad de orbire, încît nu se vindecă prin nici un fel de fapte, oricît ar indica ele drumul cel drept, dimpotrivă orbirea asta prelucrează faptele cum îi convine, le asimilează cu spiritul ei infectat şi se întîmplă

uneori ca să piardă întreaga naţiune, conştient, adică înţele-gîndu-şi orbirea, dar nemaidorind să se vindece. Să nu se fîdă de mine că socotesc greşelile minţii atît ■ de uşoare şi de lesne corijabile ; lucrul cel mai ridicol ar fi însă ca oricine, şi cu atît mai mult eu, să-şi asume în cazul acesta rolul de corector, ferm şi convins că poţi cu vorbe să clinteşti şi să răstorni convingerile societăţii dintr-un moment dat. Sînt conştient de toate astea. Şi totuşi nu se poate, iar astăzi nici nu trebuie, să te ruşinezi de propriile tale convingeri, şi cine are de spus un cuvînt, să-l spună, fără să-i fie teamă că nu va fi ascultat şi -nici măcar că va fi luat în rîs sau că nu va influenţa gîn-direa contemporanilor săi. în acest sens Jurnalul unui scriitor nu se va abate niciodată de la drumul său, nu va face niciodată concesii spiritului secolului, forţei influenţelor dominante şi dominatoare, în caz că le va. considera nedrepte, nu li se va supune, nu -lle va linguşi şi

nu le va curma. După aproape un an de la apariţie ni se pare permis să afirmăm asta. Şi anul trecut am fost perfect conştienţi de faptul că prin multe din cele scrise de noi cu entuziasm şi convingere n-am tăcut, în fond, decît să ne aducem nouă prejudicii şi că am fi fost mult mai avantajaţi dacă, cu acelaşi entuziasm, am fi nimerit într-un alt cor comun.
Repetăm : credem că trebuie să ne exprimăm cu toţii cît mai sincer şi mai deschis, fără să ne ruşinăm de dezgolirea naivă a cîte unei idei. într-adevăr, ne aşteaptă, vreau să spun că întreaga Rusie o aşteaptă evenimente extreme şi uriaşe. „Pot avea loc brusc evenimente mari, care să ne surprindă forţele noastre intelectuale, nu va fi prea tîrziu atunci ?" — cum spuneam eu, în încheierea Jurnalului meu din decembrie. Afirmînd asta, nu subînţelegeam doar evenimentele politice din „viitorul apropiat", deşi ele nu pot să nu epateze minţile cele mai sterpe şi mai afaceriste, cărora nu le pasă de nimic în afară de ale însele. într-adevăr, ce aşteajptă lumea nu numai în următorul sfert de veac, dar şi chiar (cine poate şti ?) poate în anul în curs ? în Europa nu e linişite şi nu există nici un dubiu în privinţa asta. Dar neliniştea asta nu e cumva temporară, trecătoare ? în nici un caz : se vede că s-a apropiat sorocul a ceva etern, milenar, a ceva ce s-a pregătit în lume chiar de la începutul civilizaţiei. Sînt trei idei care se ridică în faţa omenirii şi care, pare-se, au început să se for-

muleze definitiv. Pe de o parte, la marginea Europei, este ideea catolică, o idee condamnată, care trăieşte în mari chinuri şi nedumeriri : va mai fi-l sau nu va mai fi, va mai trăi sau i se apropie sfîrşitul ? Nu vorbesc numai de religia catolică, ci de întreaga idee catolică, de destinul naţiunilor care s-au format sub această idee în decurs de milenii, naţiuni cu totul pătrunse de ea. în sensul acesta Franţa, de pildă, este parcă o desăvîrşită întruchipare a ideii catolice în decurs de secole, capul acestei idei, moştenită, desigur, încă de la romani şi în spiritul acestora. Franţa aceasta chiar şi pierzînd acum aproape în ansamblul ei orice religie (iezuiţii şi ateiştii reprezintă aici absolut acelaşi lucru), care şi-a închis nu o dată bisericile sale ji care l-a supus votului Adunării chiar pe Dumnezeu, Franţa aceasta care şi-a dezvoltat din ideile anului 89 socialismul ei, adică împăcarea şi organizarea societăţii fără Hristos şi în afară de Hristos, după

cum catolicismul a încercat, dar n-a reuşit s-o organizeze întru Hristos, aceeaşi Franţă, şi prin revoluţionarii Convenţiei şi prin ateiştii săi şi prin socialiştii săi şi prin comunarzii ei de astăzi, este şi continuă să fie în gradul ce) mai înalt o naţiune catolică întru totul şi în întregul ei contaminată de spiritul şi de litera catolicismului şi care proclamă prin gura celor mai înveteraţi ateişti ai ei : liberte, egalite, fraternite — ou la mort, adică exact cum ar fi proclamat-o papa însuşi, dacă ar fi fost obligat să proclame şi să formuleze liberte, egalite, fraternite, catolică, cu stilul său, cu spiritul său, cu adevăratul stil şi spirit al unui papă al evului mediu. Cel mai recent socialism francez reprezintă, probabil, cel mai fierbinte şi mai dramatic protest împotriva ideii catolice al tuturor oamenilor şi naţiunilor chinuiţi şi sufocaţi de ea şi care doresc cu orice preţ să trăiască fără catolicism şi fără zeii lui şi procesul acesta, care a început, în fapt, de la ■ sfîrşitul secolului trecut (dar în fond, cu mult mai înainte) nu este altceva decît cea mai fidelă şi mai consecventă continuare a ideii catolice, cea mai deplină, ultima desăvîrşire a ei, o consecinţă tragică a ei, formată în decursul secolelor ! Pentru că socialismul francez nu este altceva decît o forţată unificare a oamenilor, ideea ce vine încă de la Roma antică -l şi ce s-a păstrat întreagă în catolicism. Astfel, ideea eliberării spiritului uman de catolicism s-a întruchipat aici în cele mai

riguroase forme catoliciste, împrumutate chiar din inima spiritului său, din litera sa, din materialismul său, din despotismul său, din moralitatea sa.

Pe de altă parte, se ridică vechiul protestantism, care protestează de nouăsprezece secole împotriva Romei şi a ideii ei, o idee antică păgînă, înnoită de catolicism, împotriva ideii ei universale de a stăpîni omul de pe întreg pămîntul, şi moral şi material, împotriva civilizaţiei sale, care protestează încă din vremea lui ArminiuWi şi a Pădurilor Teutoburgice. Este germanul care crede orbeşte că înnoirea omenirii se află doar în el, iar nu în civilizaţia catolică. în decursul întregii sale istorii n-a făcut decît să viseze şi să rîvnească unificarea sa în vederea proclamării ideii sale orgolioase, care a fost puternic formulată şi unificată încă prin erezia lui Luther, iar acum, cu cinci ani în urmă, odată cu zdrobirea Franţei, a naţiunii catolice celei mai de seamă şi celei mai creştine, germanul este convins întru totul de

triumful său şi de faptul că nimeni în afară de el nu se poate afla în fruntea omenirii şi a renaşterii ei. E convins de asta şi e mîndru ; e convins că nu există nimic în lume mai presus de spiritul şi de cuvîntul german şi că numai Germania singură poate să irostească acest cuvînt. I se pare ridicolă pînă şi presupunerea că poate să existe ceva pe lume, chiar şi numai în germene, care să aibă un lucru pe care să nu-l poată avea Germania cea predestinată să conducă lumea. Şi totuşi n-ar fi lipsit de interes să remarcăm, fie şi numai în paranteză, că, în decursul celor nouăsprezece secole ale existenţei sale, Germania n-a făcut decît să protesteze, iar cuvîntul ei nou nu şi l-a pronunţat niciodată, n,-a trăit decît prin negarea şi protestul îndreptat împotriva duşmanului ei, aşa că, de pildă, se poate întîmpla foarte bine următoarea împrejurare ciudată — cînd Germania îşi va irea-liza definitiv victoria şi va distruge lucrurile împotriva cărora a protestat timp de nouăsprezece veacuri, îi va veni şi ei timpul să moară spiritualiceşte, în urma duşmanului ei, pentru că nu va mai avea pentru ce să trăiască, nu va mai avea împotriva cui să protesteze. Să zicem că asta nu e decît o himeră de a mea, dar protestantismul lui Luther este un tapt : e o credinţă protestantă şi doar negativă şi în momentul în care va dispare de pe pămînt catolicismul va dispare, în mod cert, în urma lui şi protestantismul, pentru că nu va mai avea împotriva cui să protesteze, se va transforma într-un ateism pur şi cu asta se va lichida. Dar să presupunem că asta nu e decît o himeră de a mea. Ideea slavă Germanul o dispreţuieşte în egală măsură ca şi pe cea catolică, doar cu diferenţa că pe cea din urmă a apreciat-o întotdeauna ca pe un duşman mare şi puternic, pe cînd ideea slavă nu numai că n-a apreciat-o în nici un fel, dar nici măcar n-a recunoscut-o pînă-n clipa din urmă. De curînd însă a început să se uite cu multă suspiciune la slavi. Deşi şi astăzi i se pare ridicolă presupunerea că aceştia pot avea vreun scop sau vreo idee, să aibă vreo speranţă acolo „de a spune lumii ceva", totuşi chiar după zdrobirea Franţei suspiciunile sale s-au intensificat, iar evenimentele de anul trecut, ca şi cele de acum n-au putut, desigur, să-i reducă din suspiciune. Acum situaţia Germaniei e ceva mai complicată : în orice caz înaintea oricăror idei răsăritene trebuie să-şi termine treburile în Occident. Cine va nega faptul că Franţa; Franţa care n-a fost învinsă de tot, îl nelinişteşte şi l-a neliniştit pe german în toţi

aceşti cinci ani de după zdrobirea ei ; chiar prin faptul că n-a fost zdrobită de tot. în anul şaptezeci şi cinci neliniştea asta a atins la Berlin chiar limita ei extremă şi Germania probabil s-ar fi repezit, cît mai avea timp, să-şi zdrobească de tot duşmanul de veacuri, dacă
: n-ar fi împiedicat-o unele împrejurări extreme. Acum însă,
în anul acesta, nu există nici o îndoială că Franţa, care se întăreşte material pe an ce trece, sperie şi mai mult Germania decît acum doi ani. Germania ştie că duşmanul nu va muri fără să lupte, mai mult, în momentul cînd va simţi că şi-a revenit deplin va angaja singur bătălia, astfel că după trei ani, după cinci ani, poate că va fi prea tîrziu pentru Germania. Şi, avînd în vedere că Răsăritul este atît de pătruns de pro-
■ pria sa idee, relevată atît de brusc, şi că e prea ocupat cu treburile sale, avînd în vedere asta, se poate înt-lîmpla foarte bine ca Germania, simţindu-şi pentru un timp mîinile dezlegate, să se arunce asupra duşmanului său occidental, asupra coşmarului care o chinuieşte, şi asta se poate întîmpla într-un viitor cu totul apropiat. în general, se poate spune că atunci cînd în Răsărit treburile sînt încurcate şi încordate, Germania se află,
1 probabil, în situaţia sa cea mai rea. Şi probabil că are cele
320
21 — Opere, voi. 11 — c. 1145-l
321
mai multe temeri, în ciuda tonului ei nemăsurat de orgolios — şi acestui fapt cel puţin i-am putea acorda o atenţie specială, între timp însă, în Răsărit s-a aprins şi a început să lumineze, într-adevăr; cu o lumină încă necunoscută, cea de a treia idee universală, ideea slavă, o idee care se naşte şi care reprezintă, poate, cea de a treia posibilitate viitoare de rezolvare a destinelor umanităţii şi ale Europei. Acum e clar pentru toată lumea că odată cu rezolvarea problemei Răsăritului, în omenire va pătrunde un nou element, o nouă stihie, pînă acum pasivă şi stagnată, şi care în orice caz nu poate să nu influenţeze hotărît şi puternic destinde universale. Ce fel de idee e asta, care aduce cu ea unificarea slavilor ? — toate astea sînt cu totul nedefinite încă, dar ceva nou va ii într-adevăr rostit, de asta nu se -lmai îndoieşte aproape nimeni. Şi toate cele trei uriaşe idei

universale s-au întîlnit, în deznodă-mîntul lor, aproape în acelaşi timp. Toate astea nu sînt, evident, nişte mofturi, nu sînt nişte războaie pentru nu ştiu ce moştenire sau pentru disputa a două doamne sus-puse, cum s-a întîmplat în secolul trecut. Aici e vorba de ceva general, de ceva care deşi nu hotărăşte toate destinele omenirii, aduce cu sine începutul sfîrşitului vechii istorii a lumii europene, începutul rezolvării destinelor ei viitoare, care se află în mîi-nile Domnului şi despre care omul nu poate şti sigur mai nimic, deşi poate să presimtă.
Acum o întrebare ce se pune aproape fiecărui om care gîn-deşte : pot fi oare oprite evenimentele acestea din cursul lor ? Pot oare nişte idei de asemenea proporţii să fie supuse unor consideraţii mărunte, afaceriste, de mîna a treia ? Poate fi oare amînată rezolvarea lor şi ar fi asta, în fine, util sau nu ? Înţelepciunea trebuie, fără îndoială, să apere şi să păzească naţiunile, să servească umanismul şi umanitatea, dar au unele idei o forţă a lor, mare, ascunsă şi însufleţitoare. Vîrfui unei stînci care s-a rupt şi care se prăbuşeşte nu poate fi oprit cu mîna. Noi, xuşii, avem, desigur, două forţe teribile, care fac cît toate celelalte la un loc — este vorba de caracterul unic şi indivizibil al spiritualităţii milioanelor de oameni ai poporului nostru şi de legătura strînsă a poporului cu Monarhul. Ultima împrejurare este, evident, în afara discuţiei, dar ideea asta a poporului inostru nu numai că nu o înţeleg, dar nici nu vor s-o înţeleagă „Petrii noştri iluminaţi".

II
Mirajele, Ştunda şi Redstockiştii
Dar nu vor s-o înţeleagă nu numai „Petrii iluminaţi" şi „europenizaţi". Mai sînt şi alţii, cu muilt anai răi. „Petrii" re-cunosc, cel puţin, mişcarea din acest an în folosul slavilor, iar ăştia nu. Petrii chiar laudă mişcarea, o fac, evident, în maniera lor, deşi multe din mişcarea asta nu le plac, iar ăştia neagă mişcarea însăşi în pofida mărturiei întregii Rusii : „n-a fost nimic şi basta. Nu numai că n-a fost, dar nici n-a putut să fie. Poporul, cică, n-a strigat nicăieri şi nici n-a afirmat că doreşte războiul". Dar poporul nostru nici nu strigă niciodată şi nici nu afirmă, poporul nostru e raţional şi liniştit, şi în plus nici nu doreşte războiul, nu-l doreşte deloc, este doar din tot sufletul şi din toată inima lui fierbinte de partea fraţilor săi asupriţi pentru credinţa

lor întru Hristos, dacă însă va trebui, dacă va răsuna marele cuvînt al ţarului, atunci se va duce tot, întreaga lui masă de o sută de milioane, însufleţită, ca un singur om, de un singur avînt şi într-o desăvîrşită unire. Aşa că nu poţi să nu apreciezi această forţă a unirii, în vederea tainicului şi apropiatului viitor al destinelor întregii Europe şi nu se poate să nu ţii seama de ea în clipele unor involuntare consideraţii şi presupuneri. Şi dă-l încolo de război ; deşi, în paranteză fie spus, sîngele vărsat pentru „marea cauză a iubirii" înseamnă mult, poate să purifice şi să spele multe, poate să învie multe şi poate să înalţe multe din cele ce au fost pînă acum umilite şi terfelite îin sufletele noastre.

Dar astea nu sînt decît „vorbe şi gînduri". N-am vrut să spun decît că evenimentele istorice antrenează totul după ele şi nu poţi să scapi de ele nici prin voinţă, nici prin viclenie, după cum nu poţi să opreşti şi să întorci fluxul marin. Şi totuşi te jigneşte cinismul acesta, care triumfă din nou, după entuziasmul de astă-vară, te jigneşte bucuria asta a cinismului, bucuria pentru ceva meschin, care parcă a triumfat asupra entuziasmului oamenilor, sînt jignitoare aceste cuvîntări triumfătoare aile oamenilor care nu numai că dispreţuiesc, dar aproape că neagă întregul nostru popor şi, se pare, că nu văd în popor decît o masă întunecată şi forţa de muncă, exact aşa cuim au făcut-o timp de două secole, pînă la rnairea zi a lui nouăsprezece februarie. „Să mă iau eu după poporul ăsta ?

Ce idee să aibă el, de unde aţi mai luat-o şi pe asta ?" — iată ce se aude acum aproape de pretutindeni. Această neîncredere în forţa spirituală a poporului nostru reprezintă, desigur, ne-încrederea în întreaga Rusie. Fără îndoială, aici sînt amestecate multe şi diverse cauze care îi dirijează pe negativişti, dar vă rog să mă credeţi că e şi mai multă sinceritate în ce spun ! Şi mai ales şi înainte de toate este o absolută necunoaştere a Rusiei. Ei bine, puteţi oare să vă închipuiţi că mai este cîte unul dintre ei care se bucură de ştunda noastră, se bucură pentru popor, pentru cîştigurile şi bunăstarea lui: „totuşi asta e ceva mai presus de vechile reprezentări populare şi poate că va înnobila oarecum poporul". Şi să nu credeţi că sînt nişte judecăţi rare şi izolate. Dar apropo, ce-i cu nefericita asta de ştundă? Cîţiva muncitori ruşi

care lucrau la nişte colonişti nemţi au înţeles că nemţii trăiesc mai îndestulător decît ruşii şi că asta se întâmplă pentru că au o altă ordine. Pastorii care s-au întîmplat să fie acolo le-au explicat că ordinea asta superioară provine din faptul că au o altă credinţă.. Şi s-au unit cîteva grupuri ide ruşi ignoranţi, au început să asculte cum se comentează Evanghelia, au început şi ei să citească şi să comenteze şi s-a întîmplat ceea ce se întîmplă întotdeauna în astfel de cazuri. Se aduce, de pildă, un vas cu un lichid preţios, toată lumea se prosternă, toţi sărută şi cinstesc vasul, care conţine lichidul preţios şi dătător de viaţă, şi deodată unii oameni se ridică şi încep să strige : „Orbilor ! De ce sărutaţi vasul : preţios este doar lichidul dătător de viaţă din el, iar nu vasul, iar voi sărutaţi sticla, o simplă sticlă, adoraţi vasul şi atribuiţi sticlei putere sfîntă şi uitaţi de conţinutul preţios al vasului! Paginilor! Aruncaţi vasul, spărgeţi-l, adoraţi doar lichidul, nu şi sticla !" Şi iată că este spart vasull, iar lichidul dătător de viaţă, conţinutul preţios se varsă pe pămînt şi, bineînţeles, este înghiţit de pămînt. Au spart vasul şi iau pierdut lichidul. Dar pînă se fie înghiţit lichidul tot de păanînt, începe forfota: ca să mai fie salvat ceva ce s-a păstrat în cioburile sparte, încep ţipetele că e nevoie cît mai repede de un vas «ou, încep să se certe cum şi din ce să-l facă. Cearta începe chiar de la început şi imediat, chiar din primele două cuvinte, cearta se duce în jurul literei. Acestei litere sînt gata să i se închine şi mai mult decît celei precedente, numai ca să facă mai repede rost de un vas, dar discuţia se aprinde, oamenii se împart în cîteva grupuri

adverse şi fiecare grup ia cu el cîteva picături din preţiosul lichid, cît a mai rămas, în vasele lor, în fel de fel de vase, adunate de peste tot, şi grupurile încetează să mai comunice între ele. Fiecare vrea să se salveze cu vasul său şi în fiecare grup încep noi certuri. Idolatria se măreşte de atâtea ori în cîte cioburi s-a spart vasul. E o idolatrie veşnică, străveche, începută cu mult înainte de Martin Luther, dar, după imuabilele legi ale istoriei, aproape acelaşi lucru se întîmplă şi în ştunda noastră : se ştie că au şi început să se separe, se ceartă apropo de literă, comentează Evanghelia fiecare cum îi vine şi, mai ales, fiecare o face de la început — sărman, nefericit şi ignorant popor ! Şi

toate astea se împletesc cu atîta sinceritate, cu atîtea iniţiative bune, cu o dorinţă atît de mare de a suporta chiar şi chinurile, şi cu toate astea e atîta prostie neajutorată, e atîta făţărnicie mică şi măruntă, atîta ambiţie, atîta plăcere orgolioasă în noua postură de „sfînt", chiar atîta escrocherie şi chiţibuşerie, şi mai ales — totul e „de la început", adică chiar de la facerea lumii, de la ce e omul şi ce e femeia, ce e binele şi ce e răul şi chiar —• există sau nu Dumnezeu ? Şi ce credeţi : tocmai pentru că sînt atît de ireverenţioşi şi atît de forţaţi să înceapă cu începutul, tocmai asta le place multora şi mai ales unora : „au început să trăiască după capul lor, va să zică o să ajungă ei la ceva". Ăsta e raţionamentul ! Astfel, bunul preţios obţinut de-a lungul veacurilor, care ar fi trebuit să fie explicat, în marele şi adevăratul său sens, acestui popor întunecat, şi nu azvMit, ca o vechitură inutilă a veacurilor trecute, s-a pierdut definitiv pentru popor. Dezvoltarea, lumina, progresul se îndepărtează din nou, pentru că pentru popor se va instaura acum izolarea şi închistarea sectelor, iar în locul aşteptatelor noilor idei „raţionale" vor apare doar vechii idoli, vechi străvechi, cunoscuţi de toată lumea, idolii cei mai josnici — încercaţi să-i daţi jos acum ! De altfel, n-avem de ce să ne temem de ştundă, deşi am putea s-o compătimim mult. Ştunda asta n-are nici un viitor, nu se va lărgi prea mult, se va opri în curînd şi probabil că se va contopi cu vreuna din sectele întunecate ale poporului rus, cu vreo sectă a hlîştilor, a autobiciuitorilor, cea mai veche sectă, se pare, din lume, care-şi are indiscutabil un sens al ei, păstrat în două dintre cele mai vechi atribute : învîrtirea şi profeţirea. (Şi templierii au fost condamnaţi pentru învârtire şi profeţire, şi quakerii se învîrtesc şi profeţesc, şi Pithia, în antichitate, 325
se învârtea şi prorocea, şi la Tatarinova oamenii se fcwîrteau şi proroceau, şi redstockiştii noştri probabil că o vor termina tot cu învîrtitul, că de prorocit, prorocesc şi acum). Şi să nu se supere redstockiştii de comparaţie. Apropo, sînt mulţi care rid de coincidenţa apariţiei la noi a ambelor secte : ştunda în poporul ignorant şi redstockiştii în societatea cea mai aleasă. Şi totuşi sînt şi multe lucruri de fel ridicole. în ceea ce priveşte coincidenţa apariţiei ambelor noastre secte noi — amândouă au ieşit, fără nici o îndoială, din aceeaşi ignoranţă, adică dintr-o absolută necunoaştere a propriei tale religii.

iii . ;;■

Foma Danilov, un erou rus martirizat Ş;

Anul trecut, primăvara, în toate ziarele a fost retipărită ştirea apărută în Russki invalid despre moartea de rnartir a subofiţerului Fosma Danilov, din batalionul de puşcaşi din Turchestan, luat prizonier de urmaşii cumanilor şi omorît sălbatec de aceştia după multe şi rafinate torturi, în ziua de 21 noiembrie 1875, la Marghelian, pantru că n-a vrut să treacă în slujba lor şi la mahomedanism. Hanul însuşi i-a promis graţierea, răsplată şi cinstire dacă se va decide să se lepede de Hristos. Danilov i-a răspuns că nu poate să trădeze crucea şi, în calitatea sa de supus al ţarului, chiar şi în prizonierat trebuie să-şi îndeplinească datoria faţă de ţar şi de creştinism. Călăii, după ce l-au torturat, pînă la urmă s-au mirat de forţa sa sufletească şi l-au numit batir, adică bogatîr 102. Pe atunci ştirea asta, deşi comunicată de toate ziarele, a trecut fără să provoace prea multe discuţii în societate, şi chiar şi ziarele au comunicat-o în chip de entrefilet ziaristic dintre cele mai o-bişnuite, şi n-au considerat necesar să se oprească special asupra ei. într-un cuvînt, cu Foma Danilov „treburile au fost calme", cum se spune la bursă. Mai tîrziu, după cum se ştie, a început mişcarea slavă, au apărut Cerneaev, Sîrbiilos, Kireev 104, donaţiile, voluntarii şi despre torturatul Foma s-a uitat de tot (vreau să spun, în ziare), dar iată că de curînd, faţă de ştirea precedentă au survenit nişte detalii suplimentare. Se comunică

3.26

din nou că guvernatorul din Samara s-a informat asupra familiei iui Danilov, care-şi trage originea din ţăranii satului Kirsanovka, gubernia Samara, judeţul Buguruslanski, şi s-a aflat că în urma lui au rămas soţia Evtfrosinia, în vîrstă de 27 de ani, şi fiica Uliţa, de şase ani, care trăiesc în mare sărăcie. Ele au fost ajutate, în urma nobilei iniţiative a guvernatorului, care s-a aidresat unor persoane cu rugămintea de a acorda ajutor văduvei şi fiicei martirizatului erou rus, s-a mai adresat de asemenea şi Adunării zemstvei guberniale din Samara cu propunerea de a o include pe fiica lui Danilov ca bursieră într-una din şcolile-internat. Mai tîrziu au adunat 1320 de ruble, dintre care şase sute au fost puse deoparte pentru fată, pînă la majorat, iar restul de bani au fost în-mînaţi văduvei, iar fiica lui Danilov a fost înscrisă la o şcoală-internat. în afară de asta, şeful Marelui Stat-Major l-a

informat pe guvernator despre înalta hotărîre de a acorda văduvei lui Danilov o pensie viageră, din tezaurul statului, de o sută douăzeci de ruble pe an. După asta — după asta lucrurile vor fi probabil uitate din nou, din cauza neliniştilor cotidiene, a temerilor politice, a marilor probleme care-şi aşteaptă rezolvarea, a falimentelor etc. etc.

O, mu vreau să spun de loc că societatea noastră a avut o atitudine indiferentă faţă de aceastaă faptă uluitoare. Şi totuşi s-a vorbit puţin sau, mai bine zis, aproape nimeni n-a vorbit special despre asta. Poate s-a şi discutat undeva într-un mediu de negustori sau de preoţi, de pildă, dar nu în societate, nu în mediul intelectual- Poporul nostru mu va uita, desigur, această moarte măreaţă : eroul şi-a primit chinurile în numele lui Hristos şi este un mare rus ; poporul nostru apreciază asta şi nu va uita şi nici n-a uitat vreodată asemenea fapte. Dar iată, parcă aud din nou vocile care-mi sînt atît de familiare : „E vorba desigur de o forţă, o recunoaştem, dar e o forţă întunecată, care s-a manifestat prea, ca zicem aşa, în nişte forme învechite, oficializate şi din pricina asta ce putem spune special ? Nu ţine de universul nostru, ar fi cu totul altceva dacă ar fi fost vorba de o forţă care s-ar fi manifestat intelectual, conştient. Sînt şi alţi martiri şi alte forţe, sînt şi idei infinit mai elevate — ideile general-umane, de pildă..."

în pofida acestor voci lucide de intelectuali, cred că-mi este permis şi scuzabil să spun cîte ceva special şi despre Danilov ; mai mult, cred că nici chiar intelectualitatea noastră

nu s-ar fi umilit prea mult, dacă ar fi tratat faptul acesta cu mai multă atenţie. Pe mine, de pildă, mă miră că nu s-a manifestat nici un fel de mirare, chiar mirare. Nu mă refer la popor : acesta nici nu trebuie să se mire şi nici nu se va mira : fapta lui Foma poate să nu-i pară deosebită, măcar şi datorită marei încrederi pe care o are poporul în sine şi în sufletul său. El va răspunde Ja fapta aceasta doar cu un profund sentiment şi cu o mare umilinţă. Dacă înjsă un asemenea fapt s-ar fi produs în Europa, vreau să spun — dacă s-ar fi produs un asemenea fapt de manifestare a măreţiei spirituale la englezi, francezi sau la meniţi, aceştia l-ar fi trîmbiţat sigur în toată lumea. Dar ştiţi, domnilor, cum mi-l imaginez pe acest soldat necunoscut al batalionului din Turchestan? Ga o emblemă a Rusiei, a

întregii Rusii, a întregii noastre Rusii populare, chipul adevărat al acestei Rusii, căreia cinicii şi preamţelepţii noştri îi refuză o mare spiritualitate şi orice posibilitate de avînt şi de manifestare a unei mari idei şi a unui mare sentiment. Ascultaţi-mă, dumneavoastră doar nu faceţi parte din cinicii ăştia, nu sînteţi decît nişte intelectuali europenizaţi, adică, în fond, nişte oameni teribil de cumsecade, doar nu neglijaţi şi dumneavoastră că astă-vară poporul nostru a manifestat pe alocuri o mare forţă spirituală: oamenii şi-au părăsit casele şi copiii şi s-au dus să moară pentru credinţă, pentru cei asupriţi, Dumnezeu ştie pe unde şi Dumnezeu, ştie cu ce mijloace, aşa cum au făcut şi primii cruciaţi ai Europei cu nouă secole în urmă, aceiaşi cruciaţi, o nouă apariţie a cărora, Granovski105 de pildă, ar fi socotit-o drept ceva aproape ridicol şi jignitor „în secolul nostru, secolul unor obiective pozitive, al progresului" etc. etc. Las-l să fie, din punctul dumneavoastră de vedere, mişcarea noastră de astă-vară ceva orb şi chiair lipsit de raţiune, ceva de cruciadă, ca să zic aşa, dar că e fermă şi generoasă, asta nu poţi să nu recunoşti, dacă o priveşti cît de cît mai larg. S-a trezit o mare idee, care a înălţat poate sute de mii, milioane de suflete, deasupra rutinei, a cinismului, a desfrîului şi a destrăbălării în care s-au scăldat pînă atunci sufletele acestea. Doar ştiţi că poporul nostru, chiar dacă e considerat pînă acum drept cumsecade şi înzestrat cu inteligenţă, este totuşi apreciat drept o masă întunecată şi stihiinică, cuprinsă toată de vicii şi prejudecăţi, alcătuită aproape exclusiv din zurbagii. Vedeţi însă, aş îndrăzni chiar să enunţ o axioma, ca să zic aşa, şi anume : ca să judeci despre forţa

spirituală a poporului şi despre lucrurile de care va fi capabil în viitor, trebuie să iei în considerare nu acel grad de depravare, la care a. ajuns pentru un timp, chiar dacă a făcut-o în majoritatea sa, trebuie să iei în considerare acea înălţime spirituală pînă la oare se poate ridica, atunci cînd va veni vremea lui. Pentru că depravarea e o nenorocire efemeră, care depinde aproape întotdeauna de împrejurări premergătoare şi trecătoare, de robie, de asuprire seculară, de vulgarizare, pe cînd darul generozităţii e un dar etern, spontan, un dar născut odată cu poporul şi din cauza asta cu atît mai respectat — dacă s-a putut

păstra chiar şi de-a lungul veacurilor de robie, de poveri şi de sărăcie — inima acestui popor.
Foma Danilov poate că era aparent unul dintre cele mai obişnuite şi mai neremarcabile exemplare ale poporului fus, la fel de neremanabil ca însuşi poporul rus. (O, pentru mulţi mai este cu totul neremarcabil !) Poate că la vremea lui nu se dădea în lături de la vreun chef, de la băutură, poate nici nu prea se ruga, deşi, indiscutabil, nu-l uita pe Domnul. Şi iată că i se propune să-şi schimbe credinţa, iar dacă nu, îl aşteaptă o moarte de martir. Şi trebuie să-ţi imaginezi ce fel de torturi sînt torturile astea asiatice ! în faţa lui se află hanul în persoană, care îi promite favoruri şi Danilov îşi dă foarte bine seama că refuzul lui îl va întăritä pe han, că va întăritä şi orgoliul supuşilor lui : „că îndrăzneşte cîinele ăsta de creştin să dispreţuiască în halul acesta islamul". Dar în pofida celor ce-l aşteaptă acest ras neremarcabil acceptă chinurile cele mai crude îşi moare, după ce-şi uluieşte călăii. Şi ştiţi, domnilor, nici unul [dintre noi n-ar fi făcut asta. Să suferi „la vedere" e chiar şi frumos uneori, dar aici lucrurile s-au petrecut într-un anonimat total, undeva într-un loc pustiu, nu se uita nimeni la el ; şi Foma n-a putut să gîndească şi nici să presupună că fapta lui va răsuna pe tot pămîntul rusesc. Cred că unii mucenici, chiar din primele veacuri ale creştinismului, cînd erau torturaţi, se simţeau totuşi, măcar şi în parte, consolaţi şi uşuraţi de convingerea că moartea lor va servi oa exemplu celor timizi şi nehotărâţi şi că va atrage şi mai mulţi oameni de partea lui Hristos. Foma mu putea să aibă nici măcar o consolare atît de mare : cine putea să afle, era singur printre călăi. Era încă tînăr, avea acolo undeva o nevastă tînără şi o fată, n-o să le mai vadă niciodată, dar n-are nimic : „Orişiunde m-aş afla n-o să-mi calc conştiinţa în picioare, mai bine să mă chinuiască",

literalmente adevărul de dragul adevărului, şi nu de dragul frumuseţii ! Şi nici un fel de compromis, nici un fel de sofism cu conştiinţa : „O să trec la islam aşa, numai de formă, n-o să duc pe nimeni în ispită, că tot nu mă vede nimeni, iar pe urmă am să mă rog, viaţa e lungă, am să aduc daruri bisericii, am să fac fapte bune". N-a fost nimic din toate astea, e puţin probabil ca noi să fi făcut aşa.
Noi, dar pentru poporul nostru, repet, fapta eroică a lui Danilov

poate să mu fie uimitoare. Chestiunea constă în faptul că ăsta e un fel de portret, ca un fel de imagine de ansamblu a poporului rus, prin asta mi-e şi atît de drag ; şi mie şi dumneavoastră, bineînţeles. Poporul nostru iubeşte şi el adevărul pentru adevăr, iar nu pentru frumuseţe. Fie el şi vulgar şi desfrînat şi păcătos şi insignifiant, cînld va veni însă vremea lui şi va începe cauza comună a adevărului întregului popor, vă va ului gradul de libertate spirituală pe care o va manifesta în faţa tiraniei materialismului, a patimilor, a poftelor de bani şi de înstărire şi chiar în faţa groazei de cea mai crudă moarte de martir. Şi toate astea o să le facă şi o să le exprime simplu, ferm, fără să ceară nici răsplată, nici laude, fără să se etaleze : „Asta e credinţa mea, pe ea o împărtăşesc". Aici nici cei mai înrăiţi oponenţi pe tema „caracterului retrograd" al idealurilor populare nu pot să spună nimic, pentru că chestiunea nu constă de fel în faptul dacă e retrograd idealul sau nu. Ci numai în particularitatea manifestării unei voinţe excepţionale de dragul unei fapte eroice generoase. (Ideea aceasta caraghioasă despre „caracterul retrograd" al idealurilor am inclus-o aici numai de dragul unei obiectivităţi absolute.)

Ştiţi, domnilor, trebuie să le spunem lucrurilor pe nume : cred pur şi simplu că n-avem ce să învăţăm un popor ca al nostru. E un sofism, bineînţeles, dar uneori îmi trece prin cap. O, sîntem, desigur mult mai cultivaţi, dar ce o să-l învăţăm — aici e toată nenorocirea ! Nu vorbesc, se înţelege, de meserii, de tehnică, de cunoştinţe matematice, toate astea pot să-l înveţe şi nemţii dacă-i angajăm, dar noi ? Sîntem doar ruşi, fraţi cu acest popor şi, prin urmare, sîntem obligaţi să-l Iwxninăm. Care e acea moralitate, acel sublim pe care i le vom transmite, explica şi prin care vom lumina aceste suflete „întunecate" ? Iluminarea poporului este, domnilor, dreptul nostru şi datoria noastră, un drept în cea mai înaltă accepţie creştină : cine

cunoaşte binele, cine cunoaşte adevăratul cuvînt al vieţii trebuie, este obligat să-l comunice celui care nu-l cunoaşte, fratelui său care rătăceşte în beznă, aşa ne învaţă Evanghelia. Ei bine, care sînt lucrurile acelea pe care nu Ie ştie rătăcitul şi pe care o să i le transmitem ? în primul rînd, desigur, „că învăţătura e folositoare şi trebuie să înveţi", aşa e ? Dar poporul nostru a spus înaintea noastră că „ştiinţa e lumină, neştiinţa e beznă".

Să-l învăţăm să distrugă prejudecăţile, de pildă, să dă-rîme idolii ? Dar moi înşine sîntem stăpîniţi de atîtea prejudecăţi şi ne-ajn aşezat atîţia idoli, incit poporul o să ne spună direct: „Doctore — vindecă-te pe tine". (Iar pe idolii ,noştri a învăţat foarte bine să-i vadă !) Altceva ce — respectul de sine, sentimentul demnităţii personale ? Dar poporul nostru tot, în întregul său, se respectă mult mai muilt decît o facem noi, îşi onorează şi îşi înţelege mult mai profund propria sa demnitate. Putem noi oare, de pildă, să învăţăm poporul nostru să respecte convingerile străine ? Poporuil nostru şi-a dovedit încă de pe vremea lui Petru cel Mare respectul pentru convingerile străine, pe cînd nod nu sîntem în stare nici măcar între noi să ne iertăm nici cea mai mică abatere de la convingerile noastre, iar pe cei care nu sînt cît de cît de acord îi socotim direct nişte ticăloşi, uitînd că cel care este înclinat atît de uşor să piardă respectul, pentru alţii, în primul rînd nu se respectă pe sine. Noi sîntetm oare cei chemaţi să învăţăm poporul să creadă în sine şi în forţele sale ? Poporul îi are pe Foma Danilovi cu miile, iar noi sîntem cei care nu credem de loc în forţele ruseşti şi necredinţa aceasta o socotim drept o culme a culturii şi aproape un act eroic. Ei bine, la urma urmei ce anume puteam să-l învăţăm ? Noi dispreţuim, aproape pînă la duşmănie, tot ce iubeşte şi respectă poporul nostru, tot spre ceea ce tinde inima lui. Atunci, ce fel de prieteni ai poporului sîntem ? O să mi se răspundă că iubim cu atît mai mult poporul cu cît îi dispreţuim ignoranţa, dorindu-i lucruri mai bune. O, nu, domnilor, nu-i de loc aşa : dacă am fi iubit într-adevăr şi în fapt poporul, iar nu în cărticele şi articolaşe, ne-am fi apropiat mai mult de el şi ne-am fi îngrijit să studiem lucrurile pe care le ştim acum după ureche şi pe care, după şabloanele europeneşti, vrem să le distrugem : atunci poate că am fi învăţat atît de mult, că ne e şi greu să ne imaginăm acum.

331

Avem însă o singură mîngîiere : marele nostru orgoliu faţă de poporul nostru, de asta îl şi dispreţuim aşa — pentru că e naţional şi pentru că apără asta din toate puterile, iar noi o facem din convingeri general-umane şi ne-am şi fixat un ţel general-uţman şi, ca atare, ne-am ridicat atît de mult deasupra lui. în asta e întreaga noastră contradicţie, întreaga discordanţă şi o afirm direct: dacă vom aplana treaba aceasta, dacă vom găsi puinetull de împăcare se va termina deodată cu toată discordia

dintre noi şi popor. Şi punctul acesta există şi nu e greu de găsit. O spun cu toată hotărîrea, chiar şi cele mai radicale neînţelegeri ale noastre cu poporul nu sînt, în fond, decît un miraj.

Dar care este acest punct al împăcării ?

CAPITOLUL AL DOILEA

Visul de împăcare în afara ştiinţei.

O să expun mai întîi cea mai discutabilă şi cea mai deli-cată afirmaţie, cu ea am să şi încep :

„Orice mare popor crede şi trebuie să creadă, dacă vrea să supravieţuiască vreme îndelungată, că în el şi numai în el află salvarea lumii, că există ca să se afle în fruntea popoa-relor, să le iniţieze în ideea asta, să le unească şi să le conducă r-o unire armonioasă spre acel scop final care le-a fost pre-Idestinat".

Susţin că aşa a fost cu toate marile naţiuni ale lumii, antice şi moderne, că numai credinţa aceasta le-a creat posibilitatea să aibă, la vremea lor, o uriaşă influenţă mondială asupra destinelor umanităţii. Aşa a fost indiscutabil cu vechea Romă, aşa a fost mai tîrziu cu Roma din perioada existenţei ei catolice. Cînd ddeea ei catolică a fost moştenită de Franţa, acelaşi -llucru s-a întîmplat şi cu Franţa şi, de-a lungul aproape a două veacuri, Franţa, pînă în momentul zdrobirii şi tristeţii ei de acum, s-a considerat în fruntea omenirii, cel puţin, din punct de vedere moral, iar uneori şi politic, s-a considerat a fi căpetenia mişcării omenirii şi cea care îi indică viitorul. Dar la asta a visat întotdeauna şi Germania, care s-a ridicat împotriva ideii universale a catolicismului şi a autorităţii ei cu stindardul protestantismului său şi al infinitei libertăţi a conştiinţei şi a cercetării. Repet, acelaşi lucru într-o măsură mai mare sau mai mică, se întîmplă cu toate marile inaţiuni aflate la apo-

geul dezvoltării lor. O să mi se spună că e o greşeală şi o să mi se arate, de pildă, conştiinţa acestor popoare, conştiinţa sa-•vanţilor şi a gînditorilor lor, care au scris tocmai despre importanţa colectivă a naţiunilor europene, care au participat împreună la crearea şi desăvîrşirea civilizaţiei europene, iar eu, bineînţeles, nu voi nega conştiinţa asta. Dar chiar trecînd peste faptul că asemenea concluzii definitive ale conştiinţei constituie, în general, un fel de sfîrşit al vieţii vii a popoarelor,

voi arăta numai faptul că aceiaşi înţelepţi şi gînditori, oricît ar fi scris despre armonia universală a naţiunilor, au continuat să creadă în acelaşi timp — şi cel mai adesea într-un mod nemijlocit, viu şi sincer, exact ca şi popoarele lor — că în acest cor al naţiunilor care se constituie într-o armonie universală şi într-o civilizaţie creată împreună, ei (adică francezii, de pildă) sînt chiar căpetenia întregii urniri, cei mai înaintaţi, cei cărora le este predestinat să conducă, iar ceilalţi nu trebuie decît să-i urmeze. Că ei, să opunem, chiar dacă vor prelua ceva de la celelalte popoare, vor prelua cu totul şi cu totul puţin, pe cînd celelalte popoare vor prelua de la ei totul, tot ce-i important, şi nu vor putea să existe decît prin ideile şi prin spiritualitatea lor şi nu pot să facă altfel decît împărtăşindu-se, la urma urmei, din spiritualitatea lor şi contopimdu-se cu ei mai devreme sau îmai târziu. Chiar şi în Franţa de astăzi, amărîtă şi divizată spiritualiceşte, există una din aceste idei, care reprezintă, după părerea noastră, o fază nouă, dar absolut firească a vechii şi universalei idei catolice şi o dezvoltare a acesteia şi aproape jumătate din francezi cred şi acum că în ea se află salvarea, nu numai a lor, dar a întregii lumi — este vorba de socialismul lor francez. Ideea aceasta, adică socialismul lor, este, desigur, falsă şi disperată, dar nu e vorba acum de calitatea ei, ci de faptul că ea există, că are o viaţă a ei şi că în rîndurile celor care o împărtăşesc n-a pătruns tristeţea şi îndoiala, ca în cealaltă parte a Franţei. Pe de altă parte, uitaţi-vă la orice englez, dintr-o pătură înaltă sau joasă, lord sau muncitor, savant sau analfabet, şi o să vă convingeţi că orice englez caută să rămînă înainte de toate englez, să se păstreze în chip de englez în toate fazele vieţii sale, particulară şi socială, politică şi geineral-umană şi, mai mult, caută să iubească, omenirea nu altfel decît în chip de englez. O să mi se spună că fiind chiar aşa, chiar dacă toate sînt aşa cum afirm eu, atunci o asemenea autoamăgire şi un asemena orgoliu ar fi fost chiar înjositoare pentru popoarele acelea mari, că egoismul şi şovinismul lor stupid îe-ar fi micşorat semnificaţia şi nu numai că mu le-ar fi generat o forţă vitală, ci dimpotrivă le-ar fi dăunat şi le-ar fi corupt viaţa de la bun început. O să mi se spună că asemenea idei demente şi orgolioase trebuie să fie nu imitate, ci distruse, ca nişte prejudecăţi, prin lumina raţiunii. Să presupunem că, pe de o parte, toate astea sînt foarte adevărate

; şi totuşi trebuie să priveşti lucrurile şi din-tr-un alt unghi şi atunci n-o să mai iasă înjositoare, ci chiar dimpotrivă. Şi ce dacă un tînăr care încă n-a trăit visează să devină cu timpul un erou ? Vă rog să mă credeţi, că asemenea visuri, poate orgolioase şi arogante, pot fi mult mai vitale şi mai folositoare tînărului, decît acel bun simţ al cîte unui adolescent care crede de la şaisprezece ani în preaînţeleapta regulă că ,,e mai bine să fii fericit, decît erou". Vă rog să mă credeţi că viaţa acestui tînăr, chiar după ce va trece prin nenorociri şi eşecuri, va fi în ansamblu mai frumoasă decît a înţeleptului tovarăş al copilăriei sale, chiar dacă acesta din urmă va sta toată viaţa lui în puf. O asemenea credinţă în sine nu este imorală şi nu e de fel o fanfaronadă mizerabilă. Acelaşi lucru se întîmplă şi cu popoarele : sînt popoare cuminţi, cinstite şi ponderate, liniştite, fără nici un fel de avîn-turi, negustori şi constructori de corăbii, care trăiesc bine şi deosebit de corect; şi totuşi ele nu vor merge niciodată prea departe, o să iasă sigur o mediocritate care nu va aduce nici un serviciu omenirii : n-au ele energia asta, o mare încredere în sine, n-au sub picioarele lor cei trei chiţi mişcători pe care stau toate marile popoare. Credinţa în faptul că vrei şi poţi să spui omenirii un ultim cuvînt, că vei înnoi omenirea cu surplusul forţei tale vii, credinţa în caracterul sfînt al idealurilor tale, credinţa în forţa dragostei şi a dorinţei tale de a sluji omenirea, o asemenea credinţă este o garanţie a celei mai înalte vieţi a naţiunilor şi numai prin ea vor aduce omenirii acel folos, care le-a fost predestinat, toată partea energiei lor vitale şi a ideii lor organice, care le-au fost predestinate de natura în-săşi, atunci cînd le-a creat, şi pe care le vor transmite ca moş-tenire omenirii viitoare. Numai o naţiune puternică, cu o asemenea credinţă, are dreptul la o viaţă superioară. Vechiul cavaler legendar a crezut că în faţa lui se vor prăbuşi toate obstacolele, toate fantomele şi toţi monştrii, că va învinge totul, că va obţine totul, numai dacă va rămîne fidel jurămîn-

tului de „dreptate, neprihană şi sărăcie". O să-mi spuneţi ca nu sînt decît legende şi cîntece, în care nu poate să creadă decît un Don Quijote şi că aşa se prezintă legile adevăratei vieţi a naţiunilor. Ei bine, în cazul acesta, domnilor, o să vă prind şi o să vă dau de gol că sînteţi şi dumneavoastră nişte Don Quijote, că

aveţi şi dumneavoastră asemenea idee în care credeţi şi cu ajutorul căreia vreţi să înnoiţi umanitatea !
într-adevăr, dumneavoastră în ce credeţi ? Credeţi (şi odată cu dumneavoastră cred şi eu) în general-umanul, cu alte cuvinte că vor cădea cîndva, în faţa luminii raţiunii şi a conştiinţei, obstacolele şi prejudecăţile naturale, care împiedică pînă acum o liberă comunicare a naţiunilor prin egoismul cerinţelor naţionale şi că numai atunci popoarele vor conviețui într-o singură spiritualitate şi în înţelegere, ca nişte fraţi, tinzînd prin raţiune şi dragoste spre o armonie generală. Ei bine, domnilor, poate să fie ceva mai presus şi mai sfînt de această credinţă a dumneavoastră ? Şi, mai ales, nu veţi amai găsi nicăieri în lume credinţa asta, la mici un popor din Europa, de pildă, unde personalitatea naţiunilor este conturată extrem de puternic, unde chiar dacă există această credinţă, nu există altfel decît la nivelul unei conştiinţe speculative, care poate fi avîntată şi înfierbântată, care însă rămîne livrescă. Pe cînd la dumneavoastră, domnilor, adică nu la dumneavoastră, la noi, la noi toţi, la ruşi, credinţa asta e o credinţă generală, vie, importantă ; la noi toată lumea crede în asta, şi simplu şi lucid, şi în lumea intelectuală şi în popor, căruia şi propria lui religie îi dictează să creadă în a.sta. Da, domnilor, aţi crezut că sînteţi singurii „general-umani" din toată intelectualitatea rusă, iar restul nu sînt decît slavofilii şi naţionaliştii ? Ei nu — sla-vofilii şi naţionaliştii cred absolut în acelaşi lucru ca şi dumneavoastră, şi chiar mai mult decît dumneavoastră !
Să-i iau numai pe slavofili : ce au proclamat ei prin fruntaşii, fondatorii şi reprezentanţii teoriei lor ? Au afirmat direct, în nişte concluzii clare şi exacte, că Rusia, împreună cu toţi slavii şi în fruntea acestora, va spune un mare cuvînt omenirii, cel mai mare din toate cîte s-au spus şi că acest cuvînt va fi un testament al unirii general-umane, dar nu în spiritul egoismului personal, prin care oamenii şi naţiunile, artificial şi nefiresc se unesc acum în civilizaţia lor, din considerentele luptei pentru existenţă, determinînd prin ştiinţele pozitive graniţele morale ale spiritului liber, săpînd în acelaşi timp gropi

unii altora, acoperindu-se de minciuni, injurii şi calomnii. Idealul slavofililor a fost unirea în spiritul unei adevărate şi cu-

prinzătoare iubiri, fără minciună şi fără interese de ordin material, pe baza unui exemplu personal de generozitate, pe care a fost predestinat să-l dea poporul rus în fruntea unei uniri libere general-slave a Europei. O să-mi spuneţi că nu credeţi în asta, că nu sînt decît nişte speculaţii livreşti. Dar nici nu se pune problema ca cineva să creadă în ceva, problema e că la noi, în ciuda tuturor divergenţelor, toţi se întîlnesc şi totul se reduce la ideea comună a unei uniri general-umane. E un fapt mai presus de orice dubiu, un fapt uimitor în sine, pentru că un asemenea sentiment, la nivelul unei atari necesităţi vii şi majore, nu s-a mai întîlnit la nici un popor. Dacă însă e aşa, înseamnă că şi noi, noi toţi, avem o idee naţională fermă şi precisă, subliniez că e vorba de o idee naţională. Prin urmare, dacă, în ultima instanţă, ideea naţională rusă înseamnă doar o universală unire general-umană, înseamnă că tot folosul nostru constă în faptul că, renunţînd pentru o vreme la toate disensiunile, să devenim cît mai cu-rînd ruşi şi naţionali. Toată salvarea noastră constă doar în aceea de a nu ne certa dinainte asupra modului în care se va înfăptui această idee şi în ce formă se va realiza, în forma voastră sau a noastră, ca şi în aceea ca din cabinetele noastre să trecem direct la acţiune. în asta constă tot punctul.

II

în Europa nu sîntem decît nişte terchea-berchea

Şi cum aţi trecut la fapte ? Pentru că aţi început demult,, demult de tot, şi totuşi ce aţi făcut pentru general-umanul,. adică pentru triumful ideii voastre ? Aţi început-o cu hoinări-tul prin Europa nutrind dorinţa lacomă de a vă transforma în europeni, măcar şi numai pe din afară. Tot secolul al XVIII-lea de asta ne-am şi ocupat. Am îngrămădit pe noi tot felul de gusturi europene, am mîncat chiar tot felul de porcării, străduindu-ne să nu ne strîmbăm : „ia te uită ce englez

sînt eu, nu (pot să mănînc nimic fără piperul de Cayenne". Credeţi că-mi bat joc ? Nici vorbă. înţeleg prea bine că altfel nici nu se putea începe. încă înainte de Petru, încă pe vremea ţarilor şi a patriarhilor moscoviţi, un tînăr filfizon din Moscova, dintre cei progresişti, şi-a pus un costum franţuzesc şi şi-a agăţat de şold o spadă europenească. Aşa şi trebuia să începem, cu dispreţul faţă de tot ce-i al nostru, şi dacă am stat timp

de două secole în punctul ăsta, fără să ne mişcăm nici înainte, nici îndărăt, înseamnă, probabili, că ăsta o fi fost termenul dat nouă de natură. E drept că ne-am şi mişcat : dispreţul faţă de tot ce-i al nostru a crescut tot mai mult şi mai mult, mai ales cînd am început să înţelegem mai serios Europa. De altfel, Europa nu ne-a derutat niciodată cu o prea hotărîtă disociere a naţiunilor şi determinarea tipurilor de caractere naţionale. Cu .asta am şi început-o, „am dat la o parte toate contrastele" şi am obţinut un tip general de „european", adică de la bun început am surprins lucrul comun, care-i leagă pe toţi, asta e foarte caracteristic. Mai tîrziu, odată cu trecerea timpului, devenind şi mai deştepţi, ne-am agăţat direct de civilizaţie şi am început imediat să credem, orbeşte şi cu devotament, că în ea se află acel „general", care a fost predestinat sa unească omenirea. Chiar şi europenii, privindu-ne pe noi, străinii şi veneticii, au început să se mire de credinţa asta entuziastă, cu atît mai mult cu cît ei înşişi au început s-o piardă. Am întîmpinat cu entuziasm apariţia lui Rousseau şi Voltaire, împreună cu călătorul Karamziin106 ne-am bucurat mişcaţi de convocarea „Statelor generale" în 89, şi chiar dacă ani început să disperăm mai tîrziu, la sfîrşitul primului sfert al veacului nostru de acum, împreună cu europenii de frunte, ca urmare a visurilor lor pierdute şi a iluziilor prăbuşite, credinţa noastră nu ne-am priedut-o totuşi, i-am consolat şi pe europenii înşişi. Chiar şi ruşii care erau cei mai „albi" la ei acasă, deveneau imediat roşii în Europa, e tot o trăsătură extrem de caracteristică. Pe urmă, la mijlociii secolului de acum, unii dintre noi s-au învrednicit să se iniţieze în socialismul francez şi l-au acceptat, fără nici un fel de îndoieli, drept rezolvarea finală a unirii general-umane, adică tot ca o realizare a aceluiaşi vis care ne-a pasionat pînă acum. Astfel, drept realizarea scopului am acceptat tot ce a reprezentat o culme a egoismului, a inumanului, o culme a debandadei şi a aiurelii economice, o culme a calomniei la adresa naturii omului, o culme

a distrugerii oricărei libertăţi a oamenilor, ceea ce nu ne-a tulburat în nici un fel. Dimpotrivă, observînd trista nedumerire a unor profunzi gînditori europeni, i-am denumit imediat, cu o degajare absolută, drept ticăloşi şi imbecili. Am crezut şi mai

credem şi acum, că ştiinţele pozitive sînt cu totul capabile să determine graniţele morale ale personalităţilor şi ale naţiunilor (de parcă ştiinţa, chiar dacă ar fi în stare să facă asta, ar putea să descqpere aceste taine înaintea încheierii experienţei, adică înaintea încheierii tuturor destinelor omului pe pămînt). Moşierii noştri îşi vindeau ţărainii iobagi şi plecau la Paris să-şi editeze revistele socialiste, iair Rudinii noştri mureau pe baricade 107. în acelaşi timp me-am rupt într-atît de pămîntul rusesc, îneît am pierdut orice reprezentare despre gradul în care o asemenea învăţătură se disociază de sufletul poporului rus. De altfel, de caracterul naţional rus nu numai că n-am ţinut cont în nici ud fel, dar nici n-ani recunoscut nici un fel de caracter all poporului. Am şi uitat să ne gîndim la el şi cu o deplină linişte despotică am fost convinşi (fără să ne punem vreo întrebare), că poporul nostru va accepta imediat tot oe-i vom indica, adică, de fapt, tot ce-i vom ordona. General-umanii noştri au venit la poporul lor ca nişte moşieri desăvîr-şiţi, chiar şi după reforma ţărănească.
Şi ce am obţinut ? Nişte rezultate bizare : în primul rînd,. toată lumea ne priveşte în Europa cu ironie, iar la cei mai buni şi indiscutabil mai deştepţi dintre ruşi se uită cu o condescendenţă arogantă. De condescendenţa asta arogantă n-a fost scutită nici măcar emigrarea din Rusia, mă refer la emigrarea politică şi la o dezicere totală de Rusia. Europenii n-au vrut să ne socotească drept ai lor pentru nimic în lume, pentru nici un fel de jertfe şi în nici o împrejurare. Grattez, cică, le russe et vous verrez le tartare, * şi aşa e şi pînă acum. Am devenit proverbiali. Şi cu cît mai mult ne dispreţuiam caracterul nostru naţional, ca să le intrăm în voie, cu atît ne dispreţuiau mai mult. Am dat din coadă pe lîngă ei, le-am mărturisit servil vederile şi convingerile noastre „europene", iar ei ne ascultau de sus şi adăugau de obicei cu un zîmbet politicos, vrînd parcă să scape de noi, că nu „i-am înţeles aşa bine". Ei se mirau tocmai de faptul că noi, fiind atît de tătari (Ies tarţares), nu pu-

* Rîcîiţi rusul şi veţi descoperi tătarul. (Fr.)

tem nicicum să devenim ruşi, ; iar noi n-am putut niciodată să le băgăm în cap că nu vrem să fim ruşi, că vrem să fim general-umani. E drept că în ultima vreme chiar că au înţeles ceva. Au înţeles că vrem ceva, ce-i îngrozeşte şi reprezintă un pericol pentru ei, că sîntem mulţi, optzeci de milioane, că ştim şi

înţelegem toate ideile europene, dar că ei nu cunosc ideile noastre ruseşti, şi chiar dacă o să le afle tot n-o să le înţeleagă ; că vorbim în toate limbile, iar ei nu vorbesc decît în limba lor, ei, şi multe altele au început să priceapă şi să bănuiască. Şi s-a terminat cu faiptul că neau declarat direct drept duşmani şi viitori distrugători ai civilizaţiei europene. Uite aşa au înţeles ei scopul nostru pătimaş de a deveni general-umani !
Şi totuşi n-avem cum să negăm Europa. Europa este pentru noi o a doua patrie, eu sîint primul care propovăduiesc asta cu pasiune şi am propovăduit-o întotdeauna. Europa este pentru noi toţi aproape la fel de scumpă ca şi Rusia ; şi în ea este tot seminţia lui Iafet, iar ideea noastră este unirea tuturor naţiunilor acestei seminţii, şi chiar mai departe, mult mai departe, pînă la Skn şi Ham108. Ce-i de făcut ?
Trebuie, în primul rînd şi înainte de toate, să devenim ruşi. Dacă genera-ll-umanul este o idee naţională rusă, atunci trebuie înainte de toate ca fiecare dintre noi să devină rus, adică să devină el însuşi, şi atunci totul se va schimba chiar de la primul pas. Să devii rus înseamnă să încetezi să-ţi dispreţuieşti poporul. Şi cum o să vadă europeanul că aim început să ne respectăm poporul şi caracterul nostru naţional, o să înceapă imediat să ne respecte pe noi înşine. într-adevăr, cu cît ne-am dezvolta mai intens şi mai independent în spiritul nostru naţional, cu atît ar rezulta un ecou mai puternic în sufletuî european, iar, înrudindu-ne cu acest suflet, i-arn deveni mai de înţeles. Am căpăta atunci şi o altă înfăţişare. Devenind noi înşine am căpăta, în fine, chip de om şi nu un chip de sclav, de lacheu, de Potughin, atunci vom fi socotiţi drept oameni, iar nu drept nişte terchea-berehea ai europenismului, ai liberalismului şi ai socialismului. Şi de discutat o să discutăm mai deştept decît o facem acum, pentru că în poporul nostru şi în spiritul lui o să găsim cuvinte noi, care vor fi sigur înţelese de europeni. Dar şi noi înşine o să înţelegem atunci că multe din cele pe care le-am dispreţuit la poporul nostru nu repre-izintă beznă, ci lumină, nu prostie, ci inteligenţă, iar înţelegînd

asta o să spunem în Europa un cuvînt neauzit încă acolo. O să ne convingem atunci, că adevăratul cuvînt social îl poartă poporul nostru şi nu altcineva, că ideea lui, spiritul lui conţin cerinţa vie a unificării umane, a unei unificări însoţite de un

respect deplin faţă de personalitatea naţională, ca şi faţă de păstrarea acesteia, păstrarea deplinei libertăţi a oamenilor şi indicarea conţinutului acestei libertăţi — o unificare a iubirii, garantată de fapte, de un exemplu viu, de necesitatea în fapt a unei fraternităţi reale, iar nu de ghilotină, nu de milioane de capete tăiate.
De altfel, parcă într-adevăr aş vrea să conving pe cineva. N-a fost decît o glumă. Dar omul e slab ; şi dacă va citi cineva din adolescenţi, cineva din tînăra generaţie...
ni
Satira rusă. Desţelenire. Ultimele cîntece. Amintiri de demult.
în luna asta m-am ocupat şi de literatură, adică de beletristică, şi am citit cîte ceva cu plăcere. Apropo, am citit cîndva o opinie din străinătate despre satira rusă, adică despre satira noastră contemporană, de acum. A fost spusă în Franţa. E remarcabilă o concluzie, am uitat exact vorbele, dar sensul e acesta : „Satira rusă se teme parcă de o faptă bună a societăţii ruse. întrlnind o asemenea faptă devine -lneliniştită şi nu se linişteşte pînă nu dă undeva, în vreun substrat al acestei fapte, de vreun ticălos. Atunci începe imediat să se bucure şi să ţipe : „Nu, e nici un fel de faptă bună, n-ai de ce să te bucuri, vedeţi şi dumneavoastră, că şi aici zace un ticălos !"
E dreaptă opinia asta ? Nu cred să fie. Ştiu numai că satira are la noi reprezentanţi străluciţi şi de mare succes. Publicul nostru iubeşte mult satira şi totuşi convingerea mea, cel puţin, este că acelaşi public iubeşte mult mai mult frumosul pozitiv, e dornic de acest frumos, e însetat de el. Contele Lev Tolstoi, este, fără îndoialăs cel mai iubit scriitor al publicului rus de toate nuanţele.
341
Satira noastră, oricît ar fi de strălucită, suferă într-adevăr de o anumită confuzie — ăsta e singurul lucru care se poate spune despre ea. Hotărît, uneori nu poţi să-ţi reprezinţi în întregime, în ansamblu : ce anume ar vrea să spună satira noastră ? S-ar părea uneori că n-are nici un substrat, dar e posibil asta ? Doar crede şi ea în ceva, denunţă şi ea în numele a ceva, dar toate astea parcă se înecă în bezna necunoscutului. N-ai cum să afli ce anume consideră ea însăşi drept bine.
Şi în legătură cu chestiunea asta îţi vin gînduri ciudate.
Am citit Desţelenire de Turgheniev şi aştept partea a doua.
Apropo : uite că sînt treizeci de ani de cînd scriu şi în toţi aceşti

treizeci de ani mi-a venit într-una în1 cap o observaţie amuzantă. Toţi criticii noştri (şi eu urmăresc literatura de vreo patruzeci de ani), şi cei morţi şi cei de acum, într-un cuvînt toţi pe care-i ţin minte, abia îşi începeau, acum sau înainte, cît de cît mai solemn, vreo trecere în revistă a literaturii ruse curente (înainte, de pildă, se făceau trecerile astea în revistă anual, în ianuarie, pentru tot anul trecut), o făceau întotdeauna, mai mult sau mai puţin, dar cu o mare dragoste foloseau întotdeauna aceeaşi frază : „în timpul nostru, cînd literatura noastră se află într-o asemenea decădere", „în timpul nostru, cînd literatura rusă se află într-o asemenea stagnare", „în vremea noastră de restrişte literară", „călătorind prin dt-şerturile literaturii ruse" etc. etc. O mie de variaţii ale aceleiaşi; idei. Şi, de faipt, în aceşti patruzeci de ani au apărut ultimele, opere ale lui Puşkin, a început şi s-a sfîrşit Gogol, a fost Ler-montov, au apărut Ostrovski, Turgheniev, Goncearov şi încă vreo zece scriitori, în orice caz, dintre cei mai talentaţi. Şi asta numai în beletristică ! Se poate spune hotărît că aproape niciodată şi în nici o literatură n-au apărut într-o perioadă atît de scurtă atît de mulţi scriitori talentaţi, ca la noi, şi aşa ■—-l■ unul după altul, fără nici un fel de pauze. Şi totuşi, chiar şi acum, dacă mu chiair luna trecută, am citit din nou despre stagnarea literaturii ruse şi despre „deserturile literaturii ruseşti". De altfel, asta nu e decît o observaţie amuzantă de a mea ; e şi un lucru absolut nevinovat şi lipsit de orice importanţă. Dar aşa, poate să te pufnească rîsul.

N-o să spun, bineînţeles, nimic despre Desţelenire, toată lumea aşteaptă partea a doua. Şi nu sînt eu cel care trebuie să vorbesc despre roman. Meritele artistice ale lucrării lui

Turgheniev sînt mai presus de orice îndoială. O să remarc un singur lucru: la pagina 92 a romanului (v. Vestnik Evropî), în partea de sus ia paginii sînt vreo 15 sau 20 de irînduri în care parcă s-a concentrat întreaga idee a lucrării, întreaga viziune a autorului. Din păcate, viziunea asta e absolut eronată şi mă aflu într-un dezacord profund cu ea. E vorba de cîteva cuvinte spuse de autor în legătură cu unul dintre personajele romanului, Solomin.

Am citit Ultimele cîntece ale lui Nekrasov în numărul din ianuarie al revistei Otecestvennîe zapiski. Cîntece pătimaşe şi

cuvinte nerostite, cum se întîmplă întotdeauna la Nekrasov, dar ce gemete chinuitoare de om bolnav ! Poetul nostru e foarte bolnav şi — mi-a spus-o chiar el109 — e perfect conştient de situaţia sa. Dar mie nu-mi vine să cred... E un organism viguros şi receptiv. Suferă îngrozitor (are nu ştiu ce boală de intestine, care e şi greu de precizat), dar sînt convins că va rezista pînă la primăvară, iar primăvara o să plece la ape, în străinătate, într-o altă climă, cît mai repede cu putinţă, şi se va vindeca, sînt convins de asta. Ciudate lucruri se întîmplă cu oamenii, în timpul vieţii noastre neiam văzut adesea, au fost între moi şi neînţelegeri, dar a fost şi o întîmplare pe care n-aim putut s-o uit niciodată. E vorba chiar de cea din-tîi întîlnire dintre noi doi. Şi acu(m cîteva zile, cînd am trecut pe la Nekrasov, el bolnav şi chinuit, chiar de la primele cuvinte mi-a spus că ţine minte zilele acelea. Atunci (sînt treizeci de ani de atunci !) s-a întîmplat ceva atît de tineresc, de proaspăt, de bun, ceva care rămîne pentru, totdeauna în inimile protagoniştilor. Aveam pe atunci douăzeci şi ceva de ani. Locuiam la Petersburg, trecuse un an de cînd am demisionat din inginerie, nici eu nu ştiam de ce, şi aveam scopuri dintre cele mai neclare şi mai nedefinite. Era luna mai a anului -l45. La începutul iernii am început să scriu Oameni sărmani, prima mea povestire, nu scrisesem nimic pînă atunci. După ce mi-am terminat povestirea, n-am ştiut ce ,-ă fac cu ea şi cui s-o dau. N-aveam nici un fel de cunoştinţe literare, în afară poate de D. V. Grigorovici,110 dar nici el nu scrisese nimic pînă atunci, în afară de un articolaş mititel Flaşnetarii din Petersburg, care a fost publicat într-o culegere. Se pare că se pregătea să piere pentru vară în satul lui, pînă atunci însă locuia de cîtva timp la Nekrasov. Cînd a trecut pe la mine mi-a spus : „Adu ir ;-nuscrisul (el mu-l citise încă). Nekrasov vrea să publice o cu-

legere pentru anul viitor, am să î-l arăt." L-am dus, l-am văzut pe Nekrasov pentru o clipă, ne-am strîns mîna. M-am intimidat la gîndul că am adus o lucrare de a mea şi am plecat cît am putut de repede, fără aproape să schimb un cuvînt cu Nekrasov. Nu prea mă gîndeam la succes, şi-mi era teamă de partidul revistei Otecestvennle zapiski, cum li se spunea pe atunci. Pe Bielinski îl citeam de câţiva ani cu pasiune, dar mi se părea ameninţător şi înspăimântător şi — „o să-şi bată joc de nuvela Oameni sărmani! — mă gîndeam eu uneori. Dar numai uneori :

am scris cu pasiune, aproape cu lacrimi -— „şi oare toate astea, toate minutele astea, pe care le-am trăit cu pana în mînă, aplecat asupra povestirii — totul nu e decît minciună, miraj, un sentiment fals ?" Dar mă gîndeam ■ aşa, bineînţeles, numai din cînd în cînd, dar îndoiala revenea imediat, în seara aceleiaşi zile, după ce am dat manuiscrisul, m-am dus undeva departe, la unul din prietenii mei de atunci ; toată noaptea am vorbit amîmdoi despre Suflete moarte şi am citit romanul nu mai ştiu pentru a cita oară. Pe atunci se în-tîmpla asta cu tineretul ; se întîlneau cîte doi sau trei şi spuneau : ce-aţi zice, domnilor," să-l citim pe Gogol ! — se porneau pe citit şi, se întâmpla, s-o ţină aşa toată noaptea. Atunci •erau mulţi tineri pătrunşi parcă de o idee şi aşteptau parcă ceva. M-am întors acasă pe la patru dimineaţa, într-o noapte petersburgheză albă, luminoasă ca ziua. Era o vreme minunată şi călduroasă şi după ce am intrat la mine, nu m-am culcat să dorm, am deschis fereastra şi m-am aşezat lîngă ea. Deodată, sună cineva, spre marea mea uimire, şi Grigorovici şi Nekrasov se aruncă să mă îmbrăţişeze, entuziasmaţi şi sînt gata amîndoi să plîngă. în seara precedentă se întorseseră devreme acasă ; au luat manuscrisul meu şi au început să. citească, de probă : „ o să se vadă de la primele zece pagini". Dar au citit zece pagini, au hotărî* să mai citească încă zece, iar după asta, fără să se întrerupă, au stat toată noaptea, pînă dimineaţă, citind cu voce tare, cu schimbul. „Citeşte el despre moartea studentului —• mi-a spus mai tîrziu, între patru ochi, Grigorovici — şi deodată văd, acolo, unde tatăl fuge după coşciug, că i se frînge vocea, o dată, de două ori, şi brusc, nemaiputîndu-se abţine, loveşte cu palma peste manuscris. «Ah, lua-l-ar dracu !» Despre dumneata, adică, şi aşa a ţinut-o toată noaptea." Cînd au terminat (şapte coli de autor !), au hotărît într-un glas să

meargă la mine imediat : „Şi ce dacă doarme, o să-l trezim, asta e mai presus de somn !" Mai tîrziu, după ce am cunoscut mai bine caracterul lui Nekrasov, m-am mirat adesea de acea clipă : are o fire închisă, e aproape bănuitor, prudent. Cel puţin, aşa mi s-a părut întotdeauna şi astfel clipa primei noastre, întîilnjri a fost întradevăr o manifestare a celui mai profund sentiment. Ei au petrecut atunci la mine cam o jumătate de oră, în jumătatea aceea de oră Dumnezeu mai ştie despre ce n-am vorbit,

înţelegîndu-ne unul pe altul din jumătăţi de cuvînt, din exclamaţii, sa vorbit şi despre poezie, şi despre adevăr, şi despre „situaţia de atunci", bineînţeles, şi despre Gogol, citind din Revizorul şi idin Suflete moarte, dar mai ales despre Bielinski. „Am să-i -l, duc chiar astăzi povestirea dumitale şi-ai să vezi ce om e, ce om ! Ai să-l cunoşti şiai să vezi ce suflet are !" spunea entuziasmat Nekrasov, scuturîndu-mă cu amîndouă mîi-nile de umeri. „Ei, şi-acum dormi, dormi, ne-am dus, iar mîine -r vino la noi !" Parcă mai puteam să adorm ! Ce entuziasm, ce succes, dar mai ales mia fost scump sentimentul, o ţin minte limpede : „Are cîte unul succes, ei bine, îl laudă, îl întîmpină, îl felicită, pe cînd ăştia au venit în fugă, cu lacrimi în ochi, la patru dimineaţa, să mă scoale din somn, pentru că asta e mai presus de somn... Ah, ce bine e !" La asta mă gîndeam eu, nici vorbă de somn !

Nekrasov a dus manuscrisul lui Bielinski în aceeaşi zi. îl venera pe Bielinski şi cred că toată viaţa lui in-a ţinut la nimeni ca la el. Pe atunci Nekrasov încă nu scrisese nimic de amploarea operelor pe care a reuşit să le idea după un an de zile. Nekrasov s-a trezit la Petersburg, după cîte ştiu, cam pe la şaisprezece ani, absolut singur. Şi de scris a început să scrie tot aproape de atunci. Despre cum s-a cunoscut cu Bielinski ştiu prea puţin, dar Bielinski l-a ghicit de la bun început şi, poate, a influenţat mult starea de spirit a poeziei lui. în ciuda tinereţii de atunci a lui Nekrasov şi a diferenţei de ani, între cei doi s-au petrecut, probabil, acele clipe şi s-au spus acele cuvinte care îţi influenţează toată viaţa şi te leagă pentru totdeauna. „A apărut un nou Gogol!" strigă Nekrasov, Jntrînd la el cu Oamenii sărmani. — „La dumneata Gogolii apar ca ciupercile", remarcă sever Bielinski, dar luă manuscrisul. Cînd Nekrasov a venit din nou seara pe la el, Bielinski l-a întîmpinat „pur şi simplu emoţionat" : „Adu-l aici, adu-l mai repede !"

Şi (era, deci, după două zile) m-am adus la el. Ţin minte că, la prima vedere, m-a uluit înfăţişarea lui, nasul, fruntea : mi-l închipuiam nu ştiu de ce cu totul altfel —■ „pe acest critic teribil, acest critic îngrozitor". Mna primit extrem de important şi de reţinut. „Aşa şi trebuie", mă gândii eu, dar n-a trecut nici o clipă şi totul s-a schimbat: importanţa nu era a persoanei, nu a marelui critic, care primeşte un scriitor începător de douăzeci de

ani, era, ca să zic aşa, din respect faţă de lacele sentimente pe care voia să mi le reverse cît mai repede, din respect faţă de acele cuvinte importante pe care era extrem de grăbit să mi ile spună. A început să vorbească înfierbîntat, cu ochii aprinşi : „Dar dumneata însuţi eşti măcar în staire să înţelegi, mi-a repetat el de cîteva ori, sărind în picioare după obiceiul lui, ce anume ai scris !" Ţipa întotdeauna cînd era emoţionat de ceva. „Dumneata ai scris-o numai cu simţul dumitale de artist, dar te-ai gîndit oare la acel adevăr teribil pe care ini l-ai arătat ? Nu se poate ca dumneata, Ha cei douăzeci de ani ai dumitale, să înţelegi asta. Funcţionarul ăsta nenorocit al dumitale e în aşa hal de muncit şi s-a adus singur într-un asemenea hal, că din umilinţă nici nu îndrăzneşte să se considere nefericit şi orice plîngere, cît de mică ar fi, o consideră aproape revoltă, nu-şi recunoaşte nici dreptul -lla nefericire şi cînd un om bun, cum e generalul lui, îi dă suta aia de rulble, e strivit, distrus de uimire că de unul ca el i s-a putut face milă «excelenţei4or», nu excelenţei-sale, ci «excelenţei-lor», cum zice el la dumneata ! Dar nasturele ăla rupt, dar clipa aceea cînd sărută mîna generalului, aici nici nu mai e compasiune pentru acest nefericit, e groază, groază ! în modul cum mulţumeşte e ceva îngrozitor ! E o tragedie ! Dumneata ai atins chiar esenţa lucrurilor, ne-ai arătat dintr-o bucată lucrul cel mai important. Noi, publiciştii şi criticii, nu facem decît să discutăm, să lămurim prin cuvinte, dar dumneata, ca artist, cu o singură trăsătură, arăţi într-o imagine esenţa însăşi, palpabilă, aşa ca pînă şi pentru cititorul cel mai primitiv să devină deodată totul clar ! Ăsta e secretul artei, ăsta e adevărul ei ! Asta înseamnă ca un artist să slujească adevărul ! Dumitale adevărul ţi s-a dezvăluit şi ţi s-a proclamat ca unui .artist, l-ai căpătat ca pe un dar şi trebuie să apreciezi acest dar, săi rămîi credincios şi vei fi un mare scriitor !...-l

Toate astea mi le-a spus atunci. Toate astea le-a spus mai tîrziu despre mine şi altora, dintre care mulţi mai trăiesc şi actim şi pot să aducă mărturie. Am plecat de la el plin de

încîntare. M-am oprit în colţul casei lui, am privit cerul, ziua luminoasă, oamenii caire treceau, şi am simţit cu toată fiinţa mea că în viaţa mea s-a produs ceva solemn, o cotitură, pentru totdeauna, că a început ceva cu totul nou, dar ceva pe care nu l-

am bănuit nici în visele mele cele mai pătimaşe. (Şi eram un visător teribil pe atunci). „Şi chiar sînt atît de mare ? !" m-am gîndit eu ruşinat, într-un fel de extaz timid. O, să nu rîdeţi, nu raiam mai gîndit niciodată că sînt mare, -ldar puteam oare să nu fiu copleşit atunci ! „O, am să fiu demn de laudele astea, şi ce oameni, ce oameni ! Uite unde sînt oamenii ! Am să le merit, am să caut să fiu tot atît de minunat ca şi ei, am să fiu credincios ! O, cît sînt de uşunatec, dacă Bielinski ar afla numai cîte lucruri mizerabile şi ruşinoase zac în mine ! Şi toată lumea spune că literaţii ăştia sînt mîndri şi egoişti. Dar nici nu sînt alţi oameni în afară de ei în Rusia, sînt singuri, dar stăpînesc adevărul, iar adevărul, binele, dreptatea învinq întotdeauna şi triumfă asupra viciului şi a răului, vom învinge ; o, trebuie să fiu cu ei, cu ei !" Toate astea le-am gîndit şi ţin minte clipa aceea cu cea mai deplină claritate. A fost cea mai minunată clipă din toată viaţa mea. Cînd -am fost la ocină şi-mi aduceam aminte de ea, mă îmbărbătam. Şi -lastăzi mi-iaduc aminte de clipa aceea cu entuziasm. Âm retrăit-o şi lîngă patul bolnavului Nekrasov. Nu i-am amintit-o detailat, i-am amintit doar că au fost clipele astea ale noastre de atunci şi am văzut că şi el le ţine minte. Dar eu ştiam că le ţine minte. Oînd m-am întors de la ocnă, mi-a arătat una din poeziile sale : „Pe asta am scris-o despre dumneata atuncim" — îmi spuse el. Şi toată viaţa am trăit despărţiţi. Pe patul său de suferinţă îşi aduce aminte de prietenii care nu mai sînt :

Cîntecele lor înţelepte n-au fost cîntate pînă la capăt, Au căzut ca jertfe ale răutăţii şi ale trădării, In floarea vîrstei; de pe pereţi, portretele lor Mă privesc cu reproş.

E vorbă grea, vorba asta — reproş. Am rămas noi „credincioşi", am rămas oare ? Fiecare trebuie s-o hotărască singur, cu conştiinţa lui. Dar citiţi dumneavoastră înşivă cîntecele acestea de suferinţă şi fie ca poetul nostru drag şi pasionat să prindă din nou viaţă ! Poetul nostru pasionat de suferinţă !...

IV

Sărbătoritul

Mai ţineţi minte Copilăria şi Adolescenţa contelui Tolstoi ? E acolo un băiat, eroul întregului poem 112. Dar nu e un băiat simplu, nu e ca ceilalţi copii, nu e ca fratele său Volo-dea. N-are decît vreo doisprezece ani, dar îi vin în cap şi în inimă

gînduri şi sentimente, altele decît cele ale copiilor de aceeaşi vîrstă cu el. Se dă cu pasiutne viselor şi sentimentelor sale, dar ştie că e inai bine să le păstrezi în tine. Neprihănirea lui ruşinoasă şi o mândrie superioară mu-i permite să şi le dezvăluie. 11 invidiază pe fratele său şi-l consideră infinit mai presus de el, mai lales datorită abilităţii şi a frumuseţii chipului, dar în acelaşi timp presimte că fratele său îi este inferior sub toate aspectele, dar îşi alungă gîndul acesta pe care-l consideră nedemn. Se priveşte prea des în oglindă şi hotărăşte că e îngrozitor de urît. li trece prin cap că nu-l iubeşte nimeni, că e dispreţuit... Într-un cuvînt, băiatul acesta e destul de neobişnuit, dar aparţine acelui tip de familie a nobilimii de mijloc, poetul şi istoricul căreia, conform testamentului lui Puşkin, a fost, întru totul şi pe deplin, contele Lev Tolstoi. Şi dată, în casa acestei familii, într-o casă mare a unei familii moscovite, se adună oaspeţii, e ziua de naştere a surorii ; vin şi mari şi mici, băieţi şi fete. încep jocurile, dansurile, eroul nostru e stîngaci, dansează mai prost decît toţi, vrea să fie spiritual, nu-i reuşeşte — şi aici se întîmplă să fie atîtea fetiţe drăguţe şi apare veşnicul lui gînd, veşnica lui bănuială, că e mai prost decît toţi. în disperare e gata să facă orice, numai ca să-i uimească pe ceilalţi. în faţa acestor fetiţe şi în faţa acestor băieţi mai mari, mîndri şi care nu dau doi bani pe el, îşi iese deodată din fire şi cu sentimentul acela cu care te .arunci în abisul care ţi se deschide la picioare scoate limba la guvernor şi-l loveşte din toată puterea cu -pumnul ! „Acum toţi au aflat cine; e el şi ce poate !" E tîrît ruişinos din sală şi închis în cămară. Simţindu-se pierdut pentru totdeauna, băiatul începe să viseze : iată-l cum fuge de acasă, eusn intră în armată, omoară în timpul bătăliei o mulţime de turci şi cade rănit. Victorie ! „Unde e salvatorul nostru !" strigă toată lumea, îl îmbrăţişează şi-l sărută. Iată-l ajuns la Moscova, merge pe bulevardul Tverski, cu o mînă în ghips, îl întîntpină împă-

rătul... Şi deodată gîndul că uşa se va deschide şi va intra guvernorul cu nuielele îi spulberă toate visele. Încep altele. Inventează deodată pricina pentru care „e atît de puţin iubit" ! probabil că e un bastard şi lucrul acesta se ascunde de el... Vîrtejull începe să crească. Iată-l cum moare, ceilalţi intră în

cămară şi-i găsesc cadavrul : „Bietul băiat", toată lumea îl compătimeşte. „Era uin băiat bun ! Dumneata l-ai distrus", îi spune guvernorului tatăl... şi lacrimiile încep să-l sufoce pe visător... Toată istoria asta se termină cu îmbolnăvirea copilului, temperatură mare, delir. Un studiu deosebit de serios despre sufletul de copil, scris uimitor.

Am amintit special de studiul acesta atît de amănunţit. Am primit o scrisoare din K-v, în caire mi se descrie moartea unui copil, tot un băiat de doisprezece ani şi — şi poate că e ceva oare seamănă aici. De altfel, am să citez din scrisoare, fără să schimbe nici un cuvînt. E un subiect interesant.

„în după-amiaza zilei de 8 noiembrie s-a răspîndit în oraş vestea că. a avut loc o sinucidere — s-a spînzurat un băiat de 12—13 ani, elev de gimnaziu. împrejurările sînt următoarele : dirigintele, la obiectul căruia băiatul n-a ştiut lecţia în ziua aceea, l-a pedepsit, lăsîndu-l în şcoală pînă la ora 5 seara. Elevul a umblat de colo, colo, a dezlegat sfoara de la scripete, a legat-o de cuiul de care atîmă de obicei aşa-zisa tablă de onoare sau tablă de aur, scoasă şi luată de acolo cine ştie de ce în ziua aceea, şi s-a spînzurat. Pedelul, care spăla în camerele vecine duşumelele, l-a văzut pe nefericit, a fugit după inspector, inspectorul a venit în fugă, l-a scos pe sinucigaş din laţ, dar nu l-au mai putut readuce la viaţă. Care este caujza sinuciderii ? Băiatul n-a avut nici accese de furie şi nici de rea purtare, învăţa în general bine, numai la dirigintele său a primit în ultima vreme de cîteva ori note nesatisfăcătoare, fapt pentru care a şi fost sancţionat... Se spune, că şi tatăl băiatului era un om foarte sever şi băiatul era sărbătorit în ziua aceea, era ziua lui de naştere. Poate că tînărul sărbătorit visa cu entuziasmul lui de copil la modul în oare o să fie primit acasă de mama, de tatăl său, de frăţiori şi de surioare... Şi acum stai singur-singurel şi flăimînd într-o casă pustie şi te gîndeşti la mînia îngrozitoare a tatălui, pe care va trebui s-o întîmpini, la umilinţa, la ruşinea şi poate şi la pedeapsa pe care va trebui s-o suporţi. Ştia de soluţia sinuciderii (şi cine dintre copiii de azi n-o ştie). Mare păcat de băiatul acesta, păcat de inspector, un om şi un

pedagog minunat, ipe care-l adulează toţi elevii, păcat de şcoala care adăposteşte între zidurile ei asemenea întîmplări. Ce au simţit colegii băiatului şi ceilalţi copii care învaţă acolo, printre

oare sînt în clasele pregătitoare mititei de tot, cînd au aflat despre cdle întîmplate ? Nu e prea dură lecţia asta ? Nu se dă prea muiltă importanţă notelor de doi şi de unu, tablelor de onoare şi de aur, de cuiele cărora se spînzujră elevii ? Nu e prea mult formalism şi prea multă asprime în materie de educaţie la noi ?"

îmi pare, desigur, îngrozitor de rău de bietul micuţ sărbătorit, dar n-o să mă întind prea mult despre cauzele probabile ale acestei triste întîmplări şi, mai ales, pe tema „doiuri-lor", a notelor şi a severităţii excesive" etc. Toate astea au fost şi înainte şi totuşi nu erau sinuciderii, cauza, deci, mu se află aici. Episodul din Adolescenţa contelui Tolstoi l-am luat din pricina asemănării ambelor întîmplări, dar este şi o uriaşă diferenţă. Fără nici o îndoială, că sărbătoritul Misa nu s-a sinucis numai de furie sau de frică. Amîndouă sentimentele — şi furia şi frica mailadivă — sînt prea simple şi şi-ar fi găsit probabil o rezolvare în sine. De altfel, frica de pedeapsă, mai ales în cazul unei suspiciuni bolnăvicioase, ar fi putut să aibă o influenţă şi totuşi sentimentul acesta ar fi putut să fie şi mult .mai complex şi s-ar fi putut foarte bine să se fi întîmplat ceva în genul celor descrise de contele Tolstoi, adică nişte probleme copilăreşti înăbuşite, inconştiente încă, un timpuriu sentiment, suspicios şi chinuitor, al propriei nulităţi, o întrebare amplificată morbid : „De ce sînt atît de puţin iubit", dorinţa pătimaşă de a-i obliga pe ceilalţi să li se facă milă de tine, adică aceeaşi dorinţă pătimaşă de dragoste din partea lor, a tuturor — şi o mulţime, o mulţime de alte complicaţii şi nuanţe. Problema e că unele din aceste nuanţe au existat cu siguranţă, dar sînt şi trăsături ale unei noi realităţi, cu totul alta, decît cea care a fost în familia moscovită de moşieri, o familie fermă şi împăcată, aflată la gnamiţa înaltei societăţi, familie al cărei istoric a apărut la noi în persoana contelui Lev Tolstoi şi se pare că a apărut chiar în momentul în care pentru vechea societate rusă aristocratică, bazată pe vechile fundamente moşiereşti, s-a întîmplat un moment de răscruce, nouă necunoscut, dar radical, în orice caz o uriaşă transformare în nişte forme noi, care ţin încă de viitor şi care sînt aproape

cu totul necunoscute. E aici, în întîmplarea cu sărbătoritul, un element particular, absolut în spiritul timpului nostru. Băiatul lui

Tolstoi putea să viseze, cu lacrimi de înduioşare în ochi, la modul în care ei vor intra şi—1 vor găsi mort şi-o să înceapă să-l iubească, să-l regrete şi să se învinuiască. Putea să viseze chiar şi la sinucidere, dar numai să viseze : orîn-duirea riguroasă a familiei aristocratice, constituită istoric, şi-ar fi spus cuvin tul şi la un copil de doisprezece ani şi ar fi împiedicat ca visul să devină un fapt, iar celălalt s-a gîndit şi a si făcut-o. Remarcînd asta nu mă refer, de altfel, doar la epidemia de sinucideri de acum. Se simte că ceva nu e în regulă, că o parte uriaşă a orîndudrii ruseşti a rămas în afara •observaţiei şi nu-şi are un istoric al ei. Cel puţin e clar că viaţa nobilimii de mijloc, descrisă atît de strălucit de scriitorii noştri, reprezintă uin colţişor cu totul neînsemnat şi izolat al ■vieţii ruseşti. Şi cine va fi istoricul celorlalte colţişoare, care par a fi teribil de numeroase. Şi dacă în haosul acesta, în care se zbate de multă vreme, dar imai ales acum, viaţa socială, nu poate fi depistată încă o lege normală şi un fir conducător chiar poate şi pentru un artist de talia lui Shakes-peare, atunci cine va lumina cel puţin o parte din acest haos, chiar fără să viseze măcar la un fir conducător ? Principalul e că parcă nimănui niw aude de asta, parcă ar fi prea devreme pentru marii noştri artişti. Avem indiscutabil şi o viaţă care e în descompunere şi, prin urmare, şi familii care se des-tramă. Dar există şi altceva necesar, şi viaţă, care se reorga-nizează pe principii noi. Cine le va surprinde şi cine le va arăta ? Există cineva care să poată să definească şi să exprime măcar cît de cît şi legile acestei descompuneri şi cele ale acestei edificări ? Sau e prea devreme ? Dar cele vechi, cele de demult, au fost oare de toate relevate ?

Aprilie

CAPITOLUL AL DOILEA

VISUL UNUI OM RIDICOL — Povestire fantastică —

Sînt un om cam ridicol. Ei îmi zic acum că sînt nebun. Asta ar fi însemnat o avansare, dacă n-aş fd rămas pentru ei la fel de ridicol ca înainte. Dar acum nu mă mai supăr, acum îmi sînt dragi cu toţii şi chiar şi atunci cînd rîd de mine, atunci îmi sînt chiar şi mai dragi. Aş rîde şi eu cu ei, nu chiar de mine, dar diai dragoste pentru ei, dacă n-aş fi atît de trist cînd mă uit la ei. Sînt trist, pentru că ei nu cunosc adevărul, iar eu îl cunosc. Of, cît e de greu cînri eşti singurul care ştii adevărul ! Dar ei nu vor înţelege asta. Nu, nu vor înţelege.

Iar înainte eram teribil de amărît că le păream ridicol. Nu le păream, aşa şi eram. Am fost întotdeauna ridicol o ştiu asta poate chiar de la naştere. Poate că ştiu de. la şapte ani că sînt ridicol. Pe urmă am învăţat la şcoală, pe ummă la universitate şi ce credeţi — cu cît studiam mai mult cu atît învăţam mai mult că sînt ridicol. Aşa că pentru mine toată ştiinţa asta universitară parcă nici na existat pentru altceva decît ca să-mi demonstreze şi să-rni explice, pînă la urmă, pe măsură ce pătrundeam tot mai adînc în ea, că sînt ridicol. Tot ca în ştiinţă s-au petrecut lucrurile şi în viaţă. An de an creştea şi se întărea în mine convingerea despre înfăţişarea mea ridicolă sub toate aspectele. De mine au irîs toţi şi întotdeauna.

23 — Opere, voi. 11 — c. 11454

Dar nici unul dintre ei n-a ştiut şi nici n-a putut să-şi dea seama că dacă era vreun om pe pămîntul ăsta care să ştie mai mult decît toţi că sînt ridicol, omul ăsta eram eu, şi lucrul ăsta mă jignea cel mai mult, că ei nu ştiu asta, dar aici eu eram vinovatul : am fost întotdeauna atît de mîndru, că niciodată n-am vrut să recunosc asta faţă de nimeni. Mîndria creştea în mine an de an şi dacă s-ar fi întîmplat ca eu să-mi permit, faţă de oricine ar fi, să recunosc că sînt ridicol, atunci şi pe loc, în aceeaşi seară mi-aş fi zburat creierii cu un pistol. O, cît am suferit cînd am fost adolescent, că n-am să mă pot abţine şi că am s-o recunosc faţă de prietenii mei. De cînd însă am ieşit din adolescenţă, am devenit nu ştiu cum ceva mai liniştit, deşi în fiecare an aflam tot mai mult şi mai mult despre îngrozitoarea mea calitate. Zic nu ştiu cum pentru că nici pînă acum n-am putut să aflu de ce. Poate pentru că în sufletul meu creştea o tristeţe teribilă din cauza unei împrejurări, care a fost infinit mai presus de mine : e vorba de o convingere care mi s-a dezvăluit şi anume că pretutindeni e totuna. Am presimţit-o de mult, dar convingerea deplină am avut-o brusc în anul din urmă. Am simţit brusc că mi-ar fi totuna dacă lumea ar exista sau dacă n-air fi nicăieri nimic. Am început să aud şi să simt cu toată fiinţa mea că in vremea mea nu tiste nimic. Mai întîi mi s-a părut că în schimb au fost o mijlţime înainte, dar pe urmă, mi-aim dat seama că mici înainte n-a fost inimic şi că mi se pare numai, nu ştiu de ce. Puţin cîte puţin m-am convins că nici nu va fi nimic. Atunci am încetat să mai mă supăr pe oameni şi

am încetat să-i mai şi observ. Asta se manifesta, chiar şi în fleacuri, mi s-a în-tîmplat, de pildă, să merg pe stradă şi să dau peste oameni. Şi -lnu că aş fi fost îngîndurat : la ce era să mă gîndesc, pe atunci am încetat cu totul să mai gîndesc, mi-era totuna. Şi măcar de-aş fi dezlegat întrebările ; o, n-am dezlegat nici o întrebare, şi cîte n-au fost ? Dar mi-a devenit totuna şi întrebările s-au îndepărtat.
Şi aşa, am aflat adevărul. Adevărul l-am aflat în noiembrie trecut, chiar în ziua de trei noiembrie, şi de atunci ţin minte orice clipă. A fost o seară sumbră, cea mai sumbră din cîte pot exista. Mă întorceam acasă, pe ila zece şi ceva seara, şi ţin minte că m-am gîndit că mu poate să existe un timp mai sumbru. Chiar şi sub aspect fizic. A plouat toată ziua şi a fost ploaia cea mai rece şi mai sumbră, chiar o ploaie ameninţă-

toare., asta o ţin minte, de o duşmănie vădită faţă de oameni şi deodată pe la zece şi ceva ploaia a încetat şi a început o umezeală îngrozitoare, era mai umed şi mai rece decît atunci cînd ploua şi se ridica nu ştiu ce abur, din orice piatră de pe stradă şi din orice ulicioară, dacă era să te uiţi chiar în adîncul ei, mai de departe, din stradă. Mi s-a părut brusc că dacă s-ar fi stins gazul peste tot, ar fi fost mai plăcut, pe cînd cu gazul ăsta tristeţea e mai mare, pentru că gazul luminează totul. în ziua aceea aproape că n-am prînzit şi toată seara am petrecut-o la un inginer, la care au mai fost doi prieteni. Am tot tăcut şi tăcut şi cred că i-am plictisit Ei vorbeau despre ceva provocator şi deodată chiar s-au şi înfierbîntat. Dar le era totuna, am văzut asta şi se înfierfoîntau numai aşa. Deodată, le-am zis-o : „Domnilor, păi pentru dumneavoastră, zic eu, e totuna". Nu s-au supărat şi au început să rîdă de mine. Din cauză că le-am spus-o fără nici un reproş, pur şi simplu pentru că mi-era totuna. Ei au şi văzut că mi-era totuna şi asta i-a înveselit. Cînd m-am gîndit, pe stradă, la gaz, nnam uitat ila cer. Cerul era îngrozitor de întunecat, dar se puteau deosebi clar norii făcuţi ferfeniţă, iar printre ei erau nişte pete negre, iar după ele era abisul. Deodată, am observat într-una din petele astea o steluţă şi am început să mă uit atent la ea. Asta pentru că steluţa mi-a dat o idee : m-am hotărît ca în noaptea aceea să mă omor. Mă hotărîsem ferm la asta cu două luni în urmă şi cît eram eu de sărac mi-am cumpărat totuşi un pistol superD şi l-am încărcat în

aceeaşi zi. Dair trecuseră două luni, iar el tot zăcea în sertar, dar aşa mi-era de totuna că am vrut în fine să prind un moment cînd nu mi-ar fi fost chiair atît de totuna, la ce-tai trebuia asta, nu ştiu. Şi aşa, în lunile astea două, în fiecare noapte cînd mă întorceam acasă, mă gîn-deanî c-o să mă împuşc. Am tot aştqptat clipa. îŞi uite acum steluţa asta mi-a dat ideea şi am hotărît că o să fie neapărat în (noaptea lasta. De ce mi-a fost dată ideea de steluţă nu ştiu.

-lŞi aşa, cînid mă uitam la cer, ma prins deodată de cot fetiţa aceea. Strada era pustie, nu mai era aproape nimeni pe ea. In depărtare, un vizitiu dormea într-o trăsură. Fetiţa era de vreo opt ani, cu o băsmăluţă şi inumai cu un paltonaş pe ea, udă toată, dar m-au izbit mai ales pantofii ei rupţi şi uzi, îi ţin minte şi acum. Mai ales pantofii ăştia m-au izbit. Ea

începu deodată să mă tragă de cot şi să mă cheme. Nu plîn-gea, dar striga sacadat nu ştiu ce cuvinte pe care nu putea să le pronunţe ca lufcnea, pentru că tremura toată, ca de febră. Era îngrozită de ceva şi striga disperată : „Mămica ! Mămica !" Mi-am întors puţin faţa spre ea, dar nu i-am spus nimic şi am continuat să merg, dar ea alerga pe lîngă mine şi mă tot smucea şi în glasul ei a răsunat ceva ce înseamnă disperare la copii. Cunosc sunetui ăsta. Deşi ea nu-şi pronunţa cuvintele ;pînă la capăt, am înţeles că mama ei e moartă pe undeva sau că s-a întîmplat ceva cu ea acolo şi că fetiţa a ieşit în fugă din casă ca să cheme pe cineva sau să găsească ceva care să ajulte mamei. Dar nu inuam dus după ea, dimpotrivă, mi-a venit deodată ideea s-o gonesc. Mai întîi i-am spus să caute un vardist. Dar ea şi-a împreunat deodată mmuţele şi, iplîngînd şi înecîndu-se, tot alerga pe lîngă mine şi mu mă lăsa. Ei, atunci am dat din picior şi am ţipat la ea. Ea a strigat doar : „Domnule, domnule !"..., dar m-a lăsat brusc şi a traversat în rrţaire fugă strada : i s-a părut că vede un trecător acolo şi ea, probabil, im-a lăsat pe mine ca să fugă la el.

M-am urcat la etajul patru. Stau cu chirie, toată casa e cu camere de închiriat. Am o cameră mică şi sănacă, şi o fereastră de mansardă, semicirculară. Am un divan de muşama, o masă pe oare stau cărţile, două .scaune şi un fotoliu comod, vechi, străvechi, dar voltairian. M-«m aşezat, mi-am aprins luminarea şi am început să mă gîndesc. In camera de alături, de

după peretele despărţitor, continua balamucul. Ţine de alal-
tăieri. Acolo stătea uin căpitan în retragere şi avea musafiri —
vreo şase tercheanberchea, beau votcă şi jucau cu mişte cărţi
ferfeniţite. Noaptea trecută ia fost o bătaie şi ştiu că doi dintre
ei s-au tras multă vireme unul pe altul de păr. Proprietăreasa a
virat isă se plîngă, dar îi e teribil de frică de căpitan. Ca chiriaşi
nu mai avem decît o doamnă micuţă şi slăbulţă, nevastă de
ofiţer, lalflată în trecere, cu trei copii mici care s-au îm-
bolnăvit aici, ila moi. Şi ea şi copiii se -ltem de moarte de că-
pitan şi toată noaptea tremură şi se crucesc, iar cel mai mic
dintre copii a avut şi o criză, de frică. Căpitanul, o ştiu sigur,
opreşte din eînd în cînd trecătorii de pe Nevski şi le cere de
pomană. Nu e primit în slujbă, dar lucru ciudat (că de asta
şi povestesc toate astea), toată luna asta cît a stat la noi
căpitanul nu mi-a provocat iniei un sentiment de ciudă. M-am
356
ferit, desigutr, să fac cunoştinţă cu el, .dar şi el s-ar fi plictisit cu
mine de la bun început, diar oricît ar fi strigat ei dincolo de
peretele ăsta despărţitor şi oricîţi iar fi fost ei acolo mie mi-era
totuna. Stau toată noaptea şi zău că nici nu-i aud, uit cu totul de
ea. Că eu nu dorm toată noaptea pînă-n zori, şi asta de un an de
zile. Cărţile le citesc numai ziua. Stau şi nici măcar nu mă
gîndesc, îmi umblă nişte ginduri aşa şi eu Ie las în libertate.
Luminarea arde toată într-o noapte. M-am aşezat încet lîngă
masă, mi-am scos pistolul şi l-am pus în faţa mea. Cînd l-am
pus, ţin miate că m-am întrebat: „aşa o fi ?" şi mi-am răspuns
absolut afirmativ : „aş;a". Adică o să mă împuşc. Ştiam că în
noaptea asta o să mă împuşc cu siguranţă, dar mu ştiam cît o să
mai stau la masă pînă atunci. Şi sigur, că m-aş fi împuşcat, dacă
n-ar fi fost fetiţa.

II

Vedeţi : deşi mi-era totuna, dar durerea, de pildă, o simţeam
totuşi. Dacă m-ar fi lovit cineva, aş fi simţit ducerea. Aşa e şi pe
plan moral : dacă s-ar întîmpla ceva teribil de trist, aş fi simţit
un regret, ca şi atunci cînd nu-mi era încă totuna. Şi mai
simţeam şi milă atunci : pe un copil în orice caz l-aş fi ajutat. De
ce m-am ajutat-o pe fetiţă ? Din cauza unei idei care mi-a apărut
atunci : cînd mă trăgea şi mă chema, a apă rut deodată o
problemă şi n-am putut s-o rezolv. Era o problemă, deşartă, dar
m-am supărat. M-am supărat în urina concluziei că dacă aftn

hotărît că în noaptea asta am să mă sinucid, înseamnă că tot restul trebuie să fie pentru mine, mai mult ca oricîhd, totuna. Atunci de ce am simţit că nu mi-e totuna şi că-mi pare rău de fetiţă ? Ţin minte că-mi părea tare rău de ea, chiar pînă la un fel de durere, ciudată şi absolut incredibilă lyi situaţia mea. Nu ştiu, zău, să redau mai bine senzaţia mea trecătoare de atuinn, dar senzaţia am continuat s-o am şi acasă, după ce m-am aşezat la masă şi eram teribil de enervat, cum n-am mai fost de multă vreme. Un raţionament curgea după altul. îmi devenea clar, că daca mai sînt încă om şi dacă n-am ajuns încă un zero şi pînă nu mă transform întrun zero, mai trăiesc încă şi, prin urmare, pot să sufăr, să mă isupăr şi să mă ruşinez pentru faptele mele. Fie.
357
Dacă însă am să mă omor, să zicem, după vreo două ore, ce-mi j pasă de fetiţă şi ce-mi pasă de ruşine, de lumea-ntireagă ? Mă transform într-un zero, într-un zero absolut. Şi oare conştiinţa faptului că acum n-o să mai exist de loc şi că, prin urmare, n-o* sa mai existe nimic n-a putut să aibă nici o influenţă nici asupra sentimentului de milă faţă de fetiţă, nici asupra Celui de ruşine pentru ticăloşia făcută ? De asta am şi dat din picior şi am strigat cu o voce sălbatecă la copilul acela nefericit, că uite, cică, nu numai că nu simt mici un fel de milă, dar pot să fac şi-o ticăloşie neomenească, pentru că după două ore se va stinge totul. Mă credeţi că de asta am strigat ? Sînt aproape convins acum. Mi-a apărut clar că viaţa şi Iu- "* mea depind parcă de mine. Se poate spune chiar şi aşa, că lumea e făcută parcă numai pentru mine singur : mă împuşc şi lumea n-o să mai fie, cel puţin pentru mine. Fără să mai vorbesc despre faptul că poate nu va mai rămâne într-adevăr nimic pentru nimeni şi toată lumea se va stinge odată cu mine ca o vedenie, ca um atribut doar al conştiinţei mele, se va stinge şi se va lichida, pentru că, poate, toată lumea asta şi toţi oamenii nu sînt decît eu. Ţin minte, că stînd şi judecind, am tot răsucit întrebările astea noi, oare se înghesuiau una după alta, chiar într-o cu totul altă direcţie şi începeam să inventez lucruri absolut noi. Mi-a venit, de pildă, deodată o idee ciudată, că dacă aş fi trăit înainte pe lună sau pe Marte şi aş fi făcut acolo fapta cea mai ruşinoasă şi mai necinstită din cîte se pot imagina şi aş fi fost acolo înjurat şi dezonorat într-un ase- v menea hal, că nu poţi să-ţi imaginezi decît uneori în vis, într-un coşmar, iar pe urmă m-aş

fi trezit pe pămînt, aş fi continuat să am conştiinţa faptului pe care l-aon făcut pe o altă planetă, • şi în afară de asta, ştiind că :n-atn să mă întorc acolo nici- decum şi niciodată, ei, atunci când m-aş fi uitat de pe pămînt la lună, mi-ar fi fost totuna sau nu ? Aş fi simiit ruşine pentru : fapta aceea sau nu ? Erau nişte întrebări deşarte şi inutile,.: pentru că pistolul era de mult în faţa mea şi ştiam cu toată fiinţa mea că asta se va întâmpla neapărat, dar ele mă înfier--l bîntau şi asta mă înfuria. Parcă n-aş mai fi putut să mor acum ţ fără să dezleg ceva în prealabil. într-un cuvînt fetiţa asta m-ai salvat, pentru că eu cui întrebările astea am îndepărtat împuşcătura. Intre timp, şi la căpitan au început să se liniş-

teascâ, au terminat cu cărţile şi se pregăteau de culcare şi pînă una, alta bombăneau şi se mai înjurau cîte puţin, alene. Ei, atunci am adormit, stînd în fotoliu, la masă, ceea ce nu mi s-a mai întîmplat. Am adormit fără să-mi dau seama de asta..
Visele, după cufm se ştie, sînt nişte lucruri teribil de ciudate : cîte ceva-ţi apare cu o claritate înspăimîntătoare, cu o cizelare de filigran a detaliilor, iar peste altele se sare, de parcă nici n-air fi, peste spaţiu şi timp, de pildă. Se pare că visele sînt pornite nu de raţiune, ci de dorinţă, nu din cap, ci din inimă, şi totuşi ce lucruri viclene a mai trîntit din cînd în cînd raţiunea mea în vis ! Şi totuşi se petrec cu raţiunea asta nişte lucruri absolut de neconceput. Fratele meu, de exemplu, a murit acum cinci ani. Uneori, îmi apare în vis : ia parte la treburile mele, amândoi sîntem foarte preocupaţi şi totuşi ştiu şi ţin mirate foarte bine, în tot timpul visului, că fratele meu a murit şi că a fost îngropat. Şi atunci de ce nu mă mir că, deşi e mort, se află aici, lîngă mine, şi se zbate împreună cu (mine ? De ce raţiunea mea admite toate astea ? Dar ajunge. Trec la visul meu. Da, am visat visul ăsta atunci, visuil meu din trei noiembrie ! Acum îşi bat joc de mine că n-a fost decît un vis. Dar riu e acelaşi lucru dacă e vis sau nu, odată ce visuî ăsta mi-a enunţat Adevărul ? Pentru că odată ce ai aflat şi ai văzut adevărul, atunci ştii că ăsta e adevărul şi că altul nu e şi nici nu poate fi, indiferent dacă dormi sau trăieşti. Ei bine, las-l să fie vis, idax viaţa asta pe care o lăudaţi atâta am-l vrut s-o sting printr-o sinucidere, pe cind visul meu, visul meu, — o, el mi-a anunţat o viaţă nouă, mare, ânnoită, intensă ! Ascultaţi !

III
Am spus că am adormit pe neobservate şi parcă am continuat să mă gândesc la aceleaşi lucruri. Deodată, am visat că. iau pistolul şi, stînd în continuare pe scaun, îl îndrept spre inimă, spre inimă şi nu spre cap ; de fapt, însă, hotărîsem să mă împuşc neapărat în cap şi anume în tîmpla dreaptă. După ce mi-am pus pistolul în piept, am aşteptat o secundă sau două şi lumânarea mea, masa şi peretele din faţa mea au început

deodată să se mişte şi să se legene. Am tras cît am putut mai repede.
în vis se întîmplă să cazi uneori de la înălţime sau să fii tăiat sau bătut, dar nu simţi niciodată durere, poate în afară de cazul cînd te loveşti într-adevăr de pat : atulnci simţi neapărat durere şi din cauza ei te trezeşti aproape întotdeauna. Aşa s-a întîmplat şi în visul meu : n-am simţit durere, dar s-a făcut că odată cu împuşcătura mea totul din mine s-a. cutremurat şi sja .ştim» brusc şi în jurul meu s-a făcut teribil de întuneric. Parcă aş fi devenit şi orb şi mut şi iată-mă cum stau culcat pe ceva tare, pe spate, întins, nu văd nimic şi tiu pot să fac .mici o mişcare. în jurai meu se umblă şi se ţipă, aud glasul de bas al căpitanului, chiţcăitul gazdei, pe urmă iar e o pauză şi iată-mă dus într-uin coşciug închis. Şi simt cum se leagănă coşciugul şi mă gîndesc la asta şi Imă izbeşte pentru prima dată ideea că api murit, că am murit de tot, ştiu asta şi nu mă îndoiesc, mu văd şi nu mă mişc, dar în acelaşi timp simt şi judec. în cuirînd însă mă împac cu asta şi, ca de obicei, ca în vis, accept realitatea aşa cum e, fără să zic nimic.
Şi iată că mă îngroapă în pămînt. Toată lumea pleacă şi sînt singur, absolut singur. Nu mă mişc. înainte cînd îmi imaginam cum o să mă îngroape în mormînt, asociam întotdeauna cu mormîntul doar senzaţia de umezeală şi ide frig. Tot aşa şi acum, am simţit că mi-e foarte frig,- mai ales la vîrfurile degetelor de la picioare, dar altceva n-am mai simţit nimic. Stăteam şi, ce e ciudat, nu aşteptam nimic, aceeptînd făiră discuţie situaţia că un mort n-are ce să mai aştepte. Dar • era umezeală. Nu ştiu cît timp a trecut — o oră sau câteva zile sau multe zile. Dar iată că deodată pe ochiul meu stîng, închis, mi-a căzut, strecurată prin capac, o picătură de apă, după un minut o alta, pe urmă după încă un minut a treia şi aşa mai departe şi

tot după cîte un minut. O mare indignare s-a aprins în sufletul meu şi deodată am simţit în inimă o durere fizică : „Asta e rana mea", mă gîndii eu, „asta e împuşcătura, e glonţul"... Iar picătura tot cădea în fiecare minut şi drept pe ochiul meu închis. Şi deodată l-am invocat, ;nu cu vocea, pentru că erarn nemişcat, dar cu toată fiinţa mea, pe stăpînul tuturor celor care se întîmplă cu mine :

— Oricine ai fi, dacă eşti într-adevăr şi dacă există ceva mai raţional idecît cele care se întîmplă aici, permite-i să fie

şi aici. Dacă vrei să te răzbuni pentru sinuciderea mea nesocotită prin monstruozitatea şi stupiditatea existenţei mele următoare, află că niciodată nici un chin, oricare ar fi el, nu se va compara cui dispreţul pe care-l voi simţi şi-l voi suporta în tăcere, chiar dacă ar fi vorba ide milioane de ani de chinuri. Am invocat şi am tăcut. Aproape uln minut întreg a continuat să fie o linişte profundă şi chiar a mai căzut încă o picătură, dar am ştiut, am ştiut şi am crezut trainic şi nemărginit, că totul se va schimba neapărat acum. Şi deodată mormîntul meu s-a deschis. Adică nu ştiu dacă a fost deschis, dar am fost luat de o fiinţă neagră şi necunoscută şi ne-am trezit afnîndoi în spaţiu. Am început deodată să văd : era o noapte adîncă şi niciodată, niciodată n-a fost încă un asemenea întuneric ! Zburam prin spaţiu, departe de pămînt. Nu-l întrebam nimic pe cel care mă ducea, aşteptam şi eram mîndru. Căutam să mă conving că nu mi-e frică şi mi se strîngea inima de admiraţie la ideea că nu mi-e frică. Nu ţin minte cît timp am zburat şi nici nu pot să-mi dau seama : toate astea se petreceau în vis şi atunci sări peste spaţiu şi timp şi peste legile existenţei şi ale raţiunii şi te opreşti numai la momentele pe care le visează inima ta. Ţin minte că am văzut brusc prin întuneric o steluţă. „E Sirus ?", am întrebat eu, nepu-tînduJmă să mă abţin. „Nu, e steluţa aceea pe care ai văzut-o printre nori, cînd te întorceai acasă", îmi răspunse fiinţa care mă ducea undeva. Ştiam că trebuie să aibă un fel de chip de om. Ciudat, nu-mi plăcea fiinţa asta, simţeam chiar o repulsie pentru ea. Eu am aşteptat o nefiinţă absolută şi de asta m-am şi împuşcat în inimă. Şi iată-mă în mâinile unei fiinţe, care nu e, desigur umană, dar care e]ste, există ; „Va să zică este viaţă şi dincolo de mormînt", mă gîndii eu cu acea ciudată superficialitate a visului, dar esenţa inimii -lmele a rămas cu

mine în toată profunzimea ei : „Şi dacă trebuie să exist din nu, mă gîndii eu, şi să trăiesc din nou după o voinţă ineluctabilă a cuiva, atunci nu vreau să mă învingă şi să mă umilească !" „Tu ştii că mă tem de tine şi de asta mă dispre-ţuieşti", i-am spus eu brusc însoţitorului meu, fără să mă pot abţine de la întrebarea umilitoare, care era o mărturisire, simţind, ca o înţepătură de ac în inimă, utnilinţa mea. Nu mi-a răspuns, dar am simţit deodată că nu sînt dispreţuit şi că nu rîde nimeni de mine, că sînt compătimit şi că drumul nostru are un ţel, tainic şi necunoscut, şi care mă priveşte numai pe mine.

361

Teama creştea în inima mea. Însoţitorul meu îmi comunica ceva nespus, dar chinuitor, şi parcă mă străpungea. Zburam prin spaţii întunecate şi necunoscute. Am încetat să văd de mult constelaţiile ştiute. Ştiam că există nişte stele în spaţiul ceresc razele cărora ajung pe pămînt doar după mii şi milioane de ani. Poate că am şi zburat prin spaţiile astea. Aşteptam ceva cuprins de o tristeţe îngrozitoare care-mi chinuia inima. Şi deodată m-a cutremurat un sentiment cunoscut şi chemător în gradul cel mai înalt ; am văzut brusc soarele nostru ! Ştiam că nu poate fi soarele nostru, care a născut pămîntul nostru, şi că ne aflăm la o distanţă infinită de soarele nostru, dar am aflat nu ştiu cum, cu toată fiinţa mea, că e absolut acelaşi soare ca şi al nostru, o repetare a lui, o dublură a lui. Un sentiment dulce, chemător a răsunat ca un extaz în sufletul meu, puterea dragă a luminii, aceeaşi lumină care m-a născut, a pătruns în inima mea şi a înviat-o, iar eu am simţit viaţa, viaţa de dinainte, pentru prima dată după mormîntul meu.

-— Dar dacă ăsta e soarele, dacă e absolut acelaşi soare ca al nostru, am strigat eu, atunci unde e pămîntul ? Şi însoţitorul mi-a arătat o steluţă care strălucea în întuneric cu o lumină de smaragd. Zburam drept spre ea.

— Şi sînt posibile oare aceste repetiţii în univers, asta e oare o lege a naturii ?...Şi dacă ce-i acolo e pămîntul, e chiar un pămînt ca al nostru... absolut la fel, nefericit, sărac, dar scump şi veşnic drag şi care naşte pentru dl o dragoste la fel de chinuitoare chiar şi în copiii săi cei mai nerecunoscători, ca pămîntul nostru ?... strigam eu, cutremurat de o dragoste ire-zistibilă, entuziastă pentru acel pămînt drag de dinainte pe care l-ara părăsit. Chipiu fetiţei sărmane pe care am jignit-o a licărit

prin faţa mea.
— Ai să vezi totul, mi-a răspuns însoţitorul meu şi în vorbele lui s-a desluşit tristeţea. Dar ne apropiam repede de planetă. Ea creştea văzînd cu ochii, şi am şi început să deosebesc oceanul şi contururile Europei şi deodată în inimă mi s-a aprins sentimentul unei mari şi sfinte gelozii: „cum poate să existe o asemenea repetiţie şi la ce e nevoie de ea ? Iubesc, pot să iubesc numai pămîntul pe oare l-am părăsit, pe care au rămas picături din sîngele meu, cînd eu, nerecunoscătorul, cu un foc de pistol în inimă mi-am stins viaţa. Dar niciodată, niciodată n-am încetat să-mi iubesc pămîntul, chiar şi în noaptea

despărţirii, cînd l-am iubit poate mai chinuitor decît oricînd. Există oare suferinţă pe acest pămînt nou ? Pe pămîntul nostru putem să iubim adevărat numai cu suferinţă şi numai prin suferinţă ! Altfel, nu ştim să iubim şi nu ştim o altă iuforre. Vreau suferinţă ca să iubesc. Vreau, râvnesc, chiar în clipa aceasta, să sărut, plin de lacrimi, numai pămîntul acela pe care l-am părăsit şi nu vreau, nu accept viaţă pe nici un alt pămînt.
însoţitorul meu însă mă şi părăsise. M-am trezit deodată, cu totul imperceptibil pentru mine, pe acest alt pămînt în lumina vie a unei zile însorite, minunate, de paradis. Stăteam, se pare, pe una din insulele, care alcătuiesc pe pămîntul inostru arhipelagul grec sau undeva pe coasta continentului care se învecinează cu arhipelagul. O, totul era exact ca la noi, dax se părea că totul strălucea ca într-o sărbătoare şi ca într-un triumf mare şi sfînt, realizat în fine. O mare duioasă, de smaragd plescăia liniştit lîngă maluri şi le săruta cu o dragoste evidentă, vădită, aproape conştientă. Copacii înalţi, minunaţi stăteau în toată splendoarea înfloririi lor, iar nenumăratele lor frunzuliţe, sînt convins de asta, mă salutau cu foşnetul lor încet, tandru şi parcă-mi spuneau nişte vorbe de iubire. în iarbă ardeau flori vii şi aromate. Păsărelele zbutfau în stoluri şi, fără să se teamă de mine, mi se aşezau pe umeri şi pe mîini şi mă băteau încet cui aripioarele lor dragi şi tremurătoare. Şi, în sfîrşit, am văzut şi cunoscut oamenii de pe pămîntul acesta fericit. Copiii soarelui, copiii soarelui lor o, eît erau de minunaţi ! N-am văzut niciodată pe pămîntull nostru atîta frumuseţe în om- Poate doar la copiii noştri, chiar în primii ani ai vieţii, s-ar putea găsi uin reflex îndepărtat, deşi palid, al acestei frumuseţi. Ochii acestor oameni

fericiţi radiau o lumină limpede. Feţele lor străluceau ide raţiune şi de un fel de conştiinţă plină de linişte, dar feţele acestea erau vesele, în vorbele şi în vocile acestor oameni răsuna o bucurie copilărească. O, chiar imediat, după o primă privire asupra feţelor lor, am înţeles totul, totul ! Acesta era pămîntul nepîngărit de căderea în păcat, pe el trăiau nişte oameni care m-au păcătuit, trăiau în acelaşi rai, în care au trăit, după datina întregii omeniri, şi strămoşii noştri căzuţi mai tîrziu în păcat, cu diferenţa că aici tot pămîntul era un paradis. Oamenii aceştia, rîzînd bucuroşi, se strîngeau lîngă mine şi mă mîngîiau ; m-au dus la ei şi toţi
363
au vrut să mă liniştească. O, nu mă întrebau de nimic, dar mi se părea că au şi aflat totul şi că voiau să alunge cît mai repede suferinţa de pe faţa mea.
IV
Vedeţi, iar o dau pe chestia asta : ei şi ce dacă na fost decît un vis ! Dar senzaţia iubirii acestor oameni neprihăniţi şi minunaţi a rămas în mine pentru totdeauna şi simt şi acum că dragostea lor se revarsă de acolo asupra mea. I-am văzut cu ochii mei, i-am cukioscut şi m-am convins, i-am iubit, am suferit pentru ei mai tîrziu. O, am înţeles imediat, chiar şi atunci, că în multe privinţe n-am să-i înţeleg de loc ; mie, ca unui progresist rus contemporan şi petersburghez parşiv, mi s-a părut, de pildă, de neconceput faptul că ei, ştiind atît de multe, n-au ştiinţa noastră. Dar am priceput repede că cunoştinţele lor se completau şi se hrăneau cu altceva decît la noi pe pămînt şi -că şi tendinţele lor erau şi ele cu totul altele. Ei nu doreau nimic şi erau liniştiţi, ei nu tindeau spre înţelegerea vieţii, aşa cum căutăm noi s-o aflăm, pentru că viaţa lor era plină. Dar cunoaşterea lor era mai profundă şi mai înaltă decît cea a ştiinţei noastre ; pentru că ştiinţa noastră cauită să explice ce este viaţa, caută ea însăşi s-o înţeleagă, ca să-i înveţe jpe alţii să *răiască, iar ei .ştiau şi fără ştiinţa cum să trăiască şi am priceput asta, dar n-iarn putult să înţeleg cunoştinţele lor. Ei îmi arătau pomii lor şi eu nu puteam -să înţeleg gradul acela de iubire eu care îi priveau, de parcă ar fi vorbit cu mişte fiinţe asemănătoare lor. Şi ştiţi, poate, nu mă înşel dacă spun că vorbeau cu ei ! Da, au descoperit limba lor şi sîrrt convins că poimii îi înţelegeau). Atitudinea

asta o aveau faţă de întreaga natură, faţă de animalele care trăiau cu ei în pace şi nu-i atacau, învinse de dragostea lor. îmi arătau stelele şi-mi spuneau despre ele ceva ce nu puteam să înţeleg, dar sînt convins că ei intrau cumva în contact cu stelele, nu numai cu gândul, dar prin ceva viu. O, oamenii aceştia nici nu căutau să mă facă să-i înţeleg, mă iubeau şi fără asta, dar eu ştiam că n-o să mă înţeleagă -lniciodată şi nu le vorbeam despre pămîntul nostru. Săirutam doar, faţă de ei, pămîntul pe care locuiau şi-i adoram fără cuvinte şi ei vedeau
364.
j
asta şi-mi permiteau s-o fac, fără să se ruşineze că-i ador, pentru că şi ei iubeau muflt. Ei nu sufereau pentru mine cînd, cu ochii plini de lacrimi, le sărutam uneori picioarele, ştiind, bucuros în inima mea, cu ce forţă a iubirii îmi vor răspunde. Uneori, mă întrebam cuprins de uimire : cum au putut ei, în tot acest timp, să nu jignească pe unul ca mine şi să nu provoace întrunui ca mine sentimentul de gelozie şi de invidie ? M-am întrebat de multe ori cum de am putut eu, un lăudăros şi un mincinos, să nu le vorbesc despre cunoştinţele mele, despre care, desigur, ci habar n-aveau, să nu vreau să-i ujimesc cu ele, fie şi numai din dragoste pentru ei. Erau zburdalnici şi veseli ca nişte copii. Rătăceau prin crângurile pădurilor lor minunate, se hrăneau cu o hrană uşoară, cu fructele pomilor lor, cu mierea pădurilor lor şi cu laptele animalelor lor care-i iubeau. Pentru hrana şi îmbrăcămintea ilor mu munceau decît puţin şi uşor. Exista şi iubire la ei şi se năşteau copii, dar n-am observat niciodată porniri ale acelei voluptăţi crude, care cuprinde aproape pe toţi oamenii de pe pămîntul nostru, pe oricine şi pe oricare, şi este aproape singurul izvor al tuturor păcatelor omenirii noastre. Se bucurau de cqpii ,ca de ;noi părtaşi la fericirea lor. Nu existau certuri şi nu exista gelozie şi ei nici nu înţelegeau ce anume înseamnă asta. Copiii lor erau copiii tuturor, pentru că ei toţi alcătuiau o singură familie. La ei aproape că nu existau boli, deşi exista moarte : dar bătrînii mureau încet, adormind parcă, înconjuraţi de oamenii care-şi luau rămas bun de la ei, binecuvîntîndu-i, zîmbindu-lle şi fiind ei înşişi salutaţi cu zîmbete. N-am văzut tristeţe şi lacrimi, era doar o iubire amplificată parcă pînă la extaz, pînă la un extaz liniştit, plin, contemplativ. Ai putea crede că mai comunicau şi

după moarte cu răposaţii şi că unirea pămîn-teascâ dintre ei nu era întreruptă de moarte. Aproape că nu mă înţelegeau cînd îi întrebam despre viaţa veşnică, dar, probabil, credeau în ea atît de spontan, încît asta nu mai constituia o problemă pentru ei. N-aveau biserici, dar aveau un fel de contact, esenţial, viu şi - lneîntrerupt cu întregul univers ; n-aveau o credinţă, dar ştiau ferm că atunci cînd se va împlini bucuria lor pămîntească pînă la limita naturii terestre, atunci va veni pentru ei, şi pentru cei vii şi pentru cei morţi, un contact şi mai larg cu întregul univers. Aşteptau cu bucurie clipa aceasta, dar fără să se grăbească, fără să se chinuiască în aşteptarea ei, avînd-o parcă în presimţirile inimii lor, presimţiri pe care le comunicau unul altuia. Seara, cînd se duceau la culcare, le

plăcea să înjghebe nişte coruri armonioase. în cintecele lor transmiteau toate trăirile primite de la ziua care a trecut, proslăveau această zi şi-şi luau rămas bun de la ea. Le plăcea sa compună cîntece unul despre altul şi să se laude unu pe altul ca nişte copii; erau cântecele cele mai simple, dar ele veneau din inimă şi pătrundeau în inimă. Dar nu numai in cintecele lor, toată viata se părea că şi-o petrec doar intr-o admiraţie reci-procă. Erau parcă îndrăgostiţi unul de altui dar era o dragoste generală, comună. Unele din cîntecele lor, solemne şi entuziaste, nu le înţelegeam de loc. Deşi înţelegeam cuvintele, ■nu puteam să le pătrund sensul. Sensul rămînea parcă inaccesibil pentru mintea mea, în schimb inima mea era pătrunsă de el instinctiv şi tot mai mult şi mai mult. Le spuneam adesea că am presimţit de mult toate astea, dar că toată bucuria şi slava asta răsunau în mine ca o tristeţe chemătoare, care atingea uneori o mîhnire insuportabilă ; că i-am presimţit pe ei toţi şi slava lor în visurile inimii mele, în iluziile minţii mele, că adesea, pe pămîntuil nostru, nu puteam să mă uit fără lacrimi la soarele care apunea... Că în ura mea faţă de oamenii de pe pamintu! nostru era întotdeauna un dor : de ce nu pot să-i urăsc fara sa-i iubesc, de ce nu pot să nu-i iert şi de ce e o tristeţe în dragostea mea : de ce nu pot sa-i iubesc fără «să-i urăsc ? Ma ascultau şi vedeam că nu-şi pot imagina ce le spuneam eu ; dar nu-nii părea rău că le vorbeam despre asta : ştiam că o sa înţeleagă toată forţa dorului meu după cei pe care l-am părăsit. Da cînd se uitau la

mine cu privirea lor pătrunsă de iubire, cînd simţeam că alături de ei şi inima mea devenea tot atu de nevinovată şi de dreaptă, ca şi inimile lor, nu-mi mai părea rău că nu-i înţeleg. Sentimentul plenitudinii vieţii îmi tăia uneori respiraţia şi mă rugam lor în tăcere.

O, acum toată lumea îmi rîde în faţă şi caută să mă convingă că în vis mu poţi să vezi amănuntele pe care le redau acum, că în visul meu am văzut sau simţit doar o senzaţie (născută în delir de inima mea, iar că (amănuntele le-am inventat eu, după ce m-am trezit. Şi cînd le-am dezvăluit ca poate într-adevăr aşa a şi fost, Doamne, ce-au mai rîs şi ce s-au mai veselit ! O, da, sigur, am fost cucerit doar de simţirea acelui vis şi numai ea a supravieţuit în inima mea rănită : m schimb, imaginile şi formele visului meu, adică cele pe care le-am văzut chiar în clipa visului meu, au avut atîta armonie, erau atu de fermecătoare şi de frumoase, şi atît de adevărate, că atunci

i

366

cînd m-am trezit, n-aş fi fost desigur capabil să le întruchipez în vorbele noastre neputincioase, asia că ar fi trebuit să se şteargă din mintea mea şi, prin urmare, poate într-adevăir am fost obligat, inconştient, să inventez mai tîrziu detaliile şi, desigur, să le deformez, mai ales din cauza dorinţei de a le comunica mai repede. Cum pot însă să nu cred că toate astea iau existat într-adevăr ? Poate că a fost de o mie de ori mai bine, mai luminos şi de o mai mare bucurie decît povestesc eu. Şi ce dacă e vis, dar toate astea ar fi putut foarte bine să nu fie. Ştiţi, am să vă spun un secret : poate că toate astea nici n-au fost vis ! Pentiru că s-a întîmplat ceva, atît de teribil de adevărat, că n-ar fi putut să apară în vis. Să spunem că visul a fost născut din inima mea, dar are oare inima mea atîta forţă să genereze un adevăr atît de teribil, ca acela care s-a întîmplat mai tîrziu cu mine ? Cum aş fi putut eu să-l inventez sau să-l visez fcu inima ? Au putut oare, inima mea măruntă şi capricioasă, mintea mea prăpădită, să se ridice pînă la o asemenea revelaţie a adevărului ! O, judecaţi singuri : pînă acum am ascuns, dar acum am să spun şi adevărul acesta. E vorba de faptul, că eu... i-am corupt pe toţi !

V

Da, da, cu asta s-a terminat ca i-am corupt pe toţi ! Nu ştiu cum s-a putut întîmpla, nu ;mai ţin minte limpede. Visul a zburat

peste milenii şi mi-a lăsat doar un sentiment de ansamblu. Ştiu numai că eu am fost pricina căderii în păcat. Ca o trichină mizerabilă, ca un atom de ciumă care infectează state întregi, tot aşa am infectat şi eu tot acest pămînt fericit, lipsit pînă la mine de păcate. Au început să mintă şi le-a plăcut minciuna şi au cunoscut frumuseţea minciunii. O, poate că asta a început nevinovat, ca o glumă, ca o cochetărie, ca un joc al iubirii, poate într-adevăr cu un atom, dar acest atom al minciunii a pătruns în inimile lor şi !e-a plăcut. Apoi a apărut repede senzualitatea, senzualitatea a generat gelozia, gelozia cruzimea... O, nu ştiu, nu ţin minte, dar repede, foarte repede a ţîşnit primul sînge : ei s-au mirat şi s-au îngrozit şi au început să se despartă, să se izoleze. Au apărut uniuni, dar de data aceasta îndreptate unele împotriva altora. Au început învinuirile,

reproşurile. Au cunoscut ruşinea şi au ridicat-o la rang de virtute.. S-a născut noţiunea de onoare şi fiecare uniune şi-a înălţat steagul. Au început să chinuiască animalele şi animalele s-au retras în păduri şi le-au devenit duşmani. A început lupta pentru separare, pentru izolare, pentru individualitate, pentru al meu şi al tău. Au început să vorbească în limbi diferite. Au cunoscut tristeţea şi tristeţea le-a plăcut, doreau suferinţă şi spuneau că Adevărul se obţine doar prin suferinţă. Atunci a apărut ştiinţa la ei. Cînd au devenit răi, au început să vorbească despre fraternitate şi umanism şi au înţeles ideile astea. Cînd au devenit criminali au inventat justiţia şi şi-au prescris coduri întregi, iar pentru apărarea codurilor au pus ghilotina. Abia da-că-şi mai aminteau de ceea ce au pierdut, nici mu voiau să creadă că au fost vreodată nevinovaţi şi fericiţi. Rîdeau chiar despre posibilitatea fostei lor fericiri şi spuneau că e o iluzie. Nici nu şi-o puteau imagina în forme şi în imagini, dair un lucra ciudat şi curios : după ce au pierdut orice credinţă în trecuta lor fericire, după ce au denumit-o basm, au vrut atît de mult să devină din nou nevinovaţi şi fericiţi, că n-au rezistat, ca nişte copii, dorinţei inimii lor, şi-au divinizat dorinţa, şi-au făcut temple şi au început să se roage propriei lor idei, propriei lor „dorinţe", fiind siguri, în acelaşi timp, că e imposibilă şi nerealizabilă, dar adulînd-o cu lacrimi în ochi şi închinîndu-i-se. Şi totuşi dacă ar fi existat o posibilitate ca ei să se întoarcă

la acea stare nevinovată şi fericită pe care au pierdut-o şi daca cineva le-ar fi arătat-o din nou şi i-ar fi întrebat : vreţi să reveniţi la starea asta ? ar fi refuzat cu siguranţă. îmi spuneau : „las-l să fim mincinoşi, răi şi nedrepţi, noi ştim asta şi deplîn-gem asta, ne chinuim din pricina asta şi ne torturăm şi ne pedepsim poate mai mult decît o va face Judecătorul îndurător care ne va judeca şi numele căruia nu-l ştim. Dar avem ştiinţa şi prin ştiinţă vom găsi din nou adevărul, dar de data aceasta îl vom accepta conştient. Cunoaşterea e mai presus de sentimente, conştiinţa vieţii e mai presus de viaţă. Ştiinţa ne dă înţelepciune, înţelepciunea va dezvălui legile, iar cunoaşterea legilor fericirii e mai presus de fericirea însăşi". Iată ce-mi spuneau şi după vorbele astea fiecare dintre ei era şi mai îndrăgostit de sine ca înainte şi altfel nici nu puteau să facă. Fiecare dintre ei era atît de gelos pe personalitatea sa, îneît căuta din toate

puterile doar să umilească şi să diminueze personalitatea altora ; şi în asta-şi vedea sensul vieţii. A apărut sclavia, a apărut chiar o sclavie voluntară : cei slabi se supuneau cu plăcere celor puternici, numai ca aceştia din urmă să-i ajute să-i strivească pe cei care sînt şi mai slabi decît ei înşişi. Au apărut propovăduitorii care veneau la oamenii aceştia şi le vorbeau despre vanitatea lor, despre pierderea măsurii şi a armoniei, despre pierderea ruşinii. Rîdeau de ei sau aruncau în ei cu pietre. în schimb, au început să apară oamenii care căutau să descopere cum s-ar putea, ca toată lumea să se unească din nou astfel, îneît fiecare, fără să înceteze să se iubească mai presus de orice, să nu deranjeze în acelaşi timp pe nimeni altul şi să trăiască astfel ca într-o societate unită. S-au pornit războaie întregi din pricina acestei idei. Toţi ceL care luptau credeau ferm în acelaşi timp că ştiinţa, înţelepciunea şi sentimentul de autoconservare îl vor obliga, în fine, pe om să se unească într-o societate raţională şi armonioasă, iar pînă una, alta, ca lucrurile să meargă mai repede, „înţelepţii" căutau să-i extermine cît mai repede pe „neînţelepţii" care nu le înţelegeau ideea, ca să nu-i împiedice triumful. Sentimentul de autoconservare însă a început să devină mai slab, au apărut vanitoşii şi senzualii care au cerut direct totul sau nimic. Pentru obţinerea acestui tot au trecut la crimă, iar dacă nu le reuşea —

la sinucidere. Au apărut religii cu cultul nefiinţei şi al autodistrugerii de dragul unei împăcări veşnice în nimicnicie. în sfîrşit, oamenii aceştia au obosit de truda lor veşnică şi pe feţele lor a apărut suferinţa şi oamenii au proclamat că suferinţa reprezintă frumosul, pentru că gîndirea se află numai în suferinţă. Au început să cînte suferinţa în cîn-tecele lor. Umblam printre ei, îmi frîngeam mîinile şi plîngeam din pricina lor, dar îi iubeam, poate chiar mai mult ca înainte, cînd nu era încă suferinţă pe feţele lor, cînd erau ei atît de nevinovaţi şi de frumoşi. Iubeam pămîntul lor păcătos şi mai mult decît atunci cînd a fost un pămînt al paradisului, numai pentru că a apărut suferinţa pe el. Vai, am iubit întotdeauna durerea şi tristeţea, dar numai pentru mine, pentru mine, iar pe ei îi plîngeam şi-i compătimeam. Le întindeam mîinile, mă acuzam în disperare, mă blestemam şi mă dispreţuiam. Le spuneam că toate astea le-am făcut eu, eu singur, că eu sînt cel care le-am adus desfrîul, molima şi minciuna ! îi imploram

să mă răstignească, îi învăţam culm trebuie să facă crucea. Nu puteam, nnaveam putere să mă omor singur, dar am vrut să-mi primesc chinurile de la ei, doream aceste chinuri, dorealm ca-n ele să se scurgă tot sîngele meu, pînă la ultima picătură. Dar ei nu făceau decît să rîdă de mine şi pînă la uirmă au început să mă considere sărac cu duhul Mă justificau, spuneau că au primit ceea ce au aşteptat şi că tot ce e acum n-ar fi putut să nu fie. In sfîrşit, mi-au spus că am început .să reprezint pentru ei un pericol şi că o să mă închidă într-o casă de nebuni, dacă n-iarn să tac odată. Atunci mîhnirea mi-a pătruns sufletul cu (atîta putere, că inima mi s-a strîns şi am simţit că am să mor şi atunci... ei, atunci m-am trezit...

Se făcuse dimineaţă, adică nu se -lluminase încă, dar era aproape şase. M-am trezit în acelaşi fotoliu, luminarea mea arsese pînă la capăt, la căpitan toată lumea dormea şi era o linişte neobişnuită pentru casa noastră. Mai întîi de toate am sărit în picioare, uimit la culme ; nu mi s-a mai întâmplat nici-odată aşa ceva, nici chiar la fleacuri şi la amănunte : n-am adormit, de pildă, niciodată aşa îin, fotoliul meu. Şi atunci, deodată, cît stăteam în picioare şi-mi veneam în fire, a strălucit în faţa mea pistolul, pregătit, încărcat, dar l-am respins într-o

clipă de lîngă mine ! O, acum îmi trebuie viaţă şi iar viaţă ! Mi-am ridicat braţele şi am invocat adevărul veşnic ; n-am invocat, ci am plîns ; un entuziasm, un entuziasm nemăsurat îmi înălţa întreaga mea fiinţă. Da, viaţă şi propovăduire ! Despre propovăduire am hotărît chiar în clipa aceea şi, desigur, pentru toată viaţa ! O să mă duc să propovăduiesc, vreau să propovăduiesc — ce anume ? Adevărul, pentru că l-am văzut, l-am văzut cu ochii mei, l-am văzut în toată gloria lui !
Şi de atunci îl şi propovăduiesc ! Şi îi iubesc pe toţi care rîd de mine mai mult decît pe ceilalţi. De ce e aşa nu ştiu -şi ,nu pot să explic, dar las-l să fie aşa. Ei îmi spun că am şi luat-o razna, adică dacă şi acum am luat-o razna, atunci ce-o ■să fie mai departe ? Ăsta e adevărul adevărat : am luat-o razna şi poate că de acum încolo o să fie şi mai rău. E sigur că am s-o iau razna de cîteva ori, pînă am să găsesc cum să propovăduiesc, vreau să spun cu ce vorbe şi cu ce fapte, pentru că asta e foarte greu de dus pînă la capăt. Parcă văd şi acum,
.370
-l
clar ca lumina zilei, dar ascultaţi : cine n-o ia. razna ! Şi totuşi toţi se îndreaptă spre acelaşi lucru, cel puţin tind spre asta, de la înţelept pînă la ultimul tîlhar, .numai că o fac pe căi diferite. E un adevăr vechi, dar uite că e şi ceva nou : nici nu pot s-o iau razna prea tare. Pentru că am văzut adevărul, am văzut că oamenii pot fi minunaţi şi fericiţi, fără să-şi piardă capacitatea de a trăi pe pămînt. Nu cred şi nu vreau să cred că răul este o stare normală a oamenilor. Şi ei nu fac decît să rîdă de credinţa asta a mea. Dar cum pot să nu cred : am văzut adevărul, nu că l-a inventat mintea mea, l-am văzut, l-am văzut şi imaginea lui vie mi-a umplut sufletul pentru totdeauna. L-am văzut atît de desăvîrşit. că nu pot să cred că n-ar putea fi şi la oameni. Şi atunci cum am s-o iau razna ? Am s-o mai iau pe alături, desigur, chiar de cîteva ori şi am să vorbesc, poate, cu nişte vorbe străine de mine, dar nu pentru multă vreme, imaginea vie a ceea ce am văzut va fi întotdeauna cu mine şi mă va corecta şi îndrepta întotdeauna. O, sînt viguros, proaspăt şi merg şi merg, chiar şi o mie de ani. Ştiţi, la început chiar am vrut să ascund că i-am corupt pe toţi, dar asta a fost o greşeallă, iată prima mea greşeală ! Dar adevărul mi--la şoptit că (mint, m-a apărat şi m-a îndreptat. Dar cum să fac paradisul asta n-o ştiu,

pentru că nu ştiu s-o spun cu vorbe. După visul meu mi-am pierdut cuvintele. în orice caz, cele importante, cele mai necesare. N-are nimic ; am să mă duc şi am să vorbesc într-una, neobosit, pentru că am. văzut totuşi aievea, chiar dacă nu pot să redau ce am văzut. Dar batjocoritorii nu înţeleg asta : ,,Ai văzut, cică, un vis, o aiureală : o halucinaţie." Of ! O fi chiar aşa de greu de înţeles ? Şi se mai şi mîndresc. Un vis ? Ce-i aia un vis ? Şi viaţa, noastră nu-i un vis ? O să spun mai imult ! Lasă, las-l să nu se realizeze iasta niciodată şi să nu mai fie paradis (că atîta lucru înţeleg şi eu !), ei bine, şi eu totuşi am să propovăduiesc ! Şi totuşi e aitît de simplu : totul s-ar fi făcut într-o singură zi, într-un singur ceas ! în primul rînd. trebuie să-i iujbeşti pe cei-; lalţi ca pe tine însuţi, asta e principalul şi asta e tot, nu mai trebuie nimic : ai să-ţi dai seama imediat ce trebuie să faci. Şi totuşi nu e decît un adevăr vechi pe care l-au repetat şi l-au citit de un bilion de ori, şi totuşi nu i s-au putut adapta ! „Conştiinţa vieţii e mai presus de viaţă, cunoaşterea legilor fe-
371
ricirii e mai presus de fericire", iată cu ce trebuie să ne luptăm ! Şi am să lupt. Numai să dorească toată lumea şi toate o să se aranjeze pe loc.
Iar pe fetiţa aceea mititică am găsit-o... Şi o să mă duc ! Şi o să mă duc !

Eliberarea acuzatei Kornilova

In ziua de 22 aprilie a anului curent, la Tribunalul districtual de aici, s-a judecat din nou cazul acuzatei Komilova cui un nou cojmplet de judecată şi cu alţi juraţi. Vechea sentinţă a tribunalului, pronunţată încă anul trecut, a fost casată de senat din pricina unei expertize medicale nesatisfăcătoare. Poate că majoritatea cititorilor mei mai ţin bine minte cazul acesta. O tînără mamă vitregă (minoră încă pe atunci), însărcinată, fiind pornită împotriva soţului ei, care-i aducea ca reproş exemplul fostei lui soţii, după o mare ceartă cu el, a aruncat-o pe fereastră de la etajul trei pe fiica ei vitregă (copil provenit din prima căsătorie) de la o înălţime de cinci stînjeni şi jumătate, şi s-a petrecut aproape un miracol copilul n-a murit, nu şi-a fracturat şi nu şi-a vătămat nimic, şi-a venit repede în fire, iar acum e viu şi sănătos. Această faptă bestială a unei femei tinere era însoţită de un asemenea mister şi nonsens, încît o întrebare se punea aproape de la sine : era ea oare în toate minţile cînd a

făcut asta ? Nu era, de pildă, sub influenţa unui afect provocat de starea ei de graviditate ? Trezindu-se dimineaţa, după ce bărbatul ei a plecat la lucru, a lăsat-o pe fetiţă să-şi facă somnul, pe urmă a înbrăcat-o, a încălţat-o şi i-a dat să-şi bea cafeaua. După asta a deschis fereastra şi a aruncat-o pe fereastră. Fără măcar să se uite, să vadă ce s-a întîmplat cu copilul, a închis fereastra, s-a îmbrăcat şi s-a dus la comisariat. Acolo a anunţat cele întâmplate, la întrebările care i s-au pus a răspuns urît şi ciudat. Cînd, la cîteva ore, i s-a spus că fetiţa a rămas în viaţă, ea, fără să manifeste nici bucurie, nici ciudă, a remarcat absolut indiferentă şi calmă : „Ce viaţă are-n ea !" Apoi, aproape o lună şi jumătate, în cele două închisori în care a stat, a continuat să fie posomorită, grosolană, nevor-

băreaţă. Şi deodată totul a trecut : în cele patru luni rămase pînă la naştere, ca şi în intervalul de timp dintre cele două procese, şefa secţiunii de femei a închisorii fusese încîntată de ea : s-a manifestat ca un caracter echilibrat, liniştit, duios, limpede. De altfel, despre toate astea am mai scris. într-un cuvînt, vechea sentinţă a fost casată, apoi s-a pronunţat o nouă sentinţă, -lla 22 aprilie, prin care Kornilova a fost achitată.

Am fost în sala tribunalului şi am plecat cu o sumedenie de impresii de iacolo. îmi pare rău doar că mă aflu în imposibilitaite de a le reda şi că sînt obligat să mă limitez doar la cîteva cuvinte. Şi despre cazul acesta, de altfel, vorbesc numai pentru că am scris cU mult înainte despre el şi, prin urmare, consider că n-ar fi de prisos să cctmuinic cititorilor deznodămîntui Procesul a ţinut de două ori mai mult ca cel dintîi. Completul juraţilor a fost cu totul deosebit. A fost chemată o nouă martoră — şefa secţiunii de femei ia închisorii. Depoziţia ei în privinţa caracterului Kornilovei a avut multă greutate şi a fost de mare folos. A fost cu totul remarcabilă depoziţia soţului acuzatei : a vorbit cu o mare sinceritate despre tot, fără să ascundă nimic — nici certurile, nici jignirile aduse de el, şi-a justificat soţia, a vorbit din inimă, direct, deschis. Nu e decît un ţăran, e drept, îmbrăcat în haine nemţeşti, care citeşte cărţi şi are un salariu de treizeci de ruble pe lună. Remarcabilă a fost şi alegerea experţilor. Au fost invitaţi şase oameni — toţi nişte notorietăţi şi celebrităţi în materie de medicină ; cinci dintre ei au făcut depoziţii : trei au declarat direct că starea maladivă,

proprie unei femei însărcinate, a putut foarte bine să influenţeze şi în cazul de faţă înfăptuirea crimei. Doar doctorul Florinski n-a fost de acord cu opinia asta, dar din fericire nu e psihiatru şi opinia lui nja avut nici o importanţă. Ultimul care a făcut depoziţie a fost cunoscutul .nostru psihiatru Diukov. A voirbit aproape o oră, răspunzînd la întrebările procurorului şi ale preşedintelui tribunalului. E greu să-ţi imaginezi o mai subtilă înţelegere a sufletului omenesc şi a stărilor sale bolnăvicioase. A uimit şi bogăţia şi varietatea observaţiilor făcute în decursul multor ani, unele dintre ele extrem de interesante. ■ în ceea ce mă priveşte, am ascultat unele din depoziţiile expertului cu o mare încîntare. Opinia expertului a fost cu totul în favoarea acuzatei : el a tras o concluzie afirmativă şi demonstrată cu privire la indiscutabila,

373

după părerea lui, stare bolnăvicioasă a sufletului acuzatei în timpul îngrozitoarei crime comise de ea.

în cele din urmă, procurorul însuşi, în pofida teribilei sale cuvîntări, a renunţat la acuzarea privind caracterul premeditat, ceea ce constituia răul cel mai mare al acuzării. Apărătorul acuzatei, avocatul Liustig, a parat cu multă abilitate cîteva acuzaţii, iar una dintre ele, cea mai importantă — o duşmănie îndelungată a mamei vitrege faţă de fetiţă, a redus-o la un zero absolut, demonstrînd că nu reprezintă decît o bîrfă curentă. Apoi, după o lungă cuvîntare a preşedintelui, juraţii au părăsit sala .şi după mai puţin de un sfert de oră au pronunţat sentinţa definitivă de achitare113, care a adus aproape în extaz numerosul public aflat acolo. Mulţi îşi făceau cruce, alţii se felicitau, îşi strîngeau mîinile. Soţul acuzatei a dus-o chiar în seara aceea, la zece şi ceva, acasă şi ea, fericită, a intrat din nou în casa ei, după o absenţă de aproape un an de zile, cu experienţa unei mari lecţii pe care a înţeles-o pentru tot restul vieţii şi cu o evidentă prezenţă a bunăvoinţei Domnului în tot acest caz, începînd fie şi cu miraculoasa salvare a copilului.

Către cititorii mei

i.

Apelez la o mare înţelegere a cititorilor mei. Anul trecut, din cauza călătoriei mele la Ems114, ipentru tratament, am fost obligat să scot numerele din iulie şi august ale Jurnalului la un, loc, pe 3 august, bineînţeles cu un număr dublu de pagini. Anul

acesta, din cauza agravării bolii, sînt obligat să scot împreună şi numerele din mai şi din iunie, la sfîrşitul lui iunie sau chiar în primele zile din iulie. Apoi numerele din iulie şi din august vor ieşi, ca şi anul trecut, tot în august. începînd din septembrie, Jurnalul va fi din nou distribuit regulat, în ultimele zile ale fiecărei luni.

Plecînd din Petersburg, în urma hotărîrii doctorilor, anunţ că, deşi în Petersburg clădirea redacţiei va fi închisă pînă în septembrie, totuşi toţi cititorii şi abonaţii din alte oraşe, ca şi cei din Petersburg, vor putea să se adreseze, în caz de nevoie, în scris redacţiei, tot aşa ca şi pînă acum. Scrisorile vor fi în-

minate imediat administraţiei redacţiei şi orice plîngere, orice neînţelegere etc. va fi, ca şi înainte, satisfăcută imediat. Acelaşi lucru se va întîrnpla şi cu scrisorile pe numele meu care-mi vor fi transmise numaidecît. în acest sens redacţia a dat dispoziţii precise. Abonamentele se vor face în continuare si noii abonaţi vor fi satisfăcuţi imediat.

Nu ştiu dacă mă vor scuza cititorii mei şi abonaţii Jurnalului unui scriitor. într-o asemenea împrejurare imprevizibilă, cum este agravarea bolii, e greu să ghiceşti toate cîte se vor întîmpla. O mare parte a cititorilor au avut pînă acum o atitudine plină de bunăvoinţă faţă de mine, lucru de care m-au. convins nişte fapte temeinice. îndrăznesc să aştept şi acum această bunătate.

Decembrie

CAPITOLUL ÎNTÎI

O explicare finală a unui fapt mai vechi

încheind cu numărul de acum, cel de decembrie, tipărirea Jurnalului unui scriitor, care a ţinut timp de doi ani, găsesc necesar să mai vorbesc o dată despre un caz despre care am vorbit prea destul şi aşa. M-am hotărît să vorbesc despre asta încă în numărul din mai, dar am amînat, din considerente speciale, anume pentru ultimul număr. E vorba din nou despre acea mamă vitregă, Kornilova, oare, din ură pentru bărbatul ei, a aruncat-o pe fiica, ei vitregă, în vîrstă de şase ani, pe fereastră, iar aceasta din urmă, căzînd de la o înălţime de cinci stînjeni a irămas în viaţă. După cum se ştie, criminala a fost judecată, condamnată, apoi sentinţa a fost casată şi, în sfîrşit, la cel de al doilea proces, din 22 aprilie anul acesta, a fost definitiv achitată (V. Jurnalul unui scriitor din octombrie 1876 şi aprilie 1877).

La cazul acesta s-a întîmplat să particip oarecujm şi eu. Preşedintele tribunalului, iar mai tîrziu şi procurorul, chiar în sala tribunalului, au anunţat public, că prima sentinţă, de condamnare a Korniilovei, a fost recuzată tocmai în urma ideii lansate de mine în Jurnal şi andine — a avut oare o influenţă starea de graviditate a acuzatei asujpra faptei săvîrşite de ea ? Ideea aceasta am abordat-o şi am dezvoltat-o în urma unor particularităţi psihice extrem de ciudate, care parcă-ţi săreau în ochi şi-ţi atrăgeau atenţia asupra detaliilor crimei comise. De altfel, toate astea sînt cunoscute de cititori. E cunoscut poate

şi faptul că după o anchetă dintre cele mai severe şi după o argumentare insistentă şi stăruitoare a procurorului, juraţii to-tuşi au achitat-o pe Kornilova, după ce au stat în sala de şedinţe mai mult de zece minute, iar publicul a plecat din sală salutînd cu căldură achitarea. Şi totuşi, chiar atunci, în aceeaşi zi, m-am gîndit că într-un caz de o lasemenea importanţă, care afectează sferele cele mai înalte ale vieţii cetăţeneşti şi spirituale, ar fi fost de dorit ca totul să fie explicat pînă la capăt, ca nici în societate, nici în sufletul juraţilor să nu rămînă nici un dubiu, nici o îndoială şi nici un regret cu privire la faptul că o vinovată a fost lăsată în libertate. Aici e vorba de copii, de soarta copiilor (o soartă îngrozitoare la noi în Rusia, mai ales în clasele sărace), problema copiilor — şi totuşi este achitată, cu asentimentul publicului, cea, care era să devină ucigaşa copilului ! Şi eu sînt cel care a contribuit la aceasta (după chiar mărturia tribunalului). Eu am făcut-o din convingere, dar, după pronunţarea sentinţei, am început să fiu chinuit de îndoieli : n-a rămas oaire în societate o nemulţumire, o derută, o lipsă de încredere în judecată, o indignare chiar ? In presa noastră s-a vorbit puţin despre achitarea Korniloveі, oamenii erau ocupaţi cu altceva pe atufnci, se simţea apropierea războiului, în Severnîi vestnik, însă, un ziar nou născut pe atunci115, am citit un articol plin de indignare pentru achitarea asta, chiar de furie la adresa participării mele la acest caz. Articolul a fost scris pe un ton nedemn şi in-am fost eu singurul care a provocat pe atunci indignarea ziarului Severnîi vestnik ; în aceeaşi situaţie a fost şi Lev Tolstoi, care, pentrui Anna Karenina, a devenit ţinta unor ironii duşmănoase şi nedemne. N-aş fi răspuns personal autorului, dar în articolul acesta am văzut lucrul de care mi-a

fost frică din partea unui anumit public al societăţii noastre, adică nişte impresii derutate, neînţelegere, indignare faţă de sentinţă. Şi m-iam hotărît să aştept toate cele opt luni, ca în acest timp să mă conving singur, pe eît se poate mai bine, că sentinţa n-a avut o proastă influenţă asupra acuzatei, că, dimpotrivă, caritatea tribunallului a fost oa o sămînţă bună care a căzut pe un sol roditor, că acuzata a fost într-adevăr demnă de indulgenţă şi caritate, că explozia unei furii inexplicabile, aproape fantastice, în atmosfera căreia şi-a înfăptuit crima mu i-a mai revenit şi nu poate să-i mai revină niciodată, că e vorba de o fiinţă bună şi blîndă, iar nu de o criminală (lucru -de care am fost convins în timpul procesului) şi

că orima reală a acestei nefericite trebuie să fie explicată printr-o împrejurare specială, printr-o stare morbidă, printr-un „afect" şi anume prin acele crize care sînt destul de frecvente (la concurenţă şi cu alte, evident, defavorabile, condiţii şi împrejurări la femeile gravide, într-o anume perioadă a sarcinii) şi că, în sfîrşit, nici juraţii, nici societatea, -lnici publicufl care a fost în sala de judecată şi care a salutat cu căldură sentinţa pronunţată, n-au de ce să se teamă de o asemenea 6entinţă, de raţiunea ei şi nici să se căiască de caritatea sa.

Şi acum, după aceste opt luni, mă simt capabil să comunic şi să adaug cîte ceva la cazul acesta, care, de altfel, s-ar putea să fi plictisit pe toată lumea. într-un fel voi răspunde societăţii, adică acelei părţi a ei caire, idupă presupunerea mea, s-ar putea să nu fie de acord cu sentinţa pronunţată, să se îndoiască de ea şi să se revolte împotriva ei, dacă, sigur, au fost asemenea nemulţumiri în societatea noastră. Dar, întrucît dintre toţi nemulţumiţii nu-l cunosc decît (evident nu personal) pe „Observatorul" care a scris un articol ameninţător în Severnîi vestnik, voi răspunde Observatorului în cauză. Probabili că n-am să-l pot influenţa cu nici un fel de argumente, dar, poate, voi fi înţeles de cititori.

„Observatorul", vorbind în articolul său de cazul Kornilova, i-a acordat acestui caz o importanţă dintre cele mai mari : a arătat indignat soarta copiilor, a copiilor lipsiţi de apărare şi a regretat că acuzata n-a fost condamnată în modul cel mai sever. Era vorba, prin urmare, de deportarea unei femei de douăzeci de ani cu un copil născut în închisoare (şi care, deci, era şi el deportat

în Siberia împreună cu ea), de distrugerea unei familii tinere. într-un caz ca acesta s-air părea că mai întîi de toate ar fi nevoie de o analiză amănunţită, serioasă şi obiectivă a faptelor puse în discuţie. Şi, ce credeţi: Observatorul ăsta nu cunoaşte cazul despre care discută, vorbeşte după ureche, inventează tot felul de împrejurări pe care le aruncă în capul fostei acuzate, e sigur că nu s-a aflat în sala de judecată, n-a audiat dezbaterile, n-a asistat la pronunţarea sentinţei şi — cu toate astea -— cere cu furie şi răutate condamnarea unui om ! Pentru că este vorba de soarta, unui om, chiar a ■cîtorva fiinţe deodată, este vorba ca o viaţă de om să fie fiinţă, fără milă, sîngeros. Să zicem că nefericita a şi fost achitată cînd a apărut „Observatorul" cu articolul său, dar atacurile acestea influenţează societatea, tribunalul, opinia publică, ele se vor

reflecta asupra unui viitor acuzat de acelaşi tip, o jignesc, îa fine, pe acuzată, dar bine că e din popor şi nu se poate, deci, apăra. Dar iată articolul, adică locul care se referă la cazul Kornilova, citez părţile cele mai importante şi las la o parte foarte puţin.

II

Citatul

...E cu mult imai greu pentru juraţi să se pună în situaţia unei femei însărcinate ; dar şi mai greu e să se pună în situaţia fetiţei de şase ani pe care femeia aceasta, a aruncat-o pe fereastră de la etajull trei. Trebuie să ai o mare forţă ia imaginaţiei prin care, după cum se ştie, se Temarcă Idil. Dostoievski, ca să intri pe deplin în situaţia femeii şi să-ţi clarifici întreaga şi irezistibila forţă a afectelor de graviditate.

Dl. Dostoievski a intrat într-adevăr în situaţia asta, a făcut vizite la închisoare unei anuime doamne, a fost uimit de blîn-deţea ei, şi în cîteva nujmere ale Jurnalului său s-a manifestat ca un fervent apărător al ei. Dl. Dostoievski însă e prea impresionabil şi, în plus, „manifestările morbide ale voinţei" fac specialitatea autorului Demonilor, al Idiotului etc. şi pentru dînsul e scuzabil să aibă slăbiciuni pentru ele. Eu privesc lucrurile mai siknplu şi afirm că după asemenea exemple de justificare a unui comportament crud cu copiii, destul de frecvent în Rusia, ca şi în Anglia, nu te mai poate îngrozi nimic. Cîte din cazurile de manifestare a cruzimii faţă de copii ajung să fie cercetate de

tribunal ? Sînt copii pentru care viaţa toată, dimineaţa, amiaza şi seara fiecărei zile, nu este altceva decît un şir de suferinţe. Sînt nişte fiinţe nevinovate care suportă un destin faţă de care munca în ocnă a paricizilor este o fericire, o odihnă, lipsită de veşnică şi neîndurătoare teamă, plină de linişte sufletească, în măsura în care nu este tulbuirată de conştiinţă. Din zece mii de cazuri şi poate şi dintr-o sută de mii de cazuri de cruzime faţă de copii, unul singur ajunge la tribunal, unul singur, observat din vreo pricină oarecare mai mult.
380
De pildă, o mamă vitregă bate imereu (?) o fiinţă nefericită de şase ani şi, în fine, o aruncă pe fereastră de la etajul trei, Iar cînd află că copilul pe care-d ura ,n-a murit, exclamă : ,yps, ce viaţă are !". Nu ine întîlnim nici cu o bruscă manifestare a urii faţă de copil, nici cu căinţa pentru crima comisă, totul este rotund, totul este logic, prin manifestarea aceleiaşi voinţe criminale. Şi femeia asta e achitată. Dacă în nişte cazuri atît de clare de cruzime faţă de copii la noi se achită., atunci ce ■să mai aşteptăm în alte cazuri, mai puţin vădite, mai complicate ? Desigur, achitări, achitări şi achitări. în Anglia, în clasele vulgare de rougus-xri sînt frecvente, după cum am mai remarcat, cazuri de cruzime faţă de copii. Dar aş vrea să mi se arate măcar un exemplu de asemenea achitare făcută de juraţii englezi. O, dacă în faţa juraţilor noştri e adus un sectant care a vorbit urît de cupola bisericii, atunci e altceva. In Anglia nici măcar ira-ar fi fost adus în faţa tribunalului, la noi însă să nu se aştepte să fie achitat. Dar cruzimea faţă de o fetiţă — merită parcă să nenoroceşti pentru asta o femeie tînără. Pentru că e totuşi o mamă vitregă, adică aproape mama victimei, oricum ar fi o îngrijeşte, o hrăneşte şi mai ales o bate. Dar cu faptul acesta din uwmă n-o isă-l uimeşti pe irus. îmi povestea un prieten că acum cîteva zile mergea cu un birjar şi acesta îşi bătea tot timpul calul. La întrebarea prietenului, de ce îl bate, birjarul a răspuns : „Asta e meseria calului. Trebuie să fie mereu şi fără nici o milă bătut".
Acesta a fost destinul tău, om al poporului rus, de-a lungul veacurilor ! Poate şi mama vitregă a fost bătută în copilărie, iar tu intri în situaţia asta şi spui : „Las-o-n plata Domnului !" Dar să nu faci asia. Să-ţi fie milă de cei mici, acum, cînd n-o să mai fii bătut, şi să nu justifici cruziimea celui care nu s-a mai născut

sclav.
O să mi se spună că atac instituţia juraţilor, cînd şi fără asta etc. Nu atac instituţia şi .nici nu mă gîndesc s-o fac, e foarte bună, e infinit mai bună decît acea judecată în care nu participă conştiinţa publică. Dar eu discut cu această conştiinţă în legătură cu anume manifestări ale ei...
...Dar să baţi copilul un an de zile şi pe urmă să-l arunci Ia o moarte sigură, asta e cu totul altceva. „Soţul achitatei", scrie dl. Dostoievski, în Jurnalul apărut zilele acestea, „a dus-o în aceeaşi seară acasă, pe la zece şi ceva, şi ea, fericită, a intrat din nou în casa ei". Ce mişcător. Dar vai de sărmanul copil,

dacă a rămas- în aceeaşi casă în care a infirat „fericita", e vai de el, dacă va reveni vreodată în casa părintească.
„Afectul graviditătii" — ei, bine, s-a inventat un nou cuvînt jalnic. Oricît ar fi fost de puternic afectul, femeia ,nu s-a aruncat totuşi nici asupra bărbatului ei, nici asupra vecinilor. Tot afectul ei s-a concentrat exclusiv asupra acelei fiinţe lipsite de apărare pe care a tiranizat-o un ian de zile, fără să aibă nici un. fel de afect. Atunci pe ce s-au bazat juraţii cînd au pronunţat achitarea ? Pe faptul că un psihiatru a recunoscut „o stare maladivă a sufletului lacuzatei în momentul crimei", alţi trei psihiatri au afirmat doar că starea morbidă a femeii a putut să aibă o influenţă asupra înfăptuirii crimei, iar un mamoş, profesorul Florinski, care, probabil, cunoaşte cel mai bine manifestările stării de graviditate, şi-a exprimat direct dezacordul cu aceste opinii. Prin urmare, patru din cinci experţi n-au recunoscut că în cazul acesta crima iar fi fost înfăptuită sub influenţa „afectului graviditătii" şi de iresponsabilitate consecutivă ei. Juraţii însă au achitat. Ei, mare «lucru : copilul doar n-a murit ; iar că l-au bătut, „asta e meseria lui".
III Deformări şi falsuri şi — cu cîtă uşurinţă o facem.
Acesta e citatul, aceasta e acuzaţia, e şi multă indignare la adresa mea. Dar acum îi pun eu o întrebare „Observatorului" : cujm ai putut dumneata să deformezi în halul acesta faptele, în cazul unei acuzaţii atît de grave, şi să prezinţi totul într-o lumină atît de falsă şi de nereallă ? Cînd s-a întîmplat bătaia aceasta, această sistematică bătaie de mamă vitregă ? Dumneata scrii direct şi precis :
„O malmă vitregă bate mereu o fiinţă nefericită de şase ani şi, în

fine, o aruncă pe fereastră de la etajul trei"...
Mai jos :
„Dar să baţi copilul un an de zile şi pe urmă să-l arunci la o moarte sigură"...
Exclami despre copil :
„E vai de el dacă va reveni vreodată în casa părintească".
382
Şi, în fine, pui în gura juraţilor fraza asta bestială :
„Ei, mare lucru: copilul doar ,n-a murit, iar că l-au bătut, «asta e meseria lui»".
într-un cuvînt, ai substituit toate faptele şi ai prezentat cazul astfel că, după dumneata, crima a avut loc parcă numai din ura mamei vitrege pentru copilul pe care l-a chinuit şi l-a bătut timp de un an de zile, ca pînă la urmă să arunce copilul pe fereastră. Ai prezentat-o pe acuzată dinadins ca pe o fiară, ca pe o mamă vitregă ide o nesăţioasă răutate, numai ca să-ţi justifici articolul şi să provoci indignarea societăţii împotriva sentinţei caritabile a juraţilor. Şi sîntem în drept să conchidem că ai făcut «substituirea numai cu scopul arătat de mine acum, pentru că altfel n-ai fi putu,t şi n-ai fi avut dreptul să nu afli în modul cel mai amănunţit împrejurările unui caz ca acesta, în care dumneata însuţi îţi iei dreptul de a da sentinţe şi de a cere condamnarea.
Şi totuşi n-a existat niciodată şi în nici un fel acea fiară, acea mamă vitregă bestială care-l ura pe copil şi care nu ;se mai sătuira să-l chinuiască. Şi asta a fost confirmat de anchetă. La început s-a emis într-adevăr ideea că mama vitregă a chinuit copilul şi că din ură faţă de el s-a hotărît să-l omoare. Mai tîrziu însă, acuzaţia a renunţat cu totul la ideea asta : a devenit prea clar că crima a avut loc din cu totul alte motive, decît ura faţă de copil, din motive cu totul elucidate în timpul procesului şi care n-aveau nimic comun cu copilul. în afară de asta, în timpuil procesului nu s-a găsit nici un martor care ar fi putut isă susţină că e vorba de cruzime de mamă vitregă, de bătaie de mamă vitregă. A fost numai o depoziţie a unei femei care locuia alături, pe acelaşi culoar (unde sînt mulţi chiriaşi), că bătea foarte rău copilul, dar şi această depoziţie a fost lămurită miai tîrziu de apărare ca „o bîrfă de .culoar" şi atît. S-au întîmplat lucrurile care se întîmplă de obicei în familiile de acest gen, la nivelul Hor de cultură şi de evoluţie, adică, amîn-doi, şi tatăl şi mama

vitregă, pedepseau copilul pentlru ştrengării, numai cîteodată, cu totul rar şi nu inuman, ci „părinteşte", cum se exprimă ei înşişi, ceea ce se întîmplă în toate familiile de acest gen, în întreaga Rusie, iubindu-şi în acelaşi timp cu adevărat copiii şi îngrijindu-se de ei (adesea) mult mai mult şi mai bine decît în unele familii intelectuale şi bogate, evoluate într-o manieră europenească. Aici e vorba numai de ignoranţă, dar nu şi de cruzime, Kornilova a fost chiar o mamă vitregă
383
foarte bună, a îngrijit şi a supravegheat copilul. A existat o singură pedepsire aspră a copilului : mama vitregă l-a bătut într-o dimineaţă la trezire pentru că nu ştia să se ceară afară noaptea. Nici vorbă de ură în cazul acesta. -lGînd i-am spus că. un copil nu poate fi pedepsit pentru asta, că şi conformaţia copiilor şi natura lor sînt diferite, că un copil de şase ani e prea mic ca să se ceară întotdeauna, ea mi-a răspuns : „iar mie mi s-a spus că aşa trebuie să fac, ca să4 dezvăţ, şi că altfel nu-l dezveţi". De data aceasta l-a lovit pe copil de „şase" ori cu cureaua, dar aşa de tare că i-a lăsat urme, urmele astea le-a şi văzut femeia pe culoar, singura martoră a singurului caz de cruzime şi despre el a şi făcut depoziţia la proces. Tot pentru urmele astea, bărbatul, după ce s-a întors de la lucru, şi-a pedepsit nevasta, adică a bătut-o. E un am aspru, drept, cinstit şi înainte de toate de neclintit, deşi, după cum vedeţi, în parte cu apucături „de pe vremuri". îşi bătea nevasta rar şi nu inuman (aşa spunea ea însăşi), ci numai din principiul puterii, pentru a-şi păstra autoritatea de soţ — aşa reiese din caracterul lui. îşi iubea copilul (deşi îşi pedepsea fetiţa pentru ştrengării chiar mai des decît mama vitregă), dar nu era ci omul care să permită ca fetiţa să fie pedepsită pe degeaba, nici chiar de mamă-sa. Şi astfel unicul caz de pedeapsă aspră (pînă la urmă) descoperit în timpul procesului a fost transformat de acuzatorul ziarului Severnîi vestnik într-o bătaie sistematică, bestială, de mamă vitregă, de un an de zile, într-o ură de mamă vitregă, care, amplificîndu-se tot mai mult şi mai mult, s-a terminat cu aruncarea copilului pe fereastră. Iar ea nici nu s-a gîndit la copil cu cinci minute înainte de săvîr-şirea crimei ei îngrozitoare. Dumneata, Observatorule, ai să izbucneşti în rîs şi-ai sa spui : dar pedepsirea cu nuiaua, pînă lasă nuiaua urme pe corp nu e o cruzime, nu e o bătaie de mamă vitregă ? Da, o astfel de

pedepsă e sălbatecă, dar întîmplarea aceasta (al cărei caracter singular a fost dovedit în timpul procesului, iar pentru mine este dovedit întru, totul acum), repet, nu reprezintă o bătaie permanentă, sălbatică, de mamă vitregă, care să ţină un an de zile , nu e decît o întîmplare, rezultată din neştiinţa de a educa, dintr-o falsă înţelegere a modului în care trebuie să fie învăţat copilul şi nicidecum dintr-o ură faţă de el sau pentru că „aşa e meseria lui". Astfel, modul în care ai zugrăvit-o dumneata pe femeia asta, ca pe o (mamă
vitregă rea şi chipul care s-a conturat la jproces, pe baza unor fapte reale, sînt două lucruri complet deosebite. Da, a aruncat copilul pe fereastră, o crimă stranie şi sălbatică, dar nu ca o mamă vitregă rea, asta e problema caire se pune drept irăspuns la acuzarea dumitale gratuită. De ce mai susţii dumneata o acuzaţie atît de crudă, odată ce ştii că nu poate fi dovedită, că la ea s-a renunţat şi la proces, nefiind martori care s-o confirme. Numai de dragul unui efect literar ? Pentru că dumneata, căutînd să arăţi că asta a făcut-o mama vitregă, încheind astfel un an de suplicii (absolut inexistente), deformezi impresia unui cititor mai puţin infoiimat, elimini din sufletul lui mila şi indulgenţa pe care nu poate să le mai încerce faţă de criminala mamă vitregă după ce-ţi citeşte articolul; în timp ce aceeaşi mamă vitregă, pe care dumneata o prezinţi ca pe un călău al copilului, ipoate că ar fi dobîndit în inima lui măcar o mică compasiune, ca o femeie bolnavă, ca o fiinţă cu un dezechilibru maladiv, ca o femeie însărcinată cuprinsă de iritare, ceea ce reiese clar din detaliile fantastice, sălbatice şi enigmatice -lale întîmplării. E drept, e uman oare să procedeze astfel un militant social ?
Dumneata însă mai spui şi altele. Ai scris, tot ferm şi precis, ca un observator care a studiat cazul pînă la cele mai mici detalii : „Afectul graviditătţii" — ei bine, sja inventat un nou cuvînt ialnic. Oricît ar fi fost de puternic afectul, femeia nu s-a aruncat totuşi asupra bărbatului ei, nici asupra vecinilor. Tot afectul ei s-a concentrat exclusiv asupra acelei fetiţe lipsite de apărare pe care a tiranizat-o un an întreg fără nici un fel de afect. Atunci pe ce s-au bazat juraţii cînd au pronunţat achitarea ?"
Dar pe ce te-ai bazat dumneata, Observatorule, ca să realizezi o deformare atît de flagrantă a cazului ? Nu s-a aruncat asupra bărbatului ! Dar tocmai despre asta s-a şi vorbit la proces, că

certurile cu bărbatul (de altfel, numai în ultimele zile) au ajuns la ea pînă la turbare, pînă la frenezie, ceea ce a şi dus-o la crimă. Certurile nu s-au purtat însă din cauza copilului, copilul era aici absolut în afara lor, iar ea nici nu s-a gîndit măcar la copil în zilele acelea. „N-aveam timp de el pe atunci", cum s-a exprimat ea singură.

Nu pentru dumneata, pentru cititorii mei am să caut să definesc cele două caractere, ale soţului şi ale soţiei, aflaţi

25 — Opere, rol. 11 — c. 11434

într-o permanentă ceartă, aşa cum le-am înţeles încă înainte de sentinţă şi cum mi s-au dezvăluit ele şi mai mult, după o observaţie dintre cele mai atente, mai ales după sentinţă. Nu comit o indiscreţie prea mare faţă de ei, pentru că multe lucruri s-au făcut publice la proces. Şi o şi fac, de fapt, pentru propria lor justificare. Iată despre ce e vorba. Bărbatul e în primul rînd un om ferm, drept, cinstit şi bun (vreau să spun chiar generos, după cum a dovedit-o mai tîrziu), dar puţin prea puritan, care-şi urmează prea naiv şi chiar prea aspru concepţiile şi convingerile însuşite o dată pentru totdeauna. E un om care munceşte toată ziua şi deşi umblă în haine nemţeşti şi arată parcă a om „cu şcoală", n-are, în fond, nici un fel de studii speciale. Mai remarc că înfăţişarea lui trădează sentimentul demnităţii personale. Mai adaug că nu e prea şrorbăreţ, nu e prea vesel, nici prea cu haz, şi poate că traiul cu el e destul de dificil. A luat-o de nevastă cînd era încă foarte tînără. A fost o fată cinstită, croitoreasă, care cîş-tiga bani buni cu meseria ei.

Nu ştiu cum s-au cunoscut. Ea s-a măritat cu el neforţată, „din dragoste". Foarte repede însă au început disensiunile şi deşi nu s-a mers prea departe, dar neînţelegerea, izolarea şi, pînă la urmă, chiar şi înrăirea au început să crească de ambele părţi, încet, dar sigur şi ineluctabil. E vorba de faptul, şi poate că aici se află întreaga pricină, că ei doi, în pofida unei înrăiri crescânde, se iubeau, chiar prea fierbinte, şi asta a ţinut pînă la sfîrşit. Dragostea era aceea care înăsprea pretenţiile ambelor părţi, le amplifica, le adăuga o notă de iritare. Şi aici a intervenit şi caracterul ei. E un caracter destul de închis şi oarecum mîndru. Oameni dintr-ăştia se întîlnesc şi printre bărbaţi şi printre femei, poartă în

sufletul lor sentimente dintre cele mai fierbinţi, dar se ruşinează să şi le manifeste, cu puţină tandreţe, puţine vorbe duioase, puţine manifestări drăgăstoase. Dacă din pricina asta li se spune că n-au inimă şi că sînt insensibili, devin şi mai închişi în sine.. Cînd sînt acuzaţi explică arareori cum devine cazul, lăsînd grija asta în seama acuzatorului ; „ghiceşte singur, dacă mă iubeşti trebuie să-ţi dai seama că am dreptate". Şi dacă el nu-şi dă seama şi se înfurie tot mai mult şi mai mult, se înfurie şi ea tot mai mult şi mai mult. Şi uite că bărbatul acesta de la bun început i-a făcut reproşuri, (deşi nu aspre), i-a făcut morală, a început să-i dea lecţii, să-i dea ca exemplu pe

fosta lui soţie, ceea ce i-a fost deosebit de greu să suporte. Totuşi lucrurile nu mergeau preau rău, cînd însă s-a întîmplat ca la reproşurile şi la acuzaţiile făcute de el, să pornească din partea ei certuri şi vorbe rele şi nu dorinţa de dămujfire, de terminare a neînţelegerilor printr-o explicaţie finală, printr-o dezvăluire a cauzelor. Despre asta au şi uitat pînă la urmă. Şi s-a terminat cu faptul că în inima ei (mai întîi la ea şi nu la soţul ei) şi-au făcut loc nişte sentimente deprimante, şi-a şi făcut loc deziluzia în locul dragostei. Şi toate astea s-au dezvoltat mai apoi destul de inconştient, în condiţiile unei vieţi grele, de trudă, că nici n-ai timp să te gîndeşti la sentimente. El se duce la lucru, ea se ocupă de gospodărie, face mâncare, spală chiar şi duşumelele. Pe culoarul lor lung, din caisa aceea cazonă unde • ; locuiesc, sînt camere mici, cîte una de fiecare familie a sala-l . riaţilor căsătoriţi care lucrează în acea instituţie de stat. S-a întîmplat ca ea, cu permisiunea soţului, să se ducă la o ono-mastică, într-o familie, la acel meşter care, în decursul întregii ei copilării şi adolescente a învăţat-o meseria şi cu care şi ea şi soţul ei au continuat să fie în bune relaţii. Bărbatul, ocupat cu nişte treburi, rămîine de data aceasta acasă. La onomastică a fost foarte vesel, erau mulţi invitaţi, s-a servit masa, au început dansurile. S-a petrecut pînă dimineaţă. Tî-năra femeie, obişnuită de bărbatul ei cu o viaţă destul de plictisitoare, într-o .cameră mică şi într-o muncă permanentă, şi-a adus, probabil, aminte de viaţa ei de fată şi s-a distrat atît de bine la bal că a uitat de timpul pentru care i s-a permis să lipsească de acasă. Pînă la

urtmă a fost înduplecată să rămînă să doarmă la gazde, de altfel, era şi departe pînă acasă. Ei, bine, tocmai atunci s-a şi înfuriat soţul ei, care şi-a petrecut prima lui noapte fără soţie. S-a înfuriat tare : u. doua zi şi-a lăsat lucrul, s-a dus după ea, a găsit-o şi tot acolo, faţă de oaspeţi, a şi pedepsit-o. Cei doi s-au întors acasă în tăcere şi după asta timp de două zile şi dou,ă nopţi nu şi-au mai vorbit şi nici n-au mai mîncat împreună. Toate astea le-am aflat treptat; ea mi-a lămurit destul de puţin, în ciuda întrebărilor mele, starea ei sufletească de atunci. „Nu mai ţin minte la ce anume mă gândeam în zilele astea două, dar tot mă gîndeam la ceva. La ea (la fetiţă) nici nu mă uitam. Ţin minte tot cum s-a făcut, dar cum de am făcut-o nu ştiu să explic." Şi iată că în a treia zi dimineaţă, bărbatul pleacă de-

vreme la lucru, fetiţa mai doarme încă. Mama vitregă îşi face de lucri cu soba. -lîn fine, fetiţa se trezeşte ; mama vitregă, conform obiceiului, o spală maşinal, o încalţă, o îmbracă şi o pune să-şi bea cafeaua cu lapte... — „şi nu mă gîndesc de loc la ea". Copilul stă -lla masă, îşi bea din ceaşca lui — „şi deodată mă uit la ea"...

IV Psihologii cei răi. Mamoşii psihiatri

D-le Observator, dumneata afirmi ferm şi sigur că totul s-a petrecut fără nici o ezitare, gîndit, liniştit, a bătut copilul-l timp de un ian de zile, a gîndit totul cum trebuie, a luat ho-tărîrea şi a aruncat copilul pe fereastră : lipseşte şi o bruscă manifestare a urii, scrii dumneata indignat, şi „căinţa pentru crima comisă, totul este rotund, totul este logic prin manifestarea aceleiaşi voinţe criminale. Şi femeia asta e achitată." Acestea sînt cuvintele dutmitale. Dar pînă şi procurorul a renunţat la acuzarea privind caracterul premeditat al crimei, dacă şti cumva, Observatorule, asta, şi renunţarea s-a produs public, solemn, în momentul cel mai dramatic aii procesului. Şi totuşi procurorul a acuzat-o pe criminală cu o insistenţă, plină de asprime. Şi atunci cum poţi să afirmi dumneata, Observatorule, după ce procurorul a renunţat, că n-a fost vorba de ceva brusc, că, dimpotrivă, totul a fost rotund şi logic în manifestarea aceleiaşi voinţe criminale ? Rotund şi logic ! Prin urmare, a fost gîndit, prin urmare, a fost premeditat. O să mai reamintesc o dată, pe scurt, cum s-au petrecut lucrurile. Ea îi spune fetiţei să se urce pe pervaz şi să se uite pe fereastră şi după ce fetiţa a

făcut asta, a ridicat-o de picioruşe şi a aruncat-o de ia o înălţime de cinci stînjeni şi jumătate. După asta a închis fereastra, s-a îmbrăcat şi s-a dus la comisariat să se denunţe. Spune-mi, nu e asta fantastic, e rotund şi logic ? Şi în primul rînd, de ce să-i mai dai copilului să bea şi să mănînce, dacă totul a fost de mult gîndit, de ce să mai aştepţi pînă-şi va bea copilul cafeaua şi-şi va. mînca pîinea ? Cum poţi (şi cît e de normal) mici să nu te

uiţi [pe fereastră, după ce-ai aruncat fetiţa. Şi dă-mi voie să te mai întreb ceva, la ce să te denunţi ? Dacă totul a fost un produs al răutăţii, al urii faţă de fetiţă, pe care a bătut-o tîmp de un an de zile, atunci, după ce o omoară pe fetiţă, după ce a adus la îndeplinire o crimă premeditată liniştit şi de multă vreme, de ce să se ducă şi să-şi mărturisească fapta ? Fetiţa pe care a urît-o va muri, dar ea de ce trebuie ,să se nenorocească ? Dacă în afară de ura faţă de fetiţă a mai fost un motiv care să ducă la omorîrea ei, adică ura faţă de soţ, dorinţa de a se răzbuna pe el omorîndu-i copilul, în cazul acesta ar fi pultut să-i spună direct că ştrengăriţă s-a urcat singură pe fereastră şi a căzut tot singură, scopul oricum a fost atins, tatăl ar fi fost zguduit şi distrus şi nimeni n-ar fi putut s-o învinuiască de o crimă premeditată, chiar dacă ar fi răimas o bănuială. Chiar dacă fetiţa ar fi rămas în viaţă, cine ar fi putut să creadă în gînguritul ei ? Dimpotrivă, criminala şi-ar fi atins mai sigur şi mai deplin scopul, adică s-ar fi răzbunat mai crud şi mai dureros pe soţul ei, care, chiar dacă ar fi bănuit-o de asasinat, iar fi fost şi mai chinuit de neputinţa de a o pedepsi, dîndu-şi seama că n-are cum s-o pedepsească, adică s-o dea pe mîna justiţiei. Pedepsindu-se însă singură, inenorocindu-şi viaţa în închisoare, în Siberia, în ocnă, prin asta ea îi dădea bărbatului ei o satisfacţie. La ce-i trebuie toate astea ? Şi cine, într-o situaţie ca asta, se îmbracă, se găteşte, ca să se ducă să se nenorocească ? O, o să mi se spună că n-a vrut numai să se răzbune pe copil şi pe bărjrbat, că (a vruit să rupă şi căsătoria cu bărbatul ei: o vor trimite la ocnă, şi căsătoria e ruptă ! Dar, fără să mai vorbim de faptull că o căsătorie poate fi stricată şi altfel decît să-ţi nenoroceşti la nouăsprezece ani, toată viaţa şi toată libertatea ta, trebuie să fii de acord că un om care s-a hotărît conştient să se nenorocească, se va arunca în bezna care i s-a deschis fără să

clipească, fără nici o ezitare, trebuie să fii de acord că, în clipa asta, sufletul trebuie să fie cuprins de un sentiment teribil, de o disperare îngrozitoare, de o chemare ire-zistibilă a nenorocirii, de o chemare a unei autodistrugeri imediate — iar dacă e aşa, atunci poţi să afirmi, dacă mâi ai cît de cit bun simţ, că „lipseşte o bruscă manifestare a urii şi căinţa pentru crima comisă" ! Dacă n-a fost remuşcare, a fost beznă, blestem, dementă. în orice caz nu se poate spune că totul a fost rotund, logic, premeditat, fără nimic neaşteptat.

389

ţ

Dacă ea nu s-ar fi dus să se denunţe, dacă ar fi rămas acasă, i-ar fi minţit pe oameni şi pe bărbatul ei, spunîndu-le că copilul s-a omorit singur, totul ar fi fost într-adevăr logic şi rotund, fără nimic neaşteptat şi în situaţia manifestării unei voinţe criminale ; dar autodistrugerea imediată, neforţată, vo-luntară, mărturiseşte în orice caz o stare sufletească îngrozitoare, dezechilibrată a asasinei. Această stare sufletească sumbră a ţinut mult, cîtev,a zile. Expresia „ps, ce viaţă are" a fost expusă chiar de expertul apărării (iar mu de acuzare), ca demonstrare a acelei stări de spirit sumbre, îngheţate, înmărmurite parcă a acuzatei care a cuprins-o după crimă şi nicidecum a unei insensibilităţi morale duşmănoase şi reci. Toată nenorocirea mea a constat în faptul că, după ce am. citit prima sentinţă, uluit fiind de straniul şi fantasticul tuturor amănuntelor acestui caz şi după ce am luat în consideraţie situaţia ei de femeie însărcinată în luna a cincea (fapt comunicat de aceleaşi ziare), în timpul comiterii asasinatului, n-am putut să nu mă gîndesc dacă în împrejurarea aceasta n-a avut o influenţă tocmai graviditatea ei, cu alte cuvinte, aşa cum am scris atunci, nu s-au petrecut oare lucrurile aşa ; a privit copilul şi s-a gîndit cuprinsă de furie : ce ar fi să-l arunc pe fereastră ? Nefiind însă gravidă poate că s-ar fi gîndit iâ asta, cuprinsă de ■ furie, dar n-ar fi trecut la fapte, pe cînd aşa, însărcinată, şi-a înfăptuit imediat intenţia ? Ei bine, toată nenorocirea mea constă în faptul că aşa m-am gîndit atunci şi că aşa am şi scris. Dar se poate spune că numai în urma acestor vorbe sentinţa a fost casată şi criminala achitată ? Dumneata, Observatorule, rîzi de

experţi ! Dumneata afirmi că numai unul din cinci a spus că acuzata s-a aflat într-adevăr în situaţie de afect al graviditătţii, că trei din ei au spus jdoar că s-ar fi putut întîmpla să fie şi o influenţă a graviditătţii, dar că n-au afirmat-o categoric. Din asta dumneata tragi concluzia că doar un expert a dezvinovătţit-o ferm, iar ceilalţi patru n-au făcut-o. Dar raţionamentul dumitale este inexact : dumneata ceri prea mult de la conştiinţa oamenilor. Ajunge şi faptul că trei experţi n-au vrut, probabil, s-o achite categoric pe acuzata, adică să ia asupra lor această responsabilitate, dar faptele au fost atît de categorice, încît savanţii totuşi au ezitat şi n-au puttut să ispună, la urma urmei, pur şi simplu nu şi au fost forţaţi să spună că „s-ar fi putut într-adevăr să se manifeste o influenţă maladivă în momentul
390
comiterii crimei". Ei, şi pentru juraţi asta reprezintă o sentinţă ; dacă n-au putut să nu spună asta, înseamnă că a avut loc într-adevăr o influenţă. Un dubiu atît de mare al juraţilor na putut, cum e şi firesc, să nu influenţeze hotărîrea lor şi aşa şi trebuie să fie : nu poţi să distrugi printr-o sentinţă pe cineva de vinovăţia căruia trei experţi se îndoiesc evident, iar un al patrulea, Diukov, psihiatru expert a explicat direct şi hotărît toată crima prin dezechilibrul acuzatei. Observatorul însă s-a agăţat cu precădere de dl. Florinski, cel de al cincilea expert, care nu a fost de acord cu qpinia celorlalţi patru ; cică e ma-moş şi de aista se pricepe cel mai mult la boli de femei. Şi de ce, mă rog, trebuie să se priceapă mai mult la bolile psihice decît experţii în psihiatrie ? Pentru că e mamoş şi nu se ocupă de psihiatrie, ci de cu totul altceva ? N-ar fi prea logic.

O întîmplare, care, după opinia mea, explică multe

Acum am să vă povestesc o întîmplare, care, după opinia mea, va putea să dea unde explicaţii definitive în acest caz şi să servească direct scopul pentru care am iniţiat articolul de faţă. A treia zi după pronunţarea sentinţei de achitare în cazul Korniiovei (22 aprilie 1877), cei doi, soţul şi soţia, au venit dimineaţa la mine. în ajun au fost la căminul de copii, unde se află acum fetiţa (cea care a fost aruncată pe fereastră), şi a doua zi au fost din nou acolo. Apropo, soarta copilului e acum asigurată şi nu e mici un motiv pentru explicaţii de genul : „E vai de copilul care !"... etc. Gînd nevasta i-a fost dusă la închisoare,

tatăl şi-a dus singur fetiţa la cămin, neavînd nici o posibilitate să se ocupe de ea, plecat fiind de dimineaţă pînă noaptea la lucru. Iar după ce i s-a întors nevasta, au hotărît amîndoi s-o lase acolo, la cămin, pentru că o duce foarte bine. De sărbători o iau însă adesea acasă. A fost la ei şi acum, de Crăciun. în ciuda trudei sale de dimineaţă pînă seară şi a sugarului (pe care l-a născut în închisoare) mama vitregă găseşte timp să dea o fugă la cămin, la fetiţă, şi să-i ducă cîte ceva. Cît era încă în închisoare şi-şi
39)
amintea păcatul ei faţă de copil se gîndea adesea cum să se vadă Cu el şi să întreprindă ceva oare să-l facă să uite cele întâmplate. Fanteziile astea erau destul de ciudate pentru o femeie atît de reţinută, atît de neîncrezătoare cum a fost Komilova în timpul procesului. Acestor fantezii însă le-a fost dat să se înfăptuiască. Acum o lună, înainte de Crăciun, după ce nu i-am văzut pe Kornilovi timp de şase luni de zile, am trecut pe la ei şi primul lucru pe care mi l-a spus Kornilova a fost că „fetiţa i se aruncă în braţe de bucurie şi o îmbrăţişează de fiecare dată cînd vine la ea la cămin". Şi cînd am plecat de la ei, Kornilova mi-a spus brusc : „O să uite..."
Deci au trecut pe la mine a treia zi după achitarea ei... Dar dacă tot fac digresiuni, o să mai fac una scurtă. Observatorul glumeşte cu răutate despre vizitele mele la închisoare unde era Kornilova. „A intrat într-adevăr în situaţia asta" (adică ,în situaţia unei femei însărcinate), scrie despre mine, „a făcut vizite unei anume doamne, în închisoare, a fost uimit de blîndeţea ei şi în cîteva numere ale Jurnalului a apărat-o cu căldură". în primul rînd, la ce mai apare aici cuvîntul „doamnă", la ce tonul acesta de prost gust ? Observatorul ştie foarte bine că ea nu e o doamnă, ci o simplă ţărancă şi că munceşte de dimineaţă pînă seara, găteşte, spală duşumelele şi mai coase cîte ceva pentru bani, dacă-şi face timp pentru asta. Am fost la ea la închisoare exact o dată pe lună, am stat vreo zece minute, cel mult un sfert de oră, de cele mai -lmulte ori în camera comună pentru acuzatele cu sugari. Dacă am privit-o cu atenţie pe această femeie şi am căutat să-mi explic caracterul ei, ce rău e în asta, care să merite să fie ironizat ? Dar să ne întoarcem la istorioara mea.
Deci, au venit la mine în vizită şi stau amîndoi cu un aer de

mare seriozitate. Pe soţ l-am cunoscut puţin pînă atunci. Şi deodată-mi spune : „acum trei zile, cînd ne-am întors acasă (după achitare, deci spre douăsprezece noaptea, iar el se scoală la cinci dimineaţa), ne-am aşezat imediat la masă, eu am scos Evanghelia şi am început s-o citesc". Recunosc, cînd mi-a spus asta, m-am uitat la ei şi m-am gîndit : „altfel nici n-ar fi putut să facă, e un tip integru, asta se poate ghici". într-un cur vînt, e un puritan, un om de mare cinste şi seriozitate, indiscutabil bun şi generos, care însă nu va ceda nimic din vederile sale şi nu va renunţa la nici una din convingerile sale.

392

Soţul acesta priveşte căsătoria cu toată credinţa de care e capabil, ca pe o sfîntă taină. E unul din acei soţi, care mai pot fi întîlniţi şi jpînă astăzi în Rusia şi care, după vechile datini şi obiceiuri ruseşti, după ce vin de la biserică şi intră cu soţia în dormitor, în primul rînd se aruncă în genunchi în faţa icoanei şi se roagă vrame îndelungată Domnului să le bine-cuvînteze căsnicia. Aşa a făcut şi atunci : readueînlu-şi soţia în casă şi refăcîndu-şi o căsnicie spulberată de crima ei îngrozitoare, primul lucru pe care l-a făcut a fost să redeschidă Evanghelia şi să-i citească de acolo, fără să renunţe la hotă-rîrea isa fermă şi serioasă măcar prin considerentul că femeia aceasta e aproape leşinată de oboseală, că a fost îngrozitor de zguduită de cînd s-a pregătit încă pentru proces, că în această ultimă şi dramatică zi a judecăţii ei a trecut prin atâtea că n-ar fi fost nici un păcat, nici măcar pentru un puritan ca el, ca s-o lase măcar puţin să-şi tragă sufletul şi să-şi adune gîn-durile, că ar fi fost chiar mai util pentru scopul pe care l-a urmărit cînd a deschis Evanghelia în faţa ei. Aşa ca fapta lui mi is-a părut chiar stîngace, prea directă, în sensul că ar fi putut să nu-şi atingă scopul. Unui suflet prea vinovat, mai ales dacă-şi simte vinovăţia şi a trecut prin mari chinuri din pricina asta, nu trebuie să i se reproşeze prea vădit şi prea grăbit vinovăţia, pentru că poate fi obţinut efectul invers, mai ales dacă pocăinţa a şi pătruns în suflet. E dmul de care ea depinde, care s-a înălţat deasupra ei aureolat de calitatea sa de judecător, care are în ochii ei ceva de temut, care îi pătrunde prea arbitrar în suflet şi care-i respinge cu, asprime căinţa şi bunele sentimente renăscute în ea : „Una ca tine nu trebuie nici să se odihnească, nici să mănînce, nici să bea, stai jos aici şi ascultă cum trebuie să trăieşti". Cînd plecau,

am reuşit să-i spun în treacăt că trebuie să se apuce din nou de treaba asta, dar nu cu atâta asprime sau, mai bine zis, nu cu atîta gnabă, să nu) dea buzna chiar aşa şi că asta va duce, probabil, la rezultate mai sigure. M-am exprimat scurt şi clar şi totuşi m-am gîndit că poate n-o să mă înţeleagă. Dar el mi-a răspuns spontan la asta : „Iar ea mi-a spus tot atunci cînd abia am intrat în casă şi abia am început să citim, cum a-ţi îndemnat-o, cînd aţi fost ultima dată la ea, la fapte bune, dacă ar fi fost trimisă în Siberia, şi că aţi învăţat-o cum trebuie să trăiască în Siberia...".

393

Asta s-a întîmplat aşa : întradevăr, chiar în ajunul procesului am trecut pe ila ea, la închisoare. Nici unul din noi n-avea speranţe mari pentru achitarea ei, nici eu, nici avocatul. Nici ea. Am găsit-o destul de hotărîtă, cosea ceva, iar copilul nu se simţea prea bine. Dar era nu atît tristă, cît mai curînd strivită. Mie îmi umblau prin cap mişte gînduri negre în legătură cu ea şi am vizitat-o tocmai ca să-i spun cîteva vorbe. Putea fi deportată, poate numai pentru domiciliu forţat, cum speram noi, şi uite, o femeie care abia a trecut de majorat, via trebui să plece singură şi cu un copil în braţe în Siberia. Căsătoria va fi desfăcută şi într-un ţinut străin, singură, lipsită de apărare şi drăguţă încă, va putea să reziste ispitei, mă gîndeam eu ? Într-adevăr, destinul e cel care o împinge la desfrîu, cunosc eu Siberia : sînt mulţi amatori acolo să corupă, vin acolo mulţi oameni necăsătoriţi, funcţionari şi escroci. E uşor ,să cazi, sibirienii însă, şi poporul şi orăşenii, sînt oamenii cei mai lipsiţi de milă pentru o femeie decăzută. N-o va împiedica nimeni, dar avînd reputaţia întinată, o femeie nu şi-o va mai putea reface niciodată : un dispreţ veşnic, vorbe de ocară, reproşuri, bătaie de joc, şi lasta pînă la adinei bătrîneţe, pînă la mormînt. O să-i dea şi o poreclă. Iar copilul ei (o fetiţă) va fi forţat să moştenească cariera mamei: venită dintr-o familie dezonorată, nu-şi va putea găsi un soţ bup şi cinstit. E cu totul altceva dacă o mamă deportată se poartă cinstit şi sobru : o femeie tînără care se poartă aşa se bucură acolo de un respect enorm. Oricine o va apăra, oricine va dori să-i facă servicii, oricine-şi va scoate pălăria în faţa ei. Pe fetiţă o va rostui cu siguranţă. Poate că şi ea, cu timpul, după ce lumea o va cunoaşte mai bine şi o va aprecia, va putea să realizeze o

căsnicie cinstită, să intre într-o familie cinstită. (In Siberia, nici în închisori, nici în locurile de deportare, oamenii nu întreabă şi nici nu şi manifestă curiozitatea faţă de trecut, adică pentru ce anume a fost omul deportat. Poate pentru că întreaga Siberie, din ultimele trei veacuri, este alcătuită din deportaţi, este populată de ei). Toate astea am vrut să i le spun acestei femei tinere, abia ajunsă ia majorat. Şi pentru asta am ales special cea din urmă zi dinainte de proces : o să i se întipărească mai bine în minte, o să-i rămînă mai sigur în suflet, m-am gîndit eu. După ce m-a ascultat cum trebuie să trăiască în Siberia, dacă va fi deportată acolo, mi-a mulţumit, posomorită şi serioasă,

fără aproape să ridice ochii la mine. Şi aşa obosită, chinuită, zguduită de senzaţia pe care i-a :lăsat-o procesul acesta teribil şi care a ţinut atîtea ore, iar acasă pusă de bărbatul ei să asculte Evanghelia, nu s-a gîndit totuşi că : să nu i se fi făcut şi lui milă de mine, să fi lăsat asta pe mîine, iar acum să-mi fi dat să mănînc şi să mă fi lăsat să mă odihnesc. Nu s-a supărat nici pentru faptul că oamenii îşi dau atita importantă faţă de ea (N. B. Sentimentul de jignire pentru importanţa pe care şi-o dă cineva poate să-l aibă şi criminalul cel mai teribil, cel mai conştient de crima comisă şi chiar şi cel mai pocăit criminal), ci dimpotrivă a găsit că trebuie să-i spună cît mai repede bărbatului, că uite şi în închisoare oamenii au învăţat-o de bine, că uite cum au învăţat-o să trăiască într-un ţinut străin, să aibă grijă de cinstea ei. Şi e sigur că a făcut asta pentru că gtia că îi va face plăcere bărbatului ei, că va consona cu tonul lui, că-i va da curaj : „va să zică ea se că-ieşte cu adevărat, că vrea într-adevăr să trăiască aşa curm trebuie", o să se gîndească el. Şi aşa s-a gîndit, iar la sfatul meu să n-o sperie cu o severitate prea grăbită, mi-a răspuns, evident, cu bucurie în, suflet : n-avem de ce să ne temem pentru ea, ea însăşi e bucuroasă să fie cinstită..."

Nu ştiu, dar impresia mea e că totul e clar. Cititorii o să înţeleagă de ce spun toate astea. Cel puţin, acum există măcar speranţa că marea caritate m-a stricat-o pe criminală, ci dimpotrivă, poate că a căzut pe un pămînt bun. Pentru că ea îşi înainte în închisoare, şi acum, se consideră cert o criminală, iar achitarea o consideră doar -ca pe un rezultat al măreţei bunătăţi

a instanţei. Nu înţelege nimic din „afectul graviditătii". Şi este într-adevăr o criminală, a fost în deplinătatea facultăţilor mintale cînd şi-a camis crima, ţine minte orice clipă, orice detaliu al crimei comise, mu ştie şi nu poate să-şi explice doar un singur lucru pînă acum : „Cum de a putut să facă asta atunci !" Da, d-le Observator, tribunalul a iertat o criminală reală, reală în pofida dramaticului şi indiscutabilului acum „afect al graviditătii", de care dumneata, d-le Observator, ţi-ai bătut atîta joc şi de care eu sînt profund şi absolut convins acum. Şi acum hotărăşte singur : dacă căsătoria ar fi fost desfăcută şi ea ar fi fost smuflsă de lîngă omul ei, pe care i-a iubit şi-l iubeşte mai presus de orice îndoială şi care reprezintă pentru ea întreaga ei familie, dacă ea ar fi fost trimisă singură, o femeie de douăzeci de ani, cu un copil

mic, în Siberia — în braţele desfrîului şi ale dezonoarei (pentru că decăderea ar fi avut loc cu siguranţă în Siberia) — spune, ce folos s-ar fi abţinut din viaţa asta pierdută, risipită, oare acum se pare că e gata să se refacă, să se întoarcă la adevăr printr-o purificare aspră, printr-o pocăinţă -laspră şi cu o inimă înnoită. Nu e mai bine isă descoperi, să îndrepţi şi să refaci un om, decît pur şi simplu să-i iei capul ? E mai uşor să tai capete după litera legii, dar e întotdeauna mai greu să descurci lucrurile cu dreptate, omeneşte. în sfîrşit, dumneata ştiai foarte bine că împreună cu o mamă tînără de Idouăzeci de ani, adică lipsită de experienţă, o victimă viitoarei a mizeriei şi a desfrîului, va fi deportat şi copilul ei... Dar dă-mi voie să spun cîteva cuvinte aparte despre copil.

VI)

Sînt eu un duşman al copiilor ? Ce înseamnă uneori cuvîntul „fericită".

Articolul dumnitale, d-le Observator, e uin protest împotriva „unui comportament crud cu copiii". Faptul că-i aperi pe copii îţi face, desigur, cinste, dar prea mă iei de sus :

„Trebuie să ai întreaga forţă a imaginaţiei (spui dumneata despre mine), prin care, după cum se ştie se remarică printre noi toţi dl. Dostoievski, ca să intri pe deplin în situaţia femeii şi să-ţi clarifici întreaga forţă irezistibilă a afectelor de gravi-ditate... Dl. Dostoievski însă e prea impresionabil şi, în plus, «manifestările morbide ale voinţei» fac specialitatea autorului

Demonilor, al Idiotului etc, şi pentru dânsul e scuzabil să aibă slăbiciuni pentru ele. Eu privesc lucrurile mai simplu şi afirm că după asemenea exemple, ca justificare a unui comporta-tament crud cu copiii, destul de frecvent în Rusia, ca şi în Anglia, nu te mai poate îngrozi nimic" etc, etc.
în primul rînd, în legătură cu „slăbiciunea mea pentru manifestările bolnăvicioase ale voinţei", vreau să-ţi spun doar că, după cîte se pare, am reuşit într-adevăr câteodată, în romanele şi în povestirile mele, să denunţ pe unii oameni care se consideră sănătoşi şi să le demonstrez că sînt bolnavi.
396
Poate ştii că mulţi oameni sînt bolnavi de propria lor sănătate, adică de o extraordinară încredere în starea lor normală şi prin asta sînt contaminaţi de un orgoliu îngrozitor, de o autoîncîntare neruşinată, care îi duce uneori pînă la sentimentul infailibilităţii lor. Ei bine, pe oameni de genul ăsta mi s-a şi întîmplat adesea să-i arăt cititorilor mei şi poate chiar să demonstrez că aceşti oameni sănătoşi nu sînt chiar atît de sănătoşi după cum cred, ci dimpotrivă sînt foarte bolnavi şi trebuie să se trateze. Ei bine, nu văd nimic rău în asta, dar dl. Observator e prea aspru cu mine, pentru că fraza lui despre „justificarea unui comportament crud cu copiii" se referă direct şi la mine, a mai înfrumuseţat-o puţin : „vedeţi, pentru el e scuzabil". Tot (articolul e scris direct ca să demonstreze că eu, din cauza pasiunii mele pentru „manifestările morbide ale voinţei", am o judecată atît de deformată, incit sînt gata mai curînd să am milă de un călău al copilului, de o mamă vitregă bestială, de o asasină, decît de o jertfă torturată, de o fetiţă slabă, bătută, jignită şi, în sfîrşit, omorîtă. Asta mă jigneşte. în antiteză cu starea mea bolnăvicioasă, Observatorul se repede direct, grăbit şi sincer şi-şi etalează sănătatea : „Eu, cică, privesc lucrurile mai simplu (decît dl. Dostoievski) şi afirm că după asemenea exemple de justificare a unui comportament crud cu copiii" etc, etc. Deci, eu justific un comportament crud cu copiii, iată o acuzaţie teribilă ! în cazul acesta dă-mi voie şi mie să mă apăr. N-am să arăt precedenta mea activitate literară desfăşurată pe parcursul a treizeci de ani ca să răspund la întrebarea dacă sînt un mare duşman al copiilor şi partizanul unui comportament crud cu ei, am să reamintesc doar de ultimii doi ani ai activităţii mele, adică de editarea Jurnalului unui scriitor. Cînd a avut loc procesul lui

Kroneberg116 mi s-a întîmplat totuşi, în pofida întregii mele pasiuni pentru ..manifestările morbide ale voinţei" să iau partea copilului, a jertfei şi nu a călăului. Prin urmare, trec şi eu uneori de partea bunului simţ, d-le Observator. Acum chiar îmi pare rău de ce nu te-ai manifestat pe atunci şi dumneata în apărarea copilului, d-le Observator, probabil că ai fi scris un articol pasionant. Dar nu ştiu cum se face că nu ţin minte nici un articol pasionant scris în apărarea copilului. Apoi, de curînd, vara trecută, mi s-a întîmplat să iau apărarea copiilor Djunkovski, oare au suferit şi ei un tratament crud în casa

părintească. Despre Djunkovski dumneata iar n-ai scris nimic, de altfel, nimeni n-a scris şi e clar ide ce, toată lumea a fost preocupată de (probleme politice atît de importante. în sfirşit, aş putea să mai arăt, şi nu un caz, ci cîteva, cînd am vorbit în aceşti doi ani în Jwnal despre copii, despre educaţia lor, despre destinul lor trist în familiile noastre, despre copiii delincvenţi aflaţi în coloniile noastre de reeducare, am amintit chiar despre „un băiat la bradul lui Hristos", o întîmplare, desigur, mincinoasă, care nu demonstrează, totuşi direct indiferenţa şi nepăsarea mea faţă de copii. Şi uite ce-o să-ţi mai spun, d-le Observator : cînd am citit pentru prima dată în presă despre crima Korni-llovei, despre sentinţa aspră care a fost pronunţată, am fost uimit de un lucru : că, poate, criminala nu e chiar atît de criminală, după cum pare (reţine, Observatorule, că despre bătaia de mamă vitregă nu se vorbea nimic în relatările din presă în legătură cu procesul şi că acuzaţia asta nu mai era susţinută nici chiar pe atunci) şi, hotărîndu-mă să scriu ceva în apărarea Kornilovei, am înţeles prea bine toate implicaţiile. O recunosc direct şi acum. Ştiam foarte bine că nu scriu un articol care să se bucure de simpatie, că iau partea schingiuitorului şi împotriva cui, împotriva unui copil mic. Am presimţit că unii mă vor acuza de nepăsare, de îngîmfare, de stare „morbidă" chiar : ia apărarea unei mame vitrege, care a încercat să omoare un copil ! Am presimţit foarte bine că va veni o acuzare de asta din jpartea unor judecători, ca dumneata, de pildă, d-le Observator, aşa că o vreme am şi ezitat, dar s-a terminat cu faptul că pînă la urmă m-am hotărît totuşi. „Dacă sînt convins că aici se află adevărul, atunci merită să slujesc minciuna numai de dragul popularităţii?" iată la ce m-am gîndit la urma urmei. în afară de

asta, m-a încurajat şi credinţa în cititorii mei : „O să se lămurească, m-am gîndit eu, că nu pot fi acuzat de dorinţa de a justifica schingiuirea cqpiilor şi dacă apăr o asasină, ex-punîndu-mi bănuiala că în timpul săvîrşirii crimei se afla într-o stare morbidă de dezechilibru, asta nu înseaimnă că apăr crima în sine şi că aş fi bucuros că un copil a fost bătut şi omorît, ci dimpotrivă, că mi-a părut foarte, foarte rău de copil, nu mai ipuţin decît oricui altcuiva..."
Dumneata, d-le Observator, ai făcut o glumă urîtă cu mine pentru o frază din articolul meu despre achitarea acuzatei Kornilova :
„Soţul achitatei, scrie dl. Dostoievski, în Jurnalul apărut zilele acestea (spui dumneata) a dus-o în aceeaşi seară acasă, pe la zece şi ceva, şi ea, fericită, a intrat din nou în casa ei." Ce mişcător (adaugi dumneata), dar vai de sărmanul copil etc, etc. Cred că nu pot să scriu asemenea prostii. E drept, dumneata îmi citezi fraza cu exactitate, dar uite ce-ai făcut : ai rupt fraza în două şi acolo unde nu era nimic ai pus punct. Şi a rezultat sensul pe care l-ai vrut dumneata. Eu n-am punct în locul acela, fraza continuă, mai există şi o a doua jumătate, şi cred că împreună cu această a doua jumătate, pe care ai respins-o dumneata, fraza nu e de loc atît de stupidă şi de „mişcătoare", cum apare ea la dumneata. Iată fraza mea, dar întreagă, fără tăieturi :
„Soţul achitatei a dus-o în aceeaşi seară acasă, la zece şi ceva şi ea, fericită, a intrat din nou în casa ei după o absenţă de aproape un an de zile, cu impresia unei mari lecţii pe care a trăit-o pentru toată viaţa şi cu o evidentă prezenţă a bunăvoinţei Domnului în tot acest caz, începînd fie şi cu miraculoasa salvare a copilului".
Vezi, d-le Observator, sînt gata chiar să-mi retrag cuvintele şi să-mi cer scuze pentru reproşul pe care ţi l-am făcut cu fraza ruptă în două. într-adevăr, văd şi eu aculm că fraza, poate, nu e chiar atît de clară după cum am sperat eu şi că poţi s-o înţelegi greşit. Trebuie să fie puţin clarificată, ceea ce am să şi fac imediat. Totul e aici cum înţeleg eu cuvîntul ,.fericită". Fericirea achitatei n-am redus-o numai la faptul că a fost eliberată, ci o văd în faptul că „a intrat în casa ei cu impresia unei mari lecţii pe care a trăit-o pentru toată viaţa şi cu o evidentă prezenţă a bunăvoinţei Domnului. Pentru că nu există o fericire mai mare

decît să te convingi de caritatea oamenilor şi de dragostea lor pentru aproapele. Asta e o credinţă, o întreagă credinţă pentru toată viaţa ! Şi există oare o fericire mai presus de credinţă ? Oare această ,fostă criminală va putea acum să se îndoiască vreodată de oameni, de umanitate, de uriaşa ei valoare morală şi raţională ? Cînd un om care a i ost gata să se piardă, gata să se prăbuşească, intră în propria lui casă cu o nouă şi mare credinţă în suflet, asta e cea mai mare fericire din cîte pot exista. Ştim că unele dintre minţile cele mai elevate au suferit adesea toată viaţa lor de lipsa de credinţă în caracterul raţional al predestinării oamenilor, în bu-
393
399
nătatea lor, în idealurile lor, în provenienţa lor divină şi mureau cu sentimentul unei triste deziluzii. Dumneata, evident, o să zîmbeşti la vorbele astea şi o să-mi spu,i poate că fanta-zez, că în sufletul unei Kornilova, întunecată şi vulgară, provenită din plebe ,şi lipsită de cultură, nu pot exista nici asemenea deziluzii, nici asemenea încîntări. Of, cît e de inexact 1 Oamenii aceştia nu pot numai să denumească, aşa cum putem noi, .şi să explice asta, dar simt toţi la fel de profund ca şi noi „cultivaţii", şi-şi descoperă sentimentele cu aceeaşi fericire sau cu aceeaşi tristeţe şi durere ca şi noi.
Deziluzia şi neîncrederea faţă de oameni se manifestă la ei exact ca şi la noi. Dacă Kornilova ar fi fost deportată în Siberia şi ar fi decăzujt şi s-ar fi distrus acolo — credeţi că n-ar fi realizat într-o clipă grea toată groaza decăderii ei şi n-ar fi purtat în inima ei poate chiar pînă la mormînt o duşmănie cu iatît mai amară, cu cît ar fi fost lipsită de obiect, pentru că în afară de ea n-ar mai fi putut să acuze pe nimeni, întrucît, repet, e pe deplin convinsă şi pînă acum că e o criminală şi nu ştie doar cum de s-a întîmplat asta cu-l ea. Acum însă, simţind că e criminală şi socotindu-se ca atare, iertată şi graţiată totuşi de oameni, care s-au purtat ca nişte binefăcători cu ea, cum ar fi putut să nu simtă înnoirea vieţii şi reînvierea la o viaţă nouă, superioară celei vechi ? Ea n-a fost iertată de un om, a fost milostivită de toţi, de tribunal, de juraţi, de întreaga societate, prin urmare. Cum ar putea ea să nu poarte după asta în suflet sentimentul unei mari datorii, pentru toată viaţa de acum încolo, faţă de toţi cei cărora li s-a făcut milă de ea, adică faţă de toţi oamenii din

lume. Orice mare fericire poartă în ea şi o anume suferinţă, întrucît generează în noi o conştiinţă superioară. Nenorocirea provoacă rar asemenea claritate a conştiinţei, cum face o mare fericire. O mare, adică o superioară fericire obligă sufletul (repet : nu există o fericire mai mare decît atunci cînd crezi în bunătatea oamenilor şi în dragostea lor pentru aproapele). Cînd i s-a spus unei mari păcătoase, condamnată să fie bătută cu pietre : „Du-te în casa ta şi nu mai păcătui", se întoarce ea oare acasă ca să păcătuiască ? Şi din pricina asta toată problema cazului Kornilova se reduce la următoarele : pefee .pământ a căzut sămânţa. Iată de ce am considerat necesar sa scriu acest articol. Cînd am citit, cu şapte luni în urmă. atacul Ju.mitale împotriva mea, d-le Observator, am hotărît

să mai aştept cu răspunsul tocmai oa să-mi completez informaţia. Şi acum îmi pare că după unele amănunte culese de mine, pot să spun cu siguranţă că sămînţa a căzut pe un pămînt bun, că omul a înviat, că nimănui nu i s-a pricinuit prm jista nici un rău, că sufletul criminalei este strivit şi de căinţă şi de veşnica şi binefăcătoarea impresie a infinitei caritătţi a oamenilor şi că e greu acum ca inima ei, după ce a cunoscut atîta bunătate şi iubire, să devină rea. Iar indiscutabilul „afect al graviditătţii", care te supară în asemenea măsura, d-He Observator, îţi repet, Kornilova nici nu se gîndeşte să-l speculeze pentru apărarea ei. Într-un cuvînt, mi s-a părut de fel inutil să informez despre asta, în afară de dumneata, şi pe toţi cititorii mei şi pe toţi acei oameni de suflet care au achitat-o atunci. Iar în ceea ce o priveşte pe fetiţă, d-le Observator, n-ai de ce să te îngrijeşti de ea şi să exclami : „Vai de copilul acela!" Soarta ei e destul de bine rostuită acum şi că va uita, există mari speranţe şi în privinţa asta.

CAPITOLUL AL DOILEA

Moartea lui Nekrasov. Despre cele spuse la mormîntul lui.

A murit Nekrasov. L-am văzut pentru ultima dată cu o lună înainte de moartea lui. De atunci părea aproape un cadavru şi era ciudat să vezi că un asemenea cadavru vorbeşte, îşi mişcă buzele. Dar nu numai că a vorbit, şi-a păstrat şi întreaga limpezime a minţii. Se pare că tot nu credea în posi- . "bilitatea unei morţi apropiate. Cu o săptămînă înainte de moarte, i-a paralizat partea dreaptă a corpului şi pe

dimineaţa am aflat că Nekrasov a murit în ajun, pe 27, la ora 8 seara. In aceeaşi zi m-am dus la el. Te uluia mai ales faţa lui îngrozitor ■ de istovită şi ide deformată de suferinţă. Plecînd, am auzit cum ;: a citit diacul clar şi tărăgănat : „Nu e om lipsit de păcat". ■Cînd m-am întors acasă, n-am mai putut să lucrez, am luat , toate cele trei volume ale lui Nekrasov şi am început să le , citesc de la prima pagină. Am stat toată noaptea, pînă la şase dimineaţa, şi parcă am retrăit toţi aceşti treizeci de ani. Cele patru poezii cu care începe întîiul său volum de versuri, au apărut în Peterburgski sbornik, în care a apărut şi prima mea povestire. Mai tîrziu, pe măsură ce citeam (şi citeam totul la rînd), prin faţa mea s-a derulat parcă întreaga mea viaţă. Am recunoscut şi mi-am amintit şi acele versuri ale lui pe care le-am citit în Siberia, cînd, după ce am ieşit din detenţiunea ■;.; mea de patru ani de zile, am avut, în sfîrşit, dreptul să iau o,; carte în mînă. Pe scurt, în noaptea asta am citit aproape trei-* sferturi din tot ce a scris Nekrasov şi literalmente pentru prima

dată mi-am dat seama de un lucru : cît de mare a fost locul pe care Nekrasov, ca poet, l-a ocupat în. viaţa mea, în toţi aceşti treizeci de ani de zile ! Ga poet, desigur. Personal ne-am întîlnit puţin şi arareori şi doar o dată ne-am întîmpinat cu o mare căldură, fără rezerve, chiar la începutul cunoştinţei noastre, în patruzeci şi cinci, în epoca Oamenilor sărmani. Dar ani povestit despre astla. Atunci au fost între noi cîteva clipe, cînd omul acesta enigmatic s-a conturat în faţa mea, o dată pentru totdeauna, sub aspectul cel mai profund şi mai ascuns al spiritului său. E vorba de, cum am simţit brusc atunci, o inimă rănită chiar la începuturile vieţii, de o rană ce nu i s-a cicatrizat niciodată, şi care a constituit începutul şi sursa unei poezii pasionate şi chinuitoare, scrisă de-a lungul întregii sale vieţi, îmi povestea atunci, cu lacrimi în ochi, despre copilăria luir despre viaţa monstruoasă care l-a torturat în casa părintească, despre mama -llui, şi modul în care-mi vorbea despre rriama lui, acea forţă a încântării cu care-şi amintea de ea au născut încă de atunci presimţirea că dacă va exista ceva sfîînt în viaţa lui, ceva oare să-l poată salva, să-i servească drept far, drept o stea călăuzitoare chiar şi în cele mai întunecate şi mai dramatice momente ale existenţei sale, nu va fi, categoric, decât acea

primă amintire a lacrimilor de copil, a plînsului de copil, alături de mama lui, o martiră, o fiinţă oare l-a iubit atît, pe care o îmbrăţişa pe ascuns, ca să nu fie văzut (după cum îmi povestea el). Cred că nici unul din ataşamentele lui de mai tîrziu n-ar fi putut să influenţeze şi să acţioneze atît de puternic asupra voinţei lui şi asupra pasiunilor sumbre şi irezistibile ale spiritului său, care l-au urmărit toată viaţa. Iar avîri-turile sumbre ale spiritului îşi (spuneau cuvîntul şi atunci. Mai. tîrziu, ţin minte, ne-am despărţit şi destul de repede, -lapropierea noastră n-a ţinut decît cîteva luni. Au contribuit ia asta şi neînţelegerile şi evenimentele exterioare şi oamenii buni. Apoi, după mulţi ani, după ce ,m-am întors din Siberia, deşi na neam întîlnit prea des şi chiar în pofida deosebirilor de convingeri, care iau început încă de ipe atunci, de cîte ori ne întâlneam, ne spuneam unul altuia nişte lucruri stranii, de parcă într-adevăr mai continua încă ceva în viaţa noastră, ceva început încă în tinereţe, încă în patruzeci şi cinci, ceva care parcă n-ar fi vrut şi n-air fi putut să se destrame, deşi nu ne întîlneam cu anii. Aşa, odată prin şaizeci şi trei, parcă mi-a dat un volum de versuri, mi-a arătat o poezie de acolo, Ne-
403,
r
fericiţii, şi mi-a spus cu gravitate : „Mă gîndeam
la .dumneata, , cînd scriam asta" (adică la viaţa mea din Siberia), „asta am scris-o despre dumneata". Şi, în fine, tot în ultima vreme am început să ne mai vedem uneori, cînd îmi publicam romanul Adolescentul în revista lui...
La înmormîntairea lui Nekrasov au venit cîteva mii de admiratori de-ai săi. Era mult tineret studios. Procesiunea a început la nouă dimineaţa, iar de la cimitir s-a plecat pe întuneric. Sau ţinut multe cuvîntări la mormîntul lui, dintre literaţi însă au vorbit puţini. Aflat sub o puternică impresie mi-am făcut loc lîngă mormîntul lui deschis şi cu vocea mea slabă am spus cîteva cuvinte, după ceilalţi. Am început chiar cu faptul că a fost o inimă rănită, o dată pentru totdeauna, şi că rana aceasta deschisă a şi reprezentat izvorul întregii sale poezii, a întregii sale iubiri — pătimaşă pînă la suferinţă — pentru tot ce era chinuit de constrîngere, de cruzimea unei voinţe despotice, pentru femeia noastră asuprită, pentru copilul nostru al familiei ruse, pentru omul nostru din popor şi soarta lui, aldesea atît de

amară. Mi-am spus şi convingerea că în poezia noastră Nekrasov a încheiat acel şir de poeţi care au venit cu „euvîn-tu-ll lor nou". într-adevăr (lăsînd la o parte orice problemă a calităţii artistice a poeziei lui, ca şi a dimensiunilor ei), Nekrasov a fost original în gradul cel mai înalt şi a venit cu „un cuvînt nou". A fost, de pildă, la vremea lui poetul Tiutcev, un poet mai cuprinzător şi mai artistic, şi totuşi Tiutcev nu va ocupa niciodată un loc atît de vădit şi de remarcabil în literatura noastră ca acela pe care-l va ocupa, fără nici o discuţie, Nekrasov. In sensul acesta, în rîndul poeţilor (adică în rîndul celor care au venit cu „un cuvînt nou") trebuie să fie plasat imediat după Puşkin şi Lermontov. Cînd mi-am spus ideea asta sja petrecut un mic episod : o voce din mulţime a strigat că Nekrasov se află mai sus decît Puşkin şi Lermontov şi că aceştia din urmă n-au fost decît nişte „byronişti". S-au mai alăturat cîteva voci care au strigat : „Da, mai sus !" De altfel, eu nici nu m-am gîndit să compar valoarea celor trei poeţi. Dar iată ce a ieşit mai tîrzki : dl. Skabicevski, în Birjevîie vedo-mosti, în ultima sa epistolă către tineret în legătură cu importanţa lui Nekrasov, a povestit că atunci cînd la mormîntul lui ■ Nekrasov cineva (adică eu) „a îndrăznit să compare numele lui Nekrasov cu numele lui Puşkin şi al lui Lermontov, voi toţi-l, (adică tineretul studios) aţi strigat în cor, într-un singur glas : i

„el a fost mai sus, mai sus decît ei". îndrăznesc să-l asigur pe dl. Skabieevski, că nu i s-a transmis exact şi că ţin foarte bine minte (sper să nu mă înşel), că mai întîi a strigat o singură voce : „mai ,sus, mai sus decît ei" şi a aldăugat imediat că Puşkin şi Lermontov au fost „byronişti", o adăugire mult mai caracteristică şi mai firească pentru o singură voce şi o singură opinie, decît pentru toate în aceeaşi clipă, adică pentru un cor« de o mie de persoane, aşa că faptul acesta .aduce mai curînd o mărturie în favoarea modului în care am expus eu întîm-plarea. Şi abia după asta, imediat după prima voce, au mai strigat cîteva voci, dar numai cîteva, şi n-am auzit nici un cor de o mie de persoane, o repet şi sper să nu mă înşel.

Insist asupra acestui lucru, pentru că m-ar fi izbit dacă aş fi văzut că tot tineretul nostru cade în greşeala asta. Gratitudinea pentru marile nume ale trecutului trebuie să fie proprie unei inimi tinere. Fără îndoială că strigătul ironic despre byronişti şi

ţipetele „mai sus, mai sus" nu s-au petrecut de loc din dorinţa de a organiza lîngă mormîntul deschis al unui răposat o dispută literară, asta ar fi fost nelalocul său, ci pur şi simplu pentru că a existat un avînt fierbinte de a afirma cît mai puternic tot sentimentul, care s-a strîns în inimă, de admiraţie, recunoştinţă şi de entuziasm faţă de un mare poet care ne-a emoţionat atît, şi care, fiind chiar în sicriu, ne este încă atît de apropiat (ei, pe cînd aceşti mari bătrîni de demult sînt atît de departe !). Dar tot ,acest episod, chiar atunci, pe loc, mi-a generat dorinţa de a-mi explica mai clar ideea în numărul viitor al Jurnalului şi de a expune mai amănunţit cum anume văd eu un fenomen atît de remarcabil şi de important al vieţii şi al (poeziei noastre ca Nekrasov şi în ce constă, după opinia mea, esenţa şi sensul acestui fenomen.

II

Puşkin, Lermontov, Nekrasov.

Şi în primul rînd, „byronist" nu e o vorbă de ocară. Byro-l nismul a fost un fenomen deşi scurt, dar mare, sfînt şi necesar în viaţa umanităţii europene, şi aproape chiar în viaţa întregii umanităţi. Byronismul a apărut în clipa unei teribile tristeţi a

oamenilor, a dezamăgirii lor, .aproape a disperării lor. După entuziasmul frenetic al noii credinţe în noile idealuri, proclamate la sfîrşitul secolului trecut în Franţa, o naţiune progresistă pe atunci a omenirii europene, a venit o perioadă care semăna atît de puţin cu ceea ce aştepta lumea, care a înşelat atît de mult credinţa oamenilor, că n-a fost poate niciodată un moment atît de trist în istoria Europei occidentale. Şi idolii de o clipă n-au căzut numai din cauze externe (politice), ci şi din pricina inconsistenţei lor intime, ceea ce au văzut clar toate inimile pătrunzătoare şi minţile înaintate. Pentru că un nou deznodâ-mînt nu s-a conturat încă, o nouă supapă nu s-.a deschis încă şi totul se sufoca din cauza vechiului orizont al omenirii cave a coborît şi s-a restrîns. Vechii idoli zăceau sfărîmaţi. Şi în clipa aceasta a şi apărut un geniu mare şi puternic : utn poet pătimaş, în sunetele lui a răsunat tristeţea de atunci a omenirii, ca şi decepţia în menirea ei şi în idealurile care au înşelat-o. A fost o muză nouă, neauzită încă, ia răzbunării şi a tristeţii, a blestemului şi a disperării. Spiritul byronistului s-a răspîndit parcă deodată asupra întregii

omeniri şi întreaga omenire i-a răspuns. A fost chiar ca o supapă ; cel puţin în mijlocul unor suspine surde şi generale, în mare parte chiar inconştiente, a fost acel strigăt puternic, în care s-au unit şi s-au contopit strigătele şi suspinele omenirii. Cum s-ar fi putut să nu i se răspundă şi la (noi, şi cum ar fi putut să n-o facă o minte atît de mare, de genială ca a lui Puşkin ? Orice inteligenţă puternică şi orice inimă generoasă nu puteau nici la noi să treacă pe lîngă byronism. Şi asta nu doar dintr-o simpatie îndepărtată pentru Eurqpa şi pentru umanitatea europeană, dar şi pentru că şi la noi în Rusia, chiar pe atunci, s-au conturat prea multe probleme noi, nerezolvate şi chinuitoare, ca şi prea multe decepţii vechi... Dar măreţia lui Puşkin, ca geniu diriguitor, a constat tocmai în faptul că el, într-un timp foarte scurt, a găsit un drum ferm, a găsit o soluţie mare şi rîvnită de toţi ruşii şi ne-a arătat-o. Soluţia aceasta a fost apropierea de popor, prosternarea în faţa idealurilor poporului rus. „Puşkin a fost un fenomen măreţ, extraordinar." Puşkin „nu numai că a fost rus, a fost primul rus". Un rus care nu-l înţelege pe Puşkin n-are dreptul să se numească rus. El a înţeles poporul şi i-a intuit misiunea cu o asemenea profunzime şi aimploare cum n-a făcut-o nimeni niciodată. Nu mai vorbesc de faptul că el prin spiritul său uman şi prin capacitatea sa de a răspunde tuturor

aspectelor variate ale spiritului uman european şi de a vibra la valorile spirituale ale altor popoare şi naţionalităţi a adus o mărturie despre caracterul general-uman şi atotcuprinzător al spiritului rus şi prin asta parcă a vestit importanţa lui viitoare pentru omenire, capacitatea lui de a contribui la înţelegere, reconciliere şi armonie pe bazele unor noi principii. Nu mai vorbesc nici despre faptul că Puşkin a fost primul la noi care, în tristeţea sa şi în viziunea sa profetică, a strigat : Poporul liberat o să-l mai văd eu oare ? Robia prăbuşită prin semnul de monarh !

O să vorbesc acum despre dragostea lui Puşkin pentru poporul rus. A fost o dragoste atotcuprinzătoare, o dragoste pe care n-a manifestat-o nimeni pînă la el. „Nu mă iubi pe mine, iubeşte ce-i al meu" — iată ce-o să vă spună întotdeauna poporul, dacă va dori să se convingă de sinceritatea dragostei voastre faţă de el. Să iubească poporul, adică să-i fie milă de nevoile, de sărăcia,

de suferinţele lui, poate orice aristocrat, mai ales din rîndul celor care erau umanişti şi luminaţi europeneşte. Dar poporul are nevoie să fie iubit nu numai pentru, suferinţele sale, dar şi pentru sine însuşi. Ce înseamnă sa-l iubeşti pe el însuşi ? „Să iubeşti ceea ce iubesc eu, să respecţi ceea ce respect eu" — iată ce înseamnă asta şi iată ce-o să vă răspundă poporul şi altfel nu te va recunoaşte niciodată drept al lui, ori-cît te-ai întrista pentru el. Iar falsitatea o va descoperi întotdeauna, cu oricîte cujvinte miloase n-ai încerca să-l corupi. Puşkin a iubit poporul aşa cum o pretindea poporul, el nu căuta să descqpere cum anume trebuie să iubească poporul, nu s-a pregătit pentru asta, n-a studiat : el însuşi s-a dovedit deodată a fi poporul. El s-a plecat în faţa adevărului poporului, a recunoscut adevărul poporului ca pe al său propriu. In ciuda tuturor viciilor poporului şi a multor obiceiuri care--ll întinează, a ştiut să deosebească marea esenţă a spiritului lui atunci cînd aproape nimeni nu privea astfel poporul şi să asimileze în sufletul său esenţa aceasta populară ca pe propriul său ideal. Şi asta atunci, cînd cei mai umani şi imai evoluaţi europeneşte iubitori ai poporului regretau sincer că poporul nostru se afla atît de jos, că nu poate nici cum să se ridice pînă la gloata pariziană, în fond, aceşti iubitori au dispreţuit întotdeauna poporul. Şi mai ales au crezut în faptul ca e un rob. Prin robie îi acuzau decăderea, dar nu puteau să iubească robufl, robul este

totuşi respingător. Puşkin a afirmat primul că rusul nu e un rob şi că n-a fost niciodată, în pofida robiei multiseculare. A fost robie, dar n-au fost robi (în ansamblu, desigur, în general, iar nu în excepţii particulare) — aceasta este teza lui Puşkin. Puşkin conchide chiar după înfăţişarea, după felul de a umbla al ţăranului rus că nu e rob şi că nici nu poate fi rob (deşi se află în robie) — e o trăsătură care mărturiseşte -lla Puşkin o dragoste profundă şi nemijlocită pentru popor. El a recunoscut la poporul nostru şi înaltul sentiment al demnităţii personale (iarăşi în ansamblu, în afara veşnicelor şi inevitabilelor excepţii), el a prevăzut acea demnitate liniştită cu care poporul nostru îşi va primi eliberarea din starea de iobăgie, ceea ce n-au înţeles, de pildă, remarcabilii şi cultivaţii ruşi europeni, cu mult mai tîrziu decît Puşkin şi care au aşteptat cu totul altceva de la poporul

nostru. O, ei au iubit poporul sincer şi fierbinte, dar în felul lor, europeneşte. Ei strigau despre starea animalică a poporului, despre situaţia lui animalică în condiţiile iobăgiei, dar au şi crezut din toată inima că poporul nostru este într-adevăr o fiară. Şi brusc poporul acesta a devenit liber cu o asemenea demnitate bărbătească, fără nici cea mai mică intenţie de a-şi jigni foştii stăpîni. „Tu eşti tu, iar eu sînt eu, dacă vrei poţi să vii la mine şi pentru ce ai tu bun în tine te voi respecta." Da, pentru mulţi oameni de-ai noştri ţăranul, după eliberarea sa, a fost ceva ciudat, de neînţeles. Mulţi au hotărît chiar că asta se datorează lipsei de dezvoltare, o reminiscenţă a vechii robii. Şi asta s-a întîmplat acum, dar ce-a fost atunci, pe vremea lui Puşkin. N-am auzit eu însumi, în tinereţea mea, de la oameni înaintaţi şi „competenţi", că figura lui Savelici din Fata căpitanului a lui Puşkin, rob al moşierilor Griniov, care se aruncă la picioarele lui Pugaciov şi--ll roagă să-l ierte pe boiernaş, iar „aşa, de învăţătură de minte, mai bine să-l spîn-zure pe el, pe bătrîn" — că figura aceasta nu este numai o figură de rob, dar este chiar o apoteoză a robiei ruseşti !

Puşkin iubea pqporul nu numai pentru suferinţele lui. Pentru suferinţă poţi să compătimeşti, iar compătimirea merge adesea mînă în mînă cu dispreţul. Puşkin iubea tot ce iubea poporul acesta, respecta tot ce respecta el. Bl iubea pînă la pasiune, pînă la extaz natura, satul rusesc. Nu era un aristocrat, milostiv şi uman, care-l compătimea pe ţăran pentru viaţa lui amară, era un om care se transforma singur, sufleteşte, într-un om din popor, în esenţa-llui, aproape într-o imagine a lui. Des-

I

considerarea lui Puşkin pe motivul că e credincios poporului mai curînd istoric, arhaic, decît în fapt, este greşită şi lipsită chiar de sens. In aceste motive istorice şi arhaice răsună o profundă dragoste şi o profundă apreciere a poporului, care-i aparţin poporului pentru totdeauna, şi acum şi în viitor, şi nu numai într-un anume popor istoric, aflat pentru totdeauna în trecut. Poporul nostru îşi iubeşte istoria mai ales pentru faptul că întîl-neşte în ea aceleaşi lucruri sfinte în care şi-a păstrat credinţa şi acum, în ciuda tuturor suferinţelor şi a întregului său calvar. începînd cu figura maiestuoasă şi uriaşă a cronicarului din Bo-ris Godunov şi pînă la înfăţişarea camarazilor lui Pugaciov, toate astea reprezintă la Puşkin poporul, în profundele sale manifestări şi

totul e înţeles de popor ca propria sa esenţă. Şi parcă e numai asta ? Spiritul rus ,s-a revărsat în lucrările lui Puşkin, vina rusească se simte peste tot. In marile, inimitabilele sale cîntece, zise ale slavilor de apus, dar care reprezintă o evidentă manifestare a marelui spirit rus, s-a -lrevărsat întreaga viziune a rusului asupra fraţilor săi slavi, s-a revărsat întreaga concepţie a poporului, păstrată pînă acum în cîntecele sale, în bîline, în legende, datine, s-a manifestat tot ce iubeşte şi respectă poporul, şi-au găsit expresia idealurile sale de eroi, de ţari, de apărători şi de jefuitori ai săi, imagini ale bărbăţiei, ale smereniei, ale iubirii şi ale sacrificiului. Şi glumele fermecătoare ale lui Puşkin ca, de pildă, palavragitul celor doi ţărani beţivi, sau Legenda Ursului, căruia i-a fost omorîtă ursoaica — toate au ceva încântător, ceva drag şi înduioşător prin capacitatea lor de înţelegere a poporului. Dacă Puşkin ar fi trăit mai mult ne-ar fi lăsat asemenea comori artistice de înţelegere a poporului, care prin influenţa lor ar fi .scurtat perioada de trecere a intelectualităţii noastre (care se înalţă pînă acum atît de mult în orgoliul europenismului său), de partea ideii de justiţie a poporului, a forţei jpopulare şi a conştiinţei misiunii populare. Această ploconire în faţa adevărului popular, o văd (vai, poate numai eu din toţi admiratorii săi) în parte şi la Nekrasov, în cele mai viguroase din lucrările sale. Mi-e scump, mi-e foarte scump faptul că e un „jeluitor al durerii poporului" şi că a vorbit atît de mult şi cu atîta pasiune despre durerea poporului, dar mi-e şi mai scump la el faptul că, în marile sale momente de suferinţă şi de entuziasm, el, în pofida unor influenţe opuse şi chiar a propriilor sale convingeri, s-a plecat cu toată fiinţa lui în faţa ideii de justiţie a poporului, ceea ce a şi măr-

r

turisit în cele mai bune lucrări ale sale. în sensul acesta l-am aşezat ca pe unul care a venit după Puşkin şi Lermontov, în parte cu acelaşi cuvînt nou ca şi ei (deoarece „cuvîntul" lui Puşkin mai este încă şi pînă acum nou -lpentru noi. Şi nu numai nou, necunoscut chiar, necercetat, dar tratat ca o vechitură). Înainte de a trece la Nekrasov, am să apun două vorbe şi despre Lermontov ca să motivez de ce anume l-am considerat şi pe el drept un om care a crezut în ideea de dreptate a poporului

nostru. Lermontov a fost, desigur, byronist, dar, datorită marii şi originalei sale forţe poetice, un byronist aparte — ironic, capricios şi morăcănos, care nu crede niciodată în nimic, nici măcar în propria sa inspiraţie, nici măcar în propriul său byronism. Dacă ar fi încetat să-şi piardă vremea cu personalitatea morbidă a intelectualului rus, torturat de propriul său europenism, ar fi terminat probabil cu descoperirea aceleiaşi soluţii ca şi Puşkin —■ plecarea în faţa ideii naţionale de dreptate şi pentru asta sînt indicii serioase şi precise. Dar moartea a fost un impediment şi aici. într-adevăr, în toate versurile sale e sumbru, capricios, vrea să spună adevărui, adesea însă minte şi o ştie, şi îl chinuieşte faptul că minte, dar cum se atinge de popor devine imediat limpede şi luminos. îl iubeşte pe soldatul rus, pe cazac, respectă poporul. Şi scrie un cîntec nemuritor despre tînărul negustor Kalaşnikov, care, chemat să se înfăţişeze în faţa privirii teribile a ţarului Ivan, după ce-l omoară pe opricinicul ţarului, Kiribeevici, pentru faptul că l-a dezonorat, îi răspunde ţarului că l-a omorît pe sluga ţarului Kiribeevici „prin voinţa mea şi nu printr-o întîmplare". îl mai ţineţi minte, domnilor, pe „robul Şibanov" ? Robul Şibanov a fost un rob al prinţului Kurbski, emigrant rus din secolul al XVI-lea, care i-a scris aceluiaşi ţar scrisorile sale opoziţionale şi aproape injurioase, le-a scris din străinătate, unde şi-a găsit un adăpost. După ce a scris o scrisoare l-a chemat pe robul său Şibanov şi i-a poruncit să ducă scrisoarea la Moscova şi s-o predea personal ţarului. Aşa a şi făcut robul Şibanov. în piaţa Kremlinului l-a oprit pe ţar, care ieşea din biserică şi care era înconjurat de acoliţii săi, şi i-a înmânat scrisoarea domnului său, prinţul Kurbski. Ţarul şi-a ridicat sceptrul cu vîrful ascuţit, l-a înfipt cu toată puterea în piciorul lui Şibanov, s-a sprijinit de sceptru şi a început să citească scrisoarea. Şibanov, cu un picior străpuns117, nici nu s-a clintit. Iar ţarul, cînd a început să răspundă în scris prinţului Kurbski, i-a scris printre

altele : „Să te ruşinezi de robul tău Şibanov". Ceea ce înseamnă că el însuşi s-a ruşinat de robul Şibanov. Probabil că această. imagine a „robului" rus l-a uluit pe Lermontov. Kalaşnikov îi vorbeşte ţarului fără să-i reproşeze ceva, fără să se plîngă de Kiribeevici, şi ştiind bine că-l aşteaptă o moarte sigură, îi spune ţarului, „tot adevărul adevărat", că l-a omorît pe favoritul lui

„prin voinţa mea şi nu printr-o întîmplare". Repet, dacă Lermontov ar mai fi trăit, am mai ifi avut un mare poet, care iar fi afirmat adevărul popular, şi poate şi un adevărat „jeluitor al durerii poporului". Dar mumele acesta i-a revenit lui Nekrasov... Vreau să spun din nou că nu-d compar pe Nekrasov cu Puşkin, nu măsor cu cotul cia să văd care e mai sus, care e mai jos, pentru că aici nu poate fi vorba de comparaţie, nici nu se poate pune problema comparaţiei. Puşkin, prin amploarea şi profunzimea geniului său rus, este pînă acum ca un soare care luminează concepţia noastră intelectuală. E un prevestitor mare şi neînţeles încă. Nekrasov e doar un mic punct în comparaţie cu el, o mică planetă, care s-a născut însă din acelaşi soare. Şi dincolo de orice fel de măsurători (cine e mai sus, cine e mai jos), lui Nekrasov îi rămîne nemurirea lui, absolut ■meritată, am spus de ce — pentru prosternarea lui în faţa adevărului popular, ceea ce s-a petrecut nu în urma unei imitări, nici măcar ca ceva conştient, ci ca o necesitate, ca o forţă irezistibilă. Şi asta este cu atît mai remarcabil la Nekrasov, cu cît toată viaţa lui el s-a aflat sub influenţa unor oameni, care deşi iubeau poporul, deşi sufereau pentru el, poate cu totul sincer, nu i-au recunoscut niciodată adevărul şi care şi-au pus cultura lor europeană incomparabil mai presus de adevărul spiritului popular. Fără să pătrundă în spiritul rus şi fără să ştie ce aşteaptă şi ce vrea, li s-a întîmplat adesea să dorească poporului nostru, cu toată dragostea pe care i-o purtau, lucrurile care i-ar fi putut aduce nenorocirea. N-au fost ei cei care nau recunoscut aproape de loc în mişcarea populară rusă din ultimii doi ani acea elevaţie a spiritului populai, pe care, poate, o manifestă pentru prima dată cu atîta plenitudine şi prin asta-şi mărturiseşte unitatea sa sănătoasă, puternică şi de neclintit în jurul aceleiaşi mari idei şi aproape că-şi descoperă singur viitoarea sa misiune. Şi mai mult decît atît, nu numai că nu recunosc adevărul mişcării populare, dar o consideră aproape retrogradă, ceva care mărturiseşte o inconştienţă de nepătruns,

r

o împietrită înapoiere seculară a poporului rus. Nekrasov, însă, în pofida marii şi reiBaticabilei sale inteligenţe, a fost lipsit de o cultură serioasă, în orice caz avea o cultură redusă. De anume influenţe n-a scăpat toată viaţa şi nici n-a avut putere să scape.

A avut însă în suflet o forţă a lui, originală, care nu l-a părăsit niciodată — e vorba de o dragoste autentică, pătimaşă şi, ceea ce e important, nemijlocită pentru popor. El a suferit din tot sufletul său pentru chinurile poporului, dar nu vedea în el Idoar o imagine înjositoare de robie, doar un chip de fiară, a putut cu forţa iubirii sale să pătrundă aproape inconştient şi frumuseţea lui şi forţa lui şi inteligenţa lui şi chiar blînideţea lui de martir, iar adesea să crteadă în parte în misiuneai lui viitoare. O, conştient Nekrasov putea să facă multe greşeli. El a putut să exclame, într-o improvizaţie publicată de curînd pentru prima dată, contemplmd cu un reproş neliniştit poporul eliberat din starea de iobăgie :

...Dar e fericit poporul ?

Marea intuiţie a inimii lui ia insuflat tristeţea populară,, dacă ar fi fost însă întrebat : „atunci ce să-i urăm poporului şi cum o facem ?" ar fi dat, poate, un răspuns greşit şi chiar dăunător. Şi nu poate fi, desigur, învinuit de asta : a avut un simţ politic extrem de redus şi s-a aflat, după cum am mai spus, toată viaţa sub influenţe străine. Dar cu inima lui, cu marea lui inspiraţie poetică, se ataşa irezistibil, în unele din marile sale poezii, de esenţa poporului. In sensul acesta a fost un poet popular. Oricine care a ieşit din popor, chiar cu o cultură redusă, va înţelege multe lucruri din Nekrasov. Şi totuşi cu condiţia culturii. Problema dacă pe Nekrasov îl va înţelege acum direct întregul popor rus este evident lipsită de sens. Ce va înţelege „poporul simplu" din capodoperele lui : Cavaler pentru o clipă, Linişte, Femeile ruse ? Chiar şi în marele lui Vlas, care poate fi înţeles de popor (dar nu va inspira de loc poporul, pentru că e o poezie ieşită de mult din existenţa nemijlocită), poporul va depista cu siguranţă două sau trei detalii false. Ce va înţelege poporul dintr-una din cele mai puternice şi mai avîntate poeme ale sale Pe Volga ? Aici e cel mai autentic spirit şi ton al lui Byron. Nu, pînă acum, Nekrasov este încă doar un poet al intelectualităţii ruse, care vorbeşte aceleiaşi intelectualităţi despre popor şi despre suferinţele lui. Nu vorbesc de viitor. în viitor poporul îl va remarca pe Nekra-

sov. Va înţelege atunci că a fost un boier rus cumsecade, care plîngea cu lacrimi amare durerea poporului şi n-a putut să găsească nimic mai bun decît, fugind de bogăţia sa şi de ispitele

păcătoase ale vieţii de boier, să vină în clipele sale foarte grele la el, la popor, şi în dragostea sa irezistibilă pentru el să-şi purifice inima sa chinuită — pentru că dragostea lui Nekrasov pentru popor n-a fost decît, o soluţie a propriei sale dureri pentru sine însuşi...

Dar înainte de a explica cum înţeleg eu această proprie durere a sa pentu sine însuşi ia scumpului nostru poet plecat dintre noi, nu pot să nu atrag atenţia asupra împrejurării caracteristice şi curioase care s-a conturat aproape în întreaga noastră presă, acum, după moartea lui Nekrasov, aproape în toate articolele în care se vorbeşte despre el.

III

Poet şi cetăţean. Părerile generale despre Nekrasov ca om. Toate ziarele, cum începeau să vorbească despre Nekrasov. în legătură cu moartea şi înmormîntarea lui, cum începeau să-i definească importanţa, adăugau imediat, toate, fără mici o excepţie, unele consideraţii privindu-l pe „practicul" Nekrasov, privind unele neajunsuri ale lui, vicii chiar, o anume dedublare a acelei imagini pe care ne-a lăsat-o despre sine. Unele ziare-l au făcut apropouri vagi, de un rînd, două pe această temă, dar important e că totuşi au făcut-o, probabil în urma unei necesităţi pe care n-au putut s-o ocolească. Im alte publicaţii, care au vorbit pe larg despre Nekrasov, lucrurile au apărut şi mai ciudate. Într-adevăr, fără să formuleze nişte acuzaţii amănunţite şi evitîndu-le parcă... toţi aceştia începeau să justifice, astfel lucrurile au devenit şi mai de neînţeles. „De ce-l justificaţi ?" Iţi venea parcă singura întrebare pe buze, „dacă ştiţi ceva, n-aveţi nici un motiv să ascundeţi, iar noi vrem să ştim dacă el are nevoie de justificările voastre ?" Asta e întrebarea care se năştea. N-au vrut însă s-o formuleze, dar de grăbit se grăbeau cu justificări şi rezerve, dorind parcă să prevină pe cineva şi

neputînd parcă să ocolească, deşi poate ar fi vrut s-o facă. E o întîmplare teribil de curioasă, dacă e însă s-o pătrunzi, atunci oricine ai fi ajungi neapărat la concluzia, dacă te gândeşti cît de cît, că întâmplarea e cu totul firească, pentru că, vorbind despre Nekrasov ca poet, într-adevăr n-ai cum să nu vorbeşti despre el ca cetăţean, ca om, pentru că la Nekrasov poetul şi cetăţeanul sînt atît de legaţi unul de altul, sînt atît de neexplicabili unul fără

altul şi se explică atît de bine luaţi împreuna, încît, vorbind despre el ca poet, trebuie să vorbeşti neapărat şi despre cetăţean şi simţi că eşti parcă forţat să faci aşa şi că n-ai culm s-o ocoleşti.
Dar ce puteţi spune dumneavoastră şi ce vedem noi ? Se spune cuvîntul „practic", adică priceperea de a-şi aranja afacerile şi atît, apoi însă vin nişte justificări grăbite „omul a suferit, încă din copilărie a fost strivit de mediu", a suferit şi cînd a fost tînăr în Petersburg, fără adăpost, părăsit, şi ca urmare s-a şi făcut „practic" (de parcă n-ar fi putut să ou se facă). Alţii merg chiar şi mai departe şi sugerează că fără acest „practicism" Nekrasov probabil nici n-ar fi făout atîtea lucruri de folos comun, n-ar fi putut, de pildă, să editeze o revistă etc. etc. Adică pentru scopurile bune se justifică, prin urmare, nişte mijloace urâte ? Şi asta vorbind despre Nekrasov, despre omul care a zguduit inimile, care a stîrnit entuziasm şi încântare faţă de bine, faţă de frumos, cu versurile sale. Toate .astea se spun, desigur, ca să-l scuze, dar mi se pare că Nekrasov n-are nevoie de astfel de scuze. în scuzele pe tema asta există întotdeauna ceva care umileşte, parcă se întunecă şi se micşorează imaginea celui scuzat, până la nişte proporţii aproape mizerabile. într-adevăr, dacă mă apuc să scuz „dedublarea" şi „practicismul" cuiva, prin asta parcă insist asupra faptului că această dedublare este firească în anume împrejurări, aproape necesară. Şi dacă e aşa, trebuie să ne împăcăm cu imaginea omului care -lastăzi se zbate pe lespezile bisericii, se căieşte şi strigă „am păcătuit".vŞi asta în vensuri de o frumuseţe nemuritoare, pe care în aceeaşi noapte le va nota, iar cum trece noaptea şi se usucă lacrimile, se apucă din nou de „practicism", pentru că, vedeţi dumneavoastră, asta în afară de orice mai e şi necesar. Atunci ce înseamnă aceste gemete şi aceste strigăte îmbrăcate în vensuri ? Artă pentru artă şi atît, şi într-o accepţie dintre cele mai mizerabile, pentru că el singur îşi laudă versurile astea, le admiră, e cu totul mul-
ţumit de ele, le publică, mizează pe ele : vor da, cică, strălucire publicaţiei, vor înfierbânta inimile tinere. Nu, dacă justificăm toate astea, fără să le explicăm, riscăm să cădem într-o mare greşeală şi să generăm nedumerire, iar la întrebarea „pe cine înmormîntaţi ?", noi, cei care-i însoţim sicriul am fi obligaţi să răspundem că înmormântăm „pe cel mai strălucit reprezentant

al artei pentru artă, din cîţi pot exista". Ei, şi oare a fost aşa ? Nu, cu adevărat n-a fost aşa, am înmormîntat cu adevărat un „jeluitor al durerii poporului" şi un veşnic martir al propriei sale fiinţe, veşnic şi neobosit, care n-a putut să se împace şi care a respins orice împăcare ieftină cu silă şi autoflagelare. Lucrurile trebuie să fie lămurite, sincer şi obiectiv, şi ceea ce se va clarifica să fie primit ca atare, fără să ţinem cont de persoane şi de nici un fel de consideraţii viitoare. în cazul acesta, pe cît posibil, trebuie să lămurim toată esenţa lucrurilor, ca din aceste lămuriri să rezulte cît mai exact figura celui care a plecat dintre noi, chipul lui ; aşa o cer inimile noastre, ca să nu ne rămînă nici o nedumerire, care vrînd, nevrînd întinează memoria, lasă adesea şi pe un chip elevat o umbră nedemnă.
Eu însumi am cunoscut puţin „viaţa practică" a răposatului şi din cauza aceasta nu pot să abordez aspectul factologic al cazului, dar chiar dacă aş fi putut, tot n-aş fi vrut s-o fac, pentru că asta ar însemna să mă afund în ceea ce eu numesc drept bîrfă. Pentru că sînt ferm convins (şi am fost convins şi înainte) că din tot ce se spune despre răposat cel puţin jumătate şi poate chiar şi trei sferturi reprezintă o minciună sfruntată. Minciună, prostii şi bîrfă. Un Om atît de original şi de remarcabil ca Nekrasov n-a putut să naibă duşmani. Iar ceea ce a fost într-adevăr, ceea ce s-a întîmplat cu adevărat, n-a putut să nu fie uneori exagerat. Acceptând însă toate astea, vedem că ceva totuşi mai persistă. Ce anume ? Indiscutabil, ceva sumbru, întunecat şi chinuitor, pentru că altfel ce mai înseamnă atunci aceste suspine, aceste ţipete, aceste lacrimi ale lui, aceste recunoaşteri că a „căzut", această spovedanie pătimaşă a lui în faţa umbrei mamei ? E o autoflagelare, o pedepsire ? Iarăşi n-am să mă aventurez în latura factologică, dar cred că esenţa sumbrei şi chinuitoarei jumătăţi a vieţii poetului nostru este definită parcă de el însuşi, încă la începutul existenţei sale, într-una din poeziile sale de debut, schiţate, se pare, încă pînă să-l cunoască pe Bielinski (şi abia mai tîrziu prelu-

erate şi organizate în acea foitmă în care au fost publicate). Iată versurile :
Se aprindeau luminile de seară, Era vînt şi ploaia umezea, Cind, venit din gubernia Poltavei, Intram în capitală.

Ţineam în mînă-un băţ teribil de lung
Cu o desagă goală pe el,
Aveam pe umeri un cojoc de oaie, *
Şi-aveam în buzunar cincişpe bănuţi.
N-aveam nici bani, nici titluri şi nici neam, Mic de statură,
caraghios la-nfăţişare, -l
Dar patruzeci de ani trecut-au de atunci Şi am în buzunar un milion.

Milionul — iată demonul lui Nekrasov ! Să fi iubit el chiar atît de mult aurul, luxul, plăcerile şi ca să le aibă se lansa în „practicism" ? Nu, cred că era mai curînd un demon de un alt caracter, era demonul cel mai sumbru şi mai înjositor. Era demonul orgoliului, aii dorinţei de a fi asigurat, al necesităţii de a se izola de oameni cu un zid solid ca să poată privi independent şi liniştit la răutatea şi la ameninţările lor. Cred că acest demon i sa lipit de inimă pe cînd era încă copil, un copil de cincisprezece ani, care s-a trezit pe străzile petersbur-gheze, fugit aproape de la tatăl său. Tînărul lui suflet, sfios şi mîndru, a fost învins şi rănit, n-a vrut să-şi caute protectori şi n-a dorit să aibă de a face cu mulţimea străină de oameni. Nu era vorba atît de neîncredere faţă de oameni care i-ar fi pătruns în inimă, cît mai curînid de un sentiment sceptic şi prea timpuriu (şi, prin urmare, şi eronat) faţă de ei. Las-l să nu fie ei chiar atît de răi şi de înspăimîntători pe cît se spune (gîndea el probabil) şi totuşi nu sînt decît nişte ticăloşi laşi şi slabi şi din cauza asta te vor distruge şi fără răutate, cum numai va veni vorba de interesul lor. Şi atunci au şi început visele lui Nekrasov, şi, poate, chiar atunci, pe stradă, i-au venit versurile : ,.am în buzunar un milion".

Era dorinţa unei asigurări sumbre, posomorite, izolate, ca să nu mai depindă de nimeni. Cred că nu mă înşel, ţin minte cîte ceva din prima mea cunoştinţă cu el. Cel puţin, aşa mi s-a părut mai tîrziu toată viaţa. Dar demonul acesta era totuşi

un demon josnic. O asemenea asigurare putea oare să dorească sufletul lui Nekrasov, sufletul acesta capabil să răspundă într-un asemenea grad la tot ce e sfînt şi care nu şi-a pierdut niciodată credinţa în asta ? Cu o asemenea asigurare se îngrădesc sufletele atît de înzestrate ? Oamenii aceştia pornesc la drulm desculţi şi cu buzunarele goale, iar inimile lor sînt clare şi

luminoasu. Asigurarea lor nu e în aur. Aurul este vulgaritate, violenţă, despotism ! Aurul poate Darea asigurător pentru acea gloată laşă şi slabă de înger pe care Nekrasov însuşi a dispreţuit-o. Oare imaginile asupririi şi mai tîrziu dorinţa de plăceri şi de desfrîu puteau să convieţuiască într-o asemenea inimă, în inima unui om care ar fi putut să spună unui alt om : „lasă totul, ia-ji toiagul tău şi vino cu mine".
Du-mă-n tabăra celor care mor Pentru marea cauză a iubirii.
Demonul însă a învins şi omul a rămas pe loc şi nu s-a mai dus nicăieri.
Pentru asta a plătit cu chinuri, cu chinul întregii sale vieţi, într-adevăr, noi nu cunoaştem decît versurile, dar ce ştim despre lupta lui intimă cu demonul său, o luptă indiscutabil chinuitoare şi care a ţinut toată viaţa ? Nu mai vorbesc despre faptele buna ale lui Nekrasov : el n-a scris despre ele, dar au fost cu siguranţă, oamenii au început să aducă mărturii privind umanismul lui, privind duioşia acestui suflet „practic". Domnul Suvorin a şi publicat ceva, sînt convins că se vor, găsi şi mulţi alţi martori buni, altfel nu se poate. „O, mi se va spune, nici dumneata nu faci altceva decît să-l justifici şi încă şi mai ieftin decît noi." Nu, nu justific, nu fac decît să explic şi am obţinut dreptul să pun o întrebare — o întrebare finală, care să soluţioneze totul.
IV Martor în apărarea lui Nekrasov.
încă Hamlet se mira de lacrimile actorului, care-şi declama rolul şi care plîngea după nu ştiu ce Hecufoă : „ce-i pasă lui de Hecuba ?" intreba Hamlet. Se pune o întrebare. directă : a

fost Nekrasov al nostru un asemenea actor, cu alte cuvinte capabil să plîngă sincer de sine însuşi, apoi să-şi reverse tristeţea (o tristeţe adevărată !) în versuri de o frumuseţe nepieritoare şi a doua zi să fie capabil într-adevăr să se liniştească... cu frumuseţea aceasta a versurilor ? Frumuseţea versurilor şi atîta tot. Mai mult : să privească această frumuseţe a versurilor ca pe un lucru „practic", capabil să aducă venituri, bani, glorie şi s-o folosească în acest sens ? Sau dimpotrivă, mîhnirea poetului nu trecea nici după versuri, nu era satisfăcută de ele ; frumuseţea lor, forţa exprimată prin ele îl oprima şi-l tortura pe el însuşi şi dacă nu era în stare să-l înfrîngă pe demonul său veşnic, cu pasiunile care l-au învins

pentru totdeauna, şi dacă se prăbuşea din nou — se împăca el oare liniştit cu prăbuşirea sa, nu-şi relua el cu o şi mai mare intensitate suspinele şi strigătele în clipele tainice şi sfinte ale căinţei, poate că toate acestea se repetau şi se intensificau în inima lui, astfel, încît pînă la urmă a putut să vadă şi el cît îl costă demonul şi cît de scump l-a plătit pentru acele bunuri pe care le-a primit de la el. într-un cuvînt, chiar dacă a şi putut să se împace pentru o clipă cu demonul său şi chiar să-şi justifice singur „practicismul" său în discuţiile cu oamenii, împăcarea aceasta devenea veşnică, sau, dimpotrivă, îi zbura imediat din inimă, lăsînd în urma sa o durere arzătoare, ruşine şi remuşcări ? Atunci — dacă problema aceasta s-ar putea rezolva — nouă ce ne-ar rămîne de făcut ? Ne-ar rămîne numai să-l condamnăm că, nefiind în stare să-şi domine ispitele, nu şi-a pus capăt zilelor, cum a făcut-o, de pildă, acel martir de demult din Peceora, care, nefiind în stare să învingă şarpele patimilor care-l chinuia, s-a îngropat pînă la brîu în pămînt şi a murit, dacă nu izgonindu-şi demonul, în orice caz învingîndu-l. In cazul acesta, noi înşine, vreau să spun fiecare dintre moi, ne-am trezi într-o situaţie înjositoare şi ridicolă, dacă am îndrăzni să luăm asupra noastră rolul judecătorului care pronunţă asemenea sentinţe. Şi totuşi, poetul care a scris despre sine însuşi :

Poet poţi să nu fii de fel, Dar cetă(ean eşti obligat să fii

prin asta a recunoscut, ca „cetăţean", judecata oamenilor. Ca nişte persoane particulare, ne-ar fi, desigur, ruşine să-l judecăm. Dar noi cum sîntem, fiecare dintre noi ? Numai că nu vorbim cu voce tare despre noi şi ne ascundem mizeria noastră, cu

care ne împăcăm pe deplin, în intimitatea noastră. Poetul poate că a plîns pentru nişte păcate ale lui, la care noi nici n-am fi clipit, dacă le-am fi făcut. Pentru că noi ştim despre căderea lui, despre demonul lui numai din propriile lui versuri. Dacă n-ar fi fost aceste versuri, pe care el, în sincera lui căinţă, nu s-a temut să le facă publice, atunci tot ce s-a vorbit despre el ca om, despre „practicismul" lui şi despre altele, totul s-ar fi stins de la sine şi s-ar fi şters din memoria oamenilor, ar fi coborit pînă la un nivel de bîrfă, aşa că orice justificare i-ar fi fost de prisos. Vreau să spun apropo de asta că pentru un om practic şi care ştie să-şi aranjeze afacerile, a fost într-adevăr nepractic să-şi

facă publice suspinele şi gemetele de căinţă şi, prin urmare, poate că n-a fost de loc atît de practic pe cît afirmă unii despre el. Şi totuşi, repet că Nekrasov trebuie să se supună judecăţii cetăţenilor, pentru că a recunoscut singur această judecată. Astfel, dacă întrebarea pe care am pus-o mai sus : era satisfăcut oare poetul de versurile sale, prin care-şi vărsa lacrimile, se împăca oare cu sine însuşi pînă la acea linişte care iar fi permis să se laneze în „practicism" sau, dimpotrivă, împăcările erau de o clipă şi din pricina asta poate că el se dispreţuia pentru dozonoarea lor, apoi se chinuia şi mai amarnic, şi mai mult şi aşa a ţinut toată viaţa ; dacă chestiunea asta, repet, ar fi putut fi rezolvată în folosul celei de a doua prezumţii, atunci şi noi ne-am fi putut împăca imediat cu „cetăţeanul" Nekrasov, pentru că propriile lui suferinţe ar fi purificat în ochii noştri pe deplin amintirea noastră despre el. Evident, că în cazul acesta se naşte imediat o obiecţie : dacă nu sînteţi în stare să rezolvaţi această chestiune (şi cine poate s-o rezolve ?), atunci nici nu trebuie s-o puneţi. Dar vorba e că întrebarea poate fi rezolvată. Există un martor care poate s-o rezolve. Martorul acesta este poporul. Adică dragostea lui pentru popor ! Şi, în primul rînd, la ce-i trebuie unui om „practic" să se pasioneze atît pentru popor ?... Fiecare e ocupat cu ale sale : unul cu lucrurile practice, altul cu tristeţea pe care i-o inspiră poporul. Ei bine, să spunem că a fost capriciu ; în cazul acesta se joacă ce se joacă şi se lasă. Nekrasov, însă, nu s-a lăsat toată viaţa lui. O să se spună : poporul e pentru el tot o Hecuba, un obiect al lacrimilor înveşmîntate în versuri, care aduc venit. Fără să mai spun că e greu să contrafaci o dragoste atît de sinceră, ca aceea care se desluşeşte în versurile lui Nekrasov (despre asta se poate

discuta la nesfîrşit), o să spun că mie .mi-e clar de ce iubea Nekrasov atît poporul, de ce era atît de atras de el în clipele grelej de ce ise ducea la el şi ce anume găsea la el. Dragostea pentru popor a fost -lla Nekrasov, după cum am spus mai sus, o soluţie a durerii pentru sine însuşi. Imaginaţi-vă asta, acceptaţi asta — şi Nekrasov o să vă apară limpede, şi ca poet, şi ca cetăţean. In slujirea poporului, cu inima şi cu talentul său, el realiza, pentru sine însuşi, o purificare. Poporul a fost o reală necesitate intimă pentru el, nu numai pentru ver-surile lui. în dragostea lui pentru pqpor îşi găsea justificarea.

Prin sentimentele sale pentru popor îşi înălţa propriul său spirit. Dar important e faptul că Nekrasov nu şi-a găsit un obiect al iubirii printre oamenii care-l înconjurau şi nici în ceea ce respectau şi cultivau. El, dimpotrivă, se rupea de oamenii aceştia şi pleca la cei obidiţi, la cei care îndură, la cei naivi, la cei umiliţi, cînd erâ cuprins de silă pentru viaţa căreia i se deda uneori cu uşurinţă şi cu depravare ; se ducea şi se zbătea pe lespezile bisericii ilui de la ţară şi-şi primea tămăduirea. Nu şi-ar fi ales el o asemenea soluţie dacă n-ar fi crezut în ea. In dragostea pentru popor Nekrasov găsea ceva etern, un fel de soluţie eternă şi sfîntă pentru tot ceea cel chinuia. Şi dacă e aşa, înseamnă că nu găsea nimic mai sfînt, mai veşnic, mai adevărat în faţa căruia să se închine. Doar nu putea să vadă întreaga sa justificare numai în poezioare despre popor. Şi dacă e aşa, în-.seamnă că se înclina în faţa adevărului popular. Dacă în toată viaţa lui n-a găsit nimic mai demn de dragoste ca poporul, înseamnă că a recunoscut şi adevărul popular şi adevărul în popor şi că adevărul există şi se păstrează doar în popor. Chiar dacă n-a recunoscut asta absolut lucid, în convingerile sale, a recunoscut-o cu inima lui, irezistibil, implacabil. în ţăranul acesta vicios, figura umilită şi umilitoare a căruia îl chinuia, a găsit, prin urmare şi ceva adevărat şi sfînt, ceva ce n-a putut să nu respecte, ceva la care nu putea să nu răspundă cu toată inima lui. în sensul acesta l-am şi aşezat, cînd am vorbit mai sus despre însemnătatea lui literară, în rîndul celor care recunoşteau adevărul poporului. Iar veşnica căutare a acestui adevăr, veşnica dorinţă, veşnica năzuinţă spre el mărturisesc clar că era atras de popor printr-o necesitate intimă, o necesitate mai presus de orice şi, prin urmare, necesitatea aceasta nu poate sa. nu mărturisească tristeţea lui intimă, din totdeauna, veşnică, o tristeţe care nu putea să se termine şi nici să fie saturată cu nici un
fel de argumente viclene ale tentaţiilor, cu nici un fel de paradoxuri, cu nici un fel de justificări practice. Şi dacă e aşa, înseamnă că a suferit toată viaţa lui... Şi ce judecători mai sîntem noi după asta ? Şi dacă sîntem judecători, nu sîntem acuzatori. Nekrasov este un tip rus istoric, unul din marile exemple ale stării de contradicţie şi de dedublare, în sfera morală şi în sfera practică, pînă la care poate ajunge omul rus în vremurile noastre triste, de trecere. Omul acesta a rămas însă în inima

noastră. Elanurile de iubire ale poetului erau atît de des sincere şi de cusate ! Năzuinţa lui către popor era atît de înaltă, încît îl plasează pe poet pe un loc superior. în ceea ce-l priveşte ca om, ca cetăţean, cu dragostea lui pentru popor şi cu suferinţa Jui pentru popor, el s-a justificat pe sine însuşi şi a răscumpărat multe, dacă într-adevăr a avut ce să răscumpere...

V

Către cititori

Ultimul număr al Jurnalului, cel din decembrie, a întîrziat atît de mult din două cauze : din cauza bolii mele care a ţinut toată luna decembrie şi ca urmare a neaşteptatei treceri într-o altă tipografie, de la cea de dinainte, care şi-a încheiat activitatea, într-un loc nou şi neobişnuit lucrurile s-au lungit inevitabil, în orice caz, vina o iau asupra mea şi-i rog pe cititori să fie înţelegători.

La multele întrebări ale abonaţilor şi ale cititorilor mei : dacă pot măcar din timp în timp să editez Jurnalul în viitorul an 1878, fără să mă simt legat de date dunăre fixe, mă grăbesc să spun că din cauze multiple acest lucru mi-e imposibil. Poate că am să mă hotărăsc să mai scot un număr şi să mai discut o dată cu cititorii mei. Doar mi-am editat foaia atît pentru alţii, cît şi pentru mine însumi, dintr-o irezistibilă necesitate de a-mi spune cuvîntul în timpurile noastre atît de caracteristice şi de interesante. Chiar dacă am să scot un singur număr, îl voi anunţa în presă. Nu cred că am să scriu în alte publicaţii. în alte publicaţii nu pot să tipăresc decît o povestire sau un roman. în anul acesta, în care mă eliberez de o publicaţie cu

42!

420

termen fix, am să mă ocup într-Jadevăr de o lucrare beletristică, ce mi is-a formulat în cei doi ani de publicare a Jurnalului, involuntar şi pe nesimţite. Jurnalul însă sper să-l reînnoiesc dupâ; un an de zile. Le mulţumesc din toată inima celor care mi-au,; exprimat cu atîta căldură simpatia lor. Celor care mi-au scris ;. că-mi las publicaţia în cea mai fierbinte perioadă, le spun că1 : după un an va veni poate o perioadă şi mai fierbinte, şi mai " caracteristică, şi -latunci vom mai sluji o dată împreună cauza

cea dreaptă.

Scriu împreună, pentru că-i socotesc pe numeroşii mei co-

respondenţi drept colaboratori. Mi-au fost de mare folos informaţiile pe care mi le-au dat, observaţiile, sfaturile şi acea sinceritate cu care mi se adresau. Îmi pare foarte rău că multora nu le pot răspunde din criză de timp, ca şi din pricina sănătăţii. Cer iarăşi din partea tuturor celor cărora nu le-am răspuns pînă acum îngăduinţă şi generozitate. .Sînt vinovat mai ales faţă de mulţi dintre cei care mi-au scris în ultimele trei luni. Celei care mi-a scris „despre tristeţea bieţilor băieţi şi că nu ştie ce să le spună-l" (corespondenta, probabil, se va recunoaşte după expresia asta) — îi răspund, folosindu-mă de cel din urmă prilej pe care-l am, că sînt profund şi din toată inima interesat de scrisoarea ei. Dacă ar fi fost posibil mi-aş fi publicat în Jurnal răsjpunsul la scrisoare şi am renunţat la ideea asta numai pentru că am găsit că este imposibil să-i public scrisoarea. Şi totuşi scrisoarea mărturiseşte o stare de spirit nobilă şi avîntată la majoritatea tineretului nostru, o mare şi sinceră dorinţă de a sluji orice cauză dreaptă care să servească ideea de bunăstare generală. Vreau să-i spun corespondentei noastre un singur lucru : femeia rusă poate că într-adevăr ne va salva pe noi toţi, întreaga noastră societate, datorită energiei ei renăscute şi a celei mai nobile dorinţe de a trece la fapte, chiar şi la sacrificiu, chiar şi la eroism. Ea va face de ruşine celelalte forţe pentru inactivitatea lor. Ajunge însă : îi răspund stimatei corespondente pentru orice eventualitate aici, în Jurnal, deoarece bănuiesc că vechea ei adresă, pe care ne-a comunicat-o, nu mai este valabilă. ; Multora dintre stimaţii noştri corespondenţi nu le pot răspunde la întrebările lor, pentru că la nişte teme atît de importante, atît de vii, ca cele de care se interesează ei nici nu se poate răspunde prin scrisori. Aici trebuie să scrii articole, cărţi întregi chiar, şi nu scrisori. O scrisoare nu poate să nu conţină

lucruri nespuse pînă ila capăt, nedumeriri. Sînt teme care categoric nu se pretează la corespondenţă.

Persoanei care m-a rugat să anunţ în Jurnal dacă am primit scrisoarea despre fratele ei ucis în războiul de acum, mă grăbesc să-i răspund că am fost sincer mişcat şi zguduit de tristeţea ei provocată de pierderea fratelui şi prietenului ei şi, în acelaşi timp, de entuziasmul ei provocat de faptul că fratele ei a slujit o cauză atît de frumoasă. Mă grăbesc să-i scriu, cu o mare

bucuirie, că am întîlnit aici un bărbat tînăr, care l-a cunoscut personal şi care a confirmat tot ce mi-a scris dînsa.
Corespondentul care mi-a scris o lungă scrisoare (pe cinci coli) despre Crucea roşie, îi strîng mîna din toată inima, îi mulţumesc sincer şi—1 rog să nu renunţe la corespondenţă nici de acum încoio. O să-i expediez neapărat ceea ce mi-a cerut.
Celor cîţiva corespondenţi care mi-au pus de curînd întrebări pe puncte, o să le răspund neapărat, fiecăruia în parte, ca şi celui care m-a întrebat „cine este striuţki ?" (corespondenţii sper că se vor recunoaşte după aceste expresii). Le cer scuze mai ales corespondenţilor din Moscova şi din Vitebsk pantru întîrziere. După ce mă voi odihni, voi începe să răspund şi voi răspunde tuturor, dacă e posibil. Aşa că-i rog să nu se supere şi să mă aştepte.
Adresa mea rămîne cea de dinainte, rog numai să fie trecută doar casa şi strada, fără să mai fie menţionată redacţia Jurnalului unui scriitor.
încă o dată mulţumesc tuturor. Sper într-o revedere apropiată şi fericită. E o vreme interesantă acum, deşi grea şi dramatică. Cît de multe lucruri atîrnă acum de un fir de păr, dar o să discutăm cumva, despre asta după un an !
Ultima pagină
După o pauză de trei luni de zile, am primit la timpul cuvenit, în iulie, foiletonul de mai jos, semnat Un prieten al lui Kuzma Prutkov, sensul real al foiletonului, recunoaştem, nu ne este prea clar, în afară de asta nu credem de fel în cele povestite, cu atît mai mult cu cît pe insula Elaghin, după cum afirmă cunoscătorii, nu sînt nici un fel de iazuri. în orice caz, nu prea înţelegem ce înseamnă visul acesta, dar îl tipărim.
Red.
423
Din plimbările lui Kuzma Prutkov
şi ale prietenului său prin părţile vilelor.
Triton.
Ieri, 27 iulie, pe insula Elaghin, la apusul soarelui, întreaga lume bună care se plimba pe acolo a fost martoră involuntară a unei întîmplări amuzante. La suprafaţa iazului s-a arătat deodată Triton, adică ăl de baltă, cum am zice noi, cu un păr verde şi umed pe cap şi pe barbă şi care, stînd pe valuri, a început să se joace şi să facă fel de fel de giumbuşlucuri. Se scufunda în

apă, ţipa, rîdea, stropea cu apă, clănţănea din dinţii lui verzi şi puternici şi scrîşnea din ei la lume. Apariţia lui a produs o impresie obişnuită în cazurile acestea. Doamnele s-au aruncat din toate părţile spre el ca să-l hrănească cu bomboane din bombonierele pe care i le-au întins. Fiinţa mitologică însă, demonstrîndu-şi caracterul său antic de satir al apelor, s-a apucat să facă asemenea mişcări de corp în faţa oamenilor, că ele toate au luat-o la fugă, chiţcăind de rîs şi ascunzîndu-şi fiicele mai mari ; la asta, ăl de baltă a strigat în urma lor cîteva expresii cu totul şi cu totul neprotocolare, ceea ce a făcut ca veselia să fie şi mai mare. De altfel, a dispărut în curînd, lă-sînd la suprafaţa apei doar cîteva unde, iar în lume nedumerire. Au început să se îndoiască şi să nu creadă, deşi au văzut cu ochii lor, e vorba de bărbaţi, desigur, pentru că doamnele susţineau toate că a fost Triton autentic, fix ca ăia de pe ceasurile de bronz din sufragerie. Unii au exprimat ideea că e unul Pierre Bobo, care a apărut la suprafaţă din originalitate. Presupunerea asta n-a rezistat, pentru că Pierre Bobo ar fi apărut la suprafaţă neapărat în frac, fie şi ud. Triton însă era exact aşa cum umblau statuile antice, adică fără nici un fel de veşminte. Au apărut însă scepticii care au început chiar să susţină că toată întîmplarea asta nu e decît o alegorie politică strîns legată de chestiunea orientului, rezolvată abia în ultima clipă la congresul de la Berlin.

Cîteva minute a ţinut chiar şi ideea că sînt nişte figuri englezeşti şi că toate astea le învîrteşte tot marele jidov * pentru interesele britanice cu scopul viclean de a-i sustrage avîntului militar pe oamenii noştri, începînd cu doamnele, printr-un şir de imagini artistice poznaşe. Imediat însă au început obiecţiile,

Lordul Beaconsfield, bineînţeles.

bazate pe faptul că lordul Beaconsfield 118 se află acum în străinătate, că poate fi întîlnit la Londra şi că acolo nouă, care sîntem nişte ruşi, ni se acordă prea multă atenţie, că el singur s-a băgat în iaz pentru amuzamentul estetic al doamnelor noastre care au scopuri politice, că are şi el şi aşa o doamnă la Londra etc. etc. Dar orbirea şi patima diplomaţilor noştri sînt irezistibile : au început să strige că dacă nu chiar Beaconsfield, de ce n-ar fi domnul Poletike, editorul lui Birjevîie ve-domosti, care doreşte pace şi că el e cel pe care ar fi putut să-l aleagă

englezii pentru reprenzentaţia lui Triton. Dar şi din asta s-a ales praful, din considerentul că ideşi domnul Poletike, poate, e capabil să facă mişcări ale corpului, dar fără" suficientă graţie antică, cea pentru care se iartă toate alea şi care totuşi ar fi putut să le farmece pe vilegiaturistele noastre. Pe urmă a apărut un domn care a comunicat că domnul Poletike a fost văzut la aceeaşi oră la capătul celălalt ale Peters-burgu-llui, într-un loc anume. Astfel, presupunerea privindu-l pe anticul Triton iar a apărut la suprafaţă, în ciuda faptului că Triton însuşi se băgase de mult la apă. Ce e mai interesant e că pentru caracterul antic şi mitologic al lui Triton pledau mai ales doamnele. Voiau teribid asta, desigur ca să acopere sinceritatea gusturilor lor cu, ca să zic aşa, clasicismul conţinutului lor. Aşa facem şi noi cînd punem în camerele şi în grădinile noastre nişte statui absolut dezbrăcate, tocmai pentru că sînt mişte antichităţi mitologice şi, prin urmare, şi clasice şi nu ne gînidim totuşi ca în locul statuilor să punem, de pil-ldă, nişte servitori dezbrăcaţi, ceea ce s-ar fi putut face pe vremea iobăgiei şi se mai poate face şi acum, cu atît mai mult cu cît servitorii n-ar fi făcut-o mai rău, ci chiar mai bine decît statuile, pentru că sînt în orice caz mai naturali. Amintiţi-vă de teza privind mărul natural şi mărul pictat. Dar pentru că n-o să fie mitologic, nu se poate. Discuţia a alunecat pe terenul artei pure atît de mult, îneît, se spune că a fost chiar cauza a cîtorva neînţelegeri de familie dintre soţi şi frumoasele lor jumătăţi, care erau pentru arta pură, în opoziţie cu tendinţa politică şi contemporană, pe care bărbaţii lor o remarcau în întîmplarea în cauză. In acest din urmă sens a avut un special şi colosal succes opinia d-lui Şcedrin, cunoscutul nostru satiric. Fiind şi dumnealui la plimbare pe-aici

na crezut în Triton şi, după cum mi sja povestit, vrea să publice întregul episod în numărul următor din Otecestvennîie zapiski, la rubrica Moderaţie şi Acurateţe. Punctul de vedere al umoristului nostru e foarte subtil şi teribil de original : el presupune că Triton-ul care a apărut la suprafaţă este pur şi simplu un poliţai deghizat sau, mai bine zis, dezbrăcat la piele, mascat încă înainte de începerea sezonului, imediat după tulburările noastre petersburgheze de primăvară, pentru toată vana, în iazul de pe insula Elaghin, pe malurile căruia se plimbă atâţia vilegiaturişti, ca să tragă cu

urechea, din apă, la discuţiile criminale, dacă ele se vor săvîrşi. Presupunerea asta a produs o impresie zguduitoare, aşa că doamnele noastre au încetat să se mai certe şi au căzut pe gînduri. Din fericire, dl. Mordovţevn9, cunoscutul nostru romancier istoric, care s-a întîmplat să fie pe acolo, ne-a comunicat un fapt din istoria Palmirei noastre nordice, un fapt necunoscut de nimeni, uitat de toţi, dar din care a reieşit clar că fiinţa care a apărut la suprafaţa apei e un Triton adevărat şi că mai e şi absolut antic. După informaţiile d-lui Mordovţev, obţinute din vechile manuscrise, rezultă că e chiar Triton-ul ăla care a fost adus la Petersburg încă pe vremea Annei Mons, pentru care Petru, nujmai şi numai ca isă-i placă, după cum îi este cunoscut d-lui Mordovţev, a făcut marea lui reformă. Monstrul antic a fost aidus împreună cu doi pitici, care erau grozav la modă pe atunci, şi cu bufonul Balakiriev120. Toate astea au fost aduse din oraşul nemţesc Karlsruhe, Triton-ul fiind într-o cadă cu apă de Karlsruhe, ca atunci cînd va trece în iazul Elaghin să-şi găsească imediat stihia care-l însoţeşte. Cînd însă cada din Karlsruhe a fost răsturnată în iaz, răul şi batjocoritorul Triton, fără să-i pese că s-a plătit atît de scump pentru el, s-a scufundat în apă şi in-a mai apărut niciodată după asta la suprafaţă, aşa că toată lumea a uitat ide el pînă în iulie anul curent, cînd i-a trăznit deodată să dea de ştire despre el. în iazuri, ăştia pot să trăiască şi să nu-i doară capul de nimic timp de cîteva veacuri. Niciodată o comunicare ştiinţifică n-a fost primită de public cu un asemenea entuziasm ca acesta. Mai tîrziu au venit toţi savanţii naturalişti ruşi, unii chiar de pe alte insule : dd. Secenov, Mendeleev, Bekutov, Butlerov şi tutti quanti. Dar ei n-au mai apucat decît undele de apă amintite mai sus şi un tot mai mare scepticism. Ei, evident, n-au ştiut -ce isă facă şi stăteau ca nişte copii pierduţi, negînd pen-
tru orice eventualitate fenomenul. Cele mai multe simpatii a cucerit un foarte învăţat profesor de zoologie ; acesta a venit mai tîrziu decît toţi, dar absolut disperat. Alerga de la unul la altul, întreba avid despre Triton şi laproape plîngea că nu l-a văzut şi că zoologia şi omenirea au pierdut o asemenea temă ! Dar poliţaii care erau pe acolo îi spuneau că n-au cum să ştie, militarii rîdeau, oamenii bursei se uitau de sus, iar doamnele, după ce l-au înconjurat pe profesor, îi turuiau numai despre

mişcările corpului, aşa că savantul nostru modest a trebuit pînă la urmă să-şi astupe urechile. Nefericitul profesor împungea cu un beţişor în apă, pe -llîngă locul unde s-a ascuns Triton-ul, arunca pietricele, striga „cîş, cîş, o să-ţi dau zăhărel", dar totul a fost în zadar, Triton n-ai mai apărut la suprafaţă... Toată lumea a rămas însă mulţumită... Adăugaţi la toate astea o seară ide vară fermecătoare, soarele care apunea, toaletele mulate ale doamnelor, dulcea aşteptare a păcii în toate inimile şi veţi putea termina singuri tabloul. E remarcabil faptul că Triton şi-a spus cele cîteva cuvinte absolut nepublicabile în cea mai curată limbă rusă, în pofida faptului că e neamţ de origine şi s-a mai şi xtăsicut la Atena, împreună cu Minerva aia de atunci. Atunci cine l-a învăţat ruseşte, asta e întrebarea. Da, domnilor, Europa a început să studieze Rusia ! Cal puţin a mai animat societatea gata să adoarmă în sunetul războiului, care i-a amorţit pe toţi şi a trezit-o pentru chestiunile interne. Mulţumim şi pentru asta ! în sensud acesta trebuie să dorim nu un singur Triton, ci chiar cîţiva şi nu numai în Neva, dar şi în rîul Moscova, şi în Kiev, şi Odesa, pretutindeni, chiar şi în orice sat. în sensul acesta am putea să-d înmulţim special : las-l să trezească societatea, las-l să apară la suprafaţă... Dar ajunge, ajunge ! viitorul e în faţa noastră. Noi inspirăm un aer nou, cu tot pieptul nostru nou, avid de probleme, aşa că toate poate că se vor aranja de la sine, împreună cu finanţele noastre.

(comunicat de) Prietenul lui Kuzma Prutkov

August CAPITOLUL ÎNTÎI

Notă explicativă

cu privire la Cuvîntul despre Puşkin, publicat mai jos.

Cuvîratul meu în legătură cu Puşkin şi importanţa lui, pe care îl tipăresc mai jos şi care constituie conţinutul fundamental al numărului de faţă al Jurnalului unui scriitor (număr unic pe anul 1880) *, a fost rostit pe -data de opt iulie a anului curent, la şedinţa festivă a iubitorilor literaturii ruse, în faţa unui numeros public, şi a produs o impresie deosebită. Ivan Sergheevici Aksakov121 care a afirmat că este considerat drept conducător al slavofililor, a susţinut de la catedră că acest cuvînt al meu „constituie un eveniment". Nu amintesc asta pentru a mă lăuda, ci ca să afirm uimitoarele : dacă cele spuse de mine constituie

un eveniment, asta se întîmplă dintr-un singur punct de vedere, pe care-l voi defini mai jos. Pentru asta şi scriu introducerea. De fapt, în cuvîntul meu n-am vrut decît să conturez următoarele patru puncte ale însemnătăţii lui Puşkin pentru Rusia :

1.Faptul că Puşkin a fost primul care, cu mintea lui pătrunzătoare şi genială şi cu inima lui pur rusească a depistat şi a remarcat fenomenul cel mai important şi morbid al societăţii noastre intelectuale, ruptă istoriceşte de temei şi ridicată deasupra poporului. El a remarcat şi a reliefat în faţa

* Sper să reînnoiesc publicarea Jurnalului unui scriitor în viitorul an, 1881, dacă sănătatea-mi va permite. (N. aut.)

noastră tipul nostru negativ, de om neliniştit şi neîmpăcat,-l care nu crede în temeiul naţional şi nici în forţele naţionale, care neagă la urma urmei Rusia şi pe sine însuşi (adică propria sa societate, propria sa pătură intelectuală, apărută deasupra temeiului nostru naţional), care nu vrea să aibă de-a face cu alţii şi care suferă sincer. Aleko şi Oneghin au gene- } rat mai tîrziu o mulţime de personaje asemănătoare în literatura moastră. După ei au apărut Peciorini, Cicikovi, Rudini şi Lavreţki, Bolkonski (în Război şi pace al lui Lev Tolstoi) şi mulţi alţii, care, prin propria lor apariţie, demonstrează justeţea ideii iniţiale a lui Puşkin. Cinste şi slavă lui, minţii lui uriaşe, geniului său, care a remarcat fenomenul cel mai dureros ce s-a constituit la noi după marea reformă socială a lui Petru. Determinarea şi recunoaşterea bolii noastre le datorăm diagnosticului lui dibaci şi tot el este primul care ne-a dat şi o mîngîiere, pentru că el ne-a dat şi manea speranţă că boala asta nu e mortală şi că societatea rusă poate fi vindecată, poate să se reînnoiască şi să reînvie, dacă se va ataşa ideii naţionale de justiţie, pentru că

2. El este primul (chiar primul, n-a mai fost nimeni pînă la el) care ne-a dat tipurile artistice ale frumuseţii ruse, iz-vorîte direct din spiritul rusesc, surprinse în ideea naţională de justiţie, în temeiul nostru şi descoperite acolo de Puşkin. Despre asta mărturisesc tipul Tatianei, o femeie autentică rusă, care s-a apărat de minciuna venită din afară, tipurile istorice, cum ar fi, de pildă, călugărul şi alţii din Boris Godu-nov, tipurile de gen, ca în-l Fata căpitanului şi în multe alte imagini care apar în poeziile lui, în povestirile,

în notele şi chiar în istoria răscoalei lui Pugaciov. Esenţial e, şi asta trebuie mai ales subliniat, că toate aceste tipuri ale frumuseţii pozitive a omului rus şi a sufletului său sînt luate întru totul din spiritul popular. Aici trebuie să spunem întregul adevăr : nu în civilizaţia noastră de acum, nu în aşa-zisa instrucţia noastră „europenească" (pe care, de altfel, n-am avut-o niciodată), nu în monstruozitatea ideilor şi a formelor europene receptate superficial ne-a demonstrat Puşkin această frumuseţe, el a găsit-o exclusiv în spiritul popular şi numai în el. Astfel, repet, determinînd boala, ne-a dat şi o mare speranţă : „Credeţi în spiritul popular, aşteptaţi-vă salvarea numai de la el şi veţi fi salvaţi". Nu se poate să-l pătrunzi pe Puşkin şi să nu ajungi la o asemenea concluzie.

Cel de al treilea punct, pe care am vrut să-l remarc în legătură cu importanţa lui Puşkin, îl reprezintă acea trăsătură caracteristică a geniului artistic, care nu se mai întâlneşte la nimeni în afară de el — capacitatea unei receptivităţi universale şi a celei mai depline metamorfozări, o metamorfozare aproape absolută. Am spus în cuvîntul meu că în Europa au fost cele mai mari genii artistice ale omenirii : Shakespeari, Cervantesi, Schilleri, dar că la nici unul din ei nu vedeam această capacitate, pe care o întîlnim numai la Puşkin. Nu este vorba numai de capacitatea de reacţie ci mai ales de plenitudinea metamorfozei. Evident, n-am putut să nu remarc această calitate în aprecierea lui Puşkin, ca una dintre cele mai caracteristice particularităţi ale geniului său şi care nu-i aparţine decît lui, ceea ce îl şi deosebeşte de ceilalţi. N-am spus-o ca să micşorez importanţa unor genii europene ca Shakespeare şi Schiller, o concluzie atît de stupidă din cele spuse de mine n-ar fi putut s-o tragă decît un imbecil. Universalitatea, accesibilitatea generală şi o profunzime de neatins a tipurilor spiţei ariene create de Shakespeare, sînt indubitabile. Şi dacă Shakespeare ar fi făcut din Othello într-adevăr un maur veneţian şi nu un . englez, n-ar fi făcut decît să-i aroge o aureolă a coloritului local naţional, însemnătatea universală a acestui tip ar fi rămas aceeaşi, pentru că şi într-un italian Shakespeare ar fi exprimat acelaşi lucru, pe care a vrut să-l spună cu atîta forţă. Repet, n-am vrut să atentez la importanţa universală a Shakespearilor şi a

Schillerilor, cînd am definit capacitatea genială al lui Puşkin de a se metamorfoza în geniile unor alte naţiuni, n-am vrut decît să remarc în această capacitate şi în plenitudinea ei o mare şi profetică indicaţie pentru noi, deoarece

4. Capacitatea aceasta este una întru totul rusească, naţională şi Puşkin nu face decît s-o împartă cu întregul nostru popor şi, fiind artist desăvîrşit, o şi exprimă desăvîrşit în activitatea sa, o activitate de artist. Poporul nostru are în sufletul său această înclinaţie pentru o receptivitate universală şi pentru o împăcare generală, ceea ce a şi manifestat nu o dată în decursul celor două secole de la reforma lui Petru. Definind această capacitate a poporului nostru n-am putut în acelaşi timp să nu remarc o mare mîngîiere a noastră privind viitorul, o mare, poate cea mai mare speranţă, a noastră, care ne luminează drumul. Am precizat mai ales faptul că năzuinţa noastră spre Europa, cu toate exagerările ei, a fost în

43:»

esenţa ei nu numai legitimă şi raţională, dar şi populară, a coincis pe deplin cu năzuinţele spiritului popular şi are indiscutabil, în ultimă instanţă, un scop superior. în scurtul, prea scurtul meu cuvînt, n-am putut desigur să-mi dezvolt pe deplin ideea, dar cel puţin se pare că ceea ce am spus este limpede. Şi nu trebuie, nu trebuie să provoace indignare cuvintele mele că „pămîntul nostru sărac va spune poate pînă la urmă. lumii un cuvînt nou". E de asemenea ridicol să cauţi să convingi că înainte de a spune un cuvînt nou „trebuie noi înşine să ne dezvoltăm economic, ştiinţific şi civic şi numai atunci 6a visăm la «cuvintele noi» pe care le vom spune unor organisme atît de perfecte (zice-se) cum sînt popoarele Europei". Insist anume în cuvîntul meu asupra faptului că nici nu în* cerc să compar poporul rus cu popoarele occidentale în sfera gloriei lor economice sau ştiinţifice. Spun pur şi simplu că sufletul rus, că spiritul poporului rus este poate cel mai receptiv la ideea unei înţelegeri general-umane, la iubirea frăţească, la un punct de vedere lucid, mai presus de duşmănie, de contradicţii şi nepotriviri. Asta nu e o trăsătură economică şi nici de alt fel, nu e decît o trăsătură morală şi poate cineva să nege şi să pună în discuţie existenţa ei la poporul rus ? Poate cineva să spună că poporul rus nu e decît o masă rutinardă, condamnată

doar să servească bunăstarea economică şi evoluţia intelectualităţii noastre europene, care s-a depărtat de poporul nostru şi care dă dovadă ea însăşi doar de o rutină morală, de la care nu trebuie să te aştepţi ila nimic şi în care n-ai de ce să investeşti nici un fel de speranţe ? Din păcate mulţi afirmă asta, eu însă am riscat să spun altceva. Repet, n-am putut, desigur, să demonstrez „fantezia asta a mea", după cum m-am exprimat eu însumi, detaliat şi pe deplin, dar n-am putut să nu mă refer la ea. Să afirm însă că ţara noastră săracă şi neorînduită nu poate să aibă năzuinţe atît de înalte, pînă nu se va face, economic şi civic, asemănătoare apusului, e pur şi isimplu o prostie. Valorile fundamentale morale ale spiritului, cel puţin în esenţa lor, nu depind de forţa economică. Ţara noastră săracă şi neorînduită este, în afara stratului său superior, unkă ca un singur om. Toate cele optzeci de milioane ale populaţiei sale reprezintă o asemenea unitate spirituală, care, fără nici o îndoială, nu este şi nici nu poate fi nicăieri în Europa şi, prin urmare, fie şi din acest considerent, nu se poate spune că ţara noastră ar fi neorînduită şi,

■■-l

într-un sens strict, că ar fi săracă. Dimpotrivă, în Europa, în Europa aceasta unde s-au îngrămădit atîtea bogăţii, tot fundamentul civic al tuturor naţiunilor europene, totul este subminat şi poate chiar mîine se va prăbuşi în vecii vecilor, fără să lase vreo urmă, va veni în schimb ceva nemaiauzit, ceva care nu va semăna cu nimic vechi. Şi toate bogăţiile acumulate de Europa n-o vor salva de decădere, pentru că într-o singură clipă va dispare şi bogăţia. Şi totuşi, chiar acest regim civic al lor, subminat şi infectat, este arătat poporului nostru ca un ideali spre care trebuie să năzuiască şi abia după ce va atinge acest ideal va putea îndrăzni să-şi gîngurească vreun cuvînt Europei. Noi însă afirmăm că putem să fim şi acum, . chiar în condiţia sărăciei noastre economice de azi şi chiar şi ". în condiţia unei sărăcii mai mari, purtători ai forţei spirituale a iubirii şi a dnirii ; spiritul acesta poţi să-l cuprinzi şi să-l păstrezi chiar şi în condiţia unei sărăcii, cum a fost cea de după invazia lui Batîi sau după prăpădul Vremurilor tulburi, cînd Rusia a fost salvată numai de spiritul unificator al poporului. Şi, în sfîrşit, dacă este

într-adevăr necesar ca pentru a avea dreptull să iubeşti umanitatea şi a fi purtătorul unui suflet atotunificator, pentru a avea dreptul să conţii în tine capacitatea de a nu duşmăni alte popoare, pentru că nu-ţi seamănă, pentru a avea dreptul să nu vrei să-ţi fortifici propria ta naţiune, ca numai ea să pună mîna pe tot, iar celelalte naţiuni să le consideri ca pe nişte lămîi pe care să le storci (şi sînt asemenea popoare în Europa!) — dacă pentru obţinerea tuturor acestor lucruri trebuie, repet, înainte de toate, să devii un popor bogat şi să cari la tine organizarea civică europeană, atunci, chiar şi în cazul acesta, trebuie să copiem servil această organizare europeană (care mîine se va prăbuşi în Europa) ? Oare nici aici nu ne vor permite şi nu ne vor accepta o dezvoltare naţională a organismului rus ? înţeleg oare domnii aceştia ce este un organism ? Şi mai şi discută despre ştiinţele naturale ! „Poporul nu va admite asta", a spus cu un prilej cineva unui occiden-talist aprins. „Atunci să distrugem poporul !" a răspuns occi-dentalistul, liniştit şi maiestuos. Şi n-a fost un oarecare, a fost unul dintre reprezentanţii intelectualităţii noastre. E un caz autentic.

Prin cele patru puncte am definit importanţa lui Puşkin pentru noi şi cuvîntul meu, repet, a făcut impresie. Impresia

n-a fost produsă de meritele cuvîntului (subliniez asta), nici de talentul expunerii (în asta sînt de acord cu toţi adversarii mei şi nu mă laud), ci de sinceritatea celor spuse şi, îndrăznesc s-o afirm, de un anume caracter incontestabil al faptelor expuse de mine, în ciuda cuvîntării mele scurte şi incomplete. în ce constă totuşi „evenimentul" cum s-a exprimat Ivan Serghee-vici Aksakov ? In faptul că slavofilii sau aşa-zisul partid rus (Doamne, avem un „partid rus" !) au făcut un pas mare şi, poate, decisiv, de împăcare cu occidentaliştii, pentru că slavofilii au afirmat caracterul legitim al năzuinţelor occidenta-liştilor spre Europa, caracterul legitim aii tuturor pasiunilor ; şi concluziilor lor, chiar şi al celor extreme, şi au explicat acest caracter legitim printr-o năzuinţă populară rusă, care coincide chiar cu spiritul popular. Iar exagerările au fost justificate prin necesitatea istorică, printr-un fatum istoric, ceea ce în-seamnă la urma urmei şi în concluzie, dacă concluzia asta va fi trasă vreodată, că occidentaliştii au slujit pămîntul rusesc

şi năzuinţele spiritului rus ca toţi ruşii autentici, care şi-au iubit sincer pămîntul şi l-au apărat, poate cu prea mare sîrguinţă, de pasiunile „străinilor ruşi". S-a afirmat, în sfîrşit, că toate nedumeririle dintre cele două partide şi toate polemicile a-prinse dintre ele n-au reprezentat decît o neînţelegere. Iată ce poate constitui „evenimentul", pentru că slavofilii, imediat după cuvîntul meu, au fost întru totul de acord cu concluziile mele. Eu, la rîndul meu, afirm acum — şi am afirmat asta şi în cuvîntul meu — că toată cinstea pentru acest pas nou (dacă dorinţa sinceră a împăcării constituie o cinste), că meritul pentru acest nou cuvînt, dacă vreţi, nu-mi aparţine nicidecum doar mie, ci întregii slavofilii, întregului spirit şi întregei tendinţe a „partidului" nostru, ceea ce a fost întotdeauna clar pentru cei care au căutat să înţeleagă obiectiv slavofilia, că ideea pe oare am spus-o a fost nu o dată dacă nu spusă, în orice caz sugerată de ei. Eu n-am făcut decît să surprind momentul. Şi în încheiere : dacă occidentaliştii vor primi concluzia moastră şi vor fi de acord cu ea, atunci într-adevăr se vor spulbera toate neînţelegerile dintre cele două partide, aşa că „Occidentaliştii şi Slavofilii" nu vor imai avea de ce să polemizeze, cum s-a exprimat Ivan Sergheevici Aksakov. Din acest punct de vedere cuvîntul meu ar fi, desigur, „un eveniment". Dar, vai, cuvîntul „eveniment" s-a spus cu o sinceră bucurie doar dintr-o parte şi e o cu totul altă problemă dacă va fi

acceptat şi de partea cealaltă sau va rămîne doar o iluzie. Alături de slavofilii care mă îmbrăţişau şi-mi strîngeau mîna, cînd abia coborîsem de la catedră, chiar acolo pe estradă, s-au apropiat de mine şi occidentaliştii şi nu nişte occidentalişti oarecare, ci reprezentanţi de frunte, care, mai ales acum, au un rol de primă mînă. îmi strîngeau mîna cu aceeaşi caldă şi sinceră bucurie ca şi slavofilii şi spuneau despre cuvîntul meu că e genial, au spus-o de cîteva ori, subliniind asta, că e genial. Mă tem însă, mă tem sincer să nu fie vorba decît de o primă reacţie ! O, nu mă tem că vor renunţa la părerea lor că ar fi genial cuvîntu-ll meu, ştiu şi singur că nu e genial şi n-am fost de fel flatat de elogii, aşa că le voi ierta din toată inima deziluzia privind genialitatea mea —• iată încă ce se poate întîmpla, iată ce vor putea să spună occidentaliştii după ce vor mai gîndi puţin

(Nota bene — nu scriu despre cei care mi-au strîns mîna, vorbesc despre occidentalişti în general, subliniez asta) : „A, vor spune poate occidentaliştii (ascultaţi — zic «poate» şi nimic mai mult) a, aţi fost pînă la urmă de acord, după lungi discuţii şi certuri, că năzuinţa noastră spre Europa a fost normală şi legitimă, aţi recunoscut că adevărul a fost şi de partea noastră şi v-aţi coborît steagurile — ei bine, primim cu bucurie recunoaşterea voastră şi ne grăbim să vă spunem că asta nu e prea rău din partea voastră : asta indică cel puţin existenţa unei anumite inteligenţe la voi, ipe care de altfel, nu v-am negat-o niciodată, cu excepţia celor mai obtuzi dintre voi, pentru care nu vrem şi nu putem să răspundem ; dar... aici iar apare ceva care trebuie să fie explicat cît mai repede. E vorba de teza voastră, de concluzia voastră privind faptul că noi în tendinţele noastre, am fi coincis cu spiritul popular şi că am fi fost dirijaţi în taină de iace,sta, teza asta a voastră rămîne totuşi pentru noi mai mult decît dubioasă şi de asta o înţelegere între noi devine imposibilă. Să ştiţi că ne-am dirijat după Europa, după ştiinţa ei şi după reforma lui Petru şi nu după spiritul poporului nostru, pentru că n-am dat nicăieri pe drumul nostru de spiritul ăsta şi nici nu l-am simţit, dimpotrivă, l-am lăsat în urma noastră şi am fugit de el cît am putut de repede. De la bun început am plecat independent pe drumul nostru, fără să urmăm nici un fel de instinct conducător al poporului nostru, îndreptat spre o receptivitate universală şi spre o unificare a omenirii, într-un cuvînt, spre toate lucrurile despre

care dumneata ai vorbit atîta. în poporul rus, dacă tot ne-a venit timpul să discutăm sincer, noi vedem ca şi pînă acum tot doar o masă rutinardă, de la care n-avem ce învăţa şi, care, dimpotrivă, frînează evoluţia Rusiei spre progres şi care trebuie transformată şi refăcută — dacă nu se poate organic, măcar mecanic, adică s-o obligăm o dată pentru totdeauna să ne asculte, în vecii vecilor. Şi ca s-o obligăm să ne asculte, trebuie neapărat să preluăm exact acea organizare civică din ţările europene, despre oare a venit vorba acum. Poporul nostru e la fel de sărac şi de mizer, cum a fost întotdeauna, şi nu poate să aibă nici profil, nici idei. Toată istoria poporului nostru e un absurd, din care dumneata ai tras dracu-l mai ştie ce concluzii pînă acum, pe cînd noi am privit-o realist. Trebuie ca un pqpor

ca all nostru să n-aibă istorie, iar ceea ce a avut în chip ide istorie trebuie să fie uitat cu dezgust, tot deodată. Istorie trebuie să aibă doar pătura noastră intelectuală, pe care poporul trebuie s-o servească doar cu munca şi cu forţele sale.

Vă rugăm să mu vă neliniştiţi ,şi să nu ţipaţi : o, nu, cînd spunem că pqporul trebuie să ne asculte, nu ne gîndim să-l înrobim şi vă rugăm să nu vă apucaţi să trageţi concluziile astea ; sîntem umanitari, sîntem europeni, ştiţi prea bine asta. Dimpotrivă, vrem, puţin cîte puţin, să ne instruim poporul, organizat, şi să ne încununăm edificiul ridicîîîd poporul la nivelul nostru, transformîndu-i naţionalitatea într-o alta, care! va apare singură în urma culturalizării pqporului. Iar cultu ralizarea asta a lui o vom fundamenta şi o vom începe cu ceea ce am început noi înşine — prin negarea întregului său trecut şi prin blestemarea acestui trecut. Abia o să-l învăţăm carte pe omul din popor şi-o să-l obligăm să miroasă Europa,. o să începem imediat să-l seducem cu Europa, măcar cu rafinamentul existenţei, a politeţii, a veşmintelor, a băuturilor, a dansurilor — într-un cuvînt, o să-l obligăm să se ruşineze de vechile sale opinci şi de cvas, să se ruşineze de vechile sale cîntece, deşi sînt printre ele cîteva fermecătoare şi muzicale, dar o să-l obligăm totuşi să cînte vodevilul rimat, oricît v-ar supăra asta. într-un cuvînt pentru un scop pozitiv, vom influenţa prin orice mijloace părţile cele mai slabe ale caracterului său, cum s-a întîmplat şi cu noi, şi atunci al nostru e poporul. O să se ruşineze de trecutul «au şi-o să-l blesteme.

Cine-şi blestemă trecutul — e aii nostru, asta ne e formula ! O vom aplica întru totul, cînd vom începe să ridicăm poporul la nivelul nostru. Dacă poporul se va dovedi incapabil să înveţe — ■ atunci « trebuie îndepărtat ». Pentru că atunci va deveni olar că poporul nu este decît o masă nedemnă, barbară, pe care trebuie s-o obligăm să ne asculte. Pentru că altceva nu-i nimic de făcut : adevărul este doar în Intelectualitate şi în Europa şi din cauza asta, deşi avem un pqpor de optzeci de milioane ((lucru cu care se pare că va lăudaţi), toate aceste milioane trebuie să servească în primul rînd adevărul european, întrucît un alt adevăr nu e şi nici nu poate fi. Iar cu numărul milioanelor

n-o să ne speriaţi. Aceasta este concluzia noastră dintodeauna, acum apare doar în toată goliciunea ei, şi la concluzia asta vom şi rămîne. Dar nu putem, acceptîndu-vă concluzia, să discutăm cu voi despre nişte lucruri atît de ciudate, de pildă, cum ar fi le Pravo-slavie şi despre o presupusă importanţă specială a ei. Sperăm că n-o să cereţi măcar, asta de la noi, mai ales acum, cînd t ultimul cuvînt al Europei şi al ştiinţei europene este ateismul, iluminat şi umanist, iar noi nu putem să nu urmăm Europa. Iată de ce acea jumătate a cuvîntării în care dumneata ne aduci elogii sîntem, poate, gata s-o acceptăm, cu anumite limite, aşa ca să vă facem o plăcere. Ei, dar cealaltă jumătate, care se referă la voi şi la toate «principiile» voastre — scuzaţi, dar nu putem s-o acceptăm..." Iată ce concluzie tristă se poate ivi. Repet, nu îndrăznesc nu numai să trec cuvintele astea în contul acelor occidentalişti care mi-au strîns mîna, dar şi în contul foarte multora dintre ei, a celor mai iluminaţi, nişte ruşi de acţiune, nişte ruşi autentici, în ciuda teoriilor lor, nişte cetăţeni ruşi onorabili şi stimaţi. în schimb masa, masa de dezrădăcinaţi şi de renegaţi, masa Occidentalismului vostru, mediocritatea, strada pe care se tîrăşte ideea, toată această pleavă a „tendinţei" (şi sînt ca frunza), o, ăştia vor spune precis ceva în genul ăsta. (Nota bene : în privinţa credinţei, de pildă, s-a şi spus într-o publicaţie că scopul slavofililor este să treacă toată Europa la ortodoxism). Dar să lăsăm gîndurilc sumbre şi să ne învestim speranţa în reprezentanţii de frunte ai europenismului nostru. Dacă vor accepta măcar jumătate din concluzia noastră şi din speranţele noastre cu privire la ei, cinste lor şi pentru asta îi vom întîmpina cu toată bucuria

inimii noastre. Chiar dacă vor accepta doar jumătate, adică vor recunoaşte independenţa şi originalitatea spiritului rus, legitimitatea existenţei sale şi năzuinţa lui umanistă şi unificatoare, atunci aproape nu vom mai avea de ce să polemizăm, cel puţin nu vom avea motive esenţiale, principale. Atunci cuvîntul meu ar servi într-adevăr la fundamentarea unui nou eveniment. Nu dl însuşi, repet pentru ultima oară, ar fi un eveniment (nu e demn de termenul acesta), ci marea festivitate puşkiniană, care a constituit evenimentul unificării noastre, a unificării tuturor ruşilor civilizaţi şi sinceri în vederea unui ţel viitor şi minunat.

CAPITOLUL AL DOILEA

PUŞKIN

(Eseu)

Rostit în ziua de 8 iunie
la şedinţa Societăţii Iubitorilor Literelor Ruseşti.

Puşkin este o manifestare excepţională şi, poate, singura manifestare a spiritului rus, a spus Gogol122. Şi profetică, adaug eu. Da, apariţia lui implică pentru noi toţi, ruşii, ceva indiscutabil profetic. Puşkin apare chiar la începutul autenticei noastre conştiinţe de sine, abia ivită, născută în societatea noastră la un .secol după reforma lui Petru, şi apariţia lui Puşkin contribuie mult la luminarea drumului nostru întunecat cu o Ilumina nouă, călăuzitoare. în sensul acesta Puşkin este o perfecţie şi o indicaţie. Activitatea marelui nostru poet o împart în trei perioade. Nu vorbesc acum ca un critic literar : abordînd activitatea scriitoricească a lui Puşkin vreau doar să-mi explic ideea privind însemnătatea lui profetică pentru noi şi ce anume înţeleg prin acest cuvînt. Voi remarca totuşi în treacăt că perioadele activităţii lui Puşkin n-au, după opinia mea, nişte graniţe ferme. începutul lui Oneghin, de pildă, aparţine, după părerea mea, primei perioade a activităţii poetului ; Oneghin e însă terminat în cea de a doua perioadă, cînd Puşkin şi-a găsit idealurile pe pămîntul său natal, le-a receptat şi a început să le iubească întru totul cu sufletul său iubitor şi pătrunzător. Se spune de asemenea că în prima perioadă a activităţii sale Puşkin îi imita pe poeţii europeni, Pamy, Andre Chenier şi alţii, mai ales Byron. Da, fără dis-

i":

cutie, poeţii Europei au avut o mare influenţă asupra geniului său şi această influenţă s-a păstrat de-a lungul întregii sale vieţi. Totuşi, chiar şi cele dintîi poeme ale lui Puşkin n-au fost doar nişte imitaţii, originalitatea extremă a geniului său s-a manifestat şi în ele. In imitaţii nu apare niciodată o suferinţă atît de personală şi o conştiinţă de sine atît de profundă, ca cele pe care le-a manifestat Puşkin, de pildă, în Ţiganii, poem pe care-l atribui întru totul primei perioade a activităţii sale scriitoriceşti. Nu mai vorbesc despre forţa sa de creaţie şi despre impetuozitatea sa, care n-ar fi avut o asemenea amploare, dacă Puşkin n-

ar fi făcut decît să imite, în tipul lui Aleko, eroul romanului Ţiganii, îşi spune cuvîn-tul o idee puternică şi profundă, absolut rusească, care şi-a găsit mai tîrziu o expresie atît de desăvîrşită atît de armonizată cum este Oneghin, unde aproape acelaşi Aleko nu mai apare într-o lumină fantastică, ci într-o formă palpabilă şi reală, inteligibilă, în Aleko Puşkin a descoperit şi a semnificat genial acel tip al nefericitului pribeag pe propriul său pămînt, acel martir istoric rus, care a apărut atît de necesar istoriceşte în societatea noastră ruptă de popor. L-a descqperit, evident, nu numai la Byron. E un tip exact şi surprins fără greşeală, un tip permanent, care s-a instalat pentru multă vreme pe pa-mîntul nostru rusesc. Aceşti pribegi ruşi fără de căpătîi îşi continuă şi pînă acum pribegia şi se pare că nu vor dispare încă multă vreme de acum încolo. Şi dacă acum nu se mai duc în aşezările ţigăneşti ca să caute la ţigani, în viaţa lor originală şi sălbatecă, idealurile lor universale şi nu-şi caută în sînul naturii odihnă după viaţa confuză şi stupidă a societăţii noastre intelectuale ruseşti, se pasionează în schimb după socialism, care n-a existat încă pe vremea lui Aleko. se duc cu o nouă credinţă pe un ogor şi lucrează cu sîrguinţă pe acest ogor, crezînd, ca şi Aleko, că prin activitatea lor fantastică îşi vor atinge scopurile şi vor dobîndi fericirea, nu numai a lor, dar o fericire universală. Pentru că pribeaguil rus are nevoie neapărat de o fericire universală ca să se liniştească — cu mai puţin nu se linişteşte, sigur, cît e vorba numai de teorie. E acelaşi rus, dar apărut într-o altă vreme. Omul acesta, repet, s-a ivit la începutul celui de al doilea secol de după marea reformă a lui Petru în societatea noastră intelectuală, ruptă de popor şi de forţa poporului. O, marea majoritate a intelectualilor ruşi, şi acum şi atunci, pe vremea lui Puşkin, şi-au

făcut şi-şi fac liniştiţi serviciul ca funcţionari de stat sau la căile ferate, la bănci, sau pur şi simplu fac bani pe diverse cai sau se ocupă chiar de ştiinţa, ţin lecţii — şi toate astea le fac regulat, alene şi paşnic, primindu-şi salariul, jucînd pre-feranţă, fără nici un fel de dorinţe de a fugi în taberele de ţigani sau undeva în alte locuri mai corespunzătoare vremii noastre. Dacă o dau puţin pe liberalism ,bcu o nuanţă a socialismului european",

căruia însă i se transferă un fel de blîn-deţe rusească, asta nu e decît o chestiune de timp. Ei şi ce !diacă e cîte unul care nici n-a început sa se liniştească, iar un altul a şi apucat să ajungă la o uşă închisă şi s-a dat cu capul de ea. La vremea lor pe toţi îi aşteaptă acelaşi lucru, dacă nu vor .ieşi pe drumul salvator al comunicării cu poporul. Şi chiar dacă nu-i aşteaptă asta pe toţi : ajung şi „cei aleşi", ajung şi a zecea parte din neliniştiţi, ca şi restul marii majorităţi să n-aibă linişte din cauza lor. Aleko, desigur, nu ştie să-şi exprime exact tristeţea : la el totul mai e parcă abstract, el n-are decît un dor de natură, la el totul nu e decît lamentaţie la adresa societăţii înalte, năzuinţe universale, plînsul după adevărul pierdut de cineva pe undeva, adevăr pe care nu poate nici cum să-l găsească. E puţin Jean-Jacques Rousseau aici. în ce constă adevărul ăsta, unde şi cum ar fi putut să apară nici el însuşi nu poate s-o spuină, dar de suferit suferă sincer. Om fantastic şi nerăbdător, îşi vrea salvarea de la nişte fenomene cu precădere exterioare, aşa şi trebuie să fie : „adevărul, zice-se, e în afara lui, poate, de pildă, prin alte ţări europene, cu orânduirea lor istorică fermă, cu viaţa lor socială şi cetăţenească constituită". Şi nu va înţelege niciodată că adevărul este înainte de toate în el însuşi şi cum poate să înţeleagă asta : la el acasă nu se simte în apele sale, de un secol întreg s-a dezvăţat să muncească, n-are cultură, a crescut ca o fată de pension între cei patru pereţi, şi-a îndeplinit nişte obligaţii ciudate şi iresponsabile, în funcţie de apartenenţă la una dintre cele patrusprezece claselî3 în care este împărţită societatea rusă cultivată. Pînă una alta nu e decît un fir de iarbă rupt care zboară prin văzduh. Şi el simte asta şi suferă de asta, adesea atît de chinuitor ! Şi ce dacă apar-ţinînd poate nobilimii ereditare şi avînd mai mult ca sigur iobagi şi-a permis, ca nobil, o mică fantezie — să se lase fermecat de oamenii cane trăiesc „fără lege" şi pentru o vreme s-a apucat, la ţigani fiind, să-l ducă şi să-l arate pe moş

Martin ? Se înţelege că femeia, „femeia sălbatecă", după cum spune un poet, e cea care poate să-i dea mai curînd speranţa de a-şi găsi o soluţie pentru tristeţea lui, şi el cu uşurinţă, dar cu o credinţă pătimaşă se avîntă spre Zemfira124 : lată unde e salvarea mea, unde poate fi fericirea mea, aici, în sînul naturii, departe de societate, aici la oameni care n-au nici civilizaţie, nici

legi !" Şi ce credeţi : nu rezistă nici la o primă confruntare cu condiţiile acestei naturi sălbatice şi-şi umple mîinile de sînge. Visătorul nefericit n-a fost bun .nu numai pentru o armonie universală, dar nici pentru ţigani şi ei îl gonesc — fără răzbunare, fără duşmănie, majestuos şi naiv :

Ne lasă, om orgolios, Sălbateci sîntem, n-avem legi, Nu torturăm, nici condamnăm.

Totul e, desigur, fantastic, dar „omul orgolios" e surprins realist şi exact. Pentru prima dată a fost surprins de Puşkin şi asta trebuie să ţinem minte. Cum nu se întîmplă aşa cum ar vrea el, se porneşte să sfîşie şi să omoare pentru jignirea care i s-a adus sau, ceea ce e chiar mai comod, amintindu-şi de apartenenţa sa la una din cele paisprezece clase, apelează el însuşi (că a fost şi asta) la legea care torturează şi condamnă, numai ca să fie răzbunată jignirea lui personală. Nu, poemul acesta genial nu e o imitaţie ! Aici este sugerată rezolvarea rusească a chestiunii, a „chestiunii blestemate", după credinţa şi dreptatea poporului : „Smereşte-te, om orgolios, şi înainte de toate înfrînge-ţi orgoliul. Smereşte-te, om leneş, şi înainte de toate munceşte pe ogorul tău natal", asta este rezolvarea duipă dreptatea poporului şi după înţelepciunea poporului. „Adevărul nu e în afara ta, e în tine însuţi, găseşte-l în tine, supune-te pe tine ţie însuţi, stăpîneşte-te pe tine însuţi şi afla-vei adevărul. Adevărul nu e în lucruri, nu e în afară de tine şi nu e undeva dincolo de mări, e în primul rînd în propria ta trudă cu tine însuţi. Dacă te vei învinge, dacă te vei linişti pe tine însuţi, vei deveni liber cum nici nu ţi-ai imaginat vreodată şi vei porni spre ţelul col mare şi-i vei face şi pe ceilalţi să fie liberi şi vei afla fericirea, pentru că va fi plină viaţa ta şi-ţi vei înţelege, în sfîrşit, poporul tău şi dreptatea lui cea sfîntă. Armonia universală nu se află nici la ţigani, nici aiurea, dacă înainte de toate tu nu eşti demn de ea,, eşti duşmănos şi orgolios şi vrei să trăieşti pe nimic,

■

fără măcar să te gîndeşti, că viaţa trebuie să fie plătită". O asemenea rezolvare a problemei este puternic sugerată în poemul lui Puşkin. Şi mai clar e exprimată în Eugheni One-ghin, un poem care nu mai este fantastic, un poem palpabil, real, în

care este întruchipată autentica viaţă rusă cu atîta forţă creatoare şi atît de desăvîrşit cum n-a mai fost pînă la Puşkin şi, probabil, nici după el.
Oneghin vine din Petersburg — neapărat din Petersburg, asta a fost absolut necesar pentru poem şi Puşkin n-a putut sa lase să-i scape o trăsătură atît de importantă şi de reală a biografiei eroului său. Repet, e acelaşi Aleko, mai ales mai tîrziu, cînd exdlamă cuprins de tristeţe:
De ce nu zac paralizat Ca asesorul cel din Tuia ?
Acum, însă, la începutul poemului, e încă pe jumătate filfizon şi om de lume, a trăit încă prea puţin, ca să poată fi pe* deplin deziluzionat de viaţă. Dar începe să fie vizitat şi neliniştit
De-al plictiselii nobil demon.
în colţul acela uitat de lume, în inima patriei sale, Oneghin nu se simte, desigur, ca acasă. Nu ştie ce să facă aici şi se simte ca un musafir. Mai tîrziu, cînd hoinăreşte cuprins de tristeţe prin ţara lui şi prin ţări străine, el, ca un om indiscutabil deştept şi indiscutabil sincer, se simte printre străini străin sie însuşi. E adevărat, îşi iubeşte ţara, dar n-are încredere în ea. A auzit, desigur, despre idealurile ţării sale, dar nu crede în ele. Crede doar în absoluta imposibilitate a oricărei trude pe ogorul său natal şi-i priveşte cu o ironie tristă pe cei, puţini şi atunci, ca şi astăzi, care cred în posibilitatea asta. Pe Lemski l-a omorît din melancolie, cine ştie, poate că e o nostalgie după idealul universal ■— asta ar fi în maniera noastră, e ceva cu totul posibil. Cu totul altfel e Tatiana : e un tip ferm, care stă ferm pe pămîntul său. E mult mai profundă decît Oneghin şi desigur mai inteligentă decît el. Ea presimte doar cu nobilul ei instinct unde şi în ce e adevărul, ceea ce s-a şi manifestat în finalul poemului. Puşkin ar fi făcut chiar mai bine, dacă şi-ar fi intitulat poemul cu inumele Tatianei şi mu cu cel al lui Oneghin, pentru că ea e indiscutabil eroina principală a poemului. E un tip pozitiv şi nu

negativ, e un tip al frumuseţii pozitive, e o apoteoză a femeii ruse şi pe ea a destinat-o poetul să exprime ideea poemului în celebra scenă a ultimei întîlniri dintre Tatiana şi Oneghin. S-ar putea chiar spune că un tip pozitiv al femeii ruse de o asemenea frumuseţe aproape că nu s-a mai repetat în literatura noastră

artistică, în afară poate de Liza din Un cuib de nobili al lui Turgheniev. Dar maniera lui de a privi de sus a făcut ca Oneghin să n-o cunoască de loc pe Tatiana cînd a întîlnit-o pentru prima dată, în colţul acella uitat de lume, sub chipul modest al unei fete nevinovate, care s-a pierdut atît de mult la prima întîlnire cu el. N-a putut să observe în sărmana fată desăvîrşirea şi perfecţiunea ei şi, poate, a luat-o într-adevăr drqpt un „embrion moral". Ea e embrionul şi asta după scrisoarea ei către Oneghin ! Dacă este cineva un embrion moral în poem, atunci e el, Oneghim, şi asta mai presus de orice discuţie. El însă nici n-a putut s-o cunoască : ştie el oare sufletul omenesc ? E un om abstract, un visător neliniştit de-a lungul întregii sale vieţi. N-a cunoscut-o nici mai tîrziu, la Petersburg, sub chipul unei doamne din lumea mare, cînd, chiar după cuvintele lui din scrisoarea către Tatiana, „simţea cu sufletul întreaga ei perfecţiune". Dar nu sînt decît vorbe : ea a trecut prin viaţa lui, pe lîngă el, ne-cunoscută şi neapreciată. O, dacă atunci, la ţară, cu ocazia primei lor întîlniri ar fi sosit din Anglia Ghilde Harold sau chiar lordul Byron în persoană şi, remarcînd farmecul ei timid şi modest, i-iar fi arătat-o — o, atunci Oneghin ar fi fost uimit şi cucerit, pentru că aceşti martiri ai omenirii au atît de mult lacheism spiritual uneori ! Dar asta nu s-a întîmplat şi căutătorul armoniei universale, după ce i-a făcut morală şi s-a purtat totuşi cinstit cu ea, s-a dus, cu plictisul său universal şi cu mîinile murdărite de sîngele vărsat dintr-o răutate stupidă, să hoinărească prin patrie, fără s-o observe şi, plin de vigoare şi de sănătate, exclamă blestemînd :

Sînt tînăr, plin de vigoare -l.[
Ce-aş mai putea s-aştept eu oare ?

Tatiana a înţeles asta. în strofele nemuritoare ale romanului poetul a zugrăvit-o vizitînd casa acestui om, încă atât de straniu şi de enigmatic pentru ea. Nu mai vorbesc de valoarea artistică, de frumuseţea inegalabilă şi de profunzimea acestor strofe. Iat-o în cabinetul lui, îi (priveşte cărţile, lucru-

rile, obiectele, caută, pnin ele, să-i descopere sufletul şi „em-brionul moral" cade, în fine, pe gînduri şi cu un zîmbet straniu, presimţind dezlegarea enigmei, buzele ei spun în şoaptă :

Nu-i el o parodie oare ?

Da, ea a trebuit să spună asta, ea ll-a dezlegat pe Oneghin. Mai tîrziu, după multă vreme, la Petersburg, cînd se întîlnesc din nou, ea îl va cunoaşte întru totul. Apropo, cineva a spus că viaţa înaltei societăţii, viaţa de curte i-a vătămat sufletul şi că tocmai rangul ei de mare doamnă şi noile concepţii ale înaltei societăţi au fost în parte cauza pentru care l-a refuzat pe Oneghin. Nu, n-a fost aşa. Nu, ea e aceeaşi Tania, aceeaşi Tania de la ţară ca înainte ! Ea nu e stricată, dimpotrivă, ea e întristată de viaţa asta pompoasă petersbur-gheză, e frîntă, suferă, îşi urăşte rangul de mare doamnă şi cine. o judecă altfel n-a înţeles nimic din ce .a vrut să spună Puşkin. Şi iată că ea îi spune cu hotărâre lui Oneghin :

C-un altul sînt eu împreună Şi-a lui voi fi întotdeauna.

A spus-o exact ca o femeie rusă, asta e apoteoza ei. Ea exprimă adevărul poemului. O, n-am să spun nici un cuvînt despre convingerile ei religioase, viziunea ei privind taina căsătoriei, nu, n-am să vorbesc despre asta. Ei bine, n-a refuzat ea oare să-l urmeze, deşi i-a spus singură: „eu vă iubesc", deoarece „ca o femeie rusă" (şi nu ca o meridională, nu ca vreo franţuzoaică) este incapabilă să facă vreun pas curajos, n-are putere să-şi rupă lanţurile, n-are putere să sacrifice farmecul onorurilor, bogăţia, rangul său social, convenţiile virtuţii ? Nu, femeia rusă e curajoasă. Femeia rusă îl va urma cu curaj pe cel în care va crede şi a dovedit-o lasta. Dar „c-un altul sînt eu împreună şi-a lui voi fi întotdeauna". Cui îi poartă ea credinţă ? Căror obligaţii125 ? Acestui general bă-trîn 126, pe care ea nu poate să-l iubească, pentru că-J iubeşte pe Oneghin, şi cu care s-a măritat numai pentru că „mă implora cu lacrimi mama", iar în sufletul ei jignit nu era decît disperare, nu era nici o speranţă, nici o lumină ? Da, îi e credincioasă acestui general, soţului ei, un om cinstit, care o iubeşte, o respectă şi se mîndreşte cu ea. Ei bine, a „implorat-o mama", dar ea şi nu altcineva şi-a dat lasentîmentul şi a jurat să-i fie soţie credincioasă. Chiar dacă s-a măritat cu el din

disperare, acum e soţul ei şi trădarea ei îl va acoperi de dezonoare, de ruşine şi-l va omorî. Şi poate oare omul să-şi fundamenteze fericirea pe nefericirea altuia ? Fericirea nu constă doar în desfătările dragostei, e într-o superioară armonie a spiritului. Cum să-ţi liniştească spiritul, dacă în urma ta se află o

faptă necinstită, crudă, inumană ? Trebuie să fugă numai pentru că acolo se află fenicirea ei ? Dar ce fericire e asta, dacă se bazează pe nenorocirea altuia ? Vă rog să vă imaginaţi că dumneavoastră înşivă înălţaţi edificiul destinului uman cu scopul realizării unei fericiri finaile a oamenilor, cu scopul de a le da, în sfîrşit, pace şi linişte. Imaginaţi-vă de asemenea că jpentru asta e necesar şi inevitabil să torturaţi pînă la moarte o singură fiinţă omenească, mai mult chiar, o fiinţă nu prea demnă, chiar ridicolă dintr-un punct de vedere, nu vreun Shakespeare, ci pur şi simplu un bătrîn cinstit, soţ al unei femei tinere, în dragostea căreia crede orbeşte, deşi nu-i cunoaşte de loc inima, o respectă, e mîndru de ea, e fericit şi liniştit cu ea. Şi numai el e cel care trebuie să fie dezonorat, necinstit şi torturat pînă la moarte şi pe lacrimile acestui bătrîn trebuie să fie înălţat edificiul dumneavoastră ! Aţi fi de acord, în aceste condiţii, să fiţi arhitectul acestui edificiu ? Asta e întrebarea. Şi aţi putea admite măcar pentru o clipă ifdeea că oamenii pentru care aţi construit edificiul vor accepta să primească de la dumneavoastră o atare fericire, dacă la fundamentul ei se află suferinţa, să spunem, chiar şi a unei fiinţe de nimic, care a fost însă torturată nemilos şi nedrept şi că, primind fericirea asta, vor rămîne fericiţi pentru totdeauna ? Spuneţi-mi, ar fi putut Tatiana să hotărască altfel, cu sufletul ei elevat, cu inima ei care a suferit atît ? Nu, un suflet curat de rus hotărăşte astfel : .,lasă, las-l să mă lipsesc doar eu de fericire, las-l să fie nefericirea mea incomparabil mai mare decît nefericirea acestui bătrîn, las-l, în fine, să nu afle nimeni niciodată, deci nici acest bătrîn, sacrificiul meu şi să nu-l aprecieze, dar nu vreau să fiu fericită distrugînd pe altcineva !" Aici e tragedia care se şi înfăptuieşte, şi nu poţi să treci pragul, e prea tîrziu şi Tatiana îi spune lui Oneghin să plece. O să mi se spună că e nefericit şi Oneghin : pe unul l-a salvat, iar pe altul l-a distrus ! Vă rog să-mi permiteţi, aici e o altă problemă, poate cea mai importantă din poem. Problema de ce anume nu l-a urmat Tatiana pe Oneghin are, cel puţin la noi, în literatura

I

noastră, o istorie cu totul specială, de asta mi-am şi permis să nu insist prea mult. Ceea ce interesează e faptul că rezol-, varea morală a acestei chestiuni a fost supusă la noi atît

de multă vreme îndoielilor. Iată părerea mea : chiar dacă Tatiana ar fi devenit liberă, dacă ar fi murit soţul ei bătrîn şi ar fi rămas văduvă, nici atunci nu l-ar fi urmat pe Oneghin. Doar trebuie să înţelegem toată esenţa caracterului ei. Doar îşi dă şi ea seama cine e Oneghin : un veşnic pribeag care a văzut deodată o femeie, pe care a dispreţuit-o înainte, într-o împrejurare strălucită, inabordabilă, de fapt, toată chestiunea constă în împrejurare. Pentru că în faţa acestei fete, pe care aproape că a dispreţuit-o, se înclină acum înalta societate, înalta societate — această teribilă autoritate pentru Oneghin, în ciuda năzuinţelor lui universale, iată de ce se avîntă orbit spre ea! Iată idealul meu, exclamă el, iată salvarea mea, iată ieşirea din tristeţea mea, n-am băgat-o de seamă şi „fericirea a fost atît ide posibilă, atît de aproape !" Şi cum a făcut pe vremuri Aleko cu Zemfira, se avîntă şi el spre Tatiana, căutînd într-o nouă şi arbitnară fantezie toate soluţiile sale. Şi nu-şi dă oare seama Tatiana de asta, nu l-a cunoscut ea oare de atîta vreme ? Ea ştie precis că el, de fapt, n-o iubeşte pe ea, Tatiana aceea modestă, de dinainte, îşi iubeşte noua sa fantezie ! Ea ştie că o ia drept altcineva, nu d-rqpt ceea ce este ea, că Oneghin poate nici n-o iubeşte, poate că nu iubeşte pe nimeni în ciuda faptului că suferă atît ! Îşi iubeşte fantezia, dar şi el însuşi este o fantezie. Dacă ea îl va urma, el va fi deziluzionat chiar mîine de ea şi-şi va privi pasiunea cu irpnie. El n-are nici un temei, e un fir de iarbă purtat de vînt. Ea e cu totul altfel : şi în disperare şi în conştiinţa chinuită a faptului că i s-a dus viaţa, rămîne în ea totuşi ceva ferm şi neclintit, ceva pe ce se sprijină sufletul ei. Sînt amintirile copilăriei, amintirea locurilor natale, a satului îndepărtat, în care şi-a început viaţa ei modestă şi curată, e „crucea, e a crengii umbră de pe-al dădacei ei mormînt". O, aceste amintiri şi chipuri de demult sînt pentru ea acum mai scumpe decît orice, nu i-a rămas decît asta, dar ele sînt cele care-o salvează de la disperare absolută. Şi nu e puţin, nu, aici e mult, pentru că aici e o întreagă fundamentare, aici e ceva trainic şi de neclintit. Aici e contactul cu ţara, cu poporul tău, cu lacrimile lui sfinte. Şi ce are el şi cine este el ? Doar

n-o să-l urmeze numai din compasiune, numai ca să-l amuze, ca măcar pentru o vreme, din nesfîrşita ei milă drăgăstoasă, -să-i dăruiască o iluzie a fericirii, ştiind sigur dinainte că mîine •chiar îşi va privi ironic fericirea asta. Nu, şînt suflete profunde şi ferme oare nu pot să dezonoreze ce au mai sfînt în ele, nici măcar dmtr-un sentiment de infinită compasiune. Nu, Tatiana n-a putut să-l urmeze pe Oneghin.

Deci, în Oneghin, în acest poem al său nemuritor, de o inaccesibilă (perfecţiune, Puşkin s-a arătat a fi un mare scriitor naţional, cum n-a mai fost nimeni pînă la ed. Dintr-o dată, în chipul cel mai precis şi mai pătrunzător, a relevat profunzimea însăşi a esenţei noastre, a societăţii noastre înălţate deasupra poporului. Remarcînd tipul pribeagului nostru, pribeag pînă în zilele moastre şi în zilele noastre, descoperindu-l primul cu intuiţia sa genială, descoperindu-i destinul istoric şi marea lui însemnătate şi pentru destinul nostru viitor, Puşkin a aşezat alături de el tipul unei frumuseţi pozitive şi indiscutabile în chipul femeii ruse ; tot Puşkin a fost, desigur, primul dintre scriitorii ruşi care a desfăşurat în faţa noastră în alte lucrări ale acestei perioade tin şir de tipuri ruseşti de o frumuseţe pozitivă, descoperite de el în poporul rus. Frumuseţea principală a acestor tipuri constă în adevărul lor, un adevăr indiscutabil şi palpabil, fapt pentru care mu mai pot fi negate, ele stau în faţa noastră ca sculptate. Repet încă o dată : nu vorbesc ca un critic literar şi din cauza -lasta n-am să-mi explic gîndul printr-o analiză amănunţită a acestor opere geniale ale poetului nostru. Despre tipul de călugăr-cronicar rus 127, de pildă, s-ar putea scrie o carte întreagă, ca să relevi toată semnificaţia şi însemnătatea acestui chip rus plin de măreţie, descoperit de Puşkin pe ipămîntul rusesc, scos de el la lumină, sculptat de el şi aşezat în faţa noastră pentru totdeauna în frumuseţea lui indiscutabilă, smerită şi maiestuoasă a spiritualităţii sale, ca o mărturie a acelei forţe spirituale a vieţii populare, care poate să idea la iveală chipuri de un adevăr indiscutabil. Tipul acesta este dat, el există, nu poate fi pus în discuţie, nu se poate spune despre el că ar fi o invenţie, că n-ar fi decît o fantasmă, o idealizare a poetului. 11 contemplaţi şi-l acceptaţi : da, există, înseamnă că există şi acel spirit al poporului care l-a creat, înseamnă că există şi forţa vitală a

acestui spirit, uriaşă şi de necuprins. Pretu-
450
pP
tindeni la Puşkin răsună credinţa în caracterul rusesc, cre-idinţa în forţa lui spirituală, şi există deci şi o speranţă, o mare speranţă în omul rus,
în speranţa gloriei şi a binelui Privesc fără teamă îvainte ■—
a spus poetul însuşi cu o altă ocazie, dar cuvintele acestea pot fi aplicate direct la întreaga sa creaţie naţională. Şi niciodată nici un scriitor rus, nici înainte, nici după el, nu s-a unit atît de intim cu poporul său. O, printre scriitorii noştri sînt mulţi cunoscători ai poporului, care au scris cu atîta talent, atît de exact şi cu atîta dragoste despre popor şi totuşi, dacă iar fi să-i comparăm cu Puşkin, în afară poate de o excepţie sau două dintre continuatorii lui cei mai îndepărtaţi, ei toţi nu sînt decît nişte „domni" care scriu despre popor. Chiar şi la cei mai talentaţi dintre ei, chiar şi la cele două excepţii despre care am amintit acum, transpare cîteodată un fel de infatuare, ceva din altă lume şi dintr-o altă existenţă, ceva care vrea să ridice poporul pînă la nivelul lor şi să-l fericească prin această înălţare. în Puşkin e ceva care l-a înrudit într-adevăr cu poporul, ceva care frizează la el aproape o admiraţie naivă. Luaţi legenda despre Urs şi despre cum a omorît-o un ţăran pe cucoana lui ursoaica, sau amin-tiţi-vă versurile :
Ivane cuscre, cină. om bea...
şi-o să înţelegeţi ce vreau să spun.
Toate aceste comori ale artei şi ale profeţiei artistice au fost lăsate de marele nostru poet ca nişte indicaţii pentru viitorii artişti, pentru viitorii muncitori pe acelaşi ogor. Se poate spune cu siguranţă : dacă n-ar fi fost Puşkin, n-ar fi fost nici talentele care l-au urmat. In orice caz n-ar fi apărut cu o asemenea forţă şi cu o asemenea claritate, în ciuda chiar a marii lor înzestrări, cu care au reuşit să se exprime mai tîr-ziu, în zilele noastre. Dar nu e vorba numai de poezie şi de creaţia artistică : dacă n-ar fi fost Puşkin, nu s-ar fi definit cu o asemenea forţă (cu care a apărut mai tîrziu, deşi nu la toţi, ba chiar la foarte puţini) credinţa noastră în independenţa noastră rusească, speranţa noastră, conştientă acum, în forţele poporului nostru, iar mai tîrziu şi credinţa în semni-
45J

ficaţia noastră independentă în familia popoarelor europene, Această idee a lui Puşkin se clarifică îndeosebi dacă pătrunzi în ceea ce numesc eu cea ide a treia perioadă a creaţiei sale. Repet iarăşi şi iarăşi : perioadele acestea n-au nişte graniţe ferme. Unele din ilucrările chiar ale celei de a treia perioade ar fi putut să apară, de pildă, chiar şi la începutul activităţii poetice a poetului nostru, pentru că Puşkin a fost întotdeauna un organism încheiat, finit, ca să zic aşa, un organism care-şi avea de la bun început toţi „embrionii", fără să primească ceva din afară. Extrinsecul nu făcea decît să trezească în el ceea ce exista de mult în sufletul său. Dar organismul acesta s-a dezvoltat, şi perioadele acestei dezvoltări pot fi într-adevăr însemnate şi marcate, fiecare din ele îşi are un caracter al său şi conţine o trecere treptată dintr-o perioadă în alta. Astfel, la cea ide a treia perioadă poate fi raportat cu precădere acea serie a operelor sale, în care au strălucit cu precădere idei universale, s-au reflectat imaginile poetice ale altor popoare şi s-au întruchipat geniile lor. Unele din aceste opere au apărut după moartea lui Puşkin. Aceasta este perioada în care poetul nostru se manifestă aproape miraculos, neauzit şi nevăzut pînă la el de nimeni şi nicăieri, într-ad ev ăr, în literaturile europene au fost genii artistice uriaşe — Sheakeşpeari, Cervantesi, Schilleri. Dar arăta-ţi-mi măcar unul din aceste genii care să aibă o asemenea capacitate de reacţie universală ca Puşkin al nostru. Şi această capacitate, capacitatea principală a. naţiunii noastre, el o împarte cu poporul nostru şi prin asta, mai ales, este el un poet popular. Cei mai mari dintre poeţii europeni n-au putut niciodată să întruchipeze în sine cu o asemenea forţă geniul unui alt popor, vecin poate, spiritul lui, toată profunzimea disimulată a acestui spirit şi dorul vocaţiei lui, cum a făcut-o Puşkin. Dimpotrivă, descriind alte naţionalităţi, poeţii europeni le transformau mai curând în propria lor naţionalitate şi le înţelegeau într-o manieră a lor. Chiar şi la Shakespeare, italienii lui, de pildă, sînt aproape cu toţii nişte englezi. Puşkin este singurul dintre poeţii lumii care are capacitatea de a se metamorfoza pe deplin într-o altă naţionalitate. Iată scenele din Faust, iată Cavalerul avar şi balada Trăia cîndva un cavaler sărac. Recitiţi Don Juan şi, dacă n-ar fi fost semnătura lui Puşkin, n-aţi fi aflat niciodată că

n-a fost scris de un spa-
niol. Ce imagini profunde, fantastice în poemul : Ospăţ în timp de ciumă ! Dar în aceste imagini fantastice se aude geniul Angliei, cîntecul acesta minunat despre ciumă, cîntat de eroul poemului, cîntecul lui Mary cu versurile :

Răsunau în toată şcoala Vocile, puştimii noastre,

sînt cîntece englezeşti, este dorul geniului britanic, plînsul lui, presimţirea dureroasă a viitorului său. Amintiţi-vă ciudatele versuri :

Umblînd cîndva printr-o barbară vale —

este o transpunere aproape literară a primelor trei pagini dintr-o ciudată carte mistică, scrisă în proză, a unui vechi sectant englez128 — dar e numai o transpunere ? în muzica tristă şi extatică a acestor versuri se simte sufletul însuşi al protestantismului nordic, al unui eresiarh englez, un mistic ne-mărginit, obtuz, cu năzuinţa lui obtuză, sumbră şi de nebiruit şi cu toată nestăvilita lui imaginaţie mistică. Cînd citeşti aceste versuri ciudate răsună parcă spiritul secolelor de reformă, devine clar focul războinic al începutului protestantismului, îţi devine clară istoria însăşi şi nu numai ca idee, ci parcă ai fi fost acolo, parcă ai fi trecut prin taberele înarmate ale sectanţilor, ai fi cîntat cu ei imnuri, ai fi plîns cu ei în timpul extazului lor mistic ; şi strofele din Coran sau Imitaţii d14pa Coran — nu e un musulman aici, nu e aici chiar spiritul şi sabia Coranului, măreţia naivă a credinţei şi forţa ei teribilă şi sîngeroasă ? Iată şi lumea antică, iată Nopţile egiptene, iată-i pe aceşti zei pămînteni care s-au înălţat: deasupra poporului, prin zeii lor, care dispreţuiesc acum geniul popular şi năzuinţa lui, care nu mai cred în el, care au devenit într-adevăr nişte zei însinguraţi şi înnebuniţi în izolarea lor, în tristeţea lor de dinainte de moarte, mîngîindu-se cu bestialităţi fantastice, cu senzualitatea insectelor, cu senzualitatea femelei de păianjen, care-şi devorează masculul. Da, o spun cu toată hotărîrea, i-a existat nici un poet cu o atare receptivitate universală4"ca Puşkin şi nu este vorba doar de receptivitate, ci de o uimitoare profunzime, de metamorfozarea propriului lui spirit în spiritul unor alte popoare, o metamorfo-zare aproape desăvîrşită şi din cauza asta miraculoasă, pentru

că nicăieri, la nici un poet al lumii nu s-a mai repetat ma-

nifestarea asta. Asta se petrece numai la Puşkin şi în sensul acesta, repet, e un fenomen nemaivăzut şi nemaiauzit, deci, după opinia noastră, un fenomen profetic, întrucît... întrucît chiar în asta s-a manifestat cel mai mult forţa lui naţională rusă, s-a manifestat caracterul popular al poeziei sale, caracterul popular în evoluţia sa ulterioară, caracterul popular al viitorului nostru, disimulat astăzi, şi manifestarea aceasta este o manifestare profetică. Pentru că ce altceva este forţa spirituală a poporului rus, dacă nu năzuinţa sa, prin scopurile sale finale, spre universal şi spre general-uman ? Devenind întru totul un poet popular, Puşkin abia realizînd contactul cu forţa naţională simte imediat marea misiune viitoare a acestei forţe. Aici e el vizionar, aici e el profet.
într-adevăr, ce înseamnă pentru noi reforma lui Petru şi nu numai în viitor, dar şi în ceea ce a şi fost, s-a petrecut, ni s-a arătat ? Ce a însemnat pentru noi reforma asta ? Doar nu s-a făcut numai pentru asimilarea hainelor europeneşti, a obiceiurilor, a descoperirilor şi a ştiinţei europene. Să vedem cum au stat lucrurile, să le privim mai atent. Da, se prea poate ca Petru iniţial să fi aplicat reforma numai în sensul acesta, adică într-un sens imediat utilitarist, dar mai tîrziu, în evoluţia ulterioară a ideii sale, Petru s-a subordonat sigur vreunui simţ ascuns care l-a dus, în acţiunile sale, spre ţeluri viitoare, indiscutabil mai mari decît utilitarismul imediat. Aşa s-a întîmplat cu poporul rus, care n-a acceptat reforma doar din utilitarism, ci pentru că a intuit un scop mai îndepărtat şi indiscutabil mai înalt decît utilitarismul imediat, a făcut asta, repet, inconştient, dar nemijlocit şi vital. Doar am năzuit atunci toţi odată spre unificarea cea mai vitală, unificarea general-umană ! Sufletul nostru a primit mu cu duşmănie (cum se jpare că ar fi trebuit să se întîmple), ci cu prietenie, cu o deplină dragoste geniile unor alte naţiuni, fără să facă deosebiri naţionale, ştiind instinctiv, aproape de la primul pas să diferenţieze, să înlăture contradicţiile, să scuze şi să împace deosebirile şi prin asta şi-a exprimat disponibilitatea şi înclinaţia sa, care abia ni s-a arătat nouă înşine şi care s-a manifestat în dorinţa de unire general-umană cu toate neamurile marei spiţe ariene. Da, misiunea omului rus este indiscutabil una europeană şi general-umană. Ga să fii un rus autentic, ca să fii întru totul rus poate că nici nu înseamnă alt-

ceva decît (subliniaţi asta, la urma urmei) să fii frate al tuturor oamenilor, un om universal, dacă vreţi. O, toată această slavofilie, ca şi tot acest occidentalism nu reprezintă decît o mare neînţelegere a noastră, deşi necesară istoriceşte. Pentru un rus autentic. Europa şi destinul marei spiţe ariene sînt la fel de scumpe ca şi Rusia însăşi, ca destinul propriului său pămînt, pentru că destinul nostru este universalitatea, obţinută nu prin sabie, ci prin forţa fraternităţii şi prin năzuinţa noastră frăţească spre unificarea oamenilor. Dacă vreţi să pătrundeţi în istoria noastră de după reforma lui Petru, veţi găsi urme şi sugestii pentru această idee, pentru acest vis al meu, dacă vreţi, în caracterul comunicării noastre cu neamurile Europei, chiar în politica noastră de stat. Pentru că ce altceva a făcut Rusia în decursul celor două veacuri decît să servească Europa, poate chiar mai mult decît pe sine însăşi ? Nu cred că asta s-a întîmplat doar din nepriceperea politicienilor noştri. O, popoarele Europei nici nu ştiu cît ne sînt de scumpe ! Şi mai tîrziu, cred în asta, noi, adică, sigur, nu noi, ci ruşi ai viitorului, vor înţelege, toţi pînă -lla unul, că a fi un rus autentic va însemna : să cauţi să aduci o împăcare definitivă în contradicţiile europene, să arăţi o soluţie pentru tristeţea europeană prin sufletul tău rusesc, sufletul tău atotcuprinzător, în care să-i îmbrăţişezi cu o dragoste frăţească pe toţi fraţii tăi, şi, ia urma urmei, poate, să-ţi spui cuvîntul cel din urmă al marei, generalei armonii, al unui acord final frăţesc al tuturor neamurilor, după legea evanghelică a lui Hristos ! Ştiu, ştiu prea bine că vorbele mele pot să pară exaltate, exagerate şi fantastice. Fie, dar nu mă căiesc că le-am spus. Asta trebuie să fie spus, mai ales acum, în clipa triumfului nostru, în clipa sărbătoririi marelui nostru geniu, care a întruchipat tocmai această idee prin marea sa forţă artistică. De altfel, gîndul acesta s-a spus nu o idată şi nu aduce nimic nou. Principalul e că toate astea vor părea infatuări : „noi adică, cu pămîntul nostru sărac şi vulgar, să avem destinul ăsta ? Noi adică am fost predestinaţi să spunem omenirii un cuvînt nou ?" Ei bine, doar nu vorbesc de glorie economică, de gloria săbiei sau a ştiinţei. Nu vorbesc decît despre fraternizarea oamenilor şi despre faptul că pentru o unire frăţească general-umană inima rusă este poate mai predestinată decît a oricărui alt popor, văd semnele acestui fapt în istoria noastră, în oa-, menii noştri de

talent, în geniul artistic al lui Puşkin. Las-l să
455
fie pămîntul nostru sărac, dar acest pămînt „l-a colindat Hris-tos în chip ide rob şi l-a binecuvîntat". Atunci de ce să nu ne putem pătrunde de cel idin urmă cuvînt al Lui ? Parcă El nu s-a născut în iesle ? Repet : puteam să-l .arătăm pe Puş-kin, universalitatea şi atotcuprinderea omenească a geniului său. A putut, doar să cuprindă în sufletul lui geniile altor popoare, ca pe ceva intim. în artă, cel puţin, în creaţia artistică a manifestat în afara oricărei discuţii universalitatea năzuinţei spiritului rus şi e un mare semn aici. Dacă ideea noastră nu e deci o fantezie, cînd e vorba de Puşkin fantezia noastră are în orice caz pe ce să se bazeze. Dacă ar fi trăit mai mult poate că ar fi creat imagini măreţe şi nepieritoare ale sufletului rus, imagini care ar fi fost, poate, înţelese ■de fraţii noştri europeni, i-ar fi apropiat mai mult de noi, decît sînt ei acum, poate că ar fi apucat să le explice tot adevărul năzuinţelor noastre, şi ei near fi înţeles mai mult decît ne înţeleg acum, ar fi început să ine descopere, nu ne-ar fi privit cu atîta neîncredere şi aroganţă, cum fac acum. Dacă ar fi trăit Puşkin acum ar fi fost poate şi mai între noi mai puţine neînţelegeri şi certuri decît sînt acum. Dar Dumnezeu a dispus altfel. Puşkin a murit în plină dezvoltare a forţelor ,sale şi a dus cu siguranţă în mormînt o mare taină. Iar noi căutăm să dezlegăm acum, fără el, această taină.

CAPITOLUL AL TREILEA

I

Speculareа unei împrejurări.
Patru lecţii pe teme diferite
cu prilejul unei singure lecţii
care mi-a fost ţinută de dl. Gradovski.
Cu un apel adresat d-lui Gradovski
Despre o chestiune fundamentală

„Mi-am terminat aproape Jurnalul, limitîndu-l doar la „Cuvîntul" pe care l-am rostit pe ziua de 8 iunie la Moscova şi cu o introducere la acest Cuvînt, pe oare am scris-o, presimţind zarva care s-a şi dezlănţuit într-adevăr în presa noastră, mai tîrziu, după apariţia Cuvîntului meu în Moskovskie ve-domosti. Citind însă articolul dumitale, d-le Gradovski129, am oprit tipărirea Jurnalului ca să adaug şi un răspuns la atacurile dumitale. O, presimţirile mele s-au adeverit, s-a făcut o zarvă teribilă : sînt şi

orgolios şi laş, sînt şi Manilov 13° şi poet, trebuia să fie chemată şi poliţia ca să reţină entuziasmul publicului, o poliţie morală, o poliţie liberală, desigur. Dar de ce nu şi una adevărată ? Că şi adevărata poliţie e acum liberală la noi, cu nimic mai puţin decît liberalii care s-au repezit la mine. într-adevăr, n-a mai lipsit mult pînă la o poliţie adevărată ! Dar să lăsăm asta deocamdată, trec direct la răspunsul meu privitor la punctele dumitale. Recunosc de la bun început că personal cu dumneata n-am nici ce face, nici despre ce discuta. N-avem un limbaj comun şi, prin urmare, n-am de gînd în nici un fel să te conving, pici să te fac să-ţi

schimbi părerea. Citind şi articolele dumitale de dinainte, am fost, desigur, uimit de modul în care se legau gîndurile. Atunci la ce-ţi mai răspund acum ? Exclusiv pentru că-i am în vedere pe ceilalţi, pe cei care ne vor judeca, adică pe cititori. Pentru aceşti ceilalţi şi scriu. Aud, presimt, văd chiar că apar noi elemente, dornice de un cuvînt nou, care s-au plictisit de vechiul chicotit liberal, ori de cîte ori vine vorba de speranţă în Rusia, de vechiul şi ştirbul scepticism liberal de odinioară, de vechile cadavre pe care oamenii au uitat să le îngroape şi care tot se mai consideră generaţie tînără, de vechiul conducător liberal, salvator al Rusiei, care, după o existenţă de douăzeci şi cinci de ani s-a definit, în sfîrşit, ca „unul care ţipă aiurea prin bilei, că tot nu-l aude nimeni", după o expresie populară, într-un cuvînt aş vrea să spun multe în afară de răspunsul la observaţiile dumitale, aşa că, răspunzîndu-ţi acum, într-un fel speculez o împrejurare.
în primul rînd îţi pui întrebarea şi-mi reproşezi chiar că n-am lămurit mai clar de unde au apărut „pribegii" noştri, despre care am vorbit în Cuvîntul meu. Ei, asta e o istorie lungă şi trebuie să încep prea de departe. în plus, orice ţi-aş răspunde la asta, tot n-ai să fii de acord, pentru că dumneata ai preconceput şi ai pregătit un răspuns personal pentru cum şi de unde au apărut : „De plictiseala, cică, -de a trăi împreună cu alde Skvoznik-Dmuhanovski şi dintr-o tristeţe cetăţenească provocată de ţăranii încă neeliberaţi pe atunci". E o concluzie demnă de un liberal de astăzi, vorbind în general, la care tot ceea ce priveşte Rusia e ide multă vreme hotărît şi parafat cu o uşurinţă neobişnuită, proprie doar liberalului rus. Şi totuşi problema aceasta este mai complicată, decît crezi dumneata, în pofida hotărîrii dumitale definitive. Despre Skvoznici şi despre tristeţe

am să vorbesc ;la vremea lor, înainte însă te-aş ruga să-mi permiţi să citez un cuvinţel de-al dumitale, teribil de caracteristic, pe care-l spui cu o uşurinţă care frizează frivolitatea, cuvinţel pe care nu-l pot ocoli. Spui aşa :
„într-un fel sau altul, de două secole ne aflăm sub influenţa culturii europene1S1, a iluminismului european care acţionează extrem de puternic asupra noastră, datorită „receptivităţii universale" a omului rus, pe care dl. Dostoievski o defineşte drept
trăsătura noastră naţională. N-avem unde să fugim de cultura asta, şi n-avem nici de ce. E o situaţie, cu care nu poţi să te lupţi, pe bunul motiv că orice rus care vrea să fie un om cult, îşi va primi cultura numai din izvorul vest-euro-pean din pricina desăvîrşitei absenţe a izvoarelor ruseşti".
E spus, desigur, jucăuş de tot, dar ai spus şi un cuvînt de seamă : „iluminismul". Permite-mi să te întreb, ce înţelegi prin asta : ştiinţa occidentală, cunoştinţele practice, meseriile sau o cultură spirituală ? Primele, adică ştiinţele şi meseriile, într-adevăr nu trebuie să ne ocolească şi într-adevăr n-avem unde să fugim de ele, şi n-avem de unde să le avem în afara surselor vest-europene, pentru asta glorie Europei şi veşnica
• noastră recunoştinţă. Dar prin cultură, prin iluminare înţeleg (şi cred că altfel nici nu se poate înţelege) ceea ce se ex-
. primă literalmente prin cuvîntul „iluminare", adică o lumină
; spirituală, care-ţi cuprinde sufletul, care-ţi pătrunde în inimă, -care-ţi călăuzeşte mintea şi-ţi arată un drum în viaţă. Dacă
este aşa, atunci te rog să-mi dai voie să spun că o asemenea iluminare n-avem de ce s-o luăm din izvoare vest-europene din
• pricina prezenţei (şi nu absenţei) depline a izvoarelor ruseşti. Te .miri ? Vezi, cînd e vorba de discuţii îmi place să încep chiar cu fondul chestiunii, cu punctul cel mai discutabil.
Eu afirm că poporul nostru s-a iluminat de mult, primin-du-l în adîncul fiinţei sale pe Hristos şi învăţătura Lui. O să mi se spună : poporul nu cunoaşte învăţătura lui Hristos, nu i se ţin predici, dar asta e o replică nulă : ştie totul, tot ce trebuie să ştie, deşi ;n-ar putea promova un examen de catehism. De

învăţat a învăţat în biserici, unde ascultă de Isecole rugăciuni şi imnuri, care sînt mai bune decît predicile. A repetat şi a cîntat rugăciunile astea chiar şi în păduri, cînd căuta să scape de duşmanii săi, poate încă de pe vremea invaziei lui Batîi132 a cîntat „Dă-ne, Doamne, putere" şi atunci a şi învăţat imnul acesta, pentru că pe atunci nu i-a mai rămas nimic în afară de Hristos, iar în imnul acesta, chiar şi numai în el, se află tot adevărul lui Hristos. Şi ce dacă poporului i se citesc puţine predici, iar dascălii mormăie ceva neinteligifoil, asta e cea mai teribilă acuzaţie inventată de liberali la adresa bisericii noastre, împreună cu dificultăţile
458
459
slavonei bisericeşti, neînţeleasă zice-se de omul din popor. (Doamne, dar cei de rit vechi !) O să iasă însă popa şi-o să citească „Doamne, stăpîn al vieţii mele" şi în rugăciunea asta e întreaga esenţă a creştinismului, tot catehismul lui, şi poporul o ştie pe dinafară. Ştie pe dinafară şi multe . din vieţile Sfinţilor, de repovesteşte şi le ascultă cu încîntare. Dar şcoala cea mare a creştinismului prin care a trecut poporul au fost veacurile de suferinţe nenumărate şi nesfîrşite ale istoriei sale, cînd poporul, părăsit de toţi, asuprit de toţi, lucrând pentru toţi, a rămas doar cu mîngîierea lui Hristos, pe care l-a şi primit atunci în sufletul său şi pentru asta El i-a şi mîntuit sufletul de disperare ! Dar la ce-ţi spun toate astea ? Ca să te conving ? Cuvintele mele ţi se vor părea, desigur, infantile, impudice aproape. Repet însă pentru a treia oară : nu scriu pentru dumneata. Tema asta e o temă importantă şi mai trebuie spuse multe despre ea, şi am să vorbesc cît mai ţin pana în mînă, acuim însă am să-mi exprim datele esenţiale ale ideii mele : Dacă poporul nostru este de mult iluminat, dacă L-a primit în adîncul fiinţei sale pe Hristos şi învăţătura Lui, înseaimnă că odată cu El, cu Hristos, a primit, desigur, şi autentica iluminare. Cu un asemenea fond al iluminării, ştiinţele apusului vor reprezenta, desigur, pentru el o adevărată binefacere. Hristos nu va păli la noi, cum s-a întîmplat în apus, uride, de altfel, m-a pălit din cauza ştiinţelor, cum afirmă aceiaşi liberali, ci înainte de ştiinţe, cînd chiar biserica apuseană a. deformat chipul lui Hristos şi s-a transformat din biserică în stat roman şi l-a întruchipat din nou în chipul papalităţii. Da, în apus nu mai există cu adevărat nici creştinism,

nici biserici, deşi mai sînt mulţi creştini şi vor fi întotdeauna. Catolicismul însă într-adevăr nu mai este creştinism şi trece la idolatrie, iar protestantismul trece cu paşi uriaşi la ateism, la o moralitate instabilă, curentă, schimbătoare (şi nu veşnică).
O, îmi vei replica, desigur, imediat, creştinismul şi închi- , narea la Hristos nu reprezintă în sine şi prin sine întregul ciclu al iluminării, că nu e decît o treaptă, că mai e nevoie, de pildă, de ştiinţe, de idei civice, de dezvoltare etc. N-am ce să-ţi răspund la asta şi nici nu se cade să-ţi răspund, pentru că deşi ai în parte dreptate în privinţa ştiinţelor, de pildă, n-ai să fii niciodată de acord că creştinismul poporului nostru este şi trebuie să fie întotdeauna cea mai importantă şi cea
mai vitală bază a iluminării sale ! în Cuvîntul meu am spus că Tatiana, refuzînd să-l urmeze pe Oneghin, a procedat ruseşte, conform dreptăţii poporului rus, iar unul din criticii mei, jignit fiind că poporul rus are o dreptate a lui, mi-a replicat cu întrebarea : „Dar păcatele sexuale ?" Ce poţi să răspunzi la critici dintr-ăştia ? Şi mai ales sînt jigniţi de faptul că poporul poate să-şi aibă o dreptate a lui, şi, prin urmare, e într-adevăr iluminat. Dar păcatele sexuale există oare la tot poporul nostru, există ca o dreptate ? Întregul nostru popor îl receptează ca o dreptate ? Da, poporul nostru e vulgar, deşi nu e vorba nici pe departe de întregul popor, o, aici pot să jur ca martor, pentru că am văzut poporul nostru şi-d; cunosc, ajn trăit destui ani cu el, âm mîncat cu el, am dormit cu el şi „fost-am socotit ca răufăcător", am muncit cu el, a fost o muncă adevărată, cu mîinile, în timp ce alţii „spă-lîndu-şi mîinile în sînge", făceau pe liberalii şi chicoteau pe seama poporului, hotărau la lecţii şi la secţiile foiletoanelor gazetăreşti că poporul nostru „are chip de fiară şi stigmatul ei". Să nu-mi spui că nu cunosc poporul ! 11 ştiu : de la el l-am primit din nou în sufletul meu pe Hristos, pe care l-am aflat în casa părintească fiind copil încă, şi pe care era să-l pierd, cînd m-am transformat, la rîndul meu, într-un „liberal eurqpean". Dar las-l să fie aşa, las-l să fie poporul nostru păcătos şi vulgar, las-l să mai aibă chip de fiară : „Şi umbla fiul călare pe mama, şi-şi ducea nevasta de hăţuri" — a ieşit de undevia şi cîntecul ăsta ! Toate cîntecele ruseşti sînt luate dintr-un fapt real — aţi observat asta ? Dar fiţi şi voi măcar o dată drepţi, liberalilor : amintiţi-vă cît a suferit poporul şi timp de cîte veacuri ! Amintiţi-vă cine e mai vinovat de chipul lui de fiară şi

nu-l mai condamnaţi ! Pentru că e ridicol să condamni un ţăran că nu se piaptănă la frizerul francez de pe Bolşaia Morskaia şi se ajunge aproape pînă la acuzaţii de astea, când dau liberalii noştri europeneşti să se ridice împo-; triva poporului nostru şi să-l nege : nici personalitatea nu şi-a ; format-o, nici chip naţional n-are ! Dumnezeule, dar în apus, ; unde vreţi şi la ce popor vreţi — e oare mai puţină beţie şi hoţie, nu e aceeaşi bestialitate şi mai e şi înrăire (ceea ce , n-are poporul nostru) şi o ignoranţă autentică de data aceasta, ţîn toată legea, o autentică incultură, pentru că este legată de [fărădelege, care nici nu se mai consideră acolo păcat, tocmai pentru că a devenit o dreptate şi nu un păcat. Dar las-l să fie
460
461
w
aşa, las-l să fie, tot ce-i al poporului nostru, bestialitate şi păcat, dar are ceva indiscutabil : faptul că el, cel puţin în; ansamblul său (şi nu ca un ideal, ci în cel mai autentic cotidian) nu-şi priveşte, nu, şi-a privit şi nu-şi va privi niciodată păcatul ca o dreptate ! Va păcătui, dar va spune întotdeauna, mai devreme sau mai tîrziu : am făcut o nedreptate. Dacă n-o va spume cel care a păcătuit, o va spune altul în locul lui şi dreptatea va fi împlinită. Păcatul e negura şi negura va trece cînd soarele va străluci din plin. Păcatul este ceva trecător, pe cînd Hristos este veşnic. Poporul păcătuieşte şi se mînjeşte zilnic, dar în clipele sale cele mai bune, în clipele lui Hristos, nu se va înşela niciodată în privinţa adevărului. Asta e şi important, în ce anume crede poporul ca în propria sa dreptate, unde o presupune, cum şi-o imaginează, din ce-şi face dorinţa sa cea mai bună, ce iubeşte, ce cere de la Dumnezeu, ce anume deplînge în ruga sa. Iar idealul poporului este Hristos. Şi de la Hristos, desigur, vine şi iluminarea, iar în momentele sale supreme, în momentele sale dramatice, poporul nostru hotărăşte şi a hotărît întotdeauna, orice cauză comună, a întregului popor, creştineşte. O să-mi spuneţi ironic : „să plîngi, asta e puţin, ca şi să suspini, trebuie să mai şi faci ceva, trebuie să şi exişti". Iar dumneavoastră, domnilor iluminaţi ruşi-europeni, aveţi mulţi oameni ai dreptăţii ? Ară-taţi-mi-i pe oamenii voştri ai dreptăţii, pe care-i puneţi în locul lui Hristos. Dar să ştiţi

că poporul îşi are aceşti oameni ai dreptăţii. Sînt caractere pozitive de o neasemuită frumuseţe şi putere, de care încă nici nu s-a atins spiritul vostru de observaţie. Sînt şi oameni ai dreptăţii şi martiri întru dreptate, indiferent dacă-i vedem sau nu. Ştiu că celui căruia îi este dat să vadă, va vedea şi va înţelege, cine însă nu vede decît chipul de fiară, acela nu va vedea nimic. Poporul ştie că oamenii aceştia există la el, crede în existenţa lor, se fortifică cu gîndui acesta şi speră că în clipa aceea dramatică pentru ei îl vor salva. Şi de cîte ori nu şi-a salvat poporul nostru patria ? Chiar de curînld, înecat în păcat, beţie şi fărădelege, poporul tot s-a bucurat sufleteşte de ultimul război pentru credinţa creştină, călcată în picioare de musulmani în ţările slave. L-a primit, s-a agăţat de el ca de un sacrificiu necesar răscumpărării păcatelor şi a fărădelegilor sale, şi-a trimis fiii să moară pentru cauza cea sfîntă, şi m-a strigat că rubla scade şi că a crescut preţul la carnea de vită. A ascultat cu pasiune, a întrebat cu pasiune, a citit despre război şi aici îi sîntem martori, avem mulţi martori ai acestor fapte. Ştiu, avîntul spiritual al poporului nostru în ultimul război, şi cu atît mai mult cauzele acestui avînt, nu sînt recunoscute de liberali, care îşi bat joc de ideea asta : „Mizerabilii ăştia au o idee colectivă, au un simţ civic, o gîndire politică — se poate admite aşa ceva ?" Şi de ce, Ide ce liberalul nostru european e atît de adesea un duşman al poporului rus ? De ce în Europa cei care-şi spun democraţi, sînt întotdeauna pentru popor, în orice caz se sprijină pe el, iar democratul nostru e ,. cel mai adesea un aristocrat şi la urma urmei serveşte mai mereu tot ce oprimează forţa populară şi eşuează în ifose domneşti. O, nu afirm că sînt în mod conştient mişte duşmani ai poporului, dar toată tragedia constă tocmai în inconştienţa lor. Vei fi indignat de întrebările astea ? Fie. Pentru mine toate astea sînt mişte axiome, şi e evident că n-am să încetez să le explic şi să le demonstrez cît timp am să scriu şi am să vorbesc.

Să terminăm deci : cu ştiinţele aşa e, dar n-avem de ce să ne luăm „iluminismul" din izvoare vest-europene. Că altfel o "să luăm poate şi nişte formule sociale, ca, de pildă : .,Chacun pour soi et Dieu pour tous" sau „Apres moi le de-luge". O, vor ţipa imediat : „Şi noi ce, n-avem proverbe din -l astea ? „Binele se uită" şi sute de alte aforisme de genul ăsta.

Da, poporul are multe şi felurite proverbe : poporul are o minte largă, are şi-l umor, o conştiinţă care se dezvoltă sugerează în-totdeauna o negare — dar toate astea nu sînt decît proverbe, :poporul nostru nu, crede în adevărul lor moral, rîde de "ele şi gluimeşte pe socoteala lor şi le neagă, în ansamblul său în orice caz. Veţi îndrăzni însă să afirmaţi că chacun pour soi iet Dieu pour tous nu e decît un proverb, că nu e o formulă socială, acceptată de toată lumea în apus pe care toţi o ser-vesc şi cred în ea ? în orice caz, toţi cei care se află-l deasupra poporului, care-l ţin în hăţuri, care au pămînt şi proletari şi care stau la paza „iluminismului euiropean". Atunci ce nevoie avem de un iluminism ca ăsta ? Să căutăm un altul, la noi. Ştiinţa e una, iar iluminarea este altceva. Cu speranţa în poporul-l nostru şi în forţele sale, (poate că vom dezvolta cîndva iluminismul nostru creştin în plenitudinea sa, în toată strălucirea sa. O să-mi spui evident că toată vorbăria asta lungă nu reprezintă un răspuns la critica dumitale. Fie. Eu însumi nu
462
463
socotesc asta decît o introducere, necesară însă. După cum şi dumneata remarci şi relevi la mine, adică în Cuvîntul meu, acele momente de discordanţă cu dumneata pe care le consideri drept cele mai importante, aşa şi eu n-am făcut decît să remarc şi să evidenţiez un moment al dumitale pe care-I consider drept discordanţa noastră fundamentală, care ne împiedică să ajungem la o înţelegere. Introducerea însă s-a terminat, să trecem la critica dumitale, de data asta fără digresiuni.

n

Aleko şi Derjimorda. l

Suferinţele lui Aleko generate de starea de iobag a ţăranului. Anecdote.

Dumneata scrii aşa, criticîndu-mi Cuvîntul :

„Puşkin, însă, descriindu-l pe Aleko şi pe Oneghin ca pe nişte purtători ai negării n-au arătat ce anume «au negat», ei şi ar fi fost extrem de riscantă afirmaţia că ei au negat tocmai «ideea naţională de justiţie», principiile de bază ale viziunii ruseşti. Asta nu: se vede nicăieri".

Ei bine, se vede sau nu se vede, e sau nu riscantă afirmaţia, la asta vorn reveni îndată, iată însă acum vorbele dumitale despre de-alde Dmuhanovski, de care, cică, ar fi fugit Aleko la ţigani :

„Dar, într-adevăr, universul pribegilor de atunci, scrii dumneata —• a fost un univers care nega un alt univers. Pentru explicarea acestor tipuri sînt necesare alte tipuri pe care Puşkin nu ie-a mai reprodus, deşi s-a referit, cu o mare indignare, lla ele din cînd în cînd. Natura talentului său l-a împiedicat să coboare în bezna aceasta şi să facă «o perlă a creaţiei» din cucuvelele, bufniţele şi liliecii de care sînt pline subsolurile (nu ebajele de sus?) ale edificiului rusesc. Asta a făcut-o Gogol, un mare revers al lui Puşkin. El a arătat iumii de ce a fugit Aleko la ţigani, de ce a fost cuprins Oneghin de plictis, de ce au apărut pe lume «oamenii de prisos», eternizaţi de Turgheniev. Korobocika, Sobakevici, Skvoznik-Dmu-

hanovski, Derjimorda, Teapkin-Leapkin — iată faţa umbrită a lui Aleko, Beltov, Rudin şi mulţi alţii. E un fundal fără de care figurile celor din urmă sînt de neînţeles. Şi doar eroii lui Gogol au fost ruşi şi, cît de ruişi ! Korobocika n-a suferit de uin plictis universal, Skvoznik-Dmuhanovski ştia foarte bine să discute cu negustorii, Sobakevici îşi vedea ţăranii ca-n palmă şi lla fel îl vedeau şi ei. Desigur, Aleko şi Rudin n-au văzut chiar aşa toate astea şi nici nu le-au înţeles pe deplin : ei pur şi simplu au fugit, care unde a putut: Aleko la ţigani, iar Rudin la Paris să moară pentru o cauză cu desăvîrşire străină pentru el".

Vedeţi dumneavoastră, cei doi pur şi simplu au fugit. O, uşurinţă foiletonistică a hotărîrii ! O, cît de simplu ies toate astea la voi, cum sînt toate gata hotărîte ! Spui într-adevăr nişte cuvinte gata pregătite. Apropo, de ce ai adus dumneata vorba de faptul că toţi eroii ăştia ai lui Gogol erau ruşi — „of, pît fie ruşi !" Asta nu se referă în nici un feţi la discuţia noastră. Şi cine nu ştie că au fost ruşi ? Şi Aleko şi Oneghin au fost tot ruşi, şi noi doi sîntem ruşi, cu totul rus a fost şi Rudin care a fugit la Paris ca să moară pentrui o cauză cu desăvîrşire străină pentru el, zici dumneata. Tocmai de asta e şi rus în gradul cel mai înalt, deoarece cauza pentru care a murit la Paris nu-i era de loc atît de străină, cum ar fi fost pentru un englez sau pentru un neamţ — pentru că o cauză europeană, mondială, general-umană a încetat de mult să mai fie străină pentru un rus. Asta e trăsătura care-l deosebeşte pe Rudin. Tragedia lui Rudin constă, în fond, în faptul că nu şi-a găsit de lucru pe ogorul său şi a murit pe un alt ogor, care însă nu-i e atît de străin pe cît afirmi dumneata. Iată însă în ce constă

chestiunea : toţi aceşti Skvoznici şi Sobakevici, deşi sînt ruşi, sînt nişte ruşi stricaţi, rupţi de temeiul lor şi care deşi ştiu sub un aspect viaţa poporului, nu cunosc de loc aspectul celălalt, mici măcar nu bănuiesc că ar exista, asta e tot. Nici măcar n-au bănuit existenţa sufletului poporului, nici a celor aşteptate de popor, pentru că au dispreţuit teribil poporul. I-au refuzat pînă şi sufletul, în afara celui de iobag. „Sobakevici îşi vedea ţăranii ca-n palmă", afirmi dumneata. E imposibil. Sobakevici vedea în al său Proşka numai forţa pe care-l putea s-o vîndă lui Gicikov. Dumneata afirmi că Skvoznik-Dmuhanovski ştia foarte bine să discute cu negustorii. „Vai de mine !" Dar reciteşte monologul pri-

mărului cu negustorii, din actul al cincilea — aşa se vorbeşte cu animalele, nu cu oamenii, asta înseamnă să ştii „foarte bine" să discuţi cu un rus ? Chiar îl lauzi ? Păi e mai bine să-i dai direct una peste gură şi să-i vîri mîna-n păr. în copilăria mea am văzut o dată pe un drum mare un curier, cu o uniformă cu pulpană, cu un tricorn cu pană, care-l lovea cu pumnul, cu toată puterea pe un vizitiu, iar acesta, scos din minţi, îşi biciuia troica înaburită, care alerga din răsputeri. Curierul ăsta era, bineînţeles, rus prin naştere, dar atît de orbit şi de rupt de popor, că altfel nici nu putea să discute cu un om din popor decît cu pumnul său uriaş, în locul oricăror vorbe. Şi totuşi toată viaţa lui a petrecut-o cu vizitii şi cu alţi oameni din popor. Dar pulpanele uniformei lui, pălăria cu pană, gradul lui de ofiţer, cizmele lui petersburgheze strălucitoare îi erau mai scumpe, intim şi spiritual, nu numai decît ţăranul rus, dar poate şi decît întreaga Rusie, pe care a .străbătut-o în lung şi în lat şi în care, după toate probabilităţile n-a văzut nimic remarcabil şi demn de altceva în afară de pumnul lui şi de o lovitură a cizmei sale lustruite. Toată Rusia era reprezentată pentru el de şefii lui, iar tot ce nu era asta, n-avea aproape nici drept la existenţă. Cum poate unul ca ăsta să înţeleagă esenţa poporului şi sufletul lui ! Era rus, dar era un rus „europenizat", care abia-şi începea euro-penismul şi nu cu iluminarea, ci cu desfrîul, cum au început-o mulţi. Da, desfrîul, ăsta a fost adesea privit la noi ca cel mai bun mijloc de a-i transforma pe ruşi în europeni. Pentru că fiul unui curier dintr-ăsta va fi poate profesor, adică un european patentat. Aşa că să

nu-mi vorbeşti despre cum au înţeles ei esenţa poporului. Au trebuit să apară un Puşkin, Homeakov, Samarin, Aksakov ca să se poată începe într-adevăr să se discute despre esenţa naţională. (Deşi sa discutat şi pînă la ei, idar nu ştiu cum clasic şi teatral). Şi cînd au început să vorbească despre „ideea naţională de dreptate" toţi se uitau la ei ca la nişte epileptici şi idioţi, care au drept ideal „să mă-nînce ridichi şi să scrie denunţuri". Da, denunţuri ! Atît de mult i-au uluit pe toţi la început prin apariţia şi prin opinia lor, că liberalii au şi căzut pe gînduri : nu vor cumva să-i denunţe ? Hotărăşte singur: se află chiar departe de concepţia asta stupidă asupra slavofililor mulţi dintre liberalii de astăzi ?

. (-l■.

Dar să trecem la chestiune. Dumneata afirmi, că Aleko a fugit la ţigani ca să scape de Derjimorda. Să spunem că aşa e. Dar mai rău e că dumneata însuţi, d-le Griadovski, recunoşti cu toată convingerea dreptul lui Aleko la un asemenea dispreţ : „Nu putea să nu fugă la ţigani, că prea era mizerabil Derjimorda." Iar eu afirm că Aleko şi Oneghin au fost şi ei în felul lor nişte Derjimorda şi într-un sens chiar şi mai răi. Cu diferenţa că nu-i acuz de loc pentru asta, recu-noscînd întru totul tragicul destinului lor, iar dumneata îi lauzi Ică au fugit : „Nişte oameni atît de mari şi de interesanţi, cum de-ar fi putut să convieţuiască cu monştrii ăştia ?" Faci o mare eroare. Dumneata tragi concluzia că Aleko şi Oneghin nu s-au rupt de fel de temeiul lor şi nici n-au negat adevărul poporului. Mai mult : „mici n-au fost orgolioşi", iată ce ajungi dumneata să afirmi. Aici, dimpotrivă, orgoliul este o consecinţă, ilogică şi inevitabilă a caracterului lor abstract şi a izolării lor Ide temei. Doar nu poţi să negi că n-au cunoscut temeiul, că au fost crescuţi şi educaţi într-o manieră de pension, Rusia au cunoscut-o la Petersburg, la slujbă, cu poporul se aflau într-un raport de boier şi iobag. Chiar dacă au trăit la ţară în mijlocul ţăranilor. Curierul meu şi-a petrecut toată viaţa cu vizitii şi nu le recunoştea nici un drept în afară de dreptul la pumnul lui cel merituos. Aleko şi Oneghin erau faţă de Rusia nişte oameni orgolioşi şi nerăbdători, ca toţi oamenii care trăiesc într-un grup izolat de popor, cu toate primite de-a gata, adică de la ţăranul rus şi de la cultura eurqpeană, pe care au primit-o tot de-a gata. Şi tocmai prin faptul că toţi oamenii noştri cultivaţi s-au transformat după cele aproape două secole ale

istoriei noastre de după Petru I şi ca urmare a unei anume influenţe istorice în nişte coconaşi leneşi, prin asta se şi explică şi caracterul lor abstract şi izolarea lor de temei. Aleko n-a fost distrus de Derjimorda, ci de faptul că mu şi l-a putut explica, nici pe el, nici originea ; lui. A fost prea orgolios pentru asta. Neştiind să-şi explice, pn-a găsit nici posibilitatea de a lucra ogorul natal. Iar pe cei ţcare credeau în posibilitatea asta îi socotea proşti sau tot nişte [Derjimorda. Şi nu numai faţă de Derjimorda era mîndru -lpribeagul nostru, ci faţă de întreaga Rusie, pentru că Rusia, i conform concluziei sale definitive, era formată numai din Der-t jimorde şi din robi. Şi dacă avea ceva nobil, asta erau ei, -lAleko şi Oneghin, şi nimic mai mult. După asta orgoliul vine
466
467
de la sine : plutind în abstract ei încep să se mire de nobleţea lor şi de distanţa dintre ei şi mizerabilii Derjimortda, la care n-au ştiut Isă explice nimic. Dacă n-ar fi fost mîndri, ar fi văzut că sînt şi ei nişte Derjimorde şi, văzînd asta, poate că ar fi găsit atunci, chiar îin faptul descoperirii, o soluţie de împăcare. Faţă de popor însă au avut nu atît un sentiment de orgoliu, cît unul de dezgust, fără excepţie. Dumneata n-o sa crezi toate astea, dimpotrivă, spunînd că unele din trăsăturile acestor Aleko şi Oneghin sînt într-adevăr nu prea frumoase, dumneata începi să mă dojeneşti cu aroganţă pentru îngustimea vederilor şi pentru faptul că „nu prea e raţional să tratezi simptomele, fără să te atingi de rădăcina bolii". Dumneata afirmi că eu, cînd am spus : „Te împacă, om mîndru", îl acuz pe Aleko doar de calităţile lui personale, lăsînd la o parte rădăcina răului chestiunii: „de parcă toată problema ar fi doar în calităţile personale ale celor care sînt mîndri şi nu vor să se împace. iNu s-.a răspuns ila întrebarea — faţă de ce erau mîndri pribegii, după cum rămîne fără răspuns şi cealaltă întrebare — cu ce trebuie să se împace". Aici e prea multă aroganţă din partea dumitale : mi se pare că am afirmat direct că „pribegii" sînt un produs al evoluţiei istorice a societăţii noastre, prin urmare nu dau toată vina doar pe ei personal şi pe calităţile lor personale. Dumneata ai citit toate astea la mine, e scris, e tipărit, atunci de ce mai deformezi ? Citindu-mi tirada Smereşte-te, dumneata scrii următoarele : „Prin cuvintele acestea dl. Dostoievski a expus ceea ce are mai

intim în convingerile sale, ceea ce constituie în acelaşi timp şi forţa şi slăbiciunea autorului Fraţilor Karamazov. în cuvintele acestea se concentrează un mare ideal religios, o puternică propovăduire a responsabilităţii personale, dar fără nici o aluzie la idealurile sociale".
Iar după cuvintele astea începi să critici ideea „autoperfecţionării individuale în spiritul iubirii creştineşti". O să trec imediat la opinia dumitale privind „autoperfecţionarea morală", înainte de asta însă am să dau la iveală toate resorturile dumitale, pe care, s-ar părea, că vrei să ile ascunzi şi anume : dumneata nu te-ai supărat pe mine numai pentru că îl acuz pe „pribeag", dar mai ales pentru faptul că nu4 recunosc ca ideal al perfecţiunii morale, ca un rus sănătos, după cum este şi trebuie să fie ! Recunoscînd că Aleko şi Oneghin au unei trăsături „nu prea frumoase", dumneata nu joci cinstit.
468
Opinia dumitale intimă, pe care nu ştiu de ce nu vrei s-o dezvălui pe deplin,* este că „pribegii" sînt fireşti şi minunaţi măcar şi prin faptul că au fugit de alde Derjimorda. Te indignezi, dacă cineva îndrăzneşte să le găsească şi cel mai mic cusur. O spui direct : „Ar fi stupid să afirmi că ei au fost distruşi de propria lor mîndrie şi că n-au vrut să se încline în faţa dreptăţii poporului". Afirmi, în sfîrşit, cu pasiune şi insistenţă că ei sînt cei care i-au eliberat pe ţărani. Scrii astfel :
„Vom spune mai mult : dacă în sufletul celor mai buni dintre aceşti «pribegi» din prima jumătate a secolului nostru s-a păstrat vreo intenţie, nu poate fi vorba decît de o intenţie privind poporul, ura lor cea mai arzătoare a fost îndreptată împotriva robiei care-l apăsa pe popor. Chiar dacă şi-au iubit poporul şi au urît iobăgia într-o manieră personală, «europeneasc㻫, dacă vreţi. Dar cine alţii dacă nu ei au pregătit societatea noastră pentru lichidarea iobăgiei ? Au servit cum au putut «ogorul naital» mai întîi în calitate de propovăduitori ai eliberării, iar mai târziu ca nişte intermediari de prim rang". Aici e totul, că „pribegii" urau iobăgia într-o manieră proprie, „eurqpenească". Aici e totul, că ei urau iobăgia nu de dragul ţăranului rus care lucra pentru ei, care-i hrănea şi care, deci, a fost asuprit de ei. Cine i-a împiedicat, dacă au fost cuprinşi de o asemenea tristeţe cetăţenească, încît au tre-(buit să fugă la ■ ţigani sau pe baricaddle Parisului, cine i-a i împiedicat să»şi

elibereze ţăranii cu pămînt cu tot şi să scape ■ astfel de tristeţea cetăţenească, măcar în ceea ce priveşte propria lor răspundere ? Dar nu ştiu cum se face că nu prea s-a auzit la noi de eliberări de-astea, vaiete cetăţeneşti însă răsunau destule. „Mediul, vedeţi dumneavoastră, l-a sufocat şi cufn Isă se lipsească de capital ?" Şi de ce să nu se lipsească, dacă tristeţea asta din pricina ţăranilor îi aducea într-un asemenea hal, că trebuiau să fugă pe baricade ? Aici e aici, că în „tîrguşorul Paris" e totuşi nevoie de bani, chiar dacă urci pe baricade, aşa că iobagii ăştia le trimeteau dijma. Făceau şi mai simplu : ipotecau, vipdeau sau îi schimbau (nu e tot aia ?) pe ţărani şi făcînd astfel rost de gologănei plecau -lla Paris ca să contribuie la editarea ziarelor şi a revistelor radicale franţuzeşti pentru salvarea de data asta a întregii omeniri şi nu numai a ţăranului rus. Dumneata ne asiguri că îi mînca pe

toţi durerea pentru ţăranul rus. Nu atît pentru ţăranul rus cît în general o tristeţe cauzată de robia umană: nu trebuie să fie, nu e civilizat. Liberte, cică, Egalite et Fraternite. în ceea ce-l priveşte personal pe ţăranul rus, poate că tristeţea pricinuită de el nici nu prea apăsa atît ide îngrozitor inimile astea mari. Cunosc şi ţin minte o mulţime de cugetări intime dile unor oameni cu totul şi cu totul „luminaţi" idin timpurile bune din trecut : „Robia e, fără discuţie, un rău îngrozitor, consimţeau ei, dacă e să vorbim serios, atunci poporul nostru parcă e popor ? Seamănă el, să zicem, cu poporul parizian din nouăzeci şi trei ? S-a şi obişnuit cu robia, faţa şi figura lui sînt de rob şi, dacă vreţi, nuiaua e un lucru teribil de ticălos, în general vorbind, dar pentru ţăranul rus zău că nuieluşa mai e încă necesară : ţăranul rus trebuie să fie bătut, altfel va imuri de tristeţe, dacă nu e bătut, asta e naţia" — astea le auzeam, vă jur, de la nişte oameni chiar cu totul luminaţi. Ăsta e un „adevăr sănătos, domnii mei." Oneghin poate că nu-şi bătea ţăranii, deşi e greu s-o afirmi cu siguranţă, ei, dar A-lleko, sînt sigur că-i bătea — şi doar nu din cruzime, ci aproape din milă, aproape de dragul unui scop înalt : „Asta e necesar pentru el, fără nuieluşă nu poate să trăiască, vine doar singur la mine şi mă roagă : trage-mi o bătaie, boierule, fă-mă om, că am luat-o razna de tot ! Ce poţi

să faci cu o fiinţă ca asta, vă rog să-mi spuneţi, şi-i satisfaci dorinţa, îi tragi o bătaie !" Repet, sentimentele lor faţă de ţărani frizau uneori un sentiment de scîrbă. Şi cîte anecdote dispreţuitoare circulau între ei despre ţăranul rus, dispreţuitoare şi obscene, despre sufletul lui de rus, despre „idolatria" lui, despre popii lui, despre muierea lui, asta o spuneau cu o mare simplitate uneori nişte oameni a căror viaţă de familie arăta adesea aproape; ca o casă ide toleranţă — o, desigur, nu din nişte porniri condamnabile, ci din prea multă pasiune în receptarea ultimelor noutăţi eurqpeneşti, ă la Lu-crezia Floriani133, de pildă, acceptate şi însuşite în maniera noastră, cu tot lavîntul rusesc. Toţi au fost ruşi. O, pribegii ruşi întristaţi au fost uneori mari potlogari, d-le Gradovski, şi chiar anecdotele astea despre ţăranul rus şi părerea lor dispreţuitoare despre el le potoleau aproape întotdeauna durerea lor cetăţenească pricinuită de iobăgie şi-i dădeau astfel doar un caracter universal-abstract. Şi cu un caracter universal-abstract al tristeţii poţi foarte bine să te împaci, hrănindu-te cu

M

contemplarea spirituală a propriei tale frumuseţi morale şi a avîntului propriei tale gîndiri cetăţeneşti, ei, da, fizic însă se hrăneau cu dijmele luate de la aceiaşi ţărani şi cum se mai hrăneau ! Ce să mai vorbim, chiar de curînd un veteran, martor al acelor vremuri, a publicat într-o revistă o întîmplars. despre întîlnirea celor mai mari minţi liberale ruseşti şi universale de pe vremuri cu o muiere din popor. Erau de data asta nişte pribegi nărăviţi, ca să zic aşa, gata patentaţi, şi care în sensul acesta şi-au pus amprenta lor istorică. Vedeţi dumneavoastră, chiar în vara anului patruzeci şi cinci, într-o vilă de lîngă Moscova, unde se dădeau nişte „mese colosale", chiar după expresia veteranului, s-au adunat o mulţime de oaspeţi : profesori foarte umanişti, amatori şi cunoscători minunaţi în artele frumoase şi în cîte altele, democraţi glorioşi, deveniţi mai tîrziu politicieni chiar de anvergură mondială, critici, scriitori, doamne sublime prin cultura lor. Şi deodată toată compania, probabil după un prînz cu şampanie, knlebiaka şi alte delicatesuri (trebuia doar să fi fost un motiv pentru care li se spunea „colosale"), s-a dus :să se plimbe pe cîmp. într-un lan de secară dau de o seeerătoare.

Se ştie cum sînt muncile de vară : ţăranii şi femeile se scoală la patru dimineaţa şi se duc la eîmjp, unde lucrează pînă la noapte. E foarte greu să seceri, timp de douăsprezece ore, stai aplecat, te arde soarele. De obicei cînd intră o ţărancă în secară nici nu se mai vede. Şi uite, chiar aici, în secară, dă compania noastră peste o ţărancă — imaginaţi-vă „într-un costum primitiv" (în cămaşă ? !). E îngrozitor ! Sentimentul universal, uman se trezeşte, răsună pe loc o voce jignită : „Femeia rusă e singura din toate femeile care nu se ruşinează de nimeni !" şi apare imadiat şi concluzia : „Femeia rusă e singura în faţa căreia nimeni nu se ruşinează de nimic" (adică, nu trebuie sa se ruşineze ?). S-a încins o dispută. Au apărut şi apărătorii ţă-răncii, dar ce apărători şi cu ce argumente au trebuit să lupte ! Iată ce opinii şi concluzii s-au putut auzi într-un grup de moşieri pribegi, care au băut şampanie şi au înghiţit stridii, ria(f pe banii cui ? Tot pe munca ei ! Că doar pentru voi, martiri universali, munceşte ea, din truda ei aţi mîncat. Că i-a scos, în secară, unde n-o vede nimeni, straiele, chinuită îind de soare şi de sudoare, şi a rămas doar în cămaşă — e şi neruşinată şi v-a şi jignit sentimentele voastre pudice : „cea mai neruşinată femeie" — ah, virtuoşilor ! Dar ale voastre

„discuţii pariziene", dar ştrengăriile în „tîrguşorul Paris", dar micuţul cancan din Bal-Mabille134, după care se topeau ruşii noştri, chiar şi cînd nu făceau decît să povestească, dar drăguţul cîntecel :

Ma commere quand je danse
Comment va mon cotillon ?

Cu o ridicare graţioasă a fustiţei şi cu tresăriri ale fundu-leţului — asta nu-i indignează pe virtuoşii noştri, dimpotrivă, îi farmecă ? Vai de mine, dar o fac atît de graţios, cancanul ăsta, cutremurul ăsta — nu e decît un delicat article de Paris în genul său, pe cînd aici ce e ■—-o muiere, o muiere de a noastră, o ciubotă, o bîtă !" Nu, domnilor, aici nici nu e vorba măcar de o convingere în ticăloşia ţăranului şi a poporului nostru, aici e vorba de ceva care s-a transformat într-un sentiment, e vorba de un sentiment personal de silă faţă de ţăranul nostru, o, un sentiment involuntar, desigur, aproape inconştient, nici măcar observat din partea lor. Recunosc, că . nu pot fi în nici un fel de acond cu teza dumitale fundamentală, d-le Gradovski :

„Cine alţii decît ei au pregătit societatea noastră pentru lichidarea iobăgiei?" Poate doar cu palavragitul lor abstract, făcînd să se reverse, după toate regulile artei tristeţea lor civică — o, evident, totul a fost inclus într-o economie generală şi a servit cauza. Dar de contribuit au contribuit la eliberarea ţăranilor şi au ajutat celor care au lucrat pentru această eliberare mai curînd oamenii ide tipul lui Sa-: marin, de pildă, şi nu pribegii dumitale. Oamenii de tipul lui1 Samarin, un tip care mu aduce ide loc a pribeag, dar care a venit atunci pentru truda cea mare n-au fost de loc puţini, d-le Gradovski, şi dumneata nu spui, evident, nici un cxn-vînt despre ei. Pribegii, însă, după toate simptomele, s-au plictisit repede de treaba asta şi au început dki nou să mormăie. N-ar fi fost pribegi, dacă n-ar fi făcut aşa. După ce şi-au primit banii de răscumpărare, au început să vîndă restul de pămînturi şi de păduri negustorilor şi chiaburilor, ca să fie tăiate şi distruse, iar după ce s-au stabilit în străinătate au înfiinţat absenteismul... Dumneata, d-le profesor, n-ai să fii desigur de acord cu părerea mea, dar ce pot să fac : nici eu n-am cum să accept chipul acesta, atît de drag dumitale de rus elevat şi liberal, drept ideal al unui rus autentic şi normal, cum, zice-se, ar fi fost el într-adevăr, cum este acum

şi cum va fi chiar şi în viitor. N-au făcut prea multe lucruri Ide soi oamenii ăştia în ultimele decenii pe ogorul natal. Şi asta e mai adevărat decît ditirambul dumitale în cinstea aces- tor domni.

III Două jumătăţi.

Şi acum voi trece la concepţia dumitale privind „autoper-ji fecţionarea morală în spiritul dragostei creştineşti" şi la aşa-zisa deplina sa insuficienţă în raport cu „idealurile sociale" şi, mai ales, cu „instituţiile sociale". O, chiar dumneata însuţi ;■ consideri că acesta este momentul principal al neînţelegerii 1 noastre. Scrii următoarele :

„Am ajuns acum la momentul principal al neînţelegerii noastre cu dl. Dostoievski. Cerîndu-ni-se să ne închinăm în faţa adevărului poporului, în faţa idealurilor naţionale, el consideră acest «adevăr» şi aceste idealuri ca ceva finit, imuabil şi etern. Ne vom permite să-i spunem — nu. Idealurile sociale ale poporului nostru se află încă în procesul de formare, de

dezvoltare. Mai trebuie să lucreze mult cu sine însuşi ca să devină demn de a fi numit un mare popor".
Ţi-am şi răspuns în parte cu privire la „adevărul" şi idealurile poporului, la începutul articolului, în prima parte a acestuia. Dumneata socoteşti că acest adevăr şi aceste idealuri sînt insuficiente pentru dezvoltarea idealurilor sociale ale Rusiei. Religia, spui dumneata, e un lucru, iar mişcarea socială este altceva. Dumneata tai cu cuţitul dumitale savant un organism viu, întreg, în două jumătăţi distincte şi afirmi că aceste două jumătăţi trebuie să fie independente una de alta. Să le privim mai de aproape, să analizăm fiecare din aceste jumătăţi în parte şi poale că vom fi în stare să scoatem ceva. Să analizăm pentru început jumătatea „autoperfecţionării în spiritul dragostei creştineşti". Dumneata scrii aşa :
„Dl. Dostoievski ne cheamă să ne îndreptăm eforturile asupra noastră şi să ne smerim. Autoperfecţionarea personală în spiritul dragostei creştineşti reprezintă desigur premiza oricărei

activităţi, fie ea mică sau mare ! Din asta însă nu trebuie sa conchidem că oamenii desăvîrşiţi personal, în sens creştin, au format o societate perfectă. Ne vom permite să dăm un exemplu.
Apostolul Pavel îi învăţa pe sclavi şi pe stăpîni cum trebuie să fie relaţiile lor reciproce. Şi unii şi alţii puteau să asculte cuvîntul apostolului şi de obicei aşa şi făceau, ei personal puteau fi buni creştini, dar prin asta robia nu devenea sfîntă şi rămînea o instituţie imorală. Cum s-a întîmplat cu dl. Dostoievski, aşa s-a întîmplat şi cu fiecare dintre noi —■ am cunoscut creştini minunaţi, moşieri şi ţărani, în egală măsură. Iobăgia însă a rămas o ticăloşie în ochii Domnului şi Ţarul-Eliberator rus a fost un exponent nu numai al cerinţelor unei responsabilităţi personale, dar şi sociale, în privinţa căreia în vremurile vechi nu existau nişte noţiuni corespunzătoare, în pofida faptului că erau poate tot atît de mu-lţi «oameni buni» ca astăzi.
Moralitatea personală şi socială nu reprezintă unul şi acelaşi lucru. De aici concluzia, că nici o autoperfecţionare socială nu poate fi obţinută numai prin perfecţionarea calităţilor personale ale oamenilor care alcătuiesc societatea. Să dăm iarăşi un exemplu. Să presupunem că începînd din 1800 o serie de (propovăduitori ai dragostei şi ai supunerii

creştineşti s-ar fi apucat să perfecţioneze moralitatea unor Korobocika şi Sobakevici. Se poate presupune că ei ar fi obţinut lichidarea iobăgiei, că n-ar mai fi fost nevoie de un cuvînt al «puterii» pentru înlăturarea acestui «fenomen» ? Dimpotrivă, Korobocika ar fi început să demonstreze că e o adevărată creştină şi o adevărat «mamă» a ţăranilor ei şi ar fi trăit cu convingerea asta, în ciuda tuturor argumentelor propovăduitorului... Perfecţionarea oamenilor în sens social nu poate fi obţinută doar printr-o muncă «asupra ta», nici prin «smerenie». Poţi să lucrezi asupra-ţi şi să-ţi domoleşti pasiunile şi în pustiu şi pe o insulă nelocuită. Dar, ca fiinţe sociale, oamenii se perfecţionează muncind unul Ungă altul, unul pentru altul sau unul cu altul. Iată de ce într-un grad atît de mare perfecţionarea socială a oamenilor depinde de perfecţionarea instituţiilor sociale, care educă la om, dacă nu calităţile creştine, în orice caz calităţile cetăţeneşti."
Vezi, cît am citat din dumneata ! Totul e teribil de arogant şi „autoperfecţionarea personală în spiritul dragostei creş-tineşti" a fost zdravăn trasă de urechi : în materie de treburi cetăţeneşti, vâdeţi dumneavoastră, nu e bună aproape la nimic. E curios totuşi cum înţelegi dumneata creştinismul ! Numai să-ţi imaginezi că Sobakevici şi Korobocika au devenit nişte creştini adevăraţi, chiar desăvîrşiţi (dumneata însuţi vorbeşti despre perfecţiune) — şi ia vezi de poţi atunci să-i convingi să renunţe la iobăgie ? Iată întrebarea perfidă pe care o pui dumneata, dînd bineînţeles şi răspunsul : „nu, nu poţi s-o convingi pe Korobocika, chiar dacă e o creştină desă-vîrşită". La asta voi răspunde direct : dacă Korobocika ar fi devenit şi ar fi putut să devină o creştină autentică, desăvîr-şită, atunci n-ar mai fi existat iobăgia pe moşia ei, deşi toate actele iobăgiei, ca şi cele de vînzare-cumpărare, ar fi rămas tot în sipetul ei. Dă-mi voie să-ţi mai spun ceva : doar Korobocika fusese şi înainte de asta creştină, s-a şi născut creştină. Prin urmare, vorbind despre noii propovăduitori ai creştinismului, dumneata subînţelegi tot creştinismul precedent, în esenţă, dar un creştinism intensificat, perfecţionat, ca să zic aşa, care şi-a. atins propriul său ideal ? Atunci cum poate fi vorba de robi şi de stăpîni! Doar trebuie să înţelegi cît de cît creştinismul ! Şi atunci, ce-i mai pasă Korobocikăi, o creştină de-săvîrşită, dacă ţăranii ei sînt sau nu iobagi ? Ea le e o „mamă", ; o mamă adevărată, iar „mama" ar fi

desfiinţat-o imediat pe • fosta „boieroaică". Asta s-ar fi întîmplat de la sine. Fosta cu--l coană şi fostul rob ar fi dispărut, cum dispare negura cînd l apare soarele, şi ar fi apărut nişte oameni cu desăvîrşire noi, l cu raporturi cu desăvîrşire moi, nemaiauzite pînă atunci. Şi s-ar fi întîmp-llat ceva nemaiauzit : ar fi apărut pretutindeni
■ creştini desăvîrşiţi, care înainte vreme erau atît de puţini, că
■ ţi-era şi greu să-i vezi. Dumneata însuţi ai făcut presupunerea asta fantastică, d-le Gradovski, dumneata însuţi ai năvălit cu fantezia asta uluitoare şi dacă tot ai năvălit, suportă consecinţele. Te asigur, d-le Gradovski, că ţăranii Korobocikăi n-ar mai fi plecat singuri de la ea, pe bunul motiv că fiecare caută unde e rnai bine. Şi unde i-ar fi fost mai bine, în instituţiile dumitale sau la o mamă moşierească, care i-ar fi iubit ? îndrăznesc să te conving că dacă pe vremea apostolului Pavel se mai păstra încă sclavia, asta se întîmipla tocmai pentru că bisericile care apăreau pe atunci nu erau încă desăvîrşite (ceea ce vedem din epistolele apostolului). Acei dintre membrii bisericii, care atingeau personal perfecţiunea, nu mai aveau
474
475
şi mici nu puteau să aibă sclavi, pentru că sclavii se transformau în fraţi, iar un-l frate, un frate adevărat, nu-şi poate transforma fratele în sclav. Din cîte spui dumneata, reiese că propovăduirea creştinismului a fost neputincioasă. în orice caz, scrii că prin predicile apostolului sclavia nu devenea sfîntă. Iar alţi savanţi, mai ales istoricii europeni, au acuzat în majoritatea lor creştinismul pentru faptul că sfinţeşte sclavia. Asta înseamnă să nu înţelegi esenţa lucrurilor. Să presupunem pen--l tru un moment că Măria Egipteana are iobagi şi că ea nu vrea să-i elibereze. Ge prostie ! In creştinism, în adevăratul creştinism, vor fi şi domni şi servitori, sclavul însă e de neconceput. Vorbesc despre adevăratul, desvărşitul creştinism. Dar slugile nu sînt robi. Ucenicul Timotei l-a servit pe Pavel, cînd umblau împreună, dar să citiţi epistola lui Pavel către Timotei : n-o scrie nici robului şi nici măcar servitorului ! Da, chiar „Lui Timotei, iubitul fiu". Iată care vor fi raporturile dintre domni şi slugile lor, dacă şi unii şi alţii vor deveni nişte

creştini de-săvîrşiţi ! Vor fi şi servitori şi domni, dar domnii nu vor fi domni, iar slugile nu vor mai fi robi. înichipuiţi-vă că într-o societate viitoare există un Kepler, un Kant, un Shakespeare : fac o mare operă pentru toţi şi toţi le ştiu asta şi-i respectă. Dar Shakespeare n-are cînd să se rupă de lucru, ca să strîngă pe lîngă el, să cureţe prin cameră, să ducă gunoiul afară. Şi vă rog să mă credeţi că va veni neapărat la el, ca să-l slujească, un alt cetăţean, care va dori s-o facă singur, va veni prin voia sa şi va duce gunoiul lui Shakespeare. Şi o să fie umilit, o să fie rob ? Nicicum. El ştie că Shakespeare e infinit, mai (folositor decît el : „Cinste şi slavă ţie, îi va spune el, şi sînt bucuros să te slujesc, voi contribui măcar cu o picătură la folosul obştesc, pentru că-ţi voi păstra timpul, pentru marea ta operă, dar nu sînt sclav. Tocmai pentru că sînt conştient de faptul că tu, Shakespeare, eşti mai presus ide mine prin geniul tău, şi am venit să te servesc, am demonstrat prin conştiinţa mea că sub aspectul demnităţii morale umane nu-ţi sînt cu nimic inferior şi ca om îţi sînt egal". Şi nici nu va mai spune asta atunci, măcar şi pentru faptul că asemenea probleme nu se vor mai isca şi vor fi de neconceput. Pentru că toţi vor fi nişte oaimeni noi, copii ai lui Hristos, şi vechea fiară va fi învinsă. O să-mi spui, desigur, iar nu e decît o fantezie. Dar n-am început eu să fantazez primul, dumneata ai făcut-o : doar dumneata ai presupus-o pe Korobocika drept

o creştină desăvîrşită cu „copiii ei iobagi", pe care nu vrea să-i elibereze. Asta e mai tare decît fantezia mea. Oamenii deştepţi o să izbucnească în rîs şi-o să spună: „la ce atunci să te mai zbaţi pentru o autoperfecţionare în spiritul dragostei creştineşti, dacă nici nu există creştinism autentic pe pămînt sau e atît de rar, încît ţi-e greu chiar şi să-l remarci, altfel (după cuvintele mele adică) totul s-ar fi aranjat într-o clipă, orice robie ar fi fost lichidată, de alde Korobocika s-ar fi transformat în nişte genii luminoase şi tuturor nu le-ar fi rămas decît să cînte un imn Domnului ?" Da, desigur, domnilor ironici, sînt îngrozitor de puţini creştini adevăraţi (deşi există). Dar de unde ştiţi cîţi anume trebuie să fie ca să nu moară în popor idealul creştinismului şi odată cu el şi marea noastră nădejde ? Aplicaţi asta la noţiunile lumeşti : de cîţi autentici cetăţeni e nevoie ca

să nu dispară din societate virtutea cetăţenească ? Nu veţi putea răspunde nici la ,asta. Aici e vorba de o proprie economie politică, de un fel de a trăi cu totul special, necunoscut nouă, necunoscut nici măcar dumitale, d-le Gradovski. O să mi se spună din nou : dacă sînt atît de puţini cei care împărtăşesc o mare idee, ce folos e în ideea asta ? Şi de unde ştiţi la ce folos ne va duce asta pînă la urmă ? Pînă acum, probabil, că nu era nevoie decît de asta, să nu disipară marea idee. Acum însă e cu totul altceva, cînd pretutindeni în lume se iscă ceva nou şi trebuie să fii pregătit... Şi nici nu e vorba aici de folos, ci de adevăr. Dacă cred că adevărul se află în asta, în ceea ce cred, atunci ce-mi pasă chiar dacă o lume întreagă n-a crezut în adevărul meu, a rîs de mine şi a pornit pe o altă cale ? în asta se află forţa unei mari idei morale, în faptul că-i uneşte pe oameni într-o comunitate puternică şi că se măsoară nu printr-o -l-lutilitate imediată, ci-i face pe oameni să năzuiască spre viitor, spre ţeluri veşnice, spre o bucurie absolută. Cum o să-i uniţi pe oameni pentru realizarea scopurilor voastre cetăţeneşti, dacă n-aveţi ca bază o mare şi iniţială idee morală ? Iar ideile morale sînt de un singur fel : toate se bazează, pe o autoperfecţionare absolută în viitor şi asta poarta în sine totul, toate năzuinţele, toate pasiunile şi, prin urmare, din asta decurg şi toate idealurile voastre cetăţeneşti. Încercaţi să-i uniţi pe oameni într-o societate minată de un singur scop ■— „să ne salvăm vieţişoarele". Nu va rezulta ni-

mic în alfara formulei morale : Chacun pour soi et Dieu pour tous *. Cu o asemenea formulă nici o instituţie cetăţenească nu va rezista multă vreme, d-le Gradovski.

Dacă o să merg mai departe, am de gînd să te uimesc : află, învăţate profesor, că idealuri sociale cetăţeneşti ca atare, nelegate organic de idealuri morale, care să existe în sine, în chip de o jumătate independentă, tăiată de întreg cu cuţitul dumitale învăţat, în fime, ca ceva care poate fi luat de afară şi plantat cu succes pe orice loc nou în chip de „instituţie" în sine, asemenea idealuri nu există de fel, n-au existat niciodată şi nici nu pot exista ! Şi ce este un ideal social, cum trebuie înţeles ouvîntul ? Evident, esenţa lui constă în năzuinţa oamenilor ide a depista formula unei organizări sociale, pe cît ; se poate neeronată şi care să-i satisfacă pe toţi, nu-

i aşa ? Dar oamenii nu cunosc formula asta, oamenii o caută de şase mii de ani, de cînd ţine perioada lor istorică, şi tot n-o pot găsi. O furnică îşi ştie formula furnicarului său, o albină pe cea a stupului său (chiar dacă n-o ştiu ca oamenii, o ştiu într-o manieră a lor, mai mult nici nu le trebuie), omul însă ! nu-şi cunoaşte formula. Dacă e aşa, de unde poate să apară un ideal cetăţenesc al organizării omului în societate ? Cercetaţi istoria şi-o să vedeţi imediat din ce apare. O să vedeţi că nu este decît un produs al autoperfecţionării morale a indivizilor, cu asta începe, aşa a fost din totdeauna şi aşa va fi în vecii vecilor. La începuturile oricărui pqpor, ale oricărei naţiuni, ideea morală a premers întotdeauna geneza naţiunii, pentru că ea a şi creat-o. Şi a decurs această idee morală întotdeauna din idei mistice, din convingerea că omul este veşnic, că ,nu e pur şi simplu un animal pămîntean, că- e legat de alte lumi şi de eternitate. Aceste convingeri au fost formulate întotdeauna şi pretutindeni prin religie, prin împărtăşirea unei noi idei şi întotdeauna cînd începea o nouă religie se crea civic o nouă naţionalitate. Priviţi-i pe evrei şi pe musulmani : naţionalitatea la evrei s-a format numai după legea lui Moise, deşi a început să se formeze încă din legea lui Avraam, iar naţionalităţile musulmane au apărut numai după Coran. Ca să păstreze valoarea spirituală obţinută, oamenii încep imediat să năzuiască unul spre altul şi numai atunci,

* Fiecare pentru sine şi Dumnezeu pentru toţi. (Fr.)

cu grijă şi nelinişte, „muncind unul lîngă altul, unul pentru altul, şi unul cu altul" (cum te-ai exprimat dumneata, atît de plastic), numai atunci încep oamenii să caute — cum să se organizeze ca să poată păstra valoarea obţinută, fără să piardă nimic din ea, cum să găsească o formulă civică a convieţuirii, care să le ajute să afirme lumii întregi valoarea morală pe care au primit-o, cu toată gloria ei. Şi trebuie să spunem, că numai după veacuri şi veacuri (pentru că şi aici e o lege, necunoscută de noi) începea să se clatine şi să slăbească în naţiunea dată idealul ei spiritual, începea imediat să decadă şi naţiunea însăşi şi odată cu ea decădea şi întreaga ei ordine cetăţenească şi se stingeau toate idealurile cetăţeneşti care au apucat să se formeze din ea. în acelaşi mod în care s-au format la un popor religia, s-au format

şi s-au formulat şi formele cetăţeneşti ale poporului în cauză. Prin urmare, idealurile cetăţeneşti sînt întotdeauna legate direct şi organic de idealurile morale şi, ceea ce este esenţial, nu decurg decît din acestea din urmă. Ele nu apar niciodată în sine, pentru că odată apărute au drept scop să satisfacă năzuinţele morale ale naţionalităţii date, în măsura în care s-a format această năzuinţă morală. Şi, prin urmare, „auto-perfecţionarea în spirit religios" din viaţa popoarelor reprezintă baza tuturor lucrurilor, pentru că autoperfecţionarea nu este altceva decît împărtăşirea religiei primite, iar „idealurile cetăţeneşti" nu vin niciodată singure, fără o năzuinţă spre auto-perfecţionare, şi nici nu pot să ia fiinţă. O să-mi spui, poate, că şi dumneata ai afirmat că „autoperfecţionarea morală reprezintă începutul tuturor lucrurilor" şi că n-ai despărţit nimic în două cu cuţitul. Dar asta e, de fapt, totul, că ai divizat cu cuţitul un organism viu în două jumătăţi. Autoperfecţionarea I morală nu este inumai „începutul tuturor lucrurilor", dar este I şi continuarea şi concluzia lor. Ea cuprinde, edifică şi păstrează t fiinţa naţională, şi numai ea poate să facă asta. Numai pentru ea trăieşte formula cetăţănească a naţiunii, pentru că s-a i- format numai ca să apere autoperfecţionarea ca o valoare do-bîndită iniţial. Cînd însă se pierde la o naţiune necesitatea comună a autoperfecţionării dispar treptat toate „instituţiile cetăţeneşti", pentru că nu mai au ce să apere. Aşa fiind, nu se poate spune niciodată lucrul pe care l-ai spus dumneata în următoarea frază :

„Iată de ce prefeeţionarea socială a oamenilor depinde, într-un grad atît de mare, de perfecţionarea instituţiilor sociale, care educă la om dacă nu virtuţile creştine, în orice caz virtuţile cetăţeneşti".

„Dacă nu virtuţile creştine, în orice caz virtuţile cetăţeneşti !" Nu se vede oare aici acel cuţit savant, care divide indivizibilul, care taie un organism viu şi întreg în două jumătăţi moarte, morală şi cetăţenească ? O să-mi spui că şi „în instituţiile sociale" şi în rangul de „cetăţean" poate fi implicată o mare idee morală, că „ideea civică" la naţiuni mature, dezvoltate, înlocuieşte întotdeauna ideea religioasă iniţială, care, de altfel, eşuează în ideea civică şi aceasta o şi moşteneşte ipe cea dintîi, după cum i se şi cuvine. Da, asta o

spun mulţi, noi însă n-am văzut încă realizată o asemenea fantezie. Cînd ideea morală a naţionalităţii începea să degenereze, atunci apărea întotdeauna o necesitate panicardă şi laşă de unire, cu unicul scop de a ne „salva vieţişoarele", alte scopuri ale reunirilor cetăţeneşti nu mai apar atunci. Şi acum burghezia franceză se uneşte doar ca să-şi „salveze vieţişoarele" de cea de a patra stare care dă buzna peste ea. Dar „salvarea vieţişoarelor", este cea mai neputincioasă şi cea din urmă idee, din toate ideile care reunesc omenirea. E începutul sfîrşitului, o presimţire a sfîrşitului. De unit se unesc, dar stau cu ochii în patru, ca la cea dintîi primejdie s-o ia cît mai repede care încotro. Şi ce mai poate salva în situaţia asta o „instituţie" ca atare, luată în sine ? Dacă sînt fraţi va rămîne fraternitatea. Dacă însă nu există fraţi, fraternitatea nu se va obţine prin nici o „instituţie". Ce rost are să pui o „instituţie", şi să scrii pe ea : Liberte, Egalite, Fraternite ? Nu veţi obţine nici un rezultat prin instituţia asta şi va trebui în mod necesar, ineluctabil, să mai adăugaţi la cele trei vorbuliţe „instituţionale" şi o a patra — ou la mort *, fraternite ou la mort şi o să înceapă fraţii să taie capetele fraţilor, ca să realizeze prin intermediul „instituţiei civice" fraternitatea. Nu e decît un exemplu, dar e un exemplu bun. Dumneata, d-le Gradovski, ca şi Aleko, cauţi salvarea în lucruri şi în fenomene exterioare : „Las-l să fie toată lumea la noi în Rusia formată din escroci (după un anume punct de vedere poate fi şi aşa), dar e suficient să transplantăm din Europa vreo „instituţie", şi,

* Sau moartea (Ft.).

după dumneata, totul e salvat. Transplantarea mecanică a formelor europene la noi (care nu mai tîrziu de mîine se vor prăbuşi), străină (poporului nostru şi nepotrivită voinţei sale, reprezintă, după cum se ştie, cuvîntul cel mai de seamă al eurqpenismului rus. Apropo, d-le Gradovski, dumneata, condamnînd -llipsa moastră de organizare şi făcînd prin asta de ruşine Rusia, binevoieşti să spui următoarele, dînd ca exemplu Europa :

„Pînă una, alta, nu putem să ne descurcăm nici cu acele neînţelegeri şi contradicţii cu care Europa s-a descurcat de

multă vreme..."
Europa e cea care s-a descurcat ? Cine ţi-a spus-o ? Europa asta a dumitale se află în ajunul dezastrului, un dezastru general, comun şi îngrozitor. Furnicarul care s-a constituit de atîta vreme în ea, fără biserică şi fără Hristos (pentru că biserica, eludîndu-şi idealul, s-a reîncarnat de multă vreme şi în tot locul în stat), cu principiul moral zdruncinat, un furnicar care a pierdut tot ce-i comun şi absolut, acest furnicar, spun eu, este, subminat în întregul său. Vine cea de a patra stare, bate la uşă, dă năvală şi -ldacă uşa nu i se va deschide, o va sparge. Nu mai doreşte vechile idealuri, respinge orice lege de pînă acum. Nu va accepta compromisuri şi concesii, nu vă veţi salva Edificiul cu proptele. Concesiile nu fac decît să instige şi mai mult, şi cea, de a patra stare vrea totul. Va veni ce nu şi-a putut imagina nimeni. Toate aceste parlamen-tarisme, toate teoriile civice împărtăşite acum, toate bogăţiile acumulate, băncile, ştiinţele, jidovii, toate se vor prăbuşi într-o clipă, fără să lase vreo urmă, în afară poate a jidovilor, cane îşi vor găsi şi atunci ceva de făcut, aşa că o să le chiar priască treaba. Toate astea bat la uşă. Rîzi ? Fericiţi ce-i ce rîd. Să-ţi dea Dumnezeu zile şi-o să vezi singur. O să te miri atunci. O să-mi spui, rîzînd : „Mult mai v iubeşti .dumneata Europa, dâcă-i proroceşti asta". Parcă mă bucur ? Presimt doar că se apropie bilanţul. Conturile definitive, plata socotelilor pot să aibă loc chiar mai devreme decît ar putea să presupună cea mai nestăvilită imaginaţie. Sînt nişte simptome îngrozitoare. Chiar şi numai vechea şi artificiala situaţie politică a statelor europene ar putea să constituie un început pentru toate astea. Şi cum ar putea fi naturale, cînd artificialul face parte din fundamentul lor şi s-a mai şi

acumulat în decursul veacurilor ? Nu poate o mică parte a omenirii să stăpânească restul omenirii ca pe nişte sclavi, şi doar pentru asta s-au format pînă acum. toate instituţiile civice (dar de multă vreme necreştine) ale Europei, care e acum cu desăvîrşire păgînă. Acest artificial şi aceste probleme politice „nerezolvate" (cunoscute de toată lumea, de altfel) vor trebui să ducă neapărat la un uriaş,

definitiv şi secesionar război politic, în care vor fi amestecaţi toţi şi care va izbucni încă în secolul de acum, poate chiar în deceniul următor. Cum crezi, va putea societatea să suporte acum un lung război politic ? Fabricantul e laş şi sperios, jidovul de asemenea, fabricile şi băncile se vor închide chiar în momentul cînd războiul va ameninţa să se extindă şi milioanele de guri flămînde, de proletari oropsiţi, vor fi aruncaţi în stradă. Sau speri în înţelepciunea bărbaţilor politici şi în faptul că nu vor dezlănţui un război ? Dar cînd a fost posibil să-ţi pui nădejdea în înţelepciunea lor ? Sau speri în parlamente, că nu vor da bani pentru război, prevăzîndu-i consecinţele ? Dar cînd au mai prevăzut parlamentele consecinţele şi au refuzat bani unui conducător cît de cît insistent ? Şi iată-il pe proletar în stradă. Cum crezi dumneata, va aştepta el, ca şi pînă acum, cu răbdare, să moară de foame ? Şi asta după socialismul politic, după internaţională, după congresele sociale şi comuna din Paris ? Nu, acum lucrurile nu se vor mai petrece ca înainte : se vor arunca asupra Europei şi tot ce-i vechi se va prăbuşi în veci. Valurile însă se vor sparge doar de malul nostru, pentru că numai aeutn se va dezvălui, vădit şi palpabil, în faţa tuturor, gradul în care organismul nostru naţional este diferit de cel european. Atunci şi dumneavoastră, domnilor doctrinari, vă veţi trezi poate şi veţi începe să căutaţi la noi „principiile noastre populare" de care n-aţi făcut decît să rîdeţi pînă acum. Acum însă, domnilor, acum ne daţi ca exemplu Europa şi ne îndemnaţi să transplantăm la noi toc-mai acele instituţii, care chiar mîine se vor prăbuşi acolo, ca ceva absurd, ca ceva care şi-a trăit traiul şi în care mulţi oameni deştepţi de acolo nu mai cred de multă vreme, care se mai ţine şi supravieţuieşte doar prin inerţie. Şi cine altul, în afară de un doctrinar plutind în abstract, poate să admită comedia unirii burgheze, pe care o vedem în Europa, drept o formulă normală a unirii oamenilor pe pămînt ? Ei, cică, au

reuşit să se organizeze. Asta după vreo douăzeci de constituţii în mai puţin de un secol şi după aproape zece revoluţii ? O, poate numai atunci, eliberaţi pentru o clipă de Europa, ne vom ocupa noi înşine, fără tutela europenească, de idealurile noastre sociale, care decurg neapărat din Hristos şi

din auto-perfecţionarea individuală, d-le Gradovski. Ce idealuri cetă-ţăneşti şi sociale putem avea noi în afara Europei, o să întrebi dumneata ? Da, idealuri sociale mai bune decît cele europeneşti ale dumitale, mai puternice decît cele europene, mai puternice decît celle ale dumitale şi chiar — o, grozăvie — mai liberale decît cele ale dumitale ! Da, mai liberale, pentru că vor decurge direct din organismul poporului nostru şi nu vor fi nişte transplantări servile şi impersonale din apus. Acum, evident, nu pot să mă extind prea mult pe tema asta, măcar şi prin faptul că articolul a ieşit lung şi aşa. Dar, adu-ţi aminte : ce a fost şi ce a năzuit să fie vechea biserică creştină ? S-a început imediat după Hristos, numai cu cîţiva oameni şi imediat, aproape chiar în primele zile de după Hristos, a năzuit spre găsirea unei „formule civice" care să, se bazeze pe speranţa satisfacerii spiritului prin principiile autoperfecţionări; morale. S-au făcut comunităţile creştine, bisericile, apoi a început să se creeze o nouă, neauzită pînă acum naţie, a unei frăţii generale, a unei comunităţi umane generale, sub forma unei biserici comune, universale. A fost însă prigonită, idealul a fost creat sub pămînt, iar deasupra, pe pămînt, s-a făcut tot un edificiu uriaş, un furnicar imens — vechiul imperiu roman, car.e a părut atunci a fi un ideal şi o soluţie pentru năzuinţele morale ale vechii lumi — a apărut omul-Dumnezeu. Imperiul s-a întruchipat ca o idee religioasă care reprezenta în sine şi prin sine o soluţie pentru năzuinţele morale ale întregii lumi antice. Furnicarul însă n-a fost încununat — a fost subminat de biserică. S-a produs o ciocnire a două dintre cele mai opuse idei care pot exista : Omul-Dumnezeu la întîlnit Pe Dumnezeu-om, Apollon de Belvedere -ll-a întîlnit pe Hristos. S-a născut un compromis : imperiul a acceptat creştinismul, iar biserica a accqptat dreptul şi statul roman. O mică parte a bisericii s-a retras în pustiu şi şi-a continuat munca : au apărut din nou comunităţile creştine, apoi mănîstirile, toate au tost făcute ca o încercare, chiar pînăin zilele noastre. O parte

imensă a bisericii, cea care a rămas, s-a împărţit, după Cum se ştie, mai tîrziu în două jumătăţi. Im jumătatea occidentala statul a supus pînă la urmă de tot biserica. Biserica s-a distrus

şi iS-a reîncarnat definitiv în stat. în jumătatea răsăriteană însă statul a fost învins şi distrus de sabia lui Mahotmed şi a rămas numai Hristos, despărţit de data aceasta de bisqrică. Iar statul care l-a primit şi l-a înălţat din nou pe Hristos a suportat de-a lungul secolelor chinuri atît de teribile din partea duşmanilor, de la tătari, de la dezorganizare, de la iobăgie, de la Europa şi europenism, şi mai suportă atîtea chinuri şi acum, că într-adevăr n-a putut să creeze o adevărată formulă socială, în spiritul dragostei şi autoperfecţionării. Dar nu dumneata ar trebui să-i reproşezi asta, d-le Gradovski. Pînă acum poporul nostru este cel puţin un purtător al lui Hristos şi nu-şi pune nădejdea decît în el. S-a numit „crestianin", adică creştin şi nu e vorba numai de un cuvînt, în asta constă ideea întregului sau viitor. Dumneata d-le Gradovski, îi reproşezi fără milă Rusiei dezorganizarea ei. Şi cine a împiedicat-o acum să se organizeze, în ultimele două secole şi mai ales în ultimii cincizeci de ani ? Toţi europenii ruşi alde dumneata, d-le Gradovski, care au tot stat pe capul nostru timp de două secole şi care ne-au năpădit mai ales acum. Cine este duşmanul dezvoltării organice şi independente a Rusiei, pe prqpriile ei principii naţionale ? Cine nu admite plin de ironie, nici măcar existenţa acestor principii şi nu vrea să le observe ! Cine a vrut să transforme poporul nostru, ri-dicîndu-l fantastic „pînă la propriul nostru nivel", adică pur şi simplu să facă tot nişte omuleţi liberali europenişti, rupînd, din cînd în cînd, cîte un om de masa populară şi transformîndu-l în european, fie şi cu pulpanele unei uniforme ? Nu spun prin asta că europeanul e desfrînat, nu spun decît că a transforma uin rus într-un european, aşa cum fac liberalii •— reprezintă adesea cel mai autentic desfrîu. Şi doar în asta constă tot programul activităţii lor : să ciugulească cîte un om din masă. Asta absurditate ! Aşa au vrut să facă cu toate cele optzeci de milioane ale poporului nostru, să le ciugulească şi să le transforme ! Şi chiar crezi serios, că întreg poporul nostru, cu toată masa lui, va fi de acord să devină la fel de impersonal, ca aceşti dotmni ruşi europeni ?

IV

Unul să se smerească, altul să se mîndrească. Furtună într-un

pahar.
Pînă acum n-am făcut decît să intru în dispută cu dum-Ineata, d-le Gradovski, acum însă vreau să-ţi şi reproşez de-iformarea premeditată a ideii mele, a momentului esenţial din Cuvîntul meu.
Dumneata scrii aşa : ,,Au mai rămas multă nedreptate, multe reminiscenţe ale sclaviei seculare la el (adică la poporul nostru), ca să poată pretinde să ne înclinăm în faţa lui şi să mai pretindă să aducă Europa pe calea cea dreaptă, după cum proroceşte d-l Dostoievski.
Ciudat lucru ! Omul care condamnă mîndria diverşilor pribegi, cheamă la mîndrie un popor întreg, în care vede un fel de apostol mondial. Unora le spune : Smereşte-te ! Celuilalt : Mîndreşte-te !
Şi mai departe :
„Deci, fără să devii încă naţiune, să visezi la un rol general uman ! Nu e prea devreme ? D-l Dostoievski se mîn-dreşte cu faptul că timp de două secole am servit Europa. Recunoaştem, că „servirea" asta nu ne provoacă un sentiment de bucurie. Nu cumva timpul congresului de la Viena şi în general epoca congreselor poate fi obiectul mîndriei noastre naţionale ? Sau vremea cînd, servindu-l pe Metternich, am oprimat mişcarea naţională din Italia şi Germania şi ne-am uitat strîmb chiar şi la grecii care sînt de aceeaşi credinţă cu noi ? Şi cu ce ură ne-am ales noi în Europa tocmai în urma acestei „serviri !"
Pentru început am să mă opresc la această ultimă, mică, aproape nevinovată deformare : cînd am spus eu că „în ultimele două secole am servit Europa poate mai mult decît pe noi înşine, am lăudat oare şi modul în care am făcut-o ? Am vrut numai să remarc faptul servirii şi este un fapt real. Dar faptul servirii şi modul în care am făcut-o sînt două lucruri total diferite. Am putut să facem multe greşeli politice, dar şi europenii le fac într-una, şi n-am lăudat gafele noastre, n-am numit decît faptul servirii (care a fost mai întotdeauna dezinteresat). Chiar nu înţelegi că sînt două lucruri diferite ? „Dl. Dostoievski se mîndreşte cu faptul că am servit Europa", spui dumneata. Am spus-o fără să mă rmndresc de loc. am definit numai o trăsătură a spiritului naţional, o trăsătură de mare semnificaţie. Va să zică dacă depistezi o trăsătură frumoasă, sănătoasă a spiritului naţional înseamnă neapărat

că eşti un orgolios ? Şi ce spui dumneata despre Metternich şi despre congrese ? Dumneata o să mă înveţi asta ? Eu am vorbit despre servirea lui Metternich pe vremea cînd dumneata erai student, şi ceva mai tare decît dumneata, şi chiar pentru cuvintele despre neinspirata servire a lui Metternich (printre alte cuvinte, desigur) am şi răspuns, se ştie cum, în urmă cu treizeci de ani. Pe asta la ce ai mai deformat-o ? Ca să demonstrezi că „Vedeţi cît sînt eu de liberal, iar el e poet, un entuziast iubitor al poporului şi auziţi ce lucruri retrograde mai toarnă, mîndrindu-se că l-am servit pe Metternich". Orgoliu,
d-le Gradovski !
Dar astea-s, evident, nişte fleacuri, ceea ce urmează însă
nu mai e un fleac.
Spunînd deci poporului „înalţă-ţi spiritul" înseamnă să-i spui „fi orgolios", înseamnă să-t faci să fie orgolios, să-l înveţi să fie orgolios ? tnchipuie-ţi, d-le Gradovski, că o să le spui propriilor dumitale copii : „Copii, elevaţi-vă spiritul, copii, fiţi nobili !" înseamnă asta că-i înveţi să fie orgolioşi sau că dumneata însuţi eşti orgolios cînd îi înveţi ? Şi ce am spus eu ? Am vorbit despre speranţa „de a deveni pînă la urmă frate al tuturor oamenilor", cerînd să fie subliniat „pînă la urmă". Oare speranţa luminoasă că în lumea noastră chinuită se va realiza măcar cîndva o fraternitate şi că poate ni se va permite şi nouă să devenim fraţi ai tuturor oamenilor, este speranţa asta un orgoliu şi o chemare la orgoliu ? Doar am spus-o direct, chiar direct spre sfîrşitul Cuvîntului : „Ei bine, doar nu vorbesc de gloria economică, de gloria săbiei sau a ştiinţei. Nu vorbesc decît despre fraternizarea oamenilor şi despre faptul că pentru o unire frăţească general-umană inima rusă este poate mai predestinată decît a oricărui alt popor..." Astea sîn; cuvintele mele. Şi conţin ele o chemare la orgoliu ? Imediat după cele citate din Cuvîntul meu am adăugat : „Las-l să fie pămîntul nostru sărac, dar acest pămînt l-a colindat Hristos în chip de rob şi l-a binecuvîntat. Atunci de ce să nu ne putem pătrunde de cel din urmă cuvînt al Lui ?" Cuvîntul acesta, cuvîntul lui Hristos înseamnă o chemare la mîndrie,
iar speranţa de a fi pătruns de acest cuvînt este un orgoliu ?

Dumneata scrii plin de indignare : „e prea devreme să ne cereţi să ne închinam"... Doamne fereşte, unde vezi -ldumneata o pretenţie la închinare ? Adică dorinţa de a-i servi pe toţi, dorinţa de a deveni slugă şi frate pentru toată lumea şi de a sluji pe toată lumea cu dragostea ta, înseamnă să ceri închinare de la toţi ? Păi dacă există aici o pretenţie la închinare, atunci dorinţa sfîntă, dezinteresată a atotslujirii devine imediat un absurd. Servitorilor nu te închini, iar un frate nu supunere va dori de la un alt frate.
Inchipuie-ţi, d-le Gradovski, că ai făcut o faptă bună sau că te duci numai s-o faci şi uite aşa jpe drum, cuprins de bucuria bunei dumitale intenţii, începi să te gîndeşti şi să visezi : „cît se va mai bucura nefericitul acela de ajutorul neaşteptat pe care i-l duc, ce curaj va prinde, cum va renaşte, cuim se va duce să-şi spună bucuria rudelor, copiilor, cum o să plîngă cu ei..." gîndind şi visînd aşa, dumneata însuţi vei simţi, desigur, o încîntare, poate chiar şi lacrimi (chiar nu ţi s-a în-tîmplat niciodată ?), dar o voce lucidă îţi va spune la ureche : ..Ăsta e orgoliul tău. El te face să-ţi închipui toate astea despre tine ! Din orgoliu verşi toate lacrimile astea !" Dă-mi voie : chiar şi simpla speranţă că noi ruşii putem să însemnăm măcar ceva pentru omenire şi că vom fi pînă la urmă demni să-i aducem un serviciu frăţesc, chiar şi speranţa asta a provocat entuziasm şi lacrimi de entuziasm la un auditoriu de o mie de oameni. Nu amintesc asta nici ca să mă laud, nici din orgoliu, nu fac decît să semnific momentul. N-a fost dată decît o speranţă luminoasă, că putem fi şi noi ceva pentru omenire, fie şi numai fraţi ai celorlalţi oameni şi uite chiar şi o aluzie fierbinte îi uneşte pe toţi într-un gînd şi într-o simţire. S-au îmbrăţişat oameni necunoscuţi şi au jurat unii al-tora că vor fi mai buni. S-au apropiat de mine doi bătrîni şi mi-au spus : „Timp de douăzeci de ani am fost duşmani şi am făcut rău unul altuia, iar în urma cuvîntului dumitale ne-am împăcat". într-un ziar s-au grăbit să remarce că tot entuziasmul ăsta nu exprimă nimic, că au mai fost stările astea de spirit care au adus pînă la „sărutarea mîinilor" şi că degeaba au mai urcat oratorii treptele tribunelor, şi-au spus şi şi-au terminat cuvântările... Orice ar fi spus entuziasmul ar fi fost acelaşi, pentru că la Moscova s-a instaurat „o atmosferă de bunăvoinţă". Să se fi dus ziaristul ăsta acolo şi să fi spus ceva din

partea lui, s-ar mai fi avîntat oamenii la el cum s-au avîntat la mine sau nu ? Atunci de ce înaintea mea s-au rostit timp de trei zile cuvântări care au adus ovaţii uriaşe vorbitorilor, dar nu s-a mai întîmplat cu nimeni ce s-a întîmp-llat cu mine, după cuvîntul meu ? A fost un moment unic la sărbătorirea lui Puşkin şi nu s-a mai repetat. Mi-e martor Dumnezeu că n-o spun spre lauda mea, momentul acesta a fost prea serios ca să4 pot trece sub tăcere. Seriozitatea lui a constat în faptul că în societate au apărut, evident şi impunător, elemente noi, au apărut oameni noi, care sînt însetaţi de fapte mari, de un gînd de mîngîiere, de un legămînt. înseamnă că societatea nu poate să se mulţumească doar cu chicotitul nostru liberal la adresa Rusiei, înseamnă că i s-a făcut silă de învăţătura despre neputinţa eternă a Rusiei ! Doar o singură speranţă, doar o singură aluzie şi inimile s-au şi aprins de dorinţa sfintă a cauzei tuturor oamenilor, de dorinţa sfîntă a unei înfrăţiri generale Din orgoliu s-au aprins ele ? Din orgoliu s-au vărsat lacrimi ? La orgoliu i-am chemat eu ? Chiar aşa ?

Vezi, d-le Gradovski, seriozitatea acestui moment a speriat brusc multă lume din „păhărelul" nostru liberal, cu atît mai mult cu cît a fost atît de neaşteptat. „Cum ? Pînă acum am chicotit şi am scuipat totul cu atîta plăcere şi cu atît folos pentru noi şi deodată... păi asta e o revoltă ! Poliţia !" Au sărit tot felul de domni speriaţi : „Şi cu noi, ce o să fie acum ? Că şi noi am scris. Noi ce ne facem ? Să ştergem, să ştergem asta cît mai repede, ca să nu rămînă nici urmă, să explicăm cît mai repede Rusiei, că nu e decît atmosfera asta binevoitoare care s-a lăsat peste Moscova cea ospitalieră, un moment neînsemnat după o serie de supeuri şi nimic mai mult ; ei şi dacă e o, răscoală, nu trebuie s-o potolim cu ipo-iliţia ?" Şi au început : sînt şi laş, sînt şi poet, sînt şi om de nimic, şi cuvîntul meu e un zero, pe scurt, s-au aprins şi au fost chiar imprudenţi : publicul a putut nici să nu creadă în toate astea. Ar fi trebuit să facă treaba asta cu pricepere, s-o abordeze mai calm, chiar să şi laude ceva din Cuvîntul meu : „există, cică, o logică chiar şi aici" şi pe urmă, încet-încet, să facă totul albie de porci, s-o facă praf şi pulbere, întru satisfacţie generală. într-un cuvînt, n-au procedat prea abil. A apărut o pată şi pata a trebuit să fie acoperită cît mai re-

pede şi s-a găsit imediat un critic solid şi cu experienţă, care să combine iresponsabilitatea atacurilor cu nişte maniere subţiri. Criticul acesta ai fost dumneata, d-le Gradovski : ai scris, te-iau citit şi s-au liniştit. Ai servit o cauză comună şi minunată, în orice caz ai fost retipărit peste tot : cuvîntul poetului nu rezistă, cică, la o critică severă, poeţii sînt poeţi, dar uite că oamenii deştepţi stau de strajă şi-i trântesc la timp un duş rece visătorului. Chiar la sfîrşitul articolului dumitale îmi ceri să te scuz pentru acele expresii din articolul dumitale pe care le consider dure. Terminîndu-mi articolul, nu-mi per scuze pen-, tru durităţi, d-le Gradovski, chiar dacă durităţile astea există î în articolul meu. Nu i-am răspuns personal lui A. D. Gra--l dovski, ci publicistului A. Gradovski. Personal n-am nici un motiv să nu te respect. Dacă însă nu-ţi respect convingerile şi continui s-o fac, atunci cu ce am să schimb lucrurile cerîn-du-mi scuze ? îmi este însă greu să văd că o clipă atît de serioasă şi de semnificativă din viaţa societăţii noastre este prezentată deformat şi explicată eronat. Mi-a fost greu să văd că ideea pe care o servesc e tîrîtă în noroi. Dumneata eşti cel care ai tîrît-o.

Ştiu, o să mi se sţpună de pretutindeni, că nu făcea să scrii un răspuns atît de lung la articolul dumitale relativ scurt, în comparaţie cu al meu. Repet însă că articolul dutnitale mi-a servit numai ca pretext : am vrut, în general, să spun cîte ceva. îneepînd cu anul viitor am de gînd să reiau Jurnalul unui scriitor. Şi fie ca acest număr de acum al Jurnalului să-mi servească drept profession de foi pentru viitor, drept număr „de probă", ca să zic aşa.

O să mi se spună, probabil, că prin răspunsul meu am distrus tot sensul Cuvîntului pe care l-am rostit la Moscova, unde eu am fost cel care am chemat cele două partide la unire şi împăcare şi am afirmat caracterul legitim al amîndorura. Nu, nicidecum, sensul Cuvîntului meu nu mi l-am distrus, dimpotrivă, l-am întărit, pentru că tocmai despre asta vorbesc în răspunsul meu, că cele două partide, fiind izolate unul de altul, duşmănindu-se unul cu altul, îşi pun singure activitatea lor în-s tr-o situaţie anormală, în timp ce în unire şi în bună înţelegere, I ar fi putut să înalţe totul, să salveze totul, să trezească I forţe nesfîrşite şi să atragă Rusia la o viaţă nouă, sănătoasă, Imăreaţă, necunoscută pînă acum !

Dl.-BOV ŞI PROBLEMA ARTEI
139
Am afirmat în anunţul revistei noastre că critica rusă de astăzi devine tot mai meschină şi mai măruntă. Cuvintele acestea le-am spus cu tristeţe, dar nu ne dezicem de ele, asta e convingerea ■noastră profundă. Multe dintre cele mai citite reviste ruseşti au exprimat aproape aceeaşi idee în anunţurile lor de toamnă, la începutul perioadei de abonări pentru anul în curs, 1861. în orice caz multe dintre ele au promis că vor acorda o atenţie specială secţiunii critice, cu alte cuvinte au căzut de acord că secţiunea critică a fost destul de slăbuţă pînă acum. Şi vor face foarte bine, dacă-şi vor respecta promisiunea. Credem că nu vom fi acuzaţi de lăudăroşenie sau de infatuare, şi pentru simplul fapt că am considerat critica noastră drept minoră nu credem că vom fi acuzaţi că ne erijăm mereu în propovăduitori ai noilor adevăruri, în oracole ale noilor idei etc. etc. Nu ne asumăm un asemenea rol. Ştim un singur lucru : ne iubim meseria şi o facem cu pasiune şi respect. Nu se poate să nu remarci că în critica noastră se observă de mai multă vreme un fel de apatie generală, în afara, poate, a unei singure excepţii. Altfel, însă, consideră lucrurile Otecestvennîie za-piskii36. Revista în cauză a decis să proclame — şi se pare, fără nici un fel de îndoieli şi de remuşcări — că toată activitatea strălucită a lui Bielinski a fost, e adevărat, strălucită, dar... cum să spun — oarecum superficială (entre nous soit dit) şi că marea şi salvatoarea întreprindere critică a început exact de atunci Ide cînd a părăsit Bielinski revista. Ne amintim că pe atunci (adică pe cînd a părăsit Bielinski revista) 137 a
493
apărut în Otecestvennîe zapiski articolul lui Dudîşkin 138 despre Fonvizin. Nu e ăsta cumva, după Otecestvennîe zapiski, momentul de început al unei noi ere în critica rusă ? E adevărat, imediat după Bielinski de secţiunea critică a revistei s-a ocupat Valerian Nikolaevici Maikov139, fratele cunoscutului şi îndrăgitului poet Apollon Nikolaevici Maikov140. Valerian Maikov şi-a început activitatea, cu strălucire, cu o pasiune pură, cu primul foc al tinereţii. Dar a imurit în primul an al activităţii sale. Această minunată personalitate promitea multe şi poate că ne-a lipsit de multe dispariţia sa. După moartea lui V. Maikov, însă, s-

a instalat la Otecestvennîe zapiski dl. Dudîşkin şi sîntem oarecum îndreptăţiţi să credem că odată cu el revista cu scoarţe galbene îşi începe o nouă şi strălucită eră a activităţii sale. Otecestvennîe zapiski îşi arogă ca un merit special faptul că după Bielinski, care demitiza somităţile şi se ocupa de George Sand (cuvintele despre George Sand din anunţul revistei Otecestvennîe zapiski sînt perfecţiunea însăşi, cît de bine sînt plasate !), nu s-a ocupat decît tangenţial de secţiunea istorică a literaturii ruse. Asta e, în primul rînd, inexact şi chiar dacă ar fi fost aşa, chiar şi atunci în două pagini ale lui Bielinski (editarea operelor căruia se apropie de sfîrşit) se spune mai mult despre această secţiune istorică a literaturii ruse decît în toată activitatea revistei Otecestvennîe zapiski din 48 şi pînă în zilele noastre. Şi întrueît articolul despre Fonvizin se consideră de către Otecestvennîe zapiski drept începutul acestei mult lăudate preocupări istorice, preocuparea în cauză probabil că este datată odată cu dl. Dudîşkin. E adevărat, articolul despre Fonvizin mai merge, deşi e destul de plictisitor. Dar după acest articol a început în Otecestvennîe zapiski o secetă, că ţi-e şi groază să-ţi aminteşti, chiar şi prin eoimparaţie cu articolul despre Fonvizin. Cu toate acestea Otecestvennîe zapiski definesc timpurile de mai sus drept cea mai strălucită epocă a activităţii lor şi chiar şi a întregii literaturi ruse. Ei afirmă că revista lor a abordat pe atunci chestiunea caracterului popular. Ne amintim de un articol din Otecestvennîe Zapiski despre mătură, furcă şi lopată şi despre sensul lor în vechea mitologie rusă. Informaţia comunicată de autorul articolului a fost, desigur, folositoare, dar oare acestea sînt articolele în care vede revista abordarea caracterului popular ? Dacă e aşa, atunci avem de a face cu un punct de vedere şi cu un concept de mare originalitate. E original şi un alt punct de vedere exprimat în anun-

ţul revistei Otecestvennîe zapiski cu o înspăimîntătoare sinceritate şi anume : tot ce e cît de cît gîndire sau mişcare, tot ce năzuieşte către un scop în societatea noastră contemporană, tot ce implică o evoluţie a conştiinţei şi a unui sens, totul este făcut de Otecestvennîe zapiski, totul este un rezultat al trudei lor. întrueît ei înşişi au început să se uite cain de sus la Bielinski, nu e greu să concluzionezi că toate aceste rezultate strălucite sînt trecute în contul activităţii lor ulterioare, adică de la articolele cu

privire la Fonvizin şi lopată, pînă la monstruosul articol consacrat lui Puşkin în numărul din aprilie din trecutul an 1860. De altfel, anunţul de anul trecut al revistei Otecestvennîe zapiski aparţine istoriei literaturii ruse. Anunţul acesta nu va pieri, e veşnic, e monumental. îl trecem în domeniul literaturii scandalurilor ruseşti şi în domeniul scandalurilor din literatura rusă.

Dar ne-am luat cu vorba. Cînd am început articolul nici nu ne-am gîndit la Otecestvennîe zapiski şi la anunţurile pe care le publică, şi ne-am amintit de asta cu totul întîmplător, în ciuda faptului că am vrut să spunem cîteva cuvinte despre preocupările critice ale revistelor ruseşti din anul trecut. Am spus cîteva cuvinte, pentru că n-aveam de gînd să facem o prezentare completă a întregii critici de anul trecut şi sîntem gata să considerăm o asemenea întreprindere ca o faptă eroică. E adevărat, în cazul acesta ar fi trebuit să indicăm şi cîteva fenomene îmbucurătoare în critica noastră... Dar, cu toate că nu ne încumetăm să înfăptuim actul eroic amintit, trebuie să spunem cîte ceva — în legătură cu o problemă — despre care unul dintre cei mai importanţi reprezentanţi ai criticii actuale, care este, trebuie s-o recunoaştem deschis, şi aproape singurul critic citit. într-adevăr, exceptînd treipatru articole critice apărute anul trecut prin diverse reviste şi remarcate de cititori, tot restul n-a lăsat aproape nici o urmă. Toţi îl citesc ,pe dl... -bov, care a obligat pe toată lumea să-l citească şi, măcar numai şi pentru atît, merită o atenţie specială... Iată însă ce anume determină de data aceasta discuţia noastră despre dl... -bov.

în numărul din ianuarie al revistei noastre, cînd am terminat introducerea la Ciclu de articole despre literatura rusă, am promis că vom discuta despre fenomenele şi problemele literare actuale. Considerăm că astăzi una din problemele literare cele mai importante este problema artei. Această chestiune îi plasează pe mulţi dintre scriitorii contemporani în două ta-

bere adverse. Şi astfel forţele se împart. Nu e cazul să discutăm prea mult despre răul ,pe care-l face orice disensiune duşmănoasă. Şi lucrurile iau ajuns aproape de duşmănie.

Ar ţine de scopul revistei noastre, ca şi de obligaţiile pe care ni le-am asumat faţă de cititorii -lnoştri, să analizăm această duşmănie şi cauzele ei, să elucidăm «disputa şi să ne expunem

punctul nostru de vedere apropo de ea. Dar mai înainte de toate să facem o precizare : chiar dacă ne amestecăm în disputa aceasta, o facem fără să pretindem rolul de judecător suprem. Şi nici nu ţinem minte vreun caz de dispută literară, cînd una din partide s-tar fi supus celeilalte, să fi căzut de acord de bună voie şi din convingere. Orice discuţie literară de la noi se termină ori prin faptul că îmbătrîneşte, ori începe să plictisească pe toată lumea şi se lichidează de la sine, ori una din partide se impune de asemenea manieră în faţa celeilalte că aceasta din urmă începe să tacă, dar exclusiv din neputinţă şi epuizare ; tace, dar nu consimte. Nu ştim cum se face, dar nu ţinem minte să fi căzut vreodată de acord. Şi chiar dacă au fost cazuri din astea, ele au fost atît de rare, că nici nu merită a fi amintite.
De aceea n-avem de gînid să-i împăcăm şi să-i punem de acord pe oponenţii noştri. Şi e şi un rol neplăcut. De curînd d-lui Voskoboinikov141 i s-a părut că literaţii ruşi se încaieră prea mult (pe plan literar, bineînţeles) şi ca atare a publicat un articolaş destul de amuzant : „Nu vă mai încăieraţi, d-lor literaţi". A ieşit oă tot omul care a vrut să ia în seamă articolul s-a repezit asupra d-lui Voskoboinikov. în altele n-au reuşit să se pună de acord, în privinţa asta, însă, au căzut de acord imediat. Lucrurile stau mai simplu : noi considerăm că astăzi problema artei este deosebit ide importantă şi, prin urmare, ca o revistă debutantă, vrem să ne expunem punctul de vedere : cum înţelegem problema aceasta şi la care anume soluţie subscriem. Astfel, o să ne expunem direct qpinia şi tendinţa noastră, cu atît mai mult, cu cît am fost solicitaţi s-o facem. întru-cît însă nu putem să ne expunem convingerile, fără să lămurim în prealabil care este stadiul disputei în literatura noastră, pentru a determina caracterul actual al discuţiei vom analiza mai întîi concepţiile celor două partide şi acestei chestiuni îi şi dedicăm articolul de faţă. Unul dintre cei mai de seamă reprezentanţi ai acestor concepţii este fără îndoială dl.-bov, care-şi

publică articolele în Sovremennik, de asta ne-am şi intitulat articolul : Dl.-bov şi problema artei. -l încă o observaţie :
Ni se spune şi am citit şi noi de curînd prin revistele noastre de cea mai largă circulaţie că nu există partide în literatura rusă. Credem că revista amintită a utilizat cuvîntul „partidă" în sensul

unor adversităţi personale, oare, de fapt, nu interesează literatura. Evident, am vrea din toată inima să credem revista amintită pe cuvînt : nu sînt, cu atît mai bine. Dar partide, în sensul prezenţei unor convingeri contradictorii în literatura noastră, există. îi avem pe Askocenski142, pe Cemoknijnikovi143, pe -bovi. Chiar şi minunatul Kuzma Prutkov144 poate fi considerat, într-un sens strict, reprezentant al unei partide unitare şi originale. La noi, în general, fiecare revistă combate ceva. Revistele absolut incolore nu rezistă la noi şi mor ide moarte bună, liniştită. Se înţelege că partidele noastre literare sînt conturate destul de neclar şi de confuz. De la unele dintre ele poţi să aştepţi mult şi bine să-şi expună limpede convingerile, altele se mulţumesc să facă nişte aluzii, sînt unele care vorbesc parcă la comandă şi în acelaşi timp parcă nici ele n-ar crede ceea ce spun, altele se plasează în sfera unor fraze nebuloase, enigmatice, a unui stil criptografic — idescurcă-te cum ştii. Evident, ăsta nu e un cap de acuzare. Dar în legătură cu problema artei unele din revistele noastre s-au manifestat destul de dur, mai ales în ultimul timp. Printre ele pe primul loc se situează Sovremennik cu articolele de anul trecut ale dl.-bov.

După introducerea asta, să trecem la fapte.

în primul rînd, trebuie să declarăm că nu sîntem de acord cu nici una din opiniile existente şi, s-o spunem direct, după părerea noastră problema este pusă fals şi este pusă aşa din cauza disputei excesiv de aprinse, tocmai pentru faptul că lucrurile au ajuns aproape de duşmănie. Ceea ce şi sperăm să demonstrăm. Dar să expunem esenţa însăşi a problemei : ce cuprinde şi în ce constă problema ?

Unii ne spun şi ne învaţă că arta îşi slujeşte ea însăşi drept ! scop şi că trebuie să-şi găsească justificarea în propria sa esenţă. Şi din această pricină nici nu se poate pune problema utilităţii artei în sensul real al cuvîntului. Creaţia, în calitatea ei de origine a oricărei arte, este o proprietate integrală, organică a naturii umane şi are drept la existenţă şi la evoluţie măcar şi

prin faptul că este un atribut necesar al spiritului uman. Este la fel de proprie omului cum este creierul, cum sînt particularităţile lui morale, cum sînt, în fine, mîinile, picioarele, stomacul. Este

inseparabilă de om şi realizează împreună cu omul un întreg. Desigur, mintea, de pildă, e folositoare şi se poate spune : e rău fără minte. în acest sens îi sînt folositoare omului şi mînile, şi picioarele ! în acelaşi sens îi este folositoare omului şi creaţia. Fiind însă un întreg, ceva organic, creaţia se dezvoltă din sine însăşi, este insubordonabilă şi pretinde o dezvoltare deplină ; mai ales pretinde o libertate deplină în evoluţia sa. De aceea orice îngrădire sau subordonare, orice destinaţie de altă natură, orice scop exclusiv pus în faţa creaţiei, vor fi nelegitime şi neraţionale. Dacă ar fi să limităm creaţia sau să interzicem necesităţilor estetice şi de creaţie ale omului să se ocupe — de ce, de pildă ? — să spunem, de exprimarea unor senzaţii anumite ; să interzicem întreaga activitate creatoare umană generată de fenomene ale naturii ca răsăritul soarelui, furtuna pe mare etc. etc., toate acestea ar constitui nişte îngrădiri stupide, ridicole şi nelegitime ale spiritului uman în acţiunea şi evoluţia sa.

Aşa spune una din partide, partida apărătorilor libertăţii şi ai insubordonării artei.

„Ar fi, bineînţeles, o îngrădire stupidă", răspund utilitarişti (cealaltă partidă, care ne învaţă că arta trebuie să-i aducă omului un folos imediat, direct, practic şi chiar determinat de împrejurări), „bineînţeles, o asemenea îngrădire lipsită de scop raţional, o îngrădire pur arbitrară, e o prostie barbară şi rea. Trebuie, însă, să fiţi de acord şi cu altceva (ar putea ei să adauge) — are loc, să spunem, o bătălie şi sînteţi unul din combatanţi ; în loc să vă ajutaţi camarazii în luptă, sufletul dumneavoastră de artist e impresionat de tabloul luptei ; vă aruncaţi arma, vă luaţi creionul şi începeţi să schiţaţi cîmpul de bătaie. Procedaţi oare bine ? Aveţi, bineînţeles, tot dreptul să vă lăsaţi în voia inspiraţiei dumneavoastră, va fi, însă, raţională activitatea dumneavoastră artistică într-un asemenea moment ? într-un cuvînt, conchid ei, noi nu respingem teoria dumneavoastră despre libertatea dezvoltării creaţiei, această libertate trebuie să fie, însă, cel puţin raţională."

498

Dl. Panaev145, la începutul interesantelor sale memorii literare (Sovremennik nr. 1 din 1861), aminteşte că în vremurile tinereţii d-sale printre literaţii petersburghezi ai unui anume cerc domina convingerea că literaţii, poeţii, pictorii, artiştii nu trebuie să se

preocupe de nimic ce este cotidian, curent — nici de politică, nici de viaţa lăuntrică a societăţii căreia îi aparţine, nici măcar de vreo problemă naţională de maximă importanţă, ei trebuie să se preocupe doar de arta înaltă. Să te preocupi şi de altceva în afară de artă înseamnă să înjoseşti arta, s-o cobori de pe înălţimile ei, să-ţi baţi joc de ea. Să te conformi unei asemenea concepţii înseamnă să îndepărtezi de bună voie de sub tot temeiul pe care şi prin care trăieşte toată lumea şi, în consecinţă, să-ţi iei zborul tot mai sus şi mai sus în lumea stelelor, iar acolo, evident, să te evapori într-un fel oarecare, pentru că altceva nici nu-ţi mai rămîne de făcut. Această teorie ar fi putut să ducă la împrejurarea că, de pildă, în timpul anului 1812, cînd toată suflarea rusă era preocupată de salvarea patriei, pentru literaţi şi poeţi ar fi fost mult mai decent să se ocupe de, să zicem, antologia greacă. Aşa s-a şi întîmplat în grupul literar despre care relatează dl. Panaev : problemele sociale erau în afara preocupării lor. Unul din cei mai de seamă (membri ai grupului nu făcea pe vremea aceea decît să scrie drame idin viaţa pictorilor italieni.

Să mai luăm un exemplu :

Să ne transpunem în secolul al XVIII-lea şi anume în ziua cutremurului din Lisabona 146. Piere jumătate din populaţia Lisabonei ; casele se prăbuşesc şi sînt înghiţite de pămînt ; dispar bunuri ; fiecare din cei rămaşi în viaţă a pierdut ceva — avere sau familie. Locuitorii se înghesuie pe străzi, disperaţi, zdrobiţi, înnebuniţi de groază. La Lisabona trăieşte în vremea aceea un poet portughez celebru. A doua zi dimineaţa apare o ediţie a Mercurului de Lisabona (pe atunci toată lumea edita Mercuri). Revista apărută într-un asemenea moment provoacă chiar o anumită curiozitate nefericiţilor lisabonezi, deşi numai de reviste nu le aride ; ei speră că revista a apărut anume ca să dea ştiri despre cei care au pierit, despre cei dispăruţi fără veste etc. etc. Şi deodată, în centrul paginii, sare tuturor în ochi ceva de genul :

Şoaptă, răsuflări timide, Triluri de privighetori,

Argintul şi tremurul
Izvorul somnoros,
Lumina nopţii, ale nopţii umbre,
Umbre fără de sfîrşit,

Şir de magice schimbări
Ale feţei dragi,
Purpurul trandafirului în norii fumurii,
Sclipiri de chihlimbar,
Sărutări şi lacrimi
Şi zorile, zorile !147
Ba şi mai mult : tot aici, în chip de postfaţă la poem, e dată în proză o regulă poetică ştiută de toată lumea : nu e poet acela care nu en stare să se arunce cu capul în jos de la etajul patru (la ce bun ? — nu reuşesc să înţeleg pînăn ziua de azi, dar, în fine, să zicem că e strict necesar ; nu vreau să am discuţii). Nu ştiu sigur cum anume şi-ar fi privit Mercurul îi-sabonezii, dar mi se pare mie că ar fi avut loc o execuţie imediată şi publică a celebrului lor poet, şi nu pentru faptul că a scris o poezie în care nu apare nici un vers, ci pentru faptul că în loc de triluri de priveghitoare, s-au auzit în ajun nişte triluri de sub pămînt, iar tremurul izvorului a apărut într-un moment de un asemenea tremur al întregului oraş că bieţii lisabonezi n-au nici un chef să remarce :
Purpurul trandafirului în norii fumurii
sau
Sclipiri de chihlimbar şi chiar li s-ar fi părut excesiv de jignitoare şi neprietenească fapta poetului care cîntă lucruri atît de amuzante într-un asemenea moment al vieţii lor. Bineînţeles că, după ce-şi execută poetul (tot neprieteneşte), se vor repezi cu toţii la vreun doctor Pangloss pentru un sfat înţelept şi doctorul Pangloss îi va convinge pe loc şi fără nici un efort că tot ce s-a întâmplat s-a întâmplat foarte bine, că ei s-au prăbuşit, şi că asta va duce la mai bine. Şi pe doctorul Pangloss nu-l va sfîşia nimeni în bucăţi, dimpotrivă, i se va da o pensie şi-l vor proclama prieten al umanităţii. Aşa se petrec toate în lumea asta.
Trebuie totuşi să mai facem o observaţie : să zicem că H-salbonezii l-au executat pe poetul lor preferat, poezia, însă, pe care s-au supărat ei (fie ea chiar şi despre trandafiri şi chihiim-500
i bar) poate fi superbă prin perfecţiunea ei artistică. Mai mult, pe poet l-ar fi executat atunci, iar după treizeci, după cincizeci de ani i s-ar fi ridicat un monument pentru versurile lui uimitoare în general şi, implicit, pentru „purpurul trandafirului" în particular.

Reiese că nu arta a păcătuit în ziua cutremurului din Lisabona. Poemul pentru care ar fi fost executat poetul ar fi adus, poate, ca monument al perfecţiunii poetice şi de limbaj, un folos remarcabil lisabonezilor, provo-cîndu-Je extazul estetic şi sentimentul frumosului şi ar fi po-gorît ca o rouă binefăcătoare în sufletul tinerii generaţii. Vinovată n-ar fi, prin uflmare, arta, ci poetul care s-a prevalat de artă într-o clipă cînd nu-i ardea nimănui de ea. Poetul a dansat şi a cîntat lîngă sicriul unui mort... Asta e, fără îndoială, cu totul condamnabil şi o mare prostie din partea lui, dar, s-o mai spunem o dată, de vină e el şi nu arta.

într-un cuvînt, utilitarişţii pretind de la artă un folos direct, imediat, nemijlocit, un folos oare se conformă împrejurărilor, care li se supune, chiar într-un .asemenea stadiu, încît dacă la un moment dat societatea este preocupată de rezolvarea unei anumite probleme, atunci arta (după învăţătura unor utilitarişti) nici nu-şi poate pune alt scop în afara celui al rezolvării problemei date. Dacă această consideraţie despre utilitate o privim nu ca o pretenţie, ci doar ca o dorinţă, poate fi chiar lăudabilă, (deşi ştim că consideraţia în cauză nu e prea justă. Dacă, de pildă, societatea este preocupată de rezolvarea unei chestiuni lăuntrice de mare importanţă, ar fi, evident, plăcută dorinţa de a vedea toate forţele societăţii unite în vederea realizării unui scop comun şi, în consecinţă, arta. la rîndul ei să fie pătrunsă de aceeaşi idee şi să slujească unui interes general. O societate se află, să presupunem, la marginea prăpastiei ; tot ce e cit de cît inteligenţă, suflet, inimă, voinţă, toţi care-şi realizează condiţia de om şi de cetăţean sînt preocupaţi de aceeaşi singură problemă, sînt absorbiţi de un singur ţel. Literaţii şi poeţii sînt singurii care nu trebuie să aibă nici inteligenţă, nici suflet, nici inimă ; nici dragoste de ţară, nici simpatie pentru cauza comună ? Slujirea muzelor, se zice, nu suporta deşertăciunea. Asta e drept. Dar ar fi bine, de pildă, ca poeţii să nu se înalţe în eter ca de acolo de sus să se uite la ceilalţi muritori, pentru că antologia greacă, deşi e un lucru minunat, uneori este şi ea pur şi simplu nelalocul ei şi ar fi mai plăcut să

v

t1 •

vezi în locul ei ceva mai potrivit şi mai util cauzei. Şi arta

poate să ajute unele cauze, pentru că implică mijloace şi forţe uriaşe. Repetăm : toate acestea pot fi, evi-Ident, numai dorite, nu şi pretinse, măcar şi pentru faptul că se pretinde mai ales atunci când există o dorinţă de a obliga, şi prima condiţie a artei este libertatea inspiraţiei şi a creaţiei. Nimic din tot ce a fost foriţat şi pretins n-a reuşit niciodată şi în locul folosului n-au fost decît prejudicii. Apărătorii „artei pentru artă", de fapt, de asta şi sînt supăraţi pe utilitarişti — pentru că aceştia din urmă, arogîndu-i artei scopuri predeterminate, distrug arta însăşi, atentînd la -llibertatea ei ; şi întrucît distrug arta cu asemenea uşurinţă, înseamnă că n-o preţuiesc şi, prin urmare, nici nu înţeleg la ce anume ar putea folosi, nu fac decît să discute despre utilitatea ei. Dacă utilitariştii — spun apărătorii artei — ar şti numai ce folos mare ascunde arta pentru întreaga omenire, ar aprecia-o mai mult şi nu s-ar purta cu ea cu atîta lipsă de respect. într-adevăr (continuă ei), dacă ar fi să privim arta exclusiv din punctul vostru de vedere, adică strict sub aspectul utilităţii, trebuie să admitem că nu cunoaştem încă în detaliu mişcarea istorică normală a utilităţii artei pentru omenire. E greu să evaluezi întreaga utilitate adusă omenirii, de pildă, de Iliada sau Apollon de Belvedere, lucrări probabil cu totul nefolositoare astăzi. Iată, de exemplu, un om care în tinereţe, cînd sînt „proaspete şi noi imaginile toate ale vieţii", l-a privit pe Apollon .de Belvedere şi şia întipărit în suflet chipul maiestuos şi de o infinită frumuseţe al Zeului. Pare a fi un fapt banal : a admirat în treacăt statuia şi s-a dus. Dar nu este o admiraţie care să poată fi identificată, de pildă, cu admiraţia unei toalete feminine graţioase. „Această marmoră e zeul" şi-loricît l-aţi batjocori n-o să-l puteţi lipsi de divinitate. Aţi încercat să--ll lipsiţi, dar n-a ieşit nimic. Şi din cauza aceasta impresia tînărului poate că a fost fierbinte, poate că i-a zguduit nervii, i-a înfiorat epiderma ; poate chiar — cine ştie ! — poate că o atare percepere a unei frumuseţi sublime, o atare zguduire a nervilor duce la anume schimbări lăuntrice în om, la o anume transmutaţie a particulelor, la um anume curent galvanic care produce într-o clipă o schimbare : ceea ce a fost a devenit altceva, o bucată obişnuită de fier a devenit magnet. Sînt, desigur, multe impresii pe lume, dar nu întîmplător impresia aceasta este una deosebită, o impresie generată de un zeu. Doar nu întîm-

plător aceste impresii rămîn o viaţă întreagă. Şi cine ştie ? Cînd tînărul acesta, după douăzeci—treizeci de ani, a reacţionat în timpul unui mare eveniment social şi a fost un mare militant progresist care a procedat aşa şi nu altfel, poate că în mulţimea de cauze care l-au determinat să acţioneze într-un fel anume se afla, fără ca el să-şi dea seama, şi imaginea lui Apollon de Belvedere. Rîdeţi ? într-adevăr, totul nu pare decît un delir ; dar în primul rînd, asemenea fapte cu tot caracterul lor exact nici dumneavoastră, pînă una alta, nu le cunoaşteţi defel. Poate că vreodată (noi credem în ştiinţă)
ile veţi afla, acum, însă, nu le ştiţi încă. în al doilea rînd, sînt nişte simptome istorice, sînt nişte fapte istorice, care par a ne sugera că visul nostru nu e chiar stupid. Cine ar fi crezut, de pildă, că Corneille şi Racine îşi vor face simţită influenţa în asemenea momente, ciudate şi hotărîtoare, ale vieţii istorice a întregului popor, încît s-ar părea de necrezut ce anume ar putea să facă nişte bătrîni coşcoviţi, alde Conneille şi Racine, în astfel de epoci. S-a dovedit însă că spiritele nu mor. Şi astfel, dacă e să fixezi scopurile artei şi să premeditezi cum ar trebui să fie folositoare, devii pasibil de o eroare îngrozitoare, şi în locul folosului pot fi aduse numai prejudicii care vor acţiona direct împotriva ta, iar utilitariştii pretind folos şi nu prejudicii. Şi deoarece arta cere înainte de toate o libertate deplină, iar libertatea nu este posibilă dacă nu există linişte (orice alarmă ucide libertatea), în consecinţă arta trebuie să acţioneze încet, limpede, fără grabă, fără să fie distrasă de altceva, fiind ea însăşi propriul ei scop şi fiind convinsă că orice activitate a ei va aduce cu timpul un folos sigur omenirii.
Iată ce spun partizanii artei adversarilor lor, utilitariştii.
în toate acestea nu e, desigur, nimic nou, disputa e veche ; nou este altceva : conducătorii înşişi ai celor două partide spun aşa, în fapt însă procedează absolut invers, în raport cu propriile lor cuvinte. Prea s-au luat cu cearta. Fără să ne extindem prea mult, vom da un singur exemplu :
Literatura demascatoare provoacă un sentiment de indignare la partizanii artei ipure. Pe de o parte indignarea asta are o bază : în majoritatea lor lucrările care ţin de literatura demascatoare

sînt atît de proaste, încît mai curînd aduc ponoase, decît foloase cauzei generale şi dacă sub acest aspect sîntem de acord cu atacul împotriva lucrărilor amintite, o fa-
503
cern numai sub acest aspect. Dar nenorocirea e că atacurile nu sînt dansate numai din acest punct de vedere. Indignarea e mult mai cuprinzătoare : e atacat chiar d-l. Şcedrin, fondatorul literaturii demascatoare, deşi dl. consilier al curţii Şcedrin în multe din lucrările sale demascatoare e un artist autentic. Mai mult : e o prigoană a întregului tip de literatură demascatoare, de parcă printre scriitorii demascatori n-ar putea să apară un artist aidevărat, un scriitor genial, un poet a cărui specialitate va consta tocmai în demascare. în consecinţă : din duşmănie faţă de adversarii lor, partizanii artei pure pledează împotriva lor înşişi, împotriva propriilor lor principii şi anume — distrug libertatea de alegere a inspiraţiei. Şi tocmai această libertate ei trebuie s-o apere.

Pe de altă parte, utilitariştii, fără să atenteze direct la calitatea artistică, n-o consideră de fel necesară. „Să fie clară ideea, să fie clar scopul pentru care a fost scrisă lucrarea şi ajunge ; calitatea artistică e un moft, un lucru de mîna a treia, aproape inutil". Aşa gîndesc utilitariştii. întrucît, însă, o lucrare neartistică nu-şi atinge niciodată scopul, mai mult — aduce mai curînd ponoase decît foloase, înseamnă că utilitariştii, renegînd calitatea artistică, aduc mai multe prejudicii decît oricine şi ca atare pledează împotriva lor înşişi, pentru că ei sînt cei care urmăresc utilitatea şi nu prejudiciile.

O să ni se spună că acestea le-am inventat, că utilitariştii nu s-au manifestat niciodată împotriva esteticului. Nu numai că s-au manifestat, dar am remarcat că le face o deosebită plăcere să se dezlănţuie împotriva cîte unei lucrări literare al cărei merit principal este cel artistic. Ei îl urăsc, de pildă, pe Puşkin, inspiraţia lui o cataloghează drept afectare, maimuţăreală, bufonerie şi preţiozitate, iar poeziile lui zorzoane de album. Pînă şi apariţia lui Puşkin în literatura noastră o consideră ca ceva neligitim. Nu exagerăm deloc. Toate acestea au fost exprimate aproape direct de dl.-bov în unele din articolele sale din anul trecut. Se remarcă şi faptul că dl. -bov începe să manifeste o antipatie specială faţă de dl. Turgheniev,148 cel mai artist dintre toţi scriitorii ruşi contemporani, în articolul sau Trăsături

pentru caracterizarea poporului rus (Sovremennik, 1860 Nr. IX), analizînd lucrările lui Marko-Vovciok149, spune aproape direct că latura artistică o consideră absolut neglijabilă, nulă şi o spune datorită faptului că nu e capabil să înţeleagă folosul esteticului. Analizînd una

din povestirile lui Marko-Vovciok, dl.-bov. recunoaşte deschis că autorul n-a realizat-o artistic şi în acelaşi timp, imediat după aceste cuvinte, afirmă că autorul şi-a atins pe deplin scopul cu această povestire şi anume : a demonstrat din plin că un anume fapt există la ruşii din popor. Faptul, însă, (foarte important) nu numai că nu e demonstrat de povestire, dar devine cu totul îndoielnic, tocmai pentru că, lipsind calitatea artistică, personajele povestirii, prin care se demonstrează ideea principală, şi-au pierdut sub pana autorului orice semnificaţie rusă, şi cititorul îi va socoti mai curînd scoţieni, italieni sau nord-americani decît oameni ai poporului rus. Cum ar putea, în acest caz, să se demonstreze că faptul dat există la rusul din popor, cînd ele însele, personajele, nu seamănă cu rusul din popor ? Dar asta nu-l priveşte pe dl.-bov : să se vadă ideea, scopul, chiar dacă toată sîrmăraia resortului sare în ochi ; la ce mai e bună arta după toate astea ? La ce bun, la urma urmei, să mai scrii povestiri ? E mult mai simplu să scrii că există faptul cutare la omul din popor — din pricina asta şi asta — e şi mai scurt, şi mai clar, şi mai convingător. „Ce să mai spui şi basme ? N-au oamenii ce face ?"

Să mai facem, însă, o nota bene. Prin ce se manifestă esteticul într-o operă de artă ? Prin faptul că remarcăm un acord, pe cit se poate deplin, al ideii artistice cu forma în care a fost întruchipată. S-o spunem mai dar : esteticul la un romancier, de pildă, este capacitatea acestuia de a-şi exprima atît de clar, prin personajele şi imaginile romanului, ideea, ca cititorul, după ce va parcurge romanul, să înţeleagă ideea tot aşa cum a înţeles-o romancierul cînd şi-a creat opera. Prin urmare şi mai simplu : calitatea artistică a scriitorului este capacitatea sa de a scrie bine. Prin urmare, cei care nesocotesc esteticul admit că e permis să nu scrii bine. Dacă sînt însă de acord că e permis, nu le mai rămîne mult şi-o să spună pur şi simplu că trebuie să scrii prost. Şi aproape că o şi spun.

în articolul de faţă intenţionăm să urmărim analiza critică a

lucrărilor lui Marko-Vovciok publicate de dl.-bov în i nr. IX al Sovremennik-uhii de anul trecut. O facem mai ales -pentru că în analiza aceasta se manifestă cu destulă claritate caracterul convingerilor literare ale d-lui-bov şi totodată concepţia lui despre artă. Iar dl.-bov, după cum am mai spus, este unul dintre fruntaşii utilitarismului. Prin urmare,
505
studiindu-l fie şi parţial pe dl.-bov, vom înţelege cum anume este pusă astăzi în literatura noastră problema artei.
Tot publicul cititor cunoaşte că Marko-Vovciok a scris. două cărţi de povestiri din viaţa popoarelor ucrainean şi rus. Dl.-bov analizează numai povestirile ruseşti, care au fost traduse în limba rusă. Toate povestirile sînt analizate neobişnuit de amănunţit, pe mai mult de cinci coli de autor culese cu petite. Analiza aceasta este cu atît mai interesantă cu cît elucidează, pe de o parte, cum anume înţelege dl.-bov ţelul şi menirea artei, care sînt cerinţele pe care le pune în faţa artei şi ce anume particularităţi, mijloace şi forţe de influenţă socială îi recunoaşte. Noi ne vom limita numai la analiza primei povestiri, e destul şi atît ca să înţelegi limpede convingerile d-lui-bov. Despre Marko-Vovciok însuşi nu intenţionăm să discută în articolul de faţă. O să spunem doar că-i recunoaştem autorului o mare inteligenţă şi intenţii minunate, dar că ne îndoim că ar avea şi un talent remarcabil. Ne pare deosebit de rău că exprimăm un asemenea punct de vedere fără să-l demonstrăm. Şi ne pare şi mai rău că, parcă, din-tr-adins, sîntem forţaţi să luăm analiza primei povestiri, Masa, poate, trebuie s-o recunoaştem, cea mai slabă dintre toate povestirile autorului. Dar dl.-bov, analizînd această povestire, şi-a exprimat cu precădere acele opinii asupra cărora vrem să atragem atenţia cititorilor noştri.
Evident, n-avem de gînd să analizăm toate convingerile d-lui-bov, deşi dl.-bov merită, după părerea noastră, o analiză amănunţită. In multe privinţe -lnu sîntem de acord cu d-sa şi-i sîntem adversari direcţi, dar măcar şi faptul că i-a obligat pe cititori să-l citească şi că paginile cu articolele critice ale Sovremennik-uui, de cînd colaborează aici dl.-bov, sînt tăiate printre primele, într-o vreme cînd aproape nimeni nu citeşte critică, măcar şi faptul acesta dovedeşte talentul literar al dl.-bov. Talentul lui are o forţă ce provine din convingere. Dl.sbov

nu e atît critic, cît mai ales publicist. Punctul de plecare al convingerilor sale este drept şi cucereşte simpatia cititorilor, dar ideile prin care se exprimă acest punct de pornire sînt adesea paradoxale şi au un mare cusur — sînt artificioase. Dl.-bov este un teoretician, uneori chiar un visător, şi în multe privinţe nu cunoaşte realitatea, cu care se poartă uneori din cale-afară de ireverenţios, o suceşte ba într-o parte, ba într-alta, numai s-o aşeze în aşa fel, în cît reali-

tatea să-i demonstreze ideea. D1.4xv scrie simplu şi clar, deşi se spune despre el că prea-şi rumegă fraza înainte de a o .pune în; gura cititorului. Are tot timpul senzaţia că nu e în-ţeJes. De altfel, asta nu e cine ştie ce cusur. Claritatea şi simplitatea stilului său merită o atenţie şi o apreciere deosebită în vremea noastră, cînd unele reviste îşi fac un punct de o-noare dintr-un stil neclar, greoi şi contorsionat, considerînd probabil că asta contribuie la o mai mare profunzime. Cineva căuta să ne convingă că dacă vreunui critic i se face sete, ăsta n-o să spună direct şi simplu : adu-mi apă, ci-lo să spună, probabil, ceva în genul :
— Fă să-mi parvină acel element esenţial al umidităţii care va contribui la înmuierea unor elemente mai solide care s-au complexat în stomacul meu.
E o glumă care aduce în parte a adevăr.
Dar să trecem la fapte. Chiar la începutul analizei sale dl.-bov spune că :
„în povestirile ucrainene am văzut abuzul de putere al moşierilor, un abuz adesea destul de crunt. După cum se spune, asta i-a permis unui cunoscut critic rus să declare lucrările lui Marko-Vovciok drept nişte «zugrăveli abjecte şi respingătoare» şi, atribuindu-le literaturii demascatoare, să-i refuze autorului lor orice talent literar. N-am citit articolaşul asprului critic, pentru că de mai multă vreme au încetat să ne mai intereseze sentinţele sale literare ; dar asta nu ne îm- piedică să înţelegem mecanismul care l-a adus la o asemenea concluzie. El este un partizan al teoriei „artei pentru artă"; povestirile lui Marko-Vovciok şi-au găsit admiratori şi printre partizanii acestei teorii. Puteţi să vă imaginaţi ce anume le-a plăcut acestor admiratori. Noi înşine am auzit cît i-a încîntat pe doi cunoscători ai artei un paragraf care sună, se pare. aşa : «Hei, hei, departe în câmpie

se vede crucea de pe mor-mîntul lui». Criticul aspru, care l-a condamnat pe Marko-Vovciok, s-a dovedit chiar mai înţelept decît preţuitorii, înţe-legînd că «Hei, hei, departe în cîmpie» nu e chiar o culme a artei. Dar că n-a fost în stare să înţeleagă nimic altceva din Povestirile populare, e si asta absolut normal şi ar fi ciudat să te aştepţi ca el să înţeleagă. Pentru că în cazul acesta ar fi trebuit să abdice de la teoria «artei pentru artă», dar poate el să abdice ? Ce-ar mai face fără teoria asta, la ce-ar mai fi bun ?"
507
f
Să ne oprim aici. Acest fragment din articolul d-lui-bov-confirmă cum nu se poate mai bine remarcile noastre precedente privind relaţiile amicale ale celor două jpartide, adică, ale utilitariştilor şi ale partizanilor „artei pentru artă". Duşmănia, confuziile premeditate, acuzaţiile extreme — toate astea se găsesc în fragmentul citat. înainte de toate d-ll.-bov îl acuză pe criticul estet că acesta a calificat povestirile lui Marko-Vovciok în consecinţa tendinţei -llor utilitare drept nişte zugrăveli abjecte şi respingătoare şi, ataşîndu-le literaturii demascatoare, în consecinţă îi contestă autorului orice talent literar. Deşi acuzaţia este foarte dură noi sîntem aproape gata să-l credem pe cuvînt pe dl.-bov, deşi n-am citit articolul criticului estet. E drept, criticul ar putea să conteste talentul literar al autorului povestirilor nu numai din această pricină, recunoaştem că în cazul de faţă criticul s-ar putea baza şi pe alte date. Dar dl.-bov ine întăreşte direct afirmaţia că, din duşmănie pentru tendinţa utilitară, partizanii artei pentru artă nu numai că resping literatura demascatoare, toată, fără nici o excepţie, dar resping chiar posibilitatea apariţei unui talent în sînul literaturii demascatoare. Repetăm, toate astea sînt de crezut. Dar la rîndul său-l dl.-bov cade într-o greşeală grosolană : el susţine că dacă un critic estet ar fi putut să în- • teleagă măcar ceva din povestirile lui Marko-Vovciok, atunci, s-ar fi dezis de sine însuşi, pentru că ar fi abdicat imediat de la teoria artei pentru artă. Unii din partizanii teoriei „artei pentru artă" pot fi învinuiţi de orbire, de înrăire şi, de aici, de medreptate. Dar ca teoria însăşi a artei pentru artă să aibă ca un fel de dat natural capacitatea ide a-şi transforma partizanii într-un soi de alienaţi, să transforme nişte oameni inteligenţi în nişte indivizi stupizi şi

limitaţi, asta e nedrept. Cine ştie pe unde poate s-o ia razna la un moment dat teoria, partida, învăţătura ? Doar nu putem să considerăm orice derogare drept regulă generală !
Dar să ne continuăm citatele :
„Dar nu e vorba de sentinţele criticului estet : să-l lăsăm în plata Domnului, tot nu-l ia nimeni în serios şi, ca atare, exerciţiile sale artistice nu deranjează pe nimeni. Avem în vedere alte comentarii, alte opinii, pe care considerăm oportun să le discutăm acum, pe marginea cărţii lui Marko-Vovciok. Opiniile acestea sînt destul de răspîndite într-o anumită parte a societăţii noastre, care se consideră cultivată, şi totuşi

-demonstrează necunoaşterea lucrurilor şi superficialitate. Opiniile pe care le amintim se referă la caracterizarea ţăranului şi la atitudinea lui faţă de iobăgie. Iobăgia se apropie de sfîrşit. Dar faptele care au existat de-a lungul secolelor nu trec fără să lase urme. Sistemul de împărţire a funcţiilor după nobleţe supravieţuieşte prin moravurile sale încă două secole după ce a fost desfiinţat prin lege ; putem oare să ne aşteptăm la o transformare bruscă a tuturor relaţiilor apărute datorită iobă-giei ? Nu, şi o să mai existe încă multă vreme ecouri ale lor în cărţi, în discuţii de salon, în întreaga organizare a relaţiilor noastre cotidiene. Concepţiile, şi nu numai acele ale generaţiei vîrstnice de astăzi, dar şi ale acelei care se pregăteşte să-şi înceapă activitatea socială, s-au format, dacă nu chiar direct pe fundamentul organizării iobage, în orice caz sub o puternică influenţă a acesteia. Organizarea iobagă a fost legiferată şi acceptată de stat. Acum această organizare este respinsă, deci concepţiile şi cerinţele generate şi cultivate de ea sînt condamnate chiar de factorul care le-a apărat cînidva. Acum este timpul ca literatura să urmărească reminiscenţele iobăgiei în viaţa socială şi să lichideze noţiunile generate de iobăgie. Marko-Vovciok în povestirile sale simple si veridice este aproape cea dintîi şi cu totul remarcabilă luptătoare pe acest tărîm. în ultimele sale povestiri nici mu mai încearcă, aşa cum a făcut în celelalte, să expună ceea ce se chiamă o-lişnuit «abuz al puterii moşierilor». Ce să mai vorbeşti despre abuzul unui lucru care prin sine însuşi este condamnabil ? Ce să mai vorbeşti despre fenomenele pe care le permite iobăgia, dar de care se putea uneori lipsi ? Autorul nu procedează "aşa, autorul ia acum o

situaţie normală !a unui ţăran al unui moşier care nu abuzează de puterea sa şi ne-o descrie scurt, fără mînie şi fără amărăciune. Din schiţele astea —în care oricine care a avut cit de cit legătură cu poporul rus depis-}, teză nişte trăsături cunoscute — din schiţele acestea ne apare caracterul unui rus din popor, care şi-a păstrat trăsăturile sale j esenţiale în mijlocul unor relaţii depersonalizante, sufocante, :-l cărora le-a fost subordonat în decursul cîtorva secole. Asupra unora din aceste trăsături vrem să atragem acum atenţia." Am citat acest fragment pentru că-i serveşte dl. -bov drept introducere la analiza lui Marko-Vovciok. Aici îşi expune par-

ţial şi punctul de vedere asupra lui Marko-Vovciok. Pliviţi cu atenţie pasajele subliniate de noi. Dl. -bov recunoaşte că povestirile lui Marko-Vovcik sînt simple şi veridice, că Marko-Vovciok apare aici ca o luptătoare cu totul remarcabilă pe acest tărîm şi că din aceste schiţe — în care oricine care a avut cit de cit legătură cu poporul rus depistează nişte trăsături cunoscute ■— din schiţele acestea ne apare caracterul rusului din popor. Reţineţi aceste cuvinte ale d-lui-bov. Ele ne demonstrează că dl.-bov îi recunoaşte lui Marko-Vovciok, in afara inteligenţei, şi cunoaşterea treburilor şi priceperea de a-şi expune cunoştinţele şi observaţiile, într-un cuvînt — îi , recunoaşte talentul literar. După asta dl. -bov continuă cu cîteva pagini excelente, în care. expune idiverse teorii şi viziuni împărtăşite astăzi de diverşi domni, cu privire la poporul rus. E un pasaj superb (de altfel, nu chiar cel mai bun din articolul d-lui -bov) şi ar putea să-i facă pe cititorii noştri dare nu cunosc talentul d-lui -bov să înţeleagă cum şi de ce i-a obligat pe oameni să-l citească. Nu transcriem pasajul (deşi am fi vrut s-o facem integral), pentru că nu-l analizăm acum pe dl.-bov, luat în ansamblu, ci numai concepţia lui despre artă. Citatele colaterale ar distruge caracterul unitar al articolului nostru. Dar rugăm să se acorde o atenţie specială citatului următor. Aici dl.-bov o analizează pe Marko-Vovciok, în parte, şi ca artistă, nu recunoaşte că autoarea ar avea un talent literar cert, dar afirmă imediat că se observă o mare înţelegere a acelei vieţi pe care o descrie şi că prin asta-i şi plac povestirile, adică d-lui -bov. Mai mult, dl. -bov chiar se şi pasionează : ca om inteligent, a putut să vadă resorturile, să observe aluziile şi intenţiile autorului, a putut chiar, după unele

trăsături încurcate şi lipsite de logică, să-şi dea seama că autoarea vorbeşte s-au vrea să vorbească despre cutare şi cutare şi, de bucurie că s-a vorbit despre asta, îi este într-atît de recunoscător autoarei, încît e dispus să găsească în povestirile ei şi prezenţa spiritului rus şi figurile cunoscute (ale oamenilor din popor) etc. etc, iar acestea sînt simptome ale artei, ale artei pe care nici el însuşi n-o recunoaşte la autoarea povestirilor. Principalul e că dl. -bov e mulţumit şi fără calitatea artistică, totul e să se vorbească despre nişte treburi serioase. Ultima dorinţă, e de-

sigur, lăudabilă, dar ar fi fost mai plăcut dacă s-ar vorbi bine şi nu oricum.*

Dar iată citatul în cauză :

„Trebuie să remarcăm, mai întîi de toate, că aceste caractere nu sînt reproduse cu reală plenitudine artistica, ele sînt numai schiţate în scurtele povestioare ale lui Marko-Vovciok. Nu putem să căutăm la ea o epopee a vieţii noastre populare, asta ar fi prea mult. O asemenea epopee poate fi aşteptată în viitor, acum nici nu e cazul să ne gîmdim la ea. La noi conştiinţa poporului este încă departe de perioada aceea cînd trebuie să se exprime integral într-o imagine poetică ; aproape toţi scriitorii din clasa cultivată s-au ocupat pînă acum de popor ca de o jucărie amuzantă, la noi conştiinţa importanţei poporului este abia la început şi alături de această conştiinţă tulbure apar observaţii ale vieţii şi caracterului popular făcute serios, sincer şi cu pasiune. în şirul acestor observaţii schiţele lui Marko-Vovciok ocupă un loc de onoare. Ele au multe fragmente, nespuse pînă la capăt, faptul e uneori întîmplător, particular, şi se povesteşte fără lămurirea cauzelor intime sau externe, nu se leagă cum trebuie de organizarea obişnuită a vieţii. Dar, repetăm, nu se poate încă pretinde o riguroasă de-săvîrşire şi multilateralitate de la povestirile noastre despre viaţa ţărănească, viaţa aceasta încă nu ni se dezvăluie deplin şi nici ceea ce ni se dezvăluie nu ştim, s-au nu putem întotdeauna să descriem bine. Pentru noi e suficient şi faptul că în povestirile lui Marko-Vovciok vedem dorinţa şi priceperea de a apleca urechea la viaţa poporului : simţim In ele prezenţa spiritului rus, intîlnim figurile cunoscute, recunoaştem acea logică, acele sentimente pe care le-am observat şi noi cîndva, dar pe care le-am -llăsat să treacă pe

lîngă noi fără să le acordăm atenţia cuvenită. De asta ţinem aşa de mult la
* Ne grăbim să facem o precizare. Referindu-ne astfel despre lucrările lui Marko-Vovciok avem în vedere numai prima din povestirile sale închinate vieţii ruseşti : Masa. Nu putem să nu fim de acord că în alte povestiri ale sale sînt multe pagini de mare talent, deşi în ansamblu nici una din povestiri nu e realizată pînă la capăt. Realitatea e adesea idealizată, zugrăvită incredibil şi în acelaşi timp tu, ca cititor, ştii că toate lucrurile astea descrise neveridic pot într-adevăr exista în realitate şi îţi pare rău că nu-şi au un suport real. De altfel, nu discutăm decît despre povestirile din viaţa rusească şi nu le avem în vedere pe cele din viaţa ucraineană. (N. aut.)
51 i
aceste povestiri, de asta le preţuim atît de mult autorul. Observăm la el o atenţie profundă şi o simpatie vie, observăm o amplă cunoaştere a acelei vieţi, pe care o privesc cu atîta uşurinţă şi pe care o înţeleg atît de limitat şi de primitiv mulţi din cei mai culţi economişti, lingvişti, jurişti, nuvelişti etc. etc."
Şi acum, după citatul acesta, să trecem la analiza însăşi a primei povestiri a lui MarkoVovciok Masa, făcută de dl. -bov. Ne-am gîndit să transcriem în întregime analiza. Am vrea ca cititorul să facă singur cunoştimţă cu nuvela, cu toate că povestirea este narată şi citată chiar de dl. -bov, un partizan, admirator şi apărător -al talentului lui Marko-Vovciok.
„Ne aducem aminte de prima apariţie a povestirii, spune dl.-bov. Oamenii care mai credeau în inviolabilitatea iobă-giei au rămas îngroziţi. în povestire se dezvăluie evoluţia naturală şi neînăbuşită de nimic a simţămîntului de dragoste pentru independenţă şi al celui ide repulsie faţă de sclavie, în sufletul unei fete de ţăran. După cum vedeţi, nu e nimic criminal, dar pe apărătorii relaţiilor iobăgiste o atare povestire trebuia într-adevăr să-i zguduie. Povestirea a reuşit să pătrundă într-un ultim refugiu pe care aceştia din urmă îl considerau invulnerabil. Vedeţi dumneavoastră, ei, ca nişte persoane umaniste şi luminate, au fost de acord că iobăgia este în principiu necorespunzătoare culturii contemporane. Dar adăugau că ţăranul nu s-a maturizat suficient pentru o autentică independenţă, că nici nu se gîndeşte la aşa ceva, nici n-o doreşte şi nici nu

simte apăsarea, doar dacă claca e prea grea, şi vechilul prea aspru... «Doamne, Dumnezeule, de unde să apară în capul ţăranului ideea de libertate ? Cărţi nu citeşte de nici un fel ; pe scriitori nu-i cunoaşte ; are o mulţime de treburi, aşa că nici măcar nJare timp să inventeze şi utopii... Trăieşte aşa cum au trăit părinţii şi strămoşii lui şi, dacă-l vor elibera acum, totul se va face din simpatie şi generozitate... Şi, vă rugăm să ne credeţi, muhă vreme încă ţăranul nu se va dumiri şi multă vreme încă n-o să priceapă ce-i asta şi de ce i se dă... Mulţi, foarte mulţi vor iplînge după viaţa de mai înainte.» Aşa ne convingeau oamenii deştepţi şi luminaţi, şi orice replică o considerau imposibilă. Şi deodată, închipuiţi-vă, se pune direct sub semnul întrebării existenţa faptului pe care se bazau ei. Li se povesteşte o întîmplare, care demonstrează că şi în pătura ţără-

nească dragostea pentru o muncă liberă şi o viaţă independentă e firească şi că dezvoltarea acestui sentiment njare nevoie nici măcar de ajutorul literaturii. Iată ce întîmplare simplă li se povesteşte.

„La o ţărancă bătrînă cresc doi orfani : nepoata Masa şi nepotul Fedea. Fedea, ca băiat, e vesel, cuminte şi supus, Masa însă îşi manifestă de mică personalitatea. Ea nu se mulţumeşte cu porunca ce i se dă, cere neapărat să i se spună cum şi de ce, caută să observe toate cele şi foarte timpuriu începe să manifeste o predispoziţie pentru păreri proprii. Dacă ar fi trăit cu un tată bătrîn şi cu mama prostia asta i s-ar fi scos imediat din cap, aşa cum se face -lla noi cu sute şi mii de fete şi băieţi, care dovedesc din copilărie o curiozitate excesivă şi o pretenţie cu totul nelalocul ei pentru o activitate raţională timpurie. Dar, spre norocul sau • nenorocul Masei, mătuşa ei era o femeie simplă şi bună, care nu numai că n-o pedepsea pe Masa pentru agerimea ei, dar îi ciuta şi în strună şi era foarte derutată cînd nu putea să dea nişte răspunsuri satisfăcătoare sau cînd nu putea să aibă ultimul cuvînt. Şi aşa Masei i s-a întipărit convingerea că are dreptul să gîndească, să întrebe, să replice. Asta s-a dovedit a fi de ajuns. Cînd mergea pe al şaptelea an i sa întâmplat ceva care a dat un curs special gîndu-rilor ei. Mătuşa şi Fedea au plecat în oraş, Masa a rămas singură să păzească casa. Stă pe prispă şi se joacă cu copiii. Deodată trece pe acolo moşiereasa ; se qpreşte, se

uită şi spune Masei : «Ce faci gălăgie ? Nu-ţi cunoşti cucoana ? NU ? A cui eşti tu ?» Masa probabil că s-a pierdut, fapt e că nu i-a răspuns şi moşiereasa a certat o : «Creşti ca o proastă, nu ştii să vorbeşti». Masa a început să plîngă. Moşieresei i-a părut rău. «Ei, lasă, zice, vino la mine, prostuţo !» Masa nu vine, cucoana porunceşte copiilor s-o aducă. Masa ia luat-o la fugă şi nici nu s-a mai întors acasă. Din oraş se întorc mătuşa şi Fedea, Masa tot nu e ; au încqput s-o caute, au căutat-o cît au căutat-o, dar n-au găsit-o, abia cînd se întorceau acasă, le-a ieşit ea singură în drum dintr-o cînepişte. Mătuşa vrea s-o ia acasă, dar Masa se opune. «O să mă ia cucoana, zice, nu mă duc !» în sfîrşit, mătuşa o linişteşte şi-i atrage atenţia că trebuie s-o asculţi pe cucoană, chiar dacă-ţi dă o poruncă aspră. — Şi dacă n-o asculţi ? întreabă Masa.

— Atunci e rău, e rău de tot, puişorule, îi zic eu *. Ce plăcere e asta să fii pedepsit ?

Fedea se şi fîstîceşte şi o priveşte pe soră-sa cu nişte ochi cît cepele.

— Se poate fugi, zice Masa, să fugi departe. Uite, ast-l vară ăi din Trosteanka au fugit.

— Ei, şi i-au .prins, Masa... şi au fost şi din ăia care au murit pe drum.

— Iar pe ăi prinşi i-au "băgat în temniţă şi ce i-au mai chinuit, zice Fedea.

— Of, copilaşule, ce ruşine şi durere au pătimit, zic eu, dar Masa o ţine tot pe a ei : «Şi ce o apără toţi aşa pe cucoană ?»

— E cucoană, îi zicem noi, i s-au dat drepturi, are avere... aşa e de cînd lumea.

— Uite ce e, zice fetiţa. Da pe noi cine ne apără ? Ne uităm noi cu Fedea unul la altul — ce-o fi păţit ?

— Nu-ţi umblă gîndul, puişor, îi zic eu.

— Da pe noi cine ne apără ? o ţine ea pe a ei.

— Noi ne apărăm şi Dumnezeu ne apără, îi răspund eu (P-29).

„De atunci Masa nu vorbeşte decît despre cucoană. Şi cine ne-a dat cucoanei ? Şi cum şi de ce ? Şi cînd ? Cucoana e una, zice, şi noi sîntem cîţi ? Să plecăm de la ea, fiecare unde pofteşte : ce-o să ne facă ? Mătuşica cea bătrînă n-a putut, bineînţeles, să-i dea

nişte răspunsuri care s-o satisfacă şi fata a trebuit să-şi găsească singură răspunsurile. Şi în curînd a trebuit să-şi pună în practică tot ce gîndise. Cucoana şi-a amintit de Masa şi i-a spus starostelui s-o trimită să lucreze în parcul moşiei. Masa s-a încăpăţînat : «Nu mă duc», zice, şi nu-şi iese din ale ei. Mătuşii i-a părut rău de fată şi ina spus starostelui că e bolnavă. Masa s-a agăţat de pretextul ăsta ; de cîte ori era chemată la lucru domnesc se făcea bolnavă. Cucoana o cheamă la ea şi începe s-o întrebe : «Ce te doare ?» «Toate mă dor», îi răspunde Masa. Cucoana o ceartă, o ameninţă şi o goneşte.

Oricît a căutat s-o convingă fratele ei, oricît s-a rugat de ea mătuşa, n-a ieşit nimic. Masa nu numai că nu voia să lucreze, dar se mai şi ţinea aşa, de parcă drqptatea ar fi fost de

* Mătuşa joacă rolul, de povestitor. (N. aut.)

partea ei, de parcă nu făcea decît ceea ce trebuia să facă. Nu voia, de pildă, s-o roage pe cucoană s-o elibereze de muncă. «Nu trebuia decît să se închine şi să se roage, gîndeşte mătuşa, şi cucoana i-ar fi dat drumu-l singură ; dar nu era Masa din-tr-astea. Se întîmplă că nici nu se uită în ochii cucoanei şi gla-su-i sună surd... Şi doar se ştie năravul de boier : înşală-mă, dar mi-tenchină, rău eşti, dar cu respect te poartă, te roagă, te închină : a domniei tale e puterea de viaţă şi de moarte — iartă-mă ! Şi toate ţi se iartă ; dar cum ţi s-a mîniat inima şi ai scăpat vreun cuvînt amar, fii tu oricît de cinstit şi de drept — n-o să ai iertare : eşti obraznic ! Cucoanei noastre i-a mers vestea de bună şi de milostivă, dar cum a mai chinuit-o pe Masa ! «O să vedeţi voi, se întîmpla să ne ameninţe, vă învăţ eu minte pe toţi !» Deşi de pedepsit nu ne pedepsea încă, dar nici cu prezicerile astea n-o duci prea vesel."

Repulsia Masei faţă de munca pentru boieri a devenit un fel de înverşunare şi o împingea la un eroism inconştient şi iraţional. Odată fratele ei i-a reproşat că atunci cînd e vorba de muncă se face bolnavă, iar cînd e vorba de dansuri şi de jocuri e prima din sat. «Crezi tu, zice e-ll, că cucoana n-o să afle ? Nu e bine să atragi mînia boierească asupra noastră.» După asta Masa a încetat să mai iasă pe uliţă. îi e urît să se uite pe fereastră la jocurile prietenelor, îi mai curge cîte o lacrimă, dar nu iese din casă. Mătuşa a început s-o trimită la prietene, fratele ei s-a

rugat de ea să nu mai fie supărată pe el pentru reproşul pe care i l-a făcut. «Eu, Fedea, zice ea, nu sînt supărată, dar nu mă ruga degeaba, că tot nu mă duc.» Şi nu se ducea, nopţile nu dormea şi se plimba singură-singurică prin grădină, fără să ştie nimeni, pînă a descoperit-o odată mătuşa... «Ce faci Masa ?... îi spune aceasta. Trăieşte şi tu ca omul. Iţi faci claca şi nu-ţi pasă de nimic... Pe cînd aşa, umbli nopţile, iar ziua ţi-e teamă să treci şi de poartă.» «Nu pot, îi zice ea încet, nu pot ! Omorîţi-mă, dacă vreţi, că eu tot nu pot.» Şi au lăsat-o în plata ei.

Intre timp, Masa a crescut, s-a făcut o fată frumoasă, i-a venit şi vremea de măritat. Bătrîna mătuşă a început să-i spună cum e măritişul şi să-i prorocească o viaţă fericită la casa ei. Masa însă nu vrea nici asta. «La ce să mă mărit, tot zicea ea, ce fericire e asta ?»... Mătuşa o învaţă că nu e numai nenoroc pe lumea asta, că mai e şi fericire. «E, da nu pentru noi», îi răspunse Masa. Ascultînd-o, Fedea cade şi el pe gînduri. Dar

n-are timp să se gîndească prea mult — trebuie să-şi facă claca. Masa însă continuă cu încăpăţînare să refuze orice fel de lucru. Totul satul a început să se mire şi să se mînie pe Masa, iar cucoana s-a supărat aşa de tare o dată că a poruncit ca Masa să fie adusă imediat cu forţa. Au adus-o. Cucoana s-a repezit asupra ei, a început s-o certe şi să-i vîre secera în mînă : «Să-mi seceri iarba din parc». Şi stă pe capul ei : „Seceră !" Masa dă din seceră şi se loveşte la mînă. A ţîşnit sîngele. Cucoana s-a speriat : «Duceţi-o acasă mai repede ! Uite o batistă — legaţi-o la mînă !» Cu asta s-a şi terminat, Masa n-a apreciat nici bunăvoinţa cucoanei : cum a venit acasă, şi-a smuls batista de pe mînă şi a aruncat-o departe...

Rezistenţa încăpăţînată a Masei la toate obligaţiile de muncă, tristeţea, întrebările ei ciudate au avut o proastă influenţă asupra fratelui ei. Bătrîna mătuşă a socotit că i-a venit flăcăului timpul să se însoare şi-i vorbeşte odată despre mirase. «Astea ale noastre, zice, nu-mi plac, poate la Dernovka să mă duc, că acolo sînt fete bune.» «Ăi din Dernovka sînt liberi» i-a replicat Masa. «Şi ce dacă sînt liberi ? îi explică mătuşa. Parcă astea libere nu se mărită cu flăcăi iobagi ? Să le placă numai mirele.» «De-aş fi liberă, începu Masa şi porni să tremure, mai bine m-aş lăsa tăiată.» Fedea sa amărît foarte de răspunsul ei. «Prea-i superi şi tu pe amanţii ăştia de-ai boierilor, Masa, a zis el şi s-a

schimbat la faţă — şi ei sînt fiinţele Domnului, atîta că n-au noroc.» Şi după ce a spus asta a şi ieşit. Mătuşa, după obiceiul ei, a început s-o convingă pe Masa şi să-i spună că nici tristeţea, nici lacrimile nu-ţi schimbă soarta, atîta doar că-ţi scurtează viaţa. Dar Maşa-i răspunde că e mai bine să mori mai repede. «Ce să -lfac, zice ea, pe lumea asta ?»"

Şi aşa trăieşte sărmana familie, îndurînd suferinţă din cauza întrebărilor şi pretenţiilor nelalocul lor ale fetei, crescute fără de cuviinţă. Dacă ar fi fost vorba de o moşierească rea, sau de un vechil aspru, toanele astea s-ar fi terminat rău. In povestire însă ni se prezintă o moşierească bună şi miloasă, chiar cu apucături liberale. Moşierească a hotărît să le permită ţăranilor să-şi răscumpere libertatea. Vă puteţi închipui ce efect a avut ştirea asta asupra Masei şi a lui Fedea. Dar nu putem să ne abţinem să nu citǎm integral cele două mioi capitole care constituie sfîrşitul povestirii lui Marko-Vovciok.

„Şi Fedea e tot mai mohorît şi tot mai amărît, iar Masa se topeşte încet-încet. într-o zi stau cu ea, ea e tare îngîndurată, 516

deodată intră Fedea, vesel şi voios : «Bună ziua», zice el. Eu m-am bucurat : «Să-mi trăieşti, să-mi trăieşti, băiatule !» Masa ■ , nu i-a aruncat decît o privire : adică ce-i cu veselia asta ?

§ — Masa, îi zice Fedea, te-ai pregătit să mori, dar se vede li treaba că prea eşti tînără pentru asta.

1 Şi-şi rîde în barbă. Masa nu zice nimic.

i — Trezeşte-te; surioaro, şi ascultă : ţi-am adus o veste.

— Lasă-mă-n plata Domnului cu vestea ta cu tot, îi răspunde ea. Tu, Fedea, n-ai decît să fii vesel, mie, însă, să-mi dai pace.

— Ei, Fedea, ce veste ! îl întreb eu.

— Ascultă, mătuşă dragă ! şi m-a strîns tare în braţe şi im-a sărutat. Trezeşte-te, Masa ! O ia pe Masa de mînă şi o ş ridică. Ne-a spus cucoana : care vrea să-şi răscumpere liberta-rtea — s-o răscumpere !

Masa începe să ţipe, se aruncă la picioarele lui frate-său ! (l-l sărută, plînge, tremură toată, vocea i se frînge : «Răscum-i pără-mă ! Doamne ! Ajută-ne, Doamne h

Fedea s-a pornit şi el pe plîns, mie-mi bate inima să se spargă, stau şi mă uit la ei.

— Stai puţin, Masa, spune Fedea, stai să ne venim în

1 fire ! Trebuie să cîntărim şi noi lucrurile.
— Nu trebuie, Fedea ! Răscumpără-ne mai repede...- mai repede, frate scump !
•, —]Vu e chiar aşa de uşor, Masa, m-am amestecat eu, toate [alea va trebui să le vindem. Din ce o să trăim ?
— Am să muncesc... Frăţioare ! Zi şi noapte am să muncesc. Am să mă rog de oameni, am să mă rog cu lacrimi... Am să mă înrobesc unde vrei tu, numai să mă răscumperi ! Dragul meu, răscumpără-mă ! Nu mai pot ! N-am apucat şi eu o zi de bucurie sau de linişte! Fie-ţi milă de tinereţea mea ! Nu r, vezi ce viaţă duc ? ! Mă topesc într-una.... Of, răscumpărărniă,,!,-l răscumpără-mă! Du-te, du-te la cucoană! ...-i.-lii i ,.; ri...-l
îl îmbracă, îl grăbeşte, se roagă de el, plînge...-l iNici Eteamijcii;. apucat să mă dumiresc că l-a şi scos din casă... Şi porneşte săăaur umble prin casă şi să-şi frîngă mîinile... Şi inima mea .începe; sali-rw bată ca în tinereţe, că nu e glumă ce se face! Mira fost greu-l kx: să mă adun în fire, dar şi mai greu mi-a fost să mă.liniştesc.u•-l■■«■; ■
Greu ne-a mai fost să-î aşteptăm pe Fedea ! Masa, oum l-a. văzut, a izbucnit în plîns, iar el ne strigă de departe.: «Slavă Domnului !» Masa cade pe laviţă şi plîngi şi plîngi... Noi s-o
517
liniştim : «Lăsaţi-mă să plîng în linişte : că mi-e bine şi mi-e drag, de parcă acum m-aş fi născut din nou ! Acum să-mi daţi să lucrez. Sînt sănătoasă... Dacă aţi şti cît sînt de puternică !»... Şi ne-am răscumpărat. Am vîndut casa. Am vîndut totul... Mie îmi pare rău să le părăsesc pe toate, şi Fedea s-a-ntristat şi el : ce-a sădit, ce-a strqpit — se desparte de toate ! Numai Masa era veselă şi voioasă, o lacrimă nu i-a curs. Ce ziceţi ! Parcă ar fi ieşit din apă vie : ochii-i sticlesc, pe faţă i-au apărut bujorii şi-ţi pare că orice vinişoară-i tremură de bucurie... Şi ce-i merge lucrul... Mai odihneşte-te, Masa ! Să mă odihnesc ? Vreau să muncesc ! Şi dă-i şi rîzi. Atunci am aflat şi eu întîia oară că are un rîs răsunător ! înainte i se dusese vestea de leneşă, acu e socotită a dintîi la pricepere şi la vrednicie. Şi au şi apărut o mulţime de flăcăi dornici să se însoare cu ea. Şi, Doamne, cît s-a mai mîniat cucoana. Vecinii au luat-o în rîs : Te-a tras ţăranca pe sfoară ! S-a prefăcut bolnavă... Şi sigur că i-ai dat drumul mai pe nimic ? Cucoana, într-adevăr, n-a prea ţinut la preţ.

Ne-am mutat în oraş, într-o căsuţă veche, şi ne-am pus pe muncă. Ne ajută Cel-de-Sus şi ne făcurăm şi o casă nouă... Fedea s-a însurat. Masa s-a măritat. Soacră-sa nu mai poate după ea : Mă bucur de ea, ca de fie-mea : ce veselă ! Ce muncitoare ! N-a mai zăcut de atunci."

La această primă povestire dl.-bov face o scurtă introducere. Dar aţi şi citit-o. DL -bov afirmă că la apariţia povestirii oamenii care mai credeau în inviolabilitatea iobăgiei au rămas îngroziţi şi că ,,în povestire se dezvăluie o evoluţie firească şi neînăbuşită de nimic a sentimentului de dragoste pentru independenţă şi a celui de repulsie pentru sclavie, în sufletul unei fete de ţăran". E destul de ciudat să auzi de groaza unor ■oameni care mai cred în inviolabilitatea iobăgiei etc. Nu înţelegem despre ce oameni ne vorbeşte dl.-bov şi dacă a văzut mulţi dintr-ăştia. Şi, deşi observaţia noastră nu atinge direct chestiunea literară despre care e vorba în articol, nu ne putem .abţine să n-o facem. Oricine care cunoaşte cît de cît realitatea rusă o să fie de acord că absolut toată lumea de la noi — şi civilizaţii şi necivilizaţii şi cultivaţii şi necultivaţii —• în afara poate a unor excepţii minore, cunosc demult şi cunosc bine acel stadiu al evoluţiei despre care vorbeşte autorul. Nu mai spunem de un oarecare ridicol a-ll presupunerii că o povestioară scurtă poate să cutremure o masă imensă de oameni, mai mult —-
să-i îngrozească. „Li se povesiteşte o întîmplare, spume dl.-bov, care demonstrează că, în pătura ţărănească, dragostea pentru munca liberă şi viaţa independentă e firească şi că dezvoltarea acestui sentiment n-are nevoie nici măcar de ajutorul literaturii. Iată ce întîmplare simplă li se povesteşte."

Să povesteşti asemenea întîmplări şi s-o faci cu talent şi cu o bună cunoaştere a lucrurilor este o treabă întotdeauna folositoate, deşi întâmplările acestea sînt cunoscute de multă vreme la noi. Dar de asta au scriitorii talent, ca să producă impresie. Poţi să cunoşti un faţpt, să-l vezi de o sută de ori şi tot să nu realizezi la fel de puternic impresia, ca atunci cînd un om deosebit o să se aşeze lîngă tine şi o să-ţi arate acelaşi fapt, dar într-un fel personal, o să ţi-l explice cu vorbele lui şi-o să te oblige să-l vezi prin prisma lui. Printr-o atare influenţă se şi caracterizează adevăratul talent. Dar dacă e să povesteşti acum, în olipa de faţă, despre dragostea ipentru munca liberă şi

s-o faci ca să demonstrezi că faptul există, ca şi cum ai demonstra că omul trebuie să bea şi să mănînce. Acum îl rugăm pe citî-torul nostru să se aplece asupra povestirii însăşi, asupra acestei întîmplările simple, cum spune dl.-bov. Spuneţi-mi, aţi citit vreodată ceva mai incredibil, mai monstruos şi mai stupid decît povestirea asta ? Ce fel de oameni sînt ăştia ? Şi, la urma urmei, sînt ei oameni ? Unde se petrec toate astea : în Suedia, în India, pe insulele Sandwich, în Scoţia, pe lună ? La început se discută şi se acţionează ca în Rusia : eroina e o fată de ţăran ; e o mătuşă, e o moşierească, este fratele Fedea. Dar ce se petrece ? Eroina asta, Masa asta e un fel de Cristofor Columb, care nu e lăsat să descqpere America. Tot temeiul, toată realitatea v-a fost smulsă de sub picioare. Ura faţă de starea de iobăgie se poate, desigur, dezvolta la o fată de ţăran, dar aşa se va manifesta ea oare ? Asta e un fel de personaj de bîlci, o vorbă livrescă şi nu o eroină. Totul e atît de artificial, atît de făcut, atît de afectat, încît pe alocuri (mai ales atunci cînd Masa se repede !la fratele său şi strigă : „Răscumpără-mă !"). noi, de pildă, nu ne-am putut stăpîni să nu rîdem din toată inima. Şi ăsta e oare efectul pe care trebuie să-l producă locul cu pricina ? O să-mi spuneţi că unele împrejurări trebuie să fie respectate, că de dragul unei idei trebuie să scuzăm exprimarea ei nu tocmai inspirată. Sîntem cu totul de acord şi vă rugăm să ne credeţi că nu rîdem de lucrurile sfinte, dar trebuie să fiţi de acord şi dumneavoastră că nu există o idee, un fapt care să

nu poată fi vulgarizat şi ridiculizat. Te ţii tare, cît te ţii, dar pînă la urmă nu mai poţi şi izbucneşti în rîs. Acum să presupunem că toţi apărătorii iobăgiei, după cum ne convinge dl. ,-bov. nu cred că ţăranul vrea să devină liber. O povestire ca asta o să convingă măcar pe cineva din ei că se înşală ? „Aşa ceva nu se întîmplă !" o să ţipe ei... dar să-l ascultăm pe dl.-bov în persoană.

„Fantezii ! Idilă ! Visuri ale veacului de aur ! au început să ţipe, după apariţia povestirii, oamenii practici, cu o viziune umanitară, dar cu o simpatie secretă pentru relaţiile iobăgiste. Unde s-a mai văzut ca într-o fire simplă de ţăran să se dezvolte într-un asemenea grad conştiinţa personalităţii ? Chiar dacă a avut loc ceva asemănător, ăsta a fost un caz excepţional, care-

şi datorează apariţia unor cauze speciale... Povestirea despre Masa nu prezintă defel imagini din viaţa rusească, nu e decît o invenţie himerică. Ceea ce a prezentat autorul nu e tipul femeii ruse din popor, ci un fenomen de excepţie şi din cauza asta povestirea e falsă şi lipsită de calităţi artistice. Cerinţele artei constau în necesitatea întruchipării etc.
Aici stimaţii oratori îşi începeau divagaţia despre artă şi se . simţeau cum nu se poate mai bine.
.; v.Dar oamenii care nu erau dezinteresaţi nici nu se gîndeau •.Tnăcar;jsă protesteze împotriva firescului unui fapt cum e cel
, povestit, în Masa. Dimpotrivă, faptul a părut normal tuturor ce-)lar care cunosc viaţa ţăranilor. într-adevăr, e oare cu putinţă să-ii irefuzăm ţăranului ceva ce noi considerăm drqpt un atribut necesar oiînenesc pentru oricare dintre noi ? Asta ar fi prea
■ Dar .n-aveţi decît să gîndiţi cum vreţi, faptele vă vor dovedi că oamenii ca Masa şi Fedea nu constituie de loc excepţii ale poporului rus."
Stimatul autor n-are decît să divagheze şi să demonstreze că ţăranul poate să simtă într-adevăr nevoia independenţei şi să fie conştient de faptul că libertatea e preferabilă iobăgiei (fapt de care nu se îndoieşte nimeni), n-are decît să risipească de dragul acestei demonstraţii un talent oratoric neobişnuit, parcă trebuie într-adevăr să demonstrezi cuiva că ţăranul poate să judece, în sfîrşit, n-are decît, în entuziasmul său, să ne demonstreze că fenomenul „Masei" este firesc şi s-o facă bazîn-du-se pe faptul că ea putea să observe, să judece, să viseze, să simtă şi, la urma urmei, să fie conştientă de situaţia ei.
520
-l Toate sînt bune, d-le -bov, vă credem pe cuvîmt şi fără efortu-rile dumneavoastră oratorice că toate sînt aşa, pentru că noi, noi înşine, ştim de multă vreme că toate sînt aşa : o fată de ţăran poate să şi judece, să şi priceapă, să fie şi conştientă, să simtă repulsie etc. etc. Dar toate astea trebuie să apară aşa cum sînt ele zugrăvite în povestire ? Oare în povestire lucrurile nu se prezintă astfel că veridicul devine neveridic, că totul se petrece în insulele Sandwich şi mu în Rusia ? Dumneavoastră spuneţi :
„Da, noi găsim că în Masa nu e povestit un caz de excepţie, cum

pretind proprietarii de pămîht şi criticii estetici. Dimpotrivă, în personalitatea Masei a fost surprinsă tendinţa comună a întregii mase a poporului rus. Şi dacă necesitatea de a restabili independenţa personalităţii există, ea se va manifesta în faptele vieţii populare."

Un moment, d-le -bov. Dacă ne-am hotărît să citäm aşa de mult din articolul dumneavoastră, n-am făcut-o de fel ca să discutăm despre Marko-Vovciok, nici despre problemele pe care le ridică în povestirile sale. Am remarcat chiar la începutul articolului nostru că nicăieri în altă parte dumneavoastră, ca unul din fruntaşii utilitarismului, nu vă expuneţi atît de clar ideile despre artă ca în analiza de faţă. Şi acum am ajuns la scopul pentru care am dat lungile noastre citate. Am vrut să arătăm că utilitariştii, dispreţuind arta şi esteticul, neacordîndu-le un rol de prim ordin chiar în literatură, pledează împotriva lor înşişi. Mai mult : aduc prejudicii cauzei pe care o servesc şi asta o să vă demonstrăm acum.

Aşadar : dumneavoastră afirmaţi că arta pentru artă îl face pe om incapabil să înţeleagă necesitatea unei tendinţe judicioase în literatură ; dumneavoastră înşivă aţi spus asta criticului estet. Mai mult : ridiculizîndu-i pe artişti, pe care-i puneţi pe toţi (reţineţi : pe toţi) pe acelaşi plan cu plantatorii, dumneavoastră strigaţi, chipurile imitîndu-i, după lecturarea povestirii „fantezie, idilă, visuri ale secolului de aur ! Unde s-a mai văzut ca într-o fire simplă de ţăran să se dezvolte într-un asemenea grad conştiiţa personalităţii ?" Vă răspundem : în firea simplă a ţăranului s-au dezvoltat şi lucruri mai mari, şi nu în chip de excepţie, ci aproape în masă ; toate astea le ştim şi toate astea le credem. Dar vedem şi noi că dumneavoastră înşivă observaţi modul stupid în care sînt prezentate lucrurile în povestirea lui Vovciok, altfel n-aţi fi apărat cu atîta căldură

povestirea şi n-aţi fi căutat să-i ridiculizaţi pe artişti şi să-i insultaţi denumindu-i plantatori". Acum ascultaţi-ne şi pe noi, nu e vorba nici de sfaturi, nici de sentinţe ; e vorba de unele consideraţii pe marginea cazului cu pricina. Noi n-am participat la vechea dispută ipe tema artei, pînă acum n-am făcut parte din nici o partidă literară, am venit dm afară, SÎntera oameni proaspeţi, cel puţin obiectivi, Aşa că vă rugăm să aveţi amabilitatea să ne ascultaţi :

In primul rînd, vrem să vă convingem că, în pofida dragostei pentru valoare estetică şi pentru artă pură, noi înşine aşteptăm cu mare nerăbdare o bună tendinţă şi o apreciem foarte mult şi de asta înţelegeţi esenţialul pe care vrem să-l spunem : o lataicăm pe Marko-Vovciok nu pentru că scrie cu tendinţă — chiar o lăudăm pentru asta şi sîntem gata să ne bucurăm de activitatea ei. Dar o atacăm pe autoarea povestirilor populare pentru că n-a reuşit să-şi realizeze bine întreprinderea, pentru că a făcut-o prost şi prin asta a aidus prejudicii cauzei, şi nici un fel de foloase. Va rugăm să ne înţelegeţi —■ nu vrem să fim prost înţeleşi şi calomniaţi. Ce vă bucură în povestirile astea ? Că au nişte idei sănătoase, că se remarcă inteligenţa, o viziune corectă, autentică a lucrurilor ? Da ? Să presupunem că aveţi dreptate, cu alte cuvinte, că apărătorii actualei existenţe a ţăranilor, cum spuneţi dumneavoastră, nu cred că ţăranul vrea să fie liber, o mai spunem odată : o să-i convingeţi oare cu povestirea asta ? Afirmaţi direct că povestirea „a reuşit să pătrundă într-un ultim refugiu", prin urmare credeţi în utilitatea ei. Iar adversarii dumneavoastră o să vă răspundă direct : „Afirmaţi că e un caz general şi vă daţi peste cap ca să-l demonstraţi ; asta se şi întîmplă — cazul e povestit în aşa fel, încît se vede clar un caracter excepţional, dus pînă la aberaţie, ceva aproape imposibil. Şi dacă dumneavoastră, demonstrîndu-vă ideea, n-aţi găsit o modalitate s-o exprimaţi într-un spirit şi prin personaje ruseşti, atunci trebuie să fiţi de acord că se poate concluziona : faptul cu (pricina nu există în spiritualitatea rusă şi e imposibil pentru realitatea rusă." Iată ce-o să vi se răspundă şi, în consecinţă, povestirea, în locul unei impresii serioase, nu va provoca decît ilaritate şi va aminti de fabula Ursul şi pustnicul 150. „Nici nu puteţi să vă imaginaţi un rus care să fie purtător al ideii dumneavoastră ! vor adăuga adversarii. Cînd a trebuit să demonstraţi cum vi se realizează în fapt ideea,

rusul vi s-a dus printre degete. Aţi vrut să îmbrăcaţi în caftane şi sarafane ruseşti nişte elveţieni de operetă ; ăştia-s pei-zani, nu ţărani. Abia aţi făcut primul pas pentru demonstrarea paradoxului dumneavoastră stupid că v-a şi alunecat pă-mîntul de sub picioare. Şi după asta vreţi să fiţi crezut, cînd dumneavoastră înşi-vă, apărătorii cauzei, nu v-o puteţi imagina realizată de ruşi ? Nu, dumneavoastră, visătorii de birou, n-aveţi

decît să vă înşelaţi, pe noi însă să ne lăsaţi în pace." Iată ce-o să spună, şi în felul lor vor avea dreptate. Şi cu toate astea ideea autorului acestor povestiri e adevărată. în-chipuiţi-vă că în locul acestei măscării de bîlci, în locul acestor vorbe goale, al Masei adică, autorul ar fi realizat un personaj viu, autentic, astfel ca să se vadă deodată şi fără putinţă de tăgadă ceea ce căutaţi să demonstraţi cu atîta patimă, aţi fi respins oare povestirea numai pentru că e artistică ? O asemenea povestire ar fi fost de o mie de ori mai utilă. în fond, dumneavoastră dispreţuiţi literatura şi valoarea artistică, vă trebuie fapte înainte de toate, sînteţi oameni de acţiune. Totul, la urma urmei, se şi reduce la asta, că artisticul este mijlocul cel mai bun, cel mai convingător, cel mai sigur, cel mai accesibil pentru mase, de reprezentare în imagini artistice a cauzei pentru care vă agitaţi, dumneavoastră, omul cel mai de acţiune, dacă doriţi. In consecinţă artisticul este util în gradul cel mai înalt şi este util tocmai din punctul dumneavoastră de vedere. Atunci de ce-l dispreţuiţi şi-l persecutaţi, în loc să-l puneţi în prim plan, înaintea oricăror cerinţe ? „Nu se poate să fie înaintea oricăror cerinţe, spuneţi dumneavoastră, pentru că înainte de toate e vorba de cauză", dar şi despre cauză trebuie să ştii să vorbeşti. Ce folos vă aduce un adept, care nu ştie să se exprime ?... Ar fi acelaşi lucru ca şi cum aţi avea o mulţime de soldaţi, băieţi buni şi de treabă ; deodată se dă alarma : toată lumea sare în picioare, îşi iau raniţele, echipamentul, toţi pun mîna pe arme. „Mai repede ! Mai repede ! porunciţi dumneavoastră. Aruncaţi raniţele, cartuşele, lăsaţi asta : o să întîrziem cu pregătitul ăsta, nu e nevoie nici de arme, care ce-a apucat să ia, şi la drum !" O să ajungeţi într-adevăr la timp, o să vă ocupaţi locul, dar la ce sînt buni soldaţii dumneavoastră fără armament ? Treaba într-adevăr a fost făcută, dar a fost făcută prost. Sau să presupunem că în faţa dumneavoastră se află o fortăreaţă : trebuie s-o cuceriţi, şi dumneavoastră puneţi o

condiţie categorică : toţi soldaţii să fie şchiopi. Scriitorul fără talent este un soldat şchiop. Chiar doriţi ca ideile dumneavoastră să ifie exprimate de un bîlbîit ?

Dar zîmbiţi, vă amuză să auziţi că vi se ţin lecţii despre nişte lucruri ,pe care nu numai că le cunoaşteţi foarte bine, dar le-aţi şi afirmat de mult. într-unui din articolele dumneavoastră

spuneţi : „La urma urmei, o lucrare poate să fie şi artistică, numai să fie actuală". Şi într-un alt articol : „Dacă vreţi să mă impresionaţi cu o imagine vie, dacă vreţi să mă faceţi să iubesc frumosul, trebuie să ştiţi să sesizaţi sensul general, pulsul vieţii, să ştiţi să mi-l arătaţi şi să mi-l explicaţi, numai atunci vă veţi atinge scopul". Clar şi concis ; dumneavoastră nu respingeţi esteticul, dar pretindeţi ca artistul să discute despre multe probleme, să servească unui interes general, să fie fidel realităţii contemporane, cerinţelor, idealurilor ei. E o dorinţă minunată, Dar o asemenea dorinţă devenită pretenţie reprezintă, după noi, o neînţelegere a legilor fundamentale ale artei şi a esenţei sale ■— libertatea inspiraţiei. Asta înseamnă pur şi simplu să nu înţelegi arta ca un întreg organic. în asta constă înţelegerea eronată a acestor probleme dificile care ne-a adus la nelămuriri şi, ceea ce e mult mai rău, la excese. Dumneavoastră credeţi într-un fel că arta în sine n-are nici un fel de norme, nici un fel de legi, că poate fi comandată arbitrar, că oricine are inspiraţia în buzunar şi că inspiraţia nu aşteaptă decît să fie reclamată, că poate să servească pentru asta şi asta, să meargă pe drumul pe icare-l veţi dori. Iar noi sîntem cei care credem că arta are o viaţă a ei independentă, organică şi, în consecinţă, are şi nişte legi fundamentale şi neschimbătoare, necesare acestei vieţi. Arta este o necesitate umană identică cu necesitatea de a mînca şi a bea. Nevoia de frumuseţe şi de creaţie pe care o întruchipează este inseparabilă de om şi fără ea omul poate că nici n-ar mai dori să trăiască. Omul caută, găseşte şi receptează frumosul fără nici un fel de condiţii, pur şi simplu pentru că e frumos, i se înclină cu veneraţie, fără să întrebe la ce e util şi ce poate să cumpere în schimbul frumosului. Şi poate că în asta rezidă marea taină a creaţiei artistice ; că imaginea frumuseţii devine imediat un idol, fără nici un fel de condiţii. Şi de ce devine idol ? Pentru că nevoia de frumuseţe se dezvolta cu precădere atunci cînd omul se află în contradicţie cu realitatea, în dezarmonie, în luptă, adică atunci

cînd trăieşte mai intens, pentru că omul trăieşte mai intens tocmai atunci cînd caută şi vrea să realizeze ceva ; atunci omul manifestă cea mai naturală năzuinţă spre tot ce e armonie, ce e linişte, şi frumuseţea este cea care implică şi armonie şi linişte. Cînd însă omul găseşte ceea ce caută, atunci viaţa pentru om se

încetineşte parcă pentru un timp şi am văzut cazuri cînd omul, atingîndu-şi idealul şi nemaiştiind pentru ce anume să se zbată, satisfăcut peste cap, era cuprins brusc de o tristeţe pe care uneori şi-o mai şi aţîţa, începea să caute un alt ideal de viaţă şi din cauza unei intense suprasaturaţii nu numai că înceta să aprecieze ceea ce-l desfăta, dar se abătea conştient de la drumul cel drept, excitîndu-şi gusturile colaterale, nesănătoase, nearmonioase, uneori monstruoase, pier-zîndu-şi tactul şi simţul frumuseţii sănătoase şi cerînd în locul ei excqpţiile. De aceea frumosul este atributul a tot ce e sănătos, a tot ce trăieşte mai intens viaţa : este o necesitate vitală a organismului uman. El este armonia, în el se află chezăşia liniştii, el întruchipează idealurile omului şi ale omenirii. „O clipă, o să -lni se spună, despre ce idealuri e vorba ? Noi vrem realitatea, viaţa, pulsul vieţii. La noi, de pildă, întreaga societate rezolvă o problemă actuală, caută o soluţie, un ideal, pe care şi l-a fixat ea însăşi. Spre acest ideal trebuie să tindă şi poeţii. Şi în loc să zugrăviţi şi să luminaţi pentru societate acest ideal, dumneavoastră începeţi s-o cin taţi pe Diana la vînătoare sau pe „Laura la clavecin". Totul este drept şi de necontestat. Dar înainte de a vă răspunde, permiteţi-ne să facem o observaţie, laterală, ca. terminînd odată cu tot ce e exterior, să dăm răspunsul principal cu privire la remarca dumneavoastră minunată şi cu totul judicioasă.

Am spus la începutul articolului nostru că drumurile normale, fireşti ale utilului nu ne sînt întru totul cunoscute, în orice caz nu sînt calculare cu maximă exactitate. într-adevăr cum să determinăm clar şi categoric ce anume trebuie să facem ca să atingem idealul tuturor dorinţelor noastre, tot ceea ce doreşte, tot spre ceea ce tinde omenirea ? Putem să facem presupuneri, să inventăm, să studiem, să visăm, să calculăm, dar e imposibil de prevăzut, ca într-un calendar, fiecare pas viitor al omenirii. Şi aşa cum să determinăm absolut exact ce este util şi ce este dăunător ? Nu numai în ce priveşte viitorul, dar nu putem să avem cunoştinţe iprecise şi pozitive despre toate căile şi abaterile, într-un cuvînt, despre întreaga evoluţie

J

a utilului nici în ceea ce priveşte trecutul nostru. Studiem, facem presupuneri, construim sisteme, urmărim consecinţele, şi totuşi

nu se poate face nici un calendar şi nici (pînă în ziua de azi istoria nu poate fi socotită o ştiinţă exactă, ideşi avem in faţa noastră aproape toate datele. Astfel, de pildă, cum veţi determina, veţi măsura şi veţi cîntări ce folos a adus întregii omeniri Iliada ? Unde, cînd şi în ce împrejurări a fost utilă, prin ce anume şi, în sfîrşit, cum a influenţat anumite popoare într-un anume moment al evoluţiei lor, cîtă influenţă a fost (să zicem în livre, puduri, coţi, kilometri, grade etc.) ? Şi dacă nu putem să determinăm asta, atunci e foarte posibil să greşim şi cînd vom face o riguroasă împărţire a preocupărilor umane şi vom indica artei căile utilităţii şi ale misiunii ei. Şi în momentul în care apare posibilitatea erorii, se şi pune sub semnul întrebării faptul dacă „Laura la clavecin" va fi folositoare Ha ceva sau nu. E adevărat, frumosul e întotdeauna util, dar acum nu vrem să vorbim despre asta, acum nu vrem decît să spunem (şi vă prevenim de pe acum că e posibil să fie o impertinenţă uriaşă, nemaiauzită, dar nu trebuie să vă intimideze cuvintele noastre, nu facem decît o presupunere), vrem să spunem următoarele : ei bine, şi dacă Iliada e mai utilă decît lucrările lui Marko-Vovciok şi nu undeva în trecut, ci acum, în contextul problemelor actuale ; mai utilă ca mijloc de realizare a unor scopuri anumite, adică tot a chestiuni-lor la ordinea zilei ? Doar şi acum Iliada emoţionează profund sufletul uman. E epopeea unei vieţi atît de intense, atît de pline, a unui moment atît de înalt al vieţii (poporului şi, să reţinem, al vieţii unui popor atît de mare, încît în vremea noastră, o vreme a năzuinţelor, a lujptei, a îndoielilor şi a credinţei (pentru că vremea noastră este o vreme a credinţei), într-un cuvînt în vremea unei vieţi de maximă intensitate, această armonie eternă întruchipată în Iliada poate să exercite chiar o influenţă cu totul hotărîtoare asupra sufletului nostru. Spiritul nostru e acum mai receptiv, influenţa frumuseţii, a armoniei şi a puterii poate fi maiestuoasă şi fecundă, poate fi o influenţă utilă, care să ne transmită energie, să ne susţină forţele. Tot ce e puternic iubeşte puterea, cel care crede e puternic, ori noi credem şi mai ales vrem să credem. Prin ce e respingător studiul Iliadei şi imitarea ei în arta timpului nostru, din punctul de vedere al adversarilor artei pure ? Prin faptul că intern ca nişte cadavre, ca nişte oameni care

au terminat cu viaţa, ca nişte laşi care ae temem, de viaţa

noastră viitoare, în fine, ca nişte trădători indiferenţi ai acelora dintre noi care şi-au mai păstrat forţele vitale şi cane mai năzuiesc spre ceva : enervaţi parcă pînă ia năucire, pînă la neînţelegerea faptului că viaţa există şi în noi, ne aruncăm într-un fel de disperare în epoca Iliadei şi ne făurim astfel o realitate artificială, o viaţă pe care n-am creait-o şi n-am trăit-o, un vis fad şi ademenitor şi, ca nişte oameni josnici, preluăm, furăm viaţa noastră din timpuri de mult trecute şi ne ducem traiul nostru searbăd, ca nişte plagiatori neputincioşi. Trebuie să fiţi de acord că tendinţa utilitariştilor din punctul de vedere al unor asemenea reproşuri este nobilă şi înălţătoare în cel mai înalt grad. De asta îi şi simpatizăm, de asta vrem să-i şi respectăm. Nenorocirea constă în faptul că şi tendinţa aceasta şi reproşurile acestea sînt eronate. Fără să mai repetăm ceea ce am spus în legătură cu nevoia de frumos şi cu faptul că omenirea şi-a definit parţial idealurile sale eterne (astfel încît acestea au devenit istorie universală şi sînt legate prin general-umanul cu prezentul şi viitorul, veşnic şi indisolubil), fără să mai vorbim de toate astea le atragem atenţia utilitariştilor că poţi să abordezi viaţa trecută şi idealurile trecute nu numai naiv, dar şi istoric. în timp ce depista frumosul, omul trăia şi suferea. Dacă vom înţelege idealul lui trecut şi preţul pe care l-a iplătit pentru acest ideal, ne vom manifesta, în primul rînd, respectul pentru întreaga umanitate, ne vom înnobila şi pe noi înşine prin simpatia pe care i-o vom acorda, vom înţelege că simpatia pentru trecut şi înţelegerea acestuia este chezăşia propriului nostru umanism, a forţelor noastre vitale şi a capacităţii de progres şi de evoluţie. Trecutul însă poate fi abordat şi într-o manieră, ca să zic aşa, byroniană. In chinurile vieţii şi ale creaţiei sînt unele momente, poate nu chiar ale disperării, dar ale unei tristeţi infinite, ale unei chemări subconştiente, ale îndoielii, ale neîncrederii şi, totodată, ale încîntării pentru trecut, pentru destinele încheiate viguros şi maiestuos ale omenirii dispărute. în „acest entuziasm" (byronian, cum îi spunem noi) pentru idealurile de frumuseţe ale trecutului, care ne-au fost lăsate ca o moştenire eternă, ne revărsăm cîteodată toată tristeţea generată de prezent, dar nu pentru că am fi neputincioşi cu propria noastră viaţă, ci dimpotrivă pentru că dorinţa noastră de viaţă este fierbinte, pentru că sîntem cuprinşi de dorul unui ideal

obţinut prin suferinţă. Ştiu o poezie care ar putea fi socotită, ca o întruchipare: a acestui entuziasm, ca o chemare pătimaşă, ca o rugă (adresată perfecţiunii frumuseţii trecutului, ca un dor secret după aceeaşi perfecţiune căutată de sufletul nostru, pe care, însă, trebuie s-o mai caute multă vreme şi pentru care va trebui să se mai zbată mult în chinurile naşterii. Poate aceasta se numeşte Diana. lat-o :

DIANA

Am văzut printre pomi, deasupra apelor limpezi, Contururile rotunde ale zeiţei virgine — în toată măreţia goliciunii strălucitoare — Şi ochii ei, alungiţi şi incolori.
S-a înălţat mult fruntea ei deschisă
Şi concentrarea învelit-a mişcarea ei
Şi ruga de femei aflate în chinurile naşterii
Le ascultă atent fecioara cea de piatră.
Dar vîntul zorilor pătrunse printre frunze;
Se leagănă pe apă chipul senin al zeiţei,
Am aşteptat să plece cu tolba şi cu arcul —
Cu albul ei lucind printre copaci —
Să vadă dormitînd Roma, cetatea eternei glorii,
Să văd galbenul Tibru, grupa colonadelor,
înalte străzi, dar în faţa mea
Strălucea frumuseţea intangibilă a nemişcatei marmore.

Ultimile două versuri sînt pline de o asemenea patimă de viaţă, de un asemenea dor, tristeţe, de o asemenea semnificaţie, că n-am întîlnit nimic mai puternic, mai viguros în toată poezia noastră. Aceste lucruri trecute, care s-au dus, înviate după două mii de ani în sufletul poetului, înviate cu o asemenea forţă, încît el aşteaptă şi crede în ruga şi în entuziasmul lui că zeiţa va coborî îndată de pe piedestal şi va trece prin faţa lui.

Cu albul ei lucind printre copaci...

Dar zeiţa nu învie şi nu trebuie să învie, ea nu trebuie să trăiască; ea a atins momentul suprem al existenţei, ea se află în etern, pentru ea timpul s-a oprit, este momentul suprem al

existenţei, după care existenţa însăşi încetează — începe liniştea olimpiană. Infinit e numai viitorul, veşnic temător, veşnic nou, şi acolo însă există un moment suprem, pe care trebuie să-l cauţi şi să-l cauţi mereu, şi această veşnică căutare se şi

numeşte viaţă şi cîtă tristeţe chinuitoare se ascunde în entuziasmul poetului ! Ce chemare nesfîrşită, ce dor de prezent se află în acest entuziasm pentru trecut !
Sîntem, desigur, de acord că poate să existe şi un mizerabil viermişor antologic, care a pierdut într-adevăr orice simţ al realităţii, care nu înţelege că şi el însuşi trăieşte, care s-a mutat în trecut şi s-a instalat acolo, undeva în antologie, habar neavînd nici de el, nici de problemele, nici de chinurile vieţii, nici de tulburarea de aici. Dar, în primul rînd, viermi-şorul ăsta trebuie să trăiască şi el, iar în al doilea : sînt mai bune oare nenumăratele mulţimi de progresişti, care şi-au împrumutat nişte convingeri, care rînjesc la nişte lucruri în faţa cărora ei nu sînt decît o deşertăciune, care au încălecat cîte o frază şi o călăresc plini de ei ? Ce poţi să-i faci ? Toată lumea trebuie ,să trăiască. Realitatea e din calenafară de variată. Ce poţi să-i faci ?
Acum să trecem la răspunsul nostru principal cu privire la justificata dumneavoastră întrebare — de ce idealurile artei nu coincid întotdeauna cu idealul general şi actual, mai clar : de ce arta nu este întotdeauna fidelă realităţii ?
Avem pregătit răspunsul la această întrebare.
Am mai spus că astăzi problema artei, după opinia noastră, nu este pusă corect, că a fost exacerbată şi încurcată din cauza înverşunării reciproce a ambelor partide. Da, problema nu e pusă corect şi, de fapt, disputa este lipsită de obiect, pentru că : Arta este întotdeauna actuală şi eficientă, n-a fost niciodată altfel şi, ceea ce este esenţial : nu poate să fie altfel.
Şi acum vom căuta să răspundem la toate obiecţiile.
In primul rînd, dacă ni se pare uneori că arta se sustrage realităţii şi că nu serveşte nişte scopuri utile, asta se întîmplă pentru că nu cunoaştem precis căile utilităţii artei (despre ceea ce am şi vorbit) şi, în afară de asta, din cauza unei pasiuni excesive, pe care o investim în dorinţa noastră de a realiza un folos imediat, direct şi nemijlocit, deci, de fapt, din ataşament pentru bunăstarea generală. Dorinţele acestea sînt, desigur, lăudabile, dar uneori neraţionale şi seamănă cu dorinţa

unui copil care, văzînd soarele, cere ca acesta să-i fie oferit, în al doilea rînd, ni se pare uneori că arta se sustrage realităţii pentru

că sînt într-adevăr nişte ipoeţi şi prozatori dementi care rup orice contact cu realitatea, care încetează într-adevăr să mai existe pentru prezent şi care se transformă în greci antici sau în cavaleri medievali şi care-şi tîrăsc existenţa în antologie sau în legendele medievale.
O asemenea transformare e posibilă, dar poetul-artist care procedează aşa e un dement desăvîrşit. Şi nu sînt mulţi din-tr-ăştia.
In al treilea rînd, poeţii şi artiştii noştri pot într-adevăr să devieze de pe un drum autentic, fie datorită neînţelegerii propriilor lor obligaţii cetăţeneşti, fie din lipsa unui simţ social, fie din cauza divergenţei unor interese sociale, fie din lipsă de maturitate, fie din neînţelegerea realităţii, fie din anumite cauze istorice, fie din pricina unei societăţi încă nu pe deplin formate, fie din faptul că sînt mulţi cu hăis şi mulţi cu cea şi din acest punct de vedere chemările, reproşurile şi explicaţiile d-lui-bov sînt onorabile în gradul cel mai înalt. Dar dl. -bov merge prea departe. Ceea ce califică el drept zdrăngănele. şi zorzoane de album reprezintă pentru noi, dintr-un alt punct de vedere, un fenomen firesc şi util, şi astfel nu toţi poeţii antologi sînt nişte nebuni (cum îi consideră dl.-bov), ci numai cei care s-au rupt de tot de realitatea contemporană, în genul cucoanelor noastre care au trăit toată viaţa la Paris şi care nu mai ştiu să vorbească în limba lor maternă (ceea ce, în fond, le interesează). în ceea ce priveşte „zdrăgănelele" acestea sînt utile prin faptul că, după părerea noastră, sîntem legaţi şi prin existenţa noastră istorlică şi prin cea -llăuntrică, spirituală, de trecutul istoric şi de general-umanul. Ce poţi să-i faci ? Fără asta nu se poate, asta e o lege a naturii. Mai mult, cu cît este mai mare capacitatea omului de a reacţiona la istoric şi la general-umanul, cu atît îi este mai bogată existenţa şi cu atît este omul mai apt pentru progres şi dezvoltare. Doar nu poate fi omul strunit aşa ca să-i spui — uite, asta e cerinţa ta şi nu asta, să trăieşti aşa şi nu aşa ! Şi să nu aduceţi nici un fel de argumente, nimeni n-o să vă asculte. Mai e încă ceva : sîntem convinşi că în societatea rusă această chemare la general-uman şi prin urmare şi reacţia capacităţilor sale creatoare la tot ce e istoric şi general uman, ca şi la toate aceste teme, a fost chiar cea mai firească stare a societăţii, cel puţin pînă acum,

şi poate că aşa va rămîne în veci. Mai mult, ni se pare că acest ecou uman al poporului rus este mai puternic chiar de-cît la alte popoare şi constituie caracteristica sa cea mai înaltă şi mai bună. în urma reformei lui Petru I, în urma parcurgerii mai multor tipuri de existenţă socială, în urma instinctului omniexistenţial, creaţia noastră ar fi trebuit să fie atît de caracteristică, atît de specială ca la nici un alt pqpor. Dumneavoastră nu faceţi decît să vă ridicaţi aiproape împotriva stării noastre fireşti. Toate literaturile popoarelor europene ne-au fost apropiate, -lle-am simţit ca ;pe ceva al nostru, s-.au reflectat din plin în viaţa rusă, ca la ele acasă. Amintiţi-vă că aşa aţi fost educat şi dumneavoastră, d--lle -bov. Nu credeţi că fenomenul Jukovski e imposibil în Franţa şi cu atît mai mult fenomenul Puşkin ? Va reacţiona oare vreunul din cei mai mari poeţi europeni la general-umanul aşa de organic cum a făcut-o reprezentantul poeziei noastre, Puşkin ? în parte, de asta îl şi numim pe Puşkin cel mai mare poet naţional (iar în viitor şi popular, în sensul cel mai deplin al euvîntului), de asta îl şi numim aşa, pentru că el este expresia cea mai deplină ia tendinţei, a instinctelor şi a necesităţilor spiritului rus, într-un moment istoric dat. Acesta este parţial şi tipul contemporan al omului rus, cel puţin în tendinţa sa istorică şi general umană. Dar nu se poate spune (pentru că aşa s-a hotărît în cabinetul de lucru) că toate aceste tendinţe ale spiritului rus sînt şi stupide şi nelegitime. Şi chiar credeţi că marchizul de Poza, Faust etc. etc. sînt inutili ipentru societatea rusă în dezvoltarea ei, că nu-i vor fi niciodată de folos ? Dar nu ne-am dus cu ei nicăieri, am ajuns împreună la problemele contemporane şi cine ştie poate că au şi ei o mare contribuţie aici. Iată de ce toate antologiile astea, Iliadele, Dianele la vînătoare, Venerele şi Jupiterii, Madonele şi Dante, Shakespearii şi Veneţia, Parisul şi Londra poate că toate astea au existat legitim la noi şi poate că a fost necesar să existe în primul rînd la noi, datorită legilor vieţii general-umane, de care sîntem legaţi inseparabil, iar în al doilea rînd în conformitate mai ales cu legile vieţii ruseşti. Ce ne tot învăţaţi !... o să ne spună utilitariştii. Ştim foarte bine, şi singuri cît de folositoare ne-au fost toate astea, ca legătura cu Europa, cînd am intrat în sfera general umană ; Ie ştim foarte bine, pentru că noi înşine ne-am ivit din asta. Dar acum pînă una alta, nu ne trebuie nici un fel de general uman şi nici un fel de legi

istorice. Acum ni se spală rufele

acasă; cele negre se clătesc şi se transformă în albe — acum la noi sînt peste tot albii, clipoceşte apa, miroase a săpun şi a duşumele ude. Acum trebuie să scrii nu desipre marchizul de Posa151, trebuie să scrii despre treburile noastre, despre anume probleme, despre libertatea cuvîntului, despre utilitate, despre Krutogorsk, despre împărăţia întunericului152. Iată răspunsul nostru : în primul rînd, e destul de greu să determini, prin calcul sau la cîntar, ce anume trebuie şi ce anume nu trebuie ; poţi să cauţi să ghiceşti, să socoteşti, e permis să încerci şi în fapt va ieşi sau nu va ieşi după cum am crezut ? Să doreşti, să-i convingi şi să-i atragi şi pe alţii la o activitate comună — toate astea sînt legitime şi utile în gradul cel mai înalt. Dar să dai decrete în Sovremennik, să pretinzi, să indici să se scrie neapărat despre asta, dar nu şi despre asta, e şi eronat şi ne-folositor (măcar şi pentru faptul că n-o să te asculte nimeni. Avem desigur mulţi timizi care mor de frica criticii ! Mai e şi ambiţia : nu vrea nimeni să rămînă în urmă — şi uite aşa, scriu cu tendinţă, dar n-o fac dintr-o pornire intimă şi aproape de regulă eşuează ; dar despotismul criticii noastre va trece şi el ; oamenii vor scrie după cum le place, vor fi mai fideli lor înşişi şi poate că vor scrie vreun lucru excelent şi în genul literaturii demascatoare. Să dea Domnul!). Şi se mai poate şi greşi. Se poate doar întâmpla ca tocmai ceea ce consideră capetele noastre progresiste că nu este nici actual, nici folositor, să fie şi actual, şi folositor. Un bolnav poate fi în acelaşi timp şi bolnav, şi medic. Poţi să te simţi bolnav, să simţi că-ţi trebuie medicamente, chiar şi, în linii mari, ce medicament anume, dar nu poţi să-ţi faci singur o reţetă cu totul precisă. Şi dacă, poezia, cuvântul, literatura sînt tot un leac, înseamnă că există şi o măsură, ce anume e bun în poezie şi ce anume este nepotrivit ? Măsura constă în gradul de simpatie pe care-l provoacă poetul în mase, cu cît este mai mare simpatia, cu atît poetul se justifică mai mult. Pot fi, evident, şi mari erori, devieri imense, au fost cazuri dintr-astea : la un moment dat, poporul nu ştie de ce anume are nevoie, ce anume trebuie să iubească, ce să simpatizeze. Dar aceste derogări trec repede, şi societatea îşi găseşte singură drumul pierdut. Şi principalul e că arta e întotdeauna fidelă realităţii, în gradul cel mai înalt — derogările

sînt efemere, arta nu numai că este întotdeauna fidelă realităţii, dar nici nu poate să nu fie fidelă realităţii contemporane. In asta şi constă simptomul unei arte adevărate —-

ea este întotdeauna actuală şi profund utilă. Dacă arta se ocupă de antologie înseamnă că mai este încă nevoie de antologie, pot fi devieri, pot fi şi greşeli, dar repetăm, ele sînt trecătoare. O artă neactuală, însă, necorespunzătoare cerinţelor contemporane ipur şi simplu nu poate să existe. Şi chiar dacă există, asta nu e artă, e ceva care se degradează, se degenerează, îşi pierde forţa în orice valoare artistică. în sensul acesta mergem mai departe decît dl.-bov, exact în spiritul său : el mai recunoaşte că există o artă nefolositoare, o artă pură, inactuală şi de prisos şi se ridică împotriva acestei arte. Noi însă n-o recunoaştem deloc şi sîntem liniştiţi — n-avem împotriva cui să ne ridicăm şi dacă vor fi unele abateri, ele nu vor reprezenta un moment de nelinişte: vor -ltrece de la sine şi vor trece repede. — Staţi puţin, o să ni se spună, pe ce vă bazaţi, din ce anume trageţi concluzia că arta autentică nu poate fi inactuală şi infidelă realităţii noastre, cea de toate zilele ? Răspundem :
In primul rînd, analizînd toate faptele istorice, de la începutul lumii şi pînă acum, arta niciodată nu-l părăsea pe om, întotdeauna răspundea nevoilor acestuia de ideal, întotdeauna îl ajuta să-şi găsească idealul, se năştea odată cu omul, se dezvolta paralel cu existenţa lui istorică şi murea odată cu ea. în al doilea rînd (şi ăsta este esenţialul), creaţia, care constituie fundamentul oricărei arte, trăieşte în om ca expresie a unui anumit aspect al organismului său, fiind nedespărţită de el. Şi, prin urmare, creaţia nu poate să aibă alte năzuinţe în afara celor pe care le are omul. Dacă arta şi-ar croi un alt drum, s-ar produce un divorţ între ea şi om. Şi, prin urmare, ar trăda legile naturii. Dar omenirea este încă sănătoasă, nu degenerează şi nu trădează legile naturii (vorbind în general). Şi, în consecinţă, n-avem de ce să ne temem pentru artă — ea nu-şi va trăda menirea. Ea va trăi întotdeauna prin om viaţa lui adevărată, altceva nici nu poate să facă. în consecinţă, ea va rămîne întotdeauna fidelă realităţii.
Desigur, omul în decursul existenţei sale poate să se abată de la o realitate normală, de la legile naturii ; în cazul acesta .-l arta. se va abate şi ea. Dar asta nu face decît să demonstreze

■legătura indisolubilă a artei cu omul, eterna fidelitate a artei
faţă de om şi de interesele sale.
533
Şi totuşi arta nu va fi fidelă omului decît atunci cînd libertatea evoluţiei nu-i va fi îngrădită.
Şi de aici esenţialul : arta nu trebuie să fie îngrădită de diferite scopuri, nu trebuie să-i fie prescrise diverse legi, nu trebuie să fie derutată, pentru că şi aşa dă de multe stînci submarine, de multe ispite şi abateri care însoţesc viaţa istorică a omului. Cu cît se va dezvolta mai liber, cu atît se va dezvolta mai normal, cu atît îşi va găsi mai repede calea sa adevărată şi utilă. Şi întrucît interesul şi scopul ei sînt aceleaşi cu interesul şi scopul omului, pe care ea îl serveşte şi cu care se află într-o legătură indisolubilă, cu cît va fi mai liberă dezvoltarea artei, cu atît va aduce ea mai mult folos omenirii.
Vă rugăm să ne înţelegeţi : noi nu dorim decît ca arta să corespundă întotdeauna ţelurilor omului, să nu se contra-pună intereselor sale şi, dacă pledăm pentru o maximă libertate de creaţie, o facem pentru că sîntem convinşi : cu cît arta va fi mai liberă în evoluţia ei, cu atît va fi mai folositoare intereselor omului. Artei nu-i pot fi prescrise scopuri şi simpatii. De ce să-i prescrii, de ce să te îndoieşti de ea, cînd ea se dezvoltă normal şi fără prescripţiile dumneavoastră, în conformitate cu legile naturii, şi nu poate evolua în contradicţie cu nevoile omului ? Ea nu se va pierde şi nu se va abate de la drum. Ea a fost întotdeauna fidelă realităţii şi s-a dezvoltat întotdeauna concomitent cu omul. Idealul de frumos şi de firesc nu poate să piară într-o societate sănătoasă şi din cauza aceasta arta trebuie lăsată să-şi vadă de drum cu convingerea că ea nu ,se. va abate de la el. Şi chiar dacă asta se va întîmpla, atunci îl va regăsi imediat şi va răspunde celei dintîi necesităţi a omului. Frumosul este o stare normală, este sănătatea. Frumosul este util pentru că este frumos, pentru că omenirea simte întotdeauna nevoia de frumos şi de idealul lui sublim. Dacă un popor îşi păstrează idealul şi nevoia de frumos, înseamnă că există şi o necesitate a sănătăţii, a normalului şi că, în consecinţă, prin asta se garantează şi o înaltă evoluţie a acestui popor. Un singur om chiar dacă e Shakespeare, nu poate să surprindă pe deplin un ideal etern, general şi, în consecinţă, nu

poate să prescrie nici căi, nici scopuri pentru artă. Căutaţi să aflaţi, doriţi, demonstraţi, lansaţi chemări — toate astea sînt permise ; nu este însă permis să prescrii, nu este permis să fii despot şi dumneavoastră, d-le -bov, v-aţi purtat despotic, fie chiar şi cu dl. Nikitin153. N-ai decît să seri despre dorinţele 534
tale, despre dorinţele grupului tău social — jos Puşkin, nu îndrăzniţi să-l admiraţi, trebuie să admiri asta şi asta şi să scrii despre asta. Dar Puşkin a fost stindardul meu, farul meu, evoluţia mea ! exclamă dl. Nikitin (sau noi în locul d-lui Nikitin). Nu sînt decît un tîrgoveţ şi el mi-a întins mîna lui de acolo unde e lumina, unde e cultura, unde nu eşti terorizat de prejudecăţi jignitoare, cel puţin aşa cum se întîmpla în mediul meu ; el a fost hrana mea spirituală. Prostii ! Nu trebuie nimic din toate astea ! Scrie despre năzuinţele tale. Dar sînt şi eu, continuă dl. Nikitin, un om care tînjeşte, hrana materială o am, îmi trebuie hrana spirituală. Nu-mai luaţi această hrană, în dorinţa dumneavoastră de a o da tuturor. O doriţi pentru toţi, sînteţi foarte săritor cu oricine, dar cînd e vorba de fapte sînt primul pe care vreţi să-l lipsiţi de ea. Vreţi să-mi descriu existenţa, năzuinţele. Poate că am să le şi descriu ! Acum însă vreau să trăiesc o viaţă sublimă. Pentru dumneavoastră ea nu mai e sublimă, aţi ajuns s-o dispreţuiţi, dar pentru mine, ştiţi, e încă teribil de ispititoare... Ne punem chezaşi pentru dl. Nikitin, ne grăbim noi să adăugăm, lăsaţi-l să trăiască astăzi cum vrea. Acum pentru el Puşkin e totul. Dar şi noi am ajuns la problemele noastre contemporane tot prin Puşkin, şi pentru noi Puşkin a constituit începutul tuturor celor pe care le avem. Iar pentru dl. Nikitin, Puşkin e mai mult decît apropiat ; Puşkin e stindardul, momentul de contact al tuturor celor care fac o pasiune pentru cultură şi evoluţie, pentru că e mai artist decîţi toţi poeţii noştri şi prin urmare e mai simplu, mai captivant, mai accesibil. De asta e şi un poet naţional, pentru că e accesibil tuturor. Vă rog să mă credeţi, d-le-bov, că dl. Nikitin va trece prin Puşkin şi, dacă are într-adevăr talent, va aborda şi el problemele actuale şi va scrie cu tendinţă. Dar să-i pretinzi acum ar fi... ar fi să faci... cum să zic, un salt artificios...
Ei, dar ajunge ! N-avem cinstea să-l cunoaştem pe dl. Nikitin, nici situaţia sa socială, nu ştim decît că e un tîrgoveţ, pentru că a scris despre asta cînd şi-a publicat lucrările. Dacă dl. Nikitin nu

se află în situaţia în care l-am descris, ne cerem scuze. în cazul acesta, în locul lui, vom pune o persoană abstractă şi inventată, un domn N.

Note explicative

1. (p. 45) redactor al revistei Grajdanin. Dostoievski a redactat revista Grajdanin în anii 1873—1874. Fondator al revistei Grajdanin, editată la Petersburg între anii 1872—1914, cu o întrerupere în 1880— 1881, a fost prinţul V. P. Meşcerski.

2. (p. 46) De pe malul celălalt (1847—1850), a fost una din lucrările de maximă notorietate a lui Herzen, fiind şi una din primele lucrări ale lui traduse în Occident (în 1850, în limba germană).

3. (p. 46) Mihail Petrovici Pogodin (1800—1875), istoric, scriitor şi ziarist, cunoscut mai ales ca istoric care a descoperit şi a-l publicat multe documente de mare importanţă.

4. (p. 46) Convorbirea dintre domnul A. şi domnul B., este vorba , de articolul Priviri asupra literaturii ruse din anul 1841, scris sub forma unui dialog între dl. A. şi domnul B. şi publicat în 1842 în revista
Otecestvennîe zapiski.

5. (p. 49) fie că apărea pe baricadele Parisului. Herzen a fost [martor al revoluţiei franceze din 1848.

6. (p. .51) E. Renan (1823—1892), scriitor francez. Cartea la care se referă Dostoievski, Viaţa lui Isus, este, de fapt, primul din cele opt volume ale Istoriei originilor creştinismului.

7. (p. 51) Etienne Cabet (1788—1856), publicist francez, autor al unei cilnoscute utopii — Călătoria în Icaria.

8. (p. 51) Pierre Leroux (1797—1871), socialist francez, adept al lui Saint-Simon.

9. (p. 52) David Strauss (1808—1874), istoric german, autor al unei Vieţi a lui Isus, în care caută să interpreteze personalitatea lui Isus şi creştinismul ca un sistem mitologic.

10. (p. 52) l-am displăcut brusc. Ruptura literară dintre Bielinski şi Dostoievski are, în ciuda aparenţelor, o istorie destul de simplă. După ce Bielinski a scris o cronică, mai curînd entuziastă decît pertinentă, la romanul lui Dostoievski

Oameni sărmani, în acelaşi articol Peter-burgski sbornik Bielinski atacă celebrul roman Dublul, pe care va căuta să-l „desfiinţeze" în articolele sale Privire asupra literaturii ruse din anul 1846 şi Privire asupra literaturii ruse din anul 1847, unde dezlănţuie, în stilul său aprig, un atac şi împotriva nuvelelor Domnul Pro-harcin şi Gazda. Unul dintre motivele esenţiale ale disensiunii a constituit-o respingerea de către Bielinski a elementului fantastic în literatură, ceea ce consonează cu atitudinea sa generală antiromantică. Evoluţia literară a tînărului Dostoievski se direcţiona evident altfel decît concluziile oarecum finale la care a ajuns Bielinski şi pe care acesta din urmă le etala drept o poetică normativă sau, altfel spus, pe care le dogmatiza. Tot ce era în afara normelor şcolii naturale (v. şi comentariile la primul volum al Operelor) era socotit de Bielinski ca fiind în afara literaturii însăşi. Dar şcolile literare, oricît ar fi ele de importante, au un început şi un sfîrşit şi nu reprezintă decît un aspect particular al literaturii. Această exacerbare a unei stări de lucruri l-a împins pe Bielinski şi la alte erori de mare răsunet, cum ar fi, printre altele, negarea liricii unuia dintre cei mai mari poeţi ai vremii —■ Evgheni Baratînski.

11. (p. 52) ...soliile decembriştilor. Este vorba de unul dintre cele mai zguduitoare fapte petrecute în Rusia în prima jumătate a secolului al XlX-lea. După cum se ştie, în decembrie 1825 a avut loc o răscoală nereuşită, care viza răsturnarea ordinei de stat. Participanţii la această răscoală, nobili în marea lor majoritate, au fost denumiţi decembrişti. Conducătorii răscoalei au fost condamnaţi la moarte şi executaţi, ceilalţi decembrişti au fost condamnaţi la muncă silnică în Siberia. Mai multe soţii ale decembriştilor (printre care A. G. Muraviova, E. I. Tru-beţkaia, E. P. Narîşkina, M. N. Volkonskaia şi altele) şi-au urmat soţii, renunţînd la o serie de drepturi cetăţeneşti, la situaţia şi la averea lor. acceptînd să fie despărţite de copii, rezistînd presiunilor oficiale (chiar şi ale lui Nicolae I). Trebuie să spunem că viaţa decembriştelor în Siberia a fost extrem de grea, ele împărţind realmente destinul soţilor lor. Fapta acestor femei a produs o impresie extraordinară asupra contemporanilor, mulţi dintre scriitori, în epoci diferite, simţindu-sa obligaţi

să le aducă omagiul lor. Printre aceşti scriitori se numără Puşkin, Her-zen, Nekrasov, Dostoievski şi alţii.

12. (p. 54) .Mediul. Teoria mediului, ca una din manifestările cele mai importante ale determinismului, a dominat o mare parte din gîndirea europeană din cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Exagerarea şi unilateralizarea rolului mediului ducea, cum remarcă Dostoievski, la anularea libertăţii individuale şi friza fatalismul. Pe plan literar, în ultima instanţă, teoria cvasifatalistă a mediului era un fel de ipostază a concepţiei antice a destinului. Modificarea viza conţinutul conceptului, dar nu şi modul implacabil de acţionare a destinului asupra individului.

In gîndirea literară rusă teoria mediului îşi găseşte una din primele expresii în studiile lui Bielinski. Din acest punct de vedere analizează Bielinski personajele aparţinînd aşa-zişilor oameni de prisos : Oneghin (romanul Evgheni Oneghin de Puşkin), Peciorin (romanul Un erou al timpului nostru de Lermontov) şi Beltov (romanul Cine-i de vină ? de Herzen). La Bielinski teoria mediului nu excludea un raport de inter-depedenţă între individ şi mediu, mai tîrziu, însă, această teorie va deveni mai rigidă în lucrările lui Gernîşevski (articolul Rusul la ren-dez-vous, în romanul Ce-i de făcut ?) şi, mai ales, în articolele lui Dobroliubov pe marginea lucrărilor lui Turgheniev, Goncearov şi Os-trovski.

13. (p. 54) ...ale tuturor juraţilor din lume şi mai ales alor noştri. Curtea cu juri a fost introdusă în Rusia în urma reformei ţărăneşti din 1861.

14. (p. 68) Egor Petrovici Kovalevski (1809—1868), scriitor şi călător, a fost unul din organizatorii Fondului literar rus şi primul preşedinte al acestuia. Kovalevski se bucura de o mare simpatie în rîn-dul scriitorilor. Este suficient, în acest sens, să amintim că moartea lui şi-a găsit ecou în versurile lui F.I. Tiutcev, iar necrologul a fost scris de Saltîkov-Şcedrin, scriitori de orientări diferite, opuse chiar.

15. (p. 68) romanul meu „Crimă şi pedeapsă", care a fost tipărit atunci în Russki vestnik. în anul 1866. Revista Russki vestnik a publicat o parte însemnată din capodoperele literaturii ruse din secolul al XIX-lea : Război şi pace al lui Lev Tolstoi, romanele în ajun şi Părinţi şi copii de Turgheniev.

Este vorba, de fapt, de cea de a treia revistă Russki vestnik, editată între anii 1856—1906.
16. (p. 68) ...editorul încă nu ştie că revista lui a ajuns atît de aproape de mal. Datele cuprinse în articolul de faţă ne sugerează că

este vorba de Nekrasov şi de revista Sovremennik, al cărei fondator şi director a fost Nekrasov. In articolul dedicat lui Nekrasov (cuprins şi el în Jurnalul unui scriitor), Dostoievski va descrie amănunţit acea primă întîlnire dintre el şi Nekrasov la care face referire acum. Revista Sovremennik a fost suspendată în luna mai a anului 1866, acesta este sensul referirii lui Dostoievski.
17. (p. 69) ...N.N., cel care a scris recenzia... Este vorba de recenzia lui G.Z. Eliseev (1821—1891), publicată în Sovremennik, în numărul din februarie al anului 1866. A fost una dintre cele mai dure cronici scrise despre Crimă şi pedeapsă. Eliseev afirma că prin figura lui Raskolnikov Dostoievski ponegreşte întreaga corporaţie a studenţilor şi că se plasează în rîndul oamenilor care urăsc mişcarea progresistă din vremea aceea.
18. (p. 69) ...birja aia stupidă cu Crocodilul? Este vorba de nuvela Crocodilul, pe care Dostoievski a publicat-o în revista Epoha, 21865, titlul oarecum exact al nuvelei fiind O întîmplare neobişnuită, sau scandalul din Pasaj. La 3 aprilie a apărut în Golos un articol în care Dostoievski este acuzat destul de limpede de a fi făcut o caricatură la adresa lui Cernîşevski. Calomnierea lui Dostoievski a fost cu atît mai murdară, cu cît s-a produs la un an de la unul dintre cele mai dramatice momente ale istoriei literare ruse din secolul al XIX-lea.
In anul 1862, Cernîşevski a fost arestat, închis şi acuzat de a fi participat la acţiuni antisociale. Neexistînd probe, celebra secţiune a III-a a poliţiei a utilizat un martor fals (Vsevolod Kostomarov). în ciuda expertizelor, Cernîşevski a fost condamnat la 14 ani de muncă silnică. înainte de a fi, însă, expediat în Siberia, Cernîşevski a fost supus unei execuţii civile în piaţa Mîtinskaia din Petersburg : a fost urcat pe un eşafod vopsit în negru, călăul i-a pus de gît o scîndură neagră pe care scria „criminal de stat", un funcţionar a citit actul de

condamnare, iar după toate acestea Cernîşevski a fost legat cu lanţuri (pentru un sfert de oră) la stîlpul infamiei. Această „execuţie a îndurerat profund opinia publică. Devine limpede că articolul calomniator apărut în Golos ţintea o desfiinţare rapidă şi totală a lui Dostoievski. în cazul cînd articolul s-ar fi bucurat de un credit real în marele public, Dostoievski ar fi fost un om terminat. Din fericire, nu s-a întîmplat aşa, au fost, însă, unii care au crezut în insinuările articolului din Golos şi despre unul din aceştia este vorba în articolul O chestiune personală.
540
19. (p. 69) F. V. Bulgarin (1789—1859), ziarist şi scriitor, cunoscut în egală măsură prin lipsa sa de talent, ca şi prin lipsa sa de principii.
20. (p. 70) Herzen îmi spunea că Cernîşevski i-a produs o impresie neplăcută. Herzen, care se afla în emigraţie din anul 1847, a încercat o apropiere de grupul de colaboratori ai revistei Sovremennik, mai ales de Cernîşevski, Dobroliubov şi Saltîkov-Şcedrin. Cu timpul au apărut divergenţe, mai ales de ordin politic, între Herzen şi grupul revistei Sovremennik, cu precădere era vorba de două fenomene : aprecierea aşa-zisei etape nobiliare a mişcării revoluţionare din Rusia şi aprecierea satirei politice din Svistok, supliment al revistei Sovremennik, creat de Dobroliubov.
Una din manifestările cele mai directe şi mai dure a disensiunilor l-a constituit articolul Very dangerous! publicat de Herzen în ziarul Kolokol, editat la Londra de Herzen şi Ogarev între anii 1857—1867. Articolul a constituit o mare surpriză pentru Nekrasov (care era editorul şi directorul revistei Sovremennik), ca şi pentru ceilalţi colaboratori : Cernîşevski, Dobroliubov etc. Grupul Souremennik-ului a hotă-rît să-l delege pe Cernîşevski să plece la Londra şi să ducă tratative cu Herzen. Plecarea a avut loc în acelaşi an 1859 şi chiar în aceeaşi lună (iunie) în care a apărut articolul lui Herzen.
La Londra au avut loc două întîlniri între Herzen şi Cernîşevski, însă întîlnirile lor n-au dus la nici un rezultat. Amănuntele dialogului Herzen—Cernîşevski au rămas necunoscute.
Dostoievski l-a cunoscut pe Herzen în iulie 1862, cu ocazia primei sale călătorii în Occident. Herzen îi scria următoarele lui Ogarev, apropo de întîlnirea sa cu Dostoievski : „Ieri a fost la

mine Dostoievski. E un om naiv şi nu prea limpede, dar foarte agreabil. Crede cu entuziasm în poporul rus."
21. (p. 70) Titlul exact al proclamaţiei (scrisă de P.T. Zaicinevski) este Tînăra Rusie.
22. (p-71) Spre seară m-am decis deodată să mă duc la Cernîşevski. Există şi o mărturie a lui Cernîşevski cu privire la această întîlnire. (N.G. Cernîşevski, Polnoie sobranie socineni, voi. I, Moskva, 1939).
"23. (p. 72) ...neuitatul maior Kovaliov... Maiorul Kovaliov — eroul nuvelei lui N.V. Gogol Nasul.
24. (p. 74) ...îmi spune N. N. S. Este vorba probabil, de N. N. Strahov (1828—1896), critic şi filozof, colaborator al revistelor Vre-
541
mea (1861—1863) şi Epoha (1864—1865), fondate de Mihail Dos-toievski.
Din cauza articolului lui Strahov O problemă dramatică a fost suspendată revista Vremea.
25. (p. 74) Andrei Andreevici. Este vorba de A. A. Kraevski, editorul ziarului Golos.
26. (p. 75) Însemnările unui nebun, una dintre cele mai cunoscute nuvele ale lui N.V. Gogol.
27. (p. 75) ...oda Dumnezeul, de G. R. Derjavin, (1743—1816), cel mai mare poet clasicist rus.
28. (p. 75) Iuri Milovslavski, roman de M. N. Zagoskin (1789— 1852). Titlul complet este Iuri Miloslavski sau ruşii în anul 1612. Romanul, scris în 1829, s-a bucurat de un succes imens.
29. (p. 75) ...Gorbunov. I.F. Gorbunov (1831—1896), actor, improvizator şi povestitor.
30. (p. 81) Suvorin, A. S. Suvorin (1834—1912), critic, ziarist, dramaturg şi editor.
31. (p. 85) ...Botkin. Este vorba de S. P. Botkin (1832—1889), celebru doctor şi savant, unul dintre fondatorii şcolii fiziologice şi experimentale ruse în medicină.
32. (p. 94) N. S. Leskov (1831—1895), prozator, una din figurile remarcabile ale prozei ruse din cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Proza lui evoluează pe două linii — una este cea a prozei de un puternic colorit stilistic, în care operează cu precădere cu etimologiile populare

(multe sînt, de fapt, nişte false etimologii populare create de el), cealaltă este cea a prozei de gen. Nuvela la care se referă Dostoievski ţine de cea de a doua tendinţă din proza lui Leskov.

33. (p. 94) Scabicevski. A. M. Scabicevski (1838—1910), critic şi istoric literar rus, exponent radical al tendinţei utilitare în critica rusă.

34. (p. 94) N.M. este vorba de N. K. Mihailovski (1842—1904), critic, publicist şi sociolog, teoretician al narodnicismului. Din anul 1868 a devenit colaborator, iar mai tîrziu şi membru în colegiul redacţional al revistei Otecestvennîe zapiski, amintită de Dostoievski.

35. (p. 94) înainte de patriarhul Nikon. Nikon (1605—1681), după ce a devenit patriarh al Moscovei — în 1652 — a reformat bi-

serica ortodoxă rusă, provocînd prin aceasta o schizmă sau, ca să folosim un termen consacrat în limba rusă, raskol. Numărul şi ponderea raskolnicilor au scăzut cu timpul, mai ales ca efect al activităţii generale reformatoare a lui Petru I, devenind tot mai mult nişte comunităţi închise. Prin urmare, precizarea că icoana este înainte de patriarhul Nikon vizează nu atît vechimea icoanei, cît valoarea ei particulară pentru rascolnici.

36. (p. 112) Am vizitat expoziţia. Este vorba de expoziţia academică de pictură din 1873, pe care Dostoievski a vizitat-o în luna martie, la care, după cum reiese şi din text, a fost expus şi cunoscutul tablou al lui Perov pe motivul popasului vînătoresc, despre care vorbeşte Dostoievski în articolul său. Mai înainte, la expoziţia grupului peredvij-nik a fost expus portretul, celebru astăzi, al lui Dostoievski, realizat de Perov.

37. (p. 112) ...dl. Viardot (soţul celebrei cîntăreţe care chita pe atunci la noi, în opera italiană). Pentru dl. Viardot cele de mai sus, ca şi cele care urmează la Dostoievski, sînt mai mult decît suficiente. In rest, sînt necesare unele informaţii. Pauline Viardot-Garcia (1821—1910) a fost o cîntăreaţă de operă de origină spaniolă, fiica celebrului Manuel Garcia (1775—1832) şi soră a nu mai puţin celebrei Malibran (Măria de la Felicidad Garcia, 1808—1836). In unele materiale de specialitate se vorbeşte chiar de o familie Garcia.

Pauline Viardot-Garcia a făcut multe turnee prin Europa, cunoscîn-du-l cu ocazia unor spectacole pe care le-a dat la Petersburg (în 1843) je Turgheniev. între cei doi s-au stabilit relaţii foarte strînse, de o viaţă, care au determinat, printre altele, frecventele plecări ale lui Turgheniev în străinătate, ca şi scrierea de către acesta a unor librete de «peră pentru muzica Paulinei Viardot-Garcia. De altfel, în 1863 (deci, în vîrstă de numai 42 de ani), Pauline Viardot-Garcia a renunţat la cariera ei de mezzosoprană şi s-a dedicat activităţii pedagogice (a fost O strălucită profesoară) şi componistice.

Referirile pe care le face Dostoievski la traducerile lui Viardot sînt oarecum convenţionale, deoarece în momentul apariţiei articolului, pe care-l comentăm, în orice caz existau traduceri de o cu totul altă factură din Gogol în limba franceză semnate de Prosper Merimee.

Problema pe care o ridică Dostoievski este mai largă decît activitatea unui traducător obscur şi chiar decît activitatea generală a traducătorilor. Este problema contactului unui scriitor sau a unui artist cu un cititor sau un amator de artă străin.

într-un fel, orice cititor este un străin dacă-l raportăm la o operă de artă pe care urmează s-o cunoască. Din acest punct de vedere, diferenţa, să spunem, dintre un rus care-l citeşte pe Homer şi un grec care-l citeşte pe Homer este mai curînd de nuanţă. Literatura, ca şi arta în general, nu există în afara senzaţionalului, indiferent dacă este vorba de un senzaţional etnografic, geografic sau fabulativ. O operă de artă poate să frizeze senzaţionalul şi prin faptul că descrie vin mediu necunoscut dintr-un oraş cunoscut, ca şi prin faptul că descrie nişte întîm-plări care prin calitatea lor de evenimente sînt senzaţionale. In amîn-două cazurile este vorba de o disociere intimă a banalului şi a ineditului. Literatura reprezintă o permanentă confruntare dintre banal şi senzaţional. Banalul ca formă literară reprezintă momentul de contact, senzaţionalul, tot ca formă literară, reprezintă momentul de revelaţie. Şi după cum (în literatură) contactul nu-şi găseşte sensul decît prin revelaţie, nici revelaţia nu-şi găseşte justificarea decît prin contact, deoarece lipsa contactului anulează chiar raţiunea de a fi a revelaţiei. Traducerile (şi în sensul mai larg, contactul unui străin cu o operă de artă autohtonă) nu reprezintă decît una din

ipostazele raportului de mai sus. De altfel, unul dintre cele mai strălucite exemple de diversificarea contactelor din istoria artei o reprezintă chiar opera lui Dostoievski.
38. (p. 112) Turgheniev tocmai scrise ctteva poezii... Turgheniev şi-a început activitatea literară ca poet (mai tîrziu va scrie şi poezii în proză), iar poemul Paraşa s-a bucurat chiar de mult succes. Nuvela Trei portrete a fost scrisă la 3 ani după Paraşa (în 1846). -l
39. (p. 118) Am citit ultimele două poeme ale lui Nekrasov... Este vorba de poemul Femeile ruse, compus din două părţi — Prinţesa Trubeţkaia şi Prinţesa M. N. Volkonskaia, în care se urmăreşte destinul -l a două soţii de decembrişti. (V. nota 31.)
40.(p. 122) ...tabloul său Cina cea de taină, de pildă, care a făcut pe vremuri atîta vllvă... Tabloul lui N. N. Glie a produs într-arlevăr senzaţie în momentul apariţiei sale (la expoziţia Academiei de Arte din 1863), nu numai în rîndul propriu-zis al specialiştilor, dar şi printre scriitori. Printre alţii despre tabloul lui Ghe a scris un articol destul de amplu şi Saltîkov-Şcedrin, care-l considera drept momentul central şi dominant al expoziţiei amintite.
41. (p. 134) După cum se vede, cazul Neceaev l-a obsedat pe Dostoievski. Este vorba de S. Neceaev, discipol al lui Bakunin, conducător al unei organizaţii teroriste, care l-a asasinat pe studentul Ivanov,
un om cu desăvîrşire nevinovat. (Vezi şi comentariile la volumul 7, al actualei ediţii de Opere.)
42. (p. 139) n-am fost decît un petrasevist. Episodul „petraşevist" a constituit momentul cel mai tragic al existenţei lui Dostoievski.
M. V. Butaşevski-Petraşevski a fost una din personalităţile cele mai de seamă ale vieţii literare şi sociale ale Rusiei din deceniul cinci al secolului al XIX-lea. Adept al lui Feuerbach şi al utopiştilor. Cercul organizat de Butaşevski-Petraşevski, alături de problemele literare, dezbătea şi problemele organizării sociale a Rusiei. Dostoievski l-a cunoscut pe Petraşevski în 1846 prin intermediul poetului A. N. Pleşceev (1825— 1893), cel mai de seamă reprezentant al aşa-zişilor poeţi petraşevişti. Cercul petraşeviştilor era neomogen, în sînul lui s-au format mai multe grupuri, dintre care cel mai radical era grupul care gravita

în jurul poetului S. F. Durov (1816—1869) şi al lui N. A. Speşnev (1821—1882), partizan al răsturnării prin forţă a regimului ţarist. La începutul anului 1849, cei mai activi din petraşevişti s-au organizat într-un grup separat şi au hotărît să facă o tipografie ilegală. Din acest grup a făcut parte şi Dostoievski, care era, de altfel, unul dintre membrii activi ai grupului larg al petraşeviştilor. La una din întruniri a citit celebra Scrisoare către Gogol a lui Bielinski, interzisă în Rusia, se exprimă pentru libertatea scrisului, eliberarea ţăranilor, reforma judiciară. Pe data de 23 aprilie 1849 Dostoievski este arestat. Pe 30 septembrie începe procesul petraşeviştilor care se termină pe 16 noiembrie. Un grup de petraşevişti, printre care Petraşevski însuşi, Durov, Dostoievski, Pleşceev şi alţii au fost condamnaţi la moarte, ca mai tîrziu să li se comute pedeapsa la muncă silnică.

Ceea ce a urmat însă a fost o comedie sinistră. în primul rînd, acuzaţii n-au fost înştiinţaţi de comutarea pedepsei. în al doilea rînd, pe 22 noiembrie tot grupul de condamnaţi a fost scos din închisoare şi transportat în trăsuri închise la aşa-zisul loc de execuţie. Primul grup de trei (Dostoievski făcea parte din cel de al doilea grup) este legat de stîlpi, se citeşte actul de condamnare, se dă chiar şi ordinul de execuţie (trebuiau să fie împuşcaţi) şi abia atunci farsa este oprită şi se citeşte ordinul de graţiere. Apoi a urmat Siberia şi toate celelalte evenimente de mare notorietate, din viaţa lui Dostoievski.

43. (p. 144) ...toate episoadele importante ale istoriei ruse după Karamzin. N. M. Karamzin (1766—1826), scriitor, critic, istoric şi ziarist. Karamzin a desfăşurat o activitate de maximă importanţă pentru literatura şi cultura rusă : a fost fondatorul sentimentalismului rus, pe care l-a şi demonstrat prin celebra (pentru literatura rusă a seco-

lului al XVIIII-lea) nuvelă Sărmana Liza, a luptat pentru modernizarea limbii ruse (Karamzin a inventat o serie de cuvinte care se bucură de o mare circulaţie în limba rusă contemporană), opera de bază a lui Karamzin rămîne, însă, Istoria statului rus (la care se referă Dos-toievski), lucrare neterminată — Karamzin n-a reuşit să redacteze definitiv decît primele 11 volume şi să înceapă lucrul la cel de al 12-lea. Istoria

lui Karamzin s-a bucurat de un succes imens, şi de librărie şi de stimă, influenţînd direct unele lucrări literare de factură istorică, aşa cum s-a întîmplat, de pildă, cu tragedia lui Puşkin Boris Godunov.

44. (p. 146) V. I. Kelsiev (1835—1872), publicist şi propagator al ideilor revoluţionare, în 1859 se declară emigrant politic, în 1867, însă, îşi reneagă activitatea politică, se predă guvernului rus şi scrie o celebră Spovedanie.

45. (p. 152) ...dl. N.M. de la Otecestvennie zapiski... (V. nota 54.)

46. (p. 152) dl. Z. de la Sankt-Petersburgskie vedomosti... Este vorba de V. A. Zaiţev (1842—1882), critic şi publicist. Unul dintre articolele lui Zaiţev a dus la un conflict puternic cu grupul de la Otecestvennie zapiski, aşa zisa schizmă a nihiliştilor. Urmărit fiind de poliţie pentru ideile radicale şi colaborarea sa cu emigranţii politici ruşi (Zaiţev a fost şi închis în 1866), a emigrat în 1869. A fost un adept al utilitarismului, pe care l-a împins la o expresie limită ceea ce l-a dus la negarea unor scriitori ca Puşkin şi Lermontov. Zaiţev a fost un pamfletar de mare talent.

47. (p. 153) A fost cucerită Hiva... Capitală a statului hivin, situat în partea centrală a Turkestanului. în 1873 trupele ruse au ocupat Hiva, fapt la care se referă Dostoievski în Jurnalul său.

48. (p. 154) ...Vambery a fost lăudat. H. Vambery (1832—1913), lingvist şi călător ungur, a avut o atitudine critică faţă de politica Rusiei în Orientul mijlociu.

49. (p. 162) cînd Alexei Nicolaevici Nekrasov m-a invitat să scriu un roman pentru Otecestvennie zapiski... în aprilie 1874 Nekrasov i-a făcut o vizită lui Dostoievski şi i-a propus să scrie pentru revista Ote-cestvenme zapiski un roman, în luna octombrie a aceluiaşi an Dostoievski i-a scris lui Nekrasov o scrisoare prin care-i promitea romanul pentru anul 1875, cînd, de altfel, a şi fost publicat în Otecestvennie zapiski romanul Adolescentul.

50. (p. 167) Tocmai acestor Skvoznik-Dmuhanovski, Cicikovi si chiar Derjimorde... Personaje din Gogol. Skvoznik-Dmuhanovski este

numele primarului din Revizorul, Derjimorda este poliţaiul (tot

din Revizorul, Derjimorda înseamnă în ruseşte Ţine-ţi moaca), Cicikov este personajul central din Suflete moarte.
51. (p. 167) Poate că Skvoznic-Dmuhanovski a rămas si pînă acum tu ideea asta despre pepene... Aluzie la celebra scenă a minciunii din actul III al Revizorului, în care Hlestakov spune că la balurile pe-tersburgheze pe care, chipurile, le frecventează se serveşte un pepene care costă şapte sute de ruble. Şapte sute de ruble reprezentau pe vremea aceea o mică avere.
Prin urmare, Dostoievski comite o eroare, cînd afirmă cu o frază mai sus, „că tot cultul constă în pepenele ăla care costă o sută de ruble şi care se serveşte la balurile înaltei societăţi". Cultul rămîne tot în pepene, dar pepenele costa cu şase sute de ruble mai scump.
52. (p. 175) ...am văzut pe toţi aceşti îngeri „căzuţi". Pe 27 decembrie 1876, la invitaţia cunoscutului jurist şi scriitor A. F. Koni (1844—1927), Dostoievski a vizitat colonia delincvenţilor minori.
53. (p. 179) ...o „Petropavlovka" a lor... Aluzia la Petropavlovskaia krepost (Fortăreaţa Petropavlovskaia) din Petersburg, locul unde erau ţinuţi condamnaţii politici.
54. (p. 182) ...povestirile din Sevastopol, este vorba de volumul Povestiri din Sevastopol de Lev Tolstoi.
55. (p. 182) Serile în sat, titlul exact este Serile în cătunul de lingă Dikanka, volumul de debut al lui Gogol, rămas celebru pentru savoarea expresiei.
56. (p. 182) ...povestea despre Kalaşnikov, este vorba de celebrul poem al lui Lermontov Cîntec despre neguţătorul Kalaşnikov.
57. (p. 182) A. V. Kolţov (1809—1842), poet de factură populară.
58. (p. 188) Abia cu două luni în urmă murise Puşkin... Puşkin a murit în ianuarie 1837, iar călătoria fraţilor Dostoievski a avut loc în luna mai.
59. (p. 194) ...Matvei Ivanovici Muraviov-Apostol, fratele celui care a fost executat. Este vorba de Nikita Muraviov-Apostol, unul din conducătorii mişcării decembriste, condamnat la moarte şi executat.
60. (p. 196) ...pietrele transformate în pîine. Cititorul V. A. Ale-xeev i-a scris lui Dostoievski, în luna iunie a aceluiaşi

an, cerîndu-i să explice sensul acestei expresii evanghelice. Dostoievski îi răspunde
546
547
printr-o scrisoare care poate fi considerată drept o schiţă a viitoarei Legende a Marelui Inchizitor.
61. (p. 198) ...Dl. Mendeleev care a demascat spiritismul in lecţii publice. Este vorba, de fapt, de o polemică purtată între doi mari savanţi : A. M. Butlerov şi D. I. Mendeleev. Butlerov trata spiritismul ca un fenomen natural, supus deci unei aprecieri ştiinţifice, Mendeleev a luat atitudine împotriva acestei teorii a lui Butlerov. Mai tîrziu (în 1878) Butlerov a publicat un articol intitulat Cea de a patra dimensiune a spiritului si mediumismul.
62. (p. 198) W. Crookes (1832—1919), fizician şi chimist englez, care a căutat să-şi explice descoperirile (razele catodice etc.) prin cea de a patra stare a materiei.
63. (p. 198) A. E. Alcott (1799—1888), poet şi filozof american, adept al şcolii transcendentale.
64. (p. 199) Iakov Petrovici Polonski (1819—1898), poet presim-bolist rus, unul din primii poeţi care a încercat canonizarea romanţei ţigăneşti.
65. (p. 201)) ...dl. Vladimir Zotov (1821—1896), scriitor, ziarist şi critic minor, a participat la elaborarea cîtorva enciclopedii.
66. (p. 204) ...i-am avut (...) pe vremuri pe slavofili si pe occi-dentalişti. Slavofilii şi occidentaliştii au fost două grupări ideologice (cu reflexe în domeniul literaturii) apărute în deceniul al patrulea şi al cincilea din secolul al XIX-lea. De fapt, termenii „slavofili" şi „occidenta-lişti" suferă de oarecare aproximaţie, fiind inventate de adversari. Esenţa concepţiei slavofililor era de ordin istoric — ei considerau că reformele lui Petru I au facilitat, printre altele, dezvoltarea iobăgiei şi că, în general, au împins Rusia pe un drum istoric impropriu. Această teză se împletea la ei cu atitudinea critică faţă de civilizaţia apuseană contemporană lor, care, după părerea lor, ducea la alienarea personalităţii, ca să folosim un termen mai recent. După cum s-a mai remarcat în literatura de specialitate, slavofilii opuneau un Occident mai mult sau mai puţin autentic unei Rusii ideale, mai exact unui

ideal al Rusiei.
Acelaşi tip de antiteză, dar cu termenii schimbaţi (un Occident ideal ■—■ o Rusie retrogradă) îl întîlnim şi la occidentalişti, care, fiind şi ei adversari ai iobăgiei, considerau că evoluţia Rusiei trebuie să implice un proces de europenizare (fiind, evident, partizani ai reformelor lui Petru I).
Conflictul dintre cele două grupări a fost dintre cele mai puternice, a dus chiar la ruperea unor relaţii personale, lucru devenit de notorietate publică şi datorită faptului că în ambele grupări (care erau departe de a fi omogene) se aflau personalităţi marcante ale culturii ruse din secolul trecut. Astfel, din grupul slavofililor făcea parte A. S. Homia-kov, I. V. Kireevski, K. S. Aksakov, I. S. Aksakov, N. M. Iazîkov şi alţii, din grupul occidentaliştilor făceau parte I. S. Turgheniev, V. G. Bielinski, A. I. Herzen, T. N. Granovski şi alţii.
67. (p. 206) ...mareşalul Mac-Mahon (1808—1903), preşedinte al Franţei între 1873—1879 (în timpul, deci, a celei de a treia republici).
68. (p. 207) Konstantin Aksakov (1817—1860), publicist, critic şi poet, unul din ideologii slavofililor.
69. (p. 208) Serghei. Călugăr al mănăstirii Soloveţki, secolul al XH-lea.
70. (p. 208) Feodosi Pecerski (sec. X—XI), scriitor bisericesc, unul din primii iegumeni ai mănăstirii Kievo-Pecerskaia. în învăţăturile şi în epistolele sale a propovăduit morala creştină şi a definit normele conduitei monahale.
71. (p. 208) Tihon Zadonski (1724—1783), scriitor bisericesc, a fost declarat sfînt de biserica ortodoxă. Moaştele sfîntului Tihon s-au aflat o vreme în mănăstirea Zadonski.
72. (p. 211) Era a doua zi de Paşte. Data exactă a întîmplării este 24 aprilie 1850.
73. (p. 212) ...polonezul M-ki, condamnatul politic Alexandr Mi-reţki, pomenit şi în Amintiri din Casa morţilor.
74. (p. 220) Moscova (...) — a treia Romă. Este o teorie născută spre sfîrşitul secolului al XV-lea, începutul secolului al XVI-lea (deci, în plin proces de centralizare a statului rus în jurul principatului Moscovei) şi formulată în aceşti termeni de egumenul Filoftei. Formula exactă a lui Filoftei este următoarea : „Două Rome au căzut, a treia se înalţă, iar a

patra nu va mai fi".
75. (p. 226) ...cuvintele lui Hristos despre păcătoasa din Evanghelie. Este vorba de următorul episod : Isus a fost poftit în casa fariseului Simon, unde a venit „o femeie păcătoasă", care a adus un alabastru cu mir, i-a spălat picioarele cu lacrimile ei, le-a şters cu părul ei şi le-a uns cu mir, îndeplinind, deci, ritualul de ospitalitate, pe care fariseul l-a neglijat. Drept care Isus a spus : Iertate sînt păcatele ei
549
cele multe, căci mult a iubit. Iar cui i se iartă puţin, puţin iubeşte. (Luca 7, 47.)
76. (p. 231) ...du-te şi nu mai păcătui. Dostoievski se referă la Evanghelia după Ioan (8, 11), în care se relatează despre o femeie prinsă în adulter şi pe care fariseii au vrut s-o omoare cu pietre. După ce Isus a spus : Cel fără de păcat să arunce cel dintîi piatra asupra ei, toţi acuzatorii au părăsit templul.
Prin urmare, în cele două referiri este vorba nu numai de Evanghelii diferite, dar chiar şi de fapte diferite. De altfel, la Luca episodul se termină cu cuvintele „mergi în pace" (7, 50).
77. (p. 232) pe care nu l-ar fi spus, de pildă, lordul Byron lady-ei Byron nici măcar în clipa despărţirii lor finale. Dostoievski face aluzie la despărţirea lui Byron de Anne Isabella Milbanke, la numai un an de la căsătoria lor. Această despărţire a provocat un scandal imens în Anglia.
78. (p. 232) ...şi nici Arbenin Ninei în Mascarada lui Lermon-tov. In Mascarada, dramă în versuri a lui Lermontov, Arbenin, indus în eroare, considerînd că Nina, soţia lui îl înşală, o otrăveşte, iar în explicaţia lor finală îi comunică aceasta, ca ea să moară în deplină conştiinţă a faptului că a fost pedepsită.
79. (p. 237) ...monumentul lui Beţki. I. I. Beţki (1704—1795), colaborator al Ecaterinei II, a adus un aport esenţial la reformele pedagogice.
80. (p. 251) ...a pătruns în sufletul rus odată cu Jukovski. Poetul preromantic V. A. Jukovski (1783—1852) a făcut o imensă operă de traducere, fiind socotit unul dintre cei mai buni traducători de poezie pe care i-a avut vreodată literatura rusă. Traducerile sale s-au bucurat de un mare succes şi

au contribuit la cunoaşterea unei întregi serii de poeţi europeni — Gray, Goethe, Burger, Schiller şi alţii.
81. (p. 252) Rabaut. Jean-Paul Rabaut-Saint-Etienne (1743— 1793), om politic francez, deputat în Adunarea Naţională.
82. (p. 252) A. Thiers (1797—1877), om de stat şi istoric francez. Dostoievski va face mai jos referire la Istoria revoluţiei (1823—1827).
83. (p. 252) Mirabeau, Gabriel Riqueti, conte de Mirabeau (1749— 1791), unul dintre cei mai străluciţi oratori ai revoluţiei franceze.
84. (p. 252) Denis Davîdov (1784—1839), una dintre cele mai pitoreşti figuri ale literaturii ruse de la începutul secolului trecut. Mi-

lilar strălucit, unul dintre organizatorii şi conducătorii mişcării de partizani din timpul războiului cu Napoleon din 1812, considerat erou al acestui război, a fost creatorul liricii de husctr. A rămas în istoria literaturii ruse ca poet, deşi a desfăşurat o activitate multilaterală ■—- proză de război, memorialistică, tratate despre războiul de partizani.
85. (p. 252) M. L. Magniţki (1778—1855), om politic, unul dintre cei mai de seamă oameni de stat din preajma lui Alexandru f.
86. (p. 252) . P. Liprandi (1790—1880), istoric, a jucat un rol nefast în procesul petraşeviştilor.
87. (p. 253) O. I. Senkovski (1800—1858), scriitor, ziarist şi orientalist. Om de o excepţională erudiţie, cunoscător rafinat al multor culturi orientale şi occidentale, un critic subtil, de o mare intuiţie uneori, a fost în acelaşi timp cel care a pus bazele aşa-zisei orientări comerciale în ziaristica rusă şi cel care, sub pseudonimul Baronul Brambeus, a scris o serie de romane de bulevard.
88. (p. 253) Biblioteca dlea citenia, revistă literară lunară, subtitlul exact : „revistă de literatură, ştiinţe, arte, industrie, noutăţi şi mode", editată între anii 1834—65, un timp sub conducerea lui Senkovski, o revistă de orientare comercială, care a publicat totuşi cîţiva dintre cei mai mari scriitori ruşi — Puşkin, Lermontov, Tolstoi, Goncearov şi alţii.
89. (p. 253) Severnaia Pcela, gazetă politică şi literară

(1825— 1864). Primul ei editor şi director a fost F. V. Bulgarin (v. nota 39.)
90. (p. 253) Pierre Leroux (1794—1871), socialist francez, adept al lui Saint-Simon.
91. (p. 253) A. A. Ledru-Rollin (1807—1874), om politic francez, ministru de interne în guvernul provizoriu din 1848, unul din promotorii votului universal.
92. (p. 253) ...faţă de care Bielinski a fost atît de nedrept. Bie-linski (mai ales în perioada sa de maturitate) a vorbit cu dispreţ, în mai multe rînduri, despre Balzac.
93. (p. 266) Atunci a păţit-o zdravăn şi au fost proclamate „cizmele". O nouă referire la exagerările utilitariştilor, mai ales ale lui Pisarev în articolele Lirica lui Puşkin şi Puşkin şi Bielinski.
94. (p. 267) Vestnik Evropi, revistă fondată de Karamzin şi editată în două serii: 1802—1830 şi 1866—1918.

95. (p. 268) Două sinucideri. Cea de a doua sinucidere, cea a tinerei croitorese care s-a aruncat pe fereastră ţinînd în mînă o icoană, va sta la baza nuvelei Smerita.
96. (p. 270) Cliquot, o cunoscută marcă de şampanie.
97. (p. 289) . S. MM (1806—1873), filozof şi economist englez, lucrările sale principale : Logica inductivă şi deductivă şi Principii di economie politică.
98. (p. 293) Casa lui Veazemski, din piaţa Sennaia din Petersburg, era unul din locurile de desfrîu ale lumpenului petersburghez. Referirea are, deci, un dublu sens — de decădere socială şi de decădere morală.
99. (p. 308) ...scena aceea a lui Gil Blas cu arhiepiscopul de Grenada. Este vorba de următorul episod din romanul picaresc Gil Blas de Santillana de A. R. Lesage : arhiepiscopul de Grenada, care l-a angajat pe Gil Blas ca secretar, îi cere acestuia din urmă să-i spună numai adevărul despre predicile pe care le ţine. în momentul în care Gil Blas încearcă o vagă apreciere critică, arhiepiscopul îl dă afară din slujbă, pe motiv că Gil Blas este un ignorant lipsit de gust. Poanta episodului constă în faptul că Gil Blas fusese angajat de arhiepiscop pentru că ştiuse să-l linguşească.
100. (p. 314) E vreun om viu prin cîmpie ? Referire la unul din versurile celebre ale legendelor feudale ruse — bîline.

101. (p. 320) Arminiu, conducător al germanilor ; armatele lui au învins legiunile lui Varus.
102. (p. 326) ...bogatîr, erou al bîlinelor.
103. (p. 326) Cerneaev, sîrbi. M. G. Cerneaev (1828—1898), general, a cucerit Taşkentul, în timpul războiului sîrbo-turc a fost comandantul corpului de voluntari ruşi.
104. (p. 326) N. A. Kireev (1841—1876), a organizat corpul de voluntari ruşi care a luptat în Serbia. Omorît de un obuz, a fost mutilat de soldaţi inamici şi cadavrul său n-a putut fi recunoscut.
105. (p. 328) T. N. Granovski (1813—1855), istoric rus, unul din partizanii occidentalismului. Unul din aspectele fundamentale ale cercetărilor istorice ale lui Granovski a fost încercarea de a depista sensul evoluţiei omenirii.
106. (p. 338) ...călătorul Karamzin. Karamzin a făcut o călătorie, în 1789—1790, vizitînd printre altele şi Franţa. Mai tîrziu a publicat Scrisori ale unui călător rus.
552
107. (p. 339) ...Rudinii noştri mureau pe baricade. Rudin, eroul romanului cu acelaşi nume de Turgheniev, moare pe baricadele Parisului în timpul revoluţiei din 1848.
108. (p. 339) ...Iafet (...), Sim şi Ham. Sim, Ham şi Iafet sînt, conform legendei biblice, spiţa neamului fiilor lui Noe.
109. (p. 343) ...mi-a spus-o chiar el. Dostoievski l-a vizitat în 1877 în cîteva rînduri pe Nekrasov bolnav.
110. (p. 343) D. V. Grigorovici (1822—1899), scriitor, în deceniul cinci a fost un partizan al aşa-numitei şcoli naturale.
111. (p. 347) Pe asta am scris-o despre dumneata atunci. Este-l vorba de poemul Nefericiţii.
112. (p. 348) ...eroul întregului poem. Trilogia autobiografică a lui Lev Tolstoi — Copilăria, adolescenţa şi tinereţea — nu este poem, este un roman. în literatura rusă a secolului al XIX-lea, însă, termenul de poem avea şi un alt sens, explicabil, printre altele, şi prin faptul că literaturii i se mai spunea şi poezie. Astfel, de pildă, din considerente multiple, Gogol şi-a numit romanul Suflete moarte drept poem.
113. (p. 374) La proces preşedintele completului de judecată şi procurorul au anunţat că prima sentinţă a fost anulată în urma ipotezei „afectului graviditătii" emise în

Jurnalul unui scriitor. în concluziile sale, preşedintele le-a atras atenţia juraţilor să nu se lase influenţaţi de scriitorii talentaţi.
114. (p. 374) ...din cauza călătoriei mele la Ems. Lunile iulie şi august 1876 Dostoievski şi le-a petrecut la Ems.
115. (p. 378) ...Severnîi vestnik, însă, un ziar nou născut pe atunci. Sub acest nume au apărut mai multe publicaţii — o revistă lunară, în 1804—1805, un cotidian, în 1877—78 (cel la care se face referinţă) şi din nou o revistă lunară, în 1885—1898.
116. (p. 397) ...procesul lui Kroneberg. Este vorba de cazul bancherului Kroneberg, acuzat de a-şi fi torturat fiica în vîrstă de 7 ani. Paginile din Jurnal închinate cazului Kroneberg, ca şi cele închinate cazului Djunkovski, n-au fost incluse în volumul de faţă.
117. (p. 410) Şibanov, cu un picior străpuns, nici nu s-a mişcat. Este un episod real din istoria Rusiei, care şi-a găsit expresia literară în poemul lui A. K. Tolstoi Vasili Şibanov.
553
118 (p, 425) Lordul Beaconsfield. Benjamin Disraeli lord Bea-consfield (1804—1881), om de stat şi scriitor englez.
119. (p. 426) D. L. Mordovţev (1830—1905), istoric şi scriitor, cunoscut mai ales prin romanele sale istorice. A scris în limbile rusă şi ucraineană.
120. (p. 426) Bufonul Balakiriev, bufon al lui Petru I, a devenit mai tîrziu personajul central al anecdotelor, în genul marchizului Roquelaure.
121. (p. 431) Ivan Sergheevici Aksakov (1823—1886), poet şi publicist, unul din ideologii de seamă ai slavofiliei şi ai panslavismului.
122. (p. 441) ...a spus Gogol, în articolul Cîteva cuvinte despre Puşkin.
123. (p. 443) ...una dintre cele patrusprezece clase. In 1722 Petru I a introdus aşa-zisul tabel al rangurilor, prin care toţi cei aflaţi în serviciul statului, indiferent de ramuri şi departamente, indiferent dacă erau militari sau civili, se încadrau într-unui din cele patrusprezece ranguri. Dostoievski, ca şi mai mulţi intelectuali ruşi din secolul trecut, s-au manifestat critic faţă de această uniformizare

generală.
124. (p. 444) Zamfira, eroina din poemul lui Puşkin Ţiganii.
125. (p. 447) Cui îi poartă ea credinţă? Căror obligaţii? Dostoievski ironizează cu multă subtilitate analiza pe care a făcut-o Bie-Mnski acestui moment al romanului Evgheni One ghin.
126. (p. 447) ...Acestui general bătrîn... în romanul Evgheni One-ghin nu există nici o precizare cu privire la vîrsta generalului, soţul Tatianei. Bineînţeles, această afirmaţie a lui Dostoievski a stîrnit protestele puşkinologilor, care au susţinut că, după războiul cu Napoleon, în Rusia erau mulţi generali tineri. E adevărat, dar nu e mai puţin adevărat că erau şi mulţi generali bătrîni.
127. (p. 450) ...tipul de călugăr-cronicar rus. Este vorba de Pimen din Boris Godunov.
128. (p. 453) ...sectant englez, aluzie la J. Bunyan (1628—1688), prozator puritan şi predicator fanatic. Versurile lui Puşkin citate de Dostoievski au fost inspirate de Calea pelerinului lui Bunyan.
129. (p.457) A. D. Gradovski (1841—1889), publicist, profesor universitar, a avut o prezenţă dintre cele mai active în viaţa socială a Rusiei.
130. (p.457) ...sint şi Manilov. Personaj din Suflete moarte de-j-lN. V. Gogol, a devenit notoriu prin fantezia sa stupidă.
131. (p. 458) ...de două secole ne aflăm sub influenţa culturii europene. De la reformele lui Petru I.
132. (p. 459) ...de pe vremea invaziei lui Batii. Este vorba de invazia tătarilor, sub conducerea lui Batîi, din secolul al XIII-lea, in-azie care a dus la căderea statului kievian.
133. (p. 470) Lucrezia-Floriani. Dostoievski se referă la una din lucrările lui George Sand.
134. (p. 471) ...micuţul cancan din Bal-Mabille, unul din locurile de distracţie din Paris, care s-a bucurat de o mare celebritate pe la mijlocul secolului trecut. Aici s-a lansat cancanul.
135. (p. 493) Dl. -bov. Este vorba de N. A. Dobroliubov (1836— : 1861), critic, publicist şi poet rus, unul dintre cei mai strălucitţ re-! prezentanţi ai aşa-zisului curent utilitarist în critica

rusă, curent care-şi • trage rădăcinile de la V. G. Bielinski, confundîndu-se, la acesta din [urmă, cu pledoaria pentru realism şi pentru scoală naturală (una
lin formele iniţiale ale realismului rus). Curentul utilitarist (în fond, [una din manifestările sociologismului) şi-a găsit o expresie de sistem fîn activitatea critică a lui N. G. Cernîşevski, mai ales în raporturile pe care le stabileşte Cernîşevski între artă şi realitate.

136. (p. 493) Otecestvennîe zapiski. Este vorba de cea de a doua [-revistă Otecestvennîe zapiski, care a apărut între anii 1839—1884 (prisma revistă, editată de P. P. Svinin, a apărut între anii 1820—1830). în momentul apariţiei articolului lui Dostoievski, revista era editată, ide A. A. Kraevski.

137. (p. 493) ...cînd a părăsit Bielinski revista. în anul 1846, în turma neînţelegerilor cu editorul A. A. Kraevski.

138. (p. 494) S. S. Dudîskin (1820—1866), ziarist şi critic rus. (Colaborarea lui cu revista Otecestvennîe zapiski a început în anul 1847.

139. (p. 494) Valerian Nicolaevici Maikov (1823—1847), poet şi publicist. Maikov a colaborat cu Otecestvennîie zapiski în 1846—1847. I Moartea prematură a lui Valerian Maikov a fost considerată de con-I temporani drept o mare pierdere pentru literatura rusă.

140. (p. 494) Apollon Nikolaevici Maikov (1821—1897), poet şi dramaturg rus. De o valoare remarcabilă sînt poeziile sale antologice

şi piesele Trei morţi, Moartea lui Lucius, Două lumi. Lui Apollon Mai-kov îi aparţine una dintre cele mai reuşite traduceri în limba rusă modernă a Clntecului oastei lui Igor.

141. (p. 490) JV. N. Vaskoboinikov (1838—1882), publicist, a colaborat intens cu Moskovskie vedomosti.

142. (p. 497) V. I. Askocenski (1820—1897), scriitor şi ziarist, editor al revistei Domaşneaia beseda.

143. (p. 497) Cernoknijnikov, pseudonimul lui A. V. Drujinin (1824—1864), critic şi ziarist.

144. (p. 497) Kuzma Prutkov, autor apocrif, operă colectivă a poetului, dramaturgului şi romancierului Alexei

Konstantinovici Tolstoi (1817—1875) şi a fraţilor Alexei (1821—1908) şi Vladimir (1830— 1884) Jemciujnikov. Personajul-autor Kuzma Prutkov s-a bucurat de o excepţională popularitate în calitate de obiect al satirei celor trei autori.
145. (p. 499) . . Panaev (1812—1862), scriitor minor, cunoscut mai ales prin parodiile şi prin memoriile sale, ca şi printr-o foarte activă participare la viaţa literară a vremii. împreună cu Nekrasov a fondat revista Sovremennik, în 1847.
146. (p. 499) ...în ziua cutremurului din Lisabona. Este vorba de marele cutremur din anul 1755, care a distrus oraşul.
147. (p. 500) Şoaptă, răsuflări timide... Este vorba de o poezie de mare notorietate a poetului A. A. Fet (1820—1892), unul dintre cei mai străluciţi exponenţi ai veacului de argint al poeziei ruse.
148. (p. 504) ...începe să manifeste o antipatie specială şi faţă do dl. Turgheniev. Dostoievski are în vedere, probabil, articolul lui Dobro-liubov Cînd va veni ziua cea adevărată ? (1860), care a dus la ruptura dintre Turgheniev şi redacţia revistei Sovremennik.
149. (p. 504) Marko Vovciok, pseudonimul Măriei Vilinskaia-Mar-kovici (1834—1907), scriitoare minoră de limbă ucraineană şi de limbă rusă. Ciclul de nuvele la care se referă Dostoievski a apărut în 1859.
150. (p. 522) Ursul şi pustnicul, fabulă de I. A. Krîlov. Poanta fabulei constă în următoarele : Ursul ca să gonească o muscă ce s-a aşezat pe fruntea pustnicului îi sparge capul cu un bolovan. De aici în limba rusă expresia : Un serviciu de urs, un serviciu făcut cu o maxima bunăvoinţă, dar cu nişte efecte contrare şi dăunătoare.

151. (p. 532) Marchizul de P?sa, personaj din piesa Don Carlos Schiller.
152. (p. 532) ...împărăţia întunericului. Dostoievski se referă la articolele lui Dobroliubov Împărăţia întunericului şi O rază de lumină
împărăţia întunericului, în care criticul face o amplă analiză a dra-naturgiei lui A. N. Ostrovski.
153. (p. 534) . S. Nikitin (1824—1861), poet de factură

nekra-ovianã. Dostoievski are în vedere, probabil, o recenzie de extremã du-itate a lui N. G. Cernîşevski, scrisã pe marginea primului volum de "ersuri al lui Nikitin (1856).
■ti.

INDICE ALFABETIC
al operelor lui F. DOSTOIEVSKI cuprinse în volumele 1 — 11 ale ediţiei de faţă

Adolescentul
(I1o«poctok) voi. 8
Amintiri din Casa morţilor
(3anncKH «3 MeprBoro jţoMa) voi. 3, pag. 397
Crimă şi pedeapsă
{npecTynjieHHe h HaKa3aHHe) voi. 5
Crocodilul
C06bITH€, voi. 4, ipag. 234
hjih nacca» b lTaccaHce)
Demonii
(Becbi) voi. 7
Domnul Proharcin
(FocnoÂHH ripoxapiHH) val. 1, pag. 320
Dublul (JIbohhhk) vdl. 1, pag. 155
Eternul soţ
voi. 4, pag. 416
Fraţii Karamazov
(BpaTbH KapaMa3OBH) voi. 9
Gazda
(XcmfiKa) voi. 1
Idiotul. voi. 2
Inimă slabă
(C.iaGoe cepmc) voi. 1
însemnări de iarnă despre impresii de vară
(3HMHHe 3aMeTKH o jieTHHX sneiaTJieHHHx) voi. 4
însemnări din subterană
(3armcKn H3 nonnojibfl) voi. 4
Jucătorul
(HrpoK) voi. 2

Jurnalul unui scriitor
(fliieBHHK nHcaTeJia)
Micul erou
(MajieHbKHft repoft)
Netoşka Nezvanova
(HeToiKa He3BaHOBa)
Nevasta altuia şi un soţ sub pat
(Myxaa xceiia ,n MyK noA KpoBaTbio)
Nopţi albe
(BeJibie hoih)
Oameni sărmani
(BeflHbie mojm)
O întîmplare penibilă
Polzunkov
Stepancikovo şi locuitorii săi (Cejio CTenamiHKOBo h ero Umiliţi şi obidiţi
h ocKopâjieHHbie)
voi. 9—10 voi. 1, pag. 350 voi. 6
voi. 1, pag. 434 voi. 4, pag. 58 voi. 4, pag. 128 voi. 4, pag. 275 voi. 11
voi. 2, pag. 214 voi. 2, pag. 59 voi. 1, pag. 500 voi. 2, pag. 5 voi. 1, pag. 33 voi. 4, pag. 7 voi. 1, pag. 420 voi. 2, pag. 375 voi. 3, pag. 5
n hoţ (cinstit abift Bop) Uin pom de Crăciun şi o nuntă (EjiKa h CDaflb6a) Un roman în nouă scrisori
(P-lO-lMaH B fleBHTH TTH-lCb-lMax)
Visul unchiului
(HHAK3HIKHH COH) ;
voi. 1, pag. 477 voi. 1, pag. 492 voi. 1, pag. 306 voi. 2, pag. 249 5C0
Cuprins
Studiu introduictiv Dostoievski şi „Dost-loievskismul", de Ion Ianoşi..... ... 7
JURNALUL UNUI SCRIITOR DIN ANUL 1873 . , 43
I Introducere 45
II Oameni de demult 48
III Mediul 54
IV O chestiune personală . . . . . . -l . -l 68
VI Bobok..... . 78

VII Un chip tulburat . . . . ■. 94-
VIII O jumătate de scrisoare a „tinei jperisoane" . 102
IX Apropo de o expoziţie .-l . . . -l. . 112
XIII Mici tablouri .... : 124
XVI Unul din falsurile contemporane 134
Două note ale redactorului....., 148
JURNALUL UNUI SCRIITOR DIN ANUL 1876 -v-l.- 157 Ianuarie
! Capitolul întîi . .. ..
I în loc de introducere : despre Utfsâ Mare şi UrSa Mică, deqpre rugăfciunea marelui Goethe-l şi în generail despre deprinderi urîte . . . . ,159 II Viitorul roman. Din nou ,,O familie întâmplătoare" .....". 162
563
III Pomul de Crăciun de la clubul pictorilor. Copii care gîndesc şi copii scutiţi. „Tineretul mîncăcios." Uicele. Adolescenţii care dau din coate. Un căpitan moscovit grăbit.....164
IV Secolul de aur din buzunar.....168
Capitolul al doilea
I Băiatul cu mima.....170
II Un băiat la -lbradul lui Hristos.....171
III Colonia micilor delincvenţi. Soiuri sumbre de oameni. Transformarea onor suflete (vicioase în suflete nevicioase. Mijloace considerate a fi ceile mai bune. Miouţii şi îndrăzneţii prieteni ai omenirii 175 Capitolul al treilea
I Societatea rusă (pentru protecţia animalelor. Curier special. Basamac, Microbul desfrîului şi Vorobiov.
De la coadă sau de la cap ?.....186
II Spiritismul. Ceva despre draci. Marea viclenie a dracilor, (dacă, bineînţeles, e vorba de draici . 193
III Un cuMînit în legătură cu biografia mea . —■.. 200
IV Un proverb turcesc.....201
Februarie
Capitolul întîi
I Despre faptul că toţi sîn-ltem nişte oameni de treabă. Asemănarea dintre societatea rusă şi mareşalul Mac-Mahon..... 203
II Despre dragostea pentru popor. Necesitatea unui contact cu poporul.....207
III Mujicul Marei.....211
Mai

Capitolul întîi
I Dintr-o scrisoare particulară.....217
II Un nou cuvînt regional.....218
III Procesul şi d-na Kairova 220
IV Dl. apărător şi Kairova 225
V Dl. apărător şi Velikanova.....231
Capitolul al doilea
I Cîte ceva despre o clădire. Gînduri corespun-
zătoare 237
II O idee necorespunzătoare ..... III Un democratism
indiscutabil. Femeile
Iunie
Capitolul întîi
I Moartea lui George Sand.....
II Câteva cuvinte despre George Samd .
Octombrie
Capitolul întîi
I Un lucru simplu, dar dificil ....
II Cîteva cuvinte despre simplitate şi simplificare
III Două sinucideri.....
IV Sentinţa.....
Noiembrie
Capitolul întîi
Smerita (Povestire fantastică).....
Capitolul al doilea
242 246
249 251
259 265 268
271
275
M Smerita (continuare)..... 298
1 JURNALUL UNUI SCRIITOR DIN ANUL 1877 315
.
M Ianuarie
M Capitolul întîi
M I Trei idei..... 317
IJ II Mirajele, Ştunlda şi Redstockiştii 323
....
M III Foma Danillov, on erou rus 326
(martirizat .

M Capitolul al doilea
M I Visul de împăcare în afara 333
ştiinţei ....
M II In Europa mu (sîntem decât nişte 337
terchea-berchea
H III Satira rusă. Desţelenire. Ultimele
cîntece. Amin-
ul tiri de demult..... 341
IV Sărbătoritul..... ... 348
ft Aprilie
■j Capitolul al doilea
H Visul unui om ridicol (Povestire 353
fantastică)
B Eliberarea acuzatei Kornilova..... 372
K Către cititorii mei..... 374
564
565
Decembrie
Capitolul întîi
I O explicare finală a unui fapt mai vechi . . . 377 II
Citatul..... 380
III Deformări şi falsuri şi —• cu cîtă uşurinţă o facem 382
IV Psihologii cei răi. Mamoşii psihiatri . . . 388
V O întîmpllare, care, după opinia mea, explică
multe.....391
VI Suit eu un dugman al copiilor ? Ce înseamnă
uneori cuvântul „fericită".....396
Capitolul al doilea
I Moartea lui Nekrasov. Despre cele spuse la mormântul
lui..... 402
II Puşkin, Lermontov, Nekrasov..... 405
III Poet şi cetăţean. Părerile generale (despre Nekrasov ca
om..... . . 413
IV Martor în apărarea lui Nekrasov 417
V Către cititori.....421
Ultima pagină..... 423
Din plimbările lui Kuzma Prutkov şi ale prietenului
său prin părţile vilelor Triton.....424
I Moartea lui Nekrasov. Despre cele spuse la morale prietenului

său prin părţile vilelor. Triton . . 424
JURNALUL UNUI SCRIITOR. NUMĂR UNIC DIN ANUL 1880..... 429
August
Capitolul întîi
I Notă explicativă cu privire la Cuvîntul despre Puşkin, publicat mai jos.....431
Capitolul al doilea
Puşkin (Eseu).....441
Capitolul al treilea
Specularea unei împrejurări. Patru lecţii pe teme diferite cu prilejul unei singure lecţii care mi-a fost ţinută de dl. Gradovski. Cu un apel adresat d-lui Gradovslci 457 I Despre o chestiune fundamentală 457
566
II Aleko şi Derjimorda. Suferinţele lui Aleko din pricina stării de iobag a ţăranului. Anecdote . . 464
III Două jumătăţi..... 473
IV Unuil să se smerească, altul să se mîndrească. Furtună într-un pahar..... 485
ADDENDA..... 491
Dl.-bov şi problema artei..... 493
Note explicative de Leonida Teodorescu . . . 537
Indice alfabetice al operelor lui F. Dostoievski cuprinse în volumele 1—11 ale ediţiei de faţă . . . 559
1
GRIGORESCU
Tiparul executat sub comanda
nr. 11454 la întreprinderea Poligrafică
„13 Decembrie 1918", Stf. Grigore Alexandrescu nr. 89—97
Bucureşti Republica Socialista România